PORTRETAI

ANDRÉ MAUROIS

TRYS DIUMA

amžini muškietininkai

ANDRÉ MAUROIS

TRYS DIUMA

amžini muškietininkai

Iš prancūzų kalbos vertė
Vytautas Kauneckas

VILNIUS

UDK 840-3
Ma696

André MAUROIS
TROIS DUMAS
Hachette, Paris, 1957

ISBN 9986-16-159-2

TURINYS

Pratarmė

Maža tėra pavardžių, kurios visame pasaulyje būtų taip gerai žinomos kaip Diuma tėvo. Visos Žemės rutulio tautos skaitė ir tebeskaito jo knygas. Tad nėra reikalo aiškinti, kodėl apie jį rašau. Išleidęs tyrinėjimus apie Žorž Sand ir Viktorą Hugo, besirausdamas po medžiagą, be to, ir atsitiktinumo padedamas, aptikau naujų dokumentų ir į savo romantikų galeriją turėjau įtraukti Aleksandro Diuma portretą. Dumiko ir Briunetjero* kartos kritikai, nors ir pripažįsta, jog tas žmogus buvo gaivališka jėga, nuginčija, kad jo kūriniai turėtų didesnę vertę. Puiki pono Anri Kluaro* knyga grąžino Diuma teisėtą vietą prancūzų literatūroje.

„Jam prikišama, kad jį smagu skaityti, kad jis produktyvus rašytojas ir švaistūnas. Negi verčiau, kad būtų buvęs nuobodus, bergždžias ir šykštuolis?" Ribõs, kuri mūsų laikais išvedama tarp rimtosios literatūros, vien ir telaikomos gerbtina, ir vadinamosios pramoginės literatūros, kadaise nebuvo. „Moljeras, – rašo Rožė Kajua, – kuo paprasčiausiai nusileido nuo balagano grįstų ir iš liaudies farso be jokio vargo perėjo į karaliaus dvaro komediją*. Balzakui atrodė visai normalu savo romanus skelbti laikraščių skiltyse, vėliau, beje, tą pat darė Dikensas ir Dostojevskis. Hugo visą gyvenimą sugebėdavo patraukti ir išlaikyti labai plačią auditoriją." Homeras buvo visų poetas.

Balzaką, Dikensą ar Tolstojų, be abejo, teisinga kelti aukščiau Diuma, ir aš jiems irgi teikiu pirmenybę; tačiau negaliu nesijausti prisirišęs prie to rašytojo, nesigėrėti juo, – juk jis buvo mano jaunystės džiaugsmas, o dar ir šiandien mėgstu jo jėgą, vaizduotės karštumą ir kilnią širdį. Hugo jį gretino su pačiais didžiaisiais savo laiko žmonėmis. „Po Diuma, Lamartino ir Miusė, – iškeliauji ir tu", – rašė jis „Teofilio Gotjė antkapyje". Juk „Vargdienių" autoriui buvo rimtas pagrindas manyti, kad rašytojas anaiptol nėra menkesnis, jei turi daugiau kaip penkis šimtus skaitytojų. Pridursime, kad gyvenime Diuma sugebėjo pasirodyti toks pat veiklus kaip ir savo kūryboje. Tuo tenka tik džiaugtis biografui.

Kai kam gal atrodys keista, kad šiame veikale taip daug vietos skiriama Diuma sūnui. „Koks Diuma? – klausdavo Anri Kluaras. – Žinau tik vieną." Ir jis turėjo galvoje Diuma tėvą. Tikiuosi, man pavyks šį didžiai teisingą kritiką įtikinti, kad pakeistų savo požiūrį. Diuma sūnaus gyvenimas maža težinomas. Aš pateikiau apie jį daugelį dar niekur neskelb-

* Paaiškinimai knygos gale

tų dokumentų. Jo korespondencija, kur kas gausesnė už Diuma tėvo, skaitytojui padės jį geriau pažinti. Iš jos, tikiuosi, bus galima suprasti, kad Diuma sūnaus pjesės, stebinančios ir kartais nesmagiai nuteikiančios mūsų laikų žiūrovą, atitiko giliuosius autoriaus sielos poreikius.

Tiesą sakant, nors iš pažiūros taip ir neatrodė, tėvas ir sūnus buvo labai artimi. Abu turėjo „giminės stiprybių", paveldėtų iš generolo Diuma. Abiem gyvenimo pradžioje buvo tekę kovoti su skaudžiomis neteisybėmis. Diuma tėvas nemaža kentėjo dėl rasinių prietarų; Diuma sūnus – dėl neteisėto gimimo. Abu turėjo patiems sau įrodinėti, kad jie ne blogesni, o net geresni už kitus. Jųdviejų mėgstami herojai – teisingumo gynėjai: Diuma tėvo – muškietininkai, Diuma sūnaus – moralistai.

Tėvui „aistras nuskaidrina" nesiskaitymas su tikrove. Apie jį buvo sakoma, kad esąs pagyrūnas; bet iš tikrųjų jis, matyt, kaip ir Balzakas, nesugebėdavo tikrovės dalykų atskirti nuo įsivaizduojamųjų. Tėvo elgesys būdavo nuolatinė pamoka sūnui. Išlaidaus tėvo sūnus būna taupus; pasileidusio tėvo – rūstus rezonierius. Diuma sūnus, audringai praleidęs jaunystę, stengiasi gyvenimą paimti į rankas ir jį derinti su savo principais. Kad jam tai nelabai sekasi, – čia jo drama. Diuma sūnus gyvenime vaidina vieną iš Diuma sūnaus pjesių. Stengiausi, kiek galėdamas, tiksliai pavaizduoti tą prieštaravimų kankinamą žmogų.

Daug kam turiu pareikšti padėką. Nepažįstami man žmonės, sužinoję, kad rašau knygą apie Diuma gyvenimus, buvo malonūs – atsiuntė dar niekur neskelbtų didelės vertės laiškų. Aleksandras Lipmanas, Aleksandrų Diuma vaikaitis ir provaikaitis, davė man susipažinti savo tėvo dienoraštį. Ponia Balašovski-Pti, kuri yra perdavusi Nacionalinei bibliotekai Diuma sūnaus popierius ir kuriai buvau rekomenduotas savo malonaus kolegos ir bičiulio Emilio Anrijo, kilniaširdiškai atvėrė man savo privatų rinkinį, taip pat ir ponia Senkevič, ponia Ruso, ponia Diumenil, Fransi Ambrijeras, ponas Alfanderi, ponas Alfredas Diuponas, ponia Priva, ponas Danielis Tiro, ponas Raulis Simonsonas, ponas Žozė Kambi ir apie dešimt kitų asmenų. Liusjena Ken malonėjo išversti man tekstus, paskelbtus Rusijoje. Nacionalinėje bibliotekoje, Arsenalo bibliotekoje, Spelbercho de Lovenžulio kolekcijoje susilaukiau visokeriopos paramos. Suasono, Lano ir Viler Kotrė archyvai padėjo man nušviesti generolo Diuma karinį gyvenimą. Ir pagaliau mano žmona, kaip visuomet, buvo mano antrasis aš.

A. M.

PIRMA DALIS

Viler Kotrė

Paklausykite mano patarimo: veskite Vest Indijos negrę, jos būna puikios žmonos.
Bernardas Šo
„Sudužusių širdžių namai"

Aš čia ketinu patyrinėti, kaip per tris kartas reiškėsi nepaprastas temperamentas, gimęs iš prancūzų bajoro jungties su juodaode San Domingo* verge. Trys žmonės, kurių gyvenimą nupasakosiu, buvo apdovanoti – kad ir nevienodu laipsniu bei skirtingais aspektais – tomis pačiomis teigiamomis savybėmis: jėga, drąsumu, riterišku atsidavimu, kovinga neapykanta piktuoliams ir ta pačia yda: noru žūtbūt kitus nustebinti ir tuo atsirevanšuoti. Tačiau vien temperamentu žmogaus likimo negalima paaiškinti. Jis tėra drobė, ant kurios siuvinėja raštus įvykiai ir valia.

Tad štai prieš jus mano paminklas trims Diuma.

I

KUR KARALIENĖS DRAGŪNAS PER TREJUS METUS TAMPA RESPUBLIKOS GENEROLU

1789 metais, netrukus po Bastilijos paėmimo, Viler Kotrė miestelį, esantį į šiaurę nuo Paryžiaus, prie kelio iš Suasono į Laną, sujaudina gandai apie valstiečių maištus ir plėšikavimą. Miestelyje yra labai graži Renesanso laikų pilis, kadaise priklausiusi karaliams. Liudvikas XIII tą pilį kartu su Valua kunigaikštija padovanojo savo broliui, ir nuo to laiko ją valdė Orleaniečių giminė, tai yra jaunesnioji Burbonų šaka. Liudvikas XIV čia atvykdavo garbinti savo meiliosios marčios Henrietės Anglės, kurią jos vyras Pilypas Orleanietis visiškai apleido, „belepindamas favoritą riterį de Loreną". Vėliau karalius ten atsivežė Luizą de Lavaljė ir šią favoritę pristatė poniai Henrietei, kuri turėjo rodyti svetingumą savo buvusiajai palydos damai.

1715 metų rugsėjo 1 dieną Pilypas Orleanietis, anksčiau minėtojo sūnus, tampa Prancūzijos regentu. Ir Viler Kotrė per ištisus aštuonetą metų yra „prieglobstis lėbautojams ir pasileidėliams", iš kurių susideda regento dvaras. „Pilyje, – rašo Sen-Simonas, – buvo keliamos laukinės orgijos ir puotos, kuriose svečiai – ir vyrai, ir moterys, – pasirodydavo visai be drabužių." Ponios de Tansen* laiške sakoma, kad tie pobūviai vadinta „Adomo ir Ievos naktimis". Kunigaikštis de Rišeljė* pasakoja:

> *Madam de Tansen, vadovaudavusi puotoms, nusprendė, kad tuoj po šampano būtų gesinami žiburiai ir visi puotautojai nuogi kits kitą plaktų, krapinėdami patamsyje. Svečiai uoliai laikydavosi tos tvarkos ir jo didenybę labai prijuokindavo... Netramdoma pomėgių meilė persidavė rūmininkams ir net Viler Kotrė miestelėnams, kurių dora smarkiai pašlijo. Į savo iškilmes ir vakarienes regentas, beje, neretai kviesdavosi įžymesniuosius Viler Kotrė gyventojus, kuriems nebūdavo kaip atsisakyti, taip pat visų laipsnių ir rangų pilies pareigūnus ar net sodų sargus...*

Apie tas orgijas tenka priminti dėl to, kad net ir po pusės šimtmečio dar buvo juntamas jų poveikis vietos gyventojų sąmonei, ir tuo iš dalies tenka aiškinti, kodėl Diuma tėvas visada bus toks ciniškai ir naiviai pakantus ištvirkavimui. Tačiau karaliaus dvaras atnešė miesteliui gerovę. Teisėjai, vyriausieji teismo sekretoriai ir kiti Orleano dinastijos valdininkai pasistatydino čia dailias vilas. Puikus miškas, kuriame seniau medžiodavo ir ruošdavo piknikus Liudvikas XIV, traukia iškylautojus. Lankytojų taip gausu, kad visai gerai verčiasi daugiau kaip trisdešimt užvažiuojamųjų namų ir viešbučių. Vieno viešbučio su „Skydo" iškaba savininkas – Klodas Laburė, buvęs jo karališkosios didenybės Orleano kunigaikščio vyresnysis liokajus.

Tokio titulo dėka Laburė laikomas svarbiu asmeniu. Todėl kilus revoliucijai jis tampa vietos tautinės gvardijos vadu. Viler Kotrė, pasiturintis ir tykus miestelis, turi svarų pagrindą baimintis „plėšrūnų", siautėjančių, kaip kalbama, po apylinkes. Piliečių milicijos pareigūnai kreipiasi į Liudviko XVI vyriausybę, kad atsiųstų kareivių miesteliui saugoti. Karalienės dragūnų pulkas, laikomas Suasone, paskiria dvidešimt raitininkų, kurie atvyksta į Viler Kotrė 1789 metų rugpjūčio 15 dieną. Visi aplinkiniai gyventojai susirenka į pilies aikštę pasigėrėti dragūnais, kurie

atrodo labai šauniai. Vienas ypač traukia žvilgsnius. Tai liemeningas bronzinio veido mulatas; smulkios rankos ir kojos darė jo tvirtą figūrą kažkokią aristokratišką. Kai kareivius ima skirstyti po butus, Mari Luiza Elizabeta Laburė paprašo tėvą, – mat jis, kaip tautinės gvardijos viršininkas, turi teisę rinktis, – pasiimti gražuolį mulatą.

Mari Luiza Laburė savo draugei Žiuli Forten:

> *Dragūnai, kurių taip laukėme, atvyko užvakar... Gyventojai juos noriai įkurdino po vieną savo namuose. Tėvelis pasirinko tokį spalvotąjį, irgi iš šio dalinio. Jis labai mielas. Pavardė – Diuma. Bet draugai sako, kad tai ne jo tikroji pavardė. Esąs vieno įžymaus San Domingo bajoro sūnus... Ūgio jis aukštas, kaip ir pusbrolis Prevo, bet gražesnių manierų. Taigi matai, mano brangute Žiuli, kad jis labai puikus vaikinas...*

Šeimininkai netrukus labai pamėgsta Diuma: jis ne tik stipruolis, bet ir geras. Diuma viršininkai pasako Laburė, kad jis – markizo sūnus ir jo tikroji pavardė – Diuma Davi de la Pajetri. Tai teisybė. Jo tėvas, buvęs pulkininkas ir generalinis artilerijos komisaras, Normandijos bajorų kilmės ir tituluojamas markizu, 1760 metais iškeliavo į Vest Indijos salas ieškoti laimės San Dominge. Jis nusipirko plantaciją vakariniame salos pakrašty, netoli Rozo iškyšulio, ir 1762 metų kovo 27 dieną juodaodė vergė Sesetė Diuma jam pagimdė sūnų, kurį pakrikštijo Tomu Aleksandru. Ar paskui vergė buvo pakelta į žmonos rangą? Jos vaikaitis tvirtina, kad taip. Turint galvoje anų laikų papročius, tokia santuoka atrodo nelabai tikėtina; joks dokumentas to nepatvirtina, joks ir nepaneigia. Jauna moteris tvarkė markizo namų ūkį. Šis pripažino vaiką ir prisirišo prie gyvo ir guvaus mulatuko.

1772 metais juodaodė motina miršta. Iš pradžių vaikas auga pas tėvą San Dominge, bet 1780 metais „markizas“ de la Pajetri, išsiilgęs sostinių ir karaliaus dvaro gyvenimo, grįžta į Paryžių. Prancūzų plantatoriai bajorai laikėsi tokio papročio: pusiau afrikinio kraujo sūnus imdavo drauge į Prancūziją, o dukteris palikdavo salose. Jaunuoliui mulatui tada aštuoniolika metų. Dėl odos spalvos jis atrodo egzotiškai; veido bruožai taisyklingi, akys – nepaprastai gražios, rankos ir kojos – dailios ir nedidelės, kaip moters. Su juo elgtasi kaip su turtingų tėvų sūnu-

mi, ir jau nuo pat jaunumės jis turi pasisekimą tarp moterų. Stebimasi jo jėga. Vieną vakarą Operoje kažkoks muškietininkas, įėjęs į ložę, kurioje sėdi Diuma, jį įžeidžia. Jaunasis Diuma de la Pajetri stveria muškietininką ir nuleidžia per ložės kraštą tiesiai ant žiūrovų parteryje. Paskui įvyksta dvikova: Diuma perduria savo priešininką, nes ir fechtuojasi, ir šiaip visokias kūno mankštas atlieka be galo mikliai.

Ir vis dėlto salų vaikui Paryžiuje nelabai patinka. Pinigų markizas jam duoda mažokai. Tėvas mėgsta prilaikyti skatiką. Jau septyniasdešimt aštuonerių metų jis veda savo šeimininkę Fransuazą Retu. Tada sūnus, visai netekęs kantrybės, nusprendžia stoti į karaliaus armiją.

– Kuo? – paklausė jį tėvas.

– Paprastu kareiviu.

– Puiku! – tarė senis. – Bet aš, markizas de la Pajetri, buvęs pulkininkas, nenoriu, kad mano pavardę valkiotumėte kariuomenėje tarp visokių pašlemėkų. Įsirašysite kita pavarde.

– Gerai. Įsirašysiu kaip Diuma.

Šitaip jis ir įstoja į Karalienės dragūnų pulką.

Pulke Diuma netrukus pagarsėja herkulio žygdarbiais. Joks kitas dragūnas nesugeba taip kaip jis, įsikibęs į arklidės lubų siją, kilstelėti tarp šlaunų suspaustą arklį; joks kitas negali nešti ištiestoje rankoje keturis šautuvus, įkišęs po pirštą į vamzdžius. Šis atletas skaitęs Cezarį ir Plutarchą. Bet į kariuomenę jis užsiverbavo prastuolio pavarde ir, jei ne revoliucija, nebūtų galėjęs tapti karininku.

1789 metų rugpjūčio mėnesį, kai „Skyde" Laburė šeima meiliai vaišina Diuma, revoliucija jau prasidėjusi; bet niekas dar nebūtų galėjęs pramatyti, kad ji nužengs taip toli, jog bus net panaikintos pakėlimo į karininkus taisyklės. Mari Luizai Laburė, rimtai ir tvirtos dorovės merginai, labai patinka gražus ir kilnios širdies jaunikaitis, ją žavi nepaprasta jėga, munduras ir paslaptinga kilmė. Kai abu jaunuoliai prisipažįsta viešbučio šeimininkui, kad vienas kitą myli ir nori vesti, Klodas Laburė iškelia tik vieną – itin kuklią – sąlygą: vestuvės bus atšvęstos, kai Diuma gaus kapralo laipsnį.

Metų pabaigoje dragūnas grįžta į savo pulką. Kapralo antsiuvus jis gauna 1792 metų vasario 16 dieną. Kaip ir dauguma bajoriškos kilmės jaunų mulatų, kurių tais laikais Prancūzijoje nemaža, Diuma karštai stoja į Revoliucijos pusę. Revoliucija – vienintelė jam viltis susilaukti lygių teisių su kitais. Visur šalyje sudarinėjami savanorių pulkai. Garsusis riteris de Sen-Žoržas*, kaip ir Diuma maišyto kraujo, plačiai žinomas

XVIII amžiaus pabaigoje asmuo, muškietininkas, kompozitorius ir, Velso princo nuomone, „žavingiausias iš visų spalvotųjų džentelmenų", irgi pavergtas naujųjų idėjų; jis sutelkia Laisvąjį amerikiečių legioną ir jam vadovauja. Sen-Žoržas pasiūlo Diuma tame legione būti jaunesniuoju leitenantu. Kitas karininkas, pulkininkas Buajė, prisiklausęs apie jaunojo dragūno narsumą, pažada jam leitenanto laipsnį. Sen-Žoržas nenusileidžia ir jį paskiria kapitonu. Diuma tuoj padidina savo žygdarbių sąrašą: pats vienas paima į nelaisvę trylika priešo šaulių. Trumpai kalbant, 1792 metų spalio 10 dieną jis pakeliamas į papulkininkius.

Karo ministras piliečiui Diuma, papulkininkiui:

> *Pranešu Jums, pone, kad esate skiriamas į vakuojančią kavalerijos papulkininkio tarnybą Laisvajame amerikiečių legione... Į paskyrimo vietą turėtumėte prisistatyti ne vėliau kaip per mėnesį, skaitant nuo šio laiško datos, šiaip bus laikoma, kad atsisakote šios pareigybės, ir vietoje Jūsų bus paskirtas kitas karininkas...*
>
> Laikinai einąs karo ministro pareigas LEBRENAS

Šitaip dragūnas, išėjęs į karą, norėdamas tapti kapralu, trisdešimt metų amžiaus jau pulkininkas. Jis lengvai laimi gražiąją nuotaką. Jungtuvės įvyksta 1792 metų lapkričio 28 dieną Viler Kotrė merijoje. Jungtuvės „husariškos", kitaip sakant, tokios, kai karininkas greitomis veda žymaus piliečio dukterį. Liudininkai: papulkininkis Espanas ir leitenantas de Bezas iš 7 husarų pulko, laikomo Kambrė; Žanas Mišelis Deviolenas, Laburė giminaitis, vandenų ir miškų inspektorius – visagalis asmuo Orleano kunigaikščio valdose, ir Davi de la Pajetri našlė bei jaunikio pamotė Fransuaza Retu. *Medaus mėnuo:* septyniolika dienų „Skydo" viešbutyje. Paskui jaunavedžiui tenka palikti namie nėščią žmoną ir vytis savo pulką, kuris jau Flandrijoje.

Šiaurės armija: 1793 metų liepos 30 dieną Diuma pakeliamas į generolus, o tų pačių metų rugsėjo 3 dieną „spalvotasis" tampa divizijos generolu. Po savaitės Mari Luiza pagimdo dukterį – Aleksandriną Emė. Epiniai laikai, kai armija generolus darė greičiau, nei moterys gimdė vaikus.

Bet revoliucija mėto generolą iš vienos vietos į kitą, nelyginant svie-

dinį. Paskirtas Pirėnų armijos vyriausiuoju vadu, mylintis vyras gali užsukti į Viler Kotrė tik keturiom dienom.

Klodas Laburė savo draugui Danrė de Favroliui, 1793 metų rugsėjo 20 dieną:

> *Generolas pas mus atvyko 15-ąją ir iškeliavo vakar, tai yra 19-ąją, pašto karieta. Po keleto dienų jis bus Pirėnuose. Mažytė jaučiasi gerai. Mari Luiza taip pat. Prie vyro ji laikėsi labai ryžtingai, ėmė ašaroti, tik jam išvykus. Šiandien jau vėl susivaldė. Ji guodžiasi mintimi, kad visos šios aukos turi išeiti į gera Nacijai. Meldžiamasis, atvežk man ketvirtadienį tuziną viščiukų... Teks pavaišinti karininkus iš apygardos, – atvyks inspektuoti buvusios pilies...*

Mat dabar ir pilį, ir girią, taip pamėgtas Orleano kunigaikščių, vadina, kaip ir pačius aristokratus, „buvusiomis".

Iš karinių dokumentų būtų galima pasekti visus sviedinio mėčiojimus; bet tai būtų ir nuobodu, ir bergždžia. Respublikos komisarai, paskirti į veikiančiąsias armijas, nemėgo generolų. Savo laiškus jie paprastai baigdavo: *Salut et fraternité* – „Su broliško sveikinimu", – bet žiūrėdavo į generolus toli gražu ne broliškai, ypač jeigu jie, kaip kad Diuma, nuolaidžiaudavo civiliniams gyventojams. Diuma, liepusį giljotiną sukapoti į malkas, jie praminė *Monsieur de l'Humanité* – ponu Žmoniškumu. Bajono komisarai naujai atvykusį generolą, pasiųstą „Armijų organizavimo ir perkėlimo komisijos", pasitinka gana nemeiliai ir pareikalauja, kad būtų atšauktas. Komisija, neturinti didelio autoriteto, nusileidžia ir permeta Diuma iš Pirėnų armijos vyriausiojo vado posto pradžioje į Vandėją, o paskui į Alpes, kur jis, kaip visada, pasižymi epiniais žygdarbiais. Su keletu vyrų jis užima Mon Seni kalną, kur įsitvirtinę austrai, įsirabždinęs su smaigiais batais į skardžią uolą. Pasiekę viršūnę, jo žmonės sustojo priešais statinių aštriatvorę, neįstengdami jos perlipti. „Palaukite!" – sušuko generolas Diuma ir, stverdamas savo kareivius už kelnių, sumėtė juos vieną po kito per tvorą ant pasibaisėjusio priešo. Gargantiua nebūtų gėdijęsis tokios taktikos.

II Respublikos metų (1794) termidoro mėnesį* Visuomenės gelbėjimo komitetas paskiria Diuma Marso mokyklos Šablono (Neji prie Se-

nos) stovykloje viršininku. Iš pažiūros tai didelė garbė. Šioje karo mokykloje sankiulotų vaikai turėjo būti ruošiami Respublikos karininkais. Bet mokykla tik ką aktyviai dalyvavo termidoro perversme, ir, nors buvo prisidėjusi prie Robespjero nuvertimo, Taljenas* nusprendė, kad vis dėlto pavojinga palikti ties pačiu Paryžiumi jaunuosius karštuolius. Paskyrus Diuma, po trijų dienų mokykla paleidžiama, o generolas pasiunčiamas į Sambros ir Mezos armiją. Po dviejų mėnesių naujas įsakymas: *Pilieti, tu skiriamas Bresto pajūrio armijos vyriausiuoju vadu su štabo būstine Rene. Salut et fraternité.* Šis postas pasirodė esąs toks pat efemerinis kaip ir kiti.

Sausumos kariuomenės organizavimo ir perkėlimo komisija piliečiui Diuma, buvusiam Bresto pajūrio armijos vyriausiajam vadui, vienos ir nedalomos Prancūzijos Respublikos III metais frimero 13 dieną:

> *Pilieti, Komisija tave įspėja, kad vadovaujantis žerminalio 27 dienos įstatymu, neturėdamas paskyrimo, tu negali toliau likti Paryžiuje. Todėl malonėk išvykti į kurią nors savo paties pasirinktą komuną ir pranešti Komisijai apie savo gyvenamąją vietą. Salut et fraternité.*
> Komisaras L. A. PILIS

Diuma jau nuvargo nuo betikslių kilnojimų ir nerealių vadovavimų. Jis drąsuolis, mėgsta kautis ir nugalėti; jis žmogus tiesus, neapkenčia intrigų ir įtarinėjimų. Jis atsistatydina ir išvyksta į žmonos šeimą Viler Kotrė. Čia praleidžia pirmuosius aštuonis 1795 metų mėnesius. Gyvena ramiai ir laimingai, kol IV metų vandemjero 14 dieną Konventas, jausdamas pavojų iš „auksinio jaunimo"* pusės, vėl išsikviečia vadą, turintį doro ir patikimo žmogaus reputaciją. Diuma, nė valandėlės nedelsdamas, sėda į pašto karietą, bet į Paryžių atvyksta dieną pavėlavęs. Konventą jau spėjo išgelbėti kiti generolai jakobinai, tarp jų buvo jaunas žmogus romėnišku profiliu, Napoleonas Buonapartė.

II

Generolas Bonapartas ir generolas Diuma

Direktorija paima valdžią. Bet populiarumo ji neįgyja. Kraštas nuskurdintas. Tiktai karas gali suteikti tai maskaradinei vyriausybei šiokį tokį prestižą. Todėl direktoriai pasigauna senąją Prancūzijos karalių svajonę – nukariauti Italiją. Vyriausiuoju Italijos armijos vadu paskiriamas Buonapartė. „Generolas Vandemjeras" gali tikėtis dėkingumo iš Baraso, Direktorijos nario, kuris, beje, taip pat gali pasikliauti liesuoju karininku korsikiečiu: mat pasuko jam vieną savo buvusiąją meilužę kreolę Žozefiną de Boarnė.

Diuma, išbuvęs keletą mėnesių Alpių armijoje, pereina į Bonaparto vadovybę, – šis jau suprancūzino savo pavardę, išmesdamas „u". Diuma ir jo draugai generolai, vos trisdešimt dvejų metų amžiaus, laiko save senais kariais, ir jiems atrodo nedidelė garbė tarnauti vadovaujamiems dvidešimt šešerių metų pienburnio. Bet, atvykęs į Italiją, Napoleonas savo protu ir autoritetu pralenkia tuos iškilusius šaunuolius. Jis jaučia panieką žmonėms ir į visus žiūri „kaip į daiktus, o ne kaip panašius į save". Apsigimęs despotas, jis nori, kad aplink jį būtų tik nuolankūs vergai. „Šlove jis mėgo apdovanoti tuos generolus, kurie buvo per silpni ją pakelti."

Dorasis Diuma jam atrodo žmogus, dėl kurio galima nesibaiminti. Todėl jį, atvykusį 1796 metais į Milaną, Napoleonas labai maloniai sutinka, o dar maloniau – Žozefina, kuri, kilimo martinikietė, mėgsta visa, kas jai primena brangiąsias salas. Beje, vyriausiajam armijos vadui reikia tokių vyrų kaip Diuma. Nors pergalių pjūtis gausi, Bonapartas nerimauja. Direktorija jam šykšti žmonių ir pinigų. Italijos armija nusikamavusi. Vienas toks Diuma atstoja visą eskadroną.

Jo legendiniai žygdarbiai, nors atrodo neįtikimi, nėra išgalvoti. Iš Bonaparto laiškų matome, kad Diuma pats vienas atėmė šešias vėliavas iš gausesnio, negu jo dalinys, priešo; sumaniai iškvotęs šnipą, jis atskleidė austrų planus; prie Mantujos sulaikė Vurmzerio* armiją, ir kautynėse krito du jo arkliai. Italijos herojai, kaip ir Homero herojai, kartais pavydėdavo vieni kitiems. Protarpiais kuris nors Achilas su trispalve juosta pasitraukdavo į savo palapinę. Diuma, kai su juo neteisingai el-

giamasi, grasina atsistatydinsiąs. Tačiau Bonapartas žino, kad jį visada galės vėl patraukti, pavedęs kokį pavojingą darbą. Galiūnas pasijusdavo keistai laimingas, kai, atsidūręs vienas tarp aibės priešų, drąsiai ir mikliai sukdamasis, likdavo šeimininku mūšio lauke. Jei tik kova teisinga, *Monsieur de l'Humanité* galabija be jokio sąžinės graužimo. Jo narsumas atrodo lyg iššūkis. Taip, jis „spalvotasis", bet tuo didžiuojasi ir laiko save viršesniu už kitus.

Generolas Tibo, tarnavęs kartu su Diuma, paliko tokį jo portretą: „Masenai buvo pavaldus dar vienas divizijos generolas, pavarde Diuma, mulatas, gana gabus, o be to, vienas iš narsiausių, stipriausių ir mikliausių žmonių, kuriuos tik man teko matyti. Šioje armijoje jis turėjo nepaprastai gerą vardą; pasakota gal apie dvidešimt atvejų, kai parodė tikrai riterišką drąsą ir atleto jėgą... Tačiau, nors labai narsus ir labai nusipelnęs buvo tas vargšas Diuma, nors jį būtum galėjęs drąsiai vadinti pirmuoju pasauly kariu, nekoks iš jo buvo generolas". Taip, visi žinojo, kad Diuma geresnis „kirtikas" nei strategas, bet Bonapartui ir tereikėjo kirtikų. Strategija jis pats rūpinosi.

Susipažinęs su liudininkų prisiminimų originalais, neabejoji, kad garsusis atsitikimas ties Klauzenu – anaiptol ne prasimanymas. Brikseno tilto gale generolas tikrai pats vienas sulaikė visą eskadroną. Tiltas buvo neplatus – priešais Diuma galėjo stoti tik po du tris raitelius, ir visus puolančiuosius jis nukirsdavo. Buvo į tris vietas sužeistas, septynios kulkos pervėrė jam apsiaustą, bet priešo ataką jis sustabdė. Po tokio žygdarbio jo raitininkai būtų paskui jį sekę nors į pasaulio galą. Austrai jį pramena „Juoduoju velniu". Generolas Žuberas, jo viršininkas ir draugas, jį laiko naujuoju Bajaru*. Bet Aleksandras Bertjė, generalinio štabo šulas ir Napoleono dešinioji ranka, nemėgstąs priešakinės linijos generolų, pasistengia, kad vyriausiasis vadas susidarytų nepalankią nuomonę apie „Juodąjį velnią". Ir tas kurį laiką nebegiria herojaus. Achilas vėl užsirūstina. Bet, prisiklausęs apie jo žygdarbius, Napoleonas sykį taria Žuberui: „Nagi atsiųskite pas mane Diuma!"

Diuma širsta ir atsisako eiti. Prancūzijos revoliucija paliko kariuomenei ypatingą atspaudą, ir tokie respublikoniškai nusiteikę generolai kaip Ošas*, Marso* ir Diuma, nors drausmingi, bet laikosi gana nepriklausomai. Antra vertus, Diuma veržlumas kaitaliodavosi, kaip tat būdinga Antilų gyventojams, su apatija, kartais jį apimdavo didelis pasibjaurėjimas viskuo. Kai tik jį kas paspausdavo, jis imdavo ilgėtis Viler Kotrė ir siųsdavo atsistatydinimo prašymą. Laimė, jo adjutantas nebu-

vo neišmanėlis – prašymą kišdavo į stalčių. Kai Diuma pagaliau atvyksta į generalinį štabą, Bonapartas jį pasitinka išskėstomis rankomis.

– Sveikinu Tirolio Horacijų Koklitą*! – tarė vyriausiasis vadas.

Priėmimas pernelyg malonus, ir šauniajam Diuma praeina apmaudas. Jis irgi ištiesia rankas, ir jiedu broliškai pasibučiuoja į skruostus. Bonapartas paskiria Diuma Trevizo provincijos gubernatoriumi. Gyventojai juo labai džiaugiasi, ir, kai jis turi išvykti, Mestro, Kastelfranko ir kiti municipalitetai jam pareiškia padėką už išmintingą ir švelnų pareigų ėjimą. Jis nusipelno, kad apie jį būtų sakoma, kaip vėliau apie kitą prancūzų generolą: „Atvyko čia kaip priešas, o iškeliauja kaip didžiai mylimas draugas“. Bonapartas tuo metu triumfuodamas įžengia į Paryžių.

Pasirašius su Italija taiką, generolas Diuma gauna atostogų. 1797 metų gruodžio 20 dieną jis parvyksta į savo šeimą Viler Kotrė. Miestelis, taip klestėjęs prieš dešimt metų, nusigyveno. Orleano kunigaikščio dvaras kadaise visiems duodavo darbo. Dabar čia jau nebesilanko garbūs svečiai su savo palydomis. Nebeužsuka turtingi keliautojai. Girioje neberuošiama medžioklių. „Skydo“ viešbutis stovi tuščias. Laburė, pas kurį tebegyvena duktė ir vaikaitė, nusprendžia uždaryti viešbutį, „tik ryjantį pinigą“, – padoriai sau versis iš to, ką susitaupė gerovės metais.

Parvykus žentui generolui, svarbiam asmeniui Respublikos kariuomenėje, galima kurti šiokius tokius ateities planus. Klodas Laburė realizuoja už tūkstantį tris šimtus keturiasdešimt frankų ir penkis santimus visą „Skydo“ viešbučio inventorių. Generolas Diuma, iš savo pusės, parduoda penkis iš šešeto žirgų, sudarančių jo asmeninę arklidę. Už juos gauna devynis šimtus aštuoniasdešimt livrų ir dešimt su. 1798 metais Laburė išsinuomoja už tris šimtus livrų per metus kuklų, bet nemažą namą, kuriame nuo to laiko ir gyvena visa šeima.

Tuo tarpu Paryžiuje Bonapartas – visa prancūzų viltis. Norėdamas nuraminti Direktoriją, jis tvirtina, kad dabar jam terūpi viena: išvyti anglus iš Egipto, o jei pavyks, tai ir iš Indijos. Tik Rytuose, pasak jo, dar esą galima rasti užtektinai erdvės įkurti imperijai, ne menkesnei už Antikos laikų imperiją. Jei ne Napoleonas, Direktorija niekad nebūtų sugalvojusi tokio absurdiško plano. Tačiau, antra vertus, nugalėtojas kelia nerimą direktoriams, jiems labai pravartu, kad Bonapartas pasišalintų iš Prancūzijos. 1798 metų balandžio 12 dieną Napoleonas tampa vyriausiuoju Rytų armijos vadu.

Jis tuoj išsikviečia Diuma. Napoleono akimis, Diuma pernelyg doras, taigi negali būti labai protingas, bet nepaprastai moka patraukti ka-

reivius: užtat vyriausiasis vadas ir nori jam patikėti Egipte savo kavaleriją. Diuma vėl persiskiria su namiškiais ir atsiveja vadą į Tuloną. Bonapartas jį priėmė, dar gulėdamas lovoje; Žozefina, apsidengusi paklode, verkė.

– Tik pamanykite, – tarė Bonapartas, – ji susigalvojo vykti su mumis į Egiptą! Negi jūs, Diuma, gabenatės žmoną?

– Žinoma, ne! Manau, kad ji man labai kliudytų.

– Jei mums tenai reikės išbūti kelerius metus, – tarė Bonapartas, – parsikviesim ir žmonas. Diuma, kuris daro tik mergaites[1], ir aš, kuris nė jų nepadarau, pasistengsime padaryti po berniuką. Jis bus mano sūnaus krikštatėvis, o aš – jo.

Taip sakydamas, jis meiliai tekštelėjo per mėsingus apvalumus, pūpsančius po paklode.

Žozefina nusiramino. Ji visada greit nusiramindavo – truputį net per greit.

Išėjęs iš Bonaparto, Diuma susitiko Kleberį, su kuriuo draugavo.

– Ar nežinai, ko mes ten vykstame? – paklausė Diuma.

– Steigti kolonijos, – atsakė Kleberis.

– Ne, pasodinti į sostą karalių.

– Na jau! – tarė Kleberis. – Kažin.

– Pamatysi.

Dorasis Diuma neklysta. Ši grandiozinė ir beprasmiška avantiūra reikalinga tik vieno žmogaus prestižui pakelti. Pasijutęs Egipte visavaldžiu ir nekontroliuojamu šeimininku, Bonapartas „elgiasi kaip sultonas". Santykiai tarp naujojo valdovo ir respublikono generolo per šią kampaniją visiškai sugenda. Diuma toks pat narsuolis kaip ir visada. Jo vadovaujami kavaleristai nubloškia mameliukus į Nilą. Kai, keldamas piestu žirgą, jis mosuodavo viršum galvos kardu, net patys narsieji arabai, siaubo pagauti, šaukdavo „Angelas! Angelas!" ir sprukdavo į šalis nuo šlovingojo Angelo Žudytojo. Tačiau netrukus pergalingąją armiją apima liūdesys.

Aleksandras Diuma Kleberiui, VI metų termidoro 9 dieną:

Pagaliau atvykome, bičiuli, į kraštą, kur taip veržėmės. Dieve, koks jis nepanašus į tai, ką vaizdavosi net patys blaivieji žmonės!.. Labai norėčiau

[1] 1796 m. vasario 13 d. generolienė Diuma pagimdė dar vieną mergaitę – Luizą Aleksandriną, kuri mirė, nesulaukusi nė metų. (*Aut. past.*)

sužinoti, kaip tu jautiesi ir kada galėsi vėl imtis vadovauti divizijai, kuri dabar itin silpnose rankose. Visi tavęs čia labai laukia. Į tarnybos reikalus žiūrima pro pirštus. Aš darau, ką pajėgiu, stengdamasis, kad viskas dar kaip nors laikytųsi krūvoje, bet dalykai labai prasti. Kareiviams nemoka pinigų, neduoda valgyti, ir gali lengvai įsivaizduoti, kaip visi niurzga...

Generolams neaišku, dėl ko čia kariaujama, jie baiminasi, kad Bonapartas jų nepanaudotų kaip įrankių savo asmeniniam garbės troškimui patenkinti. Keletas žmonių, susirinkę generolo Diuma palapinėje atsigaivinti arbūzais, kits kitą klausia: „Kurių galų reikėjo palikti Prancūziją, kur didžiuliai miškai, derlingos žemės, ir atsigrūsti po tuo žioruojančiu dangumi, į tas plikas dykumas? Ar tik ne imperiją nori Bonapartas įsikurti Rytuose?.. Negi mes, seni nacijos kariai, 1792 metų patriotai, turime virsti kažkokio žmogaus pakalikais?"

Kiekvienas garbėtroška turi savo policiją, ir vienas šios sueigos dalyvių tas šnekas tuoj perduoda valdovui. Nuo to laiko vyriausiasis vadas jau vadina Tirolio Horacijų Koklitą „tasai spalvotasis". Štai kaip generolas Bonapartas nupasakojo, kas įvyko tarp jo ir Diuma, vyriausiajam Egipto kariuomenės gydytojui Deženetui:

Kai atvykau į Gizą, man buvo pranešta, kad esą nepatenkintų ir atvirai pasisakę keletas generolų; jie netgi tvirtinę, jog mane priversią toliau nebežygiuoti. Sužinojau, kad šitaip išsišoko Diuma, o su juo išvien – Miura ir Lanas. Įsakiau iškviesti Diuma ir jam pasakiau: „Aš žinau, kokios kalbos čia eina. Jei tikėčiau, kad jūs ar kiti tokie nors valandėlę galvotumėte įvykdyti niekus, kuriuos įsikalėte į galvą, tuoj įsakyčiau savo sargybiniams, kad jus sušaudytų mano akyse; paskui susikviesčiau grenadierius, kad jus pasmerktų, ir užtraukčiau gėdą jūsų vardui..." Diuma ėmė verkti, ir pamačiau, kad žmogus jis neblogas, tik pasikarščiavo. Dideliu protu jis, beje, nepasižymi. O be to, aš jau seniai visa tai užmiršau...

Generolo Diuma sūnus savo „Memuaruose" irgi pasakoja apie šį įvykį. Pagal jo versiją, Bonapartas pasakęs Diuma:

– Generole, jūs bandėte demoralizuoti armiją... Sakėte maištaujamas

kalbas. Žiūrėkite, kad tik man neprireiktų išpildyti savo pareigos! Kas, kad jūs penkių pėdų ir šešių colių – sušaudyčiau per dvi valandas.

Aleksandras Diuma tvirtina, kad jo tėvas drąsiai atšovęs:

– Taip, aš pasakiau, kad tėvynės garbei ir šlovei apeičiau nors ir visą Žemės rutulį, bet jei reiktų tenkinti tik jūsų užgaidą, nežengčiau nė žingsnio.

– Tai jūs ketinate su manim skirtis?

– Taip, jei tik įsitikinsiu, kad jūs nusistatęs skirtis su Prancūzija.

– Jūs klystate, Diuma.

Šitoks pašnekesys neatrodo neįtikimas. Diuma buvo narsus, o Napoleonas, jei būdavo gerai nusiteikęs, – tolerantiškas.

Vėliau generolas Diuma ir toliau elgiasi kaip karžygys, nuslopina sukilimą Kaire, pirmasis įžengia į didžiąją mečetę ir nusiunčia lobius Napoleonui.

Diuma Bonapartui:

> *Pilieti generole, kaip leopardas negali pakeisti kailio, taip doras žmogus negali būti neištikimas savo sąžinei. Siunčiu Jums tik ką mano aptiktąjį lobį, kuris vertinamas apie du milijonus. Jei būsiu užmuštas ar mirsiu čia iš liūdesio, prisiminkite, kad esu neturtingas ir Prancūzijoje palikau žmoną su vaiku. Salut et fraternité.*

Tačiau Diuma širdies jau niekas nebevilioja. Puikuolį mulatą, matyt, apėmusi nostalgija, tokia būdinga kreolams. Jis paprašo, kad jam leistų grįžti į Prancūziją. Tai nelengva. Viduržemio jūroje šeimininkauja anglų karinis laivynas. Bonapartas, nieko prieš neturįs atsikratyti nepatenkintojo, leidžia Diuma išvykti. Bet, kad ir norėdamas, nebūtų galėjęs jam duoti kuo išplaukti. Galų gale Diuma vis dėlto nusisamdo nedidelį laivą *Belle-Maltaise* ir su keletu draugų leidžiasi į jūrą. Kapitonas pasižada juos nugabenti į Prancūziją. Tačiau *Belle-Maltaise* netinka plaukioti atviruose vandenyse. Kylant audrai, tenka ieškotis prieglobsčio artimiausiame uoste, o jis, kaip paaiškėja, Neapolio karalystės uostas.

Vargšas Diuma, – Egipte jo nepasiekdavo jokios žinios iš Europos, – naivokai galvoja, kad Partenopės respublika*, įsteigta Neapolio patriotų tuoj po Prancūzijos revoliucijos, dar tebegyvuoja ir jis bus pasitiktas

su didžia pagarba. Bet iš tikrųjų po Abukiro katastrofos* anglai ir austrai ėmėsi Neapolyje atkurti Burbonų valdžią. Tarente generolas respublikonas patenka į rankas avantiūristams, raginantiems kariauti su prancūzais: nuodyti juos ir žudyti. Perkeltas į Brindizio pilį, generolas greit supranta, kad jo gyvybei gresia pavojus.

Antrą dieną po to, kai patekau į Brindizio pilį, gulint man ant lovos, pro atviro lango groteles įlėkė stambokas ryšulys ir nukrito vidury kambario... Ryšulyje buvo du tomai Tiso knygos „Kaimo gydytojas“. Popierėlyje, įdėtame tarp pirmojo ir antrojo lapo, buvo parašyta: „Nuo Kalabrijos patriotų. Žiūrėk žodį NUODAI“. Radau tą žodį: jis buvo dukart pabrauktas. Supratau, kad mano gyvybei gresia pavojus...

Po keleto dienų... [kalėjimo] gydytojas man patarė valgyti biskvitus, pamirkytus vyne, ir pasisiūlė jų atsiųsiąs. Po dešimt minučių žadėtieji biskvitai buvo atnešti. Aš dariau, kaip jis man sakė, bet antrą valandą popiet kad ims man raižyti vidurius ir taip tąsyti, jog apie valgymą jau nebuvo ko nė galvoti. Jaučiausi vis bjauriau ir vos negavau galo... Vidurių raižymas ir vėmulys buvo tokie, kaip apsinuodijus aršeniku...

Apsinuodijimo pasekmės tokios, kad aš smarkiai apkurtau ir viena akimi ėmiau visai nebematyti, be to, prasidėjo ir paralyžius... Tie visi karšaties požymiai pasireiškė man esant trisdešimt trejų metų ir devynių mėnesių amžiaus, taigi neabejotina, kad į organizmą pateko kažkokia ardomoji medžiaga...

Pagaliau, pasirašius paliaubas, 1801 metų balandžio 5 dieną generolas Diuma iškeičiamas į garsųjį austrų generolą Maką. Iš kalėjimo jis išeina paliegęs, pusiau paralyžiuotas, su skrandžio opa. Vargai ir apnuodijimas padarė atletą luošiu. Daug visko įvyko, jam sėdint kalėjime. Bonapartas išvaikė Tarybas*, nuvertė Direktoriją, laimėjo Italijoje kautynes prie Marengo ir pavedė Miura išvaduoti Romą ir Neapolį. Florencijoje Diuma susitinka ištikimąjį bičiulį ir ginklo draugą Miura. Du šlovingieji kavaleristai petys į petį buvo kovęsi Italijoje, paskui Egipte. Miura, žmogus drąsus ir, kaip Diuma, riteriško būdo, noriai ištiesia pagalbos ranką likimo priblokštajam karžygiui. Nors Miura dabar Pirmojo konsulo svainis – jauniausiąją seserį Karoliną Bonapart pavergė jo narsa, meilė ir gražumas, – jis pamiršta Napoleono kerštavimus ir padaro savo

draugui visa, ką įstengia. Jo dėka Diuma gali pasiųsti kurjerį iš Florencijos į Viler Kotrė.

Divizijos generolas Aleksandras Diuma pilietei Diuma, Florencija, IX Respublikos metais florealio 8 dieną:

Prieš kokią valandą, mano mylimoji, susitikau mūsų garbųjį draugą Miura. Jis taip gražiai su tavim pasielgė, jog tapo man brangiausiuoju bičiuliu, ir aš visą gyvenimą būsiu jam už tai dėkingas. Iš čia pasiųsiu, kaip jau rašiau, pranešimą Konsului apie baisybes, kurių prisikentėjau dėl niekingosios Neapolio vyriausybės. Nenoriu tau apie tai smulkiau pasakoti, kam draskyti širdį – ji ir taip užtektinai iškankinta ilgų nepriteklių. Tikiuos, kad po mėnesio galėsiu pagaliau atnešti tavo reto gražumo sielai paguodos balzamo. Mačiau visus tavo laiškus generolui Miura, Bomonui ir tą laiškelį, kur mano dievinamoji Emė pabrėžė keletą žodelių apie savo gražiąją mamutę (sic!), – aš jį išbučiavau tūkstantį kartų, – taip pat ir eilutes, kurias tu prirašei. Aš jaučiuosi dėkingas ir jaudinuosi, matydamas, kad mūsų vaikas tave domina ne mažiau kaip mane, – juk tu taip rūpestingai jį mokai. Tavo elgesys tikrai pagirtinas, ir tu man daraisi dar brangesnė; nekantraudamas laukiu valandos, kada tai galėsiu tau įrodyti. Sudieu, mano mylimoji, dabar tau priklausys dar daugiau vietos mano širdy, nes nelaimės tik labiau sustiprino mūsų ryšius. Pabučiuok mano vaiką ir mūsų brangiuosius tėvus, taip pat visus mūsų draugus. Visiškai tau atsidavęs
AL. DIUMA, divizijos generolas

Generolas buvo toks malonus – pavedė savo pačiai, kad tau įteiktų penkiasdešimt luidorų; gavusi mano laišką, galėsi ką nors pas ją nusiųsti, kad paimtų.

Toji Miura „pati“ – tai Karolina Bonapart. Vargšas Diuma dar nenuvokia, nei į kokią nemalonę patekęs, nei kokia bedugnė skiria jau monarchinę šeimą nuo tų, kurie prieš penkerius metus dar buvo jai lygūs. Jo laiško rašyba ne be trūkumų, skyrybos dalykai irgi liūdni, bet tonas – žavingas ir primena generolo Hugo laiškus. Tie kariai, ilgam atplėšti nuo savo šeimų, jas iš tiesų jaudinamai mylėdavo. Žmonos, vaikai tapdavo jiems tuo brangesni, kuo sunkiau būdavo pasie-

kiami. O generolui Diuma, jau nemaža prisikentėjusiam Egipte, o dar daugiau – kalėjime, tykus šeimos židinys su mylinčiomis būtybėmis Viler Kotrė turėjo atrodyti tikras rojus. Ponią Hugo, romantiškai nusiteikusią bretonę, išleistą už vyro prieš savo norą, vedybinis gyvenimas nelabai teviliojo; generolienė Diuma, išmintinga ir švelni Valua provincijos dukra, buvo pati pasiskyrusi vyrą ir jį mylėjo iš visos širdies.

1801 metų gegužės 1 dieną generolas parvyksta į Laburė namus. Jis čia randa jaunąją žmoną, aštuonerių metų dukrelę ir bepradedančius senti uošvius. Apluošintasis stipruolis neturi nė skatiko. Kalėjimo prižiūrėtojai iš jo atėmė visus pinigus, kuriuos turėjo, o algos jau nebuvo gavęs už dvejus metus. Na, bet nieko! Argi jis ne generolas Diuma, narsuolių narsuolis? Argi jis neturi karinio laipsnio, neturi teisių? Argi kariuomenėje nepasiliko jo ištikimi draugai kaip Miura, o ypač Briunas, kuris tebėra nusistatęs respublikoniškai? Jis ima bombarduoti kanceliarijas laiškais. Veltui! Bonapartas niekad nedovanodavo už nepakankamą atsidavimą jo asmeniui. Vyriausiajam gydytojui Deženetui, kuris, apžiūrėjęs Diuma, priėjo išvadą, kad jo sveikata labai bloga, ir stengėsi jam padėti, pirmasis konsulas parašė: „Kadangi, jūsų nuomone, dėl nesveikatos jis jau negalės po šešetą savaičių miegoti ant smėlio ar įsisupęs į lokeną, tai kaip kavalerijos vado jo man nebereikia. Jį gali atstoti bet koks kapralas..." Viler Kotrė tremtinys ryžtasi kreiptis į patį valdovą.

Generolas Diuma generolui Bonapartui, X metų vandemjero 7 dieną:

> *Generole konsule, Jūs žinote, kokios nelaimės mane ištiko! Žinote, kad nesu turtingas! Prisimenate Kairo lobį!.. Neapolio kalėjimuose aš buvau tolydžio nuodijamas, dėl to mano sveikata taip pairo, kad trisdešimt šešerių metų amžiaus mane jau kamuoja ligos, kuriomis serga tik daug vyresni žmonės... Turiu ir kitą rūpestį, generole konsule, kuris, prisipažinsiu, man kur kas baisesnis, negu tie, dėl kurių nusiskundžiu. Karo ministras praėjusių metų fruktidoro 29 dienos laiške man pranešė, kad aš esąs įtrauktas į atsargos generolų sąrašą. Nejaugi aš, būdamas tokio amžiaus ir turėdamas tokį vardą, lyg ir išmetamas iš tarnybos!.. Juk aš seniau už kitus gavau generolo rangą... Jaunesni už mane karininkai turi paskyrimus, o aš pasmerktas nieko neveikti!.. Generole konsule, šaukiuosi Jūsų širdies; tebūnie man leista į ją nukreipti savo skundus ir prašau – neatsisakykite mane apginti nuo priešų, kurių gal turiu...*

Atsakymo – jokio. Jis mėgina pasitelkti Leopoldą Bertjė, generalinio štabo viršininką, savo buvusio priešo Italijoje brolį, ir pasikviečia jį į medžioklę po gražiąją Viler Kotrė girią. Bertjė atvyksta, išsigabena laimikį ir parašo padėkos laišką:

Leopoldas Bertjė, brigados generolas, generalinio štabo viršininkas, generolui Diuma, X metų septintąją papildomąją dieną:

Grįžome laimingai, brangusis generole, ir gaila tik vieno, – kad negalėjome ilgiau pabūti su Jumis ir Jums pareikšti, kaip didžiai mane sujaudino be galo draugiškas Jūsų priėmimas. Būtų baisiai malonu, jei atvyktumėte keletui dienų pas mane į sodžių Šampinjolėje. Mano adjutantas, nuolat esąs Paryžiuje, Jus atlydėtų; tik atsiųskite prieš dieną šunį, ir patikinu Jus, kad nenuobodžiausite. Atsiminkite, kad man davėte pažadą ir negalite nesilaikyti žodžio. Tikiuosi, kad Jus pamatysiu pirmosiomis vandemjero dienomis, nes štai jau artėja vynuogių rinkimas ir mūsų lyguma bus graži kaip niekada. Taigi atvažiuokite, brangusis generole, ir suteikite man progą Jus priimti taip pat svetingai, kaip priėmėte mane.

Malonėkite pareikšti mano pagarbą Poniai. Salut et amitié.

Laiškų pabaigoje vietoj respublikinės *fraternité* – brolybės – dabar jau dedama kariškoji *amitié* – draugystė; tačiau Bertjė iš tų žmonių, kuriems karjera brangesnė už visas draugystes, ir jis nieku gyvu nebūtų priešinęsis Pirmojo konsulo nutarimui.

1802 metų liepos 24 dieną Mari Luiza Diuma savo bute Lormelė gatvėje pagimdė sūnų, kuris užregistruojamas Aleksandro Diuma vardu. Gerokai vėliau (1831 metais) civilinės būklės aktuose padaroma pataisa: prie pavardės Diuma pridedama – Davi de la Pajetri. Generolas paprašo savo senąjį draugą generolą Briuną būti vaiko krikštatėviu:

Diuma Briunui, X metų termidoro 6 dieną:

Brangusis Briunai, džiaugdamasis tau pranešu, kad žmona vakar rytą pagimdė rubuilį berniuką, kuris sveria devynis svarus, o ūgio – aštuonioli-

kos colių.[1] *Jei ir toliau taip augs, kaip augo motinos įsčiose, tai, atrodo, vyrelis užaugs nemažas. Žinai, turiu tau kai ką pranešti: tikiuosi, kad sutiksi būti krikštatėviu. Mano vyresnioji duktė, kuri savo juodų pirštelių galiukais tau siunčia tūkstantį bučkių, bus kūma. Atvažiuok greičiau, nors atrodo, kad, atsiradęs šiame pasaulyje, nesirengia iš jo taip greit pasitraukti; atvažiuok greičiau, nes jau kažin kiek laiko tavęs neregėjau ir baisiai noriu su tavim pasimatyti.*

ALEKS. DIUMA

P. S. Atplėšiau laišką – noriu dar tau pranešti, kad mano žaliūkėlis tik ką paleido čiurkšlę net viršum savo galvos. Gera lemiantis ženklas, a?

Briunas Aleksandrui Diuma, X metų termidoro 10 dieną:

...Dėl vieno prietaro negaliu išpildyti tavo prašymo. Jau penkis kartus buvau krikštatėviu, ir visi penki mano krikštavaikiai mirė! Mirus paskutiniajam, pasižadėjau niekad vaikų nebekrikštyti... Siunčiu tau porą dėžučių mažytei krikštamotei ir jos mamai.

Iš tikrųjų Briunas, nors ir užjaučia nemalonėn patekusį ginklo draugą, bijo užrūstinti Valdovą. Diuma primygtinai prašo, ir galų gale jie padaro tokį sandėrį: Briunas bus krikštatėviu, bet savo įgaliojimus perduos seneliui Laburė, kuris už jį palaikys vaikaitį viršum krikštyklos.

Dukterį Emė generolas atiduoda į pensioną Paryžiuje. Jis aistringai prisiriša prie savo gražaus, baltaveidžio, mėlynakio berniūkščio garbanotais plaukais; jie tik ir išduoda, kad ketvirtadalis kraujo, tekančio gyslomis, afrikinis. Vaikas, kai tik ima šį tą suprasti, karštai pamilsta gerąjį tėvą. Žavisi jo nuostabia jėga, kuriai ligos mažai teatsiliepė, gražiu, siuvinėtu munduru, šautuvu su sidabro apsodais ir žaliu tymo pagalvėliu prie buožės. Šeima dabar gyvena „Grioviuose“ – nedidelėje pilaitėje Aramono kaime, netoli Viler Kotrė. Gyvena dar gana plačiai. Generolas tebelaiko sodininką, moterį virėją, sargą ir negrą liokajų – Ipolitą.

1805 metais, jausdamas, kad sveikata eina vis blogyn, Diuma nusprendžia važiuoti į Paryžių, kad jį apžiūrėtų garsusis Korvizaras*. Jis pasiima

[1] Prancūziškas colis – 27,07 mm. (*Vert. past.*)

žmoną ir sūnų – ketina supažindinti su savo draugais. Generolas nujaučia, kad greit mirs, ir nori berniukui rasti įtakingų globėjų. Miura ir Briunas pasirodo drąsūs – priima kvietimą ateiti pietų! Briunas laikosi širdingai, Miura – šaltai. Praėjusiais metais buvo įkurta Imperija. Tarp naujų dignitorių, maršalų, kurie bematant tapdavo kunigaikščiais ar karaliais, ir apluošintų Revoliucijos karių jau nebeliko nieko bendra, nebent tik nepatogūs prisiminimai. Bet vaikas niekad neužmirš, kaip su Miura skrybėle ant galvos šuoliavo aplink stalą raitas ant Briuno kardo.

Generolas Diuma paprašo pasimatymo su imperatoriumi, bet audiencijos negauna. Korvizaras neįstengia nieko padėti, ir Diuma išvyksta iš Paryžiaus „su mirtimi sieloje ir kūne". Gal pristigusi pinigų, o gal norėdama būti arčiau gydytojų, šeima vėl atsikelia į Viler Kotrė, į „Špagos" viešbutį. Čia jau gyvena senelis Laburė, irgi išsikraustęs iš namo Lormelė gatvėje.

Mažojo Aleksandro atminty aiškiai išliko vienas tikrai žavus vaizdas iš paskutiniųjų tėvo gyvenimo mėnesių. Vaikas gerai įsiminė kažkurią 1805 metų spalio dieną gretimoje pilyje, buduarą kašmyru aptrauktomis sienomis ir gražią jauną moterį, gulinčią ant sofos. Tai buvo Polina Bonapart, kunigaikštienė Borgezė, persiskyrusi su vyru.

Tėvui įėjus, – pasakoja Diuma, – *ji gulėjo ant sofos, bet neatsistojo. Tik ištiesė jam ranką ir pakėlė galvą. Tėvas buvo besisėdąs šalia ant kėdės; bet ji pasodino jį sofos kojūgaly ir, padėjusi kojeles jam ant kelių, šlepetės galiuku ėmė žaisti jo frako sagomis. Ta kojytė, ta rankelė, ta patraukli moteris, balta ir putli, šalia tamsiaodžio Herkulio, dar tvirto ir gražaus, – visa tai buvo žaviausias, kokį tik kas nors galėjo regėti, vaizdas.*

Staiga iš parko pasigirdo trimitavimas.

– Artėja medžioklė, – tarė tėvas. – Žvėris prabėgs šita alėja. Einam pasižiūrėti, kunigaikštiene.

– Ak, nereikia, brangusis generole, – atsakė ši. – Man taip gera, nenoriu aš keltis: nuo vaikščiojimo pavargstu. Nebent, jei taip norite, galite mane nunešti prie lango.

Tėvas ją paėmė ant rankų kaip žindyvė kūdikį ir nunešė prie lango. Laikė taip gal dešimt minučių... Paskui paguldė ant sofos ir vėl atsisėdo šalia. Kas vėliau dėjosi už mano nugaros, jau nebežinau. Visą dėmesį buvau sukaupęs į elnią, lekiantį alėja, į šunis, medžiotojus. Visa tai man buvo kur kas įdomiau nei kunigaikštienė.

1806 metais Žanas Mišelis Deviolenas, Laburė giminaitis, kuris tebėra kaip ir vyriausias Viler Kotrė girios šeimininkas ir Imperijos nuosavybę tvarko taip kaip ir seniau, prie Orleano kunigaikščio (mirusio ant ešafoto), atvykęs pas generolą Diuma, praneša, kad Bertjė jam išrūpino nuolatinį medžioklės leidimą. Taip šio pasaulio galingieji smulkiomis malonėmis atsikrato sąžinės priekaištų dėl padarytų didelių skriaudų.

Generolas užsimano dar nors kartą sėsti į balną ir pašuoliuoti Viler Kotrė giria, bet skausmas įveikia nugalėtoją. Grįžęs iš šio paskutinio pasijodinėjimo, Diuma atgula į patalą. Valandėlę jį pagauna nusiminimas, ir jis sušunka lyg paklaikęs:

– Nejaugi generolas, kuris trisdešimt penkerių metų amžiaus vadovavo trims armijoms, sulaukęs keturiasdešimt, turi mirti lovoje kaip koks bailys? Ak Dieve, Dieve, kuo aš tave užrūstinau, kad mane dar tokį jauną smerki palikti žmoną ir vaikus?

Jis liepia pašaukti kunigą, prieina išpažinties, paskui atsisuka į žmoną ir miršta ant jos rankų, laikrodžiui mušant vidurnaktį.

Mažasis Aleksandras prieš tai buvo išvežtas iš namų pas motinos pusseserę. Vakare jis užmigo, bet moterį ir vaiką pažadino garsus baladojimas į duris. Berniūkštis, nė kiek nenusigandęs, puolė atidaryti.

– Kur tu, Aleksandrai? – sušuko šeimininkė.

– Nagi matai... Einu įleisti tėvelio. Jis atėjo su mumis atsisveikinti.

Ji vėl paguldė mažylį ir jis užmigo. Kitą dieną ji jam tarė:

– Vargšas vaikuti, tavo tėvelis, kuris taip tave mylėjo, numirė.

– Tėvelis numirė?.. Ką tai reiškia?

– Tai reiškia, kad tu jo nebematysi.

– O kodėl aš jo nebematysiu?

– Todėl kad Dievulis jį nuo tavęs pasiėmė.

– O kur gyvena Dievulis?

– Danguje.

Mažasis Aleksandras nieko neatsakė, bet, nutaikęs progą, tuoj leidosi pas motiną. Jis įsėlino į namus, nuėjo, niekieno nepastebėtas, į tą kambarį, kur kabojo tėvo šautuvas, nusikabino jį ir ėmė kopti aukštyn. Laiptų aikštelėje jis susitiko motiną. Ji apsiašarojusi ėjo iš kambario, kur buvo pašarvotas numirėlis.

– Kur tu eini? – paklausė ji.

– Einu į dangų.

– O ką tu, vargšas vaikeli, darysi danguje?

– Aš užmušiu Dievulį, kam jis užmušė tėvelį.

Motina paėmė jį ant rankų ir vos neuždusino, spausdama glėbyje.

– Ak, nekalbėk tokių dalykų, vaikuti! – sušuko ji. – Mes jau ir taip nelaimingi.

III

Vaikystė miškuose, dykinėjant ir valiūkaujant

Jie iš tikrųjų labai nelaimingi. Generolas nepaliko jokio turto; šeima neturi ko tikėtis iš imperatoriaus, kuris vis atsisako suteikti audienciją maištininko žmonai. Keletas ginklo draugų – Briunas, Ožero, Lanas – primena imperatoriui generolo Diuma žygdarbius. „Aš jums draudžiu, – atrėžė Napoleonas, – dar kada nors man užsiminti apie tą žmogų.“ Neįmanoma net išrūpinti mažajam Aleksandrui stipendijos licėjuje ar karo mokykloje. Napoleonas ne toks didžiadvasis kaip Oktavianas Augustas.

Žanas Mišelis Deviolenas, miškų inspektorius, Diuma našlės giminaitis ir globėjas, parašo laišką generolui Piliui, Imperijos grafui, – tasai jam irgi giminė ir kadaise, Revoliucijos laikais, būdamas generalinis armijų komisaras, girdėjo apie Diuma žygdarbius, – praneša apie šaunioj o ir nelaimingojo generolo mirtį.

Jis baigė savo gyvenimo kelią vakar, vienuoliktą valandą vakaro, Viler Kotrė miestelyje, į kurį parvyko, laikydamasis gydytojų nurodymų. Ligą, nuvariusią jį į kapus, jis gavo besėdėdamas Neapolio kalėjime, kur pateko, grįždamas iš Egipto... Paleistas į atsargą, nors ir smarkiai sirgdamas, jis iš visos širdies troško sėkmės Prancūzijos ginklams. Negalėjai nesijaudinti, klausydamasis, kaip keletą valandų prieš mirtį jis geidavo, kad būtų palaidotas Austerlico mūšio laukuose.

Deviolenas prašo išrūpinti pensiją našlei ir vaikams, kuriuos generolas paliko be jokių pragyvenimo lėšų, nes ilgai trukusi liga surijo dar turėtas kuklias santaupas. Grafas Pilis apgailestaudamas, bet sausoku kanceliariniu stiliumi, atsako neigiamai. Visi tolesni žygiai lieka bergždi, ir seniams Laburė vėl tenka išlaikyti dukterį ir vaikaičius.

Mažasis Aleksandras Diuma guvus, bet dideliu stropumu nepasižymi. Motina ir sesuo jį išmoko skaityti ir rašyti. Aritmetikoje jis niekad nenužengė toliau daugybos lentelės. Užtat jo rašysena jau nuo pat mažens kaip kariuomenės raštininko – daili, aiški, su užraitymais; grafologas iš jos tikriausiai būtų nustatęs tuštybę, ir berniukas iš tiesų linkęs girtis. Vos perskaitęs Bibliją, Biufoną ir traktatą apie mitologiją, parašytą jo tėvynainio Demustjė, jis nusprendė jau viską žinąs, ir su pasitikėjimu, nutaisydamas orią ir mokytą miną, kišdavosi į suaugusiųjų pašnekesius; bet už tai, nors ir labai stebėdavosi, susilaukdavo „daugiau spyrių į sėdimąją, negu pagyrimų“. Motina, nerimaudama dėl jo ateities, mėgino jį leisti į muzikos pamokas, bet jo balsas buvo niekam tikęs. Tačiau jis išmoko šokti, fechtuotis, o truputį vėliau – šaudyti. Ir visa tai – labai gerai.

Dešimt metų amžiaus jis baisiai pamėgsta įvairius fizinius pratimus: galva pramušta kardams, špagoms, pistoletams, šautuvams. Jo gyvenimo centras ne šeima, bet miškas. Viler Kotrė giria – didžiulė. Visi miestelio padaužos traukdavo į ją medžioti, raizgų spęsti, žaisti laukinius, bičiuliaudavosi su brakonieriais. Kai Aleksandrui buvo dešimt metų, mirė vienas jo giminaitis kunigas Konsėjus ir užrašė jam palikimo – stipendiją kunigų seminarijoje, jei pasižadės priimti šventimus. Vargšei motinai, jau nebeišmanančiai, kur dėti vaiką, sušvinta viltis, ir ji ima jį maldauti, tegul nors pamėgina mokytis kunigu. Jis iš pradžių sutinka ir gauna dvylika su seminaristo rašalinei įsigyti. Už tuos pinigus jis nusiperka duonos, dešros ir išsiduoda trims paroms į girią paukščių medžioti. Parsiranda ketvirtą dieną.

Sūnūs paklydėliai užvis geriausiai sutinkami. Motina, prisikentusi nemaža baimės, jį išbučiuoja, pasižada, kad niekados nebeužsimins apie seminariją, ir įstato į vietinį kunigo Greguaro vadovaujamą koležą. Dvasiškasis tėvas greit supranta, kad nors jaunajam Diuma ir nestinga drąsos, bet nepaprasta puikybė kliudo pasireikšti geriems jausmams. Vaikas garbėtroška, dažnai akiplėšauja. Pramoksta nedaug ką – truputį

lotynų kalbos, truputį gramatikos, be to, patobulina rašyseną – pripina įvairiausių užraitų, širdžių, roželių. Atrodo prašmatnu ir kartu bjauru. Su maldomis jam išeina panašiai kaip ir su aritmetikos veiksmais – jų irgi išmoksta tik tris: *Pater noster, Ave Maria ir Credo.*[1] Jį tebetraukia į mišką, jis jo vaikas – nedrausmingas, laukinis, „jaudrus visiems gamtos garsams, pabundantiems girioje, užeinant nakčiai".

Jo motina, puiki moteriškė, darbi ir nedrąsi, gyvai prisimena savo dievinamąjį vyrą, žiūrėdama į augalotą, raumeningą, truputį afrikiškai atrodantį dešimtmetį berniuką, kuriam galima duoti trylika ar net keturiolika. Ji visiškai jo įtakoje ir leidžia jam daryti, ką nori. Jai, beje, ne vienai pačiai tenka auklėti tą mielą ir nesuvaldomą laukinuką: ištikimi draugai jos neapleidžia bėdoje. Specialistai savo vietose išlieka ilgiau negu politiniai veikėjai, ir Deviolenas, nors tarnavęs Imperijai, Burbonams grįžus, tebėra miškų inspektorius. Tos jo pareigos jaunąjį Aleksandrą nepaprastai žavi. Deviolenas mėgsta paniurzgėti ir greit supyksta, bet iš tikrųjų kuo puikiausias žmogus; vaikui atrodo, kad jis „medžių karalius ir žalumos imperatorius".

Aleksandro globėju generolas Diuma paskyrė kitą savo kaimyną, Žaką Kolarą, žmogų malonų ir mėgstantį pajuokauti. Jo žmona buvo Orleano kunigaikščio (Pilypo Lygybės) ir ponios de Žanlis* nesantuokinė duktė. Iš ponios Kolar pasakojimų mažasis Diuma susipažįsta su Senojo režimo istorija, o iš motinos pasakojimų – su Imperijos laikais.

Grandiozinė ir romantiška epocha. Pro Viler Kotrė žygiuoja priešo kariuomenė, ir mažasis Diuma Prancūzijos kampanijos metu mato, kaip pravažiuoja Rusijos imperatorius, paskui prajoja kazokai. Išgirdusios arklių šuoliavimą, moterys puola slėptis į rūsį, bet vaikas nesiduoda atplėšiamas nuo lango sklendės – nori pažiūrėti, kaip bus kaunamasi. Nors Napoleonas buvo kietas Diuma šeimai, motina ir sūnus laikomi bonapartininkais. Viler Kotrė miestelis liko monarchistinių pažiūrų. Po Restauracijos būriai vaikėzų ateidavo po našlės langais ir šaukdavo: *Vive le roi!* – „Tegyvuoja karalius!" Bet Diuma šeima tebėra ištikima generolo mundurui ir širdies gilumoje – Respublikai.

1815 metais, Napoleonui laukiant savo valandos Elbos saloje, Viler Kotrė žandarmerija suima du generolus, brolius Lalmanus*, dalyvavusius sąmoksle prieš Liudviką XVIII, ir rojalistiškai nusiteikusio mieste-

[1] „Tėve mūsų", „Sveika, Marija" ir „Tikiu Dievą Tėvą" (*lot.*).

lio gyventojai juos nušvilpia. Ponia Diuma labai susijaudina, kad taip įžeisti antpečiai, kuriuos kadaise nešiojo ir jos vyras.

– Klausyk, vaikeli, – taria ji sūnui, – mes dabar padarysime vieną dalyką, dėl kurio mums gali žiauriai kliūti, bet, gerbdami tavo tėvo atminimą, turime taip pasielgti.

Ji nuvažiuoja su juo į Suasoną, kur sėdi kalėjime Fransua ir Anri Lalmanai, ir paveda dvylikamečiui perduoti jiems aukso ir pistoletus. Jis drąsiai įvykdo šią misiją. Bet generolai, žinodami, kad imperatorius tik ką išsikėlė į Prancūziją ir juos išgelbės, atsisako pinigų ir ginklų. Tačiau dėl šio nutikimo sustiprėja mažojo Diuma savigarba, romantikos meilė ir įgimtas potraukis vaidinti teisingumo gynėjo vaidmenį.

Per Šimtą dienų Napoleonas dukart prajoja pro Viler Kotrė. Pirmąkart – vykdamas į šiaurę vadovauti savo armijai, antrąkart – po Vaterlo, ligotas, su pakreipta ant peties galva, viskam abejingas. Paskui jį ima slinkti Didžiosios armijos likučiai. Pasibaisėtinas ir puikus reginys – toks bjaurus, kad atrodo net didingas. Nelaimingieji kareiviai, žaizdoti, greitosiomis sutvarstyti, gulėdami vežimuose, mosuoja kruvinais skarmalais ir šūkčioja: *Vive l'Impereur!* – „Tegyvuoja imperatorius!“ Paskui ateina liūdna žinia: ištikimas generolo Diuma draugas Briunas nužudytas Avinjone.

Senis podagrikas Liudvikas XVIII grįžta svetimšalių užkariautojų vilkstinėje iš Gento. Pasikeitus politiniam režimui, šeimai iškyla problema: ar nereikėtų Aleksandrui, kaip siūlo motina, priimti Davi de la Pajetri pavardę, nes turi teisę ja vadintis? Juk markizo titulas Restauracijos laikais atvertų ne vienerias duris.

– Mano pavardė Diuma, – išdidžiai atrėžia jaunasis Aleksandras, – ir kitokios pavardės man nereikia... Ką sakytų tėvelis, jeigu jo išsižadėčiau ir imčiau vadintis pavarde kažkokio senelio, kurio nė nepažinojau?

Motinos veidas nušvinta.

– Tu tikrai taip manai? – paklausia ji.

– Bet tu juk irgi, ar ne tiesa, mama?

– Deja, taip. Bet kas su mumis bus?

Generolienė Diuma išsirūpina patentą atidaryti tabako gaminių parduotuvę ir nusisamdo jai patalpą iš vietinio katiliaus Lafaržo. Pas katilių atvažiuoja paviešėti jo sūnus Ogiustas Lafaržas. Gražus šviesiaplaukis jaunikaitis tarnauja vyriausiuoju klerku pas vieną Paryžiaus notarą. Ogiustas vilki kariką su trisdešimt šešiomis pelerinomis, aptemptas kelnes ir husariškus batus, jo laikrodžio grandinėlė nukabinėta brangakmeniais. Mažajam Diuma net akys apraibsta nuo tų grožybių. Jis įsige-

rina vyriausiajam klerkui, ir šis ima į jį žiūrėti palankiai. Lafaržas mėgsta pasišnekėti su protingu berniuku apie Paryžių, literatūrinį gyvenimą, teatrus; parodo net savo paties sueiliuotų epigramų. Diuma lig šiol nė nenuvokė, kad tokiais dalykais gali pelnyti garbę, – žmonės apie tave kalbėtų. Jis ima maldauti kunigą Greguarą, kad išmokytų rašyti prancūziškas eiles.

– Su mielu noru, – taria kunigas, – bet po dviejų savaičių tau jau atsibos, kaip atsibodo visa kita.

Kunigas gerai pažįsta savo mokinį. Po savaitės Aleksandrui eilės įgrysta iki gyvo kaulo. Kornelis ir Rasinas jam atrodo mirtinai nuobodūs. Generolo Diuma sūnus, kaip ir visa jo karta, pernelyg prisiklausęs pasakojmų apie įvairius nuostabius dalykus, – jis negali tenkintis jausmų narpliojimu. Jam reikia veiklos – tegul ir kiek patrakėliškos.

Bet jaunuolis negali gyventi tik medžioklėmis. Metas jį pristatyti prie darbo. Ponia Diuma nueina pas Viler Kotrė notarą metrą Menesoną, irgi respublikoniškų pažiūrų, ir prašo priimti Aleksandrą kaip trečiąjį klerką. Laukinukas nelabai nori skirtis su laisve, bet prisimena prašmatnųjį vyriausiąjį klerką su trisdešimt šešiomis pelerinomis ir aukso grandinėle. Na ką gi, jei tarnyba pas notarą laiduos gražią ateitį, geras pajamas ir dar liks

pakankamai laisvo laiko medžioklei, – tegul, galima stoti ir pas notarą! Iš pradžių jis ten jaučiasi neblogai. Jį siuntinėja įvairiausiais kontoros reikalais, reikia nugabenti aplinkiniams kaimiečiams pasirašyti aktus. Puikiausios progos pasijodinėti raitam, o kartais ir papoškinti miške iš šautuvo.

IV

Laimingi jaunuolio metai, geidulių pabudimas ir susižavėjimas drama

Jo gyvenimas – užvis patraukliausias jo kūrinys, o pats įdomusis iš visų jo paliktų romanų – tai jo nutikimų istorija.
Briunetjeras

1818 metų pavasaris. Aleksandrui Diuma šešiolika metų. Tai amžius, kai nubunda geismai; kai berniukas, iki tol žiūrėjęs į mergaites su panieka,

ima stengtis būti jų draugijoje; kai iš draudžiamų knygų jaunuolis bando sužinoti apie užgintus, dėl to ypač viliojančius dalykus. Tarp knygų, pasilikusių iš senelio, jaunasis Diuma aptinka „Riterio de Fobla nuotykius"*. Riteris, persirengęs moterimi, skina pergalę po pergalės. „Aš būsiu antrasis Fobla", – nusprendžia garbėtroška Diuma.

Bet, norint pavilioti merginą, aiškino jam Lafaržas, reikia būti dailiai apsirengusiam. Na, netrukus kaip tik turėsiąs progą pasirodyti – įvyks pokylis per Sekmines, kurios Viler Kotrė iškilmingai švenčiamos. Į jį žadančios atvykti ir atvažiavusios panelės – kunigo Greguaro dukterėčia Loransa ir jos draugė ispanė Vitorija; žmonės sakė, kad jiedviem po dvidešimt metų ir esančios labai gražios. Aleksandras išnaršo veliono senelio Laburė garderobą. Čia jis randa kamparu išbarstytas ir indiška minkštarute įklotas Senojo režimo laikų drapanas: brokatinius švarkus, auksu siuvinėtas raudonas liemenes, nankines kelnaites. Aleksandras ima net šokinėti iš džiaugsmo ir, apsivilkęs rugiagėlių spalvos fraką, tariasi neapsakomai gražus. O iš tikrųjų jo apranga senoviška ir juokinga. Bet iš kur vargšas berniukas gali tai žinoti?

Per pokylį jis, priėjęs prie Loransos, išdidžiai atkiša alkūnę. Loransa šviesiaplaukė, guvi paryžietė. Jos draugė Vitorija, aukštos krūtinės, apvalių šlaunų, atrodo tipiška andalūzė iš teatro scenos. Jis mato, kaip jos, pažvelgusios į jį, šypteli viena kitai, ir visas iškaista.

Bet Aleksandras atsigriebia, prasidėjus šokiams. Atvykėlės nustebusios pripažįsta, kad tas provincijos bernelis puikiai išdarinėja įmantriausius žingsnelius. Vitorija net nusprendžia, kad jis gana nekvailas. Orkestras užtrenkia valsą.

– Bet jūs tikrai gerai šokate valsą, – sako ji jam suglumusi.

– Tai ypač malonu iš jūsų girdėti, nes valsą aš iki šiol šokdavau tik su kėdėmis.

– Kaip su kėdėmis?

– Mat kunigas Greguaras draudė šokti su mergaitėmis... Tai šokių mokytojas įbrukdavo man į rankas kėdę.

Vitorija nusikvatoja. Jis šokdamas pirmąkart jaučia, kaip moteriški plaukai glamonėdami palyti veidą, pirmąsyk jo žvilgsniai skverbiasi į iškirptę, grožisi apnuogintais pečiais. Jis džiaugsmingai virpėdamas atsidūsta.

– Kas jums? – paklausia Vitorija.

– Bet šokti su jumis man daug smagiau negu su kėde.

Iš to netikėtumo ji nuėjusi atsisėda.

– Vaje, koks jis juokingas! – taria ji Loransai. – Man jis atrodo labai mielas.

Po to nutikimo jis jaučiasi truputį pažemintas, buvęs lyg žaisliukas dviem gražuolėm, o kartu ir pašėlusiai įsimylėjęs. Bet ne kurią nors moterį. Įsimylėjęs meilę, arba tikriau – malonumus. Ir nors paryžietės jį kiek patraukė per dantį, bet nepagailėjo pamokų, kurių galima susilaukti tik iš moters. Padėjo jam suprasti, jog jis nebjaurus ir gražiai nuaugęs vaikinas, bet kad šias gamtos dovanas reikia paryškinti dailiai rengiantis ir rūpestingai save prižiūrint. Trumpai sakant, iš paauglių jos jį išvedė į jaunuolius.

Dabar jam maga išbandyti savo sugebėjimus tarp Viler Kotrė mergaičių. O jos, dievaži, ne vienam gali apsukti galvą! Priaugančioji karta visų trijų luomų, iš kurių anuomet susidėjo miestelio visuomenė, – aristokratijos, buržuazijos ir prastuomenės, – žavi. Džiugu žiūrėti į mergaites, kai sekmadieniais, apsirengusios pavasarinėmis suknutėmis, su rožinėmis ar mėlynomis juostomis ir pačių darbo kepuraitėmis, jos laksto ir žaidžia, sunerdamos ir išnerdamos ilgą grandinę dailių, apvalučių nuogų rankų.

Gyventi netrukus pasidaro labai malonu. Nuo devynių iki keturių Diuma perrašinėja notaro kontoroje dokumentus. Paskui su motina pietauja, ir vasarą apie aštuntą, o žiemą apie šeštą jaunimas renkasi pievutėje arba kurios nors mergaitės namuose. Rankos imasi už rankų, susidaro porelės, lūpos siekia lūpų. Dešimtą valandą kiekvienas kavalierius palydi savo išrinktąją. Prie namų ji sutinka dar valandžiukę pasėdėti ant suolo palei duris, ir tarpais niurzgus balsas pašaukia mergaitę, o ši gal dešimt kartų atsako, ligi įeidama į vidų: „Aš čia, mama..." O Margarita! O Gėte!

Pirmąją savo meilę Aleksandras Diuma pasirenka ne iš Kolarų šeimos mergaičių, – jos vėliau šauniai išteka už apylinkės dvarininkų, – ir ne iš Devioleno dukrų, o iš tarpinio tarp buržuazijos ir prastuomenės gyventojų sluoksnio: jį sudarė miestelio modistės, baltinių siuvėjos, prekiautojos mezginiais. Diuma sutinka dvi žavias mergaites, vieną blondinę, kitą brunetę, kurios visur rodosi kartu, lyg norėdamos paryškinti viena kitos gražumą. Blondinė Adelė Dalven, kurią jis, nenorėdamas kompromituoti, pirmame savo „Memuarų" leidime pavadina Aglaja, veikiau linksma negu susimąsčiusi, veikiau mažutė negu aukšta, veikiau putli negu liekna. „Mylėti ją buvo lengva ir malonu, bet pasiekti, kad ir ji tave mylėtų, – labai sunku. Jos tėvas ir motina buvo seni, geri žemdir-

biai, žmonės dori, bet šiurkštoki, ir galėjai tik stebėtis, kad tokioj dirvoj išaugo ši skaisti ir kvapi gėlė..."

Visos Viler Kotrė mergaitės naudojasi žavia laisve. „Mūsų miestelyje, – rašo Diuma, – laikytasi grynai angliško papročio: skirtingos lyties jaunimas galėdavo atvirai užeidinėti vienas pas kitą, o šito man neteko matyti šiaip jokiame Prancūzijos mieste; ta laisvė atrodė gana keista, nes mergaičių tėvai buvo itin dorovingi ir širdies gilumoje tvirtai tikėjo, kad visos šios valtys Meilės upe varosi baltutėlėmis burėmis ir išpuoštos apelsino žiedeliais..."

O iš tikrųjų miestelio tėvai menkai tepažinojo žmogaus prigimtį, ir jų optimizmas prieidavo iki paikumo. Po metų tos švelnios kovos, kai „jaunuolio meilė be perstojo kelia reikalavimus ir nesibodi amžinu atsisakinėjimu, kai viena po kitos užkariaujamos nedidelės malonės, ir kiekviena, kai tik ją išgauni, sielą pripildo džiugesio", motina leidžia Adelei miegoti sodo altanoje. Ir kartą durys, jau ištisi metai nepermaldaujamai užsidarančios priešais jaunąjį Diuma lygiai vienuoliktą valandą, pusę dvylikos patyliukais vėl atsiveria! Už durų jį pasitinka dvi glamonėjančios rankos, širdis, plakanti prie jo širdies, karšti atodūsiai ir nesulaikomos ašaros. Tą vakarą Aleksandrui Diuma atitenka jo pirmoji meilužė. Idilė, nedrumsčiama jokių nemalonumų, trunka dvejus metus.

Sekmadieniais jaunimas būriais traukdavo į šokius, ruošiamus kuriame nors kaime atlaidų proga. Kartą, vykdamas į tokį pasilinksminimą, Diuma paėjėja į šalį nuo savo bendrų aplankyti vieno fermerio ir ties kelio posūkiu susitinka jauną damą, kurią gerai pažinojo. Karolina Kolar, prieš kelerius metus tapusi baroniene Kapel, vaikštinėjo su kažkokiu vyriškiu, panašiu į vokiečių studentą. Aukšto ūgio, padžiūvęs jaunikaitis su tamsiais, kaip šepetukas pakirptais plaukais, nuostabiai gražiom akim, stamboka nosimi, atsainiai aristokratiškos eisenos, tai – vikontas Adolfas Ribingas de Levenas; jo tėvas, švedų didikas, grafas Adolfas Liudvikas Ribingas de Levenas, pagarsėjo kaip Švedijos karaliaus Gustavo III nužudymo bendrininkas.

Grafui de Levenui, pramintam „gražiuoju karalžudžiu", teko emigruoti, ir jis gyveno iš pradžių Šveicarijoje, paskui Prancūzijoje, kur suartėjo su Kolarais. Nuo to laiko, kai Diuma įsimyli merginą iš visai skirtingo visuomenės sluoksnio, jis retai tesimato su savo globėjo šeima. Ponia Kapel, labai meili, pasako, kad Adolfas de Levenas maždaug jo metų, dėl to jiedu turį susidraugauti, ir pakviečia Diuma tris dienas paviešėti į Viler Elono pilį, kur gyvena Kolarai. Ten jis sužino, kad Adol-

fas de Levenas rašo eiles ir net siuntinėja mergaitėms savo sukurtas elegijas. Diuma tuo labai susižavi. Jau vyriausiasis klerkas Lafaržas jam buvo atvėręs akis, papasakodamas, kokią šlovę gali atnešti poezija. Dabar tai patvirtina ir kitas žmogus. Aleksandrui tai padaro didelį įspūdį.

Levenas išvažiuoja į Paryžių, bet jo vieton atvyksta kitas Kolarų pažįstamas. Husarų karininką Amedą de la Ponsą į Viler Kotrė tikriausiai atvilioja meilė – jis čia netrukus veda. Jis žmogus išsilavinęs, susidomi jaunuoju Diuma ir kartą jam pasako: „Tikėkite manim, berneli, gyvenimas yra ne vien medžioklė ir meilė. Yra darbas. Išmokite dirbti – ir išmoksite būti laimingas".

Dirbti? Jaunajam Diuma tai visiškai nauja mintis. Amedas de la Ponsas, mokąs vokiečių ir italų kalbas, pasisiūlo jų pamokyti ir Diuma. Jiedu drauge išverčia puikų Ugo Foskolo* romaną. Karininkas atskleidžia jaunajam klerkui Gėtės „Verterį", Biurgerio „Lenorą"*.

Reikia pasistengti suprasti Diuma charakterį, kuris susidarė kaip paveldėjimo ir auklėjimo išdava. Iš tėvo Aleksandras gavo fizinę jėgą, širdies kilnumą, vaizduotę ir nepasotinamus norus. Kaip ir visas jo kartos jaunimas, kurio dvasios vadovais buvo Imperijos kariai, jis mito pasakojimais apie džiugius ir kruvinus nuotykius. Drama – jo gaivalas. Jis tiki visagaliu atsitiktinumu, smulkių faktų reikšme. Juk visus tuos karius išgelbėjo koks portretas, užmušė kulka iš netyčių, jie pateko nemalonėn, pasikeitus valdovo nuotaikai. Istorijoje Diuma mėgs visa, kas susiję su slaptingu atsitiktinumo žaismu. Į teatrinius dalykus jį tiesiog traukte traukė instinktas – kitaip ir būti negalėjo. Visa epocha teatrališka. Tačiau gyvenimo dramatiškumą, kurio poreikį anuomet visi taip jautė, Diuma sugebės išreikšti geriau už kitus, nes jis pats – „gaivališka jėga".

Jis – gaivališka jėga pirmiausia dėl to primityviosios rasės kraujo, kurį savo gyslose atsinešė jo tėvas iš San Domingo salos. „Jis savaip primena Didro, – sakyta apie jį, – aristokratas pagal tėvą, prastuolis pagal motiną." Taip, be to, dar apdovanotas per kraštus besiveržiančiu gyvastingumu ir pasakininko gabumais, kurie būdingi afrikiečiams. Jis – gaivališka jėga dar ir dėl to, kad nepasiduodavo jokiai drausmei. Namuose nebuvo vyriškio, kuris jį sutramdytų, ir jis nevaržomas bastydavosi po girią. Mokykla jo charakterio visiškai nepaveikė – nei suformavo, nei deformavo. Jis nekenčia bet kokios prievartos. Moterys? Jis jas myli – visas kartu; jau iš pat pradžių įsitikina, kad laimėti jų palankumą nesunku; jam atrodo keista priesaikauti, jog būsi ištikimas kuriai nors vienai. Jis nėra amoralus, bet tiesiog nežino visur galiojančių moralės normų.

Kokių meilės istorijų jis prisiklausė? Apie regentą ir jo orgijas Viler Kotrė pilyje, o tai ne vaiko ausims; apie Imperijos laikų titanus, užkariaujančius širdis taip pat lengvai kaip provincijas ir žiūrinčius nuolaidžiai į moterų silpnybes. Paauglio ir jaunuolio amžiaus jis – aistringas medžiotojas, pagyrų puodas, įsimylėdavo visas merginas, neatsisakančias klausytis jo postringavimų, siekiantis visa, kas tik įmanoma. Aštuoniolikos metų jį vilioja viskas – ir ypač, kas nepasiekiama. „Aš, – galvoja Diuma, – turiu magnetizmo jėgų ir, kur kitam nieko neišdegs, aš laimėsiu."

Tuo jis tvirtai tiki. Jo nepaprastas energingumas – jis tat aiškiai jaučia – niekad neišseks. Žinių jis, tiesa, ne kažin kiek teturi. Bet kadangi veik nieko nežino, viskas jam atrodo nauja. Kartą į Suasoną atkeliauja artistų trupė vaidinti Diusi* „Hamleto", ir Diuma atranda Šekspyrą: jo veikalų iki tol visai nežinojo. Diusi apdorotame „Hamlete" neliko, beje, nieko šekspyriško. Tačiau jaunajam Diuma ši tragedija – tarsi apreiškimas. „Įsivaizduokite aklą, – rašė jis vėliau, – kuriam grąžintas regėjimas, įsivaizduokite Adomą, kuris nubunda sutvertas." Iš tikrųjų Šekspyro veikaluose Diuma randa pats save. Jis irgi pasižymi Renesanso žmonių fizine jėga. Jis jaučiasi daug artimesnis jiems negu Restauracijos laikų buržuazijai. Šekspyro dramose jį domina ne mintis, ne filosofiniai monologai ir netgi ne aistrų vaizdavimas, o laisva dramos konstrukcija ir konkrečių detalių panaudojimas: nosinė „Otele", žiurkė „Hamlete", Šeiloko svaras mėsos „Venecijos pirklyje". Žodžiu, Šekspyro „melodraminiai efektai". Aleksandras sukrėstas iki sielos gelmių ir, kadangi niekad niekuo neabejoja, o ypač pačiu savimi, nusprendžia tapti dramaturgu.

Jam pavyksta savo entuziazmu užkrėsti keletą draugų miestelyje, tarp jų Pajė, tuometinį notaro vyriausiąjį klerką, kuris po penkiasdešimt metų, jau būdamas senas teisėjas, savo atsiminimuose papasakojo apie Viler Kotrė dramos mėgėjų būrelį. Adolfas de Levenas, parvažiavęs iš Paryžiaus, kur gyveno pas tėvo bičiulį dramaturgą Arno ir buvodavo kuluaruose bei palaikė pažintis su artistėmis, vadovauja pirmiesiems jaunojo Diuma bandymams.

Mūsų būrelyje buvo keletas jaunų gražučių panelių, tad ypač magėdavo kartu su jomis kopti į sceną. Savo vaidybinius gebėjimus prakilniame ar komiškame žanre rodėme ant aukšto gana didelių namų „Špagos" viešbučio kiemo gale, pastogėje... Apačią buvo užėmęs miško medienos pirklys, jis

mums skolindavo lentų, iš kurių bičiulis Arpenas sukalė suolus žiūrovams... Salę išpuošti buvo nesunku. Čia pat miškas su žaliuojančiais krūmais, šeimų garderobai, dėžės su gėlėmis – ir mūsų aukštas netrukus virto visai padoria gėlėmis marguojančia sale. Dekoracijos irgi išeidavo ne blogiausios; bet patsai pjesių pastatymas, dramų ar komedijų vaidinimas jau reikalaudavo kur kas didesnių pastangų. Ir čia mes nebūtume galėję apsieiti be Diuma. Jis buvo aktorius, režisierius, plastikos ir dikcijos mokytojas – viskas... Pats parinkdavo pjeses arba įpiršdavo savas: „Artakserksą", „Abenseragų" ir kt. Jis nurodydavo vaidintojams teisingą intonaciją, pasakydavo, kada eiti į sceną, tvarkydavo laikyseną. Nurodydavo, kuriuos žodžius pabrėžti, į kurią pusę žiūrėti, kaip šypsotis, – trumpai sakant, kiekvienam visiškai išaiškindavo vaidmenį. Jam būtinai reikėdavo plojimų... Jeigu jie būdavo nesmarkūs, tai pykdavo: dėl to esą kalti vaidintojai, bet tik ne jis...

1820–1821 metais Diuma su Adolfu de Levenu apmeta keletą pjesių, vieną jų, eiliuotą vodevilį „Strasburgo majoras", Aleksandras laiko kone šedevru. Bet netrukus Levenas vėl išvyksta, „išsiveždamas jo sielą", o Adelė Dalven išteka, sužeisdama jam širdį. Jį ima noras iš čia pasišalinti, važiuoti paskui Leveną į Paryžių. Jau jam vaidenasi, kaip jis vainikuojamas laurais, apipilamas auksu. Tačiau reikia už maistą ir pastogę toliau perrašinėti santuokos sutartis, sudarinėti testamentus pas Krepi an Valua miestelio notarą. Kartą čia jį aplanko jo bičiulis Pajė ir pasiūlo drauge nuvažiuoti porai dienų į sostinę.

Iš kur gauti pinigų kelionei? Jaunajam brakonieriui tokie klausimai nekelia keblumo. Pasiims šautuvą ir kely medžios, o laimikį juk galės parduoti, – štai ir bus išlaidoms. Pasakyta – padaryta. Paryžių pasiekia su keturiais kiškiais, dvylika kurapkų ir dviem putpelėm; mainais už tai „Didžiųjų Augustinų" viešbučio savininkas sutinka jį priglausti dviem dienom. Čia laimėta. Dabar telieka gauti vietas teatre. Kitą dieną *Comédie-Française* bus vaidinama „Sula", pagrindinį vaidmenį atliks garsusis Talma. Diuma prisiekia sau, kad pateks į teatrą, ir nulekia pas Adolfą de Leveną, kuris sutinka jį nuvesti pas Talma. Didįjį artistą jiedu randa grimo kambaryje. Adolfas pasako, kad jo draugas – generolo Diuma sūnus. Talma prisimena milžiną herojų ir pasirašo kontramarkę.

Tuo metu Talma dominuoja Prancūzų teatre, kur tik jis vienas dar sugeba priversti publiką žiūrėti klasikinę tragediją. Ji atrodo šalta, ir

šiais smurto laikais jai gresia rimtas pavojus. Tradicija reikalauja, kad aktorių tonas ir manieros būtų net jau per daug kilnūs. Vis dėlto Talma vaidindamas stengiasi nusileisti iki paprasto mirtingojo jausmų lygio. Napoleonas, išmanus didžiųjų tragikų garbintojas, kartą jam pasakė: „Aš neabejotinai pats tragiškasis šių laikų asmuo. Ir ką gi, ar matote, kad mes kilnotume į viršų rankas, darytume iš anksto išmoktus gestus, nutaisytume dirbtines pozas, didingą miną? Ar girdite, kad šūkčiotume? Be abejo, ne, mes kalbame natūraliai... Štai pavyzdys, dėl kurio verta susimąstyti".

Ir Talma susimąsto. Jis stengiasi nusikratyti eiliuotos formos monotoniškumo, stengiasi kai kuriuos jausmų niuansus reikšti pantomima. Rasino „Britanike" per garsųjį pasiaiškinimą su Agripina, vaizduodamas Neroną, apimtą nuobodulio, Talma žaidžia apsiausto kampu ir žiūrinėja jo raštus. Neregėtas drąsumas! Klasikinio repertuaro pjesėse jis kuria charakterį, kurį jau būtum galėjęs vadinti „romantiniu". Jo įkūnijami herojai atrodo fatalistai, niūrūs ir kupini įkvėpimo. Čia neabejotinai bus padaręs įtakos Šatobriano „Renė"*. Talma skaito istorinius veikalus ir, siekdamas atitrūkti nuo klasikų „universalaus žmogaus", savo herojams suteikia bruožų, būdingų jų tautybei ir epochai. Jis lanko muziejus ir bibliotekas. Trumpai sakant, jo mintis suka tais keliais, kuriais vėliau eina Hugo, Vinji ir Diuma. Norėdamas įtikti jį dievinančiam jaunimui, tragediją jis paverčia drama. Ar teisingai jo elgtasi? Čia jau kitas klausimas. Jis gerai jaučia savo laiką, jį supranta ir jam pataikauja.

Kitą dieną Aleksandras išvysta Talma scenoje ir jį didžiai sujaudina jo vaidybos paprastumas, jėga ir poezija. Kai nusileidžia uždanga ir salėje sugriaudžia „bravo", jaunasis žiūrovas ne iškart atsipeikėja – taip jis sužavėtas ir užburtas. Adolfas de Levenas pasisiūlo jį nuvesti į tragiko grimo kambarį. Diuma įeina ten su plakančia širdimi, drovus ir visas išraudęs.

– Talma, – pasakė Levenas, – mes atėjome jums padėkoti.

– A! – atsiliepė Talma. – Tai jūsų jaunasis poetas patenkintas?.. Tegul rytoj vėl ateina. Aš vaidinu „Regulą".

– Deja, – atsiduso Diuma, – rytoj man reikia išvažiuoti iš Paryžiaus. Aš klerkas pas provincijos notarą.

– Įdomu! – tarė Talma. – Juk ir pats Kornelis tarnavo klerku pas prokurorą... Ponai, prašau susipažinti su būsimuoju Korneliu.

Diuma išbalo.

– Palytėkite man kaktą, – paprašė jis Talma, – tai man atneš laimę.

– Tebūnie taip! – pasakė Talma. – Vardan Šekspyro, Kornelio ir Šilerio krikštiju tave poetu.

Paskui jis pridūrė:

– Nagi tas vaikinas ir turįs entuziazmo! Iš jo kai kas išeis.

Vaikinas tikrai turėjo entuziazmo ir baisiai troško garbės. „Galite neabejoti, – tarė jis Adolfui de Levenui, – aš atsikelsiu į Paryžių, patikinu jus."

Grįžęs į viešbutį, jis randa ten vyriausiąjį klerką Pajė, kuris buvo nuėjęs į Operą pasiklausyti „Stebuklingosios lempos". Pinigų jiedviem likę vos dvylika frankų. Abu nutaria išvažiuoti iš Paryžiaus rytoj rytą švintant. Bet, paskutinį kartą skubėdamas dar tebemiegančio miesto gatvėmis, Aleksandras jau su pasitikėjimu nužiūrinėja savo būsimųjų triumfų vietas.

ANTRA DALIS

Paryžiaus nukariavimas

Jis pasižiūrėjo į tą ūžiantį avilį tokiu žvilgsniu, tarsi jau koptų iš jo medų, ir išdidžiai tarė: „O dabar matysime, katras katrą nugalės!“
Balzakas
„Tėvas Gorijo“

I

KUR DIUMA ATRANDA PALĖ ROJALĮ, ŠARLĮ NODJĖ IR TAMPA TĖVU

Grįžęs į Viler Kotrė, jaunasis Diuma, svaigdamas iš laimės ir garbės troškimo, pareiškia motinai, kad nusprendė keltis į Paryžių. Tik ten jis rasiąs teatrą, vertą jo talentų, ir jame neabejotinai viešpatausiąs. Bet iš kur gauti pinigų gyvenimo pradžiai? Vargšė generolienė Diuma, mirus tėvams, norėdama apmokėti skolas, turėjo realizuoti palikimą. Iš jo viso labo jai telikę du šimtai penkiasdešimt trys frankai. Sūnui ji galinti duoti penkiasdešimt. Tas dar pardavė savo šunį Piramą už šimtą frankų. Bet visa tai niekingai maža. Iš ko jam reikės gyventi sostinėje?

„Kreipsiuos į senus tėvo draugus: į maršalą Viktorą, kunigaikštį de Beliuną, – jis dabar karo ministras, – į generolą Sebastjanį, į maršalą Žurdaną... Jie jau ras man vietelę kurioj savo kanceliarijoj su tūkstančio dviejų šimtų frankų alga per metus pradžioje. Paskui gaunu paaukštinimą ir, kai tik pradedu uždirbti pusantro tūkstančio per metus, parsikviečiu tave į Paryžių.“

Aleksandrui atrodydavo – jei ko įsimanai, taip ir pasidaro. Motina, kur kas blaivesnio proto, pareiškia abejonių. Labai neaišku, kaip tie kariai, tapę rojalistais, ir, be to, dar aršūs, kaip visi atsivertėliai, pažiūrės į generolo respublikono sūnų. Bet Aleksandras dėl to nekvaršina sau galvos. Dėl visa ko apsirūpinsiąs laišku generolui Fua, deputatui, opozicijos lyderiui. O kelionpinigių išlošiąs biliardu iš dėdulės Kartjė, pardavinėjančio bilietus į diližaną. Taip jis ir padaro.

Ir štai vieną rytą, penktą valandą, jaunasis Diuma išlipa iš diližano pačiame Paryžiaus centre, Bulua gatvėje, Nr. 9. Jam dvidešimt metų, jokios gyvenimo patirties jis neturi, užtat vilčių turi su kaupu. Jis nueina

išsinuomoti kambario į „Didžiųjų Augustinų“ viešbutį: šeimininkas atpažino bernelį su kiškiais ir kurapkomis. Numigęs keturias valandas, Diuma bėga pas Leveną prašyti, kad duotų maršalo Žurdano, generolo Sebastjanio ir kunigaikščio de Beliuno adresus. Levenas, gerokai suglumęs, pasižiūri į „Dvidešimt penkių tūkstančių adresų almanachą“, pasako adresus, bet įspėja, kad iš tų žygių nieko neišeis. Jis neklydo. Nors abu generolai priima Diuma, bet vienam neva kyla abejonių dėl lankytojo tapatybės, o antrasis jam tiesiog parodo duris. Karo ministras visai nesuteikia audiencijos. Telieka opozicija, tai yra generolas Fua. Čia priėmimas jau visai kitoks.

– Ar jūs sūnus to paties generolo Diuma, kuris vadovavo Alpių armijai?

– Taip, generole.

– Jis buvo tikras narsuolis. Gal galiu jums kuo nors padėti? Man būtų labai malonu.

Aleksandras išdėstė reikalą. Ieškąs tarnybos ir norėtų ją gauti kiek galint greičiau.

– Na, gerai, pasižiūrėsim, ką jūs mokate. Truputį matematikos? Šiek tiek algebros, geometrijos, fizikos?

– Ne, generole.

– Gal studijavote teisę?

– Ne, generole.

– Po velnių!.. Palaukit, gal galėčiau jus įtaisyti pas bankininką Lafitą... Jūs mokate buhalteriją?

– Neturiu jokio supratimo.

Generolas jaučiasi vis kebliau. Diuma pasako, jog ir pats žinąs, kad jo išsilavinimas nekoks, bet prižadąs dar mokytis.

– Puiku, drauguži, bet ar turėsite tuo tarpu iš ko gyventi?

– Ne, generole.

– Po velnių! Po velnių!.. Palikit man savo adresą, aš pagalvosiu.

Jaunuolis ima rašyti adresą. Generolas žiūri, kaip jis rašo, ir staiga suploja delnais.

– Mes išgelbėti! – sušuko jis. – Jūsų daili rašysena.

Iš tikrųjų tai visa Diuma stiprybė, neskaitant, žinoma, jo talento, kol kas, beje, dar niekuo nepasireiškusio. Bet generolas, matyt, mano, kad to užtenka.

– Šiandien aš pietauju pas Orleano kunigaikštį. Pakalbėsiu, kad jus priimtų į savo sekretoriatą.

Mat Orleano kunigaikštis (būsimasis karalius Liudvikas Pilypas) geriau sutaria su opozicijos deputatais, dalyvaudamas truputį ir jų intrigose, negu su savo pusbrolio Karolio X vyriausybe. Kai rytojaus dieną, netekęs visos drąsos ir jau ėmęs kiek nerimauti, Diuma prisistato generolui Fua, tas, plačiai šypsodamasis, taria:

– Jūsų reikaliukas sutvarkytas. Stojate į Orleano kunigaikščio sekretoriatą ir gausit tūkstantį du šimtus frankų per metus. Tai, žinoma, ne kažin kiek, bet toliau bus matyti, jei gerai dirbsite.

Ne kažin kiek! Jaunikliui Diuma tai ištisas lobis! Jis tuoj parašo motinai, kad išsiparduotų ir važiuotų pas jį į Paryžių. Ji turi tiek proto – išsidera, kad dar palauksianti, o kol kas pasiunčia jam baldų, ir jis išsinuomoja kambarėlį Italų aikštėje, Nr. 1. Jo darbovietė Palė Rojalyje, Orleaniečių giminės generaliniame štabe. Ten kunigaikščio asmeninis sekretoriatas ir jo valdų administracija. Nemažas būrys tarnautojų, tarp jų ir Diuma giminaitis Deviolenas, tvarkąs dabar visą miškų ūkį. Naujasis viršininkas ponas Udaras priima Diuma maloniai ir nuveda į jo būsimąjį darbo kambarį. Čia jam dabar teks kasdien darbuotis nuo dešimtos ryto iki penkių, o paskui vakare vėl grįžti ir išsėdėti nuo septynių iki dešimtos. Kur dabar rasi laiko tapti didžiu žmogumi?

Jis pasižadėjo generolui Fua, kad toliau mokysis. Čia jam nemaža padeda jo tiesioginis viršininkas Lasanis, žmogus, itin gerai nusimanąs apie literatūrą. Lasanį stebina, kad jaunuolis toks nemokša, nors šiaip protingas. Sudaro jam puikų skaitytinų autorių sąrašą, pradedant Eschilu, baigiant Šileriu, neaplenkiant nei Plauto, nei Moljero. Skolina jam prancūzų ir užsienio klasikų veikalus, memuarus, kronikas. Diuma juos ryja su žinių neapsunkinto žmogaus godumu. Išsimokslinimo stoka kartais išeina išties į gera. Kai per daug anksti skaitai įžymiuosius kūrinius, tai jų nesupranti, ir jie atgrasina. Jeigu jų imiesi, sulaukęs dvidešimt metų, tokio amžiaus, kai pats pradedi patirti aprašomuosius jausmus, tie kūriniai jau patraukia. Taip buvo ir su Aleksandru Diuma. Tuo metu, kai jis atvyksta į Paryžių, 1823 metais, Prancūzijoje kuriasi nauja literatūra. Lamartinas paskelbia „Apmąstymus", Viktoras Hugo – „Odes ir balades"*, Alfredas de Vinji – poemas. Jaunasis Orleano kunigaikščio tarnautojas dar nė negirdėjo apie tuos poetus, bet, pats to nesuvokdamas, irgi trokšta atnaujinti prancūzų literatūrą.

Pirmąjį kontaktą su literatūrine mokykla, netrukus užkariavusia Paryžių, jam padeda užmegzti Atsitiktinumas – tasai sumaniausias iš visų vadovų. Vos tik atvykęs į Paryžių, jaunasis Diuma nusprendžia, nieko

nelaukdamas, eiti į teatrą – mokytis savo *tikrosios* profesijos (nes nuo to laiko, kai susitiko Leveną ir Talma, jau neabejojo, jog kada nors bus dramaturgas). Vaidinant „Vampyrą", absurdišką melodramą, jaunasis provincialas sėdi greta kažkokio malonaus žilaplaukio erudito, su kuriuo, per daug nesidrovėdamas, tuoj užveda kalbą. Lipšnusis kaimynas, kuriam, matyt, juokinga, kad Diuma toks naivus ir atviras, duoda jam bibliofilijos, paskui gero skonio pamoką, bet trečio veiksmo pabaigoje išprašomas iš salės už tai, kad, nepatenkintas pjese, ją nušvilpė. Kitą dieną Diuma iš laikraščių sužino, kad ramybę trikdė ne kas kitas, kaip garsusis rašytojas Šarlis Nodjė. Lasanis jam pasako, kad Nodjė – puikus kritikas, yra parašęs romanų ir nepaprastų pasakų ir kad su juo susidraugauti būtų didelė garbė. Tačiau norėdamas patekti pas tokius žmones kaip Nodjė, pirma turi jau ir pats būti pripažintas.

Bet kaip tat pasiekti? Levenas, su kuriuo Diuma palaiko glaudų ryšį, tikina jį imtis kurti lengvojo žanro pjeses. Jiedu drauge parašo vieno veiksmo eiliuotą vodevilį „Medžioklė ir meilė", visiškai vulgarų ir gana menko lygio vaidinimėlį, nors jame yra keletas gana vykusių Viler Kotrė medžiotojų karikatūrų. Bet vodevilis vis dėlto priimamas vaidinti Ambigiu teatre, ir Diuma gauna tris šimtus frankų. Jo trijų mėnesių alga! Tai buvo paskatinimas, ir, be to, penkiolika luidorų iškrito kaip tik laiku, nes jaunasis autorius, jau užmiršęs savo provincijos meiles, ėmėsi vilioti vieną jausmingą siuvėją, neslepiančią, kad ji aštuoneriais metais vyresnė už jį.

Katrina Labė gyvena Italų aikštėje, tame pat name ir aukšte kaip jis. Ji turi nedidelę siuvyklėlę ir sumaniai vadovauja keletui darbininkių. Katrina šviesiaplaukė, apkūnoka, labai balto gymio, rimto būdo, kilusi iš Ruano, kur, pasak jos, buvo ištekėjusi už „puspročio", kurį vėliau teko palikti. Iš tikrųjų tos vedybos tik prasimanymas, pamišėlis – jos išsigalvotas. Kai po daugelio metų Katrina Labė įvaikina Aleksandro Diuma sūnų, ji, bijodama, kad dokumentas vėliau nebūtų laikomas niekiniu, turi prisipažinti, jog netekėjusi.[1]

Sekmadieniais Aleksandras Diuma nusiveždavo savo kaimynę į Medono mišką. Ten jiedu apsistodavo poilsio iš pradžių pievelėje, paskui – vienoje tamsioje grotoje. O kas gali būti pavojingiau doroms siuvėjoms kaip grotos? Jaunas mėlynakis metisas karštas, įtikinantis, baisiai vyriškas ir keistai gražus. Netrukus Katrina supranta, kad laukia nuo jo kūdi-

[1] Visi biografai tvirtina priešingai, bet užtenka tik pasižiūrėti į įsūnijimo aktą, taip pat Katrinos Labė mirties liudijimą. (*Aut. past.*)

kio. Ji įtikina savo mylimąjį taupumo sumetimais atsikelti į jos butą, ir 1824 metų liepos 27 dieną jiedviem gimsta rubuilis berniukas, kuris pakrikštijamas Aleksandru – trečiuoju iš eilės Diuma giminėje.

Šitaip kuklus raštininkas, dvidešimt dvejų metų amžiaus, tampa šeimos tėvu, bet, nors ir labai gerbia savo sūnaus motiną, anaiptol nelinkęs ją pasiskirti gyvenimo drauge, nes svajoja visai apie ką kita. Prisiskaitęs romanų, jis vaizduojasi, kaip kilmingos damos puola jam ant kaklo, kaip gražios aktorės eina dėl jo iš proto, kaip jis dūksta orgijose. Jo siuvėjėlė turi aibes teigiamų savybių – ji blaivaus proto, darbšti, ištikima ir net žavi, bet neturi nei išsilavinimo, nei įtakingų giminių. Ir Diuma nusprendžia išsaugoti savo laisvę svaigesniems nutikimams.

Be to, juk dar yra generolienė Diuma, jo motina, kuriai jis neišdrįso pasipasakoti nei savo meilės ryšio, nei to, kad jau tapo tėvu. Manydama, jog išsiskyrimas su sūnumi per ilgai tęsiasi, ir bijodama, kad gal ne kiek teliko gyventi, prašo dabar, kad ją pasiimtų pas save. Jis tučtuojau sutinka ir išnuomoja poniai Diuma butą Fobur Sen Deni gatvėje, Nr. 53, už tris šimtus penkiasdešimt frankų per metus. Beje,

jam tuo laiku pakeliamas atlyginimas: vietoje tūkstančio dviejų šimtų ėmė gauti tūkstantį penkis šimtus frankų per metus. Daili rašysena padarė tokį įspūdį, kad jo viršininkas Udaras jį rekomendavo Orleano kunigaikščiui kaip geriausią perrašinėtoją, gebantį atlikti darbą greit ir gerai.

„Jūs sūnus to narsuolio, kuriam Bonapartas leido mirti badu? – paklausė kunigaikštis. – Jūsų daili rašysena, puikiai sutvarkote vokus, – einame į šį kabinetą, ir sėskitės už stalo. Duosiu jums perrašyti vieną dokumentą.“

Po dviejų savaičių nuo to atmintino perrašinėjimo Diuma įtraukiamas į etatų sąrašą, tai yra gauna nuolatinę tarnybą, vadinasi, jau tikras, kad nemirs badu. Tačiau darbas atima visą laiką, nėra kada atsidėti teatrui. Kas antra savaitė jis atsakingas už „portfelį“, tai yra po pietų turi išsiųsti Orleano kunigaikščiui į Neji vakarinius laikraščius ir gautus tą dieną laiškus, o paskui laukti, kada grįš kurjeris su jo didenybės nurodymais. Tais vakarais jis nebegalėdavo nueiti į spektaklį. Išimtis – tik *Comédie-Française**, esanti po tuo pat stogu kaip ir Palė Rojalio kanceliarijos. Tad būdavo visai puiku, kai vaidindavo Talma ar panelė Mars. Kitais vakarais, belaukdamas kurjerio iš Neji, Diuma skaitydavo Valterio Skoto ir Bairono kūrinių vertimus.

– Tiems autoriams ateitis garantuota, – sakydavo jo kultūringasis viršininkas Lasanis. – Mūsų neoklasikinės tragedijos greitai bus pamirštos. Matysite, iškils drąsesni autoriai. Būkite irgi vienas iš jų.

Diuma to ir tetrokšta. O kol kas uždirba keturis frankus penkis su per dieną. Persikėlė į Paryžių jo motina, atsigabendama baldus ir trupučiuką pinigų. Katrinai Labė ir jos sūnui irgi reikia padėti. Kuklus tarnautojėlis išlaiko tris asmenis! Aleksandras aiškiai *žino*, kad parašytų šedevrus, jei turėtų kada dirbti. Dėl to reikėtų nusikratyti „portfeliu", suryjančiu ištisus vakarus. Kur stebėsi žmonių aistras, jei ne aukštojoje draugijoje? O kaip ten pateksi, jei išeini iš raštinės, visiškai išsekęs, dešimtą valandą vakaro?

Būdavo dienų, kai jis, iškamuotas didmiesčio triukšmo, įvairių reikalų ir intrigų, gailėdamasis prisimindavo Viler Kotrė idilę. Vienam buvusiam draugui, kuris irgi paliko jų provincijos kampelį, jis rašė:

Brangusis Rusenai,
Jūsų laišką, rašytą mano motinai, ji gavo Paryžiuje, kur gyvena dabar kartu su manimi: aš ją vargais negalais įtikinau išsikelti iš Viler Kotrė; taigi dabar gana menkai tenusivokiu, kiek iš vidaus ir iš išorės pasikeitė žmonės, kuriuos mudu ten pažinojome. Bandysiu atsakyti į Jūsų klausimus...

Panelė Mariana (nežinau, ar jau esu Jums tai minėjęs) man suteikė garbę – atkreipė į mane akį, Jums išvykus, matyt, norėdama, kad Jus pavaduočiau. Aš laikiau save nevertu šios garbės [ištaisyta: laimės], todėl tas truputis meilės, kurį ji man jautė, virto neapykanta, ir aš su ja daugiau nesimačiau. Ji vis dar panelė, ir nenumatoma, kad ta jos būsena pasikeistų.

Aglaja, kaip, rodos, Jums jau sakiau arba kaip pats žinojote, dar prieš išvažiuodamas, ištekėjo už Anikė. Jiedviem gimė keturi vaikai. Trys mirė – ir kokie keisti Likimo keliai – tebėra gyvas tik tas, kurio ji laukė tekėdama. Sugyvena jie puikiai.

Kretė išsikėlė iš Viler Kotrė ir tarnauja kažkur mokesčių inspektoriumi. Kartą jį buvau sutikęs Paryžiuje. Kur ir kaip jis dabar gyvena, nežinau. Furkadas, su kuriuo Jūs irgi buvote pažįstamas, yra Paryžiuje ir vadovauja savitarpinio mokymo mokyklai, o jo brolis priimtas į Orleano kunigaikščio kanceliariją. Žozefina Tjeri ištekėjo už kirpėjo...*

Manetė Tjeri, prisibasčiusi po pasaulį, įsitaisė Paryžiuje vienuose auklėjimo namuose, kur tvarko baltinius. Kartą mudu susitikome; ji vis dar apveidi; prisiminimų burtai mudu suartino, ir, besipasakodami apie savo

meilės, na, supranti... Kūnas silpnas, o velnias klastingas... Tasai artumas neilgai truko, mudu visiškai netikome vienas kitam...

Dabar, kai jau apie visus pakalbėjome, grįžkime prie mano asmens, nes jis irgi vertas dėmesio – jau vien dėl prisirišimo, kurį Jums jaučia. Jūs jau girdėjote, kad aš priimtas tarnauti pas Orleano kunigaikštį. Man gana nelengvai pavyko laimėti tą vietelę, kur atlyginimas – šimtas luidorų, ir yra vilties, jog tai dar ne viskas. Taigi parsikviečiau motiną, ir dėl to Jūsų laiškas, rašytas į Viler Kotrė, buvo persiųstas į Paryžių...

Beje, jei Jums pasitaikys kada būti Paryžiuje, galėsiu duoti kambarį ir t. t. Fobur Sen Deni gatvėje, Nr. 53...

Diuma dar nelabai žino, iš ko pats gyvens, o jau kviečiasi viešnagėn kitus.

II

Kur Diuma atranda dramą, karalienę Kristiną ir panelę Mars

1827 metais į Paryžių atvyko gastroliuodama anglų aktorių trupė rodyti keletą vaidinimų Odeone, paskui Favaro teatre. Dar 1822 metais vienas aktorių kolektyvas bandė vaidinti Šekspyrą anglų kalba Port Sen Martėno teatre. Bet anuo metu Prancūzijai dar nebuvo išgaravę iš galvos Vaterlo kautynės ir Velingtono pergalė. Anglai buvo Liudviko XVIII draugai, – to užteko, kad jie nerastų draugų Paryžiaus teatro parteryje. Vargšai artistai buvo apmėtyti obuoliais ir apelsinais, – keistas patriotizmo reiškimas!

Praėjus penkeriems metams nuo to pirmojo nepavykusio mėginimo, klimatas pasikeitė. Didieji aktoriai Frederikas Lemetras, Mari Dorval pakėlė melodramą iki meno kūrinių lygio. Negalima sakyti, kad laimėjimas buvo galutinis. Drama, ištremta į bulvarą*, dar nebuvo įgijusi pilietybės teisių *Comédie-Française* teatre. O juk Prancūzija, net revoliucinė, turėjo savo šventoves, kur mėgo sankcionuoti bet kurią šlovę. Napoleo-

nas norėjo būti vainikuotas Paryžiaus katedroje; jaunieji dramaturgai ikonoklastai ketino užkariauti Prancūzų teatrą. Tad varžybų tarp Šekspyro, maža kam tepažįstamo Prancūzijoje – ir tai tik iš bjaurių vertimų, – ir mūsų klasikinių tragedijų laukta kaip didelio įvykio.

Anglų aktoriai turėjo nepaprastą pasisekimą. Jų pantomimos raiškumas visus nustebino, paskui sužavėjo. Agonijos scenos, kuriose Kinas raičiojasi, suglumino publiką, pripratusią prie „padorios" mirties Prancūzų teatre. Kemblas mirė taip, „kaip mirštama iš tikrųjų". Jo „šėtoniškas, sardoniškas" juokas ilgam apkrėtė prancūzų sceną. Mis Harietė Smitson pamišimo ir bado scenose atrodė ne mažiau realistiška už savo kolegas. O kai tragedijos karalienė panelė Mars net kelis kartus atėjo žiūrėti anglų spektaklių, romantikai džiūgavo. „Mūsų aktoriai eina pasimokyti, – rašė jie, – ir žiūri, išpūtę akis."

Dėl anglų įtakos bulvaro teatrų artistai ėmė siekti perdėtų efektų ir reikšti pamėgimą kliedesio, pamišimo, agonijos scenų. Bokažas, Dorval geidavo pjesių, kuriose galėtų rungtyniauti su pergalingaisiais svečiais. Diuma pasiryžo jiems tokių pjesių duoti. Jis lankė visus anglų spektaklius ir užsirašinėjo:

Mačiau, kaip vaidina Otelą Talma, Kinas, Kemblas, Makredis ir Žoanis... Talma Otelas – mauras, su plonu venecijinės civilizacijos sluoksniu; Kino – laukinis žvėris, pusiau tigras, pusiau žmogus; Kemblo – subrendęs vyriškis, staigus ir įšėlstantis; Makredžio – Granados kalifato laikų arabas, grakštus ir riteriškas; Žoanio – Žoanis...

Diuma kaip padūkęs ploja Makredžiui ir Kinui, Kemblui ir gražiajai Harietei Smitson. Pamišimo, žmogžudystės, savižudybės, Otelo pavyduliavimo, Desdemonos nužudymo scenos jį sukrečia iki sielos gelmių. „Pirmą kartą, – rašė jis, – teatre mačiau tikrus jausmus, kuriuos patiria vyrai ir moterys, turį kūną ir kraują." Anglų kalbos jis nemokėjo, bet jam užteko judesių, veiksmo, tono.

Žiūrėdamas scenoje Šekspyro tragedijų, jis supranta, ko nori pats: laisvai pavaizduoti didžius veiksmus, išvesti į sceną fizinį smurtą, kurį klasikai palikdavo užkulisiuose; jaudinti publiką netikėtomis atomazgomis. Jis dar anaiptol neprityręs aistrų dalykuose, bet turi įgimtą dramatiškumo nuovoką. Tačiau kokius siužetus pasirinkti? Antikos temas

buvo nusičiupę klasikai. Šiuolaikinė istorija dar pernelyg aktuali. Atsitiktinumas ir čia jam padeda. Metinėje dailės ir skulptūros parodoje jo dėmesį patraukia bareljefas, vaizduojąs Džovanio Monaldeskio nužudymą 1657 metais Fontenblo rūmų Elnių galerijoje, įsakius Švedijos karalienei Kristinai. Monaldeskis? Kristina? Kas jie tokie? Jaunasis Diuma nieko nežino apie tą niaurų nutikimą. Jis pasiskolina „Visuotinę biografiją" iš savo draugo Frederiko Sulje, kuris, skirtingai nuo Diuma, žmogus išsimokslinęs ir net gana turtingas – turi paveldėjęs nemažą baldų įmonę. Diuma perskaito straipsnį „Monaldeskis" ir straipsnį „Kristina". Iš jų jis sužino, jog Švedijos karalienės meilužis Monaldeskis, pavyduliaudamas, kad ji ėmė reikšti palankumą kitam italui, Sentineliui, laiškuose lengvapėdiškai įžeidžia Kristiną, ir už tai varžovas jį nužudo Fontenblo rūmuose, paliepus įtūžusiai karalienei. Čia, be abejonės, medžiaga dramai.

– Rašykime ją kartu, – tarė jis Sulje, su kuriuo jau buvo mėginęs pritaikyti teatrui vieną Valterio Skoto romaną.

– Tai ne drama, o tragedija, – pasakė Sulje.

Jiedu nutaria rašyti „Kristiną" kiekvienas atskirai. Kas pirmas baigs, pamėgins savo laimę! Diuma – menkas tarnautojas Orleano kunigaikščio sekretoriate ir neturi laiko. Reikia žūtbūt pasilaisvinti vakarus. Sukaupęs drąsą, jis vėl nueina pas poną Udarą.

– Yra tik vienas būdas patenkinti jūsų prašymą, – tarė ponas Udaras gana palankiai. – Pervesti jus iš asmeninio sekretoriato į tokį skyrių, kur nėra vakarinio darbo, pavyzdžiui, kad ir į Miškų valdybą... Bet tai pakenktų visai jūsų ateičiai.

Tačiau Diuma galvoja, kad jo ateitis – ne administracinio darbo sritis, ir sutinka perkeliamas. Tad pereina į Miškų valdybą, kur viešpatauja jo geradarys niurzga Deviolenas, ir tuoj kone su skandalu pareikalauja atskiro kabineto, kur galėtų dirbti visai vienas. Udaro protekcijos dėka jam padaroma ir ši nuolaida. Nusikratęs smulkmeniškos kontrolės, atsiskyręs nuo viršininko ir kolegų, jis dabar gali, rašydamas dailiai ir greitai, visu spartumu atlikti valdinį darbą ir kasdien po keletą valandų nuvogti pjesei. Neilgai trukus „Kristiną", eiliuotą penkių veiksmų dramą, jis baigia.

„Dėl to jaučiausi taip suglumęs, kaip vargšė mergina, pagimdžiusi be teisėtos santuokos." Ką daryti su tuo pavainikiu – rankraščiu? Pasmaugti jį, kaip ir tas tragedijas, kurias parašė seniau? Taip pasielgti, atrodė, būtų per žiauru: kūdikis iš pažiūros stiprus ir aiškiai veržiasi gy-

venti. Jam reikia tik teatro, kuris jį priglaustų, publikos, kuri jį įvaikintų. Bet kaip juos rasti – vieną ir kitą? Ak, jei dar būtų gyvas Talma, Diuma jam primintų jųdviejų susitikimą. Bet Talma mirė 1826 metais, o Diuma daugiau nieko nepažįsta iš Prancūzų teatro.

Garsiojo teatro sufleris kas mėnuo atnešdavo į Palė Rojalio kanceliariją bilietus, į kuriuos turėjo teisę Orleano kunigaikštis. Diuma, susistabdęs koridoriuje tą žmogų vešliais antakiais, paklausė, kaip čia reiktų padaryti, kad tektų garbė perskaityti pjesę Prancūzų teatro tarybai. Sufleris atsakė, kad rankraštį reikia palikti pas egzaminatorių, bet tų rankraščių guli tūkstančiai, taigi, ko gero, tektų laukti ilgus metus.

– O ar negalima išvengti tų formalumų?

– Galima, jeigu jūs pažįstamas su ponu baronu Teiloru.

Baronas Teiloras, anglas, gimęs Briuselyje, gavęs Prancūzijos pilietybę kaip karininkas, Viktoro Hugo ir Alfredo de Vinji bičiulis, 1825 metais, būdamas trisdešimt šešerių metų amžiaus, proteguojamas Karolio X (suteikusio jam bajorystę), tapo karaliaus komisaru prie *Comédie-Française*. Jo paskyrimas buvo gana vykęs. Teiloras, pats dailininkas, nutapė ne vienas dekoracijas, piešė kostiumų eskizus. Buvo pastatyta viena kita jo komedija, su Nodjė jis išvertė iš anglų kalbos dramą. Vinji buvo jo pulko draugas; Šatobrianas jį supažindino su Hugo, ir Adelė Hugo kviesdavo jį atvykti pas juos pietauti „be ceremonijų". Į *Comédie-Française* baronas Teiloras buvo paskirtas, kaip visi jo pirmtakai, kad įvestų tvarką. Jis, kaip ir dera, turėjo didžių sumanymų – pastatyti visiškai netinkamas teatrui pjeses, pavyzdžiui, Šatobriano „Mozę". Klasikai prikišdavo jam anglišką pavardę. „Tasai Šekspyro tautietis, – sakė vienas nepatenkintas aktorius, – niekais deda Kornelį, Rasiną ir Volterą." Jis buvo baramas dėl prabangių dekoracijų, pašėlusių išlaidų pastatymams, „literatūrinių" polinkių. Tačiau nešališkų liudininkų nuomone, jis buvo doras, liberalus administratorius ir daug prisidėjo prie romantinės mokyklos įsitvirtinimo Prancūzijoje. Jo dėka 1828 metais *Comédie-Française* sutiko pastatyti Vinji ir Dešano „Romeo ir Džuljetą". Tiesa, pjesė nebuvo suvaidinta. Bet argi viską pasieksi iš karto?

Diuma paklausė malonų ir mokytą viršininko pavaduotoją Lasanį:

– Ar jūs pažįstamas su baronu Teiloru?

– Ne, – atsakė Lasanis, – bet jis artimas Nodjė draugas... Jūs, rodos, sakėte, kad šnekėjotės su Nodjė, sėdėdamas vieną vakarą šalia jo teatre... Parašykit jam. Priminkite aną susitikimą.

– Jis mane seniai užmiršo!

– Jis niekad nieko neužmiršta... Parašykite jam.

Rizika nedidelė. Diuma parašo laišką, primena „Vampyrą“, jų pašnekesį, bibliofiliją, švilpimą, išvarymą iš teatro ir baigdamas paprašo Nodjė, kad jį rekomenduotų Teilorui. Ilgai nelaukus, ateina ir atsakymas – raštelis nuo paties Teiloro, kuris kviečia Diuma užeiti septintą valandą ryto. Duris jam atidaro sena tarnaitė.

– Na, pradėkite, jaunikaiti! Aš klausau, – tarė Teiloras, tuo laiku maudęsis.

– Aš jums paskaitysiu tik vieną veiksmą, ir, jei atrodys nuobodu, mane sustabdysite.

– Puiku! – sumurmėjo Teiloras. – Jūs gailestingesnis už savo kolegas. Ką gi, geras ženklas. Klausau.

Diuma užbaigė pirmą veiksmą ir, nedrįsdamas pakelti akių, paklausė:

– Tai kaip, pone, ar toliau skaityti?

– Prašom, prašom! – tarė Teiloras, drebėdamas iš šalčio. – Aš vėl atsigulsiu į lovą... Garbės žodis – labai gerai.

Karaliaus komisaras paprašė, kad Diuma perskaitytų dar ir trečią, ketvirtą, paskui penktą „Kristinos“ veiksmą. Paskui liuoktelėjo iš lovos
 ir sušuko:

– Tuoj važiuojate su manim į Prancūzų teatrą.

– O kodėl, pone?

– Kad jus įrašytų į sąrašą skaityti pjesei.

– Tai aš galėsiu perskaityti „Kristiną“ tarybai?

– Ateinantį šeštadienį.

Diuma perskaito „Kristiną“ tarybai ir pirmą kartą visai iš arti gauna pamatyti teatro karalius ir karalienes. Pjesę priima su sąlyga, kad bus „padaryta pataisų“: joje kai kas traktuojama labai laisvai, taryba ją duos įvertinti autoriui, kuriuo *Comédie-Française* draugija visiškai pasitiki. Bet Diuma pernelyg laimingas, kad teiktų reikšmės tai išlygai. Jo pjesė priimta *Comédie-Française*! O jam tik dvidešimt šešeri metai! Koks stebuklas! Motina, pamačiusi, kad jis grįžo namo anksčiau, negu paprastai, persigando. Kas atsitiko? Gal Aleksandrą pavarė iš tarnybos?

– Priimtas, mamyte! – sušuko jis. – Priimtas su aplodismentais!

Ir jis leidosi šokti. Generolienė pamanė, gal sūnus išsikraustė iš proto. Nurodė jam, kad neinąs į tarnybą – dar, ko gero, pašalinsią.

– Na ir tegul! Turėsiu laiko repeticijoms.

– O jei tavo pjesė publikai nepatiks, iš ko gyvensime?

– Parašysiu kitą, kuri turės pasisekimą.

Tą pačią dieną garsusis aktorius Firmenas užeina pas Diuma į raštinę ir praneša, kad spręsti dėl „Kristinos" rankraščio pavesta Pikarui; jis autorius kokio šimto komedijų („Antrosios eilės giminaitis", „Miestelis", „Provincialai Paryžiuje", „Du Filiberai", „Rikošetai"), susilaukusių nors ir triukšmingo, bet neilgalaikio pasisekimo.[1] Absurdiškas parinkimas. Tas komedijų rašytojas, be talento, nejaučiąs jokio palankumo kitiems autoriams, gali tik bjaurėtis siautulinga ir drąsia Diuma pjese. Ir iš tikrųjų, kai po savaitės Firmenas ir Diuma ateina pas jį sužinoti atsakymo, šis kuprelis smailia nosimi, mandagiai pasiteiravęs apie lankytojų sveikatą, maloniai šypsodamasis, tarė Diuma:

– Brangusis pone, ar turite iš ko gyventi?

– Pone, – atsakė Diuma, – aš tarnauju raštininku pas Orleano kunigaikštį ir gaunu tūkstantį penkis šimtus frankų per metus.

– Puiku. Brangusis vaikeli, turiu jums duoti vieną patarimą: grįžkite į savo raštinę, taip, grįžkite į savo raštinę.

Nuoširdžiai jis kalbėjo ar tik iš pavydo? Firmenas tvirtina, kad jo nuomonė tikrai buvusi tokia. Diuma negalėjo patikėti. Argi įmanoma, paskaičius „Kristiną", neprieiti prie išvados, kad autorius „šį tą įgali"? Tokios nuomonės laikėsi ir baronas Teiloras, pareikalavęs, kad pjesė būtų pateikta antrai konsultacijai, ir šį kartą – gerajam Šarliui Nodjė. Šis ilgai nevilkino. Jau kitą dieną Teiloras parodė Diuma tokį užrašą pirmame „Kristinos" puslapyje Nodjė ranka: „Pareiškiu iš teisybės ir sąžinės, kad „Kristina" – viena iš puikiausių pjesių, kurias man teko skaityti per paskutinius dvidešimt metų".

Ar tai buvo blaivus sprendimas? Diuma eilių, žinoma, nebuvo galima lyginti su naujųjų poetų, jo amžininkų, eilėmis. Hugo, gimęs, kaip ir jis, 1802 metais, savo poezijos jėga, kalbos turtingumu, eiliavimo virtuoziškumu toli pralenkė Diuma. Bet šis buvo tikras dramaturgas. Jis tiesiog instinktyviai nuvokė, kaip konstruoti pjesę ir kuo sujaudinti žiūrovus. Antrą kartą aktoriai „Kristiną" išklausė kitą sekmadienį (nenorėdami kėsintis į valandas, kurias Diuma, deja, būtinai turėjo skirti raštinei), ir pjesė vėl buvo priimta su sąlyga, kad autorius susitars su teatro seniūnu Samsonu dėl kai kurių pataisų. Diuma, tvirtina Samsonas, pasirodė labai sukalbamas.

Ir vis dėlto pjesė nebuvo pastatyta Prancūzų teatre. Kodėl? Moljero namai nepasižymi dideliu svetingumu. Mirus Talma, ten įsiviešpatauja

[1] Aš čia remiuosi paties Diuma pasakojimu. Samsonas, buvęs tuo laiku *Comédie-Française* seniūnu, savo „Memuaruose" pateikia skirtingą versiją. (*Aut. past.*)

Mars. Panelė Mars labai atsargiai artėja į penkiasdešimtmetį ir stengiasi susiglemžti visus geruosius vaidmenis – nuo įsimylėjusiųjų iki naivių merginų-inženiu, akivaizdžiai teikdama pirmenybę inženiu. Ji laikoma nekokia drauge, ir savo teises į ankstesnįjį amplua gina pašėlusiai energingai. Jos priešininkai su apsimestu atlaidumu sakydavo, kad ji neatrodanti keturiasdešimt aštuonerių metų. Kartais ji pati skelbdavo savo ilgo viešpatavimo pabaigą, bet pikti liežuviai tvirtindavo, kad po „paskutiniojo" vaidinimo ji pasakysianti „sudieu ir iki pasimatymo". Ir vis dėlto jos nuostabus jaunyvumas, švelniai romios manieros, tobula tartis jai laiduoja neginčijamą autoritetą. Ji nurodinėja, kaip paskirstyti vaidmenis, riečia į ožio ragą autorius. Padariusi karjerą klasikiniame repertuare, panelė Mars nelabai tegali prisitaikyti prie Hugo ir Diuma romantinės dramos. Jos gaivalas Marivo*, ne Šekspyras. Dramoje, kurią svajoja sukurti Diuma, herojė turėtų rautis nuo galvos plaukus, klykti, pulti ant kelių. Panelė Mars neturi tokio blogo skonio, kad gebėtų reikiamai stūgauti. Jos balsas, net kai jį pastiprindavo, likdavo malonus; ji būdavo tik užpykusi mergaitė, ne riaumojanti liūtė.

Panelė Mars užeina pas Diuma į jo kuklią raštinėlę Palė Rojalyje,

kur jis sėdi tarp apdulkėjusių bylų, pasikalbėti apie „Kristiną". Ji labai meiliai (o dievaži mokėdavo būti žavinga) pakritikuoja vaidmenų skirstymą, pačią pjesę ir ypač keletą eilučių savo vaidmens, kurias paprašo išmesti. Diuma nesitveria džiaugsmu, pamatęs tragedijos karalienę tarp kanceliarinių žiurkių, bet inkriminuojamąsias eilutes laiko – visai be reikalo – gražiausiomis, kurios kada nors buvo parašytos. Todėl be atodairos jas gina. Keletą minučių jiedviem pasiginčijus, panelė Mars atsistoja ir, eidama prie durų tiek pat susičiaupusi, kiek iš pradžių buvo meili, taria:

– Na gerai, jeigu jau taip norite, bus galima pasakyti tas jūsų eilutes, bet matysite, koks susidarys įspūdis.

Paskui per repeticijas tas nelemtas eilutes praleisdavo.

– Toliau, toliau, – sakydavo ji sufleriui Garnjė. – Autorius čia padarys kupiūrą.

– Visiškai ne! – protestuodavo autorius. – Aš noriu, kad būtų sakoma viskas.

– Ak, po velnių! – atsidusdavo Garnjė.

Diuma pasiteiravo, ką reiškia tas „ak, po velnių".

– Tai reiškia, kad jei panelė Mars nenori sakyti tų eilučių, tai ir nesakys.

– Bet jei pjesė bus vaidinama, teks jas pasakyti.

– Taip, jei pjesė bus vaidinama, bet niekas jos nevaidins.

Sufleris geriau nei kas kitas žinojo, kokių pokštų iškrečia panelė Mars. „Kristina“ taip ir nepasirodė *Comédie-Française* scenoje. Priežasčių netrūko. Po savaitės priimama kita „Kristina“ – kažkokio Bro, poeto ir buvusio subprefekto. O tasai Bro gulėjo mirties patale, taigi jo pjesei suteikta pirmenybė. Be to, Frederikas Sulje užbaigė savo „Kristiną“ ir atidavė Odeonui. Tas „Kristinų“ paradas darėsi juokingas. Diuma nieko daugiau neliko, kaip atsiimti pjesę. Tai, beje, išėjo į gera; turėjo galimybę perdirbti ir patobulinti tekstą, kuris iš tiesų buvo smarkiai taisytinas.

Bet kaip išsiversi be „Kristinos“? Abiem Diuma šeimom reikėjo gyventi, ir jos laukė, kad būtų pastatyta jo drama. Garnjė jam pakuždėjo:

– Parašykite kitą pjesę! Pagrindinis vaidmuo tegul tenka panelei Mars. Neverskite jos sakyti trisdešimt šešių pėdų eiles. Neprieštaraukit jai *nieko*, ir jūsų pjesė bus pastatyta.

– Bet juk kiekvienas eiliuoja, kaip geba, brangusis Garnjė... – atsikirto Diuma. – O be to, aš ketinu rašyti prozinę dramą.

– Bus dar geriau.

– Ieškau jai siužeto.

Ir čia Atsitiktinumas – ištikimiausias Diuma draugas – nuoregiai pakiša jam naują temą. Įėjęs į vieno kolegos kabinetą, jis randa ant stalo storą istoriko Anketilio veikalą, atskleistą toje vietoje, kur pasakojamas anekdotas iš Henriko III karaliavimo laikų. Kunigaikštis Henrikas Gizas, pravarde Randuotasis, sužinojęs, kad jo žmona Katrina de Klev jį apgaudinėja su vienu karaliaus favoritu Poliu de Kosadu – grafu de Sen-Megrenu, nusprendžia ją pamokyti, nors ne per daug jaudinasi dėl žmonos neištikimybės.

Kartą auštant jis įėjo į jos miegamąjį, laikydamas vienoje rankoje durklą, kitoje – indą su kažkokiu gėrimu. Rūsčiai prikišęs jai neištikimybę, jis tarė: „Pasirinkite, ponia, nuo ko verčiau norite mirti – nuo durklo ar nuodų“. Ji raudojo, maldavo pasigailėti: „Ne, ponia, rinkitės“. Ji išgėrė nuodus, atsiklaupė ant kelių ir, laukdama mirties, prašė Dievą, kad jai atleistų nuodėmes. Po valandos Gizas ją nuramino: vietoj nuodų, pasirodė, būta tik stipraus sultinio. Pamoka vis dėlto buvo žiauri.

„Kokia puiki scena! – pagalvoja jaunasis Diuma. – Gerai būtų ją parašyti... Bet kas tas kunigaikštis Gizas?.. Ir Sen-Megrenas?..“

Kaip ir visada, jis kreipiasi į savo ištikimąją mokytą draugę – „Visuotinę biografiją", kuri suteikia jam kai kurių žinių ir nurodo, kad smulkiau apie tai ras l'Etualio „Memuaruose"... l'Etualis?.. Kas tasai l'Etualis?.. Brangioji „Visuotinė biografija" jam paaiškina, kad Pjeras Tezanas de l'Etualis (1546–1611) – garsus Henriko III ir Henriko IV epochos kronikininkas. Diuma pasiskolina Anketilio veikalą, ir jis jam baisiai patinka. Iš jo sužino, jog Sen-Megrenas, vyriausiasis karaliaus kamerarijus, 1578 metais Henriko Gizo Randuotojo įsakymu buvo nugalabytas gatvėje, – tegul nelendąs prie kunigaikštienių. Scena įspūdinga, bet gana banali. Toje pat kronikoje Diuma randa vieną dalyką, kuriuo visą nutikimą galėjai kuo puikiausiai pagyvinti, suteikti jam draminės įtampos. Čia, tiesa, kalbama apie visai kitą anų laikų didžiūną – Luji de Biusi d'Ambuazą (1549–1579). Bet negi tai svarbu? Juk Diuma ketina rašyti romaną, o ne istorinį traktatą.

Taigi jaunasis Biusi, Fransuazos de Šamb, grafienės de Monsoro[1], meilužis, gavo iš jos raštelį, kad tokią ir tokią naktį, kai nebūsią namie vyro, ateitų pas ją į pilį. Bet šį pasimatymą ji skyrė, įsakius pavydulingajam vyrui: gelbėdama savo gyvybę, sutiko, kad jis užkluptų ją svetimaujančią. Biusi buvo nužudytas vidurnaktį savo meilužės vyro, įsiveržusio į miegamąjį su keletu ginkluotų draugų.

Perskaitęs skyrius apie Sen-Megreną ir Biusi d'Ambuazą, prisiminęs dar Šilerį ir Valterį Skotą, Diuma nusprendžia, kad su drama susidorotų. Žinoma, reikės vienos kitos papročių detalės, vietinio kolorito, „visos Henriko III laikų minios". Bet Aleksandrui tokie mažmožiai ne kliūtis! Juk turi knygų, kultūringų draugų, vaizduotę. Per du mėnesius jis parašo „Henriką III ir jo dvarą".

[1] Priskyręs pjesėje „Henrikas III ir jo dvaras" grafienės de Monsoro nutikimus kunigaikštienei de Giz, Diuma iš to paties epizodo sukurs romaną „Grafienė de Monsoro", išėjusį 1846 m., ir tokiu pat pavadinimu dramą, pastatytą 1860 m. Abiejuose kūriniuose Fransuazą de Monsoro jis vadina Diana de Monsoro. (*Aut. past.*)

III

Kur pasakojama, kaip jauniems žmonėms ima sektis

„Henrikas III ir jo dvaras" – visai nebloga pjesė. Žinoma, eruditai ir žmonės rafinuoto skonio būtų galėję šaipytis, kad jaunasis neišprusėlis semiasi Prancūzijos istorijos žinių iš kažkokios pamirštos ant stalo knygos. Be abejo, galima pasakyti, kad jausmų ir charakterių analizei stinga gilumo, kad kunigaikštis de Gizas ir karalius Henrikas III vaizduojami be niuansų, kad visa pjesė – tik judesiai (geležinė pirštinė suspaudžia kunigaikštienei ranką, pametama nosinė, kaip ir „Otelo" tragedijoje), kad autorius daugelį idėjų pasiskolinęs iš Šekspyro ir Šilerio.

Visa tai tiesa, tačiau drama, parašyta sumaniai, jaudino. Medžiagos Diuma sėmėsi iš visų šaltinių – memuarų, kronikų, ano meto graviūrų. Epocha žiūrovui buvo atkurta tokia, kokią pats sau iš skaitymų susikūrė jaunasis entuziastas. Ar jo pjesė istoriška? Ne daugiau ir ne mažiau kaip Valterio Skoto romanai. Istorija kupina paslapčių. O Diuma pjesėje viskas atrodo aišku ir neabejotina. Kotryna de Mediči vadovauja akcijai, Henrikas III verčia niekais kunigaikščio de Gizo intrigas. Diuma ir pats puikiai suprato, kad iš tikrųjų nutikimai buvo kur kas sudėtingesni. 61

Bet argi tai svarbu? Jis norėjo tik viena, – kad veiksmas vyktų smarkiai. Henriko III laikotarpis dvikovomis, sąmokslais, orgijomis, politinių aistrų įsisiautėjimu jam priminė Napoleono epochą. Diuma apdorotoji istorija buvo tokia, kokios pageidavo prancūzai: lengvapėdiška, spalvinga, sudaryta tik iš kontrastų, kai vienoje pusėje – gerieji, kitoje – blogieji. 1829 metų publika, užpildanti teatro parterį, tokia pati kaip ir ana, kuri dalyvavo Didžiojoje revoliucijoje ir Imperijos karuose. Jai patinka, kad karaliai ir jų viešpatavimai vaizduojami „herojiškais, dramatizmo kupinais ir dėl to jai gerai suprantamais paveikslais". Seniesiems kariams prie širdies šiurkštoka Diuma herojų drąsa. Juk jiems irgi buvo tekę stiprokai paspausti ne vieną baltą rankelę ir grasinti špaga varžovui. Teatrinis realizmas? Žmogžudystės scenoje? Jų nepabūgo nei Gėtė, nei Šekspyras. Neniekins jų Hugo ir Vinji. Prancūzijoje Diuma pirmasis išvedė melodramą į rimto teatro sceną.

Na o Viktoro Hugo „Kromvelis"*?.. „Kromvelis", nors viešai per-

skaitytas, neišvysta scenos. Hugo pasitenkina tuo skaitymu, išleidžia pjesę atskira knyga su savo „Pratarme". Tačiau Diuma tvirtai apsisprendęs siekti, kad „Henrikas III" būtų suvaidintas *Comédie-Française* scenoje. Iš pradžių pjesę jis perskaito nedidelei grupei išrinktųjų, susibūrusių pas romantiškai nusiteikusią šeimininkę Melani Valdor, karininko žmoną ir rašytojo dukterį.[1] Pjesė padaro didelį įspūdį, bet tie skrupulingi svečiai nutaria, kad kaip pirmas jauno autoriaus veikalas ji per daug drąsi.

Tada jis suruošia antrąjį skaitymą pas žurnalistą Nestorą Rokplaną*. Čia susigrūda kas kur ant matracų penkiolika jaunų žmonių. Šitiems patinka drąsa. Jie šaukia: „Velniop „Kristiną"! Tegul stato „Henriką III"! Aktorius Firmenas, šios dramos entuziastas, suruošia pas save trečiąjį skaitymą, kuriame dalyvauja ir dainų kūrėjas Beranžė, laikomas didžiausiu epochos poetu, liberalas, truputį opozicionierius, bankininko Lafito draugas. Čia atėjusi ir panelė Mars, ir generolienė Diuma. Įspūdį pjesė padaro nepaprastą. Panelė Mars visai teisingai mano, kad jai itin tiktų kunigaikštienės de Giz vaidmuo: galėtų suvaidinti kuklią, bet aistringą moterį, o tokie vaidmenys jai visada puikiai pavykdavo; smurto scenose tektų dalyvauti tiktai kaip aukai. Ji karštai pasisako už pjesę.

Šitie aktoriai nutaria prašyti Prancūzų teatrą, kad „Henriką III" pastatytų be eilės; perskaičius pjesę, ji „su aplodismentais" įtraukiama į repertuarą. Kai kitą dieną Diuma ateina į Palė Rojalį, jį pasikviečia generalinis direktorius baronas de Brovalis. Tasai Brovalis – niurzgus, pasipūtęs ir gražbylys. Savo jaunąjį valdinį jis pasitinka baisiai apsiniaukusiu veidu, pareiškia jam, kad literatūra nesuderinama su įstaigos darbu, ir pasiūlo rinktis viena ar kita.

– Ponas barone, – atsakė Diuma, – viešoji opinija laiko jo didenybę Orleano kunigaikštį literatūros globėju. Aš palauksiu, iki jis man praneš, kad esu atleidžiamas iš tarnybos. Atsistatydinti nesiruošiu. O jeigu mano atlyginimas – tie šimtas dvidešimt penki frankai per mėnesį – labai apsunkina jo didenybės biudžetą, galiu jų atsisakyti.

– O iš ko gyvensite?

– Tai mano reikalas, ponas barone.

Atlyginimo mokėjimas nuo rytojaus dienos sustabdomas. Tačiau Diuma sugalvoja planą: tarpininkaujant Beranžė, kreiptis į bankininką Lafitą. Šis iš tikrųjų, Diuma davus padėti „Henriko III" rankraštį į banko seifą, liepia išmokėti jam tris tūkstančius frankų. Dvejų metų alga!

[1] Matjė Gijomas Vilnavas (1762–1846). (*Aut. past.*)

Diuma leidžiasi tekinas su pinigais pas motiną. Generolienė apstulbsta. Gal ir pjeses rašant galima užsidirbti duoną?

Repeticijos praeina be jokių didesnių kliūčių. Kunigaikštį de Gizą vaidina Žoanis, „buvęs karys – vyriškas ir tvirtas". Jam puikiai nuskamba replikos veiksmų pabaigoje – jas Diuma visada kruopščiai „parinkdavo":

> *„Sen-Poli! Tegul man atveda žmones, kurie nužudė Diugą!" „O dabar tegul šios durys atsidaro tik jam!" „Dabar, pribaigę tarną, imsimės šeimininko!"*

„Kristina" buvo gera pamoka: Diuma su aktoriais jau sukalbamas, lipšnus.

– Apie tuos dalykus jūs nusimanote geriau nei aš, – sakydavo jis jiems. – Kaip padarysite, taip ir bus gerai.

Dirbti su aktoriais tuo maloniau, kad jis susidomėjęs Viržini Burbjė, jauna artiste, kuriai jo pjesėje teko visai menkas vaidmuo. Spirtis kūniškoms pagundoms jam atrodo neįmanoma. Jis ir toliau padeda Katrinai Labė, duoda pinigų išlaikyti sūnui. Tačiau kaip gali būti ištikimas vienai moteriai? Jam tai atrodo nesąmonė.

Žinoma, dar kilo nesklandumų su dieviškąja panele Mars. Tačiau jis jau ėmė įgyti šiokio tokio patyrimo ir šįkart pavertė niekais Selimenos* klastas. Bet vis dėlto kiek buvo šėlimo ir dantų griežimo! „O, Prancūzų teatras, – rašė jis, – tas Pragaro ratas, užmirštas Dantės, į kurį Dievas įmeta dramaturgus, keistai įsigeidusius uždirbti perpus mažiau nei kur kitur ir susilaukti gyvenimo pabaigoje atpildo ne už pasiektus laimėjimus, bet už iškentėtas kančias." Neteisingi žodžiai, nes *Comédie-Française* aktoriai jam pasitarnavo kuo puikiausiai.

Vykstant repeticijoms, jį užgriūva didelė nelaimė. Generolienę Diuma ištinka apopleksija: viena pusė lieka paralyžiuota. Ką daryti? Atidėti pjesės vaidinimą? Bet tai nebūtų padėję motinai, jos liga, deja, nepagydoma. Jis leidžia paskirti premjerą 1829 metų vasario 11 dieną. Premjeros išvakarėse Diuma ateina į Palė Rojalį ir paprašo audiencijos pas Orleano kunigaikštį. Šis jį priima.

– Kokie geri vėjai jus atpučia, ponas Diuma? – paklausė kunigaikštis.

– Monsinjore, atėjau jus prašyti vienos malonės. Rytoj bus vaidina-

ma „Henrikas III ir jo dvaras". Prašom atvykti į premjerą. Jūsų karališkoji didenybė gal truputį per greit mane pasmerkėte... Rytoj įvyks viešas mano bylos svarstymas. Prašom, pone, dalyvauti tame svarstyme.

Kunigaikštis pasakė, kad mielai ateitų, bet ryt pasikvietęs pietų dvidešimt ar netgi trisdešimt princų ir princesių.

– Tai tegul monsinjoras teikiasi paskirti anksčiau pietus, o aš paprašysiu vaidinimą pradėti vėliau, ir tada jūsų didenybės svečiai pamatys įdomų spektaklį.

– Iš tikrųjų gera mintis. Pasakykite Teilorui, kad man paliktų visą galeriją.

Pagaliau ateina ilgai lauktoji diena. Salė atrodo prašmatniai. Princai, apsikabinėję ordinais, princesės, tviskančios deimantais, demimondas, demonstruojantis savo grožybes. Vienoje ložėje matyti Beranžė, Vinji, Hugo. Parteris pilnas draugų. Milžiniškas pasisekimas. Trečias veiksmas, nors ir brutalus (pavyduliaujantis Gizas prievarta liepia žmonai pasirašyti lemtingąjį laišką Sen-Megrenui), ne tik nieko nešokiravo, bet buvo sutiktas aplodismentais. Per pertrauką Diuma nubėga į Sen Deni gatvę pabučiuoti motinos. Po ketvirto veiksmo publika ploja kaip padūkusi. Kai Firmenas paskelbia autoriaus pavardę, visa salė, taip pat ir Orleano kunigaikštis, atsistoja. Kitą rytą Diuma gauna laišką iš barono Brovalio, kuris buvo jį taip negailestingai atleidęs. „Negaliu gultis, mano jaunasis drauge, nepasakęs jums, kaip mane nudžiugino jūsų pasisekimas. Mano draugai ir aš jaučiamės laimingi dėl jūsų triumfo..." Kai tau ima sektis, visada nustembi, kaip daug žmonių staiga pasirodo esą tavo draugai.

Pjesė buvo suvaidinta trisdešimt aštuonis kartus ir davė kuo gražiausias pajamas, nepaisant klasikinių autorių ir „žinovų" intrigų. Romantizmo mūšis kėlė sumaištį Prancūzų teatre. Naujosios mokyklos triumfą klasikai aiškino tuo, kad „baisi jos šalininkų govėda užtvindė parterį ir net aptaškė ložes". Gailėtasi talentingų aktorių, kad jiems tekę „nusižeminti iki dramos". Jei publika norinti kūkčiojimų, – su panieka šnekėjo „žinovai", – tegul einanti į bulvaro teatrus, bet *Comédie-Française* reikią apsaugoti nuo to apgailėtino užkrato. Tačiau aktoriai, kurie negalėjo nepaisyti publikos, buvo kitokios nuomonės.

Kitą dieną Aleksandras Diuma pabunda jau išgarsėjęs. Jo vargšės motinos miegamasis pilnas gėlių puokščių, kurių ligonė net jau nebemato. Už šešis tūkstančius frankų – daugiau negu kanceliarijos viršininko metinė alga! – vienas leidėjas nuperka teisę išleisti „Henriką III".

Tačiau, atėjęs į *Comédie-Française* kitą vakarą, Diuma randa tarybą sugluмusią: cenzūra uždraudė pjesę! Kodėl? Mat karalius Karolis X susigriebė, kad Henrikas III ir jo pusbrolis Gizas – tai dabartinis monarchas ir jo pusbrolis. Pats Orleano kunigaikštis pasirūpina, kad draudimas būtų panaikintas.

„Aš atsakiau karaliui, – pasakojo kunigaikštis. – Sire, jūs suklaidintas – ir būtent dėl šių trijų priežasčių: viena, aš nemušu savo žmonos; antra, kunigaikštienė nestato man ragų; trečia, jūsų didenybė neturite ištikimesnio pavaldinio kaip aš."

Šitaip jaunas, dvidešimt septynerių metų amžiaus žmogus, dar visai neseniai atvykęs iš Viler Kotrė, neturėdamas tarnybos, protekcijos, jokių privilegijų, pinigų ar aiškesnio išsilavinimo, tampa žinomas, kone garsus ir priimamas kaip lygus nedidelės, bet išsiskiriančios grupės, kuriai lemta atnaujinti Prancūzijos poeziją ir teatrą. Kokia nuostabi atsitiktinumų virtinė vedė jį į tą negirdėtą pasisekimą: susitikimas su Levenu, nukreipusiu jį į teatrą; susitikimas su Nodjė vieną vakarą, nuėjus pasižiūrėti „Vampyro"; bareljefas, kritęs jam parodoje į akį; knyga, tarsi paties Likimo atversta reikiamam puslapyje; Teiloras, vadovavęs Prancūzų teatrui ir linkstantis prie naujosios mokyklos... Tačiau Atsitiktinumas palankus tik tiems, kurie to nusipelno. Kiekvienam žmogui per dieną pasitaiko gal dešimt progų pakeisti savo gyvenimą. Sėkmės susilaukia tik tas, kuris jų nepražiopso. Neribotam Aleksandro Diuma garbės troškimui padėjo nuostabi vaizduotė, heroizmo aistra, nepaprastas darbingumas, padrikos, bet su karšta širdimi taikytos žinios. Jis pasiekė laimėjimų ne todėl, kad jam padėjo aplinkybės, bet dėl to, jog gebėjo pakreipti savo naudai bet kurias aplinkybes.

TREČIA DALIS

Antoni

Koks puikus žmogus! Jis atrodė didžiulis vaikas – tokio naivaus ir gero buvo veido.
Marselina Debord-Valmor

I

Melani Valdor

1829 metais Diuma sueina dvidešimt septyneri metai. Tai keisto, vyriško grožio milžinas. Jis – gerai įvertintos dramos autorius, naujo žanro kūrėjas, ir jį draugiškai priima į savo būrį rašytojai bei dailininkai. Be abejo, nesunku suprasti, kad Viktorui Hugo, poetų „šventosios šeimynos" galvai, visada išdidžiai santūriam ir nesiskiriančiam su juodos gelumbės surdutu, tas nestygstantis ir siautulingas milžinas turėjo atrodyti bent kiek vulgarus. Tačiau Diuma savo laimėjimais džiaugdavosi taip naiviai, kad negalėjai ant jo ilgai pykti už tas pagyras.

Jo pirmasis globėjas Šarlis Nodjė atvėrė jam Arsenalo* saloną, kur mėgo rinktis naujosios mokyklos šalininkai. Namo šeimininkas, puikus pasakotojas, buvo paskirtas Arsenalo bibliotekos saugotoju ir čia viešpatavo kaip savo tėvonijoje. Jo duktė Mari ėjo vis gražyn; visi poetai buvo jos bičiuliai, daugelis ją įsimylėdavo. Sekmadieniais Arsenalo salonas sušvisdavo. Ten galėdavai rasti *Comédie-Française* globėją Teilorą, Sofi ir Delfiną Gė* – ši buvo nepaprastai graži; Hugo, Vinji, žodžiu, visą poetinį jaunimą; Bulanžė*, Deveriją*, žodžiu, visą dailės jaunimą. Nuo aštuonių iki dešimtos Nodjė, atsišliejęs į židinį, be galo meistriškai pasakodavo įvairias istorijas. Dešimtą valandą Mari Nodjė sėsdavo prie pianino, ir prasidėdavo šokiai, o rimti žmonės, susimetę į kamputį, toliau ginčydavosi apie politiką ir literatūrą.

Kai Diuma pradeda lankytis Arsenale, Nodjė gali kartais pailsėti. Jaunasis Aleksandras ne mažiau talentingas pasakotojas kaip ir šeimininkas. Apie ką tik jis kalba, – apie savo vaikystę, tėvą generolą, Napoleoną I ar savo susirėmimus su panele Mars, – viskas juokinga ir gyva. Diuma mėgsta ir pats savęs pasiklausyti. Kartą po vakarienės aukštojoje draugijoje kažkas jį pasiteiravo:

– Na, Diuma, kaip nusisekė ten vakarienė?

– Žinote, – atsakė Diuma, – jei nebūtų buvę manęs, būčiau labai nuobodžiavęs.

Jaunasis savamokslis, kuris daugeliu klausimų tiesiog pasibaisėtinas nemokša, jaučia šventą pagarbą Nodjė, žinančiam viską „ir dar aibę dalykų viršaus". Nodjė kiek galėdamas stengėsi sutaurinti jo skonį. Net bandė – tačiau nesėkmingai – išgydyti jį nuo pagyrūniškumo. Pradėjęs gauti pinigų už „Henriką III", Diuma ėmė puoštis brangenybėmis – brangakmeniais, žiedais, grandinėlėmis – ir vilkėti įvairių spalvų liemenes.

– Ak, jūs negrai – visi tokie... – meiliai sakydavo jam Nodjė. – Mėgstate stiklinius karoliukus ir visokius barškaliukus...

Jaunikaitis per daug nesišiaušdavo, kai jam kas primindavo jo kilmę, netgi ja didžiuodavosi, – svarbu tik, kad apie tai kalbėtų draugiškai, taip, kaip, pavyzdžiui, Nodjė. Kitų juokai jį įžeisdavo. Tačiau jis jaučiasi pernelyg stiprus, kad pasiduotų silpnybei – jų už tai nekęstų. Bet jam maga kiekviena proga pačiam sau įrodyti, kad jis ne prastesnis, netgi vertesnis už kitus. Dėl to kartais per daug arogantiškas tonas, dėl to ir įgimtas polinkis prijausti bet kokiam maištui prieš visuomenę – maištui pavainikių, išstumtųjų, pamestinukų. Vis tiek, kuo žmogus nukrypęs nuo įprastų socialinių normų: odos spalva, rase, prasta tėvų kilme, neteisėtu gimimu, luošumu, – Diuma jaučiasi atstumtųjų brolis. 1829 metais jaunimas vis dar ėmė pavyzdį iš Bairono: pamėgdžiojo jo dendizmą, jo nežabotas aistras, o kas įstengdavo – ir jo drąsą bei talentą. Hugo, Vinji ir Lamartinui, žmonėms vedusiems ir religingiems, tuo laiku buvo labai tolima Bairono geidulių laisvė. Diuma, su niekuo nesusisaistęs ir karšto temperamento, mėgo skelbtis jos šalininku.

Jis neištikimas romiajai baltinių siuvėjai Katrinai Labė, savo pavainikio sūnaus motinai. Bet nenustoja išlaikęs ją ir vaiką; dažnai net ateina pas ją nakvoti. Bet argi gali nors ir žavių, bet itin proziškų dorybių turinti siuvėja patenkinti žmogų, gyvenantį Švedijos Kristinos, kunigaikštienės de Giz ir panelės Mars draugijoje?

Kartą 1827 metais kažkuris draugas jį nusivedė į Palė Rojalio salę pasiklausyti erudito Vilnavo paskaitos. Po jos jis buvo supažindintas su lektoriaus šeima ir pakviestas arbatos. Vilnavai gyveno labai toli, Vožiraro gatvėje, bet buvo nutarta eiti pėsčiomis, ir Diuma pasiūlė ranką šeimininko dukteriai Melani. Kelias buvo ilgokas, abu spėjo daug ką išsipasakoti, o Diuma dar ir Melani širdį spėjo pavergti. Melani, šešeriais metais vyresnė už Diuma, jau buvo septyneri metai ištekėjusi už kari-

ninko, kilusio iš Namiuro ir priėmusio Prancūzijos pilietybę, – jam tuo laiku buvo jau keturiasdešimt.

Fransua Žozefas Valdoras, kapitonas, einąs intendanto pareigas šeštame lengvųjų pėstininkų pulke Tionvilyje, gyveno savo tolimojoj įguloj. Iš šio „tvirto kaip ąžuolo" karininko bylos sužinome, kad jis gauna du tūkstančius du šimtus frankų rentos ir „dar tiek tikisi". Jo charakteristika – kuo geriausia:

Elgesys: Puikus ir visiškai atitinkąs statutą.
Dorovė: Nepriekaištinga.
Sugebėjimai: Dideli.
Bendrasis išsilavinimas: Apstingas ir įvairiapusis.
Žinios karinėje srityje: Visiškai pakankamos.
Tarnybiniai privalumai: Uolus, prityręs...

Įdomu, kaip Melani, iš prigimties romantikų herojė, poetė, „trokštanti kažko begalinio" ir „geidžianti viską pažinti", galėjo pamilti nepriekaištingąjį valoną? Ji prikišdavo vyrui, kad jai „šaltai" merginęsis. Susilaukusi su juo vienintelės dukters – ją gimdydama vos nenumirė – Melani, kuriai provincijoje gerokai įgriso, atsikėlė į Paryžių ir apsigyveno tėvų namuose. Čia ji subūrė literatūrinį saloną. Jos tėvas, buvęs vyriausiasis *La Quotidienne* redaktorius, *Journal des Curés* leidėjas, *Mémorial religieux* įsteigėjas, savo nedidelėje senovinėje viloje įstengė surinkti „didžiai vertingą knygų, rankraščių, graviūrų ir ypač autografų kolekciją; autografų rinkimą jis Prancūzijoje ir išpopuliarino". Tas eruditas, literatūros istorijos profesorius, Vergilijaus ir Ovidijaus vertėjas, buvo labai įtarus; pavyduliavo savo senai žmonai ir sekė dukterį Melani – net perimdavo jos laiškus.

Kiekvienas kolekcininkas turi silpnų vietų. Apsukrusis Diuma pavergė Vilnavą, padovanojęs jam Napoleono ir Imperijos maršalų laiškus generolui Diuma. Už tai buvo pakviestas paskaityti „Henriką III ir jo dvarą" salone-muziejuje, kur jį svetingai pasitiko Melani.

„Gimininingoji siela" – gražutė, trapi moteris, lipšnių akių, nekaltos veido išraiškos, – varė Diuma iš proto. Meilės tvirtovių apgulimas patiko Melani labiau nei meilės mūšiai. Kaip ir Žiuljeta Rekamjė*, „ji būtų norėjusi, kad visada būtų meilės pavasaris" ir merginimo laikotarpis tęs-

tųsi amžinai. Bet karštuolis Diuma tuo nepasitenkindavo. Jis ją pasistverdavo kur nors už durų, spausdavo glėbyje – stiprumu atsigimė į generolą – ir jos protestus slopindavo karštais ir nesibaigiančiais pabučiavimais. Ji ėmė nebeatsilaikyti prieš tokį tvaną. Jis jai kasdien rašė siautulingus, aistros kupinus laiškus – žadėjo neįtikimiausių pomėgių ir amžiną meilę.

Tegul žodžiai „aš tave myliu" nuolatos tave supa... Tūkstantis pabučiavimų tau į lūpas; tie pabučiavimai kaitrūs, virpuliais nueina per visą kūną ir slepia savy neapsakomą palaimą... Sudie, mano gyvenime, mano meile, prirašyčiau tau ištisą tomą, bet storesnis vokas, be abejo, labiau kristų į akis...

Melani kovojo su savimi nuo 1827 metų birželio 3 dienos (kai susipažino su Diuma) iki rugsėjo 12 dienos. Tada pasidavė. Kaip atsispirsi „gaivališkai jėgai"? Išlaikyti tokį apsupimą pusketvirto mėnesio – jau itin garbinga. Diuma išnuomoja, „kad jų laimė turėtų kur prisiglausti", nedidelį kambarėlį, šitaip užsikraudamas sau trijų butų nuomos mokestį: Katrinos Labė, generolienės Diuma ir šio viengungiško butuko. Melani sutinka čia ateiti ir pagaliau tampa Aleksandro meiluže. Doringasis kapitonas Valdoras ją buvo supažindinęs su kūniškos meilės pradmenimis, tad ji iš pradžių ne tik apkvaista, bet ir apstulbsta.

Aleksandras Diuma Melani Valdor:

Ak, visą dieną kartu – kokia palaima!.. Kokia palaima!.. Aš tave tiesiog rijau akimis!.. Man rodosi, kad, ir toli būdama nuo manęs, tu tebejauti mano pabučiavimus. Šitaip esu bučiavęs tik tave vieną. Ak, tu tyra, net, sakyčiau, neišmananti meilės kaip penkiolikmetė.

Dovanok, kad puslapyje liko tuščios vietos, bet motina neduoda man ramybės, šaukia: „Kiaušiniai jau išvirė, Diuma! Eik nukaisk, bus per kieti!" Na kaip tu atsispirsi tokiai įkyriai logikai? Sudieu, dar kartą sudieu, mano angele! Na ką gi, mamyte, jei kiaušiniai suvirs per kietai, valgysiu juos su aliejumi...

Netrukus Melani ima skųstis jo nepasotinamu geidulingumu. Jam stingą, pasak jos, delikatumo. Ji negaunanti iš jo „prakilnių jausmų" porcijos, į kurią turi teisę jautri moteris. Prikiša jam, kad nemokąs mėgautis malonumu ir, kaip kiekviena būtybė, neradusi savo ritmo, skundžiasi širdies plakimu, galvos svaigimu ir „nervais". Jis teisinasi:

Mano patrakėle ir pikčiurna, gerute ir puikioji drauguže, kad tu žinotum, kaip aš tave myliu! Vis tiek, ar tu sargalioji, ar sveika, ar tau linksma, ar liūdna, ar bariesi tu, ar glamonėji, – ką reiškia tavo žodžiai, jei tu sėdi man ant kelių ir aš spaudžiu tave prie širdies? Sakyk man tada, kiek nori, kad manęs nekenti, kad mane niekini, – tave liesdamas, aš jaučiu visai ką kita.

Diuma, vos tik sugriebdavo pinigų, bematant juos išleisdavo. Surinkęs iš „Henriko III" pastatymų geroką sumą, jis išnuomoja Pasi rajone namelį Katrinai Labė ir vaikui, o sau pačiam – butą Universiteto gatvėje, Nr. 25. Ant palangių ten žydėjo pelargonijos, kurios Aleksandrui ir Melani tapo meilės simboliu.

Persikraustymas kone baigtas, gerasis angele. Aš pats pakroviau mudviejų dėžę, baltinius, bulves, sviestą ir cukrinę širdį. Ten bus nebloga ir daug arčiau tavęs; svarbiausia – ne taip ant akių, nes mūsų laiptų visiškai nematyti, o name yra baldų parduotuvė, tai galima pagalvoti, kad įėjai ko nors pirktis...

Čia viešpatauja Melani, čia susirenka nedidelis būrelis ištikimų draugų: suprancūzėjęs švedas Adolfas de Levenas, žavioji mūza Delfina Gė, kartais Balzakas, Hugo, Vinji. Čia Diuma perskaito naująją „Kristinos" versiją. Pasinaudodamas cenzūros vilkinimu, jis pjesę visiškai perdirbo – įdėjo prologą „Stokholme", epilogą „Romoje", įvedė antraeilę intrigą ir dar vieną personažą – Paulą, Monaldeskio mylimąją. Dabar karalienė keršija jau nebe už politinę išdavystę, o už neištikimybę.

Sulję „Kristina“ skandalingai sužlugo Odeone. Šio teatro direktorius Feliksas Arelis parašė Diuma laišką, siūlydamasis pastatyti jo pjesę. Diuma iš skrupulingumo pasitarė su Sulję, ir šis atsakė: „Surankiok mano „Kristinos“ skutus, – o jų, įspėju tave, prisirinks nemaža, – išmesk viską į pirmo pakliuvusio skudurininko krepšį ir atiduok vaidinti savo pjesę“. Šitaip gavęs draugo sutikimą, Diuma priėmė Arelio pasiūlymą.

Odeonas anuo metu atrodė lyg stovėtų „kažkur pasaulio gale“. 1829 metais jis buvo net uždarytas, bet esančių aplink Liuksemburgo sodą trijų kvartalų merai išreikalavo, kad jį vėl atidarytų. „Jiems tai, – rašė Diuma, – komercinis klausimas, o anaiptol ne meno. Jie nori grąžinti gyvybę paralyžiuotajai didžiojo Paryžiaus kūno pusei...“ Diuma manė, kad Odeono konkurencija truputį išjudintų Prancūzų teatrą, neįsileidžiantį į savo sceną nežinomų autorių. Bet laikraščiai žiauriai puldinėjo tą nuošalųjį teatrą. „Odeonas? O kur toks yra? Odeonas jau suplėškėjo ir be gaisro*.“ Pagaliau 1829 metais jo direktoriumi paskiriamas Arelis.

Arelis, nepaprastas asmuo, kadaise Valstybės tarybos auditorius, generalinis tiltų inspektorius, o Imperijos laikais – Landų departamento prefektas; paskui, kai Restauracija staiga padaro galą jo administracinei karjerai, jis – teatro direktorius, nes yra panelės Žorž mylimasis, – tai bene ir svarbiausias pagrindas. Arelis, žmogus nekvailas, kupinas sąmojo, kasdien esąs bankroto išvakarėse, vargu ar nusipelnė didelio pasitikėjimo, bet, kaip rašo Diuma, „jį visada malonu susitikti, nes gražiai pašneka; duokite jam į liokajus Maskarilį ir Figaro, ir jeigu jis jų abiejų nesumaus, tai tegu mane vadina Žoržu Dandenu*...“

Buvo šaipomasi iš Arelio bonapartizmo, iš jo neskrupulingumo; bet jis turėjo nepaprastą talentą reklamos srityje ir netrukus pasidarė romantinės dramos šaukliu. Jo mylimoji panelė Žorž, kadaise Napoleono mylimoji, tebėra bonapartininkų dievaitė. Jai keturiasdešimt treji metai; jos skulptūriškas grožis dar kelia nusistebėjimą. „Žorž gera mergina, – rašė Diuma, – nors ir dedasi imperatorė, bet prie jos gali žerti bet kokį sąmojį, ir ji juokiasi visa burna, kai panelė Mars šypso tik puse lūpų...“

Caras kažkada pasakė, kad Žorž nešioja karūną geriau nei pati Jekaterina II. 1830 metais laikraščių kronikininkai nepadoriai žiauriai šaipėsi iš jos apkūnumo: „Ponas Arelis sako, kad visas Odeonas – tai panelė Žorž. Dėl to mat ji tokia stora...“ „Anglų žirgas, apibėgęs Marso lauką per keturias minutes, vakar apšuoliavo aplink panelę Žorž tik per penkias...“ Tačiau Banvilis rašė: „Negailestingasis Laikas nesudarkė tos spinduliuojančios Elenos ir nepajėgė jos paversti sena

moteriške..." Romantikai stengėsi kurti vaidmenis, tinkančius jai. „Kokių tik storų karalienių ir tuklių imperatorienių, – rašė Teofilis Gotjė, – jai buvo atkasta istorijoje! Dabar teliko vidutiniško ūgio ir pilnumo valdovės, taigi nežinia, ką čia reiks daryti?"

Ar Švedijos Kristina buvo įkūni? Šiaip ar taip, ji buvo karalienė, tad panelė Žorž labai nori gauti tą vaidmenį. Nepasisekus Suljė pjesei, aktorė dabar palaiko Diuma. Arelis norėtų kai ką pataisyti. Bet aktoriai paima viršų. Panelė Žorž trokšta vaidinti Kristiną, o jaunąjį, poetišką, nuotykius mėgstantį Lokrua traukia Monaldeskio vaidmuo. Pjesės negalėjai laikyti tobula, bet joje daug judesio ir, kaip visų Diuma pjesių – gražios veiksmų pabaigos: *Na ką gi, man gaila jo, tėve... Tegul jį pribaigia!* 1830 metų kovo 30 dieną, premjeros dieną, Paryžiuje dar nenurimusios aistros, sukeltos „Ernani"*. Švilpos ir buzengo* iš Prancūzų teatro persikėlė į Odeoną. Buvo girdėti staugesys: „Valkatos! Kvailiai! Perukininkai! Niekdirbiai!" Kai epiloge Kristina paklausė gydytoją: „Ar ilgai man dar iki mirties?" – vienas žiūrovas atsistojo ir suriko: „Jei po valandos ji nemirs, aš išeinu!" Lokrua vaidino taip temperamentingai, kad Delfina Gė užsimiršusi net garsiai šūktelėjo: „Gerai, gerai, Lokrua!"

Tiesą sakant, „Kristina" menkesnė už „Henriką III ir jo dvarą". Tai mišraus žanro kūrinys: pusiau drama, pusiau tragedija. Diuma eilės – jis geresnis pasakotojas, negu poetas – neprilygo jo prozai. Suljė, doras kolega, sužinojęs, kad prieš pjesę sudarytas sąmokslas, nupirko penkiasdešimt vietų parteryje ir pasiūlė jaunam dramaturgui darbininkus iš savo medžio apdirbimo įmonės naujajai „Kristinai" palaikyti. Nepaisant šios paramos, vaidinimui pasibaigus, salėje kilo toks klegesys, „kad negalėjai suprasti, – rašė vėliau pats Diuma, – ką tai reiškia: pasisekimą ar nesėkmę". Po premjeros buvo suruošta vakarienė Universiteto gatvėje. Čia dalyvavo Hugo, tik ką susilaukęs triumfo su „Ernani", Vinji, kurio „Venecijos maurą" publika palankiai sutiko. Kaip geri draugai, Aleksandro Diuma prašomi, kitiems svečiams puotaujant, jiedu ėmėsi perdirbinėti kokį šimtą baisiai prastų eilučių, „užkliuvusių" publikai. Salėje kilo juokas, kai panelė Žorž, kalbėdama apie švedų pasiuntinių priėmimą, padeklamavo: „Jie artinosi prie manęs kaip senos eglės". Perdirbtas, matyt, Viktoro Hugo, ketureilis dabar skambėjo taip:

Lyg seni kiparisai pūgoj aršiojoj,
Karalių dvaruos jie galop apšarmojo:
Čia uraganai juos plakė piktai –
Barzdas jiems ir galvas nudažė baltai.

Tai daug geriau, o kadangi paslaugūs draugai, ką reikėjo, dar ir patrumpino, tai, pjesę antrąkart vaidinant, publika jau smarkiai plojo. Kai Diuma, apsvaigęs nuo pasisekimo, ėjo per Odeono aikštę, šalia jo sustojo fiakras. Sėdinti jame moteris nuleido stiklą ir pašaukė: „Diuma!" Jis pažino Mari Dorval. „Ak, jūs turite pašėlusį talentą!" – tarė ji. Tai buvo jųdviejų draugystės – ir meilės – pradžia.

Kitą dieną vienas leidėjas pasiūlė Diuma dvylika tūkstančių frankų, kad duotų išleisti savo pjesę. Turtas seka paskui Šlovę.

II

„Antoni"

1830-ieji. Lemiami metai romantizmui. Revoliucijos literatūroje aidas – revoliucija gatvėse. Karštas laikotarpis, kai mūšiai vyksta visur: teatrų salėse, ant barikadų ir net šeimose. Juk romantikai turi jausti didžias aistras. Tai laikotarpis, kai Sent-Bevas meilinasi poniai Hugo; kai būsimoji Žorž Sand pasitraukia nuo barono Diudevano; kai Alfredas de Vinji beviltiškai įsimyli Mari Dorval; kai Balzakas, nuvargintas savo Dilektos*, užsiliepsnos aistra nesugaudomai markizei de Kastri. Linksmuolis Diuma nelinkęs kankintis, bet juk reikia sekti mada. Tad jis ima – kad neišsiskirtų iš kitų – pavyduliauti. O kam? Nagi kapitonui Valdorui, romiajam savo meilužės vyrui.

Kai sykį Melani (po ilgo išsiskyrimo su vyru) gauna iš savo kapitono laišką, jog netrukus atvažiuosiąs į Paryžių atostogų, Diuma puola į Karo ministeriją prašyti per vieną pažįstamą karininką, kad atostogos būtų atšauktos. „Aš vos iš proto neišėjau", – sakė jis. Bet tai tik žodžiai. Melani vyras, beje, neatvažiavo, ir komedija buvo suvaidinta dar ne kartą.

Aleksandras Diuma Melani Valdor:

Teišgirsta Dievas tavo žodžius, mylimoji, kai tu sakei, kad tavo vyras galbūt neatvažiuos sausio mėnesį! Kad tik jis išgirstų tave, ir tu mane vėl pa-

matysi linksmą ir laimingą. Nė nepatikėsi, kaip aš susigyvenau su iliuzija, kad tu – mano ir tik mano. Tiesiog netikiu, kad tu gali būti kito vyro. Ne, man rodosi, kad tu esi mano, tiktai mano, o jo grįžimas sugriautų tą iliuziją... Ak, pakartok dar, kodėl manai, kad jis gali neparvažiuoti sausį. Koks sakinys jo laiške leidžia taip spėti?.. Man jau verčiau tegul tu pusei metų iškeliautum į Žari[1]*, negu jis nors dviem dienom atvyktų į Paryžių! Ten, Žari, aš su tavim nesimatyčiau, bet tu būtum viena. Na, o čia!..*

Ak, mano meile, jei tavo planas galėtų išsipildyti – paimtum vyrui kambarį viešbutyje, – koks aš būčiau laimingas!.. Tu negali suprasti, kaip aš kankinsiuos, būdamas vienas ir toli nuo tavęs, jei žinosiu, kad toj pačioj lovoj, visiškai šalia... O kankynė!..

Angele mano, gyvybe mano, meile mano, sutvarkyk tai...

Tuo tarpu patsai Diuma nepraleidžia nė vienos progos, neapgavęs savo ilgesingosios Melani. Bet jam juk reikia sirgti romantizmo liga. Jis rašo Melani apie jųdviejų „skausmingai deginančius pabučiavimus", grasina Meilę sujungti su Mirtimi ir netgi nužudyti kapitoną konsortą, tikrai nenusipelniusį tokio žiaurumo. Bet iš tikrųjų Diuma tik landžioja į Karo ministeriją, rūpindamasis, kad Valdoro nepervestų į Paryžių ir net į Kurbevua, nes tai per daug arti Paryžiaus. „Reikia pasistengti, kad jį pakeltų į majorus, mano meile. Tik šitaip galime rasti išeitį iš padėties..." Neblogas romano siužetas Balzakui: „Kiek kariškiams atsieina paaukštinimas".

Aleksandras Diuma Melani Valdor:

Pagaliau tu mane supratai; sužinojai, kas yra meilė, nes dabar žinai, kas yra pavydulys. Ar esi patyrusi ką nors panašaus? Tie kvaili religijų kūrėjai sugalvojo pragarą su fizinėmis kančiomis! Kokia niekystė! Man pragaras būtų tave matyti kito glėbyje! Prakeikimas! Jau viena ta mintis gali privesti prie nusikaltimo!..

Ir toliau eilės (labai bjaurios):

[1] Vilnavų dvaras Vandėjoje. (*Aut. past.*)

Tu veltui svaigini mane saldžiom glamonėm;
Koks ilgesys mane prislėgs po šios dienos,
Kai tavo kūnas, mano glėbiamas maloniai,
Virpės nuo rankos svetimos.

Ir negalėsiu aš už neištikimybę
Nubausti iš pavydo panieka aitria,
Nes žodžiai, ištarti altoriaus prakilnybėj,
Tave pavers žmona dora.

Tais žodžiais amžiams tu parduosi savo grožį,
Kurio dabar neleidžia meilė skirti man,
Nes viską vedusiesiems pareiga užgožia,
Aukojantis nemylimam.

Literatūriniai svaičiojimai? Žinoma, bet iš jų gimė „Antoni" – drama, suvaidinusi svarbų vaidmenį teatro istorijoje, nes čia jau esama ne istorinės, o šiuolaikinės dramos, ir joje pirmąkart įvedama į sceną neištikima žmona, kuria daugiau kaip šimtą metų piktnaudžiaus prancūzų dramaturgai.

Aleksandras Diuma Melani Valdor:

Dramoje „Antoni" tu rasi daug ką iš mudviejų gyvenimo, mano angele, bet tik tai, kas mums vieniems težinoma. Todėl kas čia bloga? Publika juk nieko nesupras. Bet mudviem čia bus įkūnyti amžini prisiminimai. O Antoni, manau, visi pažins, nes juk tas patrakėlis išėjo labai panašus į mane...

Konfliktas tarp individo ir visuomenės, aistros ir pareigos, kurį XVII amžius sprendė visuomenės naudai ir nuo kurio XVIII amžius bėgo į lengvabūdiškumą bei pasileidimą, dabar pereina smurto plotmėn. „Šiuolaikinė aistra nutrūko nuo grandinės!" Per visą XIX šimtmetį aistra viešpataus teatre – tarp instinktų ir žodžių, durklo

smūgių ir pistoleto šūvių sąmyšio. „Antoni“ išgąsdino *Comédie-Française* artistus, o žiūrovus sukrėtė.

Antoni, maištautojas, pavainikis (kaip Didjė – dramoje „Mariona Delorm“*), negali vesti pamiltosios Adelės, nes neturi nei šeimos, nei padėties visuomenėje, nei profesijos, nei turto. Mergina išleidžiama už pulkininko barono d'Ervė (kapitonas Valdoras bent scenoje gavo paaukštinimą). Kartą Antoni vėl pasirodo: jis sulaiko pasibaidžiusius arklius, vežančius karietoje Adelę. Antoni sužeistas, jį atneša į Adelės namus. Jiedu prisipažįsta mylį, bet Adelė, visuomeninės pareigos vergė, nusistačiusi priešintis. Savo nertėjimu, nusiskundimais, keršiavimu prieš neteisingąjį pasaulį Antoni ją priveda kone „prie nuopuolio“. Kaip dora moteris, Adelė nusprendžia bėgti pas savo vyrą į Strasburgo įgulą. Antoni gudrumu įvilioja ją į spąstus ir praleidžia su ja meilės naktį Itenheimo viešbutyje. Visuomenė ją smerkia. Atskubėjęs pulkininkas užklumpa nusikaltusius meilužius.

ADELĖ. Kažkas lipa laiptais... Tai jis!.. Bėk, bėk!

ANTONI. Et, nenoriu aš bėgti... Tu sakei, kad tau nebaisi mirtis?

ADELĖ. Ne, ne... Ak, pasigailėk manęs, nužudyk mane!

ANTONI. Tu nori mirties, kuri išgelbėtų tavo ir tavo dukters vardą?[1]

ADELĖ. Prašau tave atsiklaupusi.

BALSAS (už durų). Atidarykit!.. Atidarykit!.. Išlaužkite duris!

ANTONI. Ir paskutinę akimirką tu neprakeiksi savo žudytojo?

ADELĖ. Aš laiminsiu jį... Bet paskubėk! Duris...

ANTONI. Nesibijok. Mirtis čia bus anksčiau už jį... Bet pagalvok: *Mirtis...*

ADELĖ. Aš trokštu jos, prašau jos, maldauju! (Puldama jam į glėbį.) Pati jos ateinu.

ANTONI (ją bučiuodamas.) Gerai, tai mirk! (Persmeigia ją durklu.)

ADELĖ (griūdama į krėslą). Ak!.. (Tuo momentu durys scenos gilumoje išlaužiamos. Pulkininkas d'Ervė įsiveržia į kambarį.)

PULKININKAS D'ERVĖ. Niekšas!.. Ką aš matau!.. Adele!.. Negyva!..

ANTONI. Taip, negyva... Ji man priešinosi. Aš nužudžiau ją. (Jis sviedžia durklą pulkininkui d'Ervė po kojomis.)

UŽDANGA

[1] Kaip Adelė d'Ervė, Melani Valdor turėjo vieną dukterį, vardu Eliza. (*Aut. past.*)

Pjesė sumaniai parašyta. Įvykiai per visus penkis veiksmus pagirtinai taupiomis priemonėmis skrieja į atomazgą, dėl kurios, tiesą sakant, ir parašyta visa kita. Diuma tarė, kad dramaturgas pirmiausia turi rasti finalinę frazę ir tada jau pagal ją, atvirkščia tvarka, konstruoti visą pjesę. Tokiu metu, kai būta tik istorinių ar nešvankių pjesių, drama, kur į sceną išvedamas šiuolaikinis „pasaulis", atskleidžiant jo aistras, negalėjo neatrodyti novatoriška ir drąsi. Į vieno „Antoni" personažo, rašytojo Eženo d'Ervilio, lūpas Diuma įdeda tokį monologą:

Istorija mums palieka faktus; jie – poeto nuosavybė... Bet jei mes, gyvenantys šiuolaikinėje visuomenėje, stengsimės parodyti, kad po mūsų striukais ir prastai gulinčiais frakais plaka žmogaus širdis, nelabai kas mumis patikės... Panašumas tarp dramos herojaus ir parterio bus per didelis, analogija pernelyg akivaizdi; žiūrovas, sekąs, kaip aktorius plėtoja herojaus aistras, norėtų, kad šis sustotų ten, kur sustotų ir jis pats. Jeigu tai, kas vyksta scenoje, pranoks žiūrovo gebėjimus jausti arba reikšti savo jausmus, jis to nesupras. Jis sakys: „Vaidinama netikrai, aš šitaip nejaučiu. Kai moteris, kurią myliu, man neištikima, aš, žinoma, kankinuosi... taip... kurį laiką... Bet aš jos nenuduriu, nė pats nemirštu. Įrodymas – štai aš priešais jus". O paskui šauksmai, kad čia perdedama, kad rodoma tik melodrama, nustelbs aplodismentus tų nedaugelio žiūrovų, kurie, būdami geresnės ar prastesnės konstitucijos nei kiti, supranta, jog aistros yra tokios pačios XIX amžiuje, kokios buvo ir XV amžiuje, ir kad po gelumbės fraku širdis plaka taip pat karštai, kaip plakė po plieniniais šarvais.

Suteikti nūdieniam herojui visą tą aistrų siautulingumą, kuriuo pasižymėjo Renesanso žmonės, – štai ką mėgino padaryti Aleksandras Diuma, ir tatai vėl atrodė itin drąsi naujovė. Tokia drąsi, kad, jei nebūtų įvykusi 1830 metų revoliucija, cenzūra niekad nebūtų pjesės praleidusi. Po Liepos dienų* pagaliau pasidarė įmanoma papročius vaizduoti be retušavimo. Šių laisvių atgavimas mums davė Balzaką. Tačiau tuo laiku, kai Diuma rašė „Antoni" (tai yra iki 1830 metų), cenzūra dar tebebuvo rūsti. Diuma negalėjo stačiai tik konstatuoti vedybinę neištikimybę; jis turėjo ją pasmerkti ir nubausti. Balzakas jau galės sau leisti

didesnį ciniškumą. Diana de Mofrinjez, kunigaikštytė de Kadinjan pereis nenubaustos per tą aistrų ugnį, kurioje gyva sudegė Adelė d'Ervė. Bet Diuma tada dar neturėjo teisės pasakyti scenoje, kad moteris gali būti laiminga ir nusikalsdama, nors patsai taip manė – galbūt be reikalo, nes gyvenimo tikrovėje dėl jo lengvabūdiškos moralės taps nelaiminga ne viena jo meilužė.

III

„ŽOZEFAI, MANO DVIVAMZDĮ!"

Ištikimumas meilėje niekad nebuvo Diuma stiprybė. Nors Melani Valdor tebėra „jo angelas", jį dar supa ištisas būrys antraeilių angelų. Tarp jų ne tik Viržini Burbjė iš *Comédie-Française,* bet turbūt ir jaunutė Luiza Depreo, kuri, vaidindama pažo vaidmenį „Henrike III", parodė turinti dailias kojeles, na ir, žinoma, Mari Dorval, kuri gyvenime meilei atsiduodavo su tokiu pat užsimiršimu kaip ir scenoje. Paskui atsiranda pavojingesnė varžovė. Aktorė Belė Krelsamer – teatre *Melani Ser* – vaidino, keliaudama su gastrolėmis, kunigaikštienę de Giz. Firmenas ją supažindina su Diuma 1830 metų gegužės pabaigoje. Tos gražuolės „juodi kaip derva plaukai, dangaus gilumo žydros akys, nosis tiesi kaip Miloso Veneros ir dantys – perlai". Ji atėjo prašyti angažamento. Diuma jai pasiūlė tapti jo meiluže. Ji spyrėsi tris savaites. Mažiau negu pirmoji Melani, bet dar vis tiek garbingai. Belė išsinuomojo butą Universiteto gatvėje, ne per toli nuo Diuma: ji gyveno Nr. 7, jis – Nr. 25. 1830 metų birželio mėnesį Melani Valdor išvažiuoja su motina į Žari (Vilnavų dvaras netoli Klisono), ir Diuma visą laisvą laiką leidžia pas Melani II. Ji labai protinga žydė ir netrukus ima daryti Diuma didelę įtaką.

Liepos mėnesį, kai „Antoni" jau kone baigtas, Diuma susiruošia keliauti į Alžyrą pasižiūrėti neseniai užkariauto miesto. Belė Krelsamer ketina jį lydėti iki Marselio. Ji, žinoma, nepritaria, kad jis išvyksta. Meilė, jos manymu, turi būti stipresnė už smalsumą. 26-osios rytą atėjęs Diuma jai pasako, kad gali išsikrauti lagaminus. *Moniteur** paskelbė Polinjako ministerijos įsakus, nukreiptus prieš spaudos laisvę. Diuma ir

daugelio kitų nuomone, tie įsakai – ženklas, kad artėja monarchijos pabaiga. Būdamas širdy respublikonas, jis viliasi, kad Paryžius sukils.

– Čia pamatysim dar įdomesnių dalykų, negu būčiau pamatęs ten, – tarė jis.

Paskui, pasišaukęs tarną, įsakė:

– Žozefai, nueik pas mano ginklininką, atnešk mano dvivamzdį ir du šimtus šovinių dvidešimto kalibro.

Skambi melodraminio stiliaus replika, bet neabejotinai narsumo padiktuota. Kai „trys šlovingosios“ Liepos revoliucijos dienos virsta drama – itin pasisekusia, – Diuma įsigeidžia joje vaidinti jauną įsimylėjėlį, herojišką ir linksmą. Vaidmuo buvo suvaidintas šauniai, gal tik truputėlį pagyrūniškai.

Ištisas tris dienas jis laksto po Paryžių, puldinėdamas iš gatvių, kur vyksta mūšiai, į tas vietas, kur sudarinėjama viešoji nuomonė: į Rotušę, Institutą, *National** redakciją. Savo „Memuaruose“ Diuma labai gyvai aprašo mūšius ir tas sueigas. Šaudymams aprimus, jis skuba čia pas sergančią motiną, nuo kurios buvo slepiama, kas Paryžiuje dedasi, čia pas Belę, į Universiteto gatvę. „Čia viskas būdavo žinoma. Aš prižadėjau likti stebėtoju ir niekur nesikišti; tik su tokia sąlyga mane išleisdavo...“
Bet spektaklis pernelyg patrauklus: kaipgi Aleksandras jame nedalyvaus. Apsivilkęs medžioklės kostiumu, prisikimšęs kišenes šovinių, užsisvėręs ant peties šautuvą, Diuma įsimaišo į minią. Tame kvartale žmonės jį pažinojo.

– Kas mums daryti? – kreipdavosi į jį.

– Statyti barikadas!

Tokia juk tradicija. Jis nueina į Palė Rojalį ir užkopia į kanceliariją, kur kažkada dirbo. Čia randa savo buvusį viršininką Udarą, sekantį įvykius ir ketinantį dėtis prie tos pusės, kuri laimės. Šis persigąsta, pamatęs Diuma karišką aptaisalą ir išgirdęs jo smarkias kalbas.

Atėjęs į Senos krantinę, Diuma sustoja, nesitverdamas džiaugsmu: viršum *Notre-Dame* katedros bokštų plevėsuoja trispalvė vėliava. Dvivamzdis šautuvas jį padaro viso maištininkų būrio vadeiva. Studentai, Politechnikos mokyklos auklėtiniai, darbininkai broliaujasi, siejami neapykantos Burbonams. Minia užkelia ant arklio kariškos išvaizdos senį ir paskelbia jį generolu. Drama virsta vodeviliu. Karališkosios armijos kapitonas sustabdo Diuma ir jo dalinį:

– Kur einate?

– Į Rotušę.

– O ko?

– Nagi kautis.

– Iš tikrųjų, ponas Diuma, nemaniau, kad jūs toks patrakėlis.

– Tai jūs mane pažįstate?

– Aš budėjau Odeone, kai pirmąsyk buvo vaidinama „Kristina"... Beje, o kada pamatysime „Antoni"?

– Kai tik baigsim revoliuciją.

Jiedu atsisveikina. Diuma užeina pas savo bičiulį dailininką Letjerą. Didysis *Notre-Dame* varpas gaudžia, skelbdamas šūvių poškėjimą. Letjero sūnus pasiunčiamas į Universiteto gatvę nuraminti „vieno labai brangaus asmens", tai yra Belės Krelsamer.

Rytojaus dieną Diuma vėl eina kautis. Jis įžengia kartu su liaudimi į Tiuilri rūmus ir čia kunigaikštienės de Beri bibliotekoje aptinka „Kristinos" egzempliorių violetiniais aksomo apdarais, papuoštą kunigaikštienės herbu. Jis išsineša knygą ir ją padovanoja jaunajam Feliksui Devioleniui. Rotušėje paskelbiama, kad Burbonai nuversti. Sukirpta gerai, dabar tereikia susiūti. Kas pajėgtų laiduoti kraštui vienybę? Gal į respublikos prezidentus tiktų Lafajetas*? Ne, nors jį vilioja populiarumas, bet ne mažiau gąsdina atsakomybė. Tjeras, Lafitas pasiūlo Orleano kunigaikštį. O kas, jei Karolis X pultų Paryžių su likusia ištikima kariuomene? Diuma girdi, kaip Lafajetas pasako:

– Neužtektų nė keturiems tūkstančiams šovinių.

Vadinasi, trūksta parako. Bet juk Suasone yra parako sandėlis. Diuma, gimęs tose vietose, gerai tat žino.

– Generole, – tarė jis Lafajetui, – norite, aš nuvyksiu atgabenti parako?

Jį baisiai vilioja mintis į gimtąjį kraštą sugrįžti kaip kariui. Jis nugali visas kliūtis, gauna raštišką įsakymą ir linksmas išvyksta. Viler Kotrė miestelyje jį pasitinka su ovacijomis. Pamatę jo kabrioletą su plevėsuojančia trispalve, išėjo į gatves žmonės, slaptai nusiteikę prieš monarchiją. Visi vienas per kitą kviečia jį pietų. Jis nueina pas buvusį vyriausiąjį klerką Pajė, su kuriuo kadaise drauge tarnavo, ir nupasakoja paskutiniųjų trijų dienų epopėją. Visi tik aikčioja gėrėdamiesi. Bet vykti į Suasoną jam nepataria. Argi gali vienas žmogus, tegul net ir keletas žmonių, susidoroti su rojalistine įgula? Tačiau Diuma nuvažiuoja į Suasoną, ir viskas baigiasi gerai. Savo „Memuaruose" jis smarkiai dramatizuoja tą epizodą. Jis su revolveriu rankoje įsiveržęs pas įgulos viršininką vikontą de Linjerą. Tuo momentu įbėgusi ponia Linjer šaukdama:

– Pasiduok, drauguži mielas, pasiduok! Negrai vėl pakėlė maištą!.. Ar atsimeni, kaip San Dominge buvo nužudyti mano tėvai! Duok įsakymą, maldauju tave...

Linjerų šeimos atstovai vėliau tvirtino, kad komendantas, dar gerokai prieš Diuma atvykstant, buvo pasižadėjęs perduoti paraką Suasono tautinei gvardijai. Bet negi tai svarbu? Juk pats autorius, matyt, taip įtikėjęs savo pasakojimu ir taip gražiai vaizduoja tą žygdarbį, vertą Tirolio Horacijaus Koklito. O be to, kaip sužinosi, kur čia tiesa? Aleksandro Diuma raportas generolui Lafajetui apie parako atėmimą buvo paskelbtas *Moniteur* žurnale 1830 metų rugpjūčio 9 dieną, ir niekas tada jo nepaneigė. Tikrai žinoma taip pat, kad jis atgabeno tris tūkstančius penkis šimtus kilogramų parako į Paryžiaus Rotušę ir kad jo buvęs darbdavys Orleano kunigaikštis, dar tą pat vakarą tapęs Prancūzijos karaliumi, tarė jam, galbūt šypsodamasis:

– Ponas Diuma, jūs tik ką sukūrėte savo geriausiąją dramą.

Paskui Diuma ima puoselėti didžias viltis ir regi save net ministru. Išvykusiai iš Paryžiaus Melani Valdor, prisibijodamas, kad negrįžtų (ji tuo laiku buvo su motina Vandėjoje), Diuma rašo:

Viskas baigta. Kaip aš tau jau ne sykį pranašavau, mūsų revoliucija truko tik tris dienas. Man teko laimė joje dalyvauti taip aktyviai, kad buvau pastebėtas Lafajeto ir Orleano kunigaikščio. Paskui buvo misija į Suasoną, kur aš vienas užgrobiau paraką, ir tat galutinai sutvirtino mano karinę reputaciją... Orleano kunigaikštis tikriausiai taps karaliumi. Ir marguosius laiškelius tau prisieis adresuoti jau kitur. Dėkok man už tingėjimą... Manau, suprasi, kaip man sunku šiuo momentu išvažiuoti iš Paryžiaus. Ir vis dėlto taip noriu su tavim pasimatyti, jog, kai tik bus galima, tuoj sėdu į pašto karietą, kad bent suspausčiau tave glėbyje... Mano padėtis tikriausiai gerokai pasikeis. Negaliu tau nieko apie tai pasakyti laiške, bet vis tiek, manau, gali neabejoti, kad tavo Aleksandro laukia didelė ateitis...

Ir po keleto dienų:

Būk rami, mano angele, viskas eina gerai. Orleano kunigaikštis vakar buvo paskelbtas karaliumi. Vakarą praleidau jo rūmuose; visa šeima tokia pat paprasta ir maloni kaip ir seniau. Rašau tau šiandien tris laiškus trimis skirtingais adresais. Sudie, mano meile. Šiuo metu tau neverta važiuo-

ti į Paryžių, manau, galėsiu atvykti pas jus ir išbūti šio mėnesio pabaigą ir visą kitą mėnesį su tavimi...

Išvažiuoju poryt, mano meile. Atlieku didelę turnė ir tada prisistatau tau. Labai puiku, kad išvykstu dabar iš Paryžiaus. Kai gausi mano pirmąjį laišką, aš jau būsiu kelyje...

Jis mat paprašė Lafajetą, kad jį nusiųstų į Vandėją sudaryti tautinės gvardijos, kuri, pasak jo, užkirstų kelią naujam šuanų maištui. Bet svarbiausia jam rūpėjo pasimatyti su savo meiluže ir ją nuraminti. Vilnavo ten nebuvo: jis nusprendė tokiais suirutės laikais saugoti autografus; tad ponia Vilnav, nuolaidžioji motina, pakvietė Diuma užsukti paviešėti keletą savaičių į Žari. Lafajetas, kuris tada visiems viską padarydavo, įteikė jam rekomendacinį laišką Vandėjos liberalams. Diuma tuoj užsisakė neregėtą uniformą: kiverį su raudonomis plunksnomis, sidabrinius antpečius ir diržą, žydros spalvos mundurą ir kelnes, trispalvę kokardą. Vandėjoje, kur tautinės gvardijos nebuvo nė kvapo ir niekur neplevėsavo trispalvės, nors prefektūros buvo įsakiusios jas iškabinti, Diuma tiek teveikė, kad labai daug valgė ir reiškė atgailą Melani, kuri, sužinojusi apie savo meilužio flirtus ir motinos kurstoma, rašė kvailiausius laiškus Mari Dorval ir Belei Krelsamer. Diuma išvyko iš Vandėjos rugsėjo 22 dieną, palikęs Melani visai sergančią.

Diuma Melani:

Kaip jautiesi, mano meile? Tu turi suprasti, kad išvažiavau, tik būtinumo verčiamas. Dėl Dievo meilės, angele mano, nesikrimsk taip. Ir svarbiausia tikėk, kad mus sieja kai kas gilesnio negu tik meilė, ir tat pergyvens net skaudžiausius sielvartus... Aš su ja nebesimatysiu, parvykęs į Paryžių, mano angele. Bet vis dėlto reikės susitikti su ja po keleto dienų, pasikalbėti grynai draugiškai ir paaiškinti, kokia išsiskyrimo priežastis, bet jis [išsiskyrimas] vis tiek neišvengiamas, nors ji kažin kaip ir kažin kiek verktų. Ją paguos darbas teatre.

Sudieu, mano meile. Tik išgeriu puodelį kavos ir leidžiuosi į kelionę. Jei sustosiu nors porai valandų Blua, tau parašysiu. Bučiuoju tūkstantį kartų savo Katytę visur...

Tai labai primena Balzaką – taip jis liedavo savo jausmus poniai Hanskai. Didieji vyrai – dideli vargšai.
Paryžiuje jis randa beviltišką *status quo*. Didėja nepasitenkinimas ministrų kabineto politika ir meilė karaliui. Diuma tiki ta meile, nes tebeturi viltį, kad monarchas jį parems ir įrodys savo dėkingumą. Jis parašo ataskaitą apie savo „misiją" – „Memorandumą Vandėjos reikalu". Jame pažymi, kad gali kilti naujas šuanų maištas, duoda išmintingų patarimų ir baigdamas „žemai lenkiasi karaliui".

Aleksandras Diuma Melani Valdor, 1830 metų rugsėjo 30 dieną:

> *Mylimoji mano, rašau tik keletą eilučių, norėdamas tave pabučiuoti, apraminti ir dar kartą pabučiuoti... Tavo motinos laiškas sukėlė man didelį nerimą. Raštelį iš tavęs gavau vakar vakare... Leisk, tegul jie tau stato dėlių kiek tinkami. Dėl nieko nesikrimsk, netgi dėl nulaužtos pelargonijos. Mudviejų audringas pasiaiškinimas privedė prie to nusikaltimo, nes juk tai iš tiesų nusikaltimas...*
>
> *Padėtis aplink karalių vis tokia pati. Aš perdaviau jam ataskaitą, bet nežinau net, ar ją skaitė. Jis laikomas nuolatinėje blokadoje. Prileidžia prie jo tik tuos, kurie neturi (sic!), ką pasakyti. Jam reiškiama kasdien vis didesnė meilė, elgiamasi netgi jau ir neprideramai familiariai. Ponas Diupati anądien jam pasiuntė tautinės gvardijos nario bilietą tuo pagrindu, kad karalius esą gyvena Palė Rojalio apylinkėje. Kokia nesąmonė...*

Nulaužta pelargonija – tai žlugusi motinystės viltis. „Nesisielok dėl ateities; mudu dar turėsime pelargoniją." Čia vėl prisimeni Balzaką, kuris norėjo, kad Svetimšalė jam padovanotų „Viktorą Onorė".

Karalius Liudvikas Pilypas perskaitė memorandumą Vandėjos reikalu ir net įrašė paraštėse savo pastabas. Diuma patarė perkelti kai kuriuos legitimistiškai nusiteikusius dvasininkus. *Parašyta į Kultų žinybą,* – pažymėjo savo ranka karalius. Per Udarą jis liepė Diuma pranešti, kad jam suteikiama audiencija. Jaunasis žmogus atėjo su tautinės gvardijos uniforma. Jis buvo pasitiktas su meilia šypsena ir tuo išoriniu geraširdiškumu, kuris nuginkluodavo ministrus. Karalius pasakė, kad dėl šuanų Diuma klystąs:

– Juk aš irgi, patikėkite, jaučiu pirštu Vandėjos pulsą... Kaip žinote, esu šiek tiek gydytojas... Politika – nelinksmas amatas. Palikite jį karaliams ir ministrams... Juk jūs poetas – užsiimkite poezija.

Viltis gauti ministro portfelį išgaruoja. Diuma įsižeidęs pasiunčia atsistatydinimo raštą – prašo atleidžiamas iš bibliotekininko pareigų.

Sirai,
Kadangi mano politinės pažiūros nesutampa su tomis, kurių Jūsų Didenybė turi teisę reikalauti iš rūmų personalo, tai prašau Jūsų Didenybę priimti mano atsistatydinimą iš bibliotekininko pareigų. Reikšdamas didžią pagarbą ir t. t.
ALEKS. DIUMA

Paskui jis pasiprašo perkeliamas į tautinės gvardijos artileriją, garsią savo respublikoniškomis nuotaikomis. O Paryžiaus miesto ribose tuo tarpu jau imta ant valstybinių paminklų naikinti Liepos susišaudymo žymės.

IV

VIETA TEATRE

Jį tuoj vėl pasigauna teatras. Feliksas Arelis, prasidėjus Liepos revoliucijai, puoselėjo vieną, jo manymu, genialią mintį. Kadangi bonapartininkai susidėjo su orleanininkais ir išvien sukūrė naują režimą, tai pagaliau pasidarė įmanoma scenoje laisvai kalbėti apie imperatorių. Panelė Žorž, buvusi dievaičio mylimoji, liko karšta jo garbintoja ir palaikė tokį sumanymą. Tačiau Diuma didelio entuziazmo neparodė. Generolui Diuma dėl Bonaparto teko tiek prisikentėti, kad jo sūnui nėmaž nesinorėjo apie velionį imperatorių sakyti ką nors gera; o peikti jo, žinoma, irgi nebūtum galėjęs. Be to, didieji Imperijos įvykiai jam atrodė dar pernelyg artimi, kad juos išvestumei į sceną.

Tačiau vieną vakarą, kai grįžęs iš Žari Diuma po teatro pavakarie-

niauja Arelio ir Žorž bute kartu su Lokrua ir Žanenu, šeimininkai, pastaruosius išleidę, paprašo jį dar pasilikti. Jie paslaptingai nuveda Diuma per Žorž miegamąjį į gretimą gražų kambarį ir pasako neišleisią iš čia tol, kol parašysiąs dramą. Tema jį nelabai vilioja, bet kaimynystė žavi. Žorž tuo laiku ne visai jauna ir pagrįstai pravardžiuojama „Melpomene milžine", jos pečiai, rankos ir krūtinė dar atrodė kaip marmuro statulos. Ji sugebėdavo kažkaip visai natūraliai ir nesivaržydama maudytis kokio bičiulio akivaizdoje, rodydama gražias kaip graikų deivės krūtis, kurios galėjo įkaitinti žmogų, net ir mažiau temperamentingą negu Diuma. „Napoleoną Bonapartą" jis parašo per savaitę. Drama sukurta sumaniai, bet anaiptol neatitinka milžiniško temos platumo. „Nekoks veikalas, nekoks pasielgimas, – rašė Vinji. – Aš prikišau jam, kad tyčiojasi iš nugalėtųjų Burbonų."

Arelis surengė triukšmingą reklamą. Jis paskelbė, kad pastatymui išleidęs šimtą tūkstančių frankų. Premjeros vakarą per pertraukas skamba karinė muzika. Žiūrovų prašyta ateiti su tautinės gvardijos uniforma! Salė pilna karių ir karingai nusiteikusių. Imperatorių vaidina Frederikas Lemetras. Būdamas trisdešimt metų amžiaus, šis aktorius išgarsėjo, suvaidinęs Roberą Makerą „Adrė viešbutyje"* ne kaip niekšą, o kaip cinišką ir sąmojingą herojų, vos ne Teisingumo Gynėją. Jo interpretuojama, ši melodrama virto revoliucine socialine komedija, Liepos dienų „Figaro vestuvėmis". Pjesės herojus kažkuo panašus į Šekspyro juokdarius: niaurus kvatojimas, karti pašaipa. Visuomenę kritikavo banditas. Padugnių Manfredas. Toks vaidmens traktavimas vaidintojui atnešė triumfą.

Frederikas, kurdamas Napoleoną, tarėsi su visais, kurie gerai pažinojo imperatorių, o tokių buvo nemaža. Bijodamas (visai be reikalo), kad neatrodytų banalus, jis atsisakė plačiausiai žinomų Napoleono išorinių požymių: ranka už nugaros, uostomasis tabakas liemenės kišenėje. Vaidmenį jis suvaidina drąsiai ir šauniai: bet išėjo visai ne Napoleonas. Arelis jaučiasi nusivylęs, publika taip pat, ir Diuma, suglumintas to pirmojo nepasisekimo, klausia savęs, „nejaugi išseko jo kūrybinės jėgos". Bet, grįžęs namo, jis randa raštelį, kuriuo pranešama, kad ryšium su cenzūros panaikinimu (kaip pasirodė, neilgam laikui) Prancūzų teatras pradės repetuoti „Antoni".

Panelė Mars sutiko vaidinti Adelę, Firmenas – Antoni. Tokiais vaidmenimis, žinoma, bet kas gali didžiuotis, tačiau paskirstymas itin pavojingas. Panelė Mars, nepaprastai grakšti, sąmojinga, koketiška, pui-

kiai tiko Marivo pjesėms, bet visiškai negalėjo įsigyventi į „grynai šiuolaikinį Adelės būdą su staigiais perėjimais nuo aistros prie atgailavimo“. Firmenas liko klasikinis aktorius, jame nebuvo jokio Antoni tipo herojų „fatališkumo“. Ir dar vienas požymis tarp daugybės kitų: nei panelė Mars, nei Firmenas nebūtų ryžęsi pasirodyti scenoje su blyškiu grimu. O juk blyškumas – privalomas tokios dvasios dramų, kaip Diuma, atributas.

Kai anksčiau, dar prieš Liepos revoliuciją, „Antoni“ buvo skaitomas *Comédie-Française* aktoriams, jie visi šaltai tylėjo. Atmesti pjesę, autoriui susilaukus triukšmingo pasisekimo su „Henriku III“, nebuvo kaip, bet užtat, kai prasidėjo repeticijos, panelė Mars vikriai ir atkakliai, kaip tik ji viena mokėjo, pasistengė sumenkinti Adelės vaidmenį iki kokių Skribo herojų vaidmens masto*. Firmenas irgi nulygino visus vaidmens aštresnius kampus. „Rezultatas buvo tas, – rašo Diuma, – kad po trijų mėnesių repeticijų Adelė ir Antoni virto dviem žaviais įsimylėjėliais, kokie mėgstama rodyti *Gymnase* teatre. Jiedu galėjo visai puikiai vadintis ponu Artūru ir panele Selesta.“ Kaipgi autorius leido savo dramą taip iškastruoti? „Ak, kaip čia taip pasidaro? O kaip pasidaro, kad rūdys praėda geležį, kad bangos glamonėdamos sudilina uolą?“ Nepalaužiama panelės Mars romybė sudilindavo dar ir ne tokias uolas. Diuma draugai, užeidavę į repeticijas, sakydavo:

– Kokia maloni pjesė, koks žavus dalykėlis! Niekad nebūtume manę, kad tu imsies šito žanro.

– Aš irgi nebūčiau manęs, – atsakydavo Diuma.

Galų gale pasirodė afiša! Poryt, šeštadienį, „ANTONI“ premjera. Kai Diuma atėjo į *Comédie-Française* pasižiūrėti generalinės repeticijos, panelė Mars jį užkalbino saldžiu kaip medus balsu:

– Ar jums jau kas nors sakė naujieną?

– Kokią naujieną?

– Turėsime dujų šviesą.

– Ką gi, labai gerai.

– Mums daro naują sietyną.

– Sveikinu.

– Taip, bet reikalas čia visai ne tas.

– O koks čia reikalas, panele?

– Aš išleidau dėl jūsų pjesės tūkstantį du šimtus frankų.

– Bravo!

– Turiu keturis įvairius tualetus.

– Atrodysite puikiai.
– Jūs suprantate...
– Ne, nesuprantu.
– Noriu, kad publika juos matytų.
– Visai teisingas noras.
– Ir kadangi turėsime naują sietyną...
– O ar greitai?
– Po trijų mėnesių.
– Na, tai ką?
– Na, tai suvaidinsime ta proga „Antoni“.
– Ak šitaip!
– Taigi.
– Vadinasi, po trijų mėnesių?
– Po trijų mėnesių.
– Gegužę?
– Gegužę. Tai labai geras mėnuo.
– *Norite pasakyti, labai* gražus *mėnuo?*
– Bet ir labai geras.
– Tai jūs šiemet neimate atostogų gegužę?
– Ne, tik nuo birželio pirmos.
– Vadinasi, jei pradėsime, pavyzdžiui, gegužės dvidešimtą, tai turėsiu tik tris vaidinimus?
Panelė Mars paskaičiavo.
– Keturis... Gegužė turi trisdešimt vieną dieną.
– Nieko sau – keturi spektakliai!
– Grįžusi vėl vaidinsiu jūsų pjesėje.
– Tikrai?
– Garbės žodis!
– Ačiū, panele. Labai meilu iš jūsų pusės.
Aš jai atgręžiau nugarą (rašo toliau Diuma) ir susidūriau akis į akį su Firmenu.
– Ar tu girdėjai? – paklausiau jį.
– Žinoma... Juk sakiau tau, kad ji nevaidins to tavo vaidmens!
– *Bet galų gale* kodėl *ji jo nevaidins?*
– Todėl, kad tai ponios Dorval vaidmuo.

Diuma ir pats seniai taip manė. Nedidelė, tamsiaplaukė, trapi, su krintančiomis ant kaktos garbanomis, ilgesingomis akimis, goslia burna, poetės veido, Dorval buvo daugiau negu tik aktorė: „Tai buvo siela... Jos figūra atrodė lanksti nendrė, svyruojanti nuo kažkokio paslaptingo vėjelio pūstelėjimų..." Dviejų neturtingų klajojančių aktorių pavainikė duktė, Dorval užaugo tarp nevaldomų žemų aistrų ir įdūkusi galėdavo plūstis kaip turgaus pardavėja. Kuo tik ji gyvenime nesivertė, ir, nors buvo jau antrąkart ištekėjusi, turėjo meilužių, tarp jų jaunąjį Diuma. Scenoje ta nuostabi moteris spinduliuodavo įkvėpimu, iš jos trykšdavo gyvybė, ji būdavo kaip viesulas.

Dorval su Frederiku Lemetru sukūrė spektaklį „Trisdešimt metų, arba lošėjo gyvenimas"*, kur, vaidindama žmoną, matančią savo vyro smukimą, sugebėjo genialiai išreikšti motinos skausmą, „liūdną moters didybę". Viskas tiko šiam vaidmeniui, – rašė Banvilis, – „ir sielvartingas veidas, ir beprotiška aistra šiurpstančios lūpos, ir nuo ašarų degančios akys, virpąs, krūpčiojantis kūnas ir blyškios, plonutės rankos, išsekintos karščio". Žorž Sand rašė: „Visa kas joje buvo aistra: motinystė, menas, draugystė, atsidavimas, pasipiktinimas, religiniai siekimai, ir kadangi ji nemokėjo ir nenorėjo nieko apriboti nei užslopinti savo potroškių, tai jos gyvenimas buvo pasibaisėtinai įtemptas, pertekęs susijaudinimo, viršijančio žmogaus jėgas..." Taip, Mari Dorval Adelės vaidmenį suvaidintų kur kas geriau nei panelė Mars.

O jos nuolatinis partneris Pjeras Bokažas suvaidintų Antoni irgi daug geriau negu Firmenas. Tasai ruanietis, buvęs vilnų karšėjas, kurį į teatrą atvedė pašaukimas, vaidino su siela ir su temperamentu. Jis turėjo trūkumų: per ilgas rankas, sniaukrojantį balsą. Apie jį būdavo sakoma: „Frederiko Lemetro sloga". Jam itin pasisekė, kad susitiko Dorval: ji numanė, kad jis, kaip partneris, reikiamai paryškins jos vaidybą. Ji matė juokingąsias jo puses; laikė jį tuštoku ir ne per gudriu, bet žinojo, kad Antoni vaidmeniui jis tiks daug geriau už Frederiką Lemetrą, kuris stengtųsi būti visos pjesės centre. Bokažas, aukšto ūgio, taisyklingų veido bruožų, su vešliais antakiais, buvo niaurus gražuolis, kokį vaizdavosi Bairono skaitytojai. Lyriškas ir rūstus, aistringas ir paniuręs, čia karštai mylintis, čia nuožmus ir prakilnus, jis buvo Antoni tiesiog iš prigimimo. Diuma atsiėmė rankraštį iš *Comédie-Française* ir nusinešė jį pas Mari Dorval. Ji visai nepanėšėjo į panelę Mars, tą aristokratiškąją Selimeną.

Buvo labai paprasta, žavingai natūrali ir tarė jam truputį tęsiama šnekta – jos lūpose tai skambėjo labai meiliai:

– Ak, kaip malonu, kad atėjai, mano gerasis šunie... Jau pusė metų tavęs nemačiau...

– Nieko nepaveiksi, brangioji, per tą laiką aš spėjau padaryti vaiką[1] ir revoliuciją... Ar šitaip tu mane bučiuoji?

– Negalima man tavęs bučiuoti... Aš vėl atėjau į protą.

– O kas padarė *tą* revoliuciją?

– Alfredas de Vinji. Aš dėl jo tiesiog galvą pamečiau... Natūralus jis tik meilėje, ir užtat Alfredui galima visa kita atleisti... Jis su manim elgiasi, lyg aš – kunigaikštienė. Vadina savo angelu... Sako, mano kūnas esąs apdovanotas vaizduote.

– Bravo!.. O aš tau atnešiau vaidmenį... Noriu jį paskaityti.

– Tu skaitysi man vienai? Tai tu mane laikai didele aktore?

Tą pat vakarą Diuma perskaitė Mari Dorval savo „Antoni". Ji verkė, žavėjosi, dėkojo:

– Va, matysi, kaip aš pasakysiu: „Bet juk tos durys neužsidaro!.." Gali būti ramus. Tavo pjeses vaidinti nesunku, tiktai jos drasko širdį... Ak dički šunie, ir iš kur tu taip pažįsti moteris, a? Juk tu jas beveik mintinai moki?

Ji paprašė perdirbti penktą veiksmą. Jis jai atrodė per daug „glebus". Panelė Mars jį laikė per daug šiurkščiu. Ak tos aktorės! Diuma visą naktį išbuvo pas Mari Dorval. Rytą veiksmas buvo perdirbtas. Devintą valandą Mari, džiaugsmingai plodama rankomis, sušuko:

– Ak, kaip aš ištarsiu: „Bet aš juk pražuvau!" Palauk, o paskui: „Mano duktė! Aš turiu apkabinti savo dukterį!.." O paskui: „Užmušk mane!.." O paskui... na, žodžiu – viską!

– Tai tu patenkinta?

– O kaipgi!.. Dabar reikia iškviesti Bokažą – papusryčiaus ir pasiklausys pjesės.

Bokažas susižavėjo pjese taip pat kaip ir Dorval. Vinji pasiklausė keleto repeticijų ir privertė Diuma išbraukti tas vietas, kur herojus nušnekąs ateistiškai. 1831 metų gegužės 3 dieną „Antoni" buvo jau paruoštas vaidinti Port Sen Marteno teatre. Šiandien maža kas težino, kad „Antoni" premjera sukėlė ne mažiau triukšmo kaip anksčiau „Ernani"

[1] 1831 m. kovo 5 d. Belė Krelsamer nuo Aleksandro Diuma susilaukė dukters. (*Aut. past.*)

premjera. Ypač daug atėjo jaunimo: rašytojų, dailininkų, amatininkų. „Čia buvo matyti keistos ir aršios minos, į viršų užriesti ūsai, smailios barzdelės, ilgos garbanos, ekstravagantiškos striukės, frakai su aksomo atlapais... Iš karietų lipo moterys, truputį sutrikusios, išsipuošusios pagal laiko madą; plaukai sušukuoti *à la girafe*, juose smygso aukštos vėžlio šukos, suknelių rankovės viršuje pūstos, iš po trumpokų sijonų matosi bateliai, suvarstyti kaip koturnos..." Pjesės pasisekimas buvo neapsakomas. Dorval apstulbino publiką savo vaidybos emocingumu ir natūralumu. Kiekvienas jos šauksmas buvo pasibaisėtinai tikras. Kai ji, smukdama ant krėslo atramos, ištarė su žaviu moterišku naivumu ir instinktyvia baime: „Bet aš juk pražuvau!" – visa salė verkė.

Iš pradžių publika nustebo, kad Mari Dorval vaidina aukštuomenės damą. Jos kimokas balsas, atrodė, labiau tiktų melodramai iš liaudies gyvenimo. Tačiau pjesė buvo taip sumaniai konstruota, dramatinės situacijos taip greit ėjo viena po kitos, vaidyba buvo tokia realistiška, kad po ketvirto veiksmo ovacijos nesiliovė tol, kol uždanga pakilo penktam veiksmui. Kai Bokažas, sviesdamas durklą po kojomis įtūžusiam pulkininkui, šaltai tarė: „Ji man priešinosi, aš nužudžiau ją", – salėje pasigirdo siaubo šauksmai. Abu pagrindinių vaidmenų atlikėjai susilaukė visiškai pelnyto triumfo. „Todėl, kad jiedu, – rašė Diuma, – pasiekė tikrai nepaprastų meno aukštybių."

Frederikas Lemetras, – o jis apie tai nusimanė, – visada sakydavo, kad ketvirtas „Antoni" veiksmas su Dorval ir Bokažu – gražiausia, ką jam kada nors teko matyti. Diuma pakankamai gerai jautė teatrą – suprato, kaip svarbu neduoti publikai atvėsti. Jis pasiekė, kad scenos darbininkai žaibo greitumu keistų dekoracijas. Penktame veiksme Dorval visiškai užvaldė salės dėmesį: „Ji verkė, kaip verkiama gyvenime, – tikromis ašaromis, šaukė, kaip šaukiama gyvenime, prakeikinėjo, kaip prakeikia moterys, rovėsi plaukus, svaidė gėles, glamžė suknelę, kartais ją pakeldama – be jokios pagarbos Konservatorijos* tradicijoms – iki kelių".

> *Salė atrodė tartum kliedesio apimta,* – rašė Gotjė. – *Publika plojo, verkė, kūkčiojo, šaukė. Kaitringa pjesės aistra uždegė visų širdis. Jaunos moterys dievino Antoni, jauni vyrai būtų kulką į kaktą įsivarę dėl Adelės d'Ervė. Tiedu žmonės puikiai pavaizdavo šiuolaikinę meilę (žinoma, kaip ji buvo suprantama 1830 metais), Bokažas su ponia Dorval ją įkūnijo be galo gyvastingai, nepaprastai tikroviškai. Bokažas vaidino likimo paženklintąjį vyrą, o ponia Dorval tikra žodžio prasme silpną moteriškę... Anuo metu*

laikyta, kad švelnumo, aistros ir net grožio nepakanka, norint būti tobulu įsimylėjėliu; reikėjo dar rodyti tam tikros paniekinamos puikybės, slaptingumo, kaip kad Lara ir Giauras, žodžiu, būti paženklintam baironiško fatalizmo; dar turėjai jausti, kad meilužis – tai ne vien meilužis, kad jis ir nežinomasis herojus, žiauriai nuskriaustas likimo ir vertas geresnės dalios...*

O poniai Dorval žodžių intonaciją, rodos, diktavo pati gamta, ir šauksmai, prasiverždami iš širdies gelmių, sukrėsdavo salę... Žiūrėdami, kaip ji atsaisto savo kepuraitės kaspinus ir ją sviedžia ant krėslo, žiūrovai drebėjo, lyg matydami šiurpiausią vaizdą. Kokios tiesos buvo kupini visi jos judesiai, pozos, žvilgsniai, kai ji, silpstanti, šliejosi į krėslą, gręžė rankas ir kėlė į dangų blyškiai mėlynas akis, pasruvusias ašaromis...

Nesunku įsivaizduoti, kokį įspūdį turėjo padaryti ta žaibaruojanti pjesė ano meto lengvai užsidegančiai publikai ir veržliam jaunimui. Žiūrovai apspito Diuma, tempė kiekvienas į save, bučiavo. Fanatikai nusikirpo jo frako skvernus ir išsinešė kaip atminimą apie tą neužmirštamąjį vakarą. Elegantiškoji premjerų publika, paprastai itin santūri, šįkart neteko galvos. Dvidešimt aštuonerių metų amžiaus Diuma tampa labiausiai šlovinamu savo laiko dramaturgu. Jis statomas į eilę greta Viktoro Hugo. Apie juos kalbama kaip apie varžovus, ir, netikusiems draugams pasistengiant, jų geri santykiai tarpais sugenda, bet neilgam, nes jie abu – žmonės kilnios širdies.

„Antoni" pasisekimas buvo tvirtas ir ilgalaikis. Šimtas trisdešimt spektaklių Paryžiuje. Salonų publika pirmąkart atėjo į Port Sen Marteno teatrą. Provincijoje ši drama ilgai liko Mari Dorval triumfu. Jai neapsakomai patiko ta pjesė, ir vaidindama ji labai stengdavosi. Kartą Ruane nenusivokiąs režisieriaus padėjėjas davė ženklą nuleisti uždangą tuoj po durklo smūgio, nelaukdamas baigiamosios Antoni replikos. Įsiutęs Bokažas išbėgo iš scenos, užsirakino savo grimo kambaryje. Publika, negavusi išgirsti ilgai lauktosios ir jau garsios atomazgos, ėmė protestuoti, šaukti. Dorval, kaip sukalbama moteris, užėmė ankstesnę pozą krėsle. Bokažas atsisakė grįžti į sceną. Publika plyšojo: „Dorval! Bokažas!" ir grasino sulaužyti suolus. Režisieriaus padėjėjas, išsigandęs to viesulo, pakėlė uždangą tikėdamasis, kad Bokažas nusileis. Publikai užgniaužė kvapą. Mari Dorval pajuto, kad reikia veikti. Ir štai numirėlė pakyla, atsistoja ir, priėjusi prie rampos, sako:

„Ponai, aš jam priešinausi... Jis mane nužudė."

Paskui ji grakščiai nusilenkė ir išėjo, „griaudžiant aplodismentams". Toks yra teatras.

Norint suprasti, kokią reikšmę teatro istorijoje turėjo „Antoni", reikia perskaityti Alfredo de Vinji straipsnį žurnale *La Revue des Deux Mondes**. Rimtas ir griežtas poetas stengėsi įrodyti, kad tasai stiprus ir gyvas kūrinys anaiptol nesikėsina į moralę. Vinji, kaip žinoma, buvo Mari Dorval mylimasis, o straipsniai juk kartais parašomi, norint kam suteikti malonumo, bet šis straipsnis skamba visai nuoširdžiai:

> *Aš nė kiek nepykstu,* – rašo Vinji, – *kad melodrama vėl grįžo į literatūrinį pasaulį, – šį kartą per 1831 metų salonus... Šiaip ar taip, toji drama susilaukia kuo gražiausio pasisekimo, ir kiekvienas spektaklis panašus į pokylį, suruoštą ne viename salone, o dvidešimtyje iš karto... Kiekvienoje ložėje kyla įdomių ginčų apie meilę – panašių gal būdavo kažkada „meilės teismuose"*; jie persimeta iš ložės į ložę; ginčijasi moteriškasis jaunimas su vyriškuoju, kartais net visai nepažįstami žmonės... Visur salėje pusbalsiu šnekamasi apie didžiąją riterystės laikų problemą, amžinąjį klausimą – ištikimybę meilėje... Ir vis tiek, ar ponas ginče nusileido damai, ar dama – ponui, čia neapsiėjo be „Antoni" įtakos. Ak didysis scenos mene, jei tu iš tikro taisai žmonių papročius, tai šįkart savo priemone pasirinkai vis dėlto ne juoką. Ne, žiūrintieji tą dramą nesijuokia, maža teverkia, bet gerokai kankinasi...*

Vinji, matyt, pripažįsta, kad ši drama – puikus kūrinys. Bet ar ji turi socialinę reikšmę?

> *Aš nė kiek nemanau,* – rašo toliau Vinji, – *kad autorius būtų užsibrėžęs, kaip ne vienas mano, panaikinti mūsų visuomenėje vedybų paprotį ir įvesti paprotį žudyti moteris, kurių vyrai gyvena po tuo pačiu stogu; tai būtų jau pernelyg juodi kėslai, ir tokių ponas Diuma, žinoma, neturi... Jo rašymo maniera – iš pradžių sukurti atomazgą, o jau paskui, prie jos priderinant, konstruoti visą pjesę... Tai gera maniera, ir ji atitinka mūsų vis stiprėjantį jaudinimų poreikį... na, ir galų gale argi pasisekimas neužtektinai viską įteisina? Žmogų reikia priimti tokį, koks yra, ir apie jį spręsti iš to, kokie jo ketinimai...*

Čia straipsnio autorius įgėlė. Vinji, „vienišas obeliskas“, nemėgo ir negalėjo mėgti Diuma manieros be saiko lieti savo jausmus. Bet reikalas lietė taip pat Mari Dorval, ir, kalbėdamas apie ją, Vinji tampa lyriškas:

Ponia d'Ervė – melancholiška moteris, švelni ir gera, visiškai paklusni vyrui; ji labai myli savo mažąją dukrelę, bet mėgsta taip pat ir apdarus, rausvas suknias, dailias skrybėlaites, gėlių puokštes... Ji niekad negali užmiršti, kad ją mylėjo Antoni. Jei tik jis vėl pasirodys – ji žuvusi... Iš jo ji priims viską: negarbę, nuopuolį ir mirtį, priims kone be priekaišto, tik sušukdama: „Bet juk aš pražuvau!“ Naivūs žodžiai, kuriuos Adelė iš Port Sen Marteno taria su tokiu skausmingu nusistebėjimu, kad šiurpas persmelkia žiūrovams širdis, nes paaiškėja, jog per tris svaigulio ir užmaršties mėnesius ji buvo kurčia visa kam, kas aplink ją dėjosi, ir pirmąkart atsipeikėja tik dabar, jau atsidūrusi ant bedugnės krašto, ir tik dabar supranta, kas jai nutiko...

Straipsnio pabaigoje Vinji aprašo, kaip „jaunutės, labai gražios ir išsipuošusios“ moterys meta gėlių puokštes poniai Dorval; „persisvėrusios per ložių kraštą, šypsodamosi pro ašaras, jos tiesia į ją rankas, tarsi norėdamos apkabinti ir savo sparnu pridengti parblokštą ties jų kojomis seserį“. Tą vakarą Aleksandras Diuma įrašė „naują puslapį į širdies istoriją“, taip pat ir teatro istoriją, nes jo triumfas paskatino Hugo įteikti Port Sen Marteno teatrui „Marioną Delorm“, o Vinji – parašyti „Maršalienę d'Ankr“ „pirmajai šių laikų tragikei“ Mari Dorval. Taigi antrąkart per savo literatūrinę karjerą Diuma praskynė naujus kelius.

MILLE ET TRE*

Po „Antoni" triumfo Diuma vėl kupinas begalinio pasitikėjimo savimi. Kaip vyras, jis labai patinka. Lieknas ir stuomeningas, tikras dendis, jis artėja į trisdešimtį. Susitaršę plaukai, mėlynos akys, spindinčios „lyg du šviesos lašai", juodi ūseliai teikia jam originalaus žavesio. Pasisekimas tarp moterų supa jį ypatinga aureole. Meilės ryšys su Melani Valdor nepergyveno „Antoni". Kai autorius paverčia moterį savo kūrinio heroje, ji jam numiršta. O be to, Melani, pavydulinga, anemikė, kankinama literatūrinės šlovės troškulio, susirūpinusi tik savo reputacija, tapo visiškai nepakenčiama.

Donžuano tipo yra keletas atmainų. Donžuanas, žiaurus ir ciniškas, keršija visoms moterims už tai, kad kuri viena jį paniekino, arba už tai, kad jam gėda savo kilmės ar savo bjaurumo. Donžuanas šėtoniškasis stengiasi ne tiek būti mylimas, kiek paminti visus Dievo ir žmonių įstatymus. Donžuanas nusivylėlis blaškosi, ieškodamas tobulos meilės, jos neranda ir liūdnas blaškosi toliau; donžuanas, gašlus ir nepiktas, ima moteris todėl, kad jų geidžia, kaip kad raškytų vaisius, būdamas alkanas. Jis neturi nieko šėtoniško, jokios pagiežos; jis labai norėtų neįskaudinti nė vienos savo meilužės; stengiasi jas visas pasilaikyti, – jų atžvilgiu jis pasirodo labai gailestingas, bet tai labai vargina, ir, kadangi jos visos pavyduliauja, jam tenka visoms meluoti, o tatai jį atveda į Dantės pragarą, skirtą melagiams, būtent į Netikrumo ratą.

Šitoks donžuanas ir Diuma. Jis, tiesą sakant, nenutraukia ryšių su Melani Valdor, bet visos simboliškosios pelargonijos, žydėjusios jų širdžių languose, jau seniai nuvyto. 1830 metų spalio mėnesį, parvykęs iš Žari, jis dar tebežada jai vaiką: „Taip, mano meile, aš svajoju apie mudviejų Antoni". Mat nesantuokinį kūdikį jiedu ketino pavadinti dvasios kūdikio vardu. Diuma prisiekinėjo išsiskirsiąs su Bele Krelsamer: „Nemanau, beje, kad ji sugebėtų labai mylėti... O paskui tikrumas, kad aš ir toliau rūpinsiuos jos teatrine karjera, jai bus paguoda nuo visko..."

Žodžiai, žodžiai! Grįžusi į Paryžių, Melani Valdor įsitikina, kad Diuma ne tik neišsiskyręs su Bele Krelsamer (teatre – panele Melani), bet kad toji apsigyvenusi netoli jo ir jis kas vakaras ją lankąs. Poniai Valdor kyla pražūtinga mintis nueiti kartą pas savo varžovę ir jai pada-

ryti baisią sceną. Įširdęs Diuma nori visai nutraukti su Melani Pirmąja ryšius. Ši meta paskutiniąją – nevilties – kortą:

Melani Valdor Aleksandrui Diuma:

Rašau jums nakties glūdumoje, kai karštis varo šalin miegą... Norėčiau prisiminti tik Aleksą kilniaširdį ir švelnų, kuris verčiau prisipažintų pats kaltas, negu tartų, kad aš kalta. Ak, anas Aleksas buvo mano pasididžiavimas, mano džiaugsmas, mano dievaitis, mano stabas. Aš jį sudaužiau – tegul taip bus, – bet sudaužiau, per daug mylėdama, gal panašiai beždžionės nugalabija savo vaikus, per smarkiai prie savęs spausdamos... Ak, Aleksai, suteikite man dar kartą galimybę matyti jus geriausią ir kilniausią iš visų žmonių. Tegul mano meilė nelieka tiktai gėda ir atgailavimu! Terandu aš jumyse savo beprotystės, savo klaidų – ir daugiau negu klaidų – pateisinimą. Būkite geras ir kilnus. Atmeskite nereikalingą puikybę – ji neduoda jums išklausyti nė žodžio priekaišto... ir būkite man atlaidesnis. Iš ko, mielas Dieve, aš turiu tikėtis pasigailėjimo ir nuolaidumo, jei ne iš jūsų? O, nors aš tikrai nežinau, bet man atrodo, kad, jei matysit net ir mano paskutinį atodūsį, jūsų lūpos, užuot mane bučiavusios, vėl sakys tiktai karčius žodžius, nulydėdamos jais į mirtį. Ak, pasigailėkite, maldauju jus pasigailėti manęs, – kitaip jūs ne žmogus...

Čia į sceną išeina trečias veikiantysis asmuo, kuris tarp Melani Valdor ir Diuma vaidins tą patį vaidmenį, kaip anuo laikotarpiu daktaras Renjo vaidino tarp Žorž Sand ir Žiulio Sando. Tai daktaras Valranas. Gydytojas, susipykusių įsimylėjėlių patikėtinis, tampa viena iš tradicinių romantinės dramos kaukių.

Testamentinis Melani Valdor laiškas daktarui Valranui:

Pirmadienis, 22-oji, 11 valanda ryto.
Prieš tai, kai nuo manęs pasitrauks, aš noriu iš jo gauti:
Savo laiškus, kad galėčiau juos vėl perskaityti, ir savo atvaizdą.
Mūsų grandinėlę ir mūsų žiedą.
Jo laikrodį, kurį iš jo atpirksiu.
Jo bronzinį medalį.

„Maldą, „Ežerą", „Pavydulianimą".*
Žiedus, nupintus iš vargšo Žako plaukų.
Jo antspaudėlį Ecce labia.[1]
Ir jei aš mirsiu, tebūnie visa tai (išskyrus atvaizdą) palaidota kartu su manimi Ivri kapinėse prie Žako kapo. Noriu, kad mano antkapis būtų tik balto marmuro plokštė, o joje iškalta mano mirties data, mano amžius, apačioje: Sara di te o di morte[2] *ir plokštės kampuose šios keturios datos:*
1827 m. rugsėjo 12 d. [Prisipažinimas meilėje.]
1827 m. rugsėjo 23 d. [Nuopuolis.]
1830 m. rugsėjo 18 d. [Išvykimas į Žari.]
1830 m. lapkričio 22 d. [Melani ketino nusižudyti.]
Šios keturios datos — vienintelės, kurios nulėmė mano likimą ir mano gyvenimą.
Taip pat noriu, kad motina, kol bus gyva, rūpintųsi, jog apie mano kapą augtų pelargonijos, o vėliau, kai užaugs mano duktė, prašau, kad tai darytų ji. Noriu, kad mane ne į maršką suvyniotų, o aprengtų mėlynąja suknele su geltonu šaliku. Ant kaklo tegul uždeda mūsų juodąją grandinėlę... Noriu, kad jo laikrodį ir mūsų žiedą padėtų man ant širdies kartu su mūsų nulaužta pelargonija. Prie kojų tepadeda jo eilėraščius ir mūsų laiškus.
Savo atvaizdą palieku motinai. Savo plaukus — jam, jei paprašys, taip pat Bulanžė ir Žoano piešinius. Lorai palieku grandinėlę ir apyrankes, Anrietei — žiedus, savo dukteriai — karneolius... Albumą — jam, jeigu norės...

Po šio romantiško testamento ir pragaištingo išsiskyrimo Melani Valdor buvo lemta gyventi dar net keturiasdešimt vienerius metus. Port Sen Marteno teatre vyko „Antoni" repeticijos, ir ji maldavo daktarą Valraną pasikalbėti su Diuma:

Brangusis ir gerasis daktare, mano siela tokia palūžusi, kad turiu jums parašyti, nes jūs bent atjaučiate mano kančias. Ar pamatysite jį šiandien? Ak, pasimatykite su juo! Jei jo nėra namie, — tai jis Port Sen Martene. Paprašykite jam perduoti savo vizitinę kortelę, ir jis lieps jus įleisti... Ak,

[1] Štai lūpos (*lot.*).

[2] Arba tu, arba mirtis! (*Ital.*)

būtinai pasimatykite su juo. Tegul aš bent gausiu regėti žmogų, kuris jį matė. Deja, veltui aš jo laukiau vakar ir užvakar. Pasižadėjo ateiti, ir jei nebegalėjau tikėti jo meile, tai pasiklioviau bent jo garbės jausmu. Bet jei jis neatėjo ir po tos krizės, per kurią man buvo vėl pasidaręs toks, kokį visada pažinojau, – geriausias iš visų žmonių, – ak, tai argi tuo jis neprisipažino aiškiai, kad mane paliko ir kad jį pas mane buvo atvedusi tik baimė, jog mirsiu? Dieve gailestingasis, kodėl aš nenumiriau? Bet įvyks ir tai...

Aš vis dar guodžiuosi ir apgaudinėju save mintimi, kad jis mane myli, bet tai beprotystė, pamišimas. Kad jis mane mylėtų! Dieve mieliausias, žmogus, kuris gali mylėti ponią Kr[elsamer], *niekada nemylėjo manęs. Jūs dar jos nepažįstate – tos ponios Kr*[elsamer]*! Kada nors sužinosite, kas ji per viena, o jis irgi sužinos. Ak, kaip jis gali tikėti ponia Kr*[elsamer] *labiau negu manim! Kaip gali aukoti mano gyvybę dėl pabučiavimų be jokios meilės, pabučiavimų, kuriuos ji dalys tam, kuris brangiau mokės, kai tik praras viltį* už jo ištekėti!

Dieve, ir kodėl jis kur nors nepasislėpė tą prakeiktąją dieną, kai aš taip netekau savigarbos, kad nuėjau pas ją! Ak, kad jisai nebūtų girdėjęs, ką sakė ji ir ką pasakiau aš!..

Melani Valdor Aleksandrui Diuma, 1830 metų gruodžio 10 dieną:

Net ir būdama toli nuo tavęs, aš mąstau tik apie tave ir jaučiu, kad gyvenimas kasdien vis labiau nuo manęs traukiasi. Tikėk, aš tau nieko neprikišu. Juk tu myli mane, tiktai mane. Bet tavo silpnabūdiškumas mane žudo, ir aš bijau, kad mirsiu. Kartais aš taip blogai jaučiuosi. Ak, įsivaizduoju, kas su tavim bus, kai tu jau nebeįstengsi atgaivinti mano širdies ir išpirkti savo kaltės meile, kai aš jau nebegalėsiu nei tavęs laiminti, nei tau atleisti. O Aleksai, bent gailėdamasis pats savęs, dabar apsispręsk, nes tau vis viena teks apsispręsti: rinkis ją ar mane.

Ši dvilypė intriga – kažkas baisaus, ir tavo siela nepajėgs su tuo susitaikyti. Tu kankiniesi, tu viskuo nepatenkintas, ir dvidešimt septynerių metų amžiaus tavo gyvenimas jau sugadintas; tu ruoši sau ateitį, visai priešingą savo polinkiams ir savo pažiūroms į laimę. Gal ir aš pati tave į tai pastūmėjau, bet juk dar gali grįžti atgal. Pasitikėk manim. Aš tau būsiu tuo, kuo tik norėsi, kad būčiau. Tu naudosies laisve, niekuomet tavęs nevaržysiu... Galėsi man duoti vien tai, ką tau lieps širdis, ir niekada iš manęs neišgirsi jokio priekaišto; nematysi nei kaprizų, nei piktumų, ir būsi laimingas. Bet, Aleksai, ak mano Aleksai, tarp mudviejų neturi būti

Mel[ani] *Ser; ji persekioja mane kaip šmėkla; ji atima iš manęs ramybę, visą viltį, ji žudo mane, o tu to nepastebi. Nejaugi tau stinga jėgų nutraukti su ja ryšius, kai atsidūrė pavojuje mano gyvybė!..*

Belė Krelsamer laukė kūdikio nuo Aleksandro Diuma. Melani tai žinojo:

Parašyk jai, ak mano Aleksandrai, parašyk jai ir būtinai man parodyk laišką... Prižadėk, kad duosi jai pinigų, jos neapleisi, jai padėsi, ją gerbsi ir būsi draugiškas, tik tegul ji iš tavęs nesitiki meilės ir glamonėjimų! Jie — tiktai man vienai. Arba tik Mel[ani] *Ser, jai vienai. Bet tada jau sudie, Aleksai, sudie galutinai! Gyva aš būsiu ar mirusi, — mudu amžinai išsiskirsime...*

Kitas laiškas:

Ir vis tie svečiai... Man pasakojo apie ją, kad ji nėščia, kad jau netrukus gimdys. Ak Dieve! Kur man bėgti, kur dėtis? Paskui, kad vaidinusi „Henrike III" ir jai nusiėjį pasibjaurėtinai.[1] *Bet juk tu matei, kokia jos vaidyba, ir vis dar ją myli! Sakei man, kad ji tau nebepatiks, kai tik ims vaidinti. Ak, koks tu žiaurus! Kokia gėda ta mano meilė, kaip aš save niekinu!*

Bet Mel[ani] *Ser jau ir nebejauna. Tu sakei: „Ji jau visai nejauna ir nelabai graži", matyt, norėdamas, kad aš apsiraminčiau. Bet kas iš to, jei tau ji atrodo graži, jauna ir jei dėl jos tu mane žudai? Ak, užmušk mane, aš tau būsiu beveik dėkinga, nes man jau tiesiog galva plyšta. Sudie, sudie, būkit judu laimingi...*

1831 metų kovo 5 dieną Melani Antroji pagimdo mergaitę, kuriai duodami Mari Aleksandrinos vardai. Kadangi Belei Krelsamer teko vienai rūpintis šešerių metų sūnumi, likusiu iš ankstesniojo trumpalaikio meilės ryšio, tai nuoregioji motina pareikalauja, kad Diu-

[1] Matyt, Briuselyje ar kur nors provincijoje, nes Belė Krelsamer niekad nevaidino *Comédie-Française*, o Paryžiuje „Henrikas III" buvo tik šio teatro repertuare. (*Aut. past.*)

ma oficialiai pripažintų jųdviejų dukterį. Praėjus dviem parom nuo kūdikio gimimo, visi reikiami formalumai buvo atlikti. „Antoni" autorius, stojęs ginti pavainikių, negalėjo atsisakyti duoti pavardę savo paties vaikams. Diuma geras, bet aplaidus. Jau septyneri metai jis vis užmiršta įvaikinti savo sūnų Aleksandrą. Dabar jis nusprendžia pasirodyti teisingas.

Aleksandras Diuma notarui Žanui Batistui Moro:

> *Pone, norėčiau Jūsų kontoroje atitinkamu aktu įsūnyti vaiką, kuriam 1824 metų liepos 27 dieną merijoje, esančioje Italų aikštėje, buvo duotas Aleksandro vardas.*
>
> *Motina: ponia [sic!] Labė. Tėvas: nežinomas.*
>
> *Norėčiau įsūnijimą atlikti taip, kad motina nežinotų. Manau, jog tai įmanoma.*
>
> *Mano vardas ir pavardė: Aleksandras Diuma Davi de la Pajetri; adresas: Universiteto gatvė 25.*
>
> *Šį reikalą būtina sutvarkyti kuo skubiausiai. Bijau, kad vaiko iš manęs neatimtų, o aš jį labai myliu.*
>
> *Būkite malonus – asmeniui, kuris Jums įteiks šį laišką, nurodykite, kurių tolesnių žygių reikia imtis. Manau, bus reikalingas gimimo liudijimas, – tada kalbamas asmuo jį parūpintų.*
>
> *Prašom, pone, priimti mano didžios pagarbos patikinimą.*
>
> AL. DIUMA

1831 metų gegužės mėnesį, prieš „Antoni" premjerą, Melani Valdor, Adelės d'Ervė prototipas, – ji tai žinojo, – gavo iš autoriaus bilietus į avanscenos benuarą su šitokiu rašteliu: „Siunčiu Jums, bičiule, septynis bilietus. Negalėjau atnešti pats. Turiu dalyvauti posėdyje, kur svarstomas ordinų teikimas. Pasistengsiu užeiti pas jus į ložę. – Jūsų bičiulis A. D."

Buvo galima baimintis, kad, žiūrėdama „Antoni", paliktoji moteris dar labiau įdūks. Visas Paryžius tuoj pažino Adelę d'Ervė, panašumas buvo pernelyg akivaizdus: vyras – karininkas, vienturtė duktė, būdingos aprangos detalės, mėgstamieji žodeliai. Melani, viešai sukompromituota, kaltino Diuma, kad ją „įdėjo į pjesę". Netrukus, – skundėsi ji, – savo dorybingajam tėvui ir paaugusiai dukteriai ji būsianti ne ponia Val-

dor, o tik „Antoni“ herojė! Kai paaiškėjo, kad Adelės vaidmenį vaidina ne panelė Mars, o ponia Dorval, Melani pasijuto dar bjauriau: *ją* įkūnija varžovė. Ir sunkinanti aplinkybė: kita varžovė, Belė Krelsamer, vaidino nedidelį ponios de Kan vaidmenį savo erzinamu *panelės Melani* slapyvardžiu. Visas teatras kalbėjo apie tos aktorės ir pjesės autoriaus mažutę dukterį Aleksandriną.

Pjesę išleidus, ponia Valdor nutarė, kad jai padarytas dar vienas įžeidimas: vietoje pratarmės buvo išspausdinta, anot autoriaus, „dedikacija, suprantama tik jai vienai“. Tai būta eilėraščio, parašyto prieš dvejus metus, kai Diuma dar ją mylėjo ir pavyduliavo nekenksmingajam kapitonui Valdorui:

Kieksyk tu klausdavai minutę mielą, žavią,
Išvydusi, kaip kaktą niaukia man tamsa:
„Kodėl gi šypsena skaudi ant lūpų tavo
Ir ašaros tau akyse?“

Kodėl? Todėl, kad valandą džiaugsmų švelniausių

Prislėgdavo man širdį jausmas pavydus
Ir, šaltas globiančiai palaimai, kankinausi,
Mąsčiau, kas buvo ir kas bus!

Net tavo bučinys saldžiausias man apkarsta;
Nors pilnas jis ugnies, bet aš visad menu,
Kad geismas tau širdy sužibo pirmą kartą,
Deja, nuo kito bučinių!

Paskui Melani Valdor aprimo. Nors ir nusivylusi meile, ji juk buvo literatė. Turėjo saloną. Diuma, šlovinamasis „Antoni“ autorius, būtų brangintinas jo papuošimas. „Jūs ateisite, ar ne? Žadėjo būti Hugo. Praleisime vakarą, jaukiai šnekučiuodami, savi žmonės. Man bus malonu...“ Ji prašė, kad tartų už ją žodelį vienam kritikui: „Man labai svarbu, kad apie mano eiles būtų šiek tiek pakalbėta viešai...“ Laikydamasi geriausių tradicijų, ji siūlė jam draugystę:

Meilė, kurios nebėra, man virto lyg praeities kultu. Girdėdama, kaip jūs giriamas, aš tarsi vėl jus susigrąžinu. Atrodo, kad jus vėl atgaunu, vėl darotės manasis. Ak, visa, ką turite gero ir didelio, amžinai liks susiję nematomu ryšiu su mano siela! Dabar jau gyvensiu nebe sau vienai – žinodama, kad jūs laimingas, mylimas, gerbiamas, jausiuos tartum jūsų dėka atgimusi naujam gyvenimui. Sudie, bičiuli mano, broli mano, sudie...

Abi moterys, Melani ir „Melani", kurį laiką dar sakė viena kitai laiškuose karčių tiesų. Poetė kaltino aktorę, kad perimanti jos laiškus, adresuotus Diuma, ir norinti jai pakenkti, nusiųsdama juos kapitonui Valdorui. Diuma išprašė pavogtus laiškus ir sąžiningai grąžino siuntėjai. Ši paprašė jį ir kitų paslaugų, jau gana keistų: „Aš šiuo momentu darau žygių, kad kapitonas Valdoras būtų visai atkeltas į Paryžių. Jei galėtumėte man šiuo reikalu padėti, būčiau Jums dėkinga..."

Paskutinis Melani Valdor laiškas buvo ir baisiai padrikas, ir labai ištęstas:

Aleksandrai, drauguži mano, nors ir turi trūkumų, tu vis dėlto vertesnis už daugumą vyrų. Lyginu tave su jais ir jau neraudonuoju, kad tave mylėjau... Tave pateisina amžius ir afrikietiškas kraujas. Kai mane mylėjai, tavo siela dar buvo jauna ir tyra; tu neruošei šaltakraujiškai mano nuopuolio, nerezgei vienos gudrybės po kitos, kad mane pražudytum... Tavo meilė buvo nedirbtinė, be apskaičiavimų...

Ji atsiprašinėjo, kad priėmusi už bloga slapta jai skiriamą „Antoni" dedikaciją – ją suklaidinęs vienas netikras draugas:

Ak, atleisk man už mano laiškus, atleisk už tai, ką rašiau apie „Antoni", apie eiles. Viską man padiktavo jis! Norėjo, kad tau pasiųsčiau atgal „Antoni" ir Bairono kūrinius! Bet man neužteko ryžto... Dabar aš suprantu, kaip žiauriai klydau, patikėdama tuo, ką man diktavo neapykanta tau. Jis man viską vaizdavo netikroj šviesoj... Taip, tavo eilės buvo dedikacija, suprantama tik mudviem. Jeigu jis jas piktai ir su panieka pasmerkė – juk tas dar nereiškė, kad ir aš jas turėčiau laikyti nusikaltimu. Už parašytas eilutes turėjau tau būti tik dėkinga. Jis viską man apnuodijo!..

Parašyk man apie savo dramas. Ar tu jomis patenkintas? Tikiuosi, kad taip. Publikos sprendimas tau buvo labai palankus. Net Viktoro draugai visi akivaizdžiai teikė pirmenybę „Antoni". Tačiau ir „Marionoje" yra tikrai labai gražių vietų, o ketvirtas veiksmas – tiesiog nuostabus. Ak, dirbki, tavęs laukia nepaprastai didelė, šlovinga ateitis. Ir stenkis būti laimingas. Tegul bent vienas iš mudviejų paima iš gyvenimo, kas jame mažiau nemalonu...

Belė Krelsamer betykodama nučiupo ir šį laišką. Tada pas Diuma buvo nusiųstas daktaras Valranas su rašteliu: „Prašau poną Diuma grąžinti mano keturis laiškus, – o po to, ką jis man parašė, esu tikra, jog neatsisakys to padaryti, – nebelaikyti savęs turinčiu ką nors bendra su manim ir manimi nebesidomėti". Diuma pasinaudojo tais jos žodžiais ir dabar jau ėmė nesislėpdamas gyventi su Melani Ser. Bet dar neretai susitikdavo Melani Pirmąją pas bendrus pažįstamus. Jis matė ją Arsenale pas Nodjė: apsivilkusią „pasibaisėtina raudona suknia", šokančią galopą su savo vyru. Bežaidžiant gūžynes ir žiužį, Diuma stebėjo ją iš tolo, ji jam atrodė negraži, ir jis stebėjosi, kaip galėjo ją mylėti. Vis dėlto jos dėka jis parašė „Antoni".

O vargas, vargas man! Dangus į šį pasaulį
Ištrėmė mane svetimą visiems, viskam!..

Jis anuo metu rašinėjo tokias baironiškas eiles. Tas geraširdis maištautojas su Antoni kauke žvaliai tempė trigubą naštą: gyveno pasaulyje, buvo vyras ir turėjo per daug moterų. Užvis labiau jis būtų norėjęs, kad furijos tarp savęs sugyventų. Melani Valdor pasitraukė iš lošimo, bet Katrina Labė ir Belė Krelsamer, – toji, ėmusi gyventi santuokiškai su savo dukters tėvu, reikalavo, kad ją vadintų *madam Diuma,* – vis riejosi dėl mažojo Aleksandro Diuma. Vaiką tai labai kankindavo.

Kartais net kuo puikiausias, bet geidulingas ir lengvabūdis žmogus gali pridaryti daug bloga, pats to nenorėdamas ir netgi nenuvokdamas. Diuma atrodė visai natūralu tolydžio keisti meilužes; jis, be to, būtų norėjęs, kad jo paliktosios moterys jaustųsi laimingos. Kai dėl jo neišti-

kimumo jas apimdavo neviltis, jis stengdavosi joms įsigerinti dovanomis. Katrinos Labė sūnui visą gyvenimą liko atminty viena naktis, kai tėvas, kuriam vaiko knerkimas kliudė dirbti, pagriebė jį ir bloškė visu smarkumu į patalą. Persigandusi motina ėmė bartis. Rytą susigėdęs Diuma savo poelgiui užglaistyti atnešė melioną. Tokių atsiperkamųjų melionų per visą gyvenimą dėl savo geros širdies ir nenusivokimo jis yra dovanojęs nemaža!

1830 metais, užsidirbęs kiek pinigų, jis apgyvendino Katriną su jos sūnumi nedideliame namelyje Pasi rajone. Čia jis kartais ateidavo pakvėpuoti „kaimo oru", apsirengęs tautinės gvardijos artileristo uniforma. Berniukui susirgus ar atsitikus kokiai bėdai, motina atskubėdavo į tautinės gvardijos būstinę Luvre. Sykį, kai gydytojas liepė dėti berniukui dėles, šis griežtai pasipriešino. Tėvas įrodinėjo, kad visai neskaudėsią.

– Na tai pats prisidėk! – tarė mažasis Aleksandras.

Diuma tuoj prisidėjo dvi dėles ant kairės rankos delno.

Tėvas labai norėjo pelnyti sūnaus meilę, bet šis, aišku, labiau linko prie tos, kuri jį užaugino. Katrina Labė buvo moteris „paprasta, tiesi, dora, darbi ir atsidavusi, *tvarkinga* visais savo polinkiais". Ir neabejotina, kad Diuma sūnus būtent iš šios Brabanto siuvėjos paveldėjo praktišką protą, sveiką, vidutinišką moralę, ir tai atsvėrė lakią vaizduotę, pašėlusį temperamentą ir troškimą stebinti, paveldėtus iš tėvo senolių. Jis vėliau švelniai aprašė jų kuklų švarutėlį butą ir dirbtuvę, kur motina padalydavo darbininkėms savo pačios sukirptus gaminius.

1831 metų kovo 17 dienos įsūnijimo aktu, suteikusiu „Antoni" autoriui tėvo teises, prasidėjo kankinama kova tarp Katrinos Labė ir jos buvusio mylimojo. Kurstomas Belės Krelsamer, kuri Katriną kaltino, kad esanti vulgari, neišsilavinusi ir dėl to neverta auginti Diuma sūnų, tėvas pareikalavo, kad vaikas būtų atiduotas jam. Motina iškėlė bylą, bet pralaimėjo. Advokatui būtų buvę lengviau ją ginti, jei Katrina būtų pasirūpinusi tą pat dieną, kai pagimdė, Prancūzijos įstatymų numatyta tvarka pareikšti, jog ketina įsūnyti pavainikį. Neturėdami šiuo reikalu jokių specialių nurodymų, gydytojas akušeris ir du kaimynai (vienas – siuvėjas, kitas – dantų gydytojas) nuvyko į meriją, kur įregistravo naujagimį „Aleksandrą, gimusį šio mėnesio 27 dieną, šeštą valandą vakaro, savo motinos bute... *kaip nesantuokinį sūnų panelės Katrinos Labė*", o būtų reikėję po žodžio „nesantuokinį" įrašyti *„bet įsūnijamą"*. 1831 metais Katrina savo ruožtu pagrobė iš tėvo vaiką ir jį oficialiai įsūnijo balandžio 21 dieną. Per vėlai. Tėvo įsūnijimas turėjo pirmenybės teisę. Veltui Katrina

bandė kovoti, čia slėpdama mylimąjį sūnų po lova, čia išlaipindama jį pro langą. Pagaliau „teismas davė įsakymą atimti iš motinos septynerių metų amžiaus Aleksandrą Diuma sūnų ir atiduoti jį į pensioną“.

Nesunku įsivaizduoti, kokį sąmyšį sukėlė vaiko sieloje ši ilga kova tarp dviejų būtybių, kurias abi būtų norėjęs vienodai gerbti. Tačiau jam teko rinktis, ir jo širdis linko prie motinos. Ji kvietė sūnų būti liudininku, kaip prastai tėvas jais rūpinasi. Vaikas ir pats matė, kad motinos gyvenimas – kuo išmintingiausias, o tėvas turi sugyventinę. Jis ėmė neaiškiai nuvokti, kad jo nepriekaištingoji motina kažkaip labai nuskriausta, kad ji – neteisingumo auka. Vaikai nepasako, kas jiems slegia širdį, savo slapčiausius sielvartus jie teišduoda apmaudo priepuoliais, kurie mums atrodo niekuo nepagrįsti. Jau sulaukęs keturiasdešimt dvejų metų, Diuma sūnus prisipažino vienam bičiuliui, kad „niekad nedovanojo“.

Priverstas gyventi po vienu stogu su tėvo meilužė, jaunasis Aleksandras tapo tikru maištininku. Ponia Krelsamer, bandžiusi prisijaukinti savo dukrelės įbrolį, susidūrė su didžiausiu pasipriešinimu. Ji rašė Diuma:

Dranguži mano, tu žinai, kaip aš myliu tavo sūnų. Todėl apie jį sprendžiu be jokio griežtumo, netgi labai atlaidžiai. Ir ką gi, dranguži, turiu tau pasakyti, kad, mano manymu, tu negalėsi jo pas save auginti. Jis buvo auklėjamas kažkaip iš pagrindų ydingai: tas ydas reikia ištaisyti – ir kaip galint greičiau. Jam, žinoma, būtų gera likti prie tavęs, jei tu galėtum nuolat juo domėtis. Bet kiek laiko tu jam gali skirti? Daugiausia dvejetą valandų per dieną... Išskyrus tave, jis su niekuo nesiskaito, niekas jo negali suvaldyti. Net sušukuoti aš jo neįstengiu – nei gražiuoju, nei bloguoju! Nerūpi jam mokytis, ir vis stengiasi pasiekti savo su tokiu pašėlimu, kad man dažnai tenka jį barti. Bet blogiausia tai – ir čia viso pikto šaknis, – kad jam leista matytis su motina sekmadieniais ir ketvirtadieniais. Pasimatęs su ja, jis visada grįžta dar labiau užsispyręs, irzlus ir paniuręs. Aš tvirtai įsitikinusi, kad motina nuteikia jį prieš mus ir net prieš tave. Jis jau nebesiteirauja tavęs, kaip būdavo pirmosiomis dienomis. Galvoja tik apie motiną! Visi kiti jam nieko nereiškia. Antradienį grįžo iš jos trečią valandą, ir ką tu manai? – rytoj vėl drožia pas ją! Ji pati ateis jo parsivesti, ir jis pas ją galbūt liks nakvoti ir išbus daug daugiau laiko su ja negu be jos. Va, čia tai ir blogai, ir kasdien eis tik blogyn.

Šįryt Adelė išsivedė jį pasivaikščioti... Tai jis pakėlė baisiausią triukšmą, kad tik ji eitų su juo pas motiną. Grįžo su verksmais – kam jo nepaklau-

sė. Juo daugiau jis su ja matosi, tuo daugiau nori matytis ir tuo labiau tolsta nuo tavęs. Ir todėl tas tvirtumas, kurį iškart buvai parodęs, eina niekais. Tarp savęs ir sūnaus tu leidi atsistoti kažkokiai moteriai, kuri kaip įmanydama stengiasi išstumti tave iš jo širdies, ir vėliau vaikas, kupinas meilės motinai, tau sakys: „Tu mane atskyrei nuo motinos, tu buvai negailestingas mano motinai". Štai ko jį išmokys...

Aš giliai įsitikinusi tuo, ką čia sakau, mano angele, ir, jei būčiau tavo žmona, o tas vaikas būtų mudviejų, kalbėčiau irgi ne kitaip. Tavo sūnaus protas daugeliu atžvilgių dar dešimtmečio vaiko, bet jis visada visur tikės motina – ir greičiau ja negu tavim. Norėdamas to išvengti, neturi ilgai lūkuriuoti, – vėliau tu ir pats džiaugsies, kad jį kurį laiką atskyrei nuo motinos. Būtų gera, jei apie tai jai parašytum. Bučiuoju tave tūkstantį kartų, mano angele, ir nepamiršk suplėšyti šio laiško.

Diuma ta kova netrukus įgriso, ir jis nutarė sūnų atiduoti į pensioną. Senos departamento teismas iš pradžių parinko Votjė auklėjimo įstaigą, esančią Montan Sent Ženevjevos gatvėje. Diuma sūnus „Klemanso byloje" aprašė paskutinę dieną, praleistą su motina, sidabrinę taurę ir valgomąjį rinkinį, kuriuos jam nupirko vargšė moteris, baltinių ir drabužių ryšulį, kurį jam paruošė: „Kiekvienas tas daiktas – tai sunkiu triūsu užkaltas pinigas, iki vėlyvos nakties, kartais net iki ryto nusitęsęs darbas. Ar supranta vyras, kuris neturtingą merginą padaro motina ir palieka jai vienai rūpintis kūdikiu, – ar supranta jis, ką daro?.." Berniukui, pripratusiam prie motinos švelnumo, bus nepaprastai sunkus išbandymas susidurti su vaikų žiaurumu pensione.

VI

Paryžius 1831 metais

Paryžiaus nepatenkino revoliucija, sustojusi pusiaukelėje. Kaip ir Diuma, sostinė raukėsi, kad įsivyravo toks režimas. Vaikėzai kas vakarą tarp *Gymnase* ir Ambigiu teatrų apmėtydavo akmenimis policininkus. Teatri-

nė publika tebesijaudino. Tarp romantizmo pradininkų jau nebuvo didelio vieningumo. Lamartinas įsitraukė į politiką. Sent-Bevas ir Viktoras Hugo nebesikalbėjo. 1830 metais Hugo, Vinji ir Diuma sudarė dramaturgų triumviratą. Bet joks triumviratas neilgaamžis. Sykį Hugo piktindamasis tarė Diuma:

– Ar patikėsi, tas žurnalas tvirtina, kad Vinji pirmas sukūręs istorinę dramą!

– Tai kvailys! – atsakė Diuma. – Lyg žmonės nežinotų, kad ją sukūriau aš.

„Antoni" triumfas „lėmė skilimą tarp jaunų žmonių, kurie lig tol žygiavo po bendra vėliava, pramušė priešo tvirtovėje spragą „Henrikui III" ir puolė į ataką su „Ernani". Dabar jie pasidalijo į dvi grupes: Viktoro Hugo ir Aleksandro Diuma šalininkus, jau nebesudarė priešo atžvilgiu kompaktinės masės ir kartais šaudydavo net vieni į kitus". Diuma santykiai su kolegomis literatais, nors jis niekad nenustodavo geros nuotaikos, darėsi jau nebe tokie sklandūs. Daug kas jam pavydėjo, kad taip greit prasimušė; ne vienas sakydavo, kad jis nenusipelnęs tokio pasisekimo. Jo tilbiuri ir „tigras" – obuolmušis arklys – greičiau erzino,
 negu juokino publiką. Nedidelis rudaplaukis Sent-Bevas, reiklus ir rafinuotas kritikas, sakydavo su panieka: „Diuma? Lengvas kaip amžino viengungio pietūs. „Kristina"? Antrarūšė pjesė, tiek pat menkesnė už „Ernani", kiek isopo krūmas menkesnis už kedrą". Sprendimas itin rūstus, nes Sent-Bevui nelabai patiko ir „Ernani". Tačiau spragą mūre pramušė Diuma, ir, šiaip ar taip, „Antoni" nieko nebuvo skolingas „Ernani". Diuma niurzgėjo: „Amžino viengungio pietūs? Duokite man tik virti – pamatysite!"

Hugo vis toks pat draugiškas ir mandagus Aleksandrui Diuma. Hugo dabar laikomas romantinės mokyklos galva. Jo pasirašyta pratarmė tapdavo jaunimui armijos generolo įsakymu. Hugo norėjo būti mąstytoju. Diuma tenkinosi pramogininko vaidmeniu. „Ir stengėsi uždirbti daugiau pinigų", – būtų dar pridūrę jo priešininkai. Jam ir iš tiesų jų reikėjo, bet tik kad galėtų dalyti į dešinę ir į kairę, eikvoti, švaistyti, bet anaiptol ne krauti. Hugo, didis poetas, gyveno kaip taupus buržua, Diuma – kaip išlaidus ir dosnus bohemos atstovas. Ir vakarais teatre Hugo kur kas akyliau, nei Diuma, žiūrėdavo, kiek surinkta pajamų už bilietus. „Tas Viktoras tiesiog baisus – taip visada susirūpinęs kasos pajamomis", – užrašė Fontanė* savo „Dienoraštyje". Bet užtai Hugo pajamos būdavo karališkos.

Diuma, išklausęs „Marioną Delorm", perskaitytą paties Hugo, garsiai tarė: „Nieko mes visi neverti!" O pats sau pagalvojo: „Ak, jei aš, mokėdamas taip gerai suręsti dramą, sugebėčiau rašyti ir tokias eiles!" O dar sykį perskaitęs „Marioną", jis pasakė: „Atiduočiau metus gyvenimo už kiekvieną tą puikų veiksmą, bet Viktoru tik dar labiau žaviuosi, jaučiu jam dar didesnį draugiškumą, o pavydėti nė kiek nepavydžiu..." Jis kalbėjo visai nuoširdžiai.

Taip nuoširdžiai, kad, perskaitęs „Marioną Delorm", ketino savo naująją pjesę „Karolis VII pas savo didžiuosius vasalus" perrašyti proza. Tačiau aktoriai jį atkalbėjo, ir 1831 metų spalio 20 dieną Odeone įvyko „Karolio VII" premjera su skulptūriškąja panele Žorž pagrindiniame vaidmenyje. Dar vienas siužetas, rastas kažkokioje kaip pakliuvus atskleistoje knygoje. Tema? Ta pati kaip ir Rasino „Andromachės". Moteris, įsimylėjusi vyrą, kuris jai meilės nejaučia, paliepia jį nužudyti kitam, nemylimam, bet ją mylinčiam vyrui. Karalius Karolis VII ir Anjesė Sorel figūruoja tik pjesės prestižui pakelti. Svarbiausi personažai – žiaurioji Beranžerė, jos vyras grafas de Savuazi ir žudikas Jakubas Saracėnas, atsigabentas Savuazi iš kryžiaus žygio. Kryžiuotis kadaise Jakubui išgelbėjo gyvybę, bet šis myli Beranžerę ir, jos pakurstytas, nužudo Savuazi. Pjesė buvo visai nekas, išskyrus keletą gana gražių vietų Jakubo monologe apie rasinius prietarus, – ši tema visada jaudindavo Diuma, ir jis gana gerai ja pakalbėdavo.

Negalima sakyti, kad pjesė nebūtų turėjusi jokio pasisekimo. Anaiptol. Bet per premjerą publika liko šalta kaip ledas. Impozantiškoji panelė Žorž vaidino Beranžerę, moterį dvidešimt penkerių metų, laibą ir išblyškusią, – vaidmenį, kuris buvo akivaizdžiai numatytas Mari Dorval. Gražuolis Lokrua – jaunąjį arabą Jakubą, – vaidmenį, skirtą Bokažui. Tuo buvo aiškintini dideli pastatymo trūkumai. *Fontanė dienoraštis:* „Ši pjesė neprilygsta įprastoms Diuma pjesėms. Tai išvirkščias „Otelas", apie kurį čia priregzta bala žino kiek ir klasikinių, ir romantinių sekimų. Tai tik originali inkrustacija, sudėtinis orderis..."

Diuma pasiėmė į premjerą sūnų tikėdamasis, kad, davęs berniukui pamatyti savo triumfą, laimės jo širdį. Vėliau, pats jau tapęs garsiu dramaturgu, Aleksandras Diuma sūnus dar prisimindavo tą keistą vakarą, kai jis be perstojo kartojo sau: „Visa tai padarė tėvelis", o paskui liūdną grįžimą pėsčiomis namo per naktinį Paryžių ir didelę tėvo ranką, kuri laikė suspaudusi jo rankutę ir truputį drebėjo. „Tėvelis nelaimingas", –

pagalvojo vaikas. Jis jautė, kad dabar verčiau nekalbėti apie pjesę, gal ir visiškai nekalbėti. O publika į Odeoną vis dėlto plaukte plaukė.

Menininkui, jei jis nėra labai sąžiningas, pavojinga turėti daug išlaidų. Mat tada jis neatsispiria pagundai – sutinka imtis bet kokio darbo, kad tik už jį būtų gerai mokama. „Antoni" kūrėjui, pagarsėjusiam savo meistriškumu konstruoti dramą, imta brukti pusiau gatavos pjesės, siūlant būti bendraautoriu.

Prosperas Gubo, žinomo pensiono steigėjas, ir Žakas Bedenas, literatūra susiviliojęs bankininkas, atnešė jam dramos „Ričardas Darlingtonas" apmatus, tik niekaip negalėjo sugalvoti atomazgos. Pagrindiniam vaidmeniui Arelis siūlė Frederiką Lemetrą. Diuma perdirbo visą pjesę, pritaikydamas jam. Bet Frederikas – tai ne Bokažas. Norint, kad išryškėtų vaidintojo gabumai, herojus turėjo būti cinikas ir tvirtas žmogus. Taigi Diuma sukirpo Lemetrui pagal jo matą brutalius dialogus ir čaižias replikas, kurios Frederikui ypač gerai sekdavosi. Jau vyko repeticijos, o autoriai vis dar nežinojo, kaip nusikratyti Džene, Ričardo žmona. „Išgrūskite ją pro langą!" – tarė Diuma. Ta nėmaž neplanuota žmogžudystė tapo kulminaciniu pjesės momentu. Nuo krintančio žalios šviesos spindulio aktoriaus veidas atrodė toks kraupus, kad Luiza Noblė (Džienės vaidmens atlikėja) visai nedirbtinai klykė iš siaubo.

Fontanė, dalyvavęs paskutinėje repeticijoje, užrašė: „Vykusi melodrama. „Jaunoji Prancūzija"* su odinėm skrybėlėm, su redingotais plačiais atlapais, sušiauštais kuodais, žaliais ceratiniais lietpalčiais – tartum driežai po lietumi. – Petrusas Borelis* ir jo poezija. Ak!" Publikai persidavė dramos spalvos. Vaidinimui pasibaigus, Diuma, matydamas, kad Miusė visai išbalęs, paklausė:

– Nagi kas tau?

– Man trošku, – tarė šis.

Pajamos susidarė įspūdingos. Bet Aleksandrui Diuma jau siūlo naują siužetą. Bokažas, su didžiausiu malonumu prisimenąs „Antoni", įteikė jam gana įsimiklinusio melodramų raševos Anisė Buržua pjesės planą. Pagal jį Diuma sukūrė pjesę „Terezė"; jam pačiam, beje, viskas joje nepatiko, išskyrus vienos mergaitės vaidmenį; apie šį paveikslą jis kukliai sakė:

– Tai gėlė iš to paties darželio, kaip „Audros" Miranda ir „Egmonto" Klerchen.

Tam vaidmeniui Bokažas pasiūlė debiutantę – pasak jo, labai talentingą.

– Kuo ji vardu? – paklausė Diuma.

– Et, nepažįstate. Jos vardas Ida; vaidina Monmartre, Belvilyje, bet labai gabi, žavinga ir tiesiog sukurta tam vaidmeniui.

Laikyti Idą Ferjė „žavinga" galėjo nebent didelis optimistas. Ji buvo nedidukė, gana prastai nuaugusi, ir viliojo tik jos gražios akys, skaistus veidas bei kuplūs šviesūs plaukai. Ji stengėsi pamėgdžioti Dorval – „byloti pečiais", „kruščioti kaklą kaip balandėlė". Bet jai trūko nepakartojamo Mari natūralumo.

Ida Ferjė iš tikrųjų buvo Margerita Feran; ji visur su savimi tampė našlę motiną. Nors „Terezėje" vaidmuo buvo nedidelis, Ida turėjo nemažą pasisekimą ir po vaidinimo puolė į glėbį autoriui tardama, kad jis „garantavo jai ateitį". Tuo laiku ji dar nežinojo, kaip teisingai jos pasakyta. Diuma nusivežė ją vakarieniauti, paskui – namo. Ji tapo jo meilužė. Jis didžiavosi ta pergale ir nenustojo žavėjęsis savo naujos mylimosios jaunumu, grožiu, poetiškumu. Garbino netgi jos nekaltumą. „Tai krištolinė statula, – sakydavo jis. – Jūs manote, kad sniegas baltas, lelijos baltos, alebastras baltas? Visai ne. Nieko pasaulyje nėra baltesnio už panelės Idos Ferjė rankutes." Žmonės šypsodavosi.

„Terezėje" Ida Ferjė dar galėjo padaryti įspūdį. Tapusi Diuma meilužė ir jau neabejodama, kad tikrai gaus vaidmenį kiekvienoje naujoje savo bičiulio pjesėje, ji nustojo dirbusi ir nusmuko „žemiau eilinės aktorės lygio". Ida Ferjė tapo „maža Dorval, kaip Melingas* – mažu Frederiku... Scenoje ji kėtojo be reikalo savo ilgas rankas ir, atvėrusi didelę burną, suvapėdavo nei šį, nei tą". Aleksandrui Diuma grėsė rimtas pavojus: kol romantikai rašė pjeses talentingiems aktoriams, viskas išeidavo už gera. Banali frazė, pasakyta Dorval, sukrėsdavo publiką. Idos Ferjė lūpose ji likdavo banali. Dramaturgui verčiau kovoti su didžiu aktoriumi, negu būti pranašesniam už eilinį artistą. Gyvenimas sunkesnis, bet kūrinys nuo to tik laimi.

Iš Fontanė „Dienoraščio" sužinome, kad dažna Diuma bendraautorystė pradėjo kelti nerimą literatų sluoksniuose:

> Pirmadienis, vasario 6 diena. *Einu žiūrėti „Terezės" į L'Opéra-Comique... Pjesė turi didelį pasisekimą; tema, kaip visada, adulteras, tik šį kartą dvigubas... Pjesę parašė Diuma, nors yra ir kitas autorius, bet jam pateikta sąlyga nenurodyti savo pavardės!..*

Ketvirtadienis, vasario 16 diena. Buvau pas Diuma ir pietavau su juo, jo gražuole ir Gubo... Paskui – pas ponią Gė. Diuma čia irgi buvo ir oriai šnekėjo apie Respubliką bei Revoliuciją. Jam esą žadama sumokėti už paraką, kurį atvežęs iš Suasono, – neblogi juokai. Šį vakarą jis atsivedė poną Anisė Buržua, „Terezės" bendraautorį. Jiedu ketina parašyti dar keturias dramas. For shame!..[1] *Grįžau su Diuma antrą valandą mėnesėtą naktį...*

Kai Ida Ferjė įsibrovė į Diuma gyvenimą, Belė Krelsamer gastroliavo. Grįžusi pakėlė audrą. Moterims, kurios būtų susitaikiusios su Diuma, galima sakyti, rytietiškais papročiais, gyventi su juo būtų buvę labai paprasta. Jis reikalavo tik viena, kad būtų gerbiamas jo darbas. Šiaip jis buvo geras – tas jo gerumas virto silpnybe. Atsiradus daugiau pinigų, jis maitino savo dabartines ir buvusias meilužes, jų šeimas, savo vaikus, draugus, bendraautorius, pataikūnus. Susidarė nemažas pulkas veltėdžių, dažnai nedėkingų. Jei kas nežinodavo, kur papietauti, sakydavo: „Einam pas Diuma". Paprastai jį rasdavo bedirbantį. Ant židinio atbrailos būdavo paskutiniai jo honoraro luidorai.

– Diuma, man reikia pinigų, aš juos imu.

– Gerai.

– Atiduosiu po savaitės.

– Kaip sau norėsite.

Jis mėgdavo rengti kitiems pramogas ir pats prie jų prisidėdavo. Sykį karalius Liudvikas Pilypas suruošė kaukių balių. Artėjant karnavalui, Bokažas ir visi draugai ėmė įkalbinėti Aleksandrą Diuma, kuris po savo laimėjimų teatre tapo literatūros nabobu ir mėgo šį vaidmenį, kad irgi suruoštų kaukių balių savo bute. „Jūsų balius, – tvirtino draugai, – bus dviem atžvilgiais pranašesnis: neateis tie, kurie lankosi pas karalių, ir neateis Akademija". Keblumas kilo tas, kad Diuma bute tebuvo keturi kambariai, o reikėjo pakviesti mažiausia keturis šimtus asmenų. Laimė, tame pat aukšte buvo neišnuomotas butas, be jokių pagražinimų – sienas dengė tik melsvai pilki „pirmieji" apmušalai. Diuma paprašė namo savininką, kad leistų pasinaudoti tuščia patalpa, ir šis sutiko. Dabar tereikėjo butą išdekoruoti.

Garsiausieji to meto dailininkai: Eženas Delakrua, Selestenas Nante-

[1] Gėda (*angl.*).

jis, Dekanas, Bari, broliai Žoano, pusbroliai Bulanžė* – visi buvo Diuma draugai ir pasiskirstė buto apipavidalinimo darbą. Siužetą savo paveikslui kiekvienas turėjo išsirinkti iš kurio nors pakviestųjų rašytojų veikalo. Teatro direktorius Siseri aptraukė sienas drobe, ir per tas kelias dienas ligi šventės visi dailininkai ėmėsi darbo. Visi, išskyrus Delakrua, kuris pasirodė tik paskutiniąją dieną ir per keletą valandų improvizuodamas sukūrė nuostabią kompoziciją.

Teliko išspręsti dar vienas klausimas, Diuma nuomone, visų svarbiausias, nes jis didžiavosi esąs neblogas virėjas, – patiekti padorią vakarienę. Diuma, žinoma, tuoj kilo mintis, kad geras vaišių pagrindas būtų žvėriena, jis pats primedžiotų, – išeitų ir pigu, ir įdomu. Iš savo giminaičio Devioleno, – aišku, kiek paniurzgėjusio, – jis gavo leidimą medžioti valstybinėje girioje, nuvyko ten su keletu draugų ir atsigabeno devynias stirnas bei tris kiškius.

Paskui, kaip ir pirmąją dieną, kai atvyko į Paryžių, jis nusprendė likusįjį meniu parūpinti mainais. Pasikvietė garsųjį restorano savininką Ševė. Tasai sutiko už tris stirnas patiekti trisdešimt svarų lašišą arba penkiasdešimt svarų eršketą. Ketvirtąją stirną Diuma iškeitė į milžinišką gabalą šaltienos. Dvi stirnos buvo iškeptos ir nepjaustytos paduotos į stalą. Šiaip visa kuo rūpintis buvo pavesta namų šeimininkei, tai yra Belei Krelsamer.

Ji nusprendė, kad svečiams privalomas maskaradinis kostiumas ar bent venecijinis domino. Pasižadėjo atvykti garsiausios ir gražiausios Paryžiaus artistės. Daugelis aukštuomenės moterų prašėsi pakviečiamos. Septintą valandą vakaro Ševė įrengė bufetą, kurio nebūtų paniekinęs nė Gargantiua. Trys šimtai butelių bordo šilo, trys šimtai butelių burgundiškojo šalo, penki šimtai butelių šampano tarp ledų laukė savo eilės. Viename ir kitame bute, pilnuose gėlių, grojo orkestrai.

Vidurnaktį linksmybės virto nepaprastu reginiu. Čia susirinko visos Paryžiaus įžymybės – ne tik dailininkai, rašytojai, artistai, bet ir tokie rimti žmonės, kaip Lafajetas, Odilonas Baro*, Fransua Biulozas iš žurnalo *La Revue des Deux Mondes*, daktaras Veronas* iš *La Revue de Paris*. Panelė Mars, Žoanis, Mišlo, Firmenas atėjo su kostiumais, kuriais vaidino „Henrike III ir jo dvare“. Jaunos artistės nesitvėrė džiaugsmu, kad tą vakarą joms asistuoja Lafajetas, ir vienu balsu tvirtino, kad jis toks pat galantiškas ir meilus, koks, matyt, buvo ir iki 1789 metų Revoliucijos karaliaus rūmų pokyliuose Versalyje. Rosinis, persirengęs Figaro, ėjo varžybų dėl populiarumo su Lafajetu.

Net įsivaizduoti sunku, koks buvo tasai Diuma vakarėlis. Laikraštis *L'Artist* rašė:

> *Nors būtumėte princas, karalius, bankininkas, nors turėtumėte dvylikos milijonų civilinį lapą – vis tiek jums nepavyktų iškelti tokios puikios, linksmos, neregėtos šventės. Turėsite erdvesnius apartamentus, vakarienė bus tinkamiau serviruota, gal net prie durų stovės sargybą žandarai. Bet nė už didžiausius pinigus jūs nenusipirksite tų improvizuotų freskų geriausiųjų meistrų darbo. Nesutelksite to jauno smagaus būrio įvairių meno žmonių ir šiaip garsenybių. Ir, svarbiausia, neturėsite tokio tikro ir patraukiančio širdingumo, kaip mūsų pirmasis dramaturgas Aleksandras Diuma...*

Teisingai pasakyta. Koks milijonierius būtų galėjęs turėti sales, ištapytas kaip Rafaelio lodžijos? Pas ką dar būtų galėję susirinkti tiek gražuolių ir įžymių žmonių? Belė Krelsamer, apsirengusi kaip Elena Furman, su plačia juoda skrybėle, papuošta baltomis plunksnomis, atrodė kilniai ir gracingai. Aleksandras Diuma dvilypiu kostiumu su persmaukta per liemenį striuke ir plačiomis drimbančiomis rankovėmis vaizdavo Ticiano brolį, Selestenas Nantejis – senovės kareivį, Delakrua – Dantę, Bari – Bengalijos tigrą, Alfredas de Miusė – pajacą, Eženas Siu vilkėjo domino. Čia atėjo net devyniasdešimt metų amžiaus bibliofilas Žakobas (Polis Lakrua) su ilgu aksominiu švarku, smailia kepuraite. Sukinėjosi baronas Teiloras ir Bokažas, apsirengęs kaip Didjė iš „Marionos Delorm". Panelė Žorž italų kaimietės apdaru atrodė kaip imperatorė. Žodžiu, čia buvo sutelkta visi luomai, visos epochos, visi kraštai, istorija, geografija, vaizduotė. Trečią valandą ryto buvo paduota tikrai Gargantiua verta vakarienė; „neįmanoma nė apsakyti, kokį keistą įspūdį darė visa ta maišatis: valkatos, kariai, galvos su gobtuvais, iškeltos rankos, šukuosenos, papuoštos plunksnomis, lėkštės su paukštiena, buteliai, kumpiai, bokalai, įraudę veidai; prieš tą puotą nublanksta ir vestuvės Kanoje*, ir Kamačo vestuvės*..."

Po vakarienės vėl prasidėjo linksmybės. Šokdami triukšmingą galopą, svečiai skriejo, „ir buto grindys drebėjo nuo to džiugaus sūkurio. Atrodė, – rašo toliau *L'Artist,* – kad patekai į raganų puotą, į kurią iš visų keturių pasaulio šalių suskrido jaunos gražuolės laumės vilioti sielų velniui. Ir apsvaigo net pačios rimtosios galvos..." Odilonas Baro, iškil-

mingas ir santūrus valstybės vyras, šoko su Kvailyste*. Devintą valandą ryto visi svečiai su muzikantais priešaky išgužėjo į gatvę ir čia leidosi šokti paskutinio galopo; pirmieji jau siekė bulvarą, o uodega dar spurdėjo Orleano skvero kieme.

Pašėlęs, sakyčiau, simboliškas galopas. Vos prieš dešimt metų šis jaunuolis išvyko iš provincijos miestelio su penkiasdešimt frankų kišenėje, tvirtai nusprendęs užkariauti Paryžių. Praėjo dešimt metų, ir štai jis, jis vienas, sugebėjo įtraukti visą prašmatniausią, talentingiausią ir dailiausią Paryžių į tą milžinišką farandolą. Dizraelis*, paklaustas, kas, jo nuomone, turėtų būti žmogaus gyvenimas, atsakė: „Šlovingas žygis nuo jaunystės iki kapo..." Diuma būtų norėjęs, kad gyvenimas atrodytų kaip puošni farandola, kurią susikibę šoktų jo draugai galopo ritmu. Ir šit jam įkandin jau šankiai skrieja didžiulė palyda į jo smuikų taktą; matysime, kaip vėliau prisidės viso pasaulio skaitytojai ir godžiai klausysis jo pasakojimų, tokių pat viliojančių kaip ir ta muzika, ir jis patrauks juos, persirengusius tai muškietininkais, tai kardinolais, į begalinį galopą, kuris nesibaigia nė lig šiol.

KETVIRTA DALIS

Tėvas palaidūnas

I

„Nelio bokštas“

Tegyvuoja melodrama, pravirkdžiusi Margo.
Alfredas de Miusė

Revoliucijos panašios į ligas, kurių inkubacinis periodas trumpas, o persirgus sveikstama be galo ilgai. Atmosfera pirmaisiais naujojo karaliaus valdymo metais buvo karštligiška, ir tai atsiliepė teatrui. Paryžiuje nesiliovė riaušės; Vandėjoje kunigaikštienė de Beri telkė nepatenkintuosius; visur siautė cholera, žmonės bijojo apsikrėsti, ir teatrų pajamos krito. Tuomet niekas tikrai nežinojo (mikrobai dar nebuvo atrasti), kokia grėsmingosios ligos priežastis, bet visame pasaulyje nuo jos mirė daugybė žmonių – gal net iš baimės ar dėl įsikalbėjimo. Gydytojai draudė valgyti žalius vaisius ir daržoves. Aleksandrui Diuma tuo laiku, kaip, beje, ir visada, buvo striuka su pinigais. Kartą vienas draugas, dažnai prikaišiodavęs jam, kad esąs per daug išlaidus, labai nustebo, kai pamatė, kad, atsisėdęs prie stalo, jis šveičia didžiulį kantalupinį melioną.

– Na ir neatsargus tu! – sušuko svečias. – Valgai melioną? Tokiu laiku?

– Mano mielas, jų dabar pusdykiai gali gauti.

Po to Diuma susirgo cholera, kaip ir visi, bet skirtingai nuo kitų pagijo, išgėręs vieną stiklinę eterio. Kai jis jau sveiko, tik dar nesikėlė iš patalo, užsuko sąmojingasis ir itin pavojingas Feliksas Arelis, Port Sen Marteno teatro direktorius.

– A, tai jūs, Areli? – pasveikino jį Diuma. – Nebijote choleros?

– Cholera išsinešdino.

– Ar tikrai?

– Jai ėmė nebeapsimokėti išlaidos, – paaiškino Arelis. – Ak bičiuli mano, dabar tinkamas momentas statyti naują pjesę... Nusiraminusi publika staiga pasiilgs pramogų, ir tai kaip tik išeis į gera teatrui... Diuma, sukurkite man pjesę.

– Na, pagalvokite pats, argi aš galiu su tokia sveikata?

Arelis paaiškino, kad reikėsią tik *perdirbti* pjesę. Vienas jaunikaitis iš Tonero (Jonos departamente), Frederikas Gajardė, atnešęs Port Sen

Marteno teatrui pjesę; mintis nebloga, bet pjesė visai prastai parašyta. Vis dėlto Arelis su juo susitaręs ir rankraštį įteikęs kritikui Žiuliui Žanenui, gyvenančiam tame pat name kaip ir pora Žorž–Arelis. Žanenas parašęs iš naujo visą dramą.

– Na ir ką?

– Na, parašyta ji dabar geriau, bet scenai vis tiek netinka.

Žodžiu, Arelis pageidavo, kad Diuma visiškai perdirbtų pjesę.

– O ar aš neužsitrauksiu nemalonumų su tuo jaunikaičiu iš Tonero?

– Et, mano mielas, juk tai avinas.

– Suprantu... Ir jūs norite jam nukirpti vilną?

– Su jumis nepakalbėsi.

Areliui atsisveikinant, Diuma pažadėjo per dvi savaites dramą pertaisyti.

– Žiūrėkit, kad gerą vaidmenį turėtų Žorž! – sušuko, eidamas pro duris, direktorius.

Nuostabu, kad pati garsioji Aleksandro Diuma drama, kuri buvo tūkstančius kartų vaidinta, kuri ligi šiol tebelaikoma tipišku prancūzų melodramos pavyzdžiu ir iš kurios cituojamos (šmaikštaujant) skambios replikos, buvo sukurta – pirmas jos pavidalas – Frederiko Gajardė iš Tonero (Jonos departamente) ir kad niekas ar beveik niekas dabar to nežino. Ar tam Gajardė padaryta didelė skriauda? Ne, todėl, kad tik Diuma kūrybinis karštumas, jo naivi ir kilniaširdiška filosofija suteikė šiai absurdiškai istorijai dinamiškumą ir toną, ir dėl to ji tapo klasikiniu teatro kraštutinybių pavyzdžiu.

Koks „Nelio bokšto" siužetas? XIV amžiaus pradžioje Paryžiuje priešais Luvrą (toje vietoje, kur dabar Instituto rūmai), stovėjo senas, paslaptingas ir šiurpus bokštas, kartu apsauginis kuoras ir kalėjimas, jo pamatus skalavo Senos vandenys. Kiekvieną rytą sargybiniai rasdavo upėje, pasroviui, truputį žemiau bokšto, trijų jaunikaičių lavonus. Kas kaltas dėl jų mirties? Karalienė Margarita Burgundė ir dvi jos seserys, kurios, apgaudinėdamos savo vyrus, ruošdavo orgijas slaptame bokšto kambary. Savo linksmybėms kilmingosios damos kasdien išsirinkdavo tris gražius, tvirtus bajoraičius, neseniai atvykusius į Paryžių (taigi niekas jų nepasiges), skirdavo jiems per patikimas ryšininkes pasimatymą; jie būdavo įvedami su užrištomis akimis į bokštą, paskui, po vienos meilės nakties, Margarita liepdavo nužudyti jaunikaičius, bijodama, kad

jos vyras, Prancūzijos karalius[1], nesužinotų apie Liudviko Šventojo vaikaitės nusikaltimus.

Tačiau kartą vienam mirti pasmerktam meilužiui pavyksta ištrūkti, ir jis ateina pas karalienę, pasivadinęs kapitonu Buridanu. Kadaise, kai vadinosi savo tikrąja pavarde ir tarnavo Burgundijos kunigaikščio pažu, jis buvo pirmasis Margaritos užgaido objektas, ir ji susilaukė nuo jo sūnaus. Anuomet ji davė jam durklą ir liepė nužudyti jos tėvą Burgundijos kunigaikštį Robertą II. Taigi Buridanas žino baisias karalienės jaunystės paslaptis ir gali ją šantažuoti. Ji liepia įmesti Buridaną į kalėjimą ir aplanko čia jį, tvirtai pasiryžusi juo nusikratyti. Tą momentą, kai jau atrodo, kad herojus žuvęs, jis pradeda, lyg niekur nieko, linksmai pasakoti: „Tūkstantis du šimtai devyniasdešimt trečiaisiais metais, prieš dvidešimt metų, Burgundija buvo laiminga šalis... Kunigaikštis Robertas turėjo dukterį, jauną ir gražią... Kunigaikštis Robertas turėjo pažą, tyros ir ištikimos širdies[2]..."

Buridanas pagrasina Margaritai, kad liepsiąs perduoti karaliui laišką, kuriame ji (1293 metais) prisipažino ketinanti nužudyti tėvą, – tas laiškas esąs saugioje vietoje. Jis kalba taip įtikinamai, kad Margarita prižada jį paleisti ir liepia nuimti grandines.

Paskui jis reikalauja, kad būtų paskirtas pirmuoju ministru. Karalienė tuoj suteikia jam šį aukščiausiąjį postą. „Keistais laikais mes gyvename", – sako vienas pjesės personažas. Be abejo. Pasipila nauji nusikaltimai, bet dabar Margarita ir Buridanas – jau bendrininkai. Pjesės pabaigoje piktadariai susilaukia bausmės. Liudvikas X įsako suimti nusikaltėlius.

– Ką! – sušunka Margarita. – Suimti karalienę ir pirmąjį ministrą?

– Čia nėra, – taria valdžios atstovas, – nei karalienės, nei pirmojo ministro. Čia tik lavonas ir du žmogžudžiai.

Puiki replika, leidžiantis uždangai, ir apskritai ta visa istorija nepaprastai žavėjo Diuma. Jis pašėlusiai mėgo herojus, kurie vėl atsistoja ant

[1] Liudvikas X Užsispyrėlis (1289–1316). Visi pjesės įvykiai pramanyti. Istorinis faktas yra tas, kad Margarita ir jos mošos Blanša de la Marš ir Žana de Puatjė buvo apkaltintos santuokine neištikimybe. Liudvikas X, kuriam politiniais sumetimais buvo svarbu kuo greičiau vesti kitą moterį, Vengrijos Klementiną, liepė uždusinti savo žmoną tarp dviejų čiužinių Gajaro pilyje, kur ji buvo kalinama. Karalienei tada buvo suėję vos dvidešimt penkeri metai. (*Aut. past.*)

[2] 1293 m. Margarita Burgundė jokiu būdu negalėjo turėti meilužio nė pavainikio sūnaus: ji gimė 1290 m., ir tada jai buvo tik treji metai. (*Aut. past.*)

kojų, net, rodos, jau visai partrenkti žemėn, kapojasi su ištisu pasauliu priešų ir laimi, „išmesti pro duris, įlipa pro langą". Šiek tiek panašus buvo jo tėvo generolo Diuma, taip pat ir jo paties gyvenimas. Jo tėvas vienas apgynė Brikseno tiltą nuo visos armijos. O jis pats tarėsi 1830 metais su revolveriu rankoje užėmęs Suasono miestą. Jo tėvas nepabūgo imperatoriaus, jis – karaliaus. Gyvenime jis ne visada galėdavo patenkinti savo poreikį „drąsauti", triumfuoti, už tai atsigriebdavo teatre.

Prancūzų liaudis šiuo atžvilgiu buvo nusiteikusi taip kaip ir Diuma. Ji nenusileido karaliams; nuvertė vieną monarchiją 1789, kitą – 1830 metais. Ji mielai tikėjo karalių nedorybėmis. „Valdžia gadina valdovą, o absoliuti valdžia jį sugadina absoliučiai." Tai, kad vyras ar moteris, turintys per didelę galią, morališkai smunka, – mėgstama romantikų idėja. Viktoras Hugo, kaip ir Diuma, plaka kilmingąsias damas „Lukrecijoje Bordžijoje" ir „Marijoje Tiudor". Nedoroji Margarita Burgundė mėgina teisinti savo bjaurius darbus pagundomis, į kurias stumiąs valdžios turėjimas. „Aplink mane, – kalba ji, – niekas nė žodžiu neužsimindavo apie dorybę; dvariškiai man tik šypsodavosi, sakydavo, kad aš graži, kad visas pasaulis – mano, kad aš galinti jį aukštyn kojomis apversti dėl valandėlės malonumo..."

O Buridanas – avantiūristas. Jis atvyko užkariauti Paryžiaus ir šio tikslo siekdamas priemonių nesivaržo. Jis nepaprastai riteriškas: „Margarita, aš su tavim kalbėsiu stačias ir nepridengta galva todėl, kad tu karalienė, ir todėl, kad tu moteris..." Kalba jis pompastiškai; jam trūksta Stendalio herojų santūrumo, bet jis toks pat cinikas kaip ir jie. Jo neatbaido nusikaltimas. „Šis personažas lyg pranašauja atsirasiant tuos Antrosios imperijos smurtininkus, kuriuos stvers už apykaklės Viktoras Hugo savo „Atpilde".

„Nelio bokšte" tikroviškai nepavaizduotos nei žmonių aistros, nei istorinė epocha. „Nelio bokštas" – nei tragedija, nei drama; Diuma – nei Rasinas, nei Šekspyras. „Nelio bokštas" – melodrama, tipiška melodrama, tai yra pjesė, kurios siužetas paremtas atsitiktinumų žaismu, kurioje neįtikimiausi sutapimai žadina publikos susidomėjimą ir išsprendžia visas problemas kaip tik tuo momentu, kai pjesė jau, rodos, pateko į aklavietę.

Bet argi melodrama, nepaisant visų jos kraštutinumų, nelaikytina vienu iš meno žanrų, tegul ir antraeiliu? Juk to žanro tikslas – ne kopijuoti tikrovę, o rodyti ją pakeistu ar net iškreiptu pavidalu, siekiant sukelti žiūrovui tam tikras emocijas, – būtent tokias, kokių jis pageidauja. Tačiau 1832 metais žiūrovas jau nebe toks pat kaip 1782 metais. Kas anuo

metu vadinta „bulvarų publika"? Priemiesčių liaudies masės, kurių dėka ir suklestėjo Port Sen Marteno teatras; šią publiką maža tedomino jausmų analizė, – ji prieinamesnė turintiems daug laisvalaikio, gyvenantiems valdovų, dvarų ir salonų gyvenimą. Apie pasisekimą, kurio susilaukė tokie dramaturgai kaip Pikserekuras* ir tokios melodramos kaip „Adrė viešbutis", svajojo daugelis rašytojų. Romantinė drama yra ne kas kita, kaip eiliuota forma sutaurinta melodrama. Išsilavinę rašytojai, Hugo, Vinji, nenorėjo to pripažinti, jie net dvejojo (nors ir nelabai ilgai), ar atiduoti savo pjeses Port Sen Marteno teatrui. Diuma, autodidaktas, nebuvo toks skrupulingas: „Pjesės, kurias aš rašysiu, – sakė jis pačioje savo literatūrinės karjeros pradžioje, – geriau tiks vaidinti Bulvare, negu Prancūzų teatre".

Jis neklydo. Ir tai išėjo į gera ne tik jam, bet ir teatrui, nes panelė Mars ir jos mokykla vertė *Comédie-Française* laikytis dar nelankstesnio sąlyginumo, nei tas, kuris vyravo Bulvaro teatre. Ilgainiui, beje, publikai ėmė atrodyti nuobodoki ir Bulvaro vaidinimai, o, antra vertus, Rašelė įkvėpė naujos gyvybės tragedijai; susidarė visuomenės sluoksnis, puoselėjantis tradicinę kultūrą, ir vėl buvo grįžta prie Rasino. Taip, žinoma, ir turėjo būti. Tokie švytuoklės švytavimai ir yra meno istorija. Bet 1832 metai buvo melodramos triumfo metai, o Diuma turėjo visus duomenis susilaukti sėkmės kaip tik šiame žanre, nes jam buvo artimi minios jausmai: teisingumo troškimas, noras tarti išpuikėliams į akis karčią tiesą, polinkis dalyti žmoniją be jokių kategorijų į herojus ir niekšus.

Perskaitęs Arelio atsiųstą rankraštį, Diuma tuoj suprato, ką iš jo galima išspausti. Pradžioje reikia įdėti vieną paveikslą: supažindinti žiūrovus su personažais; paskui – sceną kalėjime, kurios nėra Gajardė variante. Bet svarbiausia – reikia atskleisti pagrindinę dramos mintį, kuri, Diuma nuomone (taip atrodys ir publikai), „tai kova tarp Buridano ir Margaritos Burgundės, tarp avantiūristo, apsišarvavusio visomis savo genialumo jėgomis, ir karalienės, apsišarvavusios visa savo aukšto rango galybe. Nereikia nė kalbėti, kad genialumas paims viršų".

Galiausiai svarbu įpinti į pjesę tuos šmaikščius dialogus, kuriais taip džiaugdavosi Diuma ir jo publika. Pavyzdžiui, pirmojo paveikslo gale, kai žudikas Orsinis susitinka tavernoje su trimis jaunikaičiais, kurių gyvybei ir laimei jis gresia, pasigirsta varpo dūžiai, – metas gesinti ugnį.

ORSINIS. Išmušė varpas, ponai bajorai.

BURIDANAS (ima apsiaustą ir eina pro duris). Sudie. Manęs laukia prie antrojo Luvro bokšto.

FILIPAS. Manęs – Frua Mantelio gatvėje.

GOTJĖ. O manęs – rūmuose.

(Jie išeina. Orsinis uždaro duris, sušvilpia. Pasirodo Landri ir dar trys vyrai.)

ORSINIS. O mūsų, vaikinai, laukia Nelio bokšte!

Visa tai skamba gana vulgariai, triukšmingai, bet užtat kokios paveikslų pabaigos! Kai trims jaunikaičiams už svaigią meilės naktį tenka sumokėti gyvybe, Filipas d'Onė, pasruvęs krauju, krinta šaukdamas:

FILIPAS. Gelbėkit! Gelbėkit! Eikš čionai, broli!

KARALIENĖ (įeina su deglu rankoje). „Kad tik pamatyčiau tavo veidą – ir galėčiau mirti", – taip, rodos, tu sakei? Teišsipildo tavo noras. (Nusiplėšia kaukę.) Pažvelk ir mirk!

FILIPAS. Margarita Burgundė, Prancūzijos karalienė! (Išleidžia paskutinį atodūsį.)

PANAKTINIO BALSAS (už scenos). Trečia valanda. Viskas ramu. Miegokite, paryžiečiai.

Pjesėje gausu pompastiškų ir didingų frazių: „Šėtono smuklininke!", „Išakėk man širdį dvidešimčia durklų – nerasi mano paslapties!", „Štai tavo ranka, joje – venos, o venose – kraujas!"

Diuma susiviliojęs pasidavė, parašė Areliui, kad sutinka iš pagrindų perdirbti „Nelio bokštą", tik reikia tuoj nustatyti finansines bendradarbiavimo sąlygas. Gajardė pagal sutartį gauna po keturiasdešimt frankų autorinio honoraro nuo kiekvieno vaidinimo plius bilietų už aštuoniasdešimt frankų (juos galėjai parduoti). Pusę tos sumos Gajardė žadėjo Žiuliui Žanenui, kai šis apsiėmė iš naujo parašyti pjesę. Bet Žanenas atsisakė darbo ir buvo toks kilnus – numojo ranka į savo dalį. Tačiau Diuma paliko pjesėje vieną Žaneno sukurtąją tiradą, kuri tapo garsi, – tiradą apie kilmingąsias damas:

BURIDANAS. Ar jums neatėjo į galvą, kurio luomo šios moterys?.. Argi nepastebėjote, jog tai tikriausiai bus kilmingos damos?.. Ar per savo

meilės nuotykius, būdami kur nors įguloje, daug matėte tokių baltų rankų ir tokių šaltų šypsenų? Ar atkreipėte dėmesį, kokie brangūs jų drabužiai, kokie švelnūs balsai ir veidmainingi žvilgsniai? Juk tai kilmingosios damos! Jos iškvietė mus naktį per seną moteriškę, prisidengusią veidą šydu, kalbančią saldžiais kaip medus žodžiais. Ak, žinoma, tai kilmingosios damos! Vos tik įėjome į tą akinamai puošnų būstą, svaigiai kvepiantį ir šiltą, jos tuoj puolė mus glamonėti, atsidavė mums be atodairos, nedelsdamos! Taip, iškart – mums, visai nepažįstamiems ir peršlapusiems nuo lietaus. Taigi aiškiai matyti, jog tai buvo kilmingos damos!.. Prie stalo... jos visai išėjo iš krašto nuo meilės ir girtumo; niekino Dievą, zaunijo nei šį, nei tą, svaidėsi bjauriais žodžiais; jos prarado bet kokį santūrumą, bet kokią gėdą, užmiršo žemę, užmiršo dangų. Tai buvo kilmingos, labai aukštos kilmės damos, sakau jums dar kartą...

Diuma gardžiavosi tuo tekstu kaip žinovas. Taip, melodrama kuo puikiausia, bet kadangi Žiulis Žanenas atsisakė savo dalies, tai Gajardė
 vėl liko vienintelis pjesės savininkas. Diuma siūlė palikti jam tas pačias teises kaip ir ankstesnėje sutartyje, su sąlyga, kad jis, Diuma, gaus nuošimčius nuo pajamų, pavyzdžiui, dešimt nuošimčių. Arelis sutiko pasirašyti tokią sutartį; jei pjesė turės pasisekimą, Diuma uždirbs krūvą pinigų, jei neturės – nieko negaus. Konfliktas prasidėjo nuo to momento, kai Diuma pareiškė, kad nori likti inkognito. Tas reikalavimas buvo nepriimtinas Areliui, mat jis tikėjos, kad Aleksandro Diuma vardas patrauks publiką. Bet Aleksandras buvo neperkalbamas. Jis primygtinai prašė, kad premjeros dieną tik Gajardė būtų paskelbtas pjesės autorium. Kodėl? Iš kuklumo? Tuo jį vargu ar galėtum įtarti. O gal jis manė, kad kritika, itin griežta jo pjesei „Karolis VII pas savo didžiuosius vasalus“, bus nuolankesnė pradedančiojo autoriaus veikalui?

Jis parašė kilniaširdišką laišką Gajardė, nurodydamas, kad Arelis jį, Diuma, prašęs „duoti keletą patarimų“, kad jis apsidžiaugęs proga padėti įkelti koją į teatrą jaunam kolegai, kad būsiąs laimingas *suteikti paslaugą,* o ne ją *parduoti,* ir tai, rodos, buvo tiesa, nes pagal susitarimą su Areliu Diuma uždarbis nesumažins Gajardė honoraro.

Bet jaunikaitis iš Tonero irzliai atsakė, kad jokių bendraautorių nenorįs. Diuma puolė pas Arelį, tas pasipiktino: „Jam, matyt, ne visi namie! Juk neprieštaravo, kad bendraautoriu būtų Žanenas!“ – ir liepė

pradėti repetuoti pjesę pagal Diuma versiją. Gajardė atvyko iš Tonero, pakėlė triukšmą, norėjo šaukti Diuma į dvikovą. Galų gale jiedu sudarė sandėrį – afišose bus parašyta: „Ponų Gajardė ir*** drama", o po premjeros bus „paskelbtas" tik Gajardė; vienas ir antras bendraautoris turės teisę išspausdinti „Nelio bokštą" savo raštuose. Susitarta, rodos, visai teisingai.

Per repeticijas, dalyvaujant tokiems atlikėjams, kaip panelė Žorž ir Pjeras Bokažas, pjesė, anot Diuma, „tuoj įgavo grandiozinį mastą". Iš pradžių Buridano vaidmeniui Diuma buvo numatęs Frederiką Lemetrą, bet Frederikas bijojo choleros ir nesirodė Paryžiuje. Panelė Žorž, beje, visiškai nepageidavo partnerio, kuris susigrobtų visą pasisekimą, ir ji privertė skirti Bokažą. Tuoj galvotrūkčiais grįžo Frederikas, bet Arelis nesutiko mokėti Bokažui netesybų, ir Frederikas draskėsi taip, kad visi ilgai atsiminė tą sceną.

Diuma labai norėjo duoti progą pasireikšti savo naujajai globotinei Idai Ferjė. „Areliui, man rodosi, reikalinga kaip tik ši jauna artistė. Žiuljeta negali pretenduoti į jokį rimtesnį vaidmenį." Žiuljeta – tai Žiuljeta Druė, buvusi skulptoriaus Pradjė pozuotoja, pusiau kurtizanė, pusiau artistė. Tačiau Arelis nutarė neimti „Nelio bokštui" ne tik Žiuljetos, bet ir Idos. Premjera įvyko 1832 metų gegužės 29 dieną. Panelė Žorž buvo didinga ir imponuojanti kaip skulptūra, Bokažas – mefistofeliškas ir fatalus. Diuma su naiviu pasitenkinimu aprašo „Memuaruose" savo triumfą:

Salė virte virė. Galėjai numanyti, kad pasisekimas bus didelis, jis tvyrojo ore, visi juo kvėpavo.

Antrojo paveikslo galas paliko šiurpų įspūdį. Buridanas iššoka pro langą į Seną; Margarita, nusiplėšusi kaukę, atidengia kruviną skruostą... – visa tai nepaprastai pagauna. Ir kai po orgijos, po pabėgimo, po žudynių, po juoko, užslopinto dejavimų, po to, kai žmogus išmetamas į upę, kai meilužė karalienė liepia negailestingai nužudyti savo vienos nakties mylimąjį, – kai po visa to pasigirsta ramus ir monotoniškas panaktinio balsas: „Trečia valanda. Viskas ramu. Miegokite, paryžiečiai!" – salėje pratrūko aplodismentai... Paskui prasidėjo garsusis veiksmas kalėjime.

Kartą sūnus mane paklausė (tuo laiku jis dar nerašė pjesių):

– Kokių pagrindinių taisyklių reikia laikytis, kuriant dramą?

– Pirmas veiksmas turi būti aiškus, paskutinysis – trumpas, ir svarbiausia: nereikia kalėjimo trečiame veiksme!

Bet, duodamas tokį patarimą, buvau nedėkingas; dar niekad nebuvau

matęs, kad kas nors taip paveiktų publiką, kaip ta kalėjimo scena, kurią puikiai suvaidino du aktoriai, nešę visą jos sunkumą ant savo pečių...

Ir pagaliau – penktas veiksmas, dėl kurio Arelis labai būgštavo. Jame du paveikslai: aštuntas – kupinas šiurpaus komizmo, ir devintas, kurį baisumu galima lyginti tik su antruoju. Kažkas čia priminė Sofoklio antikinį fatalizmą, atmieštą kai kurių Šekspyro scenų šiurpu. Pasisekimas milžiniškas, griausmingai plodami, žiūrovai šaukė poną Frederiką Gajardė...

Kitą dieną Arelis liepė afišoje išspausdinti: „Nelio bokštas", ponų*** ir Gajardė drama. Diuma puolė pas Arelį:

– Jūs mane vėl supjudysite su Gajardė!

– Mielasis, – atsakė Arelis, – pjesė susilaukė didelio pasisekimo, o, kai dar prisidės skandalas, pasisekimas bus milžiniškas... Jei Gajardė prikibs dėl autorystės, skandalas man garantuotas... Taigi bent šitaip jis bus pasidarbavęs pjesės labui... Ė, negi jūs manot, Diuma, kad galima rašyti šedevrus, o paskui gintis: „Čia ne mano!" Ne, norite ar nenorite, vis tiek visas Paryžius sužinos, kad jūs čia pridėjote savo ranką.

Tuo momentu kažkas pasibaladojo į duris. Įėjo teismo antstolis ir įteikė oficialų pranešimą, apmokėtą žyminiu mokesčiu: Gajardė iš Tonero (Jonos departamente) reikalavo, kad „ponas Trys Žvaigždutės" būtų nukeltas į antrą vietą. Arelis atsisakė; Gajardė iškėlė bylą ir laimėjo, bet gudruolis direktorius garantavo sau nemokamą reklamą. Diuma ir Gajardė susipyko taip, kad net šaudėsi iš pistoletų dvikovoje, tačiau be rezultatų. Trys žvaigždutės buvo nukeltos į antrą vietą. Teisiniu atžvilgiu incidentas baigėsi.

Tačiau ta visa istorija pakenkė Diuma reputacijai. Laikraštukai, visada jam nepalankūs, tvirtino, kad jo, Diuma, „Nelio bokšte" nesą *nieko*, bet tai buvo netiesa. Diuma priešai, – o jų, nors buvo sugyvenamas, turėjo daug, – jiems kėlė apmaudą jo gyrimasis, erzino pasisekimas tarp moterų ir teatre, – stengėsi įrodyti, kad jis savo pjesių neparašęs nė žodžio, viską atlieką bendradarbiai. Bet tada būtų galima paklausti, kodėl Gajardė, dirbdamas jau pats vienas, susilaukdavo tik nedidelio pasisekimo ar net visiškos nesėkmės.

Priekabusis Giustavas Planšas rašė: „Ponui Diuma, debiutavusiam jau tik po 1829 metų, rodos, gresia pavojus netrukus būti visai užmirštam". Jis jam priekaištavo, kad vietoj klasikinio idealizmo stengęsis brukti

bjaurų realizmą: „Ponas Diuma nepratęs mąstyti, užgaidą jis tuoj realizuoja veiksmu – greit kaip vaikas; todėl jis puolėsi kovoti su tradicijomis, nėmaž nenuvokdamas, koks vertingas tas paminklas, kurį ėmėsi griauti". Keista klausytis, kad Diuma kaltinamas realizmu. Ar yra kas nors dar mažiau realistiška negu jo draminiai veikalai? Jau teisingiau sakyti, kaip tvirtino tas pats Planšas: „Prieš Diuma nusistatę visi rimti menininkai". Apie 1830 metus „Jaunoji Prancūzija" laikė Viktorą Hugo ir Aleksandrą Diuma šiuolaikinės dramos kūrėjais. „Henrikas III ir jo dvaras" praskynė kelią „Ernani", ir publika buvo linkusi abu autorius dėti greta vienas kito. Po 1832 metų rafinuoto skonio žmonės jau nesilaikė tokios pažiūros. Hugo žengė ir nužengė toli į priekį. Sent-Bevas, nors ir neginčijęs, kad Diuma turi talentą, sakydavo: „Tas jo talentas iš tikrųjų beveik fizinis". Pasak jo, čia esą daugiau užsidegimo, veržlumo negu meno. „Jėgų pertekęs temperamentas."

Bet argi ne puiku jau ir tai, kad temperamentas pertekęs jėgų?

II

Taikus sambūvis

1832 ir 1833 metais Diuma sekėsi gyventi ir su Bele, ir su Ida. Pirmaisiais metais jis gyveno su Bele (Melani Ser) tai Paryžiuje, Orleano skvere, tai Normandijos žvejų uoste Triuvilyje, kur nulįsdavo dirbti į kokį viešbutį. Bet 1833 metais paėmė viršų Ida ir apstatė baldais sau ir Diuma butą Blė gatvėje (citrinmedis, žvėrių kailiai), kur ji visiškai ir valdė. Taikų sambūvį itin lengvino teatro reikalavimai. Abi damos buvo aktorės, ir Diuma parūpindavo vaidmenų vienai ir kitai. „Anželėje", kuri buvo parašyta 1833 metais, vaidino ir panelė Melani, ir panelė Ida. „Jei aš teatrui atiduodu pjesę, – aiškindavo Diuma direktoriams, – tai noriu, kad jo scenoje būtų talentai, kurie man patinka." Pasakyta taktiškai.

Ida Ferjė, didesnė garbėtroška nei Belė Krelsamer, reikalavo prabangos, į kurią buvo linkęs ir pats Diuma. Dabar jis jau žinojo, kad jo meilužė turi rimtų ydų: Ida jam iškeldavo kasdien po dvi tris scenas, susimokydavo prieš jį su tarnais, perimdavo jo laiškus. „Bet jos antakiai, – rašo grafienė Daš*, – buvo meniškai nubrėžti, oda balta, satininė, skais-

ti, lūpos raudonos kaip koralai, plaukai suraityti tūkstančiais garbanėlių kaip Mančini."* Jos apkūnumas atrodė grėsmingas, tartis buvo peiktina. Ji kalbėjo taip, lyg sirgtų chroniška sloga. Bet Ida mokėjo meiliai priimti svečius, ir Diuma netrukus ėmė ją labiau vertinti kaip namų šeimininkę, negu kaip mylimąją. Nors Katrina ir Belė jam pagimdė vaikų, Ida buvo pakelta į vyriausiosios sultonės rangą ir jai net pavyko įkurdinti sugyventinio bute savo motiną našlę Feran.

Jaunutis Aleksandras, Katrinos sūnus, matė esąs paaukotas. Iš Votjė auklėjimo įstaigos tėvas jį perkėlė į Gubo pensioną. Direktorius Prosperas Gubo, kaip žinome, buvo tėvo draugas. Laisvalaikiu jis kūrė pjeses, buvo garsiosios dramos „Trisdešimt metų, arba lošėjo gyvenimas" bendraautoris Dino slapyvardžiu ir davė Aleksandrui Diuma siužetą, pagal kurį tas parašė pjesę „Ričardas Darlingtonas". Gubo, žmogus protingas ir išsilavinęs, turėjo neabejotinų auklėtojo duomenų. Jis įsteigė Blanšos gatvėje, toje vietoje, kur dabar Paryžiaus teatras, Sen-Viktoro pensioną. Gaudama finansinę paramą iš bankininko Lafito, jo įstaiga ėmė klestėti; joje mokėsi gerų šeimų – aristokratų, stambių finansininkų ir prabangos dalykais besiverčiančių komersantų – sūnūs; Diuma

pasirinko šį pensioną todėl, kad kartu su Gubo rašė pjeses teatrui. Jis neįsivaizdavo, kaip baltinių siuvėjos pavainikį sūnų sutiks išlepintų, sugadintų, tuščių vaikų gauja.

Kai kurių pensiono auklėtinių motinos buvo Katrinos Labė klientės. Per jas sužinota, kad ji netekėjusi, kad jos berniukas – pavainikis. Kas tada ėmė darytis, sunku net patikėti. „Vaikai, – rašė vėliau Aleksandras Diuma sūnus, – mane įžeidinėjo nuo ryto iki vakaro; jiems turbūt buvo smagu, kad, žemindami mane, gali žeminti plačiai skambančią mano tėvo pavardę, kurios, nors ir labai dėl to krimsdamasi, nebuvo gavusi mano motina." Kai mažasis Aleksandras ryžosi ginti motinos garbę, pensiono draugai ėmė jį boikotuoti. „Vienas tarėsi turįs teisę man prikišti, kad aš neturtingas, nes pats buvo iš turtuolių šeimos; kitas – kad mano motina dirba, nes jo dykinėjo; trečias – kad esu amatininkės sūnus, nes jo tėvas – aukštos kilmės; ketvirtas – kad aš neturįs tėvo, nes jis pats galbūt turėjo du..." Naktį jam trukdydavo miegoti, valgykloje paduodavo tuščias lėkštes. Klasėje kankintojai susigalvojo naują žaidimą – klausdavo mokytoją:

– Ponas mokytojau, kokia buvo gražuolio Diunua* pravardė?

– Orleano pavainikis.

– O kas yra pavainikis, ponas mokytojau?

Mokinys Diuma susirado žodyne žodį „pavainikis“. Buvo paaiškinta: *ne santuokoje gimęs vaikas.* Jo budeliai net priterliodavo jam knygas ir sąsiuvinius nepadorių piešinių, po kuriais parašydavo jo motinos pavardę; kai jis jau nebeištverdavo, nulindęs kur į kampą, žliumbdavo. Tie persekiojimai neigiamai paveikė jo būdą ir sveikatą. Jis pasidarė įtarus, trokšte trokšdavo atsikeršyti.

„Tas pragaras“ jam paliko neišdildomą įspūdį. Visą gyvenimą jam neduos ramybės suvedžiotų merginų ir pavainikių problema. Vėliau jis prisipažins, kad „jo siela niekad visiškai nepasveiko, niekad neužgeso kerštas, net laimingiausiomis jo gyvenimo dienomis“. Kartą jis susitiko bulvare vieną savo buvusį persekiotoją, ir šis, „kilniaširdiškai dovanojantis už savo paties piktybes“, pasuko į jį, tiesdamas ranką. Diuma jį rūsčiai sustabdė: „Meldžiamasis, aš dabar visa galva aukštesnis už patį. Jei tik kreipsies į mane nors vienu žodžiu, sulaužysiu tau šonkaulius“.

Štai iš kur jis, nors daug kuo panašus į tėvą: milžiniškas ūgis, simpatija keršytojams, troškimas pačiam būti keršytoju – ir dar ne bet kokiam, – turi ir visai skirtingų savybių. Jis mėgs būti vienas, mąstyti, priešingai Diuma tėvui, kuris negali apsieiti be meilužių ir bendrastalių. Diuma tėvas žmones išgalvoja, sūnus juos stebės. Jis bus reformatorius, 129
stojantis prieš įsigalėjusią netvarką, ir, nurimus jaunystės aistroms, nuostabiai susirūpins morale.

Generolas Diuma nepaklausydavo savo karinės vyresnybės, „Antoni“ autorius pamaištaudavo prieš visuomenę. Bet visi Diuma tėvo prakeikimai ir anatemos buvo tik literatūrinė duoklė; Diuma sūnaus neapykanta, kilusi iš vaikystėje patirtų skriaudų, bus tikra ir nepagydoma. Tėvas sveikatingas. Sūnui protarpiais užeis fizinės ir moralinės krizės, net grės pavojus, kad sutriks psichika. Tėvas, tiek ir tiek apsigavęs, visada bus optimistas; sūnus, nors jam ims sektis jau labai anksti, liks pesimistu. „Aš laikausi tokios preventyvios filosofijos: pirmiausia tariu, kad visi vyrai niekšai ir visos moterys – nenaudėlės. O jei pastebiu, kad dėl kurio ar kurios apsirikau, tai, užuot susisielojęs, tik maloniai nusiviliu.“ Apie rinką sprendžiama pagal tai, kokias prekes ten randame; Diuma sūnus, žengdamas į gyvenimą, jame rado jaunus elegantiškus Gubo pensiono banditus. Jie niekad jam neišeis iš atminties.

1832 metais Diuma tėvo teatrinę veiklą keletą mėnesių nutraukė ilgoka kelionė po Šveicariją, į kurią turėjo išvykti atsargumo sumetimais. Liepos monarchija tebebuvo nepopuliari; studentai ir darbininkai ruošė demonstracijas. Birželio mėnesį ryšium su liberalių pažiūrų generolo

Lamarko laidotuvėmis kilo smarkios riaušės. Diuma ėjo, apsivilkęs artileristo uniforma, demonstrantų minioje, jį pažino ir įskundė, kad esąs respublikonas. Viename legitimistų laikraštyje buvo net pranešta, kad Diuma nutvertas su ginklu rankoje ir sušaudytas. Tai buvo, žinoma, tik plepalai, bet keliamas dėl jo triukšmas darėsi pavojingas. Jis turėjo draugų karaliaus dvare (svarbiausia jauną ir malonų Orleano kunigaikštį, sosto įpėdinį); tie jam patarė išvykti kokiam mėnesiui, – per tą laiką jį užmirš, – į užsienį.

Ši kelionė buvo spalvinga ir dramatiškai jaudinama, kaip visos Diuma kelionės. Jis susitiko su Šatobrianu, karaliene Hortenzija, alpinistų vadovu Balma*. Du tomai „Kelionės įspūdžių", parašytų gyvai ir tikrai puikiai, buvo išspausdinti *La Revue des Deux Mondes,* paskui išėjo atskiru leidiniu. Jis, be to, pamiklino plunksną, rašydamas tam pačiam žurnalui apsakymus istorinėmis temomis, ir, nors istorinę medžiagą buvo beletrizavęs drąsokai, istorikai jo per daug nenupeikė. Sent-Bevas, kruopštus portretistas, Diuma laikė paviršutinišku, bet skaitytojai buvo atlaidesni.

Perėjęs skaistyklą, Diuma parvyko į Paryžių, ir Arelis jį ėmė spausti,
 kad greičiau ką nors duotų Port Sen Marteno teatrui. Tada ir prasidėjo Diuma konfliktas su Hugo. Hugo visą jaunystę buvo pavyzdingas vyras ir tėvas. Bet 1833 metais tobuloji sutuoktinių pora neteko rojaus. Adelė ir Viktoras abipusiu susitarimu stengėsi išsaugoti visuomenės ir keturių vaikų akyse garbios šeimos paveikslą. Bet iš tikrųjų Adelė leido Sent-Bevui apie ją suktis – ir netgi daugiau. Hugo pasiskyrė meilužę – Žiuljetą Druė, skaisčią, gražią, bet ne per didžiausio talento, aktorę. Iki tol Hugo ir Diuma sugyveno gana gerai. Jiedu pernelyg pasitikėjo savimi, kad pavydėtų vienas kitam, bet varžybos tarp aktorių būna kur kas aršesnės negu tarp rašytojų. Kai Hugo teko proteguoti savo Žiuljetą, o Diuma – Idą, konfliktai tapo neišvengiami – tuo labiau kad abi moterys troško vaidinti tuos pačius vaidmenis ir dirbo tame pačiame Port Sen Marteno teatre.

Arelis, direktorius, ir panelė Žorž, šio teatro deivė globėja, labiau palaikydavo Idą Ferjė negu Žiuljetą Druė visų pirma dėl to, kad Ida, šiaip ar taip, geresnė aktorė, o antra – Žiuljeta buvo gražesnė, ir svarbiausia: panelė Žorž truputį griežė dantį ant Hugo už tai, jog šis niekad nebandė laimėti jos širdies. Ji, tiesa, visai nenorėjo, kad jis taptų jos meilužiu, bet ją ėmė apmaudas, jog toks gražus vyriškis tapo meilužiu kitos, be to, dar ir jaunesnės, moters. O Are-

lis viską darydavo taip, kaip pageidavo jo imperatoriškoji ir imperatyvi draugė. Jis pasistengė be eilės praleisti pjesę, kurią Diuma parašė Idai („Katriną Hovard"), ir atidėti vėlesniam laikui Viktoro Hugo „Marijos Tiudor" vaidinimą. Nuo to ir prasidėjo trynimasis, pasibaigęs tik dėl lojalios ir didžiadvasiškos Diuma laikysenos. Jis įsikišo į šį reikalą ir sutaikė Arelį su Hugo.

Bet Viktoras Hugo pareikalavo, kad Žiuljetai būtų atiduotas antrasis vaidmuo jo pjesėje („Džeina Talbot"), kurioje pagrindinį vaidmenį (karalienę Mariją) turėjo vaidinti panelė Žorž. Visi teatre kalbėjo, kad Žiuljeta sužlugdysianti pjesę ir kad vaidmenį reikią atiduoti Idai. „Šventyklos slibinai" Pjeras Bokažas ir panelė Žorž su nepageidaujama partnere vargše Žiuljeta elgėsi taip užgauliai, kad jai imdavo ir visai nebesisekti. Rezultatas buvo tas, kad pirmasis „Marijos Tiudor" vaidinimas praėjo labai blogai. Žiuljeta buvo nušvilpta. Visi „Ernani" kovotojai su Sent-Bevu priešaky ėmė sakyti, kad, laimė, Ida mokanti vaidmenį ir nuo antrojo vaidinimo jai reikią jį pavesti. Žiuljeta net susirgo iš to nemalonumo ir atgulė į patalą; Hugo, norėdamas išgelbėti „Mariją Tiudor", nusileido.

Kaip tik keletas dienų prieš tai *Journal des Débats* išspausdino Granjė de Kasanjako straipsnį, kuriame Diuma buvo kaltinamas sekąs Šileriu, Gėte, Rasinu, o įkvėpimo savo „Kristinai" pasisėmęs iš „Ernani" penkto veiksmo. Diuma būtų galėjęs iš to tik pasijuokti. (Juk ar Vinji, pavyzdžiui, nekaltino Hugo, kad šis tiesiog visus apvagiąs?) Bet Diuma žinojo, kad Granjė de Kasanjakas pateko į *Débats* Hugo rekomenduotas. Jis perpyko, parašė Viktorui Hugo: „Aš įsitikinęs, kad jūs iš anksto žinojote apie tą straipsnį". Poetas patikino Diuma, kad esąs jo draugas, o Granjė de Kasanjakas laiške, įdėtame *Journal des Débats*, tvirtino, kad Hugo su straipsniu neturįs nieko bendra. Bet paneigimais retai kada tikima, o dar rečiau jais verta tikėti. Matyt, taip buvo ir šiuo atveju, nes Sent-Bevo laiške skaitome: „Vienas Hugo draugas parašė straipsnį prieš Diuma, ir dėl to šis įširdo ant Hugo; dabar jiedu susipyko amžinai, ir dar blogiau – su skandalu, o tai vis dėlto meta šešėlį ant poezijos..."

Pamanyk, koks geras! Sent-Bevas buvo pernelyg patenkintas Diuma vaidais su Hugo, kad sielotųsi dėl poezijos prestižo. Bet jis išleido iš akių įgimtąjį Diuma širdies gerumą: šis nemėgo ilgai su kuo nors pyktis. Po kurio laiko, kai prireikė sekundanto dvikovai, Diuma nedvejodamas kreipėsi į savo senąjį draugą Hugo:

Viktorai, šiokie ar tokie mudviejų dabartiniai santykiai, tikiuosi, vis dėlto neatsisakysite man padaryti paslaugą, kurios prašysiu. Kažkoks akiplėša mane asmeniškai įžeidė bjauriame keturkojyje laikraštpalaikyje „Lokys". Šįryt tas apkiautėlis atsisakė susitikti su manim, esą nežinąs, kas mano sekundantai. Rašau taip pat laišką ir de Vinji, kad iš mano priešininko atsikalbinėjimų, jei vėl susigundytų jų griebtis, liktų nevykę juokai. Lauksiu Jūsų rytoj septintą valandą namuose. Brūkštelkite žodelį per pasiuntinį, kad žinočiau, ar galiu Jumis pasikliauti. Tarp kitko, juk mudviem būtų proga vėl spustelėti vienas kitam ranką – aš, tiesą sakant, to pasigendu.

Diuma garbingai žengus pirmąjį žingsnį, visi reikalai susitvarkė. 1835 metais jis išvyko į ilgą kelionę po Italiją, iš kurios atsivežė tris dramas, eiliuotą „Dieviškosios komedijos" vertimą ir naujus „Kelionės įspūdžius". Važiuodamas į Italiją ir grįždamas, jis buvo apsistojęs Lione; čia mergino aktorę Hiasintą Menjė, guvią inženiu, kuri sugebėjo pasilaikyti Diuma, beveik nieko jam neleisdama. „Hiasinta mieloji, niekad nemaniau, kad vyrą galima padaryti tokį laimingą, atmetant visus jo prašymus..." Šalia jos jisai svajodavo „apie meilę, visai kitokią negu šiaip. Daugiau širdies, o ne geidulių". Ta pusiau platoniška idilė prasidėjo 1833 metais ir tęsėsi su pertraukomis keletą metų. Jaunutei Hiasintai jis prisipažino, kad Ida nusivylęs. „Aš tikėjausi, – rašė jis, – ryšio, jungiančio fizinį grožį su širdies atsidavimu. Bet netrukus supratau, kad jos meilė toli gražu ne tokia stipri kaip mano. Esu pernelyg išdidus, kad duočiau daugiau, negu man duodama, ir aistros perteklių uždariau savo sieloje..." Tą perviršį jis ir siūlė Hiasintai. Bet rėmai, kuriuose ji stengėsi jį išlaikyti, pasirodė per siauri. „Sudie, mano angele, myliu tave ir bučiuoju tavo kaktą ir tavo kelius. Kaip matai, aplenkiu tai, kas man nepriklauso." Bet platoniška meilė niekada nebuvo jo stiprybė: „Sudie, Hiasinta, mano lūkesčiai ir šį kartą neišsipildė. Man sekasi įgyvendinti tik garbės troškimus, ir jūs būsite viena iš tų, kurios taip išdžiovino mano širdį, kad dabar jie vieni ir tegali joje gyvuoti..."

Kitą vasarą, pakviestas Adelės, Diuma atvyko pietų – Hugo šeima tada vasarojo Paryžiaus priemiestyje Furkė – ir sužavėjo visus keturis vaikus savo pasakojimais. Jis mėgo gyvenimą ir to, kas buvo ir pražuvo, ilgai neminėdavo – vaidai jam greit nusibosdavo.

1836 metus Aleksandrui Diuma paženklino naujas triumfas: drama

„Kinas, arba Genijus ir iškrikimas" – apie didįjį anglų aktorių, kuris neseniai tragiškai mirė nuo palaido gyvenimo.

Kaip beveik visi Diuma kūriniai, ši pjesė buvo atsitiktinumo ir susitikimo vaisius. Frederikas Lemetras tik ką perėjo į Varjetė teatrą. Pjesės antraštė „Genijus ir iškrikimas" kaip tik gana gerai apibūdino jį patį. Diuma jį laikė pirmaeiliu to meto aktoriumi. Davė jam interpretuoti „Napoleoną", ir, jo manymu, Buridano vaidmenį „Nelio bokšte" jis suvaidino daug geriau nei Bokažas. Bet turėti reikalą su Lemetru buvo nelengva. Į sceną jis įeidavo visiškai girtas, išlįsdavo iš jos pro suflerio būdelę ir, vaidindamas Buridaną, staiga užsidėdavo žalius akinius. Tuštybė jo buvo beprotiška, jam vis atrodydavo, kad jo pavardė afišose išspausdinta nepakankamai stambiomis raidėmis.

– Bet ponas Frederikai, – paklausė jį sykį kažkoks teatro direktorius, – kur, jūsų manymu, aš turiu spausdinti kitų pavardes?

– Iš tos pusės, kur klijai! – didingai atsakė Frederikas.

Taigi jis turėjo daug bendrų bruožų su Kinu ir labai norėjo savo debiutui Varjetė įkūnyti kaip tik šį personažą. Du dramaturgai Teolonas ir Kursi (gana vaisingi, bet mažai paisantys kokybės) pasiūlė jam pjesės scenarijų. Frederikas buvo juo nelabai patenkintas ir kreipėsi pagalbos į Diuma, kuris pagyvino intrigą, iš naujo parašė dialogą ir įrašė po pjese tik savo pavardę. Pjesėje daug kas priminė Frederiką ir patį Diumą. Scena, kurioje Kinas įžeidinėja Anglijos perą, buvo sukurta pagal Diuma nugirstąjį barnį tarp Arelio ir Lemetro. Piktu Kino monologu prieš anglų kritiką antrame veiksme patsai Diuma koneveikė prancūzų kritiką.

Scenarijus liko toks, koks buvo Teolono: Kinas varžosi su Velso princu dėl gražuolės Danijos pasiuntinio žmonos ir, pertraukęs „Romeo ir Džuljetos" vaidinimą, kreipiasi nuo scenos pasityčiojama kalba į sosto įpėdinį. Paskui tragikui „pasiūloma" keliauti į Ameriką, ir į tremtį ištikimai lydi seniai jį mylinti mergina.

Dėl vaizdų iš teatro pasaulio ir Kino personažo, kurį Frederikas Lemetras suvaidino „genialiai ir išties iškrikusį", pjesė susilaukė neregėto pasisekimo. Heinrikas Heinė, ne per daug švelnus kritikas, rašė: „Iš viso šio paveikslo trykšta tiesa... Krinta į akis nuostabi giminystė tarp personažo ir aktoriaus... Frederikas, prakilnus juokdarys, nuo kurio baisių klounadų bąla iš siaubo Talija ir šypso iš laimės Melpomenė..."

Varjetė direktorius buvo pažadėjęs išmokėti Aleksandrui Diuma tūkstančio frankų premiją, jei dvidešimt penki pirmieji „Kino" vaidinimai „duos" šešiasdešimt tūkstančių frankų. Dvidešimt penktojo

vaidinimo vakarą Diuma įėjo į direktoriaus kabinetą ir pareikalavo premijos.

– Jums nepasisekė, – tarė direktorius, – tik ką baigėme suvesti sąskaitas. Surinkta 59 997 frankai.

Diuma pasiskolino iš jo dvidešimt frankų, puolė į kasą ir nusipirko parterio bilietą už penkis frankus.

– Dabar 60 002 frankai, – tarė jis.

Ir gavo premiją.

III

Vedybos prie Liudviko Pilypo

1837 metais Orleano kunigaikštis vedė. Tėvas mėgino jam gauti Austrijos erchercogaitę, bet „karalių giminė" nenorėjo girdėti apie „uzurpatorių". Teko tenkintis vokiečių kunigaikštyte Elena fon Meklenburg-

Šverin, kuri, beje, buvo meili, romantiška ir išsilavinusi. Liudvikas Pilypas paskelbė, kad Versalio rūmuose bus suruošta iškilminga vakarienė, o po jos – pokylis visiems, kurie yra Prancūzijos šlovė.

Švenčių išvakarėse Diuma atėjo smarkiai susierzinęs pas Hugo. Esą laukiama pristatant Garbės legiono ordinams gauti. Diuma irgi buvęs sąraše, bet karalius jį išbraukęs. Pagieža respublikonui, tautinės gvardijos artileristui ir sena antipatija nenuoramai Palė Rojalio tarnautojui. Įsižeidęs Diuma grąžino kvietimą į Versalio iškilmes. Viktoras Hugo kilniai pareiškė, kad visiškai solidarizuojasi su savo kolega ir bičiuliu: jis parašė Orleano kunigaikščiui, kad irgi neateisiąs, ir paaiškino kodėl.

Kunigaikštis sosto įpėdinis, didelis abiejų rašytojų gerbėjas, labai nuliūdo, o dar labiau – jaunoji kunigaikštienė, kuri džiaugėsi susitiksianti savo mėgstamus autorius. Abu užtarė Diuma prieš karalių, ir viskas susitvarkė. Jis vėl buvo įtrauktas į sąrašą. Bičiuliai nutarė į Versalį vykti kartu, ir, kadangi buvo privalomi mundurai, abu apsivilko tautinės gvardijos uniformas, – tai dar labiau pabrėžė jų vieningumą. Versalyje jie rado Balzaką markizo kostiumu, pasiskolintu iš senų drabužių prekiautojo, ir Eženą Delakrua. Karalius ir princai buvo labai malonūs. Buvo vaidinamas „Mizantropas", dalyvaujant panelei Mars. Žiūrovai – genero-

lai ir aukšti valdininkai – nusivylę kalbėjo: „Nejaugi čia „Mizantropas“? O aš maniau, kad bus juokinga...“ Pasibaigus iškilmėms, teko ilgai ieškoti karietos. Diuma ir Hugo rado savąją tik pirmą valandą ryto ir į Paryžių parvyko švintant.

Dabar abiem rašytojam jau buvo garantuota kunigaikščių poros draugystė. Viktorui Hugo ji davė Garbės legiono karininko rozetę, Diuma – riterio kryžių. Sužinojęs tą naujieną iš sosto įpėdinio, šis pranešė ją Viktorui Hugo:

Brangusis Viktorai, ordinai mudviem pasirašyti šįryt. Man pavesta pranešti jums apie tai pusiau oficialiai. Ponia Orleano kunigaikštienė labai didžiuojasi jūsų atsiųsta dovana; ji padėkos jums pati. Apie tai man pavesta jums pranešti jau oficialiai. Spaudžiu jus glėbyje.

Hugo priėmė tą apdovanojimą su įprastu jam išdidžiu orumu; Diuma džiaugėsi kaip vaikas; puikuodamasis vaikštinėjo po bulvarą, užsikabinęs didžiulį kryžių, šalia prisegė Izabelės Katalikės ordiną, kažkokį belgišką medalį, švedų Gustavo Vazos kryžių ir švento Jono Jeruzaliečio ordiną. Nukeliavęs į kurį kraštą, Diuma būtinai stengdavosi gauti ordiną, o be to, dar ir pirkdavosi tokius, kuriuos galėtų nešioti. Jo frakas iškilmių dienomis virsdavo tikra medalių ir ordino juostelių paroda. Nekalti pomėgiai.

Generolienė Diuma neišgyveno iki tos dienos, kai sūnus gavo garbės ženklą, kurio niekaip nesusilaukė jos vyras. Ji mirė nuo apopleksijos smūgio 1836 metų rugsėjo 1 dieną. Nors Diuma ją tebemylėjo, bet paskutiniu metu ėmė jai skirti mažiau dėmesio. Ji gyveno Fobur diu Rulio gatvėje, netoli nuo Rivoli gatvės, kur nepasotinamoji Ida neseniai privertė savo meilužį išsinuomoti prabangų butą. Diuma nuskubėjo pas motiną ir, budėdamas prie jos, parašė laišką ištikimiausiam savo draugui Orleano kunigaikščiui: „Čia, prie savo mirštančios motinos patalo, meldžiu Dievą, kad išsaugotų jums tėvus...“ Po valandos į butą užkopė liokajus ir pranešė, kad kunigaikštis jo laukiąs karietoje. Diuma nulipo žemyn, karietos durelės buvo atidarytos, ir jis apsiverkė, parkniubęs prie kelių žmoniškiausiojo iš visų karališkųjų didenybių.

Diuma dailininkui Amori Diuvaliui:

Mano motina miršta, brangusis Amori. Neturiu jos atvaizdo ir tikiuosi, kad būsite toks geras draugas – suteiksite man tą paskutinę paslaugą. Laukiu Jūsų Fobur diu Rulio gatvėje, Nr. 48, pas ponią Lorsė. Jums atsidavęs.

Mirus Aleksandro motinai, Ida Ferjė visiškai jį paėmė į savo rankas. Šis puikus, bet silpno būdo, vyrelis nemokėjo tvarkyti savo gyvenimo. Jis mielai sutiko būti valdomas protingos moters, kurios jis nemylėjo, bet ji bent nevaržė jo laisvės, įrodė, kad nevaisinga, ir buvo nebloga aktorė. Jis pasiėmė ją į Noaną pas Žorž Sand, ir abi moterys labai suartėjo. Nors jiedvi kiekviena savaip buvo susijusios su romantine drama, viena ir kita liko blaivios realistės. Sand manymu, Ida teatre „momentais pasiekdavo didžiausią dvasios pakilimą"; ji gyrė jos protą. Ida Ferjė buvo pakankamai išmintinga – nesipriešino Diuma trumpalaikėms „meilėms". Ji norėjo būti ir buvo pirmoji sultonė, gyvenimo draugė, pas kurią valdovas visada galėdavo grįžti, nusivylęs kitomis. Atsilygindamas už tai, jis jai leido pas save gyventi, karališkai ją išlaikė, imdavo drauge kur nors keliaudamas ir rašė jai vaidmenis:

Ir jūs man tarėt, tarėt savo mielu balseliu:
„Parašykite greičiau man dramą..." Štai jinai.

Jis su ja ilgai gyvendavo Italijoje, ypač Florencijoje, kur ji patraukė daugelio aristokratų širdis. Ji gerokai nutuko. „Ne visuomet ji buvo tokia, – tarė Teofilis Gotjė, – prisimenam, ją matydavome liekną ir beveik laibą." Bet gerasis Teo tuoj priduria, kad Ida Ferjė „apsčiai ir su pertekliumi turi to, ko stinga pusei Paryžiaus moterų, todėl liesosioms ji atrodo per daug riebi, įkūni... Aš prisipažįstu, nors galiu būti palaikytas turku, jog tokie moterų trūkumai, kaip žydinti sveikata ir derlumas, man atrodo žavūs. *Kiekviena moteris turi skeletą,* – rašo Viktoras Hugo. – *Bet mums patinka, kai per gerą apvalkalą to skeleto nematyti...*"

Kaip apie didžiausią garbę Ida tuo laiku svajojo apie angažavimą į *Comédie-Française.* Mainais už šią paslaugą Diuma prižadėjo teatrui dvi pjeses, ir Ida 1837 metų spalio 1 dieną buvo priimta vaidinti jaunos įsi-

mylėjėlės vaidmenis. Savo meilužės debiutui ir savo paties šlovei Diuma parašė šešių veiksmų eiliuotą tragediją „Kaligula". Antikinis siužetas, aleksandrinė eilėdara, žodžiu, iššūkis Rasinui jo paties valdose. Pjesė jau vien savo naivumu būtų turėjusi nuginkluoti kritikus. Čia, kaip ir „Marijoje Tiudor", susipynė politinė ir meilės intriga. (Jaunasis galas Akila imasi nužudyti pasileidėlį imperatorių, nes šis pagrobė jo sužadėtinę.) Diuma sukūrė Idai visiškai bespalvį vaidmenį – į krikščionybę atsivertusios romėnės Stelos, kurios geidžia ir kurią pagrobia Kaligula. Kaip jos priešprieša ir kontrastas pagal romantinės literatūros tradicijas vaizduojama Mesalina, iškrypėlė ir kraujotroška, „siekianti tenkinti savo geismus keistu būdu, nakties priedangoje"; ji labai primena Margaritą Burgundę.

Tačiau Gotjė išgyrė tą ekstravagantišką pjesę: „Kaligula" – vienintelis 1837 metais išėjęs sąžiningas poezijos kūrinys; parašyti didelę, šešių veiksmų eiliuotą dramą mūsų laikais man atrodo žygdarbis... Aš nenoriu pasakyti, kad tas kūrinys be trūkumų, tačiau jis tikriausiai nusipelnė, kad kritika jį sutiktų palankiau..." Gerasis Teo, kaip visada, buvo per daug geras.

Comédie-Française „Kaligulos" pastatymui išleido baisius pinigus. Scenoje buvo matyti Romos gatvė su Forumo vaizdu, vila, panaši į Fauno namą Pompėjoje (Diuma ten buvo nuvykęs pagyventi, „kad persiimtų vietos koloritu"), Cezario rūmų terasa ir pagaliau imperatoriaus triklinijus. Diuma dar norėjo, kad Cezario važį trauktų ketvertas arklių. Arkliai Prancūzų teatro scenoje! Tarybos nariai pasipiktino. Diuma laikėsi savo.

– Ką čia dabar! – kalbėjo seniūnas Samsonas. – Mes dėl savo klasikinio skurdo patys vos ant kojų pastovim scenoje, o jūs reikalaujate, kad duotume arklius!

Galų gale autoriui teko nusileisti. Iš dekoracijų, kurios taip brangiai atsiėjo, daug kas tik juokėsi. Priešininkų klika pjesę nušvilpė. Daugumas aktorių nekentė jiems tekusių vaidmenų. „Eik tu sau po kaligulomis!" – išsibarė Ližjė ant vieno aktoriaus. Idą publika pasitiko nei šiaip, nei taip; gyrė jos gražų veidą, apgailestavo, kad per stora ir truputį pro nosį kalbanti. Vienas laikraštis išdrįso ją net pavadinti „Kalipigine kankine"*. Bet spaudos kronikininkų patyčios netrukus liovėsi, nes į pjesę ėmė niekas nebeiti, ir ji dingo iš skelbimų.

Tačiau Diuma plunksnos draugai į jį tebežiūrėjo kaip į gydytoją, į kurį galima kreiptis, norint pataisyti savo šlubas pjeses. Literatūrinio puritonizmo pagautas, Diuma kartais tauriai atmesdavo jų siūlymus.

Aleksandras Diuma Armanui Diurantenui, 1837 metų birželio 29 dieną:

Pone, aš šiuo metu taip užsiėmęs savo tragedija „Kaligula" (tikiuosi, iki rugpjūčio 15 dienos ją galėsiu perskaityti Prancūzų teatre), kad negaliu Jums būti naudingas tiek, kiek norėčiau. Bet, šiaip ar taip, pone, apie bendraautorystę netenka nė kalbėti. Aš visiškai atsisakiau tokios rūšies darbų – jie meną nusmukdo iki amato lygio; o be to, pone, Jūsų pjesė arba gera, arba bloga. Aš jos dar neskaičiau, bet leiskite man klausimą visu tiesumu kelti šitaip: jei ji gera, tai vargu ar Jums reikalinga mano pagalba, o tuo labiau mano bendraautorystė. Jei ji prasta, tai aš ne taip jau labai pasitikiu savimi, kad manyčiau, jog ji pagerės, jei aš pridėsiu ranką. Nepaisant viso to, esu visiškai Jūsų dispozicijoje, kiek leidžia mano menkos išgalės ir sugebėjimai...

Bet šitoks dorybės priepuolis neilgai truko.

Hugo ir Diuma susitaikę mėgino bendromis pastangomis gauti leidimą įsteigti antrąjį Prancūzų teatrą. Jie abu nekaip sugyveno su svarbiausiais *Comédie-Française* aktoriais, be to, turėjo pagrindą būti nepatenkinti ir Areliu. Diuma viską išdėstė Orleano kunigaikščiui – jųdviejų Apvaizdai – nurodė, kad naujoji literatūra neturi savo teatro, kad *Comédie-Française* pasiskyrusi tarnauti mirusiems, o Port Sen Martenas – kvailiams ir šiuolaikinis menas likęs be namų; kunigaikštis pripažino, kad du tokie dideli dramaturgai turi teisę į sceną ir prižadėjo pakalbėti su Gizo.

– Teatras, žinoma, labai gerai, – pasakė Viktoras Hugo, – bet reikia direktoriaus.

Ir jis pasiūlė į šią vietą teatro kritiką, ne kartą stojusį ginti naujosios mokyklos, Antenorą Žoli.

– Antenoras Žoli! – sušuko Diuma. – Bet juk jis neturi nė skatiko!

– Kai turės leidimą, – atsakė Hugo, – ras ir pinigo.

1837 metų rugsėjo mėnesį Žoli gavo leidimą, parūpino kiek pinigų ir išnuomojo *Ventadour* salę, kuri ir tapo Renesanso teatru. Hugo turėjo parašyti atidarymui naują dramą („Riuji Blazą"), o tai negalėjo nesukelti nerimo Diuma. Ida jį kurstė reikalauti visiškos teisių lygybės su Hugo ir tikino, kad šis slapčia palaikęs sąmokslą prieš „Kaligulą". Žiuljeta Druė tikėjosi, kad gaus vaidinti „Riuji Blaze" Ispanijos karalienę. Adelė Hugo parašė Antenorui Žoli, įspėdama neprileisti tokio „skandalo", ir

direktorius nusileido. Ida Ferjė ėmė intriguoti, tikėdamasi vėl pasiglemžti vaidmenį iš vargšės Žiuljetos, bet dabar tai būtų buvusi jau pernelyg žiauri nuoskauda, ir vaidmuo atiteko trečiai aktorei, Atalai Bošen. Frederiko Lemetro dalyvavimas nulėmė pjesės pasisekimą. Džiaugdamasis gavęs atitrūkti nuo savo įprasto personažo, jis puikiai suvaidino Riuji Blazą ir davė Hugo vertingų patarimų, „kaip sustiprinti komiškąją dramos pusę".

1838 metais atėjo Diuma eilė, ir jis įteikė „Alchemiką" – pjesę, kurią parašė (nors pats labai sukritikavo bendraautorystę) su žaviu jaunu poetu Žeraru de Nervaliu. Nervalis, įsimylėjęs aktorę Ženi Kolon[1] ir įsigeidęs parašyti jai pjesę, sukūrė su Diuma komediją „Pikiljo", kuri ėjo vieno Diuma vardu; joje pagrindinį vaidmenį atliko Ženi. Po jos bendraautoriai sukūrė „Alchemiką" Idai Ferjė, o paskui – „Leo Burkartą", kuris ėjo Nervalio pavarde. Kadangi šiai dramai buvo panaudota studento Karlo Zando, nužudžiusio Kocebu*, istorija, tai politinė cenzūra ilgai buvo uždraudusi pjesę statyti. Gal kaip tik dėl to Diuma perleido pjesę Žerarui, kuris, beje (sprendžiant iš stiliaus), buvo įdėjęs daugiau darbo nei Diuma.

Išliko Nervalio laiškai Aleksandrui Diuma, rašyti 1838 metais:

> *Brangusis Diuma... Tik ką perskaičiau Frankfurto laikraštyje, kad 24-ąją buvote Koblence* mit ihre liebenswurde Gattin *(sic!).*[2] *Taigi dar būsite Frankfurte, kai ateis mano laiškas... Baigiu tvarkyti mūsų reikalo smulkmenas — tikiuosi, galėsiu jums pateikti kai ką viliojančio. Užversiu jus novelių siužetais, jei tik imsitės rašyti; dar niekad mano galva nedirbo taip gerai kaip šią vasarą...*

Toji *Gattin* buvo Ida Ferjė.

[1]Margarita Ženi Kolon (1808–1842), gastroliuodama po Angliją, ištekėjo už aktoriaus Pjero Lafono – juodu sutuokė kalvis Gretna Grino kaime. Gimus sūnui, ji nuo vyro pasišalino, ir ją ilgai išlaikė olandų bankininkas Hopas. Nervalis, padaręs ją pagrindine „Aurelijos" heroje, buvo jos meilužis nuo 1834 iki 1838 m. Paskui ji ištekėjo už fleitininko Luji Gabrielio Lepliu, iš kurio kasmet susilaukdavo po vaiką. Nuo gimdymo ji ir mirė. (*Aut. past.*)

[2] Maloniąja žmona (*vok.*). Citatoje – rašybos klaidos. (*Vert. past.*)

Diuma pjesėse, sukurtose bendradarbiaujant su Nervaliu, ryšku pastarojo talentas. „Pikiljo" atrodo Miusė teatro pirmtakas. Teofilis Gotjė šiuo atžvilgiu neklydo:

Štai pagaliau pjesė, nepanaši į kitas... Be galo džiugu buvo matyti, kaip šitame tankumyne, kur vešėte veši blandžioje sietynų šviesoje tarp dulkėtų scenos lentų piktadagiai, gailiosios dilgėlės, tuščiosios avižos ir kitokios dykos žolės, staiga sužydo puiki fantazijos gėlė ant briaunoto sidabrinio stiebo, su įmantriai karpytais, jūros vandens ir chrizoprazo žalumo lapais, — to idealaus pasakiško žalumo, kuriame vyrauja ultramarinas ir kurį dailininkai vadina veroneziniu žalumu, — gėlė su platėjančia taurele, išrašyta žėrinčiais dryžiais, gėlė tarsi peteliškė, tarsi paukštė; piestelių vietoje stiebiasi povo kuodukai, garnio plunksnos ir auksinio filigrano spiralės...

Pjesės stilius dažnai primena mažųjų Moljero komedijų bėgesį; jis gyvas, raiškus, kapotas, taikliai atkertantis, lyg veržiamasi į priekį, plevėsuojant šalmo plunksnoms, karingai atžarokas — visiškai kitoks nei sunki, išglebusi mūsų įprastų komiškųjų operų proza. Rūpestingai parašytos eilutės panėši į laisvąsias „Amfitriono", „Psichės"* ir Kino* intermedijų eiles...*

140

Žavu, kad pasitaikė toks įžvalgus kritikas.

Žemiau pateiktas Žeraro de Nervalio laiškas vienam asmeniui gana skaudžiai liudija, kokie buvo finansiniai santykiai tarp dviejų bendraautorių, mat ir vienas, ir kitas nuolat pristigdavo pinigų:

Man labai nesmagu, pone, kad kol kas maža ką teįstengiu duoti už visas paslaugas, kurias Jūs man padarėte, bet nenumačiau, jog galimybės taip susiaurės. Anaiptol nenusiskundžiu savo bendraautoriu Diuma, bet gal vis dėlto jis man būtų galėjęs perleisti visus bilietus į „Leo Burkartą", nes į „Alchemiką" juk ničnieko nedavė. Tie klausimai tokie opūs, kad jų beveik neįmanoma kelti net per trečiuosius asmenis, nes juk kiekvienas bendraautoris visada mano, kad padarė daugiau negu tik savo dalį. Štai, pavyzdžiui, Diuma, atrodo, manė, kad už „Pikiljo" turi gauti du trečdalius; aš laikiausi kitokios nuomonės, bet vis tiek atidaviau jam visą rankraštį. Grąžinau jam, kiek buvau skolingas už kelionę, vos tik gavau iš Jūsų avansą. Jis, tiesa, sumokėjo už mane visas išlaidas, kai mudu grįžome iš Frankfurto, na, bet juk pasiėmė penkių tūkstančių frankų premiją už „Alchemiką". Be to, aš niekad jam neužsi-

miniau apie tuos penkis šimtus frankų, kuriuos daviau prieš išvykstant į Italiją ir už kuriuos jis turėjo siuntinėti straipsnius laikraščiui, įstūmusiam mane į šiuos visus sunkumus.

Ir pagaliau jis labai gerai žino, kad pirmasis „Leo Burkarto“ variantas, kurio keturis veiksmus parašė jis, o du – aš (scenarijus – visas mano), netiko Renesanso teatrui ir man teko jį ištisai perdirbti, taigi pjesėje liko vos du šimtai jo eilučių, ir, tik viską iš pagrindų perdirbus, teatras priėmė pjesę, kai aš ją nunešiau.

Atleiskite man už tas visas smulkmenas, brangusis pone, bet mums, rašytojams, Jūs esate lyg gydytojas ir nuo Jūsų nieko negalima slėpti. Prašyčiau Jus turėti galvoj tai, ką čia sakiau, ir padaryti kai kurias pastabas dėl mano bilietų, bet tik tuo atveju, jei Jums atrodytų, kad mano pateiktų garantijų nepakanka. Šiaip būtų geriau, jei galėtumėt pasitenkinti tuo, ką Jums šiuo tarpu siūlau, nes, tik atsidūręs tokioj didelėj bėdoj kaip dabar, drįstu tarp savęs ir Diuma kelti nors ir menkiausius piniginius klausimus.

Visi šie nesklandumai, beje, tik laikini. Netrukus baigiu dvi pjeses, vieną – Renesanso teatrui, kitą – L'Opéra-Comigue (abi priimtos pagal scenarijų), ir tikiuosi, kad jos man padės galų gale išbristi iš šios sunkios padėties.

Jums atsidavęs

ŽERARAS LABRIUNI DE NERVALIS

Tuo laiku, kai buvo parašytas „Alchemikas“, Aleksandras Diuma jaunesnysis turėjo keturiolika metų. 1838 metais jis perėjo iš Gubo auklėjimo įstaigos į Enono pensioną (Kurselės gatvė, Nr. 16), kuris mokinius leido į Burbonų koležą. Diuma sūnų labiau domino plaukiojimo mokykla Palė Rojalyje ir gimnastikos salė Sen Lazaro gatvėje negu lotynų kalba ir matematika. Išskyrus tik bastymąsi po miškus ir brakonieriavimą, sūnaus jaunystė buvo kaip tėvo, laisva ir visiškai nevaržoma. Tačiau Diuma tėvui neteko matyti konfliktų tarp paliktosios motinos ir tironiškųjų meilužių. Diuma sūnus nepripažino Idos Ferjė, kaip pirma Belės Krelsamer.

Keistas dalykas: Aleksandro, Katrinos Labė sūnaus, drama pasikartojo ir su Mari, Belės Krelsamer (alias Melani Ser) dukterimi. Geraširdę Marseliną Debord-Valmor tas dalykas nepaprastai jaudino: „Susitikau ponią Ser-Diuma, dar gražesnę negu pirma; ji tebeapverkia savo nelaimę ir savo dukrą, *su kuria jis neleidžia jai matytis!* Nesuprantamas despotiz-

mas". Būti tokį griežtą jį vertė Ida. Pasak Marselinos, Diuma „padarė bloga pats sau", kad paaukojo dėl tos egoistės moters ponią Ser, kuri „už ją daug gražesnė, turi daugiau tikros elegancijos ir gerutė".

1840 metais Diuma veda Idą Ferjė. Dėl jos jis nebeturėjo jokių iliuzijų. Ko tad jam prireikė ryšį, kuriuo jau gerokai bodėjosi, paversti amžinu? Pasakojama, kad vieną vakarą Diuma nusižengęs etiketui – pasiėmęs Idą į didelį priėmimą pas Orleano kunigaikštį tikėdamasis, kad svečių minioje jos niekas nepastebės. Bet kunigaikštis taręs jam patylomis: „Žavu pamatyti ponią Diuma. Tikiuosi, netrukus mus supažindinsite su savo žmona siauresniame būrelyje", – o tai buvęs ne tik mandagus pamokymas, bet ir įsakymas. Tokia istorija nelabai tikėtina, Vjel-Kastelis* tvirtina, kad Ida supirkusi Diuma pasirašytus vekselius ir liepusi jam rinktis: arba vedybos, arba kalėjimas už skolas. Aktorius Renė Liugė pasakoja, kad patsai Diuma, kai jį paklausė, kodėl veda, atsakęs: „Mano mielas, kad būtų patogiau ja nusikratyti!"

Paskelbus užsakus, Mari Valdor baisiai įdūko. Aleksandro Diuma sūnaus, kuris per atostogas gyvendavo pas motiną, santykiai su Melani Pirmąja liko labai nuoširdūs. Spaudžiamas Paliktųjų Meilužių, Diuma jaunesnysis parašė Diuma vyresniajam protesto laišką. Šis, jaunikis iš prievartos, tuo metu slapstėsi Ptit Viletėje pas Žaką Domanžą, turtingą asenizacijos įmonininką, kurį Ida vadino „brangiuoju geradariu" ir kuris iš tikrųjų ketino nuotakai duoti kraitį. Ten Melani ir nusiuntė per majoro Valdoro pasiuntinį laišką, kuriame koležo mokinys piktindamasis prieštaravo tėvo vedyboms.

Melani Valdor Aleksandrui Diuma sūnui, 1840 sausio 15 dieną:

> *Štai, mielas vaikeli, pakvitavimas, kad tavo laiškas pristatytas tėvui. Jis duotas nugabenti iš ministerijos į Ptit Viletę. Vargais negalais pavyko įeiti į namus; pasirodė tik ponas Domanžas; sakė, kad tavo tėvo pas jį nesą ir atplėšė laišką – šiaip nepasirašysiąs, kad gavo. Jis uždavė daug klausimų, į kuriuos atsakymo nesulaukė. Iš pakvitavimo matysi, kad rytoj jis užeis pas tave į pensioną. – Šį raštelį tau siunčiu motinos adresu*[1].

[1] Laiškas adresuotas: „Poniai Labė, perduoti p. Diuma sūnui, Šajo gatvė, Nr. 63, Eliziejaus laukai". (*Aut. past.*)

Labai bijau, kad tavo laiškas tėvo nepasieks, – pernelyg gerai tuo rūpinamasi! Laukiau pati, kol grįš pasiuntinys. Jis išėjo šįryt dešimtą valandą ir grįžo tik antrą. Rytoj nebūsiu namie nuo vienuoliktos iki penkių. Jei norėsi su manim pakalbėti, rasi po to.

Ponas Domanžas patikino pasiuntinį, kad tavo tėvas esąs Rivoli gatvėje[1].

Žmonės mano, kad motina turėtų su tavim nueiti pas liudininkus ir nurodyti, kad jie suklaidinti, – juk jiems buvo pasakyta, jog tu su džiaugsmu pritariąs toms vedyboms. Šitaip gal pavyktų išgelbėti tavo tėvą.

Sudie, dranguži, švelniai tave bučiuoju. Ateik bent sekmadienį, jei negalėsi anksčiau, o jei turi kokią nors viltį, parašyk man...

Diuma tėvas teisindamasis atsiuntė sūnui laišką – keistą gynimosi kalbą:

Ne aš, o tu kaltas, jei mudviejų santykiai nebe tokie, kokie turėtų būti tarp tėvo ir sūnaus. Tu ateidavai pas mane į namus, visi tave gerai pasitikdavo, ir staiga nusprendei, kažkieno sukiršintas, nebesisveikinti su moterimi, į kurią aš žiūrėjau kaip į žmoną, nes su ja gyvenau. Kadangi aš neketinau priiminėti iš tavęs patarimų (net ir netiesioginių), tai nuo tos dienos susidarė padėtis, kuria tu nusiskundi ir kuri, nors aš labai dėl to sielojuos, tęsiasi jau šešeri metai.

Dabar ši padėtis baigsis, kai tik tu panorėsi. Parašyk laišką poniai Idai; paprašyk, kad ji tau būtų tuo, kuo yra tavo seseriai[2]*, ir tapsi visada ir amžinai pageidaujamu svečiu. Tau išeina tik į gera, kad aš lieku su ponia Ida: kadangi jau šešeri metai neturime vaikų, esu tikras, jog jų ir nebus, taigi liksi ne tik mano vyriausias, bet ir vienintelis sūnus...*

Daugiau neturiu tau ko pasakyti. Pagalvok tik apie tai, kad, jei vesčiau kurią kitą moterį, o ne ponią Idą, galėčiau susilaukti dar trijų keturių vaikų, o su ja man jų niekad nebus.

Aš, beje, tikiu, kad tu vadovausiesi daugiau širdies balso, o ne naudos sumetimais, nors šiuo atveju viena atitinka kita. Spaudžiu tave glėbyje kuo širdingiausiai...

[1] Diuma tėvas nuomojo Rivoli gatvėje, Nr. 22, du butus viršum vienas kito. (*Aut. past.*)

[2] Mari Diuma, tuo laiku devynerių metų, gyveno pas tėvą, ir ją auklėjo Ida Ferjė, prie kurios ji, beje, buvo nuoširdžiai prisirišusi. Ji niekad nesimatydavo su savo motina Bele Krelsamer. (*Aut. past.*)

Vedybų sutartis buvo pasirašyta 1840 metų vasario 1 dieną Viletėje, Žako Domanžo notarui Demanešui dalyvaujant. Jaunikio liudininkai: vikontas de Šatobrianas ir Fransua Vilmenas* – švietimo ministras Gizo kabinete. Nuotakos liudininkai: vikontas de Narbon-Lara ir valstybės tarėjas vikontas de la Bonardjeras. Kraičio suma – šimtas dvidešimt tūkstančių frankų „prancūzų aukso ir sidabro monetomis".

Memuarininkas Giustavas Klodenas sako, kad Šatobrianas paleidęs sąmojį, kuris neatrodo neįtikimas. Pažvelgęs į nuotakos krūtinę, garsusis Prancūzijos peras su kartėliu prašnibždėjęs, darydamas užuominą į legitimistinę monarchiją ir padribusias ponios Idos grožybes: „Matote, mano dalia nesikeičia. Vis tenka laiminti tai, kas žlunga". Anekdotas, žinoma, pikantiškas, bet ar neprasimanytas? Klodeno pasakojimu gal ir ne visai galima tikėti, nes jame yra du nemenki netikslumai: viena, jis nurodo, kad tarp liudininkų buvo Rožė de Bovuaras, o tai netiesa; antra, tvirtina, kad bažnytinės jungtuvės įvykusios Perų rūmų koplyčioje, o iš tikrųjų santuoka buvo palaiminta 1840 metų vasario 5 dieną Švento Roko bažnyčioje, kuriai priklausė jaunavedžių parapija, – jie gyveno Rivoli gatvėje, Nr. 22[1].

Šatobrianas tą dieną nesveikavo, ir bažnyčioje jį pavadavo kitas asmuo. Bažnytinės santuokos aktą pasirašė dailininkas Luji Bulanžė, architektas Šarlis Roblenas ir „Žakas Domanžas, namų savininkas". Štai juokingos Polio Lakrua (bibliofilo Žakobo) pastabos apie Diuma vestuves:

> *Nemaža šnekėta apie mūsų bičiulio Aleksandro Diuma vedybas. Mes neturime ką apie jas pasakyti, nebent tiek, kad „Henriko III" ir „Antoni" autoriui buvo visiška laisvė pripažinti Civilinio kodekso 165 straipsnio naudingumą ir, jei norite, šventumą... Negi galima smerkti ar kritikuoti teisėtas jungtuves (katekizmo stiliumi kalbant), jeigu jose kaip liudininkai dalyvavo švietimo ministras ir ponas Šatobrianas! Štai dvi pavardės, tikrai vertos papuošti bet kurio literato vedybų sutartį. Štai dvi pavardės, kurios tarsi byloja: „Jaunasis žmogau, pelnytai susilaukęs gražiausio mūsų laikais pasisekimo dramos srityje, poete, romaniste, keliautojau, jei nori prasimušti į ministro postą, patekti į Akademiją, pirma turi pereiti per klasikinio Himenėjo Kaudijaus tarpeklį!*"**

[1] Aleksandro Diuma biografai tvirtina (kaip ir Klodenas), kad jungtuvės įvykusios vasario 1 d.; dokumentai rodo, kad vasario 5 d. (*Aut. past.*)

Išpildęs šią sąlygą, Aleksandras Diuma kada nors taps nuolatiniu Prancūzų akademijos sekretoriumi ir švietimo ministru. Dėka moterystės sakramento, globojamo jos karališkosios didenybės Prancūzijos karalienės, šiame aukso ir civilinio lapo amžiuje galima visko pasiekti. O karališkoji matrimoniomanija!..

Taigi ponai Vilmenas, Šatobrianas ir Šarlis Nodjė (šį sąmojingąjį prancūzų raštijos atstovą, rodos, buvau palikęs Tešnerio knygų parduotuvėje) atlydėjo jaunavedžius į meriją, kur įvyko ne per daug iškilminga ceremonija; bet į neoficialiąją ceremoniją bažnyčioje jie vietoj savęs nusiuntė kitus liudininkus. Minimi atsarginiai liudininkai buvo protingi ir su talentu, nors parinkti ir ne iš akademinės avidės.

Švento Roko bažnyčios klebonas, apvesdinęs iš karaliaus malonės mūsų Aleksandrą Diuma, paruošė progai pritaikytą pamoksliuką, kurį ketino pateikti ir karaliaus dvare kartu su palaimintąja duona iš savo parapijos.

„Garsusis „Krikščionybės genijaus“ autoriau, – tarė jis, kreipdamasis į vieną liudininką, gabų koloristinės mokyklos tapytoją, – ir jūs, rašytojau, žinomas savo taisyklingu ir rafinuotu stiliumi, laikąs savo rankose prancūzų raštijos ir tautos švietimo likimą, – pridūrė jis, kreipdamasis į kitą liudininką (tas buvo tik geras architektas), – jūs, ponai, ėmėtės kilnios ir garbingos užduoties globoti šį jauną neofitą, atėjusį altorių papėdėn maldauti, kad jam būtų suteiktas šventasis moterystės krikštas!.. ir t. t. Jaunasis žmogau, priminsiu jums didžiojo vyskupo Remi žodžius, pasakytus karaliui Klodvigui: „Nulenk galvą, išdidusis sikambrai; garbink, ką sudeginai, ir sudegink, ką garbinai...“ Teišeina dabar iš po jūsų plunksnos tiktai kūriniai, kupini krikščioniškosios dvasios, pamokantys ir evangeliški! Šalin pavojinguosius teatro jaudinimus, klastingas aistros Sirenas, bjaurią šėtono tuštybę... ir t. t. Ponas vikonte de Šatobrianai ir ponas Vilmenai (apgailestauju, kad negalėjo ateiti ponas Šarlis Nodjė), jūs atsakingi prieš Dievą ir žmones už šio nežaboto romantizmo ereziarcho atsivertimą literatūroje. Būkit jo knygų ir jo vaikų krikštatėviais. Štai ko aš jam linkiu, mano didžiai brangūs broliai. Amen.“*

Ponas švento Roko parapijos klebonas susigriebė apsirikęs tik zakristijoje, kai perskaitė liudininkų sąrašus jungtuvių knygoje. Jau jam buvo kilusi nedidelė abejonė, ar tik nepainioja, – prisipažinęs jis šeimininkei, – kai pastebėjo, kad ponas Šatobrianas užsiželdinęs barzdelę à la „Jaunoji Prancūzija“, o ponas Vilmenas mūvi geltonas pirštines už du frankus penkiasdešimt santimų. Bet prisiminė Aleksandro Diuma atliktąją išpažintį iš viso gyvenimo, ir jo veidas vėl pragiedrėjo.

Vedybos Idai neišėjo į gera. Gal ji per daug įsikalė į galvą, kad santuokinis ryšys nenutraukiamas. Išliko anekdotas, galbūt ir apokrifinis, kad ji beveik tuoj tapo neištikima vyrui – pagal tradiciją – su geriausiuoju namų draugu Rožė de Bovuaru, poetu ir dramaturgu, septyneriais metais jaunesniu už jos vyrą. Bovuaras buvo žavus.

Ak, koks jis buvo koketiškai patrakęs ir ekscentriškas! – rašo grafienė Daš. – Kokias gražias eiles rašė ir kokias puikias keldavo vakarienes! Jo būta ir Anakreonto, ir Mecenato. Jis rašė romanus ir protegavo meną. Jo prieškambary kas rytas prisigrūsdavo autorių be leidėjo, dailininkų be ateljė; jis juos priimdavo, keldamasis iš patalo, vaišindavo kotletais ir šampanu, ir visi išėję girdavo jį, kad esąs neapsakomai žavus...

Tuo metu Rožė turėjo trisdešimt tūkstančių livrų metinės rentos, tilbiuri, grumą, arklių... Visų akis traukė jo puiki juoda ševeliūra, išraiškingas veidas ir garsingumas. Jis vilkėjo auksu austas liemenes ir chalatus. Drabužius keitė mažiausia tris kartus per parą. Sunaudodavo per dieną keturias poras šviesiai geltonų pirštinių. Nepraleisdavo nė vieno vaidinimo Operoje ir lakstydavo tarp kulisų ir salės, norėdamas pasirodyti ir ieškodamas kokio nuotykio... Vakare jis spėdavo užsukti į visus teatrus... Jis vakarieniaudavo Café de Paris, Café Anglais arba Rocher de Cancale, bet atvažiuodavo tenai ir po teatro. Nuo tokio gyvenimo galėjo tiesiog galva apsisukti. Jis viską atlaikydavo...

Kaip tad būtų galėjusi prieš tokį žmogų atsilaikyti Ida?

Abi Melani – ir Valdor, ir Ser – į savo bendrojo meilužio teisėtą santuoką pažvelgė tragiškai.

Marselina Debord-Valmor savo vyrui, 1840 metų vasario 7 dieną:

Tu jau turbūt girdėjai apie Diuma vedybas su storąja panele? Sako, kad jungtuvių sutartį pasirašė ponai Šatobrianas, Nodjė, Vilmenas ir Lamartinas! Ponia Ser, atėjusi į jųdviejų namus, apalpo. Ji reikalaus per teismą, kad jai grąžintų dukterį. Ponia Valdor irgi atlėkė tenai, nesitverdama kilniu džiaugsmu, nes maniusi, kad jis veda dorą moterį. Prieš tai jam pa-

rašė, kad „lengviau atsiduso, sužinojusi, kad pagaliau nutraukęs tą gėdingą ryšį!" Gali įsivaizduoti, kokį įspūdį toks laiškas padarė. Aš neturiu čia ką pasakyti. Ką gi, vedė, ir tiek!..

Bet jaunajam Aleksandrui tėvo vedybos su kita moterimi, ne su jo motina, buvo nauja drama.

IV

Komedijos

„Alchemikas" neturėjo jokio pasisekimo. „Riuji Blazas" – irgi ne per didžiausią. Žanrai sensta kaip ir žmonės. Drama merdėjo.

> *Nors ir labai nemalonu, bet turime pripažinti,* – rašė Teofilis Gotjė, – *kad teatras visiškai nusmuko; pramoniniai metodai plinta visur, pjesė dabar gaminama taip kaip ir koks švarkas: vienas bendraautoris paima aktoriaus matą, kitas sukerpa medžiagą, trečias sudaigsto atskirus gabalus; gilintis į žmogaus širdį, puoselėti stilių, kalbą – visa tai dabar niekais dedama... Bendraautorystė kūrybiniame darbe yra kažkoks visiškai nesuprantamas reiškinys... Įsivaizduokite Prometėją ir priešais jį, ranka parėmusį smakrą, bendraautorį, kuris sėdi ir žiūri, kaip šį kankina įkvėpimas – drasko savo aštriu snapu kalnų aras, plėšdamas širdį ir kepenis, – sėdi ir žymisi Kontė pieštuku savo pastabas ant popieriaus lapelio!..*

Diuma, instinktyviai jaučiąs publikos nuotaikų svyravimus, nusprendė pakeisti registrą. Kai pagalvoji, juk atrodo keista, kad gyvenimo džiaugsmo kupinas žmogus daugiau rašė niūrias dramas, o ne rausvų spalvų komedijas. Jei jis turėjo dovaną įvaryti šiurpą, tai dar labiau sugebėjo nuteikti linksmai. Artėdamas į ketvirtą dešimtį, jis ėmėsi rašyti pjeses *à la* Marivo. Gotjė, kaip ir visada įžvalgiai, paaiškino tokią jo ta-

lento evoliuciją: „Komedija svetima ankstyvai jaunystei, kai į viską žiūrima rimtai ir viskas per daug imama į širdį... Jei ponas Diuma dabar iš naujo rašytų „Antoni", Adelė d'Ervė nenumirtų, o meilužis, ramiai prisistatęs jos vyrui, loštų su juo kortomis... Gyvenant apninka mirtinas liūdesys – ir tada imi rašyti komedijas..."

1839 metais *Comédie-Française* pastatė Diuma komediją „Panelė de Bel-Il". Sent-Bevas, niekad nerasdavęs gero žodžio Diuma kaip dramaturgui, staiga – keistas dalykas – pasidarė meilus:

Kai autorius, jau atrodė, nuėjo ne tuo keliu, kai jis veltui mėgino su baisiom pretenzijom į aukštąją poeziją būti didesnis, negu iš tiesų yra, tai tikrai malonu, kad staiga, be jokio įtempimo susilaukė kuo puikiausios sėkmės ir viskas pagaliau atsistoja savo vieton. Ponas Aleksandras Diuma publikos mėgstamas autorius, ir ji visai nuoširdžiai plojo jo gyvai ir sąmojingai komedijai... Tegul ponas Diuma įsipratina taikyti būtent į šią vietą, tarp Empirėjos ir Bulvaro, – ne per aukštai ir ne per žemai...*

Prancūzų teatro aktoriams atrodė taip kaip ir Sent-Bevui.

– Komedijos jums puikiai nusiseka, – kalbėjo jie Diuma.

– Ar ne todėl man taip sakote, kad vis rašiau dramas? – tardavo šis.

„Panelės de Bel-Il" tonas primena Marivo ir Bomaršė pjeses, – nors jų grakštumo joje pasigendama, – kurias Diuma atsidėjęs skaitė ir sumaniai imitavo. Po gausybės nusikaltimų, savižudybių, maištų malonus kontrastas buvo personažai pudruotais perukais, galantiški, rafinuotai akiplėšiški, sugebantys mėgautis be riksmo ir ašarų. Diuma buvo svarbu tik trys XVIII šimtmečio bruožai: viliojantis papročių laisvumas, šaipymasis iš teisėtojo vyro ar žmonos ištikimybės ir tamsi, niūri Bastilija nugalėtiesiems, smagiai pasišvaisčiusiems špaga.

„Panelės de Bel-Il" siužetas – gana menkas, bet pikantiškas. Kunigaikštis Rišeljė, didžiausias to šimtmečio ištvirkėlis, susilažino su grupe „nutrūktgalvių", kad tapsiąs meilužiu pirmos damos, – merginos ar našlės, – kuri įeis pas juos į galeriją, ir kad ta gražuolė paskirsianti jam meilės pasimatymą vidurnaktį savo miegamajame. Kaip tik tą momentą paskelbiama, kad atvyko markizė de Pri, kunigaikščio Burbono meilužė.

– Ak, šitos neskaitysime, ponai, – tarė Rišeljė, – tik už nieką paimčiau iš jūsų pinigus.

Galerijos gale pasirodo panelė de Bel-Il, atvažiavusi prašyti favoritę, kad užtartų jos tėvą, įkalintą Bastilijoje. Tuoj žengia į priekį jaunasis riteris d'Obinji, kirtęs lažybų su Rišeljė, ir taria:

– Po trijų dienų aš pasižadu vesti tą, kuriai ponas Rišeljė tvirtina šįvakar nuplėšiąs garbę... Aš atsakau už ją.

Špagos pakeltos.

Antrame veiksme markizė de Pri, pasiėmusi globoti mergaitę, nusiunčia ją savo karieta į Bastiliją pasimatyti su tėvu. O pati favoritė užsidaro panelės de Bel-Il miegamajame ir tamsoje laukia per daug apsukraus kunigaikščio. „Iš tikrųjų, – rašo Sent-Bevas, – neįmanoma, kad kunigaikštis, sėlindamas pirštų galais prie savo švelniosios aukos, tuoj nepastebėtų apsirikimo ir klastos... Labai atsiprašau skaitytojų, bet juk tai ne literatūros, o tiesiog fiziologijos dalykas... Įdomu pažymėti, kad jau prieinama prie to, jog, norint spręsti apie dramos kūrinio įtikimumą, tenka gilintis, galima sakyti, į teismo medicinos atvejį; nekreipsiu į tai dėmesio, kaip nekreipė publika..." Teatre publika patiki viskuo, o ypač tuo, kas nepanašu į tiesą. Ji mielai pripažino, kad galėjo būti ir taip, jog Rišeljė, sanguliaudamas su ponia de Pri, manosi išgėdinąs merginą. Taigi kunigaikštis, visiškai įsitikinęs, kad jo tiesa, siunčia riteriui d'Obinji raštelį pranešdamas, kad laimėjo lažybas. 149

Iki šiol atrodytų, kad tą komediją parašęs Marivo arba tikriau Krebijonas. „Bet juk tai mūsų Diuma, didysis aistrų verteiva." Mūsų Diuma, kuris labiau už viską pasaulyje mėgsta dramatines situacijas ir širdies gilumoje laikosi sveikos, liaudiškos moralės. Jis pats savo gyvenime, tiesą sakant, apšlovino ne vieną merginą, bet teatre tokius dalykus smerkia, ir, pradedant nuo trečio veiksmo, patetika pjesėje susimaišo su komizmu. Tokia yra scena, kur riteris d'Obinji aiškinasi su savo sužadėtine; nors jis ją tebemyli, bet kaltina, o jai nėra kaip teisintis, nes prisiekė, jog niekam neišduos paslapties, kad lankėsi Bastilijoje, – tad negali pasakyti, kur buvo per naktį. Tokia yra ir scena tarp Gabrielės de Bel-Il ir kunigaikščio Rišeljė, kuris, būdamas tikras, kad kalbasi su bendrininke, pagyrūniškai primena kartu praleistąją naktį, taigi d'Obinji įsitikina pagrįstai būgštavęs. Gabrielę pagauna neviltis:

– Ak Dieve, Dieve! Pagailėk manęs!

„Lažybos virsta kankyne." Nuo dabar ir iki paskutinės scenos viskas jau primena dramas, kokios buvo statomos Port Sen Marteno teatre.

Bet į pabaigą pjesė vėl tampa komedija, ir linksma atomazga atrodo ypač maloni, nes visai netikėta. Kunigaikštis Rišeljė, kuriam markizė de Pri pasako, kaip buvo, atskuba pačiu laiku, ir visi nesusipratimai išsisklaido. Baigiamasis žodis tenka d'Obinji, kuris iškilmingai supažindina: „Panelė de Bel-Il – mano žmona... Ponas de Rišeljė – mano geriausias draugas".

Sent-Bevas kandžiai pažymi, kad „kunigaikštis tikriausiai nusišypsojo, kai per jungtuvių palaiminimą jam buvo prisegtas *geriausiojo draugo* ženklas; prie pjesės gal reikėjo pridėti trumputį grynai komišką veiksmą: *„Po dvejų metų..."* Rožė de Bovuaras šiuo atveju būtų buvęs tinkamiausias bendraautoris. Bet ir tokio pavidalo komedija susilaukė milžiniško pasisekimo. Ji buvo paskutinis panelės Mars triumfas; šešiasdešimtmetė aktorė Gabrielę suvaidino jaudinamai ir net kaip tikra inženiu. Jaunystė teatre – kūrybos dalykas. Firmenas, kuris buvo pirmasis Diuma draugas Prancūzų teatre, pavaizdavo Rišeljė su grynai aristokratine arogancija. Žodžiu, žavus, vykęs spektaklis.

Paskatintas sėkmės, Diuma vėl rašo komediją. 1841 metais teatras priima jo „Vedybas prie Liudviko XV"; „siužetas, – anot jo paties, –

jau ne naujas, bet jį galima pajauninti sąmojingomis detalėmis". Čia sena istorija apie jauną porą, kuri, vedusi pagal tėvų norą, nutaria išsiskirti, bet paskui pamato savo klaidą ir užmiršta: jis – meilužę, ji – garbintoją, kuriuos, kaip rodėsi, mylėjo, ir vėl sueina gyventi, dabar jau iš patraukimo.

Komedija „Sen Siro namų auklėtinės" buvo sutikta ne taip palankiai. „Ji, kaip ir visa, kas išeina iš po šio autoriaus plunksnos, – rašė Sent-Bevas Žiustui Olivjė, – gana gyva, pagaunanti, ir nepasakysiu, kad nejuokinga, bet ją gadina neužbaigtumas, rūpestingumo stoka ir vulgarumas. Na, argi mergina, išauklėta ponios de Mentenon*, ims ir kalbės taip kaip loretė iš Elderio gatvės?.. Skaitydamas Diuma, vis sušunki: *„Kaip gaila!"* Bet aš pradedu manyti, kad mes dėl jo klystame: jis iš tų natūrų, kurios niekad nė nepasiektų didelio pakilimo ir rimto meno; mums atrodo, jog jis pašėlusiai blaškosi ir iššvaisto savo gabumus, bet jis kaip tik juos panaudoja ir dar publikai sukelia įspūdį, jog būtų galėjęs sukurti kažką geresnio, o iš tiesų visiškai to nepajėgia..." Žiulis Žanenas piktai puolė pjesę: „Jei toks skurdumas nesibaigs, teks uždaryti Prancūzų teatrą... Jau iš anksto tik ir šnekėta: „Na, pamatysite! Na, išgirsite!" Kiek triukšmo dėl nieko..."

Diuma supyko ir, būdamas iš prigimties geras, atkirto nevykusiai.

Kerštauti jam nelabai sekdavosi; norėjo žiauriai pavažiuoti, o nušnekėjo tik nuobodžiai – iškniso senas istorijas, nieko bendra neturinčias su kalbamuoju dalyku. Priminė laikus, kai Žanenas gyveno Madam gatvėje tame pat name kaip ir Arelis su panele Žorž, ir buvęs „trečiuoju“, nė kiek netrikdžiusiu šios pastovios poros darnumo. Sarkazmas blogo skonio.

Viena iš priežasčių, kodėl Žanenas pasirodė pernelyg rūstus, buvo ta, kad Diuma šiuo momentu smarkiai stengėsi patekti į Prancūzų akademiją. Viktoro Hugo išrinkimas teikė vilčių visai romantikų kartai. Ir pačiam Hugo taip matėsi: „Akademijos, kaip ir visa kita, priklausys jaunajai kartai. O kol kas aš būsiu ta gyvoji spraga, pro kurią ten jau šiandieną patenka naujos idėjos, o rytoj pateks nauji žmonės...“ Kokie žmonės? Hugo turėjo galvoje Vinji, Diuma, Balzaką ir net savo priešą Sent-Bevą, nes buvo kilniaširdis. Diuma galvojo tik apie save. 1839 metais, po „Panelės de Bel-Il“ pasisekimo, jis rašė: *La Revue des Deux Mondes* direktoriui Fransua Biulozui: „Pakalbėkite žurnale dėl mano išrinkimo į Akademiją, stebėkitės, kaip atsitiko, kad aš neiškeltas į kandidatus, o Anselo* savo kandidatūrą pasiūlė...“ Ir 1841 metų sausio 15 dieną: „Užtarkite mane savo žurnaluose Akademijos reikalu. Manęs nėra kandidatų sąraše, bet gera nors tiek, kad žmonės tuo stebisi...“

Išrinkus Hugo, Diuma kreipėsi į savo senąjį bičiulį Nodjė, kuris jau seniai buvo Akademijos narys: „Kaip jūs manote, ar turėčiau dabar kokių nors šansų patekti į Akademiją? Hugo jau pateko. O juk beveik visi jo pažįstami yra tie patys kaip ir mano... Jei matysite, kad atsiranda šiokių tokių perspektyvų, kopkite į akademinę tribūną ir pasakykite mano vardu savo garbiesiems kolegoms, kaip didžiai aš pageidauju sėdėti tarp jų... Žodžiu, pasakykite jiems visa, ką apie mane galvojate gera, ir net tai, ko negalvojate...“ Tačiau Diuma niekad nepavyks įeiti pro šias duris. Taip pat ir Balzakui. Bet Balzakas mirė jaunas. O Diuma, nors išgyveno iki šešiasdešimt aštuonerių metų, taip ir nepasiekė, kad jį išrinktų.

> *Vadinasi, būti garsenybe – tai kliūtis?* – rūstavo Delfina de Žirarden. – *Kodėl išgarsėjusiems talentams taip sunku patekti į Akademiją? Vadinasi, nusikaltimas, jei turi į tai teisę?.. Balzakas ir Aleksandras Diuma parašo po penkiolika–aštuoniolika tomų per metus; šito jiems negali dovanoti. – Bet juk tie romanai puikūs! – Tai ne pateisinimas. Jų per daug. – Bet juk jie turi baisų pasisekimą! – Juo blogiau. Tegul parašytų tik kokį vieną, ploną, apymenkį, kurio niekas neskaito, – tada pažiū-*

rėtume. – Mat per stambus bagažas yra kliuvinys. Akademijoje veikia tos pačios taisyklės kaip ir Tiuilri sode: nepraleidžiami tie, kurie nešasi per daug stambius ryšulius...

Iš tikrųjų Akademiją baimino anaiptol ne didžiulis literatūrinis Diuma bagažas. Juk į ją buvo priimtas Hugo – irgi labai produktyvus autorius. Ji tiesiog bijojo skandalo. Diuma, bohemų bohema, galėjo pakliūti į bet kokią bėdą. Du neteisėtai gimę vaikai, triukšmadarės meilužės, didelės skolos... Jis daug uždirbdavo, bet ir išleisdavo kaskart vis daugiau.

– Aš niekad niekam nesu atsakęs pinigų, tik skolininkai nieko iš manęs nepeša, – girdavosi jis.

Sykį, paprašytas paaukoti dvidešimt frankų, kad būtų galima padoriau palaidoti vieną skurde mirusį antstolį, Diuma atsakė:

– Štai keturiasdešimt frankų. Palaidokite du antstolius.

Tai buvo, žinoma, juokai, bet oficialiuose sluoksniuose tokių juokų nemėgstama. „Diuma labai malonus, – sakydavo apie jį, – bet nerimtas.“ Tą, kuris neiškėlęs galvos kaip Švenčiausiojo Sakramento, Prancūzijoje gal ir laikys linksmu žmogumi, bet gerbt negerbs. Nuoboduliui pirmenybė.

V

Tėvas palaidūnas

Nuo vedybų tėvo santykiai su sūnumi tebesiklosto sunkokai. Tėvo meilė sūnui nors pastovi, bet lengvapėdiška; sūnaus prisirišimas prie tėvo kaitaliojasi su blogos nuotaikos priepuoliais. Atrodo, neįmanoma nemylėti linksmojo draugo ir juo nesižavėti; tačiau negreit sūnus apsipranta su tėvo paikystėmis. Ne per puikiausiai baigęs koležą, jaunasis Aleksandras mėgina tarpais gyventi prie tėvo. Pavyzdį jis čia matė nekokį. „Sūnau, – oriai tardavo tėvas, – jei vadiniesi Diuma pavarde, turi gyventi plačiai, vakarieniauti *Café de Paris* ir neatsisakyti jokio malonumo...“

Jaunuolis, kad ir doras iš prigimties ir dorai nuo mažų dienų augintas, sunkiai teatsispiria pagundoms. Vėliau Diuma sūnus rašys: „Tokį gyvenimą aš gyvenau ne tiek iš palinkimo, kiek iš inercijos, sekdamas kitų pavyzdžiu, iš apsileidimo". O kitur: „Tie lengvi malonumai man neteikė džiaugsmo. Ne tiek dalyvavau tame gyvenimo sūkuryje, kiek jį *stebėjau*". Žmonės šaipėsi iš tos „gana nešvankios tėvo ir sūnaus bičiulystės, kad jie abu kartu laksto, ieškodami nuotykių... kad pasakojasi vienas kitam apie savo meiles, moka iš bendros piniginės ir laido pinigus neskaičiuodami". Kai kurie smerkė tėvą, kad „perleidžia sūnui ne tik savo apdėvėtus batus, bet ir meilužes".

Diuma sūnus kurį laiką dalyvauja tame pomėgių ir pramogų kupiname gyvenime, kurį mato tėvo namuose, nors jam ir nepritaria. „Aštuoniolikos metų amžiaus aš visas pasinėriau į tai, ką pavadinčiau šiuolaikinio gyvenimo pagonybe... Ir, žinoma, gyvenau anaiptol ne kaip šventasis, nebent tik kaip šventas Augustinas* *jaunystėje*..." Jis neretai lanko laisvo elgesio merginas – jų tada buvo daug ir itin patrauklių. Aštuoniolikos metų jam užsimezgė „pirmas romanas su ištekėjusia moterimi". Laiške kapitonui Rivjerui (1871 metų balandžio 11 dieną) jis prisimena tą „pasisekimą":

> *...Įsivaizduokite (šitai sumečiau, datuodamas laišką), šiandien, tuo momentu, kada jums rašau (pusę trijų), sueina dvidešimt aštuoneri metai, kai gražioji ponia Pradjė[1], buvusi šiek tiek mano ponios Klemanso modeliu, pirmąkart užėjo pas mane. Menu, ji buvo su balta šilkine suknele, siuvinėta gėlių puokštėmis, tokiu pat šalikėliu ir ryžių šiaudelių skrybėlaite. Man tada buvo aštuoniolika metų. Tik ką baigiau koležą. Pirmąsyk mano viengungiško buto pirmame aukšte slenkstį peržengė vadinamosios aukštuomenės moteris. Kokiu reikalu – galite numanyti. Ji buvo nuostabiai graži: aukso spalvos plaukai, safyro akys, perlo dantukai, rausvi lenkti piršteliai... Turiu pasakyti, kad laiko ji veltui negaišo... Vėliau ši, anot Brantomo*, graži ir dorovinga dama nužengė tuo keliu dar toliau į priekį ir taip apsišaukė, kad turiu teisę jums nurodyti jos pavardę... Bet vis tiek norėčiau, kad dar grįžtų toji diena...*

[1] Luiza d'Arsė, didžiojo skulptoriaus Džeimso Pradjė žmona: jis su ja persiskyrė 1845 m. dėl jos skandalingai amoralaus elgesio. (*Aut. past.*)

Viengungiškas butas, prašmatnios meilužės, *Café Anglais* – toks gyvenimas brangiai atsieina. Diuma sūnus irgi prisidarė skolų. Kai jis ėmė dėl to nerimauti, tėvas, kuriam labai norėjosi panaudoti vis labiau ryškėjantį Aleksandro II talentą, pasakė: „Dirbk – ir atsiteisi. Kodėl tu negalėtum bendradarbiauti su manim? Patikėk, tai labai paprasta, reikia tik visiškai manimi pasikliauti". Bet Aleksandras II turėjo kitokių užmojų. Įsikabinti buksyru į tėvą ir plaukti iš paskos fosforescuojančia šio laivo vaga, – ne, to jam nebūtų užtekę. Regėdamas, kokios didžios šlovės susilaukė tėvas, jis norėjo pasiekti triumfą tik savo paties jėgomis. Jis dar nežinojo, ką rašys, ir apskritai ar rašys (juk pasisekimo galima susilaukti ir kitose srityse), bet jau pašnekėdavo gražiai, ryškiai, ir tėvas, didžiuodamasis tuo naujuoju Diuma, mėgdavo cituoti jo sąmojus. Pasiklausęs skaitant Ponsaro „Šarlotą Kondė", Aleksandras II tarė:

Dangau, kas jam nutiko! Vonios užsinorėjo,
Bet bjauriai nepavyko – galvą palydėjo.

Aleksandras I susižavėjo tuo mokinišku dvieiliu.

Sūnus ne taip lengvai įsileisdavo su kuo į bičiulystę kaip tėvas.

– Klausykit, mielas dranguži, – pasakė jam kartą vienas senas namų draugas, – „Antoni" autorių aš vadinu „tu", o jums sakau „jūs". Nei šis, nei tas! Turiu sutvarkyti tą dalyką.

– Taip, iš tikrųjų, – tarė jaunasis Diuma, – turite ir tėveliui sakyti „jūs".

Kartais tarp abiejų vyrų kildavo ginčų dėl Idos, kuri, palenkusi savo pusėn podukrą Mari, veltui mėgino prisijaukinti posūnį. Diuma tėvas perkalbinėdavo žmoną:

Diuma tėvas Diuma sūnui:

Tu klysti, mielas drauguži, aš pasiekiau – arba tikriau išreikalavau – daugiau. Kai lauksime svečių, ponia Diuma tau parašys ir pakvies ateiti. Taigi įkelsi koją į mano namus, kai bus matyti, kad aš tikrai juose šeimininkas, – priiminėju svečius; šitaip atsigriebsi, kad ilgai nebuvai, ir pamažu viskas susitvarkys... Bučiuoju tave. Ar pamatysiu tave šįvakar?

Jis davinėjo jam patarimų ir dėl karjeros:

Mielas vaikeli, gavęs tavo laišką, šiek tiek apsiraminau dėl finansų ir moralės, bet nė kiek neapsiraminau dėl tavo ateities. Ateitį tu pasirinkai protinio darbo srityje. Tačiau jokia tarnyba negalėtų patenkinti poreikių, kurie tiek dėl mano, tiek ir dėl tavo kaltės jau yra virtę įpročiais.

Bet kurią šlovę galima paversti pinigais, bet pinigai iš tikrųjų ateina tik paskui šlovę. Nejaugi tu manai, kad, gyvendamas taip kaip dabar, – guldamasis paryčiu, keldamasis antrą trečią valandą popiet, vakardienos nemalonumų iškvaršinta arba rytdienos baimės kupina galva, – dar turėsi pakankamai laisvo laiko mąstyti ir padaryti ką nors dora? O padaryti – čia dar ne viskas: svarbu padaryti gerai. Kad tau moka pinigus, – čia irgi dar ne viskas: svarbu, kad juos tikrai pelnytumei. Padirbėk metus, dvejus, trejus. Paskui, kai jau galėsi semtis tvirtybės iš praeities, daryk, ką nori ir kaip nori...

1844 metais Aleksandras II, nebegalėdamas pakęsti ponios Diuma, kreipiasi į tėvą, prašydamas, kad duotų pinigų kelionei. Iš pradžių tėvas priešinasi; jis mėgsta, kad tas gražus ir įdomus jaunuolis būtų prie jo. Mėgina jį atkalbėti, kad nevažiuotų:

Dranguži, atsakysiu tau, kaip prašei, laišku – ir ilgu. Tu juk žinai, kad ponia Diuma tėra ponia Diuma tik iš vardo, o tu – tikras mano sūnus ir ne tik sūnus, o beveik vienintelė mano laimė ir paguoda.

Prašai, kad tave išleisčiau į Italiją ar Ispaniją. Aš jau nekalbu apie tai, koks iš tavo pusės būtų nedėkingumas – palikti mane tarp žmonių, kurių aš nemyliu ir su kuriais mane sieja tik visuomeniniai ryšiai. O ir kas tavęs laukia toje Italijoje ar Afrikoje? Jei tau norisi tik pakeliauti, – tada dar nieko. Ir tai, man atrodo, galėtum palaukti, kol keliautume drauge.

Tu sakai, kad tavo padėtis Paryžiuje kvaila ir žeminanti... Kodėl taip manai, klausiu tavęs? Tu vienintelis mano draugas. Žmonės mato mudu vis kartu – ėmė jau nė pavardžių nebeskirti. Jei tavęs laukia kokia nors ateitis, tai, žinoma, tik Paryžiuje. Dirbk rimtai, rašyk, ir po metų kitų imsi uždirbti kokius dešimt tūkstančių frankų per metus. Aš čia nieko nematau nei kvaila, nei žeminamo. O be to, juk žinai, kad aš pratęs kęsti dėl savo artimųjų laimės, už kurių gerovę esu atsakingas prieš Dievą, bet ku-

riuos moralinius nepriteklius, ir pasielgsiu taip, kaip tu norėsi. Kada nors, jei jausies nelaimingas, gal sakysi, kad aš tave nukreipiau nuo kelio, kuriuo norėjai pasukti, ir gal manysi, jog tave paaukojau tėviškosios meilės egoizmui, – vienintelės ir paskutinės meilės, kuri dar liko mano širdy ir kurią tu nuvilsi taip, kaip buvo nuvilta visa kitokia meilė.

Taigi gal norėtum šiaip ko nors? Gal kur nors Paryžiuje bibliotekininko vietos? Tada materialiai būtum beveik nepriklausomas. Bet pasigalvok, ar tau, pratusiam būti savo paties šeimininku, pakaks ištvermės aukoti kasdien po keturias valandas įstaigai?

Žodžiu, juk pats supranti vieną dalyką, kad mano persiskyrimas su ponia Diuma gali būti tik moralinis persiskyrimas, nes publika nešiotų ant liežuvių mūsų santuokinius kivirčus, – man tai būtų baisiai nesmagu, ir tai tiesiog neįmanoma. Be to, man atrodo labai nepadoru ir neteisinga, jei tas, kuriam tenka mano švelnumas ir meilė, ateina ir sako: „Pasirink mane arba ją, kuriai nors meilės ir netenka, bet užtai ji gauna pinigų“. Be reikalo tu nenori apie visa tai pasikalbėti asmeniškai. Lauksiu tavęs iki trečios valandos. Kaip matai, aš visiškai tavo, o tu mano – tik perpus...

156

Kai ir po to Aleksandras tebesispiria pasišalinsiąs iš Paryžiaus, tėvas jį nusiunčia ilgesniam laikui į Marselį, kur turi gerų draugų. Ten maloni literatų aplinka – gyvena poetas Žozefas Otranas, kilęs iš senos marseliečių šeimos, užgaidus ir ekscentriškas bibliotekininkas bei autorius Žozefas Meri ir maltietė ledi Siuzana Greig, kurios namuose Sen Fereolio gatvėje rinkdavosi literatūrinis salonas. Jaunasis Diuma užmezga Marselyje garbingų draugysčių. Otranas jam paskiria šitokią epistolę:

Tu atvykai pas mus jaunuolis dar, poete,
Vos vardą ištarei – mus spėjai apkerėti:
Tu pasirodei mums toks mielas ir šviesus,
Taip savo veido bruožais į tėvą panašus,
Lyg pagal modelį jo būtumei išlietas,
Tarytum iš tavęs dvasia jo būtų švietus.
Lyg jaunas vėl mums būtų pasirodęs jis,
Tas pat didingas protas ir kilni širdis;
Jo – mostai, eisena, tos pačios akys žiba,

Tavy atsispindėjo jo visa būtybė.
Ir, šitą atvaizdą išvydę prieš save,
Lyg tėvą didįjį pamilome tave;
Ir iš visos širdies visi karštai linkėjo,
Kad tvarinys pranoktų savąjį kūrėją.

Diuma sūnaus „kūrėjas", nors iš tolo, bet labai juo rūpinasi, siuntinėja jam pinigų, – o tai svarbiausias tėvų, net palaidūnų, uždavinys, – ir siūlo įvairių galimybių jiems užsidirbti. Tėvas gauna užsakymą parašyti nedidelę knygelę apie Versalį. Kodėl to dalyko negalėtų imtis sūnus?.. Duotų jam knygų, visą reikiamą informaciją, planą. Tačiau toks darbas, nuobodokas ir nereikšmingas, negali dominti garbėtroškos jaunuolio, kuris rašinėja eiles, kuria romaną ir garbina gražią aktorę, atvykusią į Marselį gastrolių. Jis grįžta jai iš paskos į Paryžių ir iš čia parašo Meri, kad tas jo meilės nuotykis baigėsi. Jo laišką verta pateikti: jis būdingas šiam jaunuoliui:

Aleksandras Diuma sūnus Žozefui Meri, 1844 metų spalio 18 dieną:

Mano mielas ir geras Meri! Jūsų langas dabar turbūt atviras, o mano uždarytas, bet užtat mano židiny liepsnoja ugnis, „nors ir ne Febo", kaip pasakytų mūsų draugas de Lilis. Aš iki ausų pasinėręs į Liudviką XV, kaip pasakytumėte jūs, ir pastarąsias dvi savaites mane kankina liūdesys.

Ar prisimenate, kaip sykį buvau išvykęs į Lioną, iš kur grįžau, gavęs dar vieną saulės smūgį ir netekęs dar vieno malonumo? Kai jums tada papasakojau savo nuotykius, man sakėte, kad pasielgiau išmintingai ir kad mano vietoje nebūtumėte buvęs toks tvirtas. Na, mano mielas, tai, ką dabar padariau, pralenkia ir aną atsitikimą.

Neseniai tėvas man davė gerą patarimą, kad išsiskirčiau su ta, pas kurią atidūmiau į Paryžių, bet nebuvo preteksto, ir reikalas atrodė keblokas. Pagaliau jauna ir įdomi draugė, kuri man buvo tokia svetinga jūsų puikiame mieste, sykį man tarė šiuos atmintinus žodžius: „Bijau, kad dėl ryšio su tavim nesusipykčiau su savo tėvu teatre. Aš norom nenorom pinigų išleidžiu daugiau, negu tu gali man duoti, net ir susispausdamas. Tegul tarp mudviejų tuo viskas ir baigsis. Patikinu tave, tu man nieko negali prikišti".

Aš nusigriebiau jos žodžių ir jau dvi savaitės nebekeliu pas ją kojos. Jau

rytojaus dieną ji ėmė mane gaudyti – lakstė po visus mano draugus, siuntinėjo juos pas mane, darė man įvairiausių nuolaidų, bet aš neatsiliepiau ir tik, likęs vienas, verkdavau graudžiomis ašaromis. Pagaliau mudviejų neviltis nurimo. Praėjusį sekmadienį ji užėjo ir rado mane namie. Davė man suprasti, kad, nors gyvenanti su kitu žmogumi, į kurį žiūrinti kaip į savo vyrą ir kuris jai tesąs reikalingas dėl pinigų, mielai sutiktų ir toliau mylėtis su savo draugais iš Marselio.

Tada aš paėmiau jos rankas, pagarbiai pabučiavau ir daviau patarimą, kad ne per dažnai pas mane užeidinėtų, nes tai gali ją tik be reikalo kompromituoti. Broliškai palydėjau ją iki durų, nepaisydamas ašarų, žibančių jos didelėse mėlynose akyse, kurios lyg žvaigždės spingsi po Gymnase *skliautais, ir išsiskyrėme nekaltai, kaip brolis su seseria. Vakar, ketvirtadienį, ji vėl atėjo, bet, laimė, aš buvau žirgų lenktynėse. Tad štai, mielas bičiuli, kokios naujienos. Negalėjau jums jų nepapasakoti, nes juk visa ta istorija prasidėjo prie jūsų.*

Dabar man jau nebe taip liūdna. Dirbu, jaučiuosi gerai, ir, kai pagalvoju apie Marselį, o tai atsitinka dažnai, man akyse kur kas dažniau stovi namas Muziejaus gatvėje, negu namas Nr. 73 Paliu gatvėje. Tačiau,

prisipažinsiu, kartais man dar suspaudžia širdį. Juk viskas – prisimenate? – prasidėjo taip nepaprastai ir gražiai! Na, tiek to! Matau, kad jūs skaitydamas šypsotės. Galvojate: „Buvo ir man taip! Žinojau iš anksto, kuo viskas baigsis“. Ir kaip tik todėl, kad žinojau ir aš pats, kartais su jumis pakalbėdavau apie pradžią, bet niekad – apie ateitį.

Didelė naujiena, mielas ir brangus bičiuli! Diuma namuose sumaištis. Vyras su žmona rengiasi skirtis, kaip Abraomas su Agara, nors ir ne dėl bergždumo[1]*, ir manau, kad greit pamatysite, kaip viena tokia stora moteriškutė atvyks į Marselį ir išplauks į Italiją, kur žada gyventi amžinai! Ką gi, neblogai! O mes kitais metais leisimės į Kiniją ir užsuksime paimti Meri. Tad štai kokios naujienos ir kokios svajonės...*

Diuma sūnus apie moterį, kurią, kad ir trumpai, mylėjo, šneka gana ciniškai. Jaunuolį dar ima graudumas, ir jis paašaroja, bet jau švaistosi rimbu tramdytojas.

[1] Jaunasis Diuma sumaišė nevaisingąją Abraomo žmoną Sarą su jaunąja verge Agara, pagimdžiusia patriarchui sūnų Izmaelį. (*Aut. past.*)

Diuma santuoką tikrai ištinka krachas. Ida jau prieš kelerius metus pavergė Florencijoje vieno italų didiko širdį; tai Edoardas Aliata, dvyliktasis princas Vilafranka, kunigaikštis Salaparuta, pirmosios klasės Ispanijos grandas, princas Montereale, kunigaikštis Saponara, markizas Santa Liučija, baronas Mastra, Mirijos, Mandžavakos, Viagrandės ir kitų vietų sinjoras... Gotos almanachas, o jis nejuokauja su titulų autentiškumu, skiria Edoardą de Vilafranką (1818–1898) prie šviesiausiųjų didenybių. Jis Šventosios imperijos princas ir Palatinato grafas, tad (teoriškai) turi paveldimą teisę kaldinti monetas.

Vilafranka, vienintelis tiekos lenų įpėdinis, atliko bajoro pareigą: jaunas vedė ir davė gyvybę vienturčiui sūnui, kuris buvo pakrikštytas Džuzepe Frančesku Paolu Gaspare Baltazaru. Po to, palikęs žmoną su vaiku Palerme, atsikelia į pusiasalį, kur ir gyvena čia Romoje, čia Florencijoje su ponia Diuma. Ji septyneriais metais vyresnė už savo meilužį ir dešimt metų vyresnė už jo paliktąją kunigaikštienę. Bet tokia moteris, kaip Ida, mokėdama užkariauti vyrų meilę, moka ją ir saugoti. Aktorė, atstovavusi visam Paryžiaus žavesiui, anaiptol ir ne kvaila. Sicilietį žavi jos sveikas protas.

Nuo 1840 metų ji kasmet po keletą mėnesių gyvena Florencijoje, kur pas ją dažnai atvyksta ir Diuma, – dalybos jo nebaido. Paskui ji grįžta į Paryžių ir su jai būdingu natūraliu grakštumu valdo markizo de la Pajetri namus.

Ida Diuma Teofiliui Gotjė (1843 metais):

> *Mano brangusis poete! Kaipgi siūlyti paprastą puodelį arbatos jums, mintančiam oleandro žiedų pabučiavimais? Bet jei vis dėlto teiktumėtės valandėlę nusileisti iš žydrųjų savo gražiosios Ispanijos*[1] *padangių, tai trečiadienio vakarą mus rasite namie su keletu daugiau ar mažiau sąmojingų bičiulių, ir pasistengsime kiek galėdami mažiau nuobodžiauti. Širdingiausi linkėjimai...*

Tarp Idos ir Diuma sūnaus tebevyksta gana smarkus karas, – katras užvaldys Diuma tėvą. Jaunajam Aleksandrui gyvenant Marselyje, jo

[1] Teofilis Gotjė tik ką buvo išleidęs knygą apie savo kelionę po Ispaniją – „Anapus kalnų". (*Aut. past.*)

pusbrolis Alfredas Leteljė, Aleksandrinos Emė[1] sūnus, Diuma tėvo sekretorius, parašo jam, ragindamas grįžti į Paryžių:

Tu per ilgai užsibūni Marselyje, ir tas tau labai pakenks. Tavo tėvas geras, per daug geras, bet, jei tavęs čia nebus atsverti kitų asmenų įtakai, vėliau gali turėti didelių nemalonumų... Sakau tau apie tai kaip pusbrolis ir žmogus, kuris kasdien viską mato. Geriausia būtų, kad, prasiblaškęs Marselyje, dabar jau važiuotum atgal į Paryžių. Pagalvok, kad tau dvidešimt metų ir kad reikia griebtis kokios nors tarnybos. Taip pradėjo tavo tėvas, ir tas jam nesukliudė tapti tuo, kuo dabar yra...

1844 metais sutuoktiniai nutaria draugiškai persiskirti. Ida nori gyventi su savo kunigaikščiu; Diuma, visiškai jos atsižadėjęs, neturi nieko prieš. 1844 metų spalio 15 dienos sutartimi jis pasižada jai mokėti metinę dvylikos tūkstančių auksinių frankų rentą ir dar tris tūkstančius frankų per metus „karietai". Net iš anksto pasisiūlo atpirkti miegamojo komplektą iš citrinmedžio už devynis tūkstančius frankų.

Popieriuje Diuma dosnumas atrodo įspūdingai! Kuo jis rizikuoja? Juk jam nieko nekainuoja skirti įsivaizduojamas rentas ir raštu pasižadėti, kad mokės pensijas – iš tuščios einamosios sąskaitos! Ida geriau nei kas kitas žinojo, kad savo kraičio (šimto dvidešimt tūkstančių auksinių frankų) niekad neatgaus. Jos ateitis – tik Vilafranka.

Faktinis santuokos nutraukimas be tam tikro įforminimo. Diuma stengiasi atrodyti riteriškas su moterimi, turinčia jo pavardę. Kai ji galutinai išvyksta į Italiją, jis duoda jai laišką Prancūzijos ambasadoriui, labai šiltą laišką, iš kurio, net skaitydamas tarp eilučių, anaiptol nebūtum galėjęs suprasti, kad ši kelionė reiškia, jog sutuoktiniai ima gyventi atskirai ir suiro garsi šeima. Markizas de la Pajetri, visiškai abejingas Idai, bet anaiptol neabejingas aristokratijai, nusprendė, kad markizė rado tikrai jo vertą perėmėją.

Jis iš tikrųjų patenkintas, atgavęs visišką laisvę. Nors Ida jam nepavyduliavo, tačiau teisėtai užėmė sutuoktinių butą ir kliudė jame apgyvendinti eilinę favoritę. Laimė, Diuma požiūriu, yra štai kas: atskiras kam-

[1] Generolo Diuma duktė ištekėjo už Viktoro Leteljė, mokesčių inspektoriaus Drė mieste. (*Aut. past.*)

barys, jame paprastas pušinis stalas; ant jo – didžiulė krūva melsvo popieriaus; dešimt–dvylika valandų darbo per dieną; moteris, jauna ir karšta; sūnus ir duktė, kuriuos jis mylėtų iš visos širdies, su kuriais elgtųsi kaip draugas ir kurie nesakytų moralų; guvūs draugai, kurie tuštintų jo piniginę, valgytų iš jo virtuvės, gertų jo vyną ir mokėtų jam už viską sąmojais; o šalia viso to – teatrinis bruzdesys, nepabaigiamas skaitymas ir vis naujai gimstančių grandiozinių siužetų kunkuliavimas. Trumpai sakant, jis be galo mėgsta nepriklausomumą, stiprybę, linksmą nuotaiką ir nieko pasauly taip nebijo, kaip nuobodžių žmonių, verkšlenančių meilužių ir kreditorių. Tačiau mūsų nupieštas vaizdas būtų nevisiškas, jei nepažymėtume, kad už tos prašmatnios ir sumaištingos būties glūdėjo slaptas troškimas skirti savo jėgas pažemintiesiems ir nuskriaustiesiems, – poreikis, kurio neatitinka jo paties gyvenimas ir kurį jis dabar tenkins savo romanuose.

PENKTA DALIS

Nuo „Trijų muškietininkų“ iki „Damos su kamelijomis“

I

Kur dramaturgas tampa romanistu

Niekas taip gerai nejautė teatro kaip jis; tai ženklu jo romanuose.
Arsenas Usė

Pirmąją savo gyvenimo pusę Diuma publikos ir kritikos buvo laikomas „teatralu“. Ir taip manydamos, jos nėmaž neklydo. Jis, tiesa, be dramų, parašė ir etiudų („Galija ir Prancūzija“), kelionės įspūdžių, romanų, bet ir tuose žanruose visur pasireiškė jo tiesiog instinktyvi veiksmo nuovoka, būtina dramaturgui; tačiau jis dar nesileido į milžinišką žygį, kur kas labiau nei dramos garantavusį jam šlovę, – romanų forma prikelti iš mirusiųjų Prancūzijos istorinę praeitį.

Nauji literatūriniai žanrai atsiranda, kai genijui susidaro palankios aplinkybės. Diuma buvo apdovanotas tam tikru genialumu: turėjo karštą vaizduotę ir dramatiškumo jausmą. Visa kita padarė aplinkybės. Pirmoji tokia aplinkybė buvo istorinio romano atgimimas. Romanai, kuriuose šalia pramanytų herojų veikia ir žinomi istoriniai asmenys, rašyta jau ir iki Valterio Skoto; vienas toks pavyzdys – tai „Princesė de Klev“. Skotas pirmasis sugebėjo atkurti epochą ir aplinką. Balzakas, Vinji ir Diuma buvo jo entuziastingi garbintojai.

Kodėl? Todėl, kad jis atitiko tų laikų poreikius: žmonės, netekę teatrinių Imperijos laikotarpio efektų, troško ko nors nepaprasta. Kažkas yra pasakęs, kad 1820 metų jaunimo vaizduotė – tai lyg tušti rūmai, kurių sienos nukabinėtos šauniųjų senolių atvaizdais. Tuos rūmus reikėjo apstatyti baldais. Jei šiam reikalui neužteko dabarties, rašytojai turėjo pasinaudoti milžinišku baldų sandėliu – istorija. Bet istorija, jei nuobodžiai pasakoji, gali virsti niūriomis kapinėmis. Valterio Skoto romanuose ji tapo gyva ir spalvinga. Net istorikai – ir tie jį girdavo: „Skotą aš laikau, – sako Ogiustenas Tjeri*, – vienu iš didžiausių meistrų perteikti istorinį koloritą“.

Jaunieji prancūzų rašytojai sekė Valterio Skoto pėdomis. Alfredas de Vinji parašė „Sen Marą“, Hugo – „Paryžiaus katedrą“, Balzakas – „Šuanus“, Merimė – „Karolio IX laikų kroniką“. Šios knygos susilaukė didelio pasisekimo tarp nedaugelio išrinktųjų, ir tiktai Hugo pavyko

užkariauti „plačiąją publiką". O juk ši publika buvo linkusi skaityti istorinį romaną, kaip kad seniau ji bėgdavo žiūrėti istorinės dramos, – ir dėl tų pat priežasčių. Žmonės, patys *darę* istoriją ir matę, kokių grandiozinių pakitimų įvyko, troško pažvelgti į šios dar netolimos praeities užkulisius. Tačiau, norint sudominti publiką karaliais ir karalienėmis, ministrais ir favoritėmis, reikėjo jai parodyti, kad dvariškių apdarus vilki tos pačios žmogiškosios būtybės, – o tai Diuma sugebėdavo nuostabiai puikiai.

Jis nebuvo nei eruditas, nei tyrinėtojas. Jis mėgo istoriją, bet nejautė jai didelės pagarbos. „Kas yra istorija? – sakydavo Diuma. – Vinis, ant kurios aš kabinu savo romanus." Jis apglamžydavo Klijo rūbą, tardamas, jog gali tai daryti visiškai laisvai, kad tik ji susilauktų iš jo vaiko. O kaip vyras, sugebąs duoti vaiką, jis nebuvo linkęs klausytis šios truputį pedantiškos ir plepios mūzos smulkmeniškų prisipažinimų, pataisymų ir priekaištų. Žinojo, kad į jį, kaip į istoriką, niekad niekas nežiūrės rimtai. „Tik sunkiai paskaitomos istorijos palieka įspūdį – jos nelyginant pietūs, kurių negali suvirškinti; pietūs, kuriuos lengvai suvirškini, jau kitą dieną išeina iš galvos..." Jis neturėjo kantrybės, būtinos erudito darbui, tyrinėjimus visada siekė kuo labiau trumpinti. Kad tik kas duotų žaliavos, o jis parodys savo gabumus – ją apdoros ir įkvėps jai gyvybę. Atsitiktinumo dėka jo talentui atėjo į talką, nors ir kuklesniais, bet didžiai vertingais sugebėjimais vienas memuarinės literatūros mėgėjas ir žinovas.

Kaip prisimename, malonusis Žeraras de Nervalis tapo vienu iš nuolatinių Aleksandro Diuma bendradarbių. O Nervalis turėjo draugą, jauną dėstytoją Ogiustą Makė, turtingo fabrikanto sūnų, elegantišką, su muškietininko ūseliais ir baisiai įsimylėjusį literatūrą. Nuo 1833 metų, būdamas dar dvidešimtmetis jaunuolis, Makė priklausė nedidelei ryžtingai grupei, nusistačiusiai prieš klasicizmą; joje, be Nervalio, jis susitikdavo Teofilį Gotjė, Petrusą Borelį, Arseną Usė, dailininką Selesteną Nantejį. Šioje grupėje Ogiustas Makė, kuriam jo vardas ir pavardė skambėjo nelabai romantiškai, liepdavo save vadinti Ogastesu Mak Kitu. Jis dėstė istoriją Karolio Didžiojo licėjuje, bet mokytojo darbo nemėgo ir stengėsi po jo atsipalaiduoti. 1836 metais jis įstojo į *Figaro* redakciją ir ėmė rašinėti pjeses.

Makė pasiūlė Renesanso teatro direktoriui Antenorui Žoli dramą „Karnavalo vakaras", bet šis ją atmetė. „Parašyta gerai, bet teatrui netinka", – pasakė Žoli. Vyriausiems teatro žyniams būdavo didžiausias malonumas neleisti pašaliniams įeiti į šventovę.

Žeraras de Nervalis patarė Ogiustui savo kūrybinį „luošį" parodyti Diuma, garsiajam ortopedui – „šlubuojančių" pjesių taisytojui. Diagnozė buvo tokia: „Pusantro veiksmo – labai gerai, pusantro veiksmo reikia perdirbti. Bet neapsiimsiąs – turės per dvi savaites užbaigti „Alchemiką"..." Bet jei draugas neatstodavo, Diuma rasdavo laiko viskam.

Žeraras de Nervalis Ogiustui Makė, 1838 metų lapkričio 29 dieną:

> *Brangusis bičiuli, Diuma iš naujo parašė visą pjesę, žinoma, sutinkamai su tavo užmanymu; tavo pavardė bus nurodyta. Pjesė priimta, visiems patinka ir bus suvaidinta. Tai tiek... Lik sveikas. Rytoj susitiksime, ir supažindinsiu tave su Diuma...*

Šitaip Ogiustas Makė, teturėdamas dvidešimt penkerius metus, išvydo pastatytą savo trijų veiksmų pjesę ir užmezgė pažintį su *Illustrissime*[1]. Drama gavo naują pavadinimą „Batilda" ir buvo suvaidinta

1839 metų sausio 14 dieną. Jaunasis Makė, baisiai patenkintas tokiu debiutu, kitais metais atnešė Aleksandrui Diuma romano „Geraširdis Biuva" apmatus – apie Selamarą, Ispanijos pasiuntinį, dalyvavusį sąmoksle prieš Regentą ir išsiųstą per sieną; tą visą istoriją čia pasakoja menkas raštininkėlis (geraširdis Biuva), įsimaišęs į įvykius, kurių prasmės nesupranta. Novelė patiko garsiajam dramaturgui. Šią epochą jis ir pats buvo vaizdavęs savo komedijose – išmanė jos papročius ir stilių. Jis pasisiūlė Makė tekstą perdirbti ir išplėsti.

Čia ima reikštis nauja jėga, kuri padės susidaryti itin palankiai konjunktūrai leisti romanus su tęsiniais. Jau kelerius metus du laikraščiai: Emilio de Žirardeno *La Presse* ir Ledriu-Roleno *Le Siècle* dėjo didžiules pastangas padidinti savo skaitytojų būrį. Metinė prenumerata – tik keturiasdešimt frankų, todėl prenumeratorių ir skelbimų netrūko, bet reikėjo skaitytojus ir išsaugoti. Geriausias būdas – spausdinti „patraukiantį" feljetoną. Formulė *tęsinys kitame numeryje* (ją sugalvojo 1829 metais daktaras Veronas savo *La Revue de Paris*) tapo galinga žurnalistikos varomąja jėga.

Laikraščių leidėjams geriausias rašytojas yra tas, kurio romanai pri-

[1] Garsiausias (*ital.*).

traukia kuo daugiau skaitytojų. Patys talentingiausi rašytojai gali būti netikę „feljetonininkai". Balzakui nuolat reikėdavo pinigų, ir jis būtų mielai apsiėmęs tiekti visus tokius romanus. „Kai tik jis pajunta, kad kur nors kasa pilna pinigų, – sakydavo apie jį nedraugai, – tuoj atsitupia priešais ją kaip katinas, pamatęs, kad į olą įlindo pelė, ir tyko, kada ji išlįs." Bet laikraščių leidėjai dėl jo abejojo; Balzakas jiems atrodė sunkokas autorius. Ilgais vietovių aprašymais romano pradžioje jis nepatraukdavo skaitytojo. Leidėjų nuomone, to žanro techniką visiškai įvaldė Ežėnas Siu, Aleksandras Diuma ir Frederikas Sulje. „Jei aš būčiau Liudvikas Pilypas, – sakydavo Meri, – paskirčiau rentas Diuma, Ežėnui Siu ir Frederikui Sulje, kad jie vis tęstų „Muškietininkus", „Paryžiaus paslaptis" ir „Velnio atsiminimus". Tada niekad nebūtų revoliucijų."

> La Presse, – rašė Sent-Bevas, – *leidosi į drąsią spekuliaciją – supirko visus šiuo metu rinkoje esančius rašytojus; supirko, nesiskaitydama su kaina ir, taip sakant, visam laikui; ji padarė kaip tie piniguočiai kapitalistai, kurie, norėdami tapti rinkos šeimininkais, superka aliejų, javus ir deda juos į sandėlį, o paskui pardavinėja mažmenomis, smulkiems krautuvininkams. Jei, pavyzdžiui, jūs, mažas laikraštukas, ne toks turtingas kaip* La Presse, *norite savo prenumeratoriams duoti Aleksandro Diuma kūrinį,* La Presse *jį perleis už tiek ir tiek, – juk ji supirko visa, ką Aleksandras Diuma gali parašyti ar pasirašyti, dvylikai ar penkiolikai metų į priekį; ji turi kur kas daugiau, negu jai pačiai reikia, ir dabar jau tik per ją ir jos sąlygomis galite įsigyti tai, ko pageidaujate...*
>
> La Presse *skelbia, kad spausdinsianti perdirbtą generolo Montolono* „Dienoraštį iš Šv. Elenos salos" ir kad Aleksandras Diuma prikišiąs savo plunksną prie garbiojo generolo atsiminimų autentiškumui sustiprinti. „O dar tik vakar, – rašo* Le Globe, – La Presse *negalėjo atsigėrėti generolo stiliumi. Nieko sau komedija! Ar galima tyčiotis iš publikos su dar didesniu įžūlumu!" Jei neskaitysime tų visų neišvengiamų smulkių tarpininkų, galime sakyti, kad nuo šiol Napoleonas vienas iš trijų svarbiausiųjų* La Presse *bendradarbių".*
>
> *Tame* La Presse *skelbime nešykštima didžiausių pagyrimų sau patiems; Aleksandras Diuma čia lyginamas ir rikiuojamas į eilę greta Valterio Skoto ir Rafaelio...*

Apie rašytojo darbą Diuma mąstė daugiau, negu kai kam atrodė. Jis kruopščiai išstudijavo Valterio Skoto metodus. Šis savo romanuose tuoj smulkiai aprašydavo veikiančius asmenis, kad skaitytojas, juos vėliau susitikęs, galėtų iškart pažinti. Tačiau romaną-feljetoną, kuriuo nuo pat pirmųjų eilučių reikia „patraukti" skaitytoją, autorius neturi teisės pradėti ištęstomis vietomis, ir Diuma, pažėręs keletą stiprių pastabų apie veikiančius asmenis, tuoj pereidavo į veiksmą – dialogą. Šitaip jis galėdavo visiškai panaudoti savo dramaturgo talentą. Romano-feljetono technika reikalavo, kad kiekviena atkarpa baigtųsi kuo įdomiausiai, kad skaitytojas nekantrautų sužinoti, kas bus toliau; o Diuma jau seniai išmanė tą meną – šmaikščiu reikšmingu sakiniu užbaigti kiekvieną veiksmą. 1838 metais jo romanas „Kapitonas Polis" (parašytas itin sumaniai sekant Fenimoro Kuperio „Piratu") per tris savaites laikraščiui *Le Siècle* davė daugiau kaip penkis tūkstančius naujų prenumeratorių. Tad laikraščių leidėjai tiesiog į padanges kėlė Diuma.

Perdirbęs Ogiusto Makė knygą ir davęs jai naują antraštę „Riteris d'Armantalis", Diuma nė kiek nebūtų prieštaravęs, kad ir jaunikaitis padėtų po ja savo pavardę, bet laikraštis nesutiko: „Romanas, pasirašytas *Aleksandras Diuma,* kainuoja trys frankai už eilutę, – tarė Emilis de Žirardenas, – pasirašytas *Diuma ir Makė* – pusantro franko". Žirardenas vergiškai taikstėsi prie publikos skonio: „Aš neturiu kada skaityti, – sakydavo jis. – Jei Diuma ar Eženas Siu rašo ar pasirašo nors ir visai niekus, publika, pasitikėdama firmos marke, vis vien laiko šedevrais. Skrandis pripranta prie patiekalų, kuriuos jam duodi". Teofiliui Gotjė, nusiskundusiam, kad nepriimamas į išrinktųjų būrį, Žirardenas ciniškai atsakė: „Visi jūs, žinoma, dideli rašytojai, taip, bet nesugebate man duoti nė dešimt naujų prenumeratorių. Čia ir yra visas reikalas..." Stambiųjų laikraščių leidėjai, vaikąsi *garsių pavardžių,* bijote bijojo prasidėti su nežinomais autoriais. Taigi Diuma vienas pasirašė knygos autoriumi; Makė gavo aštuonis tūkstančius frankų – didžiulę anais laikais sumą, kurios, be Diuma, niekad nebūtų pelnęs. Kompensacija jam tada atrodė visiškai teisinga. Vėliau jis ims skųstis! Bet jųdviejų bendradarbiavimo pradžioje jis pats pripažino, kad esąs maloniai nustebęs, dėkingas ir tiesiog susižavėjęs.

„Riterio d'Armantalio" pasisekimas įtikino Aleksandrą Diuma, kad, romantizuojant istoriją, galima uždirbti tiesiog aukso kalnus. Tad jis

labai nudžiugo, kai Makė jam atnešė planą parašyti knygai iš Liudviko XIII, Rišeljė, Onos Austrijietės ir Bakingemo kunigaikščio laikų, – romanui, kuris vėliau taps „Trimis muškietininkais". Katras pirmas aptiko „Pono d'Artanjano, karaliaus muškietininkų pirmosios kuopos kapitono leitenanto, memuarus" – memuarus apokrifinius, iš tikrųjų parašytus Gasjeno de Kurtilio (dažnai vadinamo Kurtiliu de Sandra, arba Sandra de Kurtiliu) ir išleistus 1700 metais Kelne, o paskui – 1704 metais – Amsterdame Žano Elzeviro? Makė tvirtina, kad jis. Tačiau Marselio bibliotekos kortelė liudija, kad Aleksandras Diuma pasiskolino tą knygą 1843 metais ir jos negrąžino. Bibliotekininku tuo laiku buvo jo draugas Meri, ir jis, matyt, nieko jam dėl to nesakė.

Visų pirma neabejotina, kad daugelis romano epizodų ir netgi vardai (šiek tiek pakeisti) – Atas, Portas ir Aramis – paimti iš Gasjeno de Kurtilio; antra, neabejotina, kad šis paskvilininkas neturėjo talento ir geriausiuosius epizodus (ponios Bonasjė istoriją, miledi Vinter istoriją) ištisai perdirbo ir didžiąja dalimi sugalvojo Diuma bei Makė; ir pagaliau neabejotina, kad Makė atliko tik akmenskaldžio darbą, o skulptorius buvo Diuma. Jis buvo susidaręs daugiau ar mažiau pastovius metodus dirbti su bendraautoriais. Bendraautoris parašydavo scenarijų. Diuma jį „vienu žygiu" perskaitydavo ir paskui juo naudodavosi kaip juodraščiu. Jis perrašydavo tą tekstą, įdėdavo tūkstančius detalių, teikiančių jam gyvumo, perdirbdavo dialogus, kurių buvo nepalyginamas meistras, rūpestingai apdorodavo skyrių pabaigas ir visą kūrinį išplėsdavo, kad jis atitiktų reikalavimus, keliamus romanui-feljetonui, turinčiam eiti ne vieną mėnesį ir vis žadinti skaitytojų susidomėjimą.

Diuma įpynė naujų personažų, pavyzdžiui, liokajų Grimo, baisų tylenį ir į viską atsakinėjantį tik vienu žodžiu, – itin gudri išmonė, nes laikraščiai mokėdavo už eilutę. Toks spartus dialogas turėjo du pliusus: būdavo lengva skaityti, ir autorius daug daugiau uždirbdavo. Tačiau viskas nuėjo vėjais, kai *La Presse* ir *Le Siècle* nutarė eilutėmis laikyti tik ilgesnes negu pusė skilties pločio. *Figaro* leidėjas Vilmesanas kaip tik tą dieną buvo pas Diuma. Jis pamatė, kad šis skaito rankraštį ir brauko ištisus puslapius.

– Ką jūs čia darote, Diuma?

– Nagi, užmušiau jį.

– Ką tokį?

– Grimo. Juk aš jį sugalvojau, kad išeitų daugiau trumpų eilučių. Dabar jis man nebereikalingas.

To meto rašytojas Vermeršas vėliau parašė šitų Diuma dialogų parodiją:

– Ar matėte jį?
– Ką?
– Jį.
– Ką jį?
– Diuma.
– Tėvą?
– Taip.
– Na, ir vyras!
– Taigi.
– Koks ugningas!
– O kaipgi.
– Ir produktyvus!
– Velniškai!

170 Negalima neigti, kad Makė daug pasidarbavo prie „Trijų muškietininkų“. Išliko nerimastingi rašteliai, kuriuos jam siųsdavo Diuma: „Kaip galima greičiau rankraštį ir svarbiausia – pirmąjį tomą d'Artanjano („Memuarus“)...“

„Neužmirškite parūpinti tomą apie Liudviko XIII viešpatavimą, kur aprašoma Šalė byla ir yra atitinkamų dokumentų. Atneškite man taip pat visa, ką parašėte apie Atą...“

„Įdomu, šįryt jums parašiau, kad įdėtumėte į tą sceną budelį; paskui įmečiau laišką į ugnį nutaręs, kad padarysiu pats. O dabar, tik pradėjęs skaityti, matau, kad mudviejų mintys sutapo...“

Tačiau iš kitų laiškų matyti, kad viską tvarkė Diuma:

Aleksandras Diuma Ogiustui Makė:

Kažin ar išeitų žavu, jei įdėtume naktį pas Mari Tušė. Ta puiki moteris guodžia visagalį karalių, tik viena visoje karalystėje jį myli. Mažasis Angulemo kunigaikštis lopšyje. Karalius viską užmiršta... Pagalvokit. Pasiskaitykit. Pažiūrėkit...*

Mielas bičiuli, kitame skyriuje turime sužinoti iš Aramio, – jis prižadėjo d'Artanjanui apie tai pasiteirauti, – kuriame vienuolyne laikoma ponia Bonasjė, papasakoti, ką ji ten veikia ir kaip ją globoja karalienė...

Mielas bičiuli, man regis, kad nepakankamai dėmesio skyrėme mūsų Goranflo[1]*. Jeigu jau jį ištraukiame iš vienuolyno, tai turime ištraukti kuriuo nors rimtesniu tikslu. Mums reikia būtinai pasimatyti rytoj.*

Ir jei mums nieko dora neišeina iš to, kad Diksmeras ir Mezon-Ružas[2] *atskirti ir nežino apie vienas kitą, tai gal suveskime juos vėl į krūvą. Nes labai nepanašu, kad jie, veikdami tame pat kalėjime, neatpažintų kits kito...*

Šiandien mums reikia dar truputį pasistengti prie Braželono, kad pirmadienį ar antradienį galėtume vėl prie jo grįžti ir baigti antrą tomą[3]*... O šįvakar, rytoj, poryt ir pirmadienį kibsime, šimts pypkių, į „Balzamą", kad net dulkės rūks.*

Makė vėliau paskelbė skyrių apie Miledi mirtį tokį, kokį buvo pats parašęs. Norėjo įrodyti, kad tikrasis „Trijų muškietininkų" autorius – tai jis. Bet įrodė priešingai. Visa, kas šioje scenoje geriausia, kas jai teikia kolorito ir gyvybingumo, yra Diuma plunksnos nuopelnas. Neteisinga taip pat tvirtinti, kad Diuma nesusipažindavo su šaltiniais. Juk jisai ištaisė klaidas, kurių buvo pamfletininko Gasjeno de Kurtilio knygoje, ir rado daugybę papildomų žinių ponios de Lafajet, Talmano de Reo* ir gal dešimt kitų autorių veikaluose. Svarbiausia, kad Muškietininkus, kuriuos Gasjenas de Kurtilis vaizdavo kaip nelabai simpatingus avantiūristus, jis pavertė legendiniais herojais, kurie mus žavi ir šiandien. Juk iš tėvo jis paveldėjo potraukį į neįtikėtinus ir vis dėlto nepramanytus mūšius, kai vienas žmogus nuginkluoja šimtą priešų, kaip tat buvo, pavyzdžiui, prie Brikseno tilto; juk tai jis, Prancūzijos istoriją kūrusio kario sūnus, galėjo taip gerai „jausti" tą istoriją.

[1] Veikiantysis asmuo Diuma romane „Grafienė de Monsoro". (*Aut. past.*)

[2] Diuma romano „Riteris de Mezon-Ružas" veikėjai. (*Aut. past.*)

[3] „Vikontas de Braželonas" ir „Žozefas Balzamas" („Gydytojo atsiminimai") buvo išleisti tais pačiais metais (1848). (*Aut. past.*)

Tikroji Prancūzijos dvasia – štai kur keturių Diuma herojų: d'Artanjano, Ato, Porto ir Aramio žavumo paslaptis, – rašo Ipolitas Parigo. – *Liepsninga valia, aristokratiška melancholija, bent kiek tuštybėn pasikėlusi jėga, galantiška ir rafinuota elegancija – šiomis ypatybėmis jie tarsi sutelkė savy tą puikią, narsią ir lengvapėdišką senų laikų Prancūziją, kuri dar tebegyvena mūsų vaizduotėje. Tiesa, šalia bruzdaus pasauliuko, kuriame meilės intrigos susipynusios su politinėmis, gyveno dekartai ir paskaliai, – jiems, beje, irgi negalėjo būti svetimi kariuomenės ir aukštuomenės papročiai. Tačiau kiek širdies kilnumo, elegancijos, ryžto, stiprybės ir išmonės parodo tie jaunikaičiai, kuriuos špaga suveda krūvon anksčiau negu muškietininko apsiaustas! Ir visi, netgi ponia Bonasjė, labiau vertina drąsą negu dorybę.*

D'Artanjanas, gudrus gaskonas, vis sukantis pirštu ūsą; pasipūtęs stipruolis Portas; didžiūnas Atas, nusiteikęs truputį romantiškai; Aramis, santūrusis Aramis, slepiantis savo religingumą ir savo meilės nuotykius, smarkusis dvasiškųjų tėvų mokinys (non inutile est desiderium in oblatione[1]*), – tie keturi draugai, o ne keturi broliai, kaip juos vaizdavo Kurtilis, atstovauja Prancūzijoje lyg ir keturioms pasaulio šalims. O kaip atkakliai ir su kokiu įkarščiu jie gina jos reikalus, jūs ir patys žinote! Savo žygdarbius jie atlieka nuostabiai lengvai. Jie lekia nesustodami, nugali visas kliūtis taip smagiai, kad ir mumis įkvepia ryžto. Žygis į Kalė, kuris „Memuaruose" tik trumpai tepaminėtas, veržlumu prilygsta Italijos kampanijai. O kai Atas stoja kaltinti savo nedorėlės žmonos, nenoromis ateina į galvą ir karo lauko teismai, ir revoliuciniai tribunolai. Jei Dantonas ir Napoleonas buvo prancūzams energingumo mokytojai, tai Diuma romanu „Trys muškietininkai" pasireiškė kaip jų tautos rašytojas...*

Viena karta gali klysti, vertindama kurį nors kūrinį. Keturios ar penkios kartos niekad nesuklys. Ilgalaikis „Trijų muškietininkų" populiarumas visame pasaulyje rodo, kad Diuma, naiviai reikšdamas per to romano herojus savo paties būdą, atitiko tą veiklos, tvirtybės ir kilnumo poreikį, kuris jaučiamas visais laikais ir visose šalyse. Jo kūrybinė maniera buvo taip gerai pritaikyta pasirinktajam žanrui, kad ji ir šiandien tebėra pavyzdys visiems, kurie tame žanre darbuojasi. Diuma, arba *Diuma–Make*[2], pasi-

[1] Aukoti Dievui auką dera karšta širdimi (*lot.*). (*Vert. past.*)

[2] Taip sakydavo Alberas Tibodas, norėjęs, kad ta dvilypė pavardė prigytų, panašiai kaip ir Erkmanas–Šatrijanas. (*Aut. past.*)

naudodavo žinomais tekstais, kartais apokrifiniais, kaip d'Artanjano „Memuarai", kartais autentiškais, kaip ponios de Lafajet „Memuarai", iš kurių atsirado „Vikontas de Braželonas". Palyginkime šiuos atsiminimus su romanu. Ponia de Lafajet pasakoja be dialogų apie pirmąsias Liudviko XIV mylimąsias, – kaip jis nutraukė ryšius su Marija Mančini, kaip susitiko Luizą de Lavaljė, – paskui apie Mazarinio mirtį ir apie Fukė* – kaip jis pateko nemalonėn. Pasakojimas glaustas, santūrus, tikslus; konfliktai neišeina į paviršių; ponia de Lafajet vengia aprašinėti scenas, kurių pati nebuvo liudininkė.

Diuma iš jos perima veikiančius asmenis ir siužeto griaučius. Tačiau visur, kur ji sceną tik nužymėjusi, jis rašo ją taip, kaip rašytų teatrui, – įpindamas netikėtumų, dramatiškų ar komiškų efektų. Smulkus ponios de Lafajet štrichinis piešinys pavirsta nuspalvintų, apvalkstytų figūrų muziejumi; jos, kad ir truputį sukarikatūrintos, vis tiek atrodys gyvos. Istoriniai asmenys autoriaus vaizduojami su išankstiniu nusistatymu – jis to nė neslepia. Diuma vienus herojus mėgsta, kitų nekenčia. Jo Mazarinis toks pat antipatiškas, kaip ir kardinolo de Reco*. Diuma visiškai stoja Fukė pusėn prieš Kolberą. Ištikimybė istorijai reikalautų daugiau niuansų; romanų-feljetonų skaitytojai mėgo, kad herojai būtų piešiami tik dviem spalvom – juoda ir balta.

Bet svarbiausia – ir čia Diuma sėkmės paslaptis – jis įveda į pasakojimą antraeilius personažus, grynai jo paties sukurtus, ir tų nežinomųjų veikimu aiškina didžiuosius istorinius įvykius. Kartais tie herojai tikrai egzistavo. Pavyzdžiui, kažkoks vikontas de Braželonas šmėsteli ponios de Lafajet knygoje. Kartais Diuma juos išlaužia iš piršto. Ir stebuklas – pramanytieji herojai visada figūruoja lemiamais tikrosios istorijos momentais. Atas, pasislėpęs po ešafotu, vykdant mirties bausmę Karoliui I Stiuartui, girdi jo paskutiniuosius žodžius; jam Karolis I ir skiria savo garsųjį *Remember*[1]. Atas ir d'Artanjanas vienudu grąžina Karolį II į Anglijos sostą. Aramis bando pakeisti Liudviką XIV jo broliu dvyniu, kuris vėliau taps Geležine Kauke. Istorija nuleidžiama iki mėgstamų ir pažįstamų personažų lygio ir tuo pat žygiu – iki skaitytojo lygio.

Šiam metodui garantuota sėkmė, jei tik autorius tokio temperamento kaip Diuma tėvas. Įtikėtinus herojus galima sukurti, tik įdedant į juos daug paties savęs. Kaip Moljeras rado savy Alcestą *ir* Filintą, Miusė – Otaviją *ir* Čelį*, taip ir Diuma suskyla pusiau, kad galėtų pagimdyti

[1] Atsimink (*angl.*).

Portą ir Aramį. Portas įasmenina tuos bruožus, kuriuos Diuma paveldėjo iš tėvo; Aramis – elegantiškumą, tekusį abiem Diuma iš Davi de la Pajetri. „Smulkių rankų ir stiprių raumenų" – toks yra Diuma.

Pridurkime, kad Diuma savo morale ir filosofija buvo artimas ne Prancūzijos protiniam elitui, bet savo skaitytojų masei. Valteriui Skotui, tikram Škotijos sūnui, meninė ir moralinė apvaizda parūpindavo dorybingus epilogus. Diuma moralė – tai garbės troškimas ir tam tikras „sveikas protas", kuriam nestinga cinizmo. Tad jo asmeny jungiasi herojinių poemų Prancūzija su fablio Prancūzija – derinys, kuris atstovauja jei ir ne *visai* Prancūzijai, tai vis dėlto didelei jos daliai. Diuma, kaip ir Rablė, mėgsta pokylius, išgertuves, lengvapėdišką meilę. Jei d'Artanjanas nebūtų herojus, jis mums atrodytų baisiai amoralus. Muškietininkai – tuo jie panašūs į savo kūrėją – nemato nieko bloga nei keisti meilužes, nei turėti jų po kelias vienu metu, nei prašyti iš jų pinigų. Visa tai tiesa, tačiau Diuma romanai nebuvo nei nepadorūs, nei įžūliai amoralūs. Jo kūryba maloniai kontrastavo su jo draugų romantikų kūriniais, primenančiais gedulo ir laidotuvių reikmenų parduotuves. Diuma patiko skaitytojams.

„Ak, tiesiog neįtikėtina, – rašė Žiulis Žanenas, – štai romanas, kuris raizgosi ir veržiasi pro pačius didžiuosius įvykius Europos istorijoje!" Žanenas sakė teisybę. 1845 metais Diuma užgaidos dėka Paryžių labiau domino Ona Austrijietė negu Liudvikas Pilypas ir labiau kunigaikščio Bakingemo nuotykiai negu Anglijos grėsmė.

II

„Aleksandro Diuma ir K° prekybos namai"

Niekad per visą prancūzų literatūros istoriją joks rašytojas nė iš tolo nebuvo toks produktyvus, kaip Aleksandras Diuma 1845–1855 metų laikotarpiu. Jis be perstojo užverčia laikraščius ir knygynus aštuoniųdešimties tomų romanais. Juose priešais mus praslenka visa Prancūzijos istorija. Paskui „Tris muškietininkus" eina „Po dvidešimt metų" ir ilgesingasis „Vikontas de Braželonas". Kitoje trilogijoje („Karalienė

Margo", „Grafienė de Monsoro", „Keturiasdešimt penki") išvedami į sceną Valua. „Karalienėje Margo" pasakojama apie kovą tarp Kotrynos de Mediči ir Henriko Navariečio; „Grafienėje de Monsoro" nepaprastai patraukliai vaizduojamas Henriko III karaliavimas. „Keturiasdešimt penkiuose" Diana de Monsoro atkeršija Anžu kunigaikščiui už savo meilužio Biusi d'Ambuazo mirtį.

Tuo pat metu kitų romanų serijoje („Karalienės perlų vėrinys", „Riteris de Mezon-Ružas", „Žozefas Balzamas", „Anžas Pitu", „Grafienė de Šarni") Diuma aprašo Prancūzijos monarchijos smukimą ir žlugimą. Visai drąsiai galima kalbėti apie Diuma „istorinį imperializmą". Jam dar jaunumėje kilo užmanymas prijungti prie savo rašytojo valdų visą istoriją. „Mano didysis troškimas beribis, – sakydavo pats Diuma, – aš visada siekiu, kas neįmanoma. Kaip man tat pavyksta? Dirbant, kaip niekas niekada nėra dirbęs, išstumiant iš gyvenimo visa, kas neesminga, atsisakant net ir miego..." Štai iš kur tie penki ar šeši šimtai tomų, stebinančių skaitytoją.

Tarp šios milžiniškos produkcijos – maža nenusisekusios. Jo romanais laisvalaikiu tebeminta visas pasaulis. „Niekas neperskaitė *visų* Diuma kūrinių (juos perskaityti taip pat neįmanoma, kaip ir parašyti), bet visas Žemės rutulys skaitė Diuma... Jei kurioj negyvenamoj saloj, – kalbėta 1850 metais, – dar yra Robinzonas Kruzas, tai dabar jis tikriausiai skaito „Tris muškietininkus". Reikia pridurti, kad ir visas pasaulis, ir pati Prancūzija susipažino su Prancūzijos istorija iš Diuma romanų. Ta istorija čia nevisiškai tikra, bet ji anaiptol ir ne visai klaidinga, o visada pertekusi kuo patraukliausio dramatizmo. „Ar Diuma verčia susimąstyti? – Retai. – Užsisvajoti? – Niekad. – Godžiai skleisti puslapius? – Visada."

Žmogus, kuriam sekasi, turi daugybę priešų. Diuma daug ką tebeerzino savo gražbyliavimu, pagyromis, ordinais, liemenėmis ir tuo, kad nepaisė literatūrinės respublikos įstatymų. Juk atrodė tiesiog įžeidimas, kad vienui vienas rašytojas užpildo visų laikraščių skiltis. Atrodė nepadoru, kad jo žinioje – ištisas būrys anoniminių bendraautorių: Felisjenas Malfijus (paprastai bendradarbiavęs su Žorž Sand), Polis Merisas, Ogiustas Vakeri (paprastai bendradarbiavę su Viktoru Hugo), Žeraras de Nervalis, Anri Eskirosas ir, žinoma, Ogiustas Makė. Žmogui, kuris verčia už save dirbti „negrus", niekad niekas nejautė nei pagarbos, nei simpatijos. Ar bent jau tokį bendradarbiavimą reikia įvilkti į kažkokias padorias formas. Sent-Bevas, pavyzdžiui, niekad nebūtų įstengęs nu-

veikti savo milžiniško darbo be sekretorių pagalbos. Bet Sent-Bevas pats gerbė savo kunigystę, ir ji kėlė pagarbą kitiems; jo pagalbininkai atrodė ne vergai ir ne išnaudojamieji, bet lyg bažnyčios tarnai, padedą jam atlikti šventas apeigas.

O apie Diuma manyta (visai be reikalo), kad nuperkąs rankraščius už du šimtus penkiasdešimt frankų ir parduodąs už dešimt tūkstančių. Pasakota, kad jis savo karjeros pradžioje įsteigęs dramų fabriką, o vėliau prie jo prijungęs romanų gamyklą. „Nelio bokšto" laikais Gajardė istorija buvo sukėlusi nemalonių šnekų. Paskui Granjė de Kasanjako straipsnis vėl sužadino publikos įtarinėjimus. O 1843 metais vienas jaunas eruditas Luji de Lomeni, kuriam gerbtini darbai neatnešė šlovės, išleido „Garsiųjų bendraamžių galeriją, parašytą nieko neverto žmogaus". Jis nusiskundė „didžiuliu varpu, kuris užtrenkia jo varpelio skambesį", svaidė perkūnus prieš „tą literatūros gamyklą". Sent-Bevas ekskomunikavo „industrinę literatūrą". Lomeni rašė: „Užsikrėtęs apgailėtina industrializmo liga, mūsų amžiaus piktžaizde, ponas Diuma – tai galima ir net reikia pasakyti, – matyt, su kūnu ir siela pasiskyrė garbinti aukso veršį. Kurio tik teatro, net menkiausio, afišoje, kurioje tik
 krautuvėlėje, prekiaujančioje literatūrine bakalėja, nefigūruoja jo pavardė? Juk tiesiog fiziškai neįmanoma, kad ponas Diuma būtų parašęs ar sudiktavęs visa tai, kas išeina su jo pavarde..."

1845 metais pamfletininkas Eženas de Mirkuras (jo tikroji pavardė buvo Žanas Batistas Žako) išleido brošiūrą „Romanų fabrikas – Aleksandro Diuma ir K° prekybos namai", sukėlusią daug triukšmo. Įdomu pažymėti, kad, prieš atakuodamas Diuma, Mirkuras norėjo su juo bendradarbiauti ir buvo pateikęs romano siužetą, iš kurio esą išeitų „puikus dalykas". Taigi tas teisuolis nebuvo visai be nuodėmės ir, jei tik būtų galėjęs, būtų mielai dirbęs „įmonėje". Kai jam tat nepavyko, jis iš pradžių kreipėsi į Literatų draugiją, protestuodamas prieš metodus, kuriais iš kitų autorių (pasak jo) atimama galimybė užsidirbti duoną. Neradęs ir čia pritarimo, jis parašė laišką *La Presse* leidėjui Emiliui de Žirardenui, ragindamas uždaryti duris „begėdiškam vertelgai Aleksandrui Diuma" ir atverti jas „talentingiems jauniems rašytojams", turėdamas, matyt, galvoje save, Eženą de Mirkurą. Žirardenas atsakė, kad jo skaitytojai norį gauti Diuma ir jis jiems duosiąs Diuma. Tada Mirkuras nutarė parašyti ir išleisti „Aleksandro Diuma ir K° prekybos namus".

Jis, kaip iš visa ko matyti, buvo gana gerai informuotas. Kai kurie

Diuma bendraautoriai, kuriems atrodė, kad jų paslaugos nepakankamai įvertinamos ir jie nesusilaukia savo talentui prideramos šlovės, Mirkurui viską papasakodavo. Jis išgvildeno visus Diuma kūrinius, dramą po dramos, romaną po romano, ir nurodė, pasak jo, „tikruosius autorius“: Adolfą de Leveną, Anisė Buržua, Gajardė, Žerarą de Nervalį, Teofilį Gotjė, Polį Merisą ir svarbiausia – Ogiustą Makė. Tas puolimas gal ir būtų pasiekęs tikslą, jei Mirkuras būtų žinojęs saiką. Bet jis parodė piktą valią, kuo bjauriausiai įžeidinėdamas Diuma.

„Paskuskite pono Diuma darbus, – rašė įsisiautėjęs Mirkuras, – ir rasite laukinį... Pietums jis išsitraukia iš židinio pelenų karštų bulvių ir ryja jas nenuluptas!.. Jis vaikosi garbės ženklų. Nusisamdo perbėgėlius, parsiduodančius inteligentus, kurie žemina save, dirbdami kaip negrai po prievaizdo mulato botagu!“ Mirkuras užsipuolė netgi Diuma privatų gyvenimą. Tyčiojosi iš Idos Ferjė, markizės de la Pajetri. Trumpai sakant, pamfletas buvo toks grubus, kad pasibjaurėjo net Diuma priešai. Balzakas, kuris šiaip būtų buvęs baisiai patenkintas, kad varžovui, tolydžio nustumiančiam jį antron eilėn, pataikyta į pačią jautriąją vietą, vis dėlto griežtai pasmerkė Mirkurą: „Man davė perskaityti, – rašė jis, – „Diuma ir K° prekybos namus“. Tai šlykščiai kvaila, nors, deja, ir teisinga. Bet kadangi Prancūzijoje kur kas labiau tikima sąmojingu šmeižtu negu teisingu vapaliavimu, tas pamfletas maža tepakenks Diuma...“

Pamfletas ne tik kad nenuteikė skaitytojų prieš Diuma, bet ir teisme Diuma laimėjo. Jis iškėlė Mirkurui bylą už šmeižtą, ir šis gavo dvi savaites kalėjimo. Be to, teismo nuosprendis turėjo būti paskelbtas laikraščiuose. Literatūros pasaulyje Mirkuras visiškai prarado kreditą. Juokinga, kad šis kaltintojas kiek vėliau irgi buvo apkaltintas – ir visiškai teisingai – tuo, jog samdė bendradarbius, kurių pavardes atsisakydavo nurodyti. 1857 metais kažkoks Rošforas pamflete „Eženo de Mirkuro ir K° prekybos namai, aprašyti buvusio kompaniono“, papasakojo, kad Mirkuras, kai jam reikėjo per trumpą laiką parašyti istorinį romaną, pavedė tą darbą eruditui Viljamui Daketui, kuris, būdamas per daug užsiėmęs, perleido jį Rošforui, gavusiam už savo triūsą šimtą frankų. Diuma sumokėdavo geriau.

Norėdamas sugėdinti Mirkurą, Diuma kreipėsi į Ogiustą Makė, kad šis tartų savo žodį. Makė parašė laišką, kuriuo sakėsi norįs apdrausti Aleksandrą Diuma nuo savo įpėdinio, jei toks atsirastų, pretenzijų ir pareikšti, kad patenkintas visais sandėriais su Diuma, – atsiskaityta buvę

teisingai ir dorai. Vėliau, kai šis laiškas buvo paskelbtas, Makė, jau susipykęs su Diuma, tvirtino, kad laiškas iš jo buvęs „išplėštas per prievartą“. Kokia čia galėjo būti prievarta? Laiško tonas atrodo nuoširdus ir nedviprasmiškas.

1845 metų kovo 4 dieną. *Brangusis bičiuli, bendradarbiaudami mudu visada apsieidavome be skaitmenų ir sutarčių. Geros draugystės, savo žodžio mums visada užtekdavo, ir, parašę gal pusę milijono eilučių apie kitų reikalus, niekad nepagalvojome parašyti nė eilutės apie savo. Tačiau kartą jūs nutraukėte šį tylėjimą; jūs tai padarėte, kai mums teko gintis nuo niekingų ir kvailų šmeižtų; taip jūs pasielgėte, suteikdamas man didžiausią garbę, kokios tik galėjau tikėtis; taip jūs pasielgėte, norėdamas pareikšti, kad aš, bendradarbiaudamas su jumis, parašiau keletą kūrinių! Jūsų plunksna čia buvo net pernelyg kilni: juk galėjote ne tik mane išgarsinti, bet ir dukart manęs išsiginti. O argi nepakankamai jau su manim atsiteisėte už visas tas knygas, kurias mudu drauge parašėme?*

Aš su jumis nepasirašiau sutarties, ir jūs iš manęs nesate gavęs pakvitavimų, o tarkime, mielas bičiuli, kad aš numirštu; ar negali tada pas jus ateiti nesukalbamas įpėdinis su tuo jūsų pareiškimu rankoje ir pareikalauti iš jūsų to, ką aš jau seniai gavau. Rašalui reikia rašalo — jūs mane verčiate pamarginti popierių.

178

Taigi aš pareiškiu, kad nuo šios dienos atsisakau visų nuosavybės teisių į šiuos jau išleistus ar pakartotinai išleisimus kūrinius, kuriuos mudu parašėme drauge, būtent: „Riteris d'Armantalis“, „Silvaniras“, „Trys muškietininkai“, „Po dvidešimt metų“, „Grafas Montekristas“, „Moterų karas“, „Karalienė Margo“, „Riteris de Mezon-Ružas“, — laikydamas, kad jūs visiškai ir deramai su manim atsiskaitėte pagal mudviejų žodinius susitarimus.

Saugokite šį laišką, mielas bičiuli, kad galėtumėte jį parodyti nesukalbamam įpėdiniui, ir pasakykite jam, jog aš, gyvas būdamas, jaučiausi laimingas ir laikiau didžia garbe, kad buvau puikiausiojo iš visų prancūzų rašytojų bendradarbis ir draugas. Tegul ir jis seka mano pavyzdžiu.

Makė

Norint susidaryti teisingą nuomonę apie tokį laišką, reikia prisiminti, kad Diuma laikais literatūriniam pasauly kolektyvinis darbas ne-

buvo laikomas smerktinu dalyku. Žinoma, be reikalo, nes didis menininkas yra tik tas, kurio visa kūryba pažymėta jo genijaus. Tačiau garsiesiems dailininkams (Rafaeliui, Veronezei, Davidui, Engrui) dirbant prie didelių kompozicijų, padėdavo mokiniai. Teatre spektaklis gimsta, galima sakyti, neišvengiamai bendradarbiaujant autoriui, režisieriui, aktoriams, dekoratoriui, kartais net ir kompozitoriui. Diuma vaizduotei išjudinti būdavo reikalingas „idėjų stimuliatorius“. Ir ne tik jam. Balzakas parašė ne vieną didelį romaną pagal siužetus, kuriuos jam davė – ištisai ar iš dalies – kas nors kitas. („Beatrisės“ siužetą – Žorž Sand, „Lelijos klonyje“ – Sent-Bevas, „Departamento mūzos“ – Karolina Marbuti.) Stendalis sukūrė „Liusjeną Leveną“ vienos nepažįstamosios rankraščio dėka. Argi tai nusikaltimas?

Diuma anaiptol nebuvo „tingusis karalius“, perleidęs visą valdžią apsukriems mažordomams*. Jis ne tik neišnaudojo savo bendradarbių, atvirkščiai – jų darbui teikdavo net per daug reikšmės. Kadangi kiekvieną literatūrinį nelaikšį, kurį jam atnešdavo vos gyvą, jis paversdavo gyvybe trykštančiu kūriniu gana lengvai, tai būdavo linkęs įžiūrėti talentą ir žmonėse, kurie jo visai neturėjo.

– Negaliu suprasti, – pasakė jis kartą, – ko trūksta Malfijui, kad būtų talentingas rašytojas.

– Aš jums pasakysiu, – atsakė pašnekovas, – jam galbūt trūksta talento.

– Nagi, iš tiesų, – tarė Diuma. – O aš apie tai visai nepagalvojau.

Išėjus „Žirondistams“, jis parašė: „Lamartinas pakėlė istoriją iki romano lygio“. Apie Diuma negalėtumei pasakyti, kad jis pakėlė romaną iki istorijos lygio, – to nebūtų norėjęs nei jis pats, nei skaitytojai, – bet istoriją ir romaną, įasmenintą nepamirštamų personažų, jis išvedė į liaudies sceną, priešais plačiąją publiką, kuri tik ir yra *tikroji* publika, ir tos scenos prožektorių šviesoje istorija ir romanas ėmė gyventi naują gyvenimą didžiam tautų ir šimtmečių džiaugsmui.

III

Mari Diuplesi

Po puikiomis kamelijomis matau kuklią mėlyną gėlelę.
Emilis Anrijo

Išvykus Idai į Florenciją, tėvo ir sūnaus santykiai pasidarė nuoširdesni. Diuma tėvas sakydavo Diuma sūnui: „Kai tu irgi turėsi sūnų, mylėk jį taip, kaip aš tave myliu, bet neauklėk jo taip, kaip aš tave auklėjau". Galų gale Diuma sūnus sutiko su faktu, kad Diuma tėvas yra toks, kokį sukūrė gamta: kupinas jėgų, puikus žmogus, tik be atsakomybės jausmo. Jaunasis Aleksandras buvo tvirtai nusistatęs prasimušti savo paties jėgomis. Jis, žinoma, rašys, bet ne taip kaip tas, kuris sukūrė „Antoni" – ir jį patį. Negalima pasakyti, kad tėvu jis nebūtų gėrėjęsis, bet mylėjo jį labiau tėviška, negu sūnaus, meile. „Mano tėvas, – sakydavo jis, – didelis vaikas, kurio aš susilaukiau, kai buvau dar visai mažas." Tokį įvaizdį jam padėjo susidaryti motina, išmintingoji Katrina Labė, kuri, stengdamasi užsidirbti pragyvenimui, dabar laikė nedidelę skaityklėlę Mišodjerės gatvėje. Savo vėjavaikiui meilužiui ji nejautė pagiežos, bet neturėjo jo atžvilgiu ir iliuzijų.

Sūnus dažnai ką nors daro iš priešingumo tėvo ydoms. Diuma sūnus vertina Diuma tėvo protą ir lakią vaizduotę, bet jaučiasi pažemintas, matydamas kai kuriuos juokingus jo bruožus. Jis kankinasi, klausydamasis naivių tėvo pasigyrimų. Prisižiūrėjęs nelinksmo vaizdo tėvo namuose, kur vis rūpinamasi, kaip sugriebus šimtinę frankų, jis slapta ilgisi labiau garantuotų gyvenimo sąlygų. Be to, senesniųjų donžuaniškumas visada erzina jaunimą. „Aš atrodau, – sakydavo Aleksandras Diuma sūnus Diuma tėvui, – kaip durininkas, kurio pareiga įleidinėti besilenkiančius prieš tavo garsumą. Kai tik paimu už parankės moterį, tai pirmiausia ji pakyli suknelę, kad nesusipurvintų, o paskui tuoj prašo, kad supažindinčiau su tavimi."

Tuo laiku juodu jau imta vadinti, kad nebūtų painiavos, Aleksandru Diuma tėvu ir Aleksandru Diuma sūnumi; vyresnįjį tai pykino:

Tu turėtumei pasirašinėti ne Aleks[andr]*as Diuma kaip aš, – dėl to gali kada nors kilti nemaža nesklandumų, nes juk mudviejų parašai visai vie-*

nodi, – o Diuma-Davi. Mano pavardė, pats supranti, pernelyg gerai žinoma, kad dėl jos būtų kurių nors abejonių, ir aš juk negaliu pridurti „tėvas“ – dar aš per daug jaunas...

Dvidešimtmetis Diuma sūnus gražus vaikinas, išdidaus stoto, kupinas jėgų ir pažiūrėti sveikas. Aukšto ūgio, plačiūkas, gražaus veido, ir jokio panašumo į prosenelę iš San Domingo, nebent ilgesingas žvilgsnis ir lengvai besigarbanojantys šviesiai kaštoniniai ilgi plaukai šiek tiek ją primena. Jis rengiasi kaip ir dendis, arba, anų laikų terminu, kaip „liūtas“: gelumbinis surdutas su plačiais atvartais, baltas kaklaraištis, angliško piko liemenė, lazdelė su auksiniu bumbulu. Siuvėjui dar neatsiteista, bet jaunikaitis laikosi išdidžiai ir žarsto sąmojus. Tačiau po tom laisvom manierom gali nuvokti rimtą ir jausmingą būdą, paveldėtą iš Katrinos Labė; Diuma sūnus slėpė tą savo charakterio pusę.

1844 metų rugsėjo mėnesį tėvas ir sūnus apsigyvena drauge „Medičių“ viloje Sen Žermen an Lė. Čia jiedu dirba ir kuo svetingiausiai priiminėja draugus. Diuma sūnus juos pakviečia maloniais eiliuotais laiškais:

Jeigu nebaido jūsų šiaurės vėjas šaltas,
Žinokite – prigludęs stūkso namas baltas
Čia, Sen Žermen an Lė sodyboj, kur visus
Svečiuosna kviečia šeimininkai – tėvas ir sūnus.
Jei Febas žers šviesos iš sidabrinio lanko,
Jei dieną jūs sulauksit giedrą ir palankią,
Jei vykt į užkampį pas mus, lyg laukinius,
Galėsite, namie palikę apsiaustus,
Važiuokit – mes priversim jus kaip nors užmiršti
Lauke lijundrą drangią, miglą tamsią, tirštą, –
Mielai atlyginsim jums žydrumą dangaus
Tabako pypkute prie židinio smagaus.
Mes dailininkų nepamiršome pakviesti,
Kad jie mums oranžerijos lubas išpieštų, –
Kol kas joj biliardas ir gėlių nėra.
Atvyks Miuleras – įžymybė jis tikra;
Atvyks Doza garsusis, – džiaugsitės, išvydę

Jo eskizus iš Romos, tolimo Madrido;
Bus mylimas bičiulis Diasas pagaliaus,
Mokąs sugauti drobėj švytesį dangaus.
O kai užklos sodybą miglos – pilkos, ramios,
Tą mūsų būstą kuklų aplankys ir damos;
Žinau, šis argumentas juk labai svarbus,
Todėl gale geriau jį paminėti bus.
Kad rastumėte mūsų namą jūs iš karto,
Nurodyt adresą smulkiau čia verta:
Mūs vila stovi gatvės Medičių gale,
Tvorelė su varteliais matosi žalia,
O jei paklysit, patys rasti nusivylę,
Ką nors paklauskit Henriko Ketvirto viloj, –
Paaiškins viską jums kiekvienas kaip matai.
Dabar sakau sudie ir spaudžiu jus karštai[1]...

Kartą kelyje į Sen Žermeną Diuma sūnus susipažino su Eženu Dežazė*, garsiosios aktorės sūnumi. Jaunikaičiai nusisamdė arklius ir pasijodinėjo po girią, paskui grįžo į Paryžių ir nuėjo į Varjetė teatrą. Buvo pati rudens pradžia, Paryžius atrodė visai tuščias. Prancūzų teatre „jauni, dar niekam nežinomi debiutantai vaidino priešais jau atsistatydinusius aktorius senas, jau visų užmirštas pjeses", – rašė Delfina de Žirarden. Palė Rojalio ir Varjetė salėse buvo galima sutikti gražių ir lengvai pasiekiamų moterų.

Eženas Dežazė taip maža tejautė pagarbos vyraujančiai moralei, kaip ir Diuma sūnus. Motinos lepinamas, jis turėjo pinigų daugiau negu jo draugas. Abu vaikinai, ieškodami nuotykių, žiūrinėjo pro lornetus patrauklias merginas, sėdinčias Varjetė avanscenoje ir ložėse. Tos gražuolės laikėsi „paprastai, kaip reikalauja geras tonas", buvo išsipuošusios nuostabiom brangenybėm, ir jas nelabai galėjai atskirti nuo vadinamosios „aukštuomenės" moterų. Jų buvo nedaug; garsios, žinomos visame

[1] Šie trys dailininkai buvo: 1) Šarlis Luji Miuleras (1815–1892), dekoravęs Valstybių salę Luvre, sukūręs paveikslus „Paskutinės teroro aukos", „Marija Antuanetė Konsjeržeri kalėjime" ir kt.; 2) Adrijenas Doza (1804–1868), iliustravęs barono Teiloro „Spalvingąsias keliones"; Teiloro ir Diuma tėvo „Dvi savaitės Sinajaus pusiasalyje"; 3) Narsisas Diasas (1807–1876), garsus peizažistas, puikiai pavaizdavęs Fontenblo mišką. (*Aut. past.*)

Paryžiuje, to „aukšto rango pagedėlės" sudarė galantiškąją aristokratiją, kuri griežtai skyrėsi nuo kokių nors lorečių ar grizečių.

Nors jos visos turtingų meilužių išlaikomos (juk reikia kaip nors gyventi), tačiau svajoja apie tyrą meilę. Jas paženklino romantizmas. Viktoras Hugo reabilitavo Marioną Delorm – ir Žiuljetą Druė. Viešoji nuomonė buvo linkusi kurtizanės gailėtis, jeigu ji iš kelio išklydo dėl to, kad ją apleido artimieji ar prispyrė skurdas. Pačioms kurtizanėms irgi nebuvo svetimas sentimentalumas. Dauguma iš pradžių dirbdavo; joms trūko tik viena – sutikti gerą vyrą. Pasivaikščiojimas po kokią Tivoli giraitę, ložė su pinučiais Ambigiu teatre, Kašmyro šalikas ar brangus papuošalas – ir jos patekdavo į išlaikomų meilužių kategoriją. Bet, kad ir tapusios parsiduodančiomis moterimis, jos tebesiilgėdavo tikros meilės. Žorž Sand dėka atsirado daug nesuprastų moterų, svajojančių apie „amžinąją ekstazę". Dėl tų visų priežasčių du jauni cinikai Varjetė teatre matė ne tik masinančius baltus kurtizanių pečius, bet ir šmėkščiojantį jų akyse liūdesį bei švelnumą.

Tą vakarą vienoje avanscenos ložėje sėdėjo moteris, garsi anuomet savo grožiu, geru skoniu ir turtais, kuriuos surydavo. Jos tikrasis vardas ir pavardė buvo Alfonsina Plesi, bet ji nusprendė vadintis Mari Diuplesi. „Ji buvo, – rašo Diuma sūnus, – aukšta, lieknutė, juodaplaukė, balto skaistaus veido. Nedidelė galvutė, pailgos akys, lyg nutapytos emaliu japonės akys, bet gyvos ir išdidžios; vyšnių raudonumo lūpos, dantukai – gražiausi pasaulyje. Visa ji atrodė kaip saksoniško porceliano statulėlė..." Trapus liemuo, gulbės kaklas, tyra ir nekalta veido išraiška, baironiškas blyškumas, nutįsę iš šalių lokonai, dekoltuota balto atlaso suknelė, deimantų vėrinys, auksinės apyrankės, – ji buvo graži kaip karalienė. Diuma buvo apakintas, giliai sujaudintas ir pavergtas.

Jokia moteris šioje salėje neatrodė taip tauriai kaip ji, o juk tik viena jos senolė Ana diu Menil buvo tikra Normandijos bajoraitė, ištekėjusi už žemesniojo luomo vyro, – visi kiti Mari Diuplesi protėviai buvo žemės ūkio samdiniai. Jos tėvas Marenas Plesi, piktas ir ūmus, kaime buvo laikomas raganiumi. Jis vedė Mari Dezė, Anos diu Menil dukrą, kuri jam pagimdė dvi dukteris, o paskui nuo jo pabėgo. Alfonsina gimė 1824 metais, taigi buvo vienmetė su Diuma sūnum. Užaugo ji laukuose. Kai turėjo penkiolika ar šešiolika metų, tėvas – taip bent pasakojo žmonės – pardavė čigonams, kurie ją atgabeno į Paryžių ir atidavė mokytis pas modistę.

Grizetė, prisiskaičiusi Polio de Koko romanų, šokdavo su studentais

visuose Paryžiaus užkampiuose, o sekmadieniais Monmoransi miške duodavosi tempiama į ūksmingas alėjas. Palė Rojalio restorano savininkas, kuris sykį ją buvo nusivežęs į Sen Klu, išnuomojo jai nedidelį butą Arkados gatvėje, bet Mari jam beveik tuoj nušvilpė kunigaikštis Aženoras de Gišas, elegantiškas Politechnikos mokyklos studentas, kuris, 1840 metais išėjęs iš kariuomenės, tapo grynakraujų Italų bulvaro „liūtu" ir „1840 metų Antinoju". Po savaitės pas „Italus" ir garsiojoje Operos avanscenos Nr. 1 „pragaro ložėje", savotiškame Žokėjų klubo filiale, tik ir kalbėtasi apie naują jaunojo kunigaikščio meilužę.

Ta gražuolė buvo susižavėję prašmatniausieji Paryžiaus vyrai: Fernanas de Mongijonas, Anri de Kontadas, Eduaras Deleseras ir gal dešimt kitų. Aukštos kilmės meilužiai jai įdiegė grakščias manieras, ir nors paviršutinišką, bet itin malonią, kultūrą. Vadovaujama rinktinių mokytojų, gabi, jautri būtybė išsiskleidė. 1844 metais, kai su Mari Diuplesi susipažino Diuma sūnus, jos bibliotekoje buvo Rablė, Servantesas, Moljeras, Valteris Skotas, Diuma tėvas, Hugo, Lamartinas ir Miusė. Ji gerai žinojo tuos visus autorius, mėgo poeziją. Buvo gavusi pianino pamokų ir jausmingai skambindavo barkaroles bei valsus.

Trumpai sakant, ji nuostabiai greit kilo gero skonio ir turto pakopomis. 1844 metais Mari Diuplesi buvo laikoma elegantiškiausia Paryžiaus moterimi – rungtyniavo su Alisa Ozi, Lola Montes, Atala Bošen. Pas ją būdavo galima sutikti ne tik Žokėjų klubo „liūtus", bet ir Eženą Siu, Rožė de Bovuarą, Alfredą de Miusė. Visi ja žavėjosi, jausdami su pagarba ir gailestį, nes ji stovėjo neabejotinai aukščiau savo gėdingosios profesijos. Kodėl ji ja vertėsi? Viena, kad priprato išleisti po šimtą tūkstančių auksinių frankų per metus; antra, dėl to, kad karščiuojanti, nesveika, amžinai nepatenkinta savimi, galėdavo rasti užsimiršimą tik pomėgiuose.

Varjetė ložėje kartu su Mari tą vakarą sėdėjo jau visiškas senis, grafas Štakelbergas, buvęs Rusijos ambasadorius. Ji vėliau pasakojo Diuma, kad šis nukaršėlis ją pasiėmęs išlaikyti todėl, kad esanti panaši į jo mirusią dukterį. Grynas prasimanymas. „Grafui, kad ir visai senam, Mari Diuplesi buvo reikalinga ne kaip Antigonė Edipui, o kaip Betsabėja Dovydui*." Jis ją apgyvendino Madlenos bulvare, Nr. 11, padovanojo dvivietę mėlyną karietą, porą grynakraujų arklių. Jo ir kitų garbintojų dėka Mari Diuplesi butas viršuje būdavo visada pilnas gėlių, – ir ne tiktai kamelijų, bet visų sezoninių gėlių. Tik rožių ji bijojusi, nuo jų jai svaigdavusi galva. Labiausiai mėgdavusi kamelijas, nes jos bekvapės. „Ji buvo įkalinta, – rašo Arsenas Usė, – kamelijų tvirtovėje..."

Mari Diuplesi iš ložės rodė kažkokius ženklus storai moteriškei, kurią Diuma pažinojo: ji buvo truputį modistė, o svarbiausia – sąvadautoja, pavarde Klemansa Pra. Eženas Dežazė su ja gerai pažįstamas – ji gyveno irgi Madlenos bulvare, šalia Mari Diuplesi. Mari sėdo į karietą ir išvyko iš Varjetė dar prieš spektaklio pabaigą. Truputį vėliau Diuma, Eženas ir Klemansa Pra išlipo iš fiakro, Klemansa Pra užsivedė juos į savo butą, ir jie ėmė laukti, kas bus toliau. Romane „Dama su kamelijomis" Diuma sūnus pasakoja šią sceną, tik Štakelbergas čia paverstas „senuoju kunigaikščiu", o Klemansa Pra – Priudansa Diuvernua.

„– Senasis kunigaikštis dabar pas jūsų kaimynę? – paklausiau aš Priudansą.

– Ne, ji, matyt, viena.

– Bet jai turbūt baisiai nuobodu!

– Mudvi beveik kiekvieną vakarą praleidžiam drauge. Kai tik ji grįžta, mane pašaukia. Niekad nesigula iki antros valandos nakties. Anksčiau negali užmigti.

– Kodėl?

– Todėl, kad jos nesveiki plaučiai ir ji beveik visada turi karščio."

Netrukus Mari pašaukė pro langą Klemansą ir ėmė prašyti, kad ateitų išvaduoti nuo įkyraus svečio, grafo N..., kuris jai įgrisęs iki gyvo kaulo.

– Dabar negaliu ateiti, – tarė Klemansa Pra. – Pas mane sėdi du jaunuoliai: Dežazė sūnus ir Diuma sūnus.

– Tai pasiimkit ir juos drauge. Man vis tiek kas, kad tik ne grafas. Ateikite greit.

Visi trys išskubėjo į gretimąjį namą ir ten svetainėje rado grafą, atsišliejusį į židinio atbrailą, o Mari – sėdinčią prie pianino. Ji meiliai priėmė abu vaikinus, o su grafu elgėsi taip šiurkščiai, kad šis netrukus atsisveikino. Tada Mari iškart pralinksmėjo. Per vakarienę visi daug juokėsi, bet Diuma buvo liūdnas. Jis gėrėjosi tos moters nesavanaudiškumu – ji pavarė turtingą garbintoją, kuris dėl jos nepagailėtų viso savo turto; kankinosi, matydamas, kaip ta prakilni būtybė geria be saiko, „šneka kaip krovikas ir juokiasi tuo smarkiau, kuo juokai nepadoresni". Nuo šampano jos skruostai užsitvieskė karštligišku raudoniu. Vakarienei baigiantis, ji užsikosėjo ir pabėgo.

– Kas jai yra? – paklausė Eženas Dežazė.

– Per daug juokėsi ir dabar spjaudo kraujais, – atsakė Klemansa Pra.

Diuma nuėjo pas ligonę. Rado ją parkniubusią ant sofos. Ant stalo stovėjo sidabrinis dubuo, kuriame buvo matyti kraujo krešulių.

Priėjau prie jos, bet ji nė nekrustelėjo; atsisėdau ir paėmiau ją už rankos, gulinčios ant sofos.

– Ak, tai jūs? – tarė šypsodamasi. – Gal irgi sergate?

– Ne, bet jūs... ar jums vis dar negera?

– Nieko, aš jau pripratusi.

– Jūs save žudote, – tariau jai susijaudinusiu balsu, – aš norėčiau būti jūsų bičiulis, jūsų giminaitis, tada neleisčiau, kad taip sau kenktumėte...

– Kuo aiškinti tokį atsidavimą?

– Begaline simpatija, kurią jums jaučiu.

– Tai jūs mane įsimylėjęs? Sakykite iškart – taip bus paprasčiau.

– Gal kada ir pasakysiu, bet tik ne šiandien.

– Geriau bus, jei niekad man to nesakysite.

– Kodėl?

– Todėl, kad tokio prisipažinimo pasekmės gali būti dvejopos.

– Kokios?

– Arba aš jus atstumsiu – ir tada ant manęs pyksite. Arba neatstumsiu – ir tada turėsite nepavydėtiną meilužę: nervingą, sergančią, liūdną, o kai ji pralinksmės, į ją bus dar nesmagiau žiūrėti. Moterį, kuri spjaudo kraujais ir išleidžia šimtą tūkstančių frankų per metus! Tai dar nieko turtingam seniui, bet labai nuobodu jaunuoliui kaip jūs... Visi jauni meilužiai mane palikdavo.

Aš nieko neatsakiau, klausiausi. Toks baisus gyvenimas, nuo kurio vargšė mergina bėgo į ištvirkavimą, į girtybę ir nemigą, – visa tai mane taip paveikė, kad ir žodžių pritrūkau.

– Et, – tarė ji, – visai nusišnekėjom. Duokit man verčiau ranką, einam atgal į valgomąjį.

Kodėl ji tapo jo meiluže? Jis buvo neturtingas, o jai gal dešimt vyrų kasdien pareikšdavo ją karštai įsimylėję. Bet jis su aistringu užsispyrimu atakavo ją vis iš naujo. „Tas linksmybės, liūdesio, nuoširdumo, parsidavėliškumo derinys, net ir liga, dėl kurios pasidarė jautresni jos nervai ir padidėjo geidulingumas, traukte traukė ją turėti..." Jos sieloje buvo kažkokio jaudinamo naivumo, ir „ji staiga imdavo

veržtis į ramesnį gyvenimą... Ji nesipriešino kūno malonumams, jais mėgavosi, bet neprarado ir tam tikro išdidumo, – dėl to jos nuopuolis atrodė lyg ir ne toks nepadorus".

Jaunajam Diuma nebuvo svetimi kilnūs polėkiai, meilė motinai išmokė jį gailėtis visų moterų, neteisingai atstumtų visuomenės. Jis buvo nuoširdus, nors ir atrodė viskuo persisotinęs, užjautė jų sielvartus, jos jam atvirai pasipasakodavo, ir jis nuspėdavo ašaras pro dirbtinį linksmumą. Kurtizanėms jis buvo be ribų atlaidus. Jo akimis, tai buvo ne nusikaltėlės, o aukos. Jos jausdavosi jam dėkingos už pagarbą, kurią joms reikšdavo, nors ir pažemintos. Tikriausiai todėl Mari Diuplesi prie jo ir prisirišo. Kartą ji jam tarė: „Jei pasižadate, kad pildysite visus mano norus, nesakydamas nė žodžio, nedarydamas jokių pastabų, nekamantinėdamas manęs, tai gal aš jus ir mylėsiu..."

Ar daug dvidešimtmečių vyrų atsisakys duoti tokį neišpildomą pažadą? Kurį laiką Mari beveik visai paliko savo turtinguosius globėjus dėl to rimto ir gražaus „pažo". Jai buvo malonu sieloje vėl tapti grizete ir vaikštinėti su juo po miškus ar Eliziejaus laukais. Savo miegamajame, kur „ant pakylos stovėjo puošni Bulio darbo lova, kurios kojos – kariatidės – vaizdavo faunus ir bakchantes", ji suruošdavo jam svaigias „kūno šventes". Ak, kaip jam patiko jos didžiulės akys su tamsiais ratilais, jos nekaltas žvilgsnis, lankstus liemuo ir tas „geismingasis aromatas, sklindąs iš visos jos būtybės"!

Diuma tėvas pasakoja, kaip sūnus jį supažindino su savo laimėjimu:

Einame su manim į Prancūzų teatrą; jame šįvakar, rodos, vaidina „Sen Siro namų auklėtines". Žengiu koridoriumi; staiga prasiveria vieno benuaro ložės durys; jaučiu, kažkas nutveria mane už frako skverno; atsigręžiu. Ogi Aleksandras mane sustabdė.

– Ak, tai tu čia! Labas vakaras, brangusis!

– Užeik į ložę, ponas tėve.

– Tu juk ne vienas?

– Todėl ir kviečiu. Užsimerk, o dabar įkišk galvą pro durų plyšį. Nebijok, nieko nemalonaus tau neatsitiks.

Ir tikrai, vos spėjau užsimerkti ir įkišti galvą pro duris, prie mano lūpų prisispaudė kažkieno virpančios, karščiu degančios lūpos. Atsimerkiau: ložėje su Aleksandru buvo žavi, jauna, dvidešimt ar dvidešimt dvejų metų moteris, iš kurios ir susilaukiau visai ne dukteriško glamonėjimo. Aš ją pažinau, – keletą kartų buvau matęs avanscenos ložėse. Tai buvo Mari

Diuplesi, dama su kamelijomis.

— Tai čia jūs, gražusis vaikeli? — tariau, švelniai išsivaduodamas iš jos glėbio.

— Taip, aš, o jus, matau, reikia imti jėga?.. Juk žinau, kad jūsų reputacija visai kitokia, tai kodėl jūs su manim toks žiaurus? Jau antrąkart rašau jums, skirdama pasimatymą Operos pokylyje...

— Aš maniau, kad jūsų laiškai adresuoti Aleksandrui.

— Taip, Aleksandrui Diuma.

— Bet Aleksandrui Diuma sūnui.

— Na ką jūs čia dabar! Aleksandras yra Diuma sūnus. Bet jūs visai ne Diuma tėvas. Ir niekad juo nebūsite.

— Ačiū už komplimentą, mieloji gražuole.

— Klausykit, tai kodėl vis dėlto neatėjot?.. Nesuprantu.

— Paaiškinsiu. Tokia graži mergina kaip jūs skiria neva meilės pasimatymą tokio amžiaus vyriškiams kaip aš tik tada, kai jai ko nors reikia. Taigi kuo galiu būti naudingas? Siūlausi jus paproteguoti, o nuo savo meilės atleidžiu.

— Ar nesakiau aš tau? — sušuko Aleksandras.

188 *— Na, jei taip, — tarė Mari Diuplesi su žavia šypsena, pridengdama akis ilgomis juodomis blakstienomis, — mes užeisime pas jus, gerai, pone?*

— Prašau, panele, kada norėsite...

Nusilenkiau jai kaip kunigaikštytei. Durys užsidarė, ir vėl atsidūriau koridoriuje. Mari Diuplesi aš tą dieną pabučiavau pirmą kartą ir mačiau paskutinį kartą. Laukiau Aleksandro ir gražiosios kurtizanės. Po keleto dienų Aleksandras atėjo vienas.

— Na, — paklausiau jį, — kodėl jos neatsivedei?

— Užgaida jau praėjo: buvo norėjusi įstoti į teatrą. Visos jos apie tai svajoja! Bet teatre reikia mokytis vaidmenis, repetuoti, vaidinti, — tai sunkus darbas... Juk daug lengviau keltis antrą valandą popiet, neskubant apsirengti, pervažiuoti Bulonės mišką, grįžus į miestą, papietauti Café de Paris *ar pas „Brolius Provansalus“, o iš ten nuvykti į Vodevilį arba* Gymnase *praleisti vakarą avanscenos ložėje, po teatro pavakarieniauti ir grįžti trečią valandą ryto namo — arba kur nors šiaip, — negu verstis tokia profesija kaip panelė Mars! Taigi mano debiutantė jau ir užmiršo apie savo pašaukimą... Be to, pasakysiu tau, man rodosi, ji labai serga...*

— Vargšė mergina!

— Taip, teisingai darai, kad jos gailiesi. Ji daug aukščiau tos profesijos, kuria verčiasi.

— Tikiuosi, tu jos neįsimylėjęs tikra meile?

– Ne, myliu ją iš gailesčio.
Daugiau aš su juo niekad nekalbėjau apie Mari Diuplesi...

Diuma sūnus laikėsi griežtesnės moralės negu Diuma tėvas. Mari Diuplesi buvo skaičiusi „Manoną Lesko". Ji norėjo, kad gražusis jaunuolis būtų prie jos kaip de Grijė. Jis nesutiko. Ko jis būtų pageidavęs? Ją perauklėti? Įtikinti, kad pakeistų savo gyvenimo būdą? Ji gal ir būtų galėjusi tai padaryti, nes vadovavosi daugiau jausmais negu apskaičiavimu. Patsai Diuma sakė apie Mari: „Ji buvo viena iš tų paskutiniųjų retai pasitaikančių kurtizanių, kurios turi širdį". Bet išlaidos, susidarančios tik už vieną vakarą, praleistą su Mari: teatras, kamelijos, saldainiai, vakarienė, įvairūs kaprizai jaunąjį Diuma įvarydavo į bankrotą. Jis visai maža teuždirbdavo ir būdavo priverstas nuolat kreiptis į tėvą, kuris, dažnai irgi nieko neturėdamas, kartais nusiųsdavo jį su rašteliu pas savo bilietų pardavėją ponią Poršė, prašydamas išduoti sūnui šimtą frankų.

Aleksandras Diuma sūnus poniai Poršė:

Luktelėti dar keletą dienų, ponia! Bet juk tai tas pat, kaip lieptumėt žmogui, kuriam tuoj nukirs galvą, pašokti rigodoną arba sugalvoti kalambūrą! Juk po keleto dienų aš būsiu milijonierius! Gausiu penkis šimtus frankų. Jei aš kreipiuosi į jus, jei jums įgrystu savo prašymais, tai todėl, kad esu tokiame skurde, jog galėčiau duoti į ausį Jobui, didžiausiam skurdžiui senovėje. Jei neįduosite per mano vergą šimto frankų, tai nusiperku už paskutiniuosius su klarnetą ir pudelį ir imu vaidinti priešais jūsų namo duris, užsirašęs sau ant pilvo: Suteikite išmaldą literatui, kurį paliko skurde ponia Poršė! Gal norite, kad savo galvą jums palikčiau kaip užstatą už tuos šimtą frankų? Kad šaukčiau „Tegyvuoja respublika!" arba kad vesčiau panelę Morales? O gal – kad eičiau į Odeoną ir žavėčiausi Kašardi talentu ar dėvėčiau susmaukiamąjį cilindrą? Ką liepsite, viską išpildysiu, tik atsiųskite man šimtą frankų. O jei atsiųsite dešimt kartų daugiau, irgi nepakenks.
Tūkstančiai nuolankiausių sveikinimų
A. DIUMA

Man vis tiek, ar šimtas frankų bus sidabru ar banknotais. Dėl to galite nesirūpinti.

Kas rytas Mari Diuplesi atsiųsdavo Aleksandrui dienos įsakymą: „Brangusis Ade..." Iš savo meilužio inicialų A. D. ji padarė pravardę. Vakare jis atvykdavo jos pasiimti. Jiedu vakarieniaudavo, važiuodavo į spektaklį, paskui grįždavo į Mari buduarą, kur didžiulės kinų vazos buvo pilnos bekvapių gėlių. „Kartą, – rašė jis, – iš jos buto išėjau tik aštuntą valandą ryto, ir netrukus stojo diena, kai išėjau tik apie pietus."

Prisimenat mielas naktis, kai kūnas jūsų
Apkvaitęs alpėjo nuo bučinių svaigių,
Kai jūs, išsekinta aistringų meilės gūsių,
Vien trokšdavot apsalti laukiamu miegu?..

Ji dažnai negalėdavo užmigti ir, užsimetusi ant nuogo kūno baltą vilnonį peniuarą, „eidavo prie židinio, sėsdavosi ant kilimo ir liūdnai įsižiūrėdavo į ugnį". Tokiomis minutėmis Diuma pajusdavo, kad ją aistringai myli. Bet tarpais bijodavo likti apmulkintas. Jis žinojo, kad ji jam dažnai meluoja, – galbūt iš delikatumo. Štakelbergas tebeužėmė kažkokią vietą jos gyvenime, taip pat ir jaunesnis už jį Eduaras Pergo, iš tėvo pusės – garsiojo bankininko, Prancūzijos banko valdytojo, o iš motinos pusės – Tarento kunigaikščio, vaikaitis. Ant rožinės spalvos trikampiu sulankstyto popieriaus Mari Diuplesi jam rašė: „Padarysite man didelį malonumą, brangusis Eduarai, jei aplankysite mane šįvakar (Vodevilio teatras, Nr. 29). Neišeina man su tavim vakarieniauti; jaučiuosi labai blogai". O ant melsvo popieriaus: „Nedai, brangusis, šįvakar Varjetė bus nepaprastas vaidinimas – Bufė benefisas... Padarysi man didelį malonumą, jei galėsi parūpinti ložę. Atsakyk man, brangus drauguži, bučiuoju tave tūkstantį milijonų kartų į akis..."

Nedui ji sakydavo: „Šiandien aš praleisiu vakarą su Zelija", bet praleisdavo jį su Diuma. O jam dėdavosi atgailaujančia nusidėjėle. Sykį, kai jis ją paklausė, kodėl taip mėgsta meluoti, ji nusikvatojo ir atsakė: „Nuo melo dantys bąla". Ji bergždžiai mėgino „meilę suderinti su reikalais". Ir po keleto dienų laimės prasidėjo vienuolika

mėnesių nerimo, įtarinėjimų ir sąžinės graužimo. Jis galvojo, kad turi pasirinkti vieną iš dviejų: Meilę ar Garbę. Kiek tuštybės slepia tie žodžiai, rašomi didžiąja raide!

Baigiantis antrajam mėnesiui, glamones keitė priekaištai. Su Mari jis jau rečiau matydavosi. Ji jautė, kad jis ne viską jai pasako. „Brangusis Ade, – rašė ji, – kodėl neduodi apie save jokios žinelės ir kodėl neparašai apie viską atvirai? Man rodosi, tu galėtum į mane žiūrėti kaip į draugą. Tikėdamasi, kad man parašysi, švelniai tave bučiuoju kaip mylimoji ar kaip draugė – gali pats pasirinkti. Šiaip ar taip, visada būsiu tau atsidavusi. – Mari."

1845 metų rugpjūčio 30 dieną jis nusprendžia visai nutraukti su ja ryšius.

Aleksandras Diuma sūnus Mari Diuplesi:

Brangioji Mari, aš nesu nei toks turtingas, kad jus galėčiau mylėti taip, kaip man norėtųsi, nei toksai skurdžius, kad būčiau mylimas taip, kaip norėtumėte jūs. Todėl užmirškime abu: jūs — vardą, kuriam turbūt esate beveik abejinga, o aš — laimę, kuri man darosi neįmanoma. Nėra reikalo jums ir sakyti, kaip man liūdna, nes jūs pati žinote, kaip jus myliu. Tad sudie. Jūs esate pernelyg jautrios širdies, kad nesuprastumėte, kodėl jums parašiau tokį laišką, ir pernelyg protinga, kad man neatleistumėte. Tūkstantis geriausių prisiminimų.

A. D.

Rugpjūčio 30 dieną, vidurnaktį.

Kai menininkui baigiasi kūniškoji laimė, meilė pradeda gyventi naują gyvenimą jo vaizduotėje.

Dingusioji Mari nuolat šmėsčiojo *Ade* mintyse.

Nesentimentali kelionė

Tėvui nutraukus ryšius su Ida Ferjė, o sūnui – su Mari Diuplesi, abu Diuma ėmė gyventi kartu – netvarkingai ir stengdamiesi būti vienas kitam pakantūs. Sūnus tapo Vodevilio aktorės Anaisos Ljeven meilužiu. Per vakarienę, kurią ji suruošė „Broliuose Provansaluose", buvo išprovokuota dvikova – dėl jos vėliau kilo didelis skandalas – tarp jauno talentingo žurnalisto Diužarjė, *La Presse* literatūros ir meno skyriaus vedėjo, ir profesionalaus dvikovininko Rozemondo de Bovalono, klastingai nužudžiusio savo priešininką, kaip tada kalbėta, pavedus ir sumokėjus konkuruojantiems laikraščiams. Kariaujant dėl prenumeratorių, būdavo griebiamasi net žmogžudystės.

Iš pradžių Bovalonas buvo išteisintas, bet kasacinis teismas bylą perdavė Ruano apeliacijos teismui, kuris jį nuteisė aštuoneriems metams sunkiųjų darbų kalėjimo. Abu Diuma, iškviesti į teismą kaip liudininkai,

atvyko į Ruaną su meilužėmis, ir viešoji nuomonė juos už tai griežtai pasmerkė. Nestoras Rokplanas laiške savo broliui Kamiliui rašė:

> *Diuma* [tėvas] *apsijuokė savo atsakymu teismo pirmininkui: „Jūsų profesija?" – paklausė šis Diuma. „Sakyčiau – dramaturgas, jei negyvenčiau Kornelio tėvynėje." Mano aktorius Hiasintas parodijavo tą lėkštą sąmojį. Kaip tautinės gvardijos seržantas, jis buvo pakviestas duoti priesaiką ir turėjo pareikšti, kas jis ir kuo verčiasi. Jis atsakė: „Pasakyčiau, kad esu dramos aktorius, jei čia su manim nebūtų Brendo* iš* Comédie-Française.
>
> *Šioje byloje Diuma, kuris norėjo pasirodyti garbės dalykų žinovu, rafinuotu žmogumi ir prisiekusiu dvikovininku, visiškai sukompromitavo pačią bajoro sąvoką – taip jis ja piktnaudžiavo. Per jo pjesės „Regento duktė" premjerą pirmas aktorius, ištaręs žodį „bajoras", buvo nušvilptas... Per visą Ruano teismą tėvelis ir sūnelis valgė su savo moterėlėmis iš vieno puodo...*

Diuma sūnus, žinoma, kankinosi, atsidūręs pajuoką keliančioje padėtyje.

1846 metais tėvas ir sūnus su džiaugsmu nusitvėrė progą truputį išvažiuoti iš Paryžiaus. Jie drauge atliko ilgą kelionę po Ispaniją ir Alžyrą. Kodėl po Alžyrą? Todėl kad grafas de Salvandi, švietimo ministras, aplankęs tą puikią šalį, išsitarė: „Gaila, kad Alžyras dar taip maža težinomas. Kaip jį reikėtų išpopuliarinti?" Keliavęs su juo rašytojas Ksavjė Marmjė atsakė: „Žinote, ponas ministre, ką aš padaryčiau, būdamas jūsų vietoje? Pasistengčiau, kad tą pat kelionę kaip mes atliktų Diuma ir parašytų du tris tomus kelionės įspūdžių... Juos perskaitytų trejetas milijonų žmonių, ir penkiasdešimt ar šešiasdešimt tūkstančių galbūt rimtai susidomėtų Alžyru". – „Nebloga mintis, – sutiko ministras. – Pagalvosiu".

Grįžęs į Paryžių, Narcisas de Salvandi, kuris ir pats buvo literatas (pasakė sveikinamąją kalbą, – beje, rūgštoką, – priimant į Prancūzų akademiją Viktorą Hugo), pakvietė Diuma vakarienės.

– Brangusis poete, – tarė jis, – turite mums padaryti vieną paslaugą.

– Poetas gali padaryti paslaugą ministrui! Mielai, jau vien dėl to, kad tai būtų retas atsitikimas. Koks reikalas?

Salvandi paaiškino savo sumanymą ir pasiūlė dešimt tūkstančių frankų[1] kelionės išlaidoms.

– Pridėsiu dar keturiasdešimt tūkstančių frankų iš savo kišenės ir atliksiu tą kelionę.

Kadangi ministrą, atrodė, nustebino tokia didelė suma, rašytojas pareiškė, kad pasiima drauge (savo sąskaita) sūnų Aleksandrą, bendraautorį Ogiustą Makė ir dailininką Luji Bulanžė. Prašąs tiktai, kad jo žinion duotų karo laivą paplaukioti Alžyro pakrantėmis.

– Nagi dabar! – tarė ministras. – Norite, kad jums padarytume tai, kas daroma tik monarchams...

– O kaipgi! Jei man bus daroma tik tiek, kiek prieinama kiekvienam, nebuvo ko manęs ir gaišinti. Galiu parašyti į Jūrų laivininkystės direkciją, – ir paliks vietas.

– Gerai, gausite karo laivą. Kada žadate leistis į kelionę?

– Turiu dar užbaigti du tris romanus. Per dvejetą savaičių bus viskas atlikta.

Bet kodėl Ispanija? Todėl kad kitą dieną po šios audiencijos Diuma vakarieniavo pas jo karališkąją didenybę kunigaikštį de Monpansjė.

[1] Daugiau kaip du milijonai frankų 1957 m. verte. (*Vert. past.*)

1842 metais Orleano kunigaikštis, sosto įpėdinis, rašytojų globėjas, Viktoro Hugo ir Aleksandro Diuma draugas, visai netikėtai žuvo per katastrofą kelyje. Neatitaisomas nuostolis Prancūzijai! Didelis sielvartas Diuma, jis kaip relikviją saugojo sukruvintą rankšluostį, kuriuo kažkas buvo perrišęs nelaimingąjį princą. Po keleto metų, per „Muškietininkų" premjerą, 1845 metų spalio 27 dieną[1], Diuma buvo pristatytas penktajam Liudviko Pilypo sūnui jaunajam kunigaikščiui de Monpansjė. Kunigaikštis buvo labai meilus, kalbėjo apie brolio, velionio Orleano kunigaikščio, draugystę su Diuma ir suteikė dramaturgui privilegiją įsteigti naują teatrą, – jis vadintųsi Istoriniu ar Europos, ar net Monpansjė teatru. Diuma būtų naujojo teatro dramaturgas ir direktorius, be savo pjesių, statytų Šekspyrą, Kalderoną, Gėtę ir Šilerį.

Ta privilegija sukėlė didelį pavydą.

Nestoras Rokplanas savo broliui dailininkui Kamiliui Rokplanui:

Visi tik plėšia vieni iš kitų balsus, protektorius, deputatus ir princus. Apskritai princas – itin lemiamas veiksnys teatro reikaluose. Kunigaikštis Monpansjė tik ką suteikė Aleksandrui Diuma teatrą; teatras bus milžiniškas, bet juoko vertas; numatau, kad po metų jau figūruos prekybos teismo raštinėje bankrutavusių firmų sąraše. Kito tokio žmogaus kaip Diuma dar nebuvo! Štai kaip jis samprotauja: „Per septyniolika metų teatrai už mano kūrinius uždirbo dešimt milijonų; per penkerius metus keturi laikraščiai už mano romanus pelnė kiekvienas po tris šimtus tūkstančių frankų kasmet. Aš noriu turėti teatrą, kuris man duotų tuos milijonus, ir laikraštį, kuris vienas galėtų man duoti tą milijoną du šimtus tūkstančių frankų..." O tuo tarpu jį gaudo antstoliai, ir per patį pokylį, kurį jis iškėlė Ambigiu aktorėliams, vaidinusiems „Muškietininkus", jį suima teismo vykdytojai. Jo sūnui Vodevilio aktorės panelės Ljeven išlaikymas kainuoja du tūkstančius frankų per mėnesį... Diuma tvirtina, kad jau užsakęs dekoracijas septynioms penkių veiksmų pjesėms, kurias parašęs prieš dvejetą savaičių, vakarieniaudamas su savo meiluže... To vyrelio linksmybė, nerūpestingumas, iliuzijų vaikymasis, sąmojis, pakrikimas, neprotingumas, jo žydinti sveikata, jo produktyvumas – tikrai fenomenalūs...

[1] „Muškietininkai" (penkių veiksmų pjesė, pasirašyta Diuma ir Makė) buvo pastatyta, nesilaikant chronologinės tvarkos, ketveriais metais anksčiau negu drama „Muškietininkų jaunystė", kurios jie buvo tęsinys ir kuri pirmąkart buvo suvaidinta 1849 m. vasario 17 d. (*Aut. past.*)

Privilegija buvo išduota Ipolito Osteno vardu: Ostenas, dar jaunas žmogus, šiek tiek gydytojas, šiek tiek kritikas, šiek tiek dramaturgas, anksčiau buvo *Comédie-Française* sekretorius ir keleto teatrų direktorius. Reikiamą kapitalą davė kunigaikštis de Monpansjė ir Žufrua pasažo savininkas, o Diuma prisiėmė atsakomybę už teatro finansinius reikalus. Buvo nupirkti žemės sklypai Tamplio bulvaro ir Fobur diu Tamplio gatvės kampe ir susitarta, kad per tą laiką, kol Diuma keliaus po Alžyrą, šioje vietoje bus pastatytas milžiniškas teatras.

Vakarieniaudamas pas Monpansjė, Diuma jam papasakojo savo pokalbį su Salvandi.

– Puiki mintis! – tarė jaunasis princas. – Ypač jei keliausite per Ispaniją ir dalyvausite mano vestuvėse.

Mat kunigaikštis Monpansjė 1846 metų spalio 10 dieną turėjo susituokti su keturiolikmete Ispanijos infante Luiza Fernanda, karalienės Izabelės II jaunesniąja seserimi ir iš anksto numatyta jos įpėdine. Tos jungtuvės (kadangi Ispanijos sostas kada nors gali atitekti prancūzui) nedavė ramybės anglų ministrams. Diuma tą pačią dieną pasiuntė laišką Ogiustui Makė, Luji Bulanžė ir savo sūnui, kviesdamas keliauti drauge. Viktoras Hugo rašė:

Aleksandras Diuma pasiųstas į Ispaniją dalyvauti kaip istoriografas pono de Monpansjė vestuvėse. Štai kaip buvo surinktos lėšos tai kelionei. Švietimo ministerija paskyrė pusantro tūkstančio frankų iš „Fondo literatams skatinti ir remti", dar pusantro tūkstančio frankų – iš „Literatūrinių komandiruočių fondo". Vidaus reikalų ministerija išdavė tris tūkstančius frankų iš ypatingojo fondo kasos. Ponas de Monpansjė davė dvylika tūkstančių frankų. Viso labo: aštuoniolika tūkstančių frankų. Gavęs šią sumą, Diuma tarė: „Vadovams apmokėti vis užteks".

Teliko rasti pavyzdingą tarną. Restorano savininkas Švė pasiūlė Abisinijos negrą, keistai skambančiu vardu O de Benžuenas! (Benzoinis balzamas). Jie iškeliavo geležinkeliu – dar nauja tais laikais transporto priemone, ir Diuma tuoj pradėjo kelionės dienoraštį: „Pajutome aitrų lokomotyvo kvėpavimą; didžiulė mašina sujudėjo; girgždėdama ėmė

virpčioti geležis; pro šalį greit skriejo žibintai, lyg aitvarų deglai raganų puotoje; ir, palikdami iš paskos ilgą kibirkščių uodegą, nurūkome Orleano link..."

Daug triukšmo dėl nieko! Bet Diuma plunksna net garvežį pavertė dramos personažu. Diuma kelionės užrašuose Makė vaizduojamas kaip rimtas, drąsus, doras žmogus, bet nelabai lankstaus proto ir kiek sustiręs; Luji Bulanžė – dailininkas svajotojas, kuriam viskas atrodo iškilminga (ne veltui jis geriausias Hugo draugas); o sūnus Aleksandras – „susidaręs iš šviesos ir šešėlio; jis smaguris ir kartu santūrus valgyje; mėgsta švaistyti pinigus ir taupus; viskuo persisotinęs ir naivus; jis tyčiojasi iš manęs kaip įmanydamas, bet myli mane visa širdimi. Ir pagaliau jis kiekvienu momentu gali iš manęs pagrobti pinigų dėžutę kaip Valeras*, o kautis už mane kaip Sidas*... Be to, pašėlusiai smarkus – moka ryžtingai šokti į balną, išsitraukti špagą, pistoletą ar šautuvą... Kartais mudu susipykstame, ir jis palieka tėvo namus; tada aš perku veršį ir imu jį penėti*..."

196 Pasakojimas, kaip keturi muškietininkai, lydimi juodaodžio Grimo, keliavo po Ispaniją, įdomus lyg romanas. Vien tik bulių kovai čia skiriama geras šimtas puslapių. Pamatęs kraują, Makė alpėja; Aleksandras Antrasis irgi neką geriau jaučiasi – paprašo stiklo vandens; jam atneša. „Išpilkite į Mansanaresą, – juokauja Aleksandras, – jam išeis į naudą." Mat važiuodamas pro šalį pastebėjo, kad upė visai nusekusi. Aprašymai apie naktines kautynes su smuklių – *posados*, arba *poradores* – šeimininkais verti Servanteso plunksnos. Ispanų šokių paveikslas kupinas grakštumo, kaip geriausieji Gotjė puslapiai. Tėvas ir sūnus tiesiog kliedi balkonais, gitaromis, duenjomis ir jaunomis karštakraujėmis gražuolėmis. Aleksandras sūnus patyrė nemaža nuotykių ir apie juos sudėjo eiles, paskirtas Končitai ar Anai Marijai. Čia jis rimavo, sekdamas Miusė, *Gvadaramą* su *sutemo* ir *Seviliją* su *įsimyliu ją*.

Negi manai, žavi mergyte,
Kad tas, kam tavo veidą meilų
Ir gundančią figūrą dailią
Nors kartą teko pamatyti,
Minėdamas nedūsaus gailiai?

Monpansjė suruošė Madride iškilmingą priėmimą atvykusių prancūzų rašytojų ir dailininkų garbei. Ispanai irgi visaip reiškė Aleksandrui Diuma savo susižavėjimą. „Aš labiau žinomas ir galbūt populiaresnis Madride negu Prancūzijoje. Ispanai mano kūriniuose randa kažką *kastiliško*, ir jiems tat maloniai kutena širdį. Kad tai tiesa, matyti jau iš to, jog Izabelės Katalikės ordino komandoru aš tapau anksčiau negu Garbės legiono riteriu..."

Tačiau buvusiam Omalio kunigaikščio auklėtojui Kiuviljė-Fleri, atlydėjusiam prancūzų princus į Madridą, keliautojas padarė ne tokį gerą įspūdį kaip sau pačiam. „Atvyko Aleksandras Diuma su kvaila pavesta jam Salvandi misija. Jis nutukęs, pabjaurėjęs ir atrodo vulgariai, kad tiesiog baisu..." Bet Kiuviljė-Fleri buvo nepakantus ir jam stigo humoro.

„Ispaniškosios jungtuvės" turėjo įvykti abejos vienu metu: karalienės Izabelės II jungtuvės su infantu donu Pranciškumi Asyžiečiu (pramintu Pakita) ir kunigaikščio Monpansjė – „su Izabelės seserimi, kuri buvo dailesnė už karalienę, turėjo gražias akis, nuostabius plaukus, žavų veidelį, labai tauriai laikė galvą". Dvejos jungtuvės buvo palaimintos, dalyvaujant visiems dvariškiams, Rytų rūmų Pasiuntinių salėje, o kitą dieną ceremonija labai iškilmingai pakartota *Nuestra Señora de los Atocha*[1] katedroje; joje dalyvavo ir Diuma, kuriam net akys apraibo. Po keleto dienų (1846 metų spalio 17 dieną) jis vakarieniavo pas karalienę katalikę Kolonų salėje. Stalas buvo padengtas šimtui asmenų. „Mes pasimetėme tarp žmonių, kurie nemokėjo nė žodžio mūsų kalbos, – rašė Kiuviljė-Fleri. – Aleksandrui Diuma, kaip ir man, iš dešinės sėdėjo vyskupas, o iš kairės – šambelionas su raktu ant nugaros. Bet tas raktas neatrakina žmonėms šnekos, taigi Diuma buvo priverstas kimšti valgius tylėdamas, o jo kelionės įspūdžiuose apie tonzūruotąjį kaimyną yra tik tokia pastaba: „Negražiausias iš visų vyskupų!" Taip jis išsitarė po vakarienės.

Abi jaunavedžių poros apėjo salonus. Izabelė II, dar vos šešiolikos metų amžiaus, spinduliavo visais savo deimantais, bet „jos veido spalva buvo per tamsi, skruostai žvilgėjo". Kalbėta, kad ji „nutuks kaip ir jos senelė, į kurią net koktu žiūrėti". Karalius konsortas (toks dabar buvo oficialusis Pakitos titulas) atrodė kaip mergiotė, apsirengusi kapitono generolo uniforma; kalbėjo jis tęvu balsu. Jaunieji monarchai buvo pus-

[1] Atočos Dievo motinos (*isp.*).

brolis ir pusseserė, jų santuoka įvyko tik politiniais sumetimais; jiedu nuo mažens vienas kito neapkentė. O infantė Luiza Fernanda, kunigaikštienė Monpansjė, atvirkščiai, didžiuodamasi savo Žaviuoju Princu, visa švitėjo iš laimės. „Maloni būtybė... – rašė Kiuviljė-Fleri. – Iš jos veidelio dvelkia meilingumas ir šelmystė..."

Končitos ir Antonijos grožis neišdildo prisiminimų apie Mari Diuplesi, ir 1846 metų spalio 18 dieną Diuma sūnus parašo jai iš Madrido, prašydamas atleidimo. Jis gailisi buvęs neteisingas ir griežtas:

> *Į Madridą atvažiavo Mutjė ir man pasakė, kad, išvykdamas iš Paryžiaus, jus paliko sergančią. Gal leisite man prisidėti prie tų, kurie liūdi, matydami jūsų kančias?*
>
> *Po savaitės, kai gausite šį mano laišką, aš jau būsiu Alžyre. Jei rasiu pašte iki pareikalavimo bent keletą žodžių, iš kurių matysiu, kad man atleidžiate už tai, ką padariau beveik prieš metus, tai į Prancūziją grįžti man bus ne taip liūdna; o jei ne tik atleisite mano nuodėmę, bet ir pasitaisys jūsų sveikata – parvyksiu visiškai laimingas.*
>
> Jūsų draugas A. D.

Užgesus paskutinėms fejerverko ugnims, Aleksandras I ir jo dvaras leidosi į Alžyrą. O čia tai jau buvo kuo pasidžiaugti. Jie plaukiojo karo laivu *Velos* („Greitasis"); Diuma padarė vizitą maršalui Biužo; išvadavo iš arabų nagų prancūzų belaisvius (taip bent jis pasakojo ir galų gale ėmė pats tuo tikėti); buvo iškeltas jo garbei banketas Alžyro reide; suruošta erelių medžioklė; jis nusipirko grifą, kurį pavadino „Jugurta"; plaukiodamas užsuko į Tunisą (kur neturėjo jokios teisės įplukdyti prancūzų karo laivo).

Jam grįžus, parlamente kilo baisus triukšmas! Kaip esą galėjo atsitikti, kad karo laivas su jūreiviais ir karininkais buvo paskirtas „publikos linksmintojui"? Kodėl, – užklausė grafas de Kastelanas, – „mokslinę misiją" ministras pavedė romanų-feljetonų autoriui? Ar tiesa, – klausė Perigoro deputatas Malvilis, – kad ministras pasakęs: „Diuma parodys ponams deputatams, nieko nežinantiems apie Alžyrą, kas tai per kraštas?" Salvandi laikėsi narsiai prieš interpeliacijų teikėjus. O Diuma nusiuntė pas juos sekundantus; deputatai atsisakė stoti į dvikovą, remdamiesi parlamentine neliečiamybe. Muškietininkas ir čia pasirodė viršesnis.

Tai kulminacinis Diuma karjeros taškas. Valdžios organai su juo elgiasi kaip su karališkojo rango asmeniu. Sulig kiekvienu nauju romanu didėja jo triumfų sąrašas. Tuos romanus Makė–Diuma arba Diuma–Makė perdirba į dramas, kurių žiūrėti suplaukia minios žmonių. „Muškietininkų" spektaklis Ambigiu teatre prasidėdavo pusę septynių ir baigdavosi pirmą valandą ryto. Teofilis Gotjė rašė savo feljetone:

Turime ganėtinai laiko susipažinti su personažais, priprasti prie jų manieros, įtikėti jų realumu... Pjesė, sako Diuma, išlaikysianti Ambigiu teatre tiek vaidinimų, per kiek laikraščio numerių ėjęs romanas. O tai vis dėlto nemaža... Tokios pjesės pasisekimas, – rašo toliau Gotjė, – juoba pažymėtinas, nes joje nėra nė užuominos į meilę – netgi jokios Arisijos pamaginti jauniesiems puošeivoms. Tiesa, tie puošeivos neina į Bulvaro teatrus. Visas pjesės patrauklumas – draugystės ir ištikimybės idėjos, ir tų kilnių aistrų pakanka tapti bet kurios dramos turiniu. Žiūrėdamas į keturis drąsuolius, sujungusius draugėn savo mintis, širdis, ryžtą ir jėgą, negali nesijaudinti. Tie keturi broliai – ne pagal gimimą, o pagal sielų giminystę – susibūrė šeimon, apie kurią galima tik svajoti. Kas nėra bandęs patikliosios jaunatvės laikais užmegzti tokius tvirtos draugystės ryšius, bet jie – deja! – nutrūkdavo, kai tik kildavo pavojus ar varžybos, vis tiek dėl katro – Oresto ar Pilado* – kaltės. Čia ir glūdi tiek romano, tiek pjesės pasisekimo priežastis...*

Protingas ir net tinkamas sprendimas. Taip, tik neišsenkamai dosni Diuma tėvo prigimtis garantavo jam nuostabų pasisekimą bei viešpatavimą ir laikraščių skiltyse, ir scenoje.

V

Mari Diuplesi mirtis

> *Didžiausias jai pagyrimas bus, jei pasakysime: jos siela greit ėmė nebeištverti to gyvenimo, kurį gyveno jos kūnas, ir užmušė jį, kad viskas baigtųsi.*
> Polis de Sen-Viktoras

Į savo laišką, rašytą iš Madrido, jaunasis Diuma negavo jokio atsakymo. Ir štai kodėl.

Mari visai nenorėjo, kad nutrūktų jųdviejų santykiai. Bet „jos prisirišimą jau ne vienas buvo pamynęs, paklusdama reikalui, ji užmegzdavo trumpalaikius ryšius, vieną meilę pakeisdama kita, ir pamažu tapo, – rašo Žiulis Žanenas, – viskam abejinga... Apie šios dienos meilę ji tiek tegalvojo kiek ir apie rytdienos aistrą“. Abejinga? Ne, bet ji pasidavė likimui. Ji „ilgėjosi ramybės, tykumos ir meilės“. Jos „grizetės siela kaip sugebėdama taikėsi prie kurtizanės kūno“. Kurtizanė stengėsi pasilaikyti turtingus meilužius – Štakelbergą, Pergo; grizetė ieškojo širdies draugo, kuris jai galėtų pavaduoti *Ade*.

Ir ji rado Francą Listą; juodu supažindino 1845 metų lapkričio mėnesį ją gydąs daktaras Korevas, keista asmenybė, primenanti Hofmano personažus, – pusiau šarlatanas, pusiau genijus. Listas, didis menininkas, „gražus kaip pusdievis“, tik ką nutraukė ilgai trukusį meilės ryšį su Mari d'Agu. Nedaug kas iš vyrų anuomet buvo šlovinamas taip kaip jis.

„Panelė Diuplesi jūsų nori ir jus laimės“, – pasakė Žiulis Žanenas virtuozui.

Ji iš tikrųjų jį laimėjo, ir jis niekad neįstengė jos pamiršti: „Apskritai aš nejaučiu jokios silpnybės tokioms moterims kaip Mariona Delorm ar Manona Lesko. Bet ši buvo išimtis. Ji turėjo daug širdies...“ Tačiau Listas atsisakė susieti savo gyvenimą su gražiąja kurtizane ar net išvykti pakeliauti su ja po Rytus, kaip ji to norėjo.

Eduaras Pergo pakvietė Mari į kitokią kelionę – visai nelauktą. Nusigabeno į Londoną ir 1846 metų vasario 21 dieną susituokė su ja civiline santuoka pas Midlsekso grafystės *registrar*. Ji tapo grafiene Pergo. Bet atrodo, kad santuoka įvyko ne pagal visus formalumus, – nebuvo iš anksto paskelbta. Ji negaliojo ir Prancūzijoje – nebuvo patvirtinta

prancūzų generalinio konsulo Londone, kaip to reikalavo įstatymas. Be to, parvykę į Paryžių, sutuoktiniai grąžino vienas kitam laisvę. Kam tada buvo reikalingi tie niekuo nepaaiškinami formalumai? Galbūt Pergo tikėjosi, kad sutvirtės jo ryšiai su Mari; galbūt norėjo patenkinti mirštančiosios užgaidą, nes Mari dabar jau sirgo greitąja džiova ir žinojo, kad gyventi jai neilgai teliko. Londono santuoka *in extremis* davė jai pagrindą savo karietos dureles papuošti herbiniu skydu. „Tik patys artimieji, patikimiausieji draugai" žinojo, kad ji turi tokią teisę. Tiekėjai, kuriems ji likdavo skolinga, įprato sąskaitas adresuoti „poniai grafienei diu Plesi".

Bet, tiesą sakant, ji jautėsi jau pernelyg blogai, kad galėtų būti tikra žmona ar meilužė. Jos skruostų „jaudinamą blyškumą" pakeitė raudonos išsekimo dėmės. Mari bandė savo pirmykštį spindesį dirbtinai gaivinti papuošalais. Ji važinėjo į madingus kurortus – Spa, Emsą, tebebuvo nuostabi šokėja, ir visi ja gėrėdavosi, bet sulig kiekviena kelione jos būklė ėjo prastyn. Jos viešbučių sąskaitose dabar visur tik: „Pieniška dieta... Žolių antpilai..."

Mari Diuplesi Eduarui Pergo:

> *Dovanokite man, brangusis Eduarai, maldauju jus, atsiklaupusi ant kelių; jei jūs dar nors kiek mane mylite, parašykite tik du žodžius: kad atleidžiate ir kad esate mano draugas. Rašykite iki pareikalavimo į Emsą, Nasau kunigaikštystėje. Aš čia vieniša ir labai sergu. Taigi, brangusis Eduarai, greit man atleiskite. Sudie.*

Grįžusi į Paryžių, Mari – jau tik buvusio grožio šešėlis – dar keletą savaičių rodydavosi pokyliuose. Paskui atėjo diena, kai ji nebeįstengė išeiti iš savo buto Madlenos bulvare. Ji, vos dvidešimt trejų metų, jau buvo arti mirties. Jos miegamajame atsirado „klauptai, uždengti pliušu" ir „dvi paauksuotos Panelės Švenčiausios". Kartais vakare, užsivilkusi baltą peniuarą ir apsigaubusi galvą dideliu raudonu Kašmyro šaliku, ji rymodavo ant palangės ir žiūrėdavo, kaip plaukia pro šalį aukštuomenės damos ir kavalieriai – vakarieniauti po teatro.

Nebegalėdama uždirbti pinigų savo išsekusiu kūnu, ji turėjo parduoti vieną po kitos didžiąją dalį brangenybių, kurias taip mėgo. Iš visų

papuošalų jai buvo likę tik dvi apyrankės, viena koralinė segė, šmaikščiai ir du nedideli pistoletai. Atėjusio jos aplankyti Eduaro Pergo ji liepė neįleisti. Ji mirė 1847 metų vasario 3 dieną, per patį Karnavalą, – iki Užgavėnių, kada visas Paryžius smaginasi, dūksta, buvo likusios kelios dienos. Linksmybių triukšmas veržėsi pro langus į nedidelį butą, kuriame gulėjo merdėdama Mari. Apsilankė suteikti paskutiniųjų sakramentų Madlenos parapijos vikaras, kuris prieš išeidamas sutiko truputį užkąsti. „Kumpio kunigui, – užsirašė išlaidų knygoje kambarinė, – už du frankus."

1847 metų vasario 5 dieną smalsuolių minia sekė paskui laidotuvių katafalką, „papuoštą baltais vainikais". Iš visų buvusiųjų draugų gedulingąjį vežimą lydėjo, nusiėmę cilindrus, tik du: Eduaras Pergo ir Eduaras Deleseras. Monmartro kapinėse Mari iš pradžių buvo palaidota laikinai, paskui per Užgavėnes, vasario 16 dieną, jos palaikai buvo pervežti į sklypą, kurį Eduaras Pergo nupirko amžinon nuosavybėn už 526 frankus.

Vykstant ceremonijai, „žemai padange slinko niūrūs debesys, ir popiet ant Riebiojo jaučio eisenos prapliupo kaip iš kibiro lyti. Tą naktį visuose Paryžiaus kampuose šimtai įsisiautėjusių orkestrų trenksmingai išlydėjo Karnavalą..."

Diuma sūnus, keliavęs tuo laiku po Alžyrą ir Tunisą, nieko nežinojo apie savo buvusios mylimosios agoniją. Grįždamas į Prancūziją, jis daug mąstė apie Mari Diuplesi. Jis niekad nenustojo mylėjęs šios tokios retos ir graudinančios moters. „Aš ėjau, ir mūsų naktų prisiminimai paskui mane sekė..." Tačiau tai jam nėmaž nekliudė per visą kelionę ieškoti nuotykių ir naudotis progomis. Iš Tuniso jis grįžo į Alžyrą švęsti Kalėdų. 1847 metų sausio 3 dieną *Velos* keleiviai persėdo į pašto garlaivį *Orinok*. 4-ąją jie buvo jau Tulone, kitą dieną – Marselyje. Iš ten Diuma tėvas nuskubėjo į Paryžių, kur jį šaukė jo Istorinio teatro reikalai. Diuma sūnus susiviliojo Otrano, Meri svetingumu ir galimybe užbaigti toli nuo Paryžiaus šelmysčių romaną „Keturių moterų ir papūgos nutikimai" – jo reikalavo leidėjas Kado.

Marselyje jis sužinojo apie Mari mirtį. Jį apėmė liūdesys ir ėmė graužti sąžinė. Jis negalvojo, kad su Mari pasielgė blogai, bet buvo per griežtas, vadinasi, ir neteisingas vargšei merginai, kurios gyvenimas atrodė toks keblus, kad vargu ar ją galėjai kuo nors kaltinti. Nepatenkintas savimi, jis nusprendžia smarkiai imtis darbo ir atsiteisti visas skolas. Bet tokią priesaiką daug lengviau duoti, negu tesėti. Grįžęs į Paryžių, jis pa-

stebėjo skelbimą, kad po savininko mirties parduodami iš varžytynių baldai ir „prabangos dalykai" Madlenos bulvare, Nr. 11. Asmenys, norintys ką nors įsigyti, kviečiami užeiti į butą, kur išstatytas visas kilnojamasis turtas. Diuma sūnus nuskubėjo ten. Jis vėl pamatė rožinio medžio baldus, kadaise jo trumpos laimės liudininkus; ploniausius baltinius, dengusius švelnų ir jam brangų kūną; velionės sukneles, kurias griebs viena iš kitos vadinamos dorosios moterys. Visas šis vaizdas jį didžiai sukrėtė, ir, grįžęs namo, jis parašė geriausias savo gyvenime eiles:

Mes susipykom. O kodėl? Nesusigaudau.
Dėl niekų! Įtariau, kad kitą myli tu,
Ir nuo tavęs pabėgau. O dabar štai raudu,
Kad palikau tave ir per vėlai grįžtu.

Po to laiške rašiau – aš greit apsilankysiu
Karštai maldauti atleidimo nuolankaus,
Išliesiu susitikęs savo gėlą visą,
Ir tavo didi meilė vėl mane priglaus.

Tačiau, kai išsiilgęs atlėkiau be kvapo, –
Štai langas uždarytas, o namai tušti,
Parodo žmonės neseniai supiltą kapą,
Kur nubučiuoti skruostai ilsisi šalti.

O nelaimingoji! Prie tavo mirties guolio
Žmogus tik vienas liko tau užmerkt akių,
Iš didelės daugybės buvusių šaunuolių
Tik du tave lydėjo liūdesio taku.

Aš judu sveikinu, kad jums drąsos užteko
Atlikti pareigą lig paskutinės valandos,
Nepaisyt išdidžiai, ką pikti žmonės šneka,
Ir žengti paskui karstą moteries tokios.

Tikrai mylėję, prie jos kapo jūs pravirkot...
Markizas, lordas neparodė nė akių;
Kol buvo ji gyva – už pinigus ją pirko,
Kai numirė – nepagerbė nė vainiku!

Į varžytynes užėjo Čarlsas Dikensas. „Ten buvo visos Paryžiaus įžymybės, – rašė jis grafui d'Orsė. – Prigužėjo aukštuomenės damų, ir visas šis elitas laukė varžytynių smalsiai ir jaudindamasis, kupinas simpatijos ir graudingos užuojautos ištvirkėlės likimui... Sako, ji mirusi sielvarto palaužta. Aš, kaip tikras anglas, turintis kiek ne kiek sveiko proto, linkęs manyti, kad ji mirė iš nuobodulio ir persisotinimo... Matydamas, kaip visi žavisi ir liūdi, gali pagalvoti, kad mirė kokia herojė, kokia Žana d'Ark. O kai Eženas Siu nusipirko *kurtizanės* maldaknygę, entuziazmui nebuvo ribų!.."

Dikenso, kad ir sentimentalaus žmogaus, bet, anot jo paties, tipiško anglosakso, negraudina laisvo elgesio moters dalia. Diuma iš vieno krautuvininko atpirko „prisiminimui" Mari auksinę grandinėlę. Varžytynės davė 80 917 frankų – ta suma gerokai viršijo palikimo pasyvą. Perviršį Mari Diuplesi buvo užrašiusi dukterėčiai Normandijoje (savo sesers Delfinos ir audėjo Pakė dukteriai) su sąlyga, kad paveldėtoja niekad neatvažiuos į Paryžių.

Mari Diuplesi gyvenimas ir mirtis suvaidino lemiamą vaidmenį Diuma sūnaus moralinėje plėtotėje. Jo tėvas, kaip ir visi romantikai, liaupsino aistros teises, bet pats greit nustojo vadovavęsis tais idealais. Vietoje Melani Valdor tipo meilužių jis ėmė teikti pirmenybę nuolaidžioms ir nepastovioms merginoms. Sūnus nuo dvidešimt metų amžiaus irgi pasinėrė į lengvapėdišką meilę. Bet jau motinos pavyzdys jam rodė, kokie skaudūs tokių ryšių padariniai; Mari likimas jį galutinai įtikino, kad malonumų komedija gyvenime, deja, dažnai baigiasi tragedija.

1847 metų gegužę jis nuvažiavo pasivaikščioti į Sen Žermeno mišką ir prisiminė tą dieną, kai čia jodinėjo su Eženu Dežazė. Iš ten abu draugai tada nuvyko į Varjetė, kur viskas ir prasidėjo. Aleksandras išsinuomojo Sen Žermene kambarį „Baltojo žirgo" viešbutyje, perskaitė Mari laiškus ir parašė apie ją romaną – „Dama su kamelijomis". Nuo šimtmečio pradžios įėjo į madą poetiškai pavaizduoti savo meiles: Hugo, Žorž Sand, Miusė ir net Balzakas romanizavo savo meilės ryšius. Diuma sūnaus knyga – ne autobiografija. Tiesa, šios istorijos pagrindu imamas autoriaus nutikimas su Mari Diuplesi, kuri romane pavadinta

Margerita Gotjė. Bet iš tikrųjų Diuma tuoj atsisakė padėti prisikelti nusidėjėlei. Romane Armanas Diuvalis mėgina ją grąžinti į doros kelią.

Aš įsitikinęs vienu dalyku: moteriai, kuri nuo mažens nebuvo išmokyta gero, Dievas beveik visada atveria du kelius, vedančius į gera, – kančios kelią ir meilės kelią. Jie sunkūs; tos, kurios jais žengia, susikruvina kojas, nusidrasko rankas, – už tai ant pakelės dyglių lieka jų ydų puošmenys, ir jos atkeliauja į tikslą apsinuoginusios; bet dėl to joms ne gėda stoti priešais Viešpatį...

Visa Diuvalio tėvo veikla, jo pasikalbėjimas su Margerita Gotjė, jos nutarimas parduoti arklius ir brangenybes, kad meile atpirktų savo nuodėmes; herojiškas kurtizanės atsižadėjimas ir aukojimasis, kad nepakenktų mylimam žmogui, – visa tai Diuma pramanyta, taip pat ir širdį draskantys paliktos, atsidūrusios skurde, mirštančios Margeritos laiškai. Sunku įsivaizduoti, kad tikrovėje Diuma tėvas būtų galėjęs iškelti panašią sceną Margeritai Gotjė. Jis buvo pratęs veikiau laimėti kurtizanes, nei ginti jų dorą.

Romanas susilaukė didžiausio pasisekimo. Visos moterys – meilužių išlaikytinės ar šiaip nusidėjusios – graudenosi dėl pačių savęs. „Tuberkuliozė ir blyškumas įgavo liguistą žavesį.“ Prabėgus keletui dienų po to, kai išėjo knyga, autorius susitiko vodevilininką Sirodeną, kuris jam tarė: „Kodėl iš savo romano negalėtumėte padaryti dramos? Juk čia, mano mielas, derlinga dirva, nereikia jos palikti neįdirbtos“.

Diuma sūnus pakalbėjo su tėvu. Šis tuo metu buvo visagalis Istoriniame teatre; per jo atidarymą 1847 metų vasario 21 dieną įvyko „Karalienės Margo“ premjera. Steigdamas šį teatrą, Diuma, kaip visada, turėjo grandiozinį sumanymą: kaip anksčiau romanuose, taip dabar scenoje atkurti tautos istorinių kronikų epizodus, panašiai kaip graikų tragikai ir Šekspyras.

Pirmasis spektaklis buvo puikus – ir begalinis. „Karalienė Margo“ prasidėjo šeštą vakaro ir baigėsi tik trečią ryto.

Taip, – rašė kitą dieną feljetone Teofilis Gotjė, – *Aleksandras Diuma padarė stebuklą: sugebėjo išlaikyti publiką nevalgiusią devynias valandas iš eilės savo vietose. Ir, tik artėjant pabaigai, per trumpas pertraukas*

žiūrovai dirsčiojo vieni į kitus, lyg plaukdami „Medūzos" plaustu, ir riebesnieji gerokai nerimavo. Ačiū Dievui, vis dėlto neteko apraudoti nė vienos kanibalizmo aukos; tačiau ateity, kai bus statomos penkiolikos paveikslų dramos su prologu ir epilogu, skelbimuose reikėtų pridėti: „Ir pasistiprinant per pertraukas..."*

Gatvėje susirinko gal dešimtis tūkstančių žmonių pažiopsoti į naujojo teatro žiūrovus ir fasadą. Siauras pastatas triumfuodamas kilo Tamplio bulvare tarp dviejų didžiulių namų. Jis atrodė originalus, nes nepanėšėjo „nei į biržą, nei į šventyklą, nei į hauptvachtą, nei į muziejų", kaip daugumas tuolaikinių teatrų. Architektui, o gal ir Diuma, atėjo į galvą mintis stilizuoti pakylą, kitaip sakant, klajojančių teatrų sceną, dvi statines pakeitus dviem kariatidėm, laikančiom balkoną. Teofilis Gotjė gyrė architektą Sešaną, kad nesusigundė vietoj teatro pastatyti naują Partenoną. „Tik išryškindama trobesio paskirtį ir panaudodama naudingus elementus, šiuolaikinė architektūra aptiks tas naujas
206 formas, kurių bergždžiai ieško." Pastato viduje freskos vaizdavo visus senuosius Diuma draugus: Sofoklį, Aristofaną, Eschilą, Euripidą, Kornelį, Rasiną, Moljerą, Marivo, taip pat Talma ir panelę Mars. Diuma, kaip ir antikos žmonės, mėgo apsistatyti dievaičiais.

Kunigaikštis Monpansjė su jaunute penkiolikos metų kunigaikštiene irgi buvo šioje premjeroje, nusitęsusioje gerokai po vidurnakčio. Beatrisė Person, kuriai Diuma tėvas teikė savo malonių, vaidino karalienę motiną Kotryną Mediči. Devyniolikos metų aktorė buvo akivaizdžiai per jauna tokiam amplua, bet didžio žmogaus meilė uždeda vainikus ir ant visai netinkamų galvų. Vėliau „Karalienę Margo" afišoje pakeitė „Hamletas" – keistas „Hamletas", adaptuotas Diuma, kuris, norėdamas pjesei duoti laimingą atomazgą, nenumarino, kaip Šekspyras, Danijos princo.

Diuma sūnus tikėjosi, kad po tėvo dramų Istorinio teatro scenoje pasirodys „Dama su kamelijomis".

– Ne, – tarė Aleksandras Pirmasis, – „Damos su kamelijomis" siužetas netinka teatrui, aš niekad negalėčiau tau jos pastatyti.

Tėvo žodžiai sūnų tik pakurstė, juoba kad dramaturgai profesionalai siūlėsi perdirbti jo romaną į pjesę. „O kodėl man pačiam nepamėginus?" – pagalvojo jis. Ir užsidarė savaitei savo namelyje Neji. Neturėda-

mas kada išeiti nusipirkti popieriaus, rašė ant bet kokios skiautelės, pasitaikiusios po ranka. Baigęs pjesę, tuoj nudūmė pas tėvą. Šis, nors ir tebebuvo įsitikinęs, kad sūnus prasimanė niekus, iš tėviškos meilės sutiko pasiklausyti pjesės. Po pirmo veiksmo jis tarė: „Labai gerai!" Po antrojo Aleksandrui Antrajam teko neatidėliotinais reikalais išeiti. Grįžęs jis rado Aleksandrą Pirmąjį, kuris tik ką baigė skaityti, apsiašarojusį.

– Mielas vaikeli, – tarė jis, apsikabindamas sūnų, – aš klydau! Tavo pjesę Istorinis teatras priėmė.

Bet Istorinio teatro dienos jau buvo suskaitytos. Prancūzija tuo laiku linko į realesnes dramas, nei tos, kurias rašė Diuma–Makė. Monarchija artėjo į pražūtį. Vyraujanti literatūrinė mokykla nuseno. 1847 metų vasario mėnesį pasimirė Frederikas Sulję, pirmosios „Kristinos" autorius. Daugybė paryžiečių atėjo į jo laidotuves; jis buvo mėgstamas, ir jo „Prožirnių vienkiemis" susilaukė triukšmingo pasisekimo. Masės, jau kunkuliuojančios revoliucijos išvakarėse, tebebuvo ištikimos tiems, kurie kalbėjo apie viltį ir gailestingumą: Lamartinui, Hugo, Mišlė, Diuma, Sand, Sulję. Kapinėse Viktoras Hugo pasakė kalbą. Vos tik kareiviai driokstelėjo paskutinę salvę, pagerbdami dar atvirą kapą, publika ėmė šaukti: „Aleksandras Diuma! Aleksandras Diuma!" Diuma išėjo į priekį, norėjo prabilti, bet ašaros užgniaužė jam balsą. Jos buvo pakankamai iškalbingos. „Žilų plaukų kupeta kaip seno avino, didžiulis pilvas kaip jaučio", – užsirašė apie jį Rokplanas. Frederikas Sulję buvo vienas iš pirmųjų Diuma plunksnos brolių. Jisai su savo penkiasdešimt lentpjūvės darbininkų išgelbėjo „Kristiną" nuo parterio švilpūnų. Jis, vienas iš ištikimųjų romantinės mokyklos sekėjų, mirė jaunas ir nusivylęs. „Paryžius, – rašė Sulję, – Danaidžių statinė; į jį meti savo jaunatvės iliuzijas, brandžių metų užmanymus, žilagalvio apgailestavimą, – jis viską suryja ir mainais nieko neduoda." Diuma sūnus, atėjęs su tėvu, išgirdo minioje tokį pašnekesį:

– Na ir žmonių prisirinko!

– Per Beranžė laidotuves bus dar daugiau. Teks leisti specialius traukinius.

Po mėnesio, kovo 20 dieną, mirė panelė Mars. Jai tik vienai iš gyvųjų teko garbė figūruoti Istorinio teatro dekoratyvinėje tapyboje. Atidarymo dieną kažkas pasakė: „Panelė Mars pateko į mirusiųjų būrį; neilgai ji dabar tegyvens". Taip ir buvo. Hugo atėjo į gedulingas pamaldas Madlenoje. Prie bazilikos skaisčioje saulėje stoviniavo didžiulė minia. Hugo, atsišliejęs į koloną, liko po peristiliu su Žozefu Otranu ir Ogiustu Makė.

Čia buvo žmonių su palaidinėmis, – rašė Hugo, – *kurie reiškė teisingų ir gyvų minčių apie teatrą, dailę, poetus... Mūsų liaudžiai reikia šlovės. Kai nėra Marengo ir Austerlico, ji pageidauja diuma ir lamartinų ir juos myli... Prie mūsų priėjo Aleksandras Diuma su sūnumi. Minia pažino jį iš susitaršiusių plaukų, minėjo jo pavardę... Gedulingasis vežimas pajudėjo, mes visi pėsčiomis patraukėme iš paskos. Buvo ne mažiau kaip dešimt tūkstančių žmonių. Atrodė, kad šis tamsus srautas stumia laidotuvių vežimą su besikratančiais ant jo milžiniškais juodais pliumažais... Diuma su sūnumi nuėjo iki pat kapinių... Visos Prancūzų teatro aktorės, apsirengusios gedulo drabužiais, nešė didžiules žibuoklių puokštes, kurias numetė ant panelės Mars karsto...*

Didžiausia puokštė buvo jos varžovės – Rašelės.

Bet nors paryžiečiai atpažino Diuma ir jį pagerbė, kreditoriai nedavė jam ramybės; vieno žurnalo leidėjas jį patraukė į teismą už sutarties netesėjimą. Sūnus išdidžiai gynė tėvą:

Mąstytojau! O tėve mano! O poete!
Iš rankų plunksnos niekad tau neteks padėti!
Kas metai priverstas esi be atvangos
Iš savo darbo turtinti kitus nuolankiai;
Savaitę visą triūsus, tau patirt netenka
Net poilsio sekmos dienos...

Kada tik pažvelgiu į kuklų tavo langą,
Ar temsta vakaras, ar aušros glosto dangų, –
Jame vis spingsi darbo žiburys šviesus...
Tu savo genijaus lyg katorgai nuskirtas,
Ir tavo protas, daug naktų budėjęs tvirtas,
Nė mirksnio laisvės nepajus...

Bet, jeigu grįši ryt, atlikęs žygį svarbų,
Plevenant vėliavai, kuria tau reiškė garbę
Savaičių šešetą dėkingoji šalis,
Visokie grąžbyliai, kilme besipuikuoją,

Triukšmingi Mirabo ir Berijė menki*
Tuoj ant tavęs galąs dantis...

Darbuokis! Aš budėt prie tavo durų stoju,
Lai tie rėksniai apie mane, ką nori, loja!
Manasis vardas ir be jų skambės plačiai.
Aš pasiryžęs lyg sargybinis stovėti,
Į tėvą nukreiptus smūgius atmušinėti,
Jo garbę saugoti šventai.

Tad triūsk be atpildo! Aukoki kilnų protą,
Bukam miesčioniui leisdamasis išnaudoti.
Plušėki, nepakeldamas akių šviesių,
Ir turtink batlaižį, kurs karūna tikėtų, –
Jeigu karaliai skrupulą dar vis lytėtų, –*
Ligi pagytų nuo šašų.

Plušėk! Juk ryt koks nors Sardanapalas,
Nelinksmą naktį pomėgių geismu apsalęs,
Kamuojamas pagavusios aklos aistros,
Mokės sumas gal iš savaitės darbo tavo
Neva nekaltai kokiai Melpomenei žaviai
Už guolį meilės nupirktos.[1]

Nuo šiolei sūnus ima rūpintis tėvu, kuriam bus skaudžiai reikalingas jo atsidavimas.

[1] Paskutiniųjų dviejų šios poemos strofų, kaip rašo Diuma sūnus, „leidėjas nedrįso išspausdinti, bijodamas, kad asmenys, į kuriuos taikoma, jo nepatrauktų tieson". (*Aut. past.*)

ŠEŠTA DALIS

Monte-kristas

Pramanyti, pasakiški žmonės – žmogiškesni už tikrus.
Polis Valeri

I

Grafas Montekristas

Žodis „Montekristas" – tai raktas į visą Diuma kūrybą, taip pat ir jo gyvenimą. Tokią antraštę jis davė savo garsiausiajam po „Trijų muškietininkų" romanui, taip pavadino ir patrakėliškąjį namą, kuris buvo jo pasididžiavimo objektas ir jo smukimo priežastis; tas vardas geriausiai pavaizduoja jo svajones apie prabangą ir apie teisingumą.

Kaip jam gimė knygos idėja? Ji atsirado pamažėle. Savo „Pašnekesiuose" Diuma pasakoja, kad 1842 metais, kai buvo Florencijoje, Vestfalijos ekskaralius Žeromas Bonapartas jam pavedė lydėti savo sūnų (princą Napoleoną) į Elbos salą – vieną iš šventųjų imperatoriškajai giminei vietų. Diuma tada buvo trisdešimt devynerių metų, princas – devyniolikos, bet rašytojas pasirodė jaunesnis už savo globotinį. Jie atplaukė į Elbą, išvaikščiojo ją skersai ir išilgai, paskui nuvyko pamedžioti į gretimą Pianozos salelę, kurioj buvo gausu triušių ir kurapkų. Jų vadovas, pažvelgęs į kylančią iš jūros vaizdingą uolą, kuri atrodė kaip cukraus galva, tarė:

– Ak, jei jūsų ekscelencijos nusikeltų ten, kaip puikiai galėtų pamedžioti!

– O kaip vadinasi toji palaimintoji sala?

– Montekristo sala.

Tas vardas sužavėjo Diuma.

– Monsinjore, – tarė jis jaunajam princui, – jei kada parašysiu romaną, šiai kelionei atminti duosiu jam antraštę „Montekristas".

Grįžęs kitais metais į Prancūziją, Diuma sudarė su leidėjais Betiunu ir Plonu sutartį parašyti aštuonių tomų veikalą „Kelionės po Paryžių įspūdžiai". Diuma ketino leistis į ilgą pasivaikščiojimą po istoriją ir archeologiją, bet leidėjai turėjo omenyje visai ką kita. Jiems svaigo galva matant, kokio neregėto pasisekimo susilaukė tik ką išėjusios Eženo Siu

„Paryžiaus paslaptys“, jie norėjo, kad Diuma irgi parašytų nuotykių romaną, kurio veiksmas vyktų Paryžiuje.

Įtikinti rašytoją buvo nesunku, jo nenugąsdindavo joks sumanymas. Jis tuoj ėmėsi ieškoti intrigos. O jau kažkada, labai seniai, buvo užlenkęs kampą penktame tome Žako Pešė veikalo „Užrašai, paimti iš Paryžiaus policijos archyvų“. Jam įstrigo į atmintį vienas skyrius, antrašte „Keršto deimantas“. „Visa ši istorija, – rašė Diuma vėliau laiške, liudijusiame, kad autorius nelabai dėkingas, – tiesiog idiotiška... Tačiau to kiaukuto gilumoje slypėjo perlas. Perlas beformis, neapdailintas, dar be jokios vertės, laukiantis juvelyro...“

Pats Pešė kadaise iš tikrųjų tarnavo policijos prefektūroje archyvaru. Iš archyvo bylų jis sudarė šešis tomus „Užrašų“, kurie dar ir šiandien būtų tikras lobynas bulvarinių romanų autoriams. Štai įdomioji istorija, kuri patraukė Aleksandro Diuma dėmesį.

1807 metais Paryžiuje gyveno jaunas batsiuvys Fransua Piko. Tas varguolis buvo labai gražus ir turėjo sužadėtinę. Sykį Piko, šventadieniškai apsirengęs, nuėjo į Sent Oportiunos aikštę pas vieną savo pažįstamą, nedidelės kavinės savininką, kilusį kaip ir jis iš Nimo. Kavinės savininkas Matjė Lupianas, nors vertėsi gerai, baisiausiai pavydėdavo, išgirdęs, kad kam nors kitam irgi neblogai sekasi. Kavinėje Piko rado tris žmones iš savo krašto, nuo Garo, – jie buvo irgi šeimininko draugai. Visi ėmė šaipytis iš Piko, kad taip išsipuošęs. Tada jis pasigyrė, kad netrukus vesiąs labai gražią našlaitę Margeritą Vigoru; jis jai patikęs; ji turinti ir kraičio šimtą tūkstančių auksinių frankų. Keturiems draugams net žadą užėmė – juos tiesiog pritrenkė batsiuvio laimė.

– O kada keli vestuves?

– Kitą antradienį.

Kai tik Piko išėjo, Lupianas, pavyduolis ir klastūnas, tarė:

– Aš padarysiu, kad iškilmės taip greit neįvyks.

– O kaip? – paklausė draugai.

– Štai užeis komisaras... Pasakysiu jam, kad, mano žiniomis, Piko – anglų agentas... Ims jį tardyti, prisikęs vyras baimės, vestuves atidės.

Napoleono policija nemėgo juokauti su politiniais nusikaltėliais. Vienas iš trijų nimiečių, Antuanas Aliu, tarė:

– Prasta čia išdaiga.

Bet kitiems atrodė, kad sugalvota juokingai:

– Juk reikia pasilinksminti per Karnavalą!

Lupianas tuoj ėmėsi vykdyti savo sumanymą. Policijos komisaras pasitaikė menkos nuovokos, bet labai uolus; jis čia įžiūrėjo progą pasižymėti ir, daug nesiteiravęs, įteikė raportą pačiam policijos ministrui Savari, kunigaikščiui de Rovigo. Šiam tuo laiku kėlė didelį nerimą maištininkų sąjūdis Vandėjoje. „Nėra abejonės, – pagalvojo jis, – kad Piko – slaptas Liudviko XVIII agentas.“ Nelaimingasis vaikinas vidury nakties suimamas, išgabenamas, ir nieko apie jį nebegirdėti. Tėvai ir sužadėtinė mėgino gauti apie jį žinių, bet, ničnieko neprisimušę, susitaikė su likimu. Tie, kurių nėra, visada kalti.

Praslenka septyneri metai. 1814 metais griūva Napoleono imperija. Kažkoks žmogus, kančių be laiko susendintas, išeina iš Fenestrelio pilies, kur iškalėjo septynerius metus. Tai Fransua Piko – iškamuotas, nusilpęs, neatpažįstamai pasikeitęs. Kalėjime jis ištikimai slaugė suimtą dėl politinių priežasčių italą prelatą, kurio dienos jau buvo suskaitytos. Mirštantysis jam žodžiu paskyrė visą savo turtą ir, be kitko, Milane paslėptą lobį: deimantus, Lombardijos dukatus, Venecijos florinus, anglų ginėjas, prancūzų luidorus, taip pat ir ispanų monetas.

Išėjęs iš kalėjimo, Piko ieško lobio, jį suranda, paslepia saugioje vietoje, paskui, pasivadinęs Žozefu Liušė, grįžta į Paryžių ir ateina į kvartalą, kuriame gyveno iki suėmimo. Teiraujasi apie batsiuvį Pjerą Fransua Piko, kuris 1807 metais ketinęs vesti turtingą panelę Vigoru. Žmonės jam papasakoja, kad vaikinas žuvęs dėl piktų juokų, kuriuos jam iškrėtę per Karnavalą keturi pokštininkai. Sužadėtinė dvejus metus dėl jo liejusi ašaras, o paskui, manydama, kad jis mirė, sutikusi ištekėti už kavinės savininko Lupiano – našlio su dviem vaikais. Piko teiraujasi, kas buvo kiti Karnavalo juokų kaltininkai. Kažkas jam sako: „Galite sužinoti jų pavardes iš Antuano Aliu, jis gyvena Nime“.

Piko persirengia italų dvasininku, įsisiuva į drabužius aukso, brangenybių ir nuvyksta į Nimą, kur pasivadina kunigu Baldiniu. Gavęs gražų deimantą, Antuanas Aliu nurodo kitus tris bendrus, prisidėjusius prie nelemtojo karnavalinio pokšto. Po keleto dienų į Lupiano kavinę parsisamdo kelneris, vardu Prosperas. Tam žmogui, sunykusio veido, nudėvėtais drabužiais, iš pažiūros galima duoti penkiasdešimt metų. Čia tas pats Piko, tik naujai užsimaskavęs. Abu nimiečiai, kurių pavardes išdavė Aliu, tebesilanko kavinėje. Kartą vienas iš jų, Šambaras, nebeateina įprastu laiku. Paaiškėjo, kad dieną prieš tai, penktą valandą ryto, jis bu-

vo rastas nužudytas ant Dailės tilto. Žaizdoje kyšojo durklas su užrašu ant rankenos: *Numeris pirmas.*

Iš pirmosios santuokos kavinės savininkas Lupianas turėjo sūnų ir dukterį. Jo šešiolikmetė dukra – graži kaip angelas. Kažkoks puošeiva, kuris sakosi esąs markizas ir turįs milijoninį turtą, mergaitę suvedžioja. Tapusi nėščia, ji viską pasisako šykščiajam Lupianui, kuris lengvai ir net su džiaugsmu dukteriai atleidžia, nes prašmatnusis bajoras sutinka vesti savo būsimojo vaiko motiną. Jis iš tikrųjų susituokia su ja civiline ir bažnytine santuoka, bet tuoj po palaiminimo, ruošiantis vestuvių puotai, sužinoma, kad jaunavedys pabėgo. Ir kad jis joks markizas nė milijonierius, o iš katorgos paleistas nusikaltėlis.

Nuotakos tėvai apstulbę. O kitą sekmadienį namas, kuriame gyvena šeima ir yra kavinė, nei iš šio, nei iš to sudega. Lupianas lieka kaip stovi. Jam ištikimi tėra tik du žmonės: jo draugas Solari (vienintelis gyvas iš anų dviejų kavinės klientų) ir kelneris Prosperas – kaltininkas visų nelaimių, ištikusių nieko nenuvokiantį Lupianą. Solari, kaip ir tenka laukti, netrukus irgi miršta nunuodytas. Ant juodos gelumbės, dengiančios jo karstą, prismeigtas raštelis su užrašu spausdintomis raidėmis: *Numeris antras.*

Lupiano sūnus jaunasis Eženas – bevalis vėjavaikis. Nežinia iš kur atsibastę chuliganai įtraukia jį į savo gaują. Pakliuvęs už įsilaužimą ir vagystę, jis nuteisiamas dvidešimt metų kalėti. Lupianams tokia negarbė, jie taip nusigyvena, kad blogiau ir negalima. Turtą, gerą vardą, laimę – viską nusineša pasipylusios viena po kitos nelaimės. „Gražioji ponia Lupian“, gimusi Margerita Vigoru, miršta iš sielvarto, o kadangi Lupianas su ja neprigyveno vaikų, tai žmonos kraičio likučius priverstas išmokėti jos tiesioginiams įpėdiniams.

Tada kelneris Prosperas pasiūlo nuskurdusiam šeimininkui savo santaupas su sąlyga, kad puikuolė Terezė, Lupiano duktė ir pabėgusiojo katorgininko žmona, gyvens susidėjusi su juo. Gelbėdama tėvą, išdidžioji gražuolė sutinka.

Nuo bėdų nelaimių Lupianas atrodo pusiau pamišęs. Ir štai vieną vakarą tamsioje Tiuilri sodo alėjoje priešais jį išdygsta žmogus su kauke.

– Lupianai, ar atsimeni 1807 metus?

– Kodėl?

– Todėl, kad tais metais padarei nusikaltimą.

– Kokį nusikaltimą?

– Argi neprisimeni, kad iš pavydo įkišai į kalėjimą savo draugą Piko?

– Ak, Dievas nubaudė mane už tai... žiauriai nubaudė.

– Ne Dievas, bet Piko. Norėdamas numalšinti keršto troškulį, jis nudūrė Šambarą, nunuodijo Solari, sudegino tavo namus, užtraukė negarbę tavo sūnui ir išleido tavo dukterį už katorgininko... Taip, žinok, kad tavo kelneris Prosperas yra Piko, ir dabar jis tuoj prisegs tau *Numeris trečias.*

Lupianas pargriūva nužudytas. Tačiau Piko, einantį iš Tiuilri, pastveria kažkieno geležinė ranka, užkemša jam burną ir nakties priedangoje jį nusitempia. Įmestas į rūsį, atsiduria priešais nepažįstamą žmogų.

– Na, Piko? Keršyti tau, matyt, pramoga?.. Sugaišai dešimt savo gyvenimo metų, persekiodamas tris nelaiminguosius, kurių būtum turėjęs pasigailėti... Pridarei šiurpių nusikaltimų, o aš tapau tavo bendrininku – pardaviau įstūmusiųjų tave nelaimėn pavardes... Aš – Antuanas Aliu! Iš tolo sekiau tavo piktadarybes. Galų gale supratau, kas tu toks. Atskubėjau į Paryžių viską pasakyti Lupianui. Bet, matyt, velnias tau padėjo – viena minute mane aplenkei.

– Kur aš dabar?

– Ar tau ne vis tiek? Tu tokioj vietoj, kur nesitikėk nei pagalbos, nei gailesčio.

Akis už akį. Piko žiauriai nugalabijamas. Jo žudytojas išsikelia į Angliją. 1828 metais Aliu, sunkiai apsirgęs, paprašo katalikų kunigo ir jam smulkiai papasakoja anuos šiurpius nutikimus: tegul kunigas juos čia pat užrašo ir perduoda po jo, Aliu, mirties prancūzų teisingumo organams.

Nuodėmklausys tiksliai išpildė paskutiniąją Aliu valią: šis vertingas dokumentas pateko į Paryžiaus policijos archyvus, kur su juo ir susipažino Žakas Pešė.

Diuma, Balzakui ar Eženui Siu čia jau gatavas romanas. Bet ne tik jiems, o ir skaitančiajai publikai. Jau daugelį tūkstančių metų kenčianti žmonija randa paguodos mituose apie skriaudų atitaisymą. Patys populiariausi mitiniai personažai yra Kerėtojas ir Teisingumo Gynėjas. Pažemintieji ir nuskriaustieji su viltimi, kurios nepalaužia jokie nusivylimai, laukia, kad Dievas ar herojus atitaisys neteisybes, nubaus piktuosius ir atlygins pagaliau geriesiems, pasodindamas juos sau iš dešinės. Tas Teisingumo Gynėjas ilgai buvo stipruolis fiziškai – Herkulis; Diuma savo tėvui atminti Porto asmeniu sėkmingai atgaivino Herkulio mitą.

„Tūkstantis ir vienoje naktyje“ Teisingumo Gynėjas pavirtęs Burtininku. Jo jėga jau nebe fizinė, bet okultinė. Jis gali nugabenti nekaltąjį toli nuo persekiotojų ir atverti neturtėliui olas, pilnas brangenybių. Tais laikais, kai rašė Diuma, Kerėtojas sutampa su „Nabobu“, turinčiu didžiulius turtus, kurie jam leidžia įgyvendinti drąsiausias fantazijas. Diuma visada svajojo būti tokiu žemiškųjų gėrybių teikėju. Ir, kiek jam leido – deja, itin ribotai – jo paties piniginiai sunkumai, jis mėgo toks būti savo draugams ir savo meilužėms. Visas jo auksas būtų tilpęs į vieną taurę, bet jis žarstė jį rieškučiomis kaip tikras nabobas.

Sukurti personažą, turintį pasakišką lobį, švaistyti, kad ir kito asmens rankomis, safyrus, deimantus, smaragdus, rubinus jam bus didelis džiaugsmas. Taip pat – padaryti iš to personažo Keršytoją už kokį didį reikalą. Mat Diuma, kad ir kupinas pavydėtino gyvastingumo, širdies gilumoje giežė apmaudą ant visuomenės apskritai ir ant keleto ypatingų priešų. Jo tėvas generolas buvo auka; jį patį įkyriai vargino kreditoriai, kiekvienas panorėjęs juodino ir šantažavo. Jis, kaip ir daugelis skriaudžiamųjų, jautė keršto troškimą, kuris, pradedant *Orestija**, įkvėpė žmones sukurti nemaža šedevrų. Jo negalėjo neimti pagunda bent vaizduotės išmonėmis atsigriebti už tikrovės skriaudas.

Pešė jam pateikė gatavą intrigą, o tikros istorijos gali būti puikūs griaučiai, jei prie jų kaip reikiant prideda ranką menininkas. Diuma, tik jau gerokai pasistūmėjęs į priekį darbe, šaukėsi Makė pagalbos:

> *Aš jam papasakojau, kas jau nuveikta ir kas dar lieka nuveikti.*
>
> *– Man rodosi, – tarė jis, – kad jūs aplenkiate įdomiausius savo herojaus gyvenimo momentus... būtent jo meilę su katalone, Danglaro ir Fernano išdavystę ir dešimt metų kalėjimo kartu su kunigu Farija.*
>
> *– Apie visa tai papasakosiu, – tariau aš jam.*
>
> *– Jūs negalite pripasakoti keturių ar penkių tomų, o čia išeis ne mažiau.*
>
> *– Gal ir jūsų teisybė. Užeikite pas mane rytoj vakarienės. Dar pasišnekėsim apie tai.*

> *Visą vakarą, naktį ir rytą aš mąsčiau apie jo pastabą, ir ji man ėmė atrodyti tokia teisinga, kad galop visai išstūmė mano pirmykštį užmanymą. Atėjęs kitą dieną, Makė pamatė, kad kūrinys jau padalytas į tris visai atskiras dalis:* Marselis–Roma–Paryžius.
>
> *Tą pat vakarą abu drauge sudarėme penkių pirmųjų tomų planą. Pir-*

mąjį tomą skyrėme ekspozicijai, tris kitus – kalėjimui, paskutinįjį – pabėgimui ir atpildui, kurio susilaukia Morelių šeima. Visa kita, nors galutinai ir neužbaigėme, liko maždaug išsiaiškinta.

Makė manė man padaręs tik draugišką paslaugą. Man atrodo, kad jis atliko bendraautorio darbą...

O dabar reikia papasakoti, kaip Diuma panaudojo Pešė „Užrašus". Diuma herojus Edmonas Dantesas, kaip ir Pešė „Užrašų" Fransua Piko, ketina vesti mylimą merginą, bet tuo metu jį užgriūva nepaaiškinamos bėdos. Kaip Pešė nupasakotoje istorijoje Piko sužadėtinė Margerita išteka už Lupiano, taip ir Diuma romane žvejas Fernanas pagrobia iš Edmono Mersedes. Bet Diuma iš Lupiano padaro du personažus – Fernaną ir išdaviką Danglarą. Tardytojo Vilforo, kuris tikėjosi, pražudydamas Dantesą, gauti paaukštinimą, prototipas gyvenime buvo tas pats uolusis komisaras, taip greit patikėjęs Lupiano šmeižtu.

Milano prelatą, užrašiusį savo lobius jį slaugiusiam Piko, pakeitė kunigas Farija (kalėjęs su Edmonu Dantesu Ifo pilyje). Ištrūkęs iš pilies ir tapęs turtingas, Dantesas dedasi abatu Buzoniu, Sindbadu jūrininku, lordu Vilmoru ir grafu Montekristu, panašiai kaip Piko sakėsi esąs Žozefas Liušė, kunigas Baldinis ir kelneris Prosperas.

Nepamiršta buvo ir tai, kad Lupiano duktė, duodamasi prigaunama akių dūmėjo ir ištekėdama už kriminalinio nusikaltėlio, pasivadinusio markizu, manė, kad susigiminiuos su didžiai kilminga bajorų šeima. Tokį epizodą lengva įpint į romaną. Ir Diuma taip pat atsiunčia į Danglarų namus Benedetą, pavainikį Vilforo sūnų, nuteistą už sukčiavimą, vagystes bei klastojimą ir sėdėjusį Tulono sunkiųjų darbų kalėjime. Pabėgęs iš jo, šis katorgininkas dedasi italų kunigaikščiu. Danglaro duktė meilioji Eženi atiduoda jam savo ranką. Tą dieną, kai turi būti iškilmingai pasirašyta vedybų sutartis, jaunikis suimamas, apkaltintas žmogžudyste. Kad ir ne iš gyvenimo paimta, tačiau antraštė „Grafas Montekristas" nepaprastai vykusi, tuoj įstringanti visiems į atmintį. Slaptingoji cheminė medžiaga, iš kurios atsiranda meno kūriniai, praturtėjo tuo brangiu reaktyviu elementu, kai Diuma nuvyko medžioti į salelę šalia Elbos.

Tikrasis Piko keršijo pernelyg žiauriai, kad galėtų tapti populiariu herojumi. Diuma padarys Dantesą ne nuožmiu žudiku, o negailestingu

keršytoju. Piko pats žudo savo priešus. Jis keršija *už save,* tuo tarpu už Dantesą keršija *likimas.* Fernanas, tapęs generolu grafu de Morserfu ir Mersedes vyru, nusižudo; Danglaras netenka viso turto; Vilforas išprotėja. Norėdamas praskaidrinti šias pragaro tamsybes ir romanui suteikti „Tūkstančio ir vienos nakties" koloritą, Diuma duoda Montekristui meilužę rytietę Haidę, Janinos pašos dukterį. Mylėtis su tokia iškilia verge būtų norėjęs ir pats Diuma.

Knygos pabaigoje Edmonas Dantesas prisikerštavęs skiria net kraitį savo priešo dukteriai panelei de Vilfor, kuri išteka už jo draugo Morelio sūnaus. Bet kai abu jaunavedžiai nori padėkoti savo geradariui Montekristui ir klausia jūreivį Džakopą: „Kur grafas? Kur Haidė?", – Džakopas ištiesia ranką į horizontą:

> *Abiejų jaunuolių akys nukrypo ten, kur buvo ištiesęs ranką jūreivis, ir tamsiai mėlyname ruože, skiriančiame dangų nuo jūros, jie pastebėjo baltą burę, ne didesnę kaip žuvėdros sparnas...*

Taigi „Grafas Montekristas" baigiasi – kaip ir koks Čaplino filmas – tolstančiu siluetu.

II

Kur romanas virsta tikrove

> *Diuma kasdien į šią knygelę*
> *Užrašo išlaidas tuojau,*
> *Tik jis nerašo, aš manau,*
> *Kiek žeria sąmojų be galo.*
> Rožė de Bovuaras

„Grafas Montekristas" susilaukė tokio pasisekimo, kokio Diuma dar nebuvo patyręs. Paryžius tiesiog iš galvos ėjo, skaitydamas romaną laikraščio skiltyse, o pats Diuma – dar labiau nei kuris paryžietis. Jam nie-

kad nebūdavo griežtos ribos tarp romanų ir savo gyvenimo. Jis su tokiu begaliniu malonumu gyveno neprilygstama Edmono Danteso buitimi, kad įsigeidė šitaip pagyventi ir pats – tikrovėje. Argi jis nebuvo literatūros nabobas? Ar neuždirbdavo dviejų šimtų tūkstančių auksinių frankų per metus? Kodėl tad jam nepasistatydinus Montekristo pilies?

Nuo 1843 metų Diuma, pasilikdamas butą Paryžiuje, nuomojo (už du tūkstančius frankų per metus) „Medičių" vilą Sen Žermen an Lė ir buvo sudaręs sutartį su šio miestelio teatru. Jis atsikviesdavo čia *Comédie-Française,* maitindavo ir aprūpindavo nakvyne aktorius, laiduodavo kasos pajamas ir sukišdavo šiam reikalui daugybę pinigų. Bet užtat aplink jį linksmai knibždėjo jo dvaras, haremas ir žvėrynas, o geležinkeliui tarp Paryžiaus ir Sen Žermeno daugėjo pajamų. Pasižiūrėti iš arčiau į didį žmogų suvažiuodavo nemaža smalsuolių. Jis nesipuikuodamas spaudė visiems rankas, žarstė sąmojus ir pats pirmutinis juokėsi.

Nustebęs karalius kartą paklausė ministrą Montalivė:

– Ko tas Sen Žermenas taip juda, bruzda?

– Sire, – buvo jam atsakyta, – ar jūsų didenybė nori, kad ir Versalyje būtų pašėlusiai linksma? Diuma per dvi savaites išjudino Sen Žermeną. Įsakykite jam, tegul atvyksta dviem savaitėm į Versalį.

Bet ne Versalyje, o prie vieškelio iš Buživalio į Sen Žermeną Diuma nusipirko mišku apaugusį žemės sklypą, ketindamas pasistatydinti išsvajotąjį namą. Jis užsivedė ant kalvos architektą Diuraną ir jam tarė:

– Štai čia užveisite man anglišką parką, o jo vidury noriu, kad būtų Renesanso stiliaus pilis, priešais ją – gotiškas paviljonas, apsuptas vandens... Yra šaltinių. Padarykite man kaskadas.

– Bet, ponas Diuma, juk čia molynas. Jūsų pastatai nuslinks.

– Ponas Diuranai, kasite, kol pasieksite tufą... Galima įrengti dviejų aukštų rūsius su arkomis.

– Tai atsieis keletą šimtų tūkstančių frankų.

– Ką gi, tikiuos ne mažiau! – tarė Diuma, džiugiai šypsodamasis.

Nuostabiausia, kad viskas taip ir buvo padaryta. Didelis ir gražus angliškas parkas dar ir šiandien vilioja akį romantiškais gluosniais ir žole apaugusiais vandens įrenginiais. Tarp dviejų paviljonų į parką veda geležinių virbų – lyg feodalinio senjoro – vartai. Kitapus kelio į Marli le Rua stovi dailūs ūkiniai trobesiai (Valterio Skoto laikų stiliaus), kurie dabar – atskira vasarinė. Pati „pilis" iš tikrųjų tėra vila, tokio mišraus stiliaus, kad jos įmantrumas net jaudina. Balzakas ja žavėjosi ir jos pavydėjo. Be reikalo!

Žiūrint į langus, nukopijuotus nuo Anė pilies, atmintyje iškyla Žanas Gužonas* ir Žermenas Pilonas*. Salamandros – tai herbas, Pranciškaus Pirmojo suteiktas Viler Kotrė miestui – Aleksandro Diuma gimtinei. Didžių žmonių skulptūros – nuo Šekspyro iki Gėtės, nuo Bairono iki Viktoro Hugo, nuo Kazimiro Delavinio iki Diuma tėvo – sudaro aplink namą frizą. Viršum paradinio įėjimo – pilies savininko lozungas: *Myliu tuos, kurie mane myli.* Viršum Henriko II stiliaus fasado stiebiasi rytietiško stiliaus minaretas. Trubadūrinis stilius šalia „Tūkstančio ir vienos nakties" Rytų. Ant stogo – gausybė vėjarodžių. Visuose trijuose aukštuose įrengti apartamentai – po penkis kambarius kiekviename aukšte; jie nedideli, bet įvairiai apipavidalinti; viršuje – paneliais aptaisytos mansardos. Didysis salonas – baltas su paauksavimais – Liudviko XV stiliaus. Arabiškasis kambarys papuoštas dailiai išpintomis marmuro imitacijos arabeskomis: dar galime išskaityti keletą posakių iš Korano, nors rašto auksas ir ryškūs dažai jau nusilupę.

Už dviejų šimtų metrų nuo „pilies" kyla įstabus gotiško stiliaus pastatas – lyg miniatiūrinis sargybos kuoras, lyg lėlių tvirtovė. Per griovius su vandeniu – tiltelis. Ant kiekvieno akmens iškalta kurio nors Aleksandro Diuma kūrinio antraštė. Visas pirmasis aukštas tėra vienas kambarys. Žydros lubos nusėtos žvaigždėmis. Sienos aptrauktos mėlyna gelumbe, viršum skulptūrinio židinio – skydas su ginklų kolekcija. Viduramžiškos skrynios, valgyklos stalas, atgabentas iš kažkokio nunykusio vienuolyno. Čia Diuma galėdavo beveik netrukdomas dirbti. Įviji laiptai ėjo į vienutę, kur jis kartais nakvodavo. Iš kuoro aikštelės galėdavai stebėti vaikščiojančius parke svečius. Visas šis pastatas atrodė liliputiškai didingas.

Leonas Gozlanas žavėjosi:

> *Su šia reta brangenybe galima lyginti nebent tik karalienės Blanšos pilį Šantiji miške ir Žano Gužono namą... To pastato – nusklembti kampai, akmeniniai balkonai, vitražai kryžminiuose langų rišiniuose, bokšteliai ir vėjarodžiai... Jis nepriklauso kuriai nors apibrėžtai epochai, – jo nepriskirsi nei antikai, nei viduramžiams. Tačiau nuo jo dvelkia Renesansu – ir tai jam teikia ypatingą žavesį... Diuma, kuris geriau nei kas kitas pažįsta talentinguosius savo laiko žmones, užsakė visas statulas, puošiančias jo pilį, Ogiustui Preo, Džeimsui Pradjė ir Antonenui Mimui... Jis liepė išdėstyti kaip girliandą išilgai pirmojo aukšto frizo visų amžių ir net savo laikų didžiųjų dramaturgų biustus...*

Gozlanas visaip gyrė Tuniso skulptorius, kad puikiai atliko „reljefinį ornamentavimą, kokį galima pamatyti nebent Alhambros mauriškuose plafonuose; išsiraizgiusios skulptūrinės pynės atrodo kaip žaviausias nėrinys... Aš tiesiog negalėjau atsigėrėti. Trianone nėra nė vieno plafono, prilygstančio tam, kurį tunisietis sakytum išsiuvinėjo „Montekristui". Iš centrinio balkono atsiveria peizažas, gražesnis nei tas, kuriuo gėrimės nuo Sen Žermeno terasos..." Gozlanas čia pasirodo didesnis Montekristas už patį Montekristą. Iš tikrųjų ta „pilis" tėra keistas, per daug įmantrus ir ne toks jau didelis namas, bet Diuma jame gyveno kaip didžiūnas.

Keldamas įkurtuves (1848 metų liepos 25 dieną), Diuma pakvietė vakarienės *šešis šimtus* svečių. Patiekalai buvo užsakyti garsiame restorane („Henriko Ketvirtojo paviljonas" Sen Žermene); stalai užtiesti vejoje. Smilkyklėse dega aromatinės medžiagos. Visur žėri markizų de la Pajetri devizas *Vėjas įpučia liepsną. Viešpats uždega sielą.* Diuma, švitėdamas džiaugsmu, vaikštinėja tarp svečių. Ant jo frako spindi

žvaigždės ir ordinai. Skersai ryškiai raudonos liemenės kadaruoja masyvi aukso grandinė. Jis prieidamas apglėbia dailutes moteris ir visą naktį pasakoja nuostabias istorijas. Niekad gyvenime jis nebuvo toks laimingas.

Balzakas Evai Hanskai, 1848 metų rugpjūčio 2 dieną:

> *Ak, „Montekristas" – viena iš žaviausių beprotybių, kurios kada nors buvo padarytos. Tai karališkiausioji bonbonjerė pasaulyje. Diuma sukišo į ją daugiau kaip 400 000 frankų, ir reikės dar 100 000 viskam baigti. Bet jis jos nepaleis iš rankų ir baigs. Vakar man pavyko sužinoti, ant kieno žemės pastatyta šioji pilaitė. Žemė – vieno kaimiečio, kuris pardavė ją Diuma pagal žodinį susitarimą; taigi kaimietis gali bet kada pareikalauti, kad pilis būtų nugriauta, ir, atsiėmęs žemę, sodinti joje kopūstus. Iš to galite šiek tiek spręsti, koks žmogus tasai Diuma! Statyti tokį stebuklą – nes pilis tikrai stebuklas, nors ir nebaigtas – svetimoje žemėje, be jokio dokumento, be sutarties! Juk kaimietis gali numirti, o jo nepilnamečiai vaikai gal neįstengtų tesėti tėvo duotojo žodžio!..*
>
> *Jei pamatytumėt tą namą, nesitvertumėte džiaugsmu. Tai žavi vila, gražesnė už Pamfilio vilą, nes iš jos atsiveria Sen Žermeno terasos vaizdas,*

be to, yra ir vandens!.. Diuma viską užbaigs. Ji tokia pat graži, tokio pat įmantraus rašto kaip Anė pilies portalas, kurį matėte Dailės mokykloje. Vykęs atskirų dalių išdėstymas; žodžiu, tai Liudviko XV laikų folie, bet pastatyta Liudviko XIII stiliumi ir su Renesanso puošmenimis. Sako, kad tai jam jau kainavę 500 000 frankų, o kol viską baigs, turėsiąs sukišti dar 100 000! Apiplėšė jį, kaip vidury girios. Juk visa tai buvo galima padaryti už 200 000 frankų...*

Juokas ima skaitant, kaip Balzakas išdeda veltkleidį ir moko jį nesiduoti apvagiamam.

„Montekriste" prasideda nematytas, neregėtas gyvenimas. Namo šeimininkas įsikuria mikroskopinėje tvirtovėje viršum darbo kabineto; vienutėje stovi geležinė lova, paprastas pušinis stalas ir dvi kėdės. Ten jis dirba nuo ryto iki vakaro, o dažnai ir nuo vakaro iki ryto, vilkėdamas tik marškinius ir cvilikines kelnes. Jis smarkiai nutuko, ir jo pampsantis pilvas lipa ant stalo. Tačiau valgo jis pavyzdingai nuosaikiai; pantagriuelines puotas kelia kitiems. „Montekriste" gali visi pasivaišinti. Priimamas kiekvienas, kas ateina. Diuma ištiesia svečiui kairę ranką, dešine nesiliaudamas rašyti, ir pakviečia jį pietų. Virėjui tolydžio liepiama iškepti dar keletą Bearno kotletų. Kartais Diuma, irgi puikus kulinaras, imasi gaminti kokį savišką patiekalą ir įsismaginęs taiso padažus.

Bet kuris rašytojas, bet kuris dailininkas, prispirtas bėdos, galėdavo apsigyventi „Montekriste". Čia nuolat laikydavosi ištisas būrys veltėdžių, su kuriais amfitrionas nebuvo net pažįstamas. Tie žmonės jam atsieidavo „keletą šimtų tūkstančių frankų per metus". O kur dar moterys...

„Montekristo" pilyje viena favoritė sultonė keičia kitą. Luiza Boduen, pasivadinusi Atala Bošen, Istorinio teatro debiutantės, rašytojos. 1848 metų favoritė buvo Selesta Skrivanek, žavi artistė, dar visai jauna dubliuodavusi Dežazė ir labai grakščiai atlikdavusi kupletus vodeviliuose. Meilužė, draugė ir sekretorė, ji ėmė tam nepastoviam namų židiny vaidinti dar ir motinos vaidmenį:

Selesta Skrivanek Diuma sūnui:

Brangusis Aleksandrai, aš baisiai laiminga – nesiskirsiu su jūsų tėvu. Jis sutinka imti mane drauge. Keliausiu su jumis, persirengusi berniuku: siu-

vėjas tik ką paėmė mano matą. Ak, aš patraksiu iš džiaugsmo! Dovanokite, mielas, geras dranguži, kad nepranešiau apie tai anksčiau; diena iš dienos rengiausi pasišnekučiuoti su jumis nors valandėlę, bet vis atsirasdavo kokia kliūtis. Jūsų tėvas verčia mane daug dirbti; rašau jo diktuojama; aš labai didžiuojuos ir esu laiminga, kad galiu būti to universalaus žmogaus sekretore. Taigi tikiuosi, po mėnesio su jumis pasimatysime čia, bet kol kas brūkštelkite porą draugiškų žodelių.

Visa, ko prašėte, išpildėme. Dabar aš siūlėju jūsų kaklaraiščius; kai tik siuvėjas užbaigs kelnes, tuoj viską išsiųsime. Šįvakar vykstame į Versalį ir išbūsime ten visas tris dienas. Sudie, parašykite man greičiau.

Jus mylinti mamytė

S. SKRIVANEK

Lola Montes – nors ji ir gyveno keletą dienų „Montekriste", – vargu ar buvo Diuma meilužė, nes, tapusi per savo mylimojo Bavarijos karaliaus Liudviko I malonę visagale grafiene fon Landsfeld, ji rašė į „Montekristą":

Miunchenas, 1847 metų balandžio 14 dieną:

Brangusis ponas Diuma! Su dideliu pasitenkinimu gavau prieš kelios dienos (sic) *jūsų malonų laišką. Jei atvyksite čia, galiu jus patikinti, susilauksite priėmimo, kurio nusipelnė toks talentingas ir įžymus žmogus. Jo didenybė karalius prašo, kad jums padėkočiau už sveikinimus, kuriuos reiškiate jam savo laiške, ir pasakyčiau, kad jam bus didžiausias malonumas jus pamatyti Bavarijoje. Mano nuomonė tokia, kad turite, ilgai nedelsdamas, atvykti. Čia visi žavisi jūsų gražiais kūriniais, ir aš esu tikra, kad būsite priimtas tikrai karališkai...*

Rašau jums apie visa tai, kad būtinai atvažiuotumėte pasimatyti su karaliumi. Manau, kad turėsite abipusį pasitenkinimą.

Nedrįstu gaišinti jūsų brangaus laiko, nes žinau, kad laiškas iš tokio menko asmens kaip aš jūsų negali dominti. Taigi leiskite man, brangus ponas Diuma, likti viena iš jūsų didžiausių garbintojų.

LOLA MONTES

Lola Montes, tapusi Bavarijos grafiene, buvo airė, bet dėjosi ispane. Iš laiško matyti, kad prancūzų kalba ji darė stambių rašybos ir gramatikos klaidų. Bet, sprendžiant iš laiško tono, ji nebuvo Diuma meilužė, nors, žinoma, familiarių gaidų galėjo vengti atsargumo dėlei.

„Montekristo" pilį valdė italas mažordomas, *il signor* Raskonis. Sodininkas Mišelis, visų galų žmogus, vis įkišęs nosį į „Gamtos mokslų žodyną", sužavėdavo Diuma, pavadindamas lotyniškai augalus ir gyvūnus. Buvo čia dar ir negriukas Aleksis, kurį Mari Dorval sykį atnešė gėlių krepšelyje.

– Nebepajėgiu jo išmaitinti, – tarė žavioji artistė, paskendusi skolose, – todėl, mano dički šunie, dovanosiu jį tau.

– O iš kur jisai kilęs?

– Iš Antilų salų.

– O kuria kalba kalbama Antilų salose, berniuk?

– Kreolų.

– O kaip sako kreoliškai: „Labas, pone"?

– Nagi sako: „Labas, pone".

– Tada viskas aišku, berniuk! Susikalbėsim kreolų kalba... Mišeli!.. Mišeli!..

Įėjo sodininkas.

– Štai jums, Mišeli, naujas pilietis, kuris dabar gyvena su mumis.

Buvo „Montekriste" dar ir šunininkas, taip pat ir paukštininkas, nes į tas džiungles prigabenta gyvūnų, – jiems Diuma paskyrė žavią knygą „Mano gyvulių istorija". Čia gyveno penki šunys, trys beždžionės – du patinai garsaus rašytojo, įžymaus vertėjo vardais ir patelė populiarios artistės vardu; dvi didelės papūgos, katinas Misufas, auksinis fazanas Lukulas, gaidys Cezaris ir grifas Jugurta, atgabentas iš Tuniso ir perkrikštytas Diogenu, kai apsigyveno statinėje.

To žvėryno cypesio ir klegėjimo maloniai prablaškomas, apsidėjęs popieriaus lapeliais: melsvi – romanams, rausvi – straipsniams, geltoni – eilėraščiams, kuriuos jis skirdavo savo odaliskoms, be galo užsiėmęs Istoriniu teatru, kuriam perdirbinėjo į dramas vieną savo romaną po kito, Diuma būtų jautęsis neapsakomai laimingas, jei tik sūnus būtų sutikęs stoti į „Aleksandro Diuma ir K° firmą". Kad tik tas vaikinas apsiimtų daryti Makė darbą, sakydavo tėvas, galėtų susikalti keturiasdešimt ar penkiasdešimt tūkstančių frankų per metus.

„Būtų visai nesunku, tikėk manim. Aš tau viską paaiškinčiau. Turėtum teisę daryti man pastabas..."

Diuma sūnui, nors jo romanas turėjo pasisekimą, labai trūko pinigų, ir pagaliau jis, kiek paniurzgėjęs, sutiko parinkti ir apdoroti tėvui kai kurią istorinę medžiagą.

Diuma tėvas Diuma sūnui:

Siunčiu tau penkis šimtus frankų. Pasistenk man baigti trečiąjį tomą iki mėnesio galo. Tada tau bus du tūkstančiai frankų...

Kartais Diuma sūnus, spaudžiamas kurios gražuolės, kreipdavosi į Ipolitą Osteną, jauną, apsukrų žmogų, kurį Diuma tėvas padarė Istorinio teatro direktoriumi:

Skurstu aš, lyg pelė bažnyčioje, brolyti!
Nebeturiu jau fiakro kuo pasisamdyti,
Nė Dailės tiltu nepereisiu – nuvarys!
Diulonas be skatiko – taip bent sakos jis,
Poršė kišenės tuščios – šneka jos kaimynai,
Neduoda nieko man – senas skolas dar mini.
Taigi vien jūs – mana viltis. Meldžiu karštai,
Surinkit tris šimtus! Kas jums tie trys šimtai?
Nušvies didžiu džiaugsmu man ta suma akis.
Nors žodį brūkštelkit. Sudie,
DIUMASŪNIS.

Tačiau netrukus išseks ir šis menkas šaltinis.

III

MONTEKRISTAS NUSIGYVENA

Kiauras krepšys? Teisybė, bet negi aš kaltas, kad jame skylės?
Aleksandras Diuma

Pirmasis Istorinio teatro sezonas buvo pelningas: pajamų gauta 707 905 frankai. Antrasis prasidėjo Diuma–Makė triumfu – „Riteriu de Mezon-Ružu", drama, kurioje jaudinama meilės istorija vystosi didžiųjų revoliucijos įvykių fone; pjesė baigiasi paskutiniu žirondistų banketu ir daina „Mirti už tėvynę"... 1848 metų vasario 7 dieną Istorinis teatras įvedė drąsią naujovę: drama „Montekristas" buvo vaidinama per du vakarus.

Pirmoji dalis – ji baigėsi Edmono Danteso pabėgimu – truko nuo šeštos valandos vakaro iki vidurnakčio:

> *Visi skirstėsi,* – rašė Gotjė, – *tvirtai pasiryžę rytoj vėl ateiti: naktis ir kita diena atrodė kaip antraktas, tik gal kiek per ilgas... Antrąjį vakarą žiūrovai jau sveikinosi, ėjo į pažintis, mezgė draugystes... Stengėsi susirasti menkų patogumų, įsitaisyti geriau, būti ne žiūrovais, o gyventojais... Kai uždanga nusileido paskutinį kartą, visi gailėdamiesi atsiduso: „Ką? Jau skirtis, išbuvus drauge tik dvi dienas? Nejaugi didysis Diuma ir nenuilstantis Makė taip maža mumis tiki?.. Juk mielai atiduotume jam ir visą savaitę..."*

Bet vasario 24 dieną prasidėjo 1848 metų revoliucija. Sukilimai mirtinai pavojingi teatrams. Salės ištuštėjo. Tik Rašelė sutraukdavo aibę žiūrovų į *Comédie-Française,* kur tarp ketvirto ir penkto Kornelio arba Rasino tragedijos veiksmo ji pasigėrėtinai, su atšiauriu išdidumu deklamuodavo „Marselietę". Tačiau Diuma, nors respublikonui, geriau truputį mažiau himnų, o daugiau žiūrovų. Jam visai nebuvo gaila, kad nebėra Liudviko Pilypo, kuris jo niekad nemėgo, bet jis neteko vertingų globėjų – jaunųjų princų. Diuma, kaip ir Viktoras Hugo, tikriausiai bū-

tų sveikinęs Orleano kunigaikštienės regentystę. Bet, kadangi tai atrodė neįmanoma, jis nusprendė dėtis prie naujojo režimo ir iškelti savo kandidatūrą į deputatus.

„Revoliucijos lavina kartu su vainikuotuoju seniu nusinešė gedinčią motiną ir silpną vaiką, – rašė Diuma. – Prancūzija šiom negandų dienom kreipia akis į savo geriausiuosius sūnus... Man atrodo, kad turiu teisę skirti save prie tų protingų žmonių, kuriuos ji šaukiasi pagalbon..." Tai reiškė, kad jis, kaip Lamartinas ir Hugo, ketino užsiimti politika.

Teliko pasirinkti departamentą savo kandidatūrai kelti. Hugo dėl to neturėjo jokių abejonių. Paryžius – *jo* miestas. Paryžiaus katedros bokštai atrodo kaip raidė H – jo pavardės inicialas; paryžiečiai laiko jį rimtu žmogumi. Bet Paryžius niekad nebūtų išrinkęs Diuma – jis buvo pernelyg didelis linksmintojas, tad neatrodė gerbtinas. Gal mėginti laimę Enos departamente, kur gimė? Diuma prisibijojo, kad ten jį laiko respublikoniškesniu nei pati respublika. Gal Senos ir Uazos departamente, kur turi nuosavybę – „Montekristo" rūmus, – o seniau buvo ir Sen Žermen an Lė tautinės gvardijos bataliono vadas? Deja, pirmąsias tris dienas, kai buvo sprendžiamas 1848-ųjų metų revoliucijos likimas, jis siūlėsi žygiuoti su savo žmonėmis į Paryžių, ir jie nedovanojo jam, kad buvo pasišovęs „taip lengvapėdiškai rizikuoti jų gyvybėmis". Tautos gynėjai, žinoma, norėjo ginti tautą, bet sėdėdami namie, ir pareikalavo, kad jų per daug karingas vadas atsistatydintų.

Vienas jaunas žmogus, kuriam Diuma buvo padaręs kai kurių paslaugų, jį patikino, kad jis labai mėgstamas Jonos departamente ir kad čia jį neabejotinai išrinktų. Diuma ir pats galvojo, kad Jonos departamente jis, be abejo, toks pat populiarus kaip ir bet kur Prancūzijoje ir kad joks kandidatas prieš jį neatsilaikytų. Bet jis užmiršo, kad provincijoje pirmenybė visada teikiama vietiniam žmogui. „O kas tasai Diuma? – klausė joniečiai. – Jis iš mūsų krašto? Ar jis turi vynuogynų? Arba gal vyno prekybininkas? Ne?.. A, tai čia tas nesusitupėjęs politikierius, be to, ir Orleano kunigaikščių draugas, regentystės šalininkas", – sakė vieni. – „Aristokratas, markizas!" – antrino jiems kiti. Diuma tik ką buvo įsteigęs laikraštį *Moi* (su kukliu devizu: *Dievas diktuoja, aš rašau*); jis čia reikalavo, kad Orleano kunigaikščio statula būtų vėl užkelta ant pjedestalo Luvro kieme. Rinkėjai prikišo jam ir tokį ištikimumą kunigaikščiui. Diuma jiems atsakė labai iškalbingai, šnekėjo apie draugystę ir dėkingumą, priminė, kokį sielvartą jam sukėlė tragiška jaunojo kunigaikščio mirtis; pusė salės verkė, kita pusė plojo. Bet rinkimų Diuma nelaimėjo.

Tačiau Paryžiuje jis vis dėlto pasodino prieš Istorinį teatrą laisvės medelį, sakydamas direktoriui: „Ostenai, būkime ištikimi tautai. Monarchai išnyks, o didžioji prancūzų tauta liks". Kai per vieną rinkimų mitingą vienas darbininkas ėmė ant jo rėkaloti: *„Ei tu, markize, ei tu, negre!"*, jis atsakė jam taip, kaip būtų atsakęs generolas Diuma – arba Portas. Sugriebė rėksnį už kelnių sėdynės ir iškėlė per turėklus viršum upės. „Prašyk, kad dovanočiau, arba tėkšiu į vandenį!" Rėksnys atsiprašė. Diuma tarė: „Na, gerai. Aš tik norėjau tau parodyti, kad rankos, kurios per dvidešimt metų parašė keturis šimtus romanų ir trisdešimt penkias dramas, yra darbininko rankos..." Kurį laiką jis puoselėjo mintį kelti savo kandidatūrą Antilų salose: „Nusiųsiu kuokštą savo plaukų, ir jie pamatys, kad aš saviškis". Bet ir šio sumanymo jam teko atsisakyti, ir, negalėdamas prisidėti prie *istorijos kūrimo*, ėmė vėl *kurti istorijas*.

Tačiau romanistas ir dramaturgas savo triūsu jau nebeįstengia sulaikyti vis kylančio skolų potvynio. Istorinio teatro pajamos nusmunka beveik iki nulio; Balzako pjesė „Pamotė" (1848 metų gegužės 25 dieną) patiria visišką fiasko. Nors iš naujo pastatomas „Nelio bokštas", teatras iš tikrųjų – bankroto išvakarėse. Jau nuo pirmųjų bendro darbo savaičių Diuma savo išlaidumu nugąsdino Osteną, kuris, anot Marselinos Debord-Valmor, buvo „ne visada toks sukalbamas kaip mūsų vargšas poetas, tas didelis vaikas, kuris mums visiems taip prie širdies". O vargšas didelis vaikas prižadėdavo visiems viską. Jis dalijo angažamentus į dešinę ir į kairę. „Visi aktoriai puola pas jį, bet nusigąsta, pamatę, kokia nepastovi Diuma padėtis, kokioj baisingoj prabangoj jis gyvena; girdi, galą su galu jis galėsiąs suvesti, tik taupydamas kiekvieną skatiką kaip Bokažas, – Ostenas turįs tuo rūpintis..." Bet ir Ostenas netrukus atsisako būti „Diuma sveiku protu": 1849 metų gruodžio mėnesį jis pasitraukia iš direktoriaus pareigų. Jo įpėdiniams neką geriau sekasi. Nepasotinamasis Istorinis teatras ryja vieną pjesę po kitos – nesuspėji kišti. Iš visų pusių užgriūva Diuma kreditoriai. „Montekristui" skiriamas areštas, ir paaiškėja, kad ipotekinė suma siekia 232 469 frankus ir 6 santimus.

Ida Ferjė, tikriau sakant, markizė Davi de la Pajetri, kaip ji save tituluodavo Italijoje, privilegijuotoji kreditorė, kuriai Diuma buvo skolingas šimtą dvidešimt tūkstančių frankų jos kraičio plius nuošimčius, plius alimentus, kovoja, stengdamasi gauti, kas jai priklauso, bet

laikosi atstu. Nuo 1847 metų rugpjūčio ji paveda ginti savo reikalus advokatui metrui Lakanui, bet rašo jam, kad abejoja, ar verta pradėti su Diuma bylinėtis:

Neapolis, 1847 metų rugpjūčio 1 dieną:

> *Ar daug gali paveikti vieniša ir neturtinga moteris, kai visa jos stiprybė –* tiesa, *kurios ji priversta šauktis iš labai toli, – ar daug ji paveiks prieš klastingus prasimanymus ir gudrius melus žmogaus, kuris savo populiaraus talento dėka daro neabejotiną įtaką? Vis tiek, ką sakytumėte apie jo privatų gyvenimą, kaip rašytojas jis turi žavesio, kuriam sunku atsispirti. To žmogaus protas – neišsenkama poetiškų ir juokingų išmonių versmė, ne mažiau išradingas, kai kovoja su tais, kurių jis nekenčia. Ponas Diuma nesibaidys net juodžiausio šmeižto, jei tik tas šmeižtas jam padės mane sutrempti, o save pateisinti. Taigi, nors teisė aiškiai mano pusėje, vis tiek aš pralaimėsiu, arba bent jo pikta valia ir melagystės suduos man tokių skaudžių smūgių, kad ir laimėjusi nesidžiaugčiau. Ponas Diuma visada ir tikėjosi, kad dėl to būtent aš nesikreipsiu į teismą... Jis žino,* kaip aš bijau skandalų *ir kaip daug esu paaukojusi, norėdama išsaugoti savo padėtį aukštojoje draugijoje, nors jis kaip įmanydamas stengėsi, kad ją prarasčiau.*
>
> *Mano ir jo pažiūros į tuos pačius dalykus visiškai skirtingos: jis taria, kad skandalai jo gyvenime tik padvigubina jo knygų populiarumą, ir dėl to ieško jų taip pat uoliai, kaip aš stengiuosi jų vengti. Labai prašau jus, pone, pranešti man, kokių galiu tikėtis nemalonumų, jei prašysiu priteisti man alimentus. Man ir mano artimiesiems būtų baisus dalykas atsidurti visiškame skurde, bet taip pat žiauru būtų, jei mane priešai drabstytų purvais, o aš, nebūdama vietoje, negalėčiau apsiginti. Aš jau keletas metų gyvenu* tarp rinktinės šio krašto visuomenės, *ir man tenka į daug ką atsižvelgti, o jūs ir pats, pone, gerai žinote, kaip jautriai reaguoja į panašius dalykus aukštoji draugija, su kuria ponas Diuma mažai tesiskaitys, nes jai visai svetimas...*

Markizės Idos šalininkų stovykloje buvo podukra Mari, kuri labai prie jos prisirišo ir smerkė tėvo išlaidumą, be to, žinoma, Idos motina našlė Feran, kuriai Diuma buvo pasižadėjęs mokėti pensiją, bet nė sykio nemokėjo. Ir motinos, ir Mari Diuma svajonė buvo atsikelti pas Idą į Neapolį arba į Florenciją, kur ją išlaikė „bičiuliai“.

Ida Diuma metrui Lakanui:

Mano draugai Florencijoje yra tos pat nuomonės kaip ir aš, kad nebegaliu ilgiau likti mieste, kuriame nebeturiu iš ko gyventi, ir kad mano padėtis aukštojoje draugijoje, kurioj čia jau daug metų buvoju, verčia prideramai atrodyti, o tai man per daug brangiai atsieina; jie buvo tokie geri – išrūpino man paskolą ir ją laidavo; jos dėka aš ir galėjau atsikelti į Neapolį, kur man jau seniai reikėjo atvažiuoti dėl sveikatos. Čia man atėjo pagalbon kiti asmenys, – šiaip negalėčiau netgi sulaukti, kokių rezultatų duos ieškinys, kurį dabar pareikšime; aš laukiu sprendimo, kad galėčiau grįžti atgal į Florenciją ir parsikviesti motiną bei podukrą.

Tikiuosi, pone, teismas atsižvelgs, kad turiu išlaikyti dar du asmenis ir kad alimentai, kurių aš rūpinuos, reikalingi ne man vienai. Aštuoniolika tūkstančių frankų žmonai, uošvei ir dukteriai – ne taip jau daug, palyginti su literatūrinėmis pajamomis, kurias ponas Diuma gauna dabar, – pajamomis, kurios, kaip jis pats keletu atvejų prisipažino, – tarp kitko, bylinėdamasis su kažkuriuo laikraščiu (1845 metų žiemą), – viršija du šimtus tūkstančių frankų per metus! Kad jis taip milžiniškai daug uždirba, niekam, beje, ne paslaptis...

Mari Diuma sutiko patvirtinti tuos faktus ir liudyti prieš savo tėvą. Ji vadino Idą „brangia ir mylima mama..." ir skundėsi, kad jai, šešiolikos metų mergaitei, „Montekriste" tenka matyti visokiausių nepriderамų dalykų.

Mari Diuma savo pamotei, 1847 metų rugpjūčio 28 dieną:

...O be to, mano brangiausioji, geroji mamyte, gyventi man čia darosi visiškai nepakenčiama. Ir aš vis liūdžiu, kad esu atskirta nuo tos, kurią myliu labiau už viską pasaulyje. Dar tenka nemažai krimstis ir dėl tėvelio reikalavimų, – jis nori, kad gyvenčiau su juo. Ak mano brangioji!.. Kuomet jis šitoks!.. Jokiu būdu negaliu aš su tuo sutikti; įsižeidžiau iki sielos gelmių, kad jis nepasigėdijo versti mane paduoti ranką nedorai moteriškei. Jis neraudonavo, suvedęs mane su moterim, kurią, jei tik jaustų man nors kiek tėviškos meilės, būtų turėjęs išvyti iš „Montekristo", kai tik aš ten atvažiavau, – moterim, apie kurią nebūtų turėjęs prie manęs net užsimin-

ti!.. Prisiekiu tavim, kuri man esi brangiausia už viską pasaulyje, *kad tik jėga galės mane priversti būti tokioj draugijoj...*

Ida visiškai nuoširdžiai norėjo pasiimti Mari ir rūpintis jos auklėjimu.

Ida Diuma metrui Lakanui, Florencija, 1848 metų vasario 1 dieną:

Dar sykį Jus prašau kiek tik galint pasistengti, kad man būtų grąžinta podukra. Aš puikiai suprantu, kad grynai naudos sumetimais pensiono direktorė kaip įmanydama tam priešinsis. Ji šiuo reikalu kalbėjosi su ponu Nožanu de Sen Loranu. Maldauju jus, pone, paaiškinti jam, kokia iš tikrųjų yra tos mergaitės padėtis, – mergaitės, kurią laikau savo dukterim. Visiems žinoma, kad jos tėvo reikalai tokie, jog jis jai niekad negalės duoti nė su. Jei ji kiek nors gali tikėtis, tai tik iš manęs. Nejau tad mergaitė ir liks Paryžiuje, gyvens amžinai pensione – be motinos, be namiškių, be tinkamos aplinkos – ir svarbiausia – neturėdama prieš akis jokios ateities?

Grįžusi prie manęs, ji nuims tėvui nuo pečių sunkią prievolę mokėti už pensioną, o toks sumetimas jam gali būti ne paskutinėj vietoj. Aš pasirūpinsiu, kad ji baigtų mokytis...

Mari čia buvos draugijoje, nepalyginti aukštesnėje už tą, kurią jai tenka matyti Paryžiuje. Galvojant apie jos ateitį, reikia pasakyti, kad Florencijoje ir tuo atžvilgiu jai bus daug geriau nei kur kitur. Laikydami tą vargšą vaiką per jėgą Paryžiuje, jie ne tik palaužia jam širdį, bet ir žlugdo jo ateitį...

Metras Lakanas galų gale išrūpino nedidelę pensiją našlei Feran, bet Ida sakė, kad „visiškai įsitikinusi, jog ponas Diuma prisiima įsipareigojimus, tik numatydamas, kad galės jų išsisukti". Vienintelė garantija trims moterims – „Montekristas". Markizė de la Pajetri buvo tikra, kad anksčiau ar vėliau Diuma kokiu nors gudriu manevru perleis namą fiktyviam asmeniui. Ji neapsiriko. Tačiau teisybės dėlei vis dėlto reikia pridurti, kad Diuma negalėjo gailėtis moters, kurią, kaip žinojo, išlaikė turtingas italas, o be to, nuslėpti savo išteklius jam atrodė girtinas miklumas, nes kiekvieną kreditorių jis laikė priešu. Argi Portas kada nors atsiteisdavo skolintojams?

1848 metų vasario 10 dieną Senos departamento teismas paskelbė sprendimą dėl sutuoktinių Diuma turto padalijimo sutuoktinio nenaudai ir jam priteisė: 1) grąžinti žmonai jo išeikvotą šimto dvidešimt tūkstančių frankų kraitį; 2) mokėti alimentus (šešis tūkstančius frankų per metus), garantuojant juos įstatymine ipoteka. Pralaimėjęs pirmoje instancijoje, Diuma apskundė teismo sprendimą. Revoliucija ne tik jį nuskurdino, bet ir padidino jo šeimos nesantaiką. Buvo paskelbta, kad „Montekristas" su visu apstatymu parduodamas iš varžytynių, bet Diuma ėmėsi priemonių, kad pardavimas tebūtų fiktyvus.

Aleksandras Diuma Ogiustui Makė:

Man reikalinga, kiek įstengsite, jūsų pagalba. Tvarkydamas reikalus su ponia Diuma, aš priverstas sutikti, kad būtų parduota visa mano apystata, bet ketinu kiek galėdamas daugiau atpirkti. Ar negalėtumėte atsiimti tą tūkstantį frankų iš Le Siècle *O paskolinti dar tūkstantį frankų iš tėvo ar Kopo ir nupirkti už du tūkstančius frankų dalykus, kuriuos nurodysiu? Be to, kadangi tuos visus daiktus reikia iš „Montekristo" išvežti, jūs pergabensite juos į Buživalį[1]— iš ten juos atsiimsiu... Šiandien visą dieną būsiu namie. Ateikite. Noriu su jumis pasimatyti dar iki vakaro...*

Teismo nutarimu „Montekristo" „pilis" buvo parduota už juokingai menką sumą – 30 100 frankų – Žakui Antuanui Duajenui, kuris tikriausiai buvo tik Diuma statytinis, nes namo niekad nepradėjo valdyti. 1848 metų liepos 28 dieną apeliacijos teismas patvirtino civilinio teismo sprendimą. Ida laimėjo teismuose vieną pergalę po kitos. Bet pinigų nesusilaukė.

Ida Diuma metrui Lakanui, Florencija, 1848 metų rugsėjo 9 dieną:

Visos mūsų pastangos galbūt liks bergždžios ir nieko neduos, kadangi ponas Diuma, matyt, iš anksto ėmėsi žygių apeiti įstatymą! Tačiau vis tiek,

[1] Diuma=žiogas, Makė=skruzdėlė. Švaistūno Diuma namas buvo paleistas iš varžytynių, o Makė tik ką nusipirko vilą Buživalyje. Jis mirė kaip turtuolis nuosavoje Sent Memo pilyje prie Durdano. (*Aut. past.*)

kas įvyks, kokių rezultatų duos bylos laimėjimas, mano dėkingumas Jums nesumažės... Jei ne Jūsų energinga pagalba, jei ne mano draugų Florencijoje gerumas ir atsidavimas, nežinau, ar rasčiau jėgų laukti. Motina rašo, kad praeis dar nemaža laiko, kol paaiškės, ar mes ką nors laimėsime, pardavus „Montekristą". Jau ji nebeįstengia net išgauti pensijos, gyvena iš paskolų ir šiaip taip stumiasi laukdama, kol išsispręs mano likimas.

Mano podukra gyvena, deja, pas tėvą, ir jau ima reikštis ta pragaištinga įtaka jos jaunai galvai ir širdžiai, kurios aš taip bijojau! Numatau, kad visos pastangos, kurias dėjau, norėdama išgelbėti Mari nuo jos liūdno likimo, nieko neduos. Bet, kaip jau Jums sakiau, pone, aš nesiliauju tikėjusi apvaizda ir Jumis.

Mano motina (nors ir nelabai tenusimano apie tokius dalykus), stengėsi man paaiškinti, kaip mūsų reikalai. Ji rašo, kad turi praeiti treji metai, kol galėsime pareikšti naują ieškinį tam ponui Duajenui. Bet kuo remiantis? Štai to ir nesupratau... Labai bijausi, kad pono Diuma turto nusavinimas (sic) nesugriautų paskutinės vilties, kuri dar mums liko. Juk tegul ir tūkstantį kartų bus mūsų teisybė pagal įstatymą, jei ponas Diuma nebeturės jokio apčiuopiamo turto, vis liksime kaip buvę...

Diuma, kuris iš tikrųjų nebeturėjo jokio apčiuopiamo turto, sugebėjo švaistyti ir neapčiuopiamą. Veltui jam lipo ant kulnų kreditoriai. Batsiuvys, kuriam jis buvo skolingas du šimtus penkiasdešimt frankų, atkeliavo į Sen Žermeną tikėdamasis, kad privers Diuma atsiskaityti. Buvęs pilies savininkas pasitiko jį, meiliai šypsodamasis:

– Ak drauguži, kaip gerai, kad atvyksti, man kaip tik reikia lakuotų batelių ir medžioklinių batų.

– Ponas Diuma, atvežiau tamstai nedidelę sąskaitėlę.

– Žinoma, žinoma... Pasižiūrėsim ją popiet... Bet pirma tu su manim papietausi.

Skaniai prisivalgęs, batsiuvys droviai vėl išsitraukė sąskaitą.

– Dabar ne laikas kalbėti apie reikalus... Virškinimas pirmiausia... Liepiau pakinkyti karietą, tave nuveš į stotį... Še dvidešimt frankų bilietui.

Ta scena, lyg paimta iš Moljero komedijos, kartojosi kas savaitę. Galų gale batsiuvys surinko iš Diuma apie šešis šimtus frankų ir gal trisdešimt kartų papietavo jo sąskaita. Paskui užėjo sodininkas Mišelis.

– Turiu ponui pranešti, kad visai pasibaigė vynas tarnams; reikėtų nupirkti; rūsyje liko tik johanisbergeris ir šampanas.

– Neturiu aš pinigų. Gerkite visi šampaną! Bus paįvairinimas.

Netrukus teismo vykdytojai perėjo į puolimą. Išgabeno baldus, paveikslus, karietas, knygas ir net gyvūnus! Vienas vykdytojas paliko tokį raštelį: „Gautas vienas grifas. Įkainotas penkiolika frankų". Tai buvo garsusis Jugurta-Diogenas.

Atėjo diena, kai galų gale Diuma teko visai atsisveikinti su savo „pilimi"; jis atkišo draugui lėkštutę, kurioje buvo dvi slyvukės. Šis paėmė vieną ir suvalgė.

– Tu tik ką suvalgei šimtą tūkstančių frankų, – tarė Diuma.

– Šimtą tūkstančių frankų?

– Nagi taip! Tos dvi slyvukės – visa, kas man liko iš „Montekristo". O jis atsiėjo du šimtus tūkstančių frankų...

Balzakas Evai Hanskai:

> *Perskaičiau laikraščiuose, kad sekmadienį bus paleistas iš varžytynių visas Diuma kilnojamasis turtas „Montekriste", o pats namas jau parduotas ar dar bus parduotas. Nuo tos žinios net šiurpas mane nukrėtė, ir nusprendžiau dirbti dieną naktį, kad nepatirčiau panašaus likimo. Bet man taip neatsitiks. Verčiau išvyksiu į Jungtines Valstijas ir gyvensiu kaimo džiaugsmais, kaip ponas de Bokarmė*...*

Vienas iš gražiųjų Diuma būdo bruožų buvo tas, kad, net visiškai nusigyvenęs, jis tebeliko visiems, išskyrus savo sutuoktinę ir kreditorius, kuo dosniausias žmogus. Kaip išgalėdamas palaikė didžiuosius romantinio teatro aktorius, kuriems susilaukti senatvės tada būdavo nelinksma. Panelė Žorž, baisiai išstorėjusi, vaidino jau tik Batinjolės priemiesčio kabaretuose ir buvo tokia neturtinga, kad dažnai pristigdavo net dvidešimt penkių su nusisamdyti vežikui. Odeono direktorius Bokažas pasinėrė į politiką ir administracinius reikalus. Tik Frederikas Lemetras tebesilaikė ir, panašiai kaip Kinas, staiga užrikdavo iš scenos:

– Piliečiai, dabar labiau nei kada laikas sušukti: „Tegyvuoja respublika!"

– Sakyk verčiau savo žodžius, komediante! – sudrausdavo jį Miusė.

Lemetras vaidino Ogiusto Vakeri pjesėje „Tragaldabas“[1] – paskutinėje grynai romantinio raugo dramoje. „Rapsodija dažnai išvirsta į parodiją.“ Nuo „Kristinos“ ir „Ernani“ nusmukta ligi „Tragaldabo“; užteko trijų dešimtmečių, kad žanras nunyktų.

Vargšė Mari Dorval neteko vaikaičio Žoržo, beveik paskutinės mylimos būtybės, ir išsikamavusi, visai priblokšta, turėjo vėl imtis sunkaus klajojančios aktorės amato, kad užsidirbtų duonos kąsnį. Bet Kane ji nebeišlaikė – atgulė į patalą. Auglys kepenyse. Kai mirštančią Mari parvežė namo, ji nusiuntė pašaukti Žiulį Sando, jos buvusį meilužį, bet šis, tapęs baikščiu buržua, neatėjo, taip pat ir jos „gerąjį šunį“ Diuma, kuris tučtuojau atidūmė. „Ta, kuri vaidindama „Antoni“ pjesėje, tiek kartų šnibždėjo: „Bet juk aš pražuvau“, – žinojo, kad neišgyvens. Jos giminės neišsigalėjo nupirkti jai vietos kapinėse, ir ji baiminosi, kad bus palaidota bendrame kape. Diuma prisiekė, kad jos neištiks tokia negarbė...“ Rasiąs pinigų.

Kai Dorval mirė, Diuma nuėjo pas švietimo ministrą grafą de Falu ir paprašė pašalpos. Tačiau kaip oficialus asmuo ministras nieko negalėjo padėti, nes „nenumatyta kreditų šelpti dramos artistams“, ir davė tik
236 šimtą frankų asmeniškai. Bet Diuma tvirtai užsispyrė išpildyti savo priesaiką mirštančiajai ir, „kadangi jo sielos gerumas prilygo tik jo nerūpestingumui piniginiuose reikaluose, jis puolė į lombardą, įkeitė savo pasižymėjimo ženklus ir atnešė du šimtus frankų laidotuvėms...“ Auka buvo iš tiesų herojiška, nes geraširdis milžinas aistringai mėgo brangakmeniais nusagstytuosius kryžius ir ordinus. Paskui jis parašė brošiūrą „Paskutinieji Mari Dorval metai“, kuri buvo pardavinėjama po *penkiasdešimt santimų surinkti lėšoms jos antkapiui,* ir paleido aukų lapą, kad būtų galima išpirkti ir perduoti vaikaičiams įkeistas aktorės brangenybes. Tas „aukų lapas aktorei“ davė 190 frankų 50 santimų. Ponsaras paaukojo dvidešimt frankų.

Nuo nelaimių neatvėso Diuma kūrybinis įkarštis. Su Arsenu Usė, tuometiniu *Comédie-Française* administratoriumi, jis ėmėsi įdomaus eksperimento. Jam atėjo į galvą, kad iki šiol dar niekas neparašė „komedijos apie teatro užkulisius Moljero laikais“. Inženiu, kartojančios vaid-

[1] Besotis (*isp.*).

menis, markizai, duodantys joms patarimus, koketės, besiginančios vėduoklėmis, žvakių degėjas, krečiantis juokus. Iš visa to buvo galima sukurti žavų spektaklį ir suvaidinti jį sausio 15 dieną – per Moljero minėjimą. Diuma pasisiūlė sukurti „Tris antraktus Meilei gydytojai“, kuriuos parašysiąs per vieną naktį.

Lažybas jis laimėjo, ir „Antraktai“ pasirodė esą net ilgesni už pačią komediją. Tik, deja, jie buvo kur kas blogesni ir tokie painūs, kad publika nieko nesusigaudė. Antraktas žiūrovams reiškė: „Einam pasivaikščioti į fojė“, todėl, pasibaigus pirmajam tikrosios „Meilės gydytojos“ veiksmui, visi išėjo iš salės, kalbėdamiesi: „Nebloga toji Diuma komedija, bet jis, akivaizdu, seka Moljeru“. Kai vėl pakilo uždanga ir prasidėjo pirmas Diuma „Antraktų“ veiksmas, visi, išskyrus keletą nuovokiausiųjų, nutarė, kad čia pradėtosios pjesės tęsinys. Tačiau antras veiksmas visai nesisiejo su pirmu. Argi jau ta *Comédie-Française* virto Babelio bokštu?

Kurį laiką publika spėliojo ir šiaip, ir taip. Ar čia Diuma? Ar čia Moljeras? Princas-prezidentas, kuris iš savo ložės irgi žiūrėjo spektaklį, liepė pašaukti administratorių. Liudvikas Napoleonas Bonapartas suprato ne daugiau už paprastus mirtinguosius. Tik aktorius ir kritikus ėmė juokas, bet ir jie piktinosi Diuma, sakydami, kad čia šventybės niekinimas. „Išdrįsk tu man pasikėsinti į Moljerą! Kokia profanacija!“ Žiūrovai nušvilpė antrą „Meilės gydytojos“ veiksmą, lyg Moljeras būtų koks pradedantysis autorius. Manė, kad nušvilpia Diuma.

Ponia Usė iškėlė vakarienę norėdama, anot jos, kad „pralinksmėtų, susilaukęs tiek nemalonumų, tas šaunusis Aleksandras, kurį aš myliu iš visos širdies. Jis parodė taip daug geros valios ir buvo toks sąmojingas... Į pokylį ateis ir panelė Rašelė“. Tai buvo pjesės „Panelė de Bel-Il“, atnaujintos su Rašele, spektaklio išvakarėse. Šėlstančioji Hermionė* norėjo įrodyti, kad tragikė irgi moteris. Jai tai pavyko labiau, nei tikėjosi.

Pjesei pasibaigus, Aleksandras Diuma apkabino panelę Rašelę, kilstelėjo, pabučiavo ir tarė:

– Jūs – moteris visų šimtmečių, visur jūs skinate laurus. Galėtumėte vaidinti visas mano herojes – tiek dramose, tiek komedijose.

– Ne, ne visas, – šyptelėjo Rašelė. – Nenoriu, kad mane nužudytų Antoni.

– Ak, Antoni jūsų nežudytų.

– Kaip jis vis dėlto įsivaizdina! – tarė Rašelė. – Antoni – tai jūs; vadinasi, manote, kad aš neatsispirčiau Antoni?

– Ne, – tarė Diuma, – jei dabar būtų 1831 metai... Bet tos puikiosios dienos praėjo...

Puikiosios dienos iš tiesų pasibaigė. Senasis dainų kūrėjas Beranžė moralizavo: „Mano sūnus Diuma švaistė savo talentą kaip kai kurios panelės savo grožį, ir labai prisibijau, kad bestrapinėdamas ponas de la Pajetri nenusibaigtų kur patvory!" Beranžė, nors atrodė nusižeminęs ir širdingas, buvo gana pavojingas draugas – nepraleisdavo progos kam nors negrybšteléjęs. Jam visada užtekdavo linksmumo pakęsti kitų bėdas.

IV

Dama su perlais

Pasisekimais garsus vyras moteris kažkaip dirgina, traukia.
Balzakas

1850 metais Diuma tėvas, tykojamas rujos kreditorių, gyveno gana susispaudęs. Jis dar tebeleido laikraštį *Moi*, kuriame pasisakydavo prieš demagogų kraštutinumus ir valdžios organų represijas. Jis pateikė vyriausybei grandiozinį projektą jo žinion sujungti tris nebeišsiverčiančius teatrus: Port Sen Marteną, Ambigiu ir Istorinį teatrą. Diuma norėjo, kad jį paskirtų šių trijų literatūrinių teatrų vyriausiuoju intendantu. Jų būtų bendros dekoracijos, viena trupė ir viena administracija. Tai leistų, pasak jo, sutaupyti nemaža lėšų. Jis apsiimąs prižiūrėti, kad tie visi teatrai „varytų vieną vagą – rūpintųsi istorija, morale bei religija – ir vyriausybei neduotų nė menkiausio pagrindo būgštauti". Tačiau šis kolektyvinio konformizmo projektas nebuvo priimtas.

Diuma sūnus jau nebegyveno su tėvu. Jiedu mylėjo vienas kitą, dažnai susipykdavo ir greit vėl susitaikydavo. Sūnus smerkė tėvą, kad kaskart imasi vis jaunesnes meilužes. Naujausioji Diuma favoritė buvo dvi-

dešimtmetė artistė, trapi, išblyškusi ir šviesaus gymio Izabelė Konstan, vieno kirpėjo augintinė, besivadinanti teatre jo pavarde. Dar niekad po to, kai baigėsi gražiosios dienos su Melani Valdor, Diuma nėra buvęs toks sentimentalus.

Diuma tėvas Izabelei Konstan:

Meile mano brangioji... Tu man sugrąžinai gražiausias mano jaunystės dienas. Nesistebėk, kad dabar, kai mano širdis plaka kaip dvidešimtpenkiamečio, ir plunksna nuo jos neatsilieka. Aš tave myliu, brangusis mano angele. Deja, žmogaus gyvenime būna tik dvi tikros meilės — pirmoji meilė — ji pati numiršta — ir paskutinioji, nuo kurios numirštama. Mano nelaimė, tu — mano paskutinė meilė...

Tu man pavyduliauji, mano brangusis vaikeli (sic): o juk aš triskart už tave vyresnis! Tik pasvarstyk, kaip turėsiu pavyduliauti aš, ištisą dieną tavęs nematydamas, — pavyzdžiui, šiandien vos iš proto nesikraustau, nieko negaliu dirbti, tik blaškausi iš kampo į kampą... Ne, mano brangusis angele, taip aš nemoku mylėti, — negalima, kad tu tik perpus būtumei mano. Aš nekalbu apie fizinį artumą, mano jausmas tau yra kartu ir meilužio aistra, ir tėvo švelnumas. Bet kaip tik todėl aš negaliu be tavęs... Pagalvok apie tai, kartoju tau visu rimtumu, nes mudviejų ateitis priklauso nuo to, — žinoma, jei tau bent kiek rūpi savo ateitį susieti su mano. Jei nori, kad aš būčiau tavo, tu turi būti prie manęs, — net jei ir negali priklausyti man.

Yra ir dar vienas dalykas, mano angele, kurio tu, tokia nekalta ir tyra, nesuprasi: Paryžiuje gal šimtas jaunų, gražių moterų, kurios trokšta susikurti padėtį, tik ir laukia, — ne kad aš ateičiau pas jas, bet kad leisčiau bent joms ateiti pas mane. Taigi, mano angele, atsiduodu į tavo rankas. Pasilaikyk mane. Išskėsk ant manęs savo baltą sparną. Apsaugok mane, likdama prie manęs, nuo tų klaidų, kokias jau ne kartą padariau beprotybės ar sielvarto valandėlėmis ir kurios apnuodija gyvenimą daugeliui metų.

O dabar, jei negali išpildyti, ko tavęs prašysiu, vien iš meilės, tai paklausyk manęs bent iš ambicijos. Tu myli savo meną; mylėk jį stipriau nei mane, — tai vienintelis varžovas, su kuriuo aš mielai susitaikysiu. Ir šia prasme galiu tau pasakyti, kad dar niekad nė vienos karalienės ambicija nebuvo patenkinta taip, kaip bus patenkinta tavo. Jokia moteris — net panelė Mars — visą gyvenimą neturėjo tokių vaidmenų, kokius aš tau duosiu per artimiausius trejus metus...

Jausmingą laiško stilių galima paaiškinti Diuma amžiumi (nors tai, beje, dar nelabai buvo matyti, tik plaukai žilstelėjo), tuo, kad tėviškas švelnumas miešėsi su vyrišku geismu, o mergina buvo silpnos sveikatos. Diuma, „Žerontas prie naujosios Izabelės"*, mėgo pažaisti šeimyninį gyvenimą – ateidavo pas ją ruošti pietų, nusivesdavo kaip žmoną pas draugus. Bet tai jam, beje, nėmaž nekliudė palaikyti tuo metu bene dešimt meilės intrigų su karštesnėmis ir lengvai pasiekiamomis jaunomis moterimis.

Sūnus stengėsi savo tinklą mesti aukščiau. „Damos su kamelijomis" pasisekimas jam teikė dar didesnio žavumo. Jo šviesiai mėlynos akys kerėdavo. Anais laikais kiekvienas menininkas aukštuomenės moterims atrodė viliojantis ir baisokas. Kartais jos mėgindavo prisirišti menininką, nieko jam neleisdamos, – taip, pavyzdžiui, elgėsi Anrietė de Kastri su Balzaku. Diuma sūnus, tuomet dar jaunas metais ir širdimi, stebėjo „kilmingąsias damas" gana naiviai. Mari Diuplesi likimas jį liūdino, drumstė jam sielą. „Vis matant apie save išklydusias iš kelio būtybes, kurios
240 vieniems teikė malonumą už pinigus, kitiems dovanai, sau pasilikdamos tik tikriausią gėdą, neišvengiamą negarbę ir abejotiną turtą, iš tikrųjų mane labiau imdavo noras verkti, negu juoktis, ir aš ėmiau galvoti, kodėl taip yra..."

Kartą po vakarienės pas vieną laisvo elgesio moterį grafas Gi de la Tur diu Penas jam tarė:

– Jaučiu jums draugiškumą ir esu daug vyresnis – apie penkiolika metų, – todėl duosiu jums vieną gerą patarimą... Mes tik ką pavakarieniavom pas šią labai žavią ir labai sąmojingą merginą. Pas ją buvoja kuo įvairiausių žmonių, ir jums čia yra naudingos stebėjimo medžiagos. Rinkite šią medžiagą, bet, kai sulauksite dvidešimt penkerių metų, pasistenkite, kad jūsų jau nebematytų šiuose namuose...

1849 metais jam suėjo dvidešimt penkeri, ir jis nutarė laikytis šio patarimo. Jo tuometinė meilužė buvo dama, pavarde Daven (ar Dalven), nelabai girtinos praeities; tačiau jis pats lankydavosi gal ne doringesnėje, tai bent jau prašmatnesnėje draugijoje. Tada Paryžiuje iš rusų aristokratijos buvo susidariusi lyg ir kokia slapta grožio pasiuntinybė. Jaunos moterys – Marija Kalergis (Teofilio Gotjė „Balta mažorinė simfonija"), Lidija Neselrodė, jųdviejų draugė kunigaikštienė Nadežda Naryškina – sutraukdavo į savo salonus valstybės veikėjų, rašytojų ir daili-

ninkų. Rusijoje jas vertė šiek tiek atsargiau laikytis caras, jų vyrai, šeimos. Paryžiuje jos elgdavosi lyg nutrūkusios nuo grandinės.

1850 metais Marijos Kalergis namuose Diuma susipažino su Lidija Zakrevska, prieš trejus metus ištekėjusia už grafo Dmitrijaus Neselrodės. Ji buvo žavi, labai sąmojinga, turėjo daug pinigų ir nemylėjo savo vyro, septyniolika metų už ją vyresnio. Dmitrijaus tėvas kancleris grafas Karlas Neselrodė, užsienio reikalų ministras, protingas ir lankstus, sugebėjo išsilaikyti savo pareigose prie trijų Rusijos imperatorių. 1847 metų sausio mėnesį Dmitrijus buvo atšauktas iš Konstantinopolio – jis ten tarnavo pasiuntinybės sekretoriumi, – kad galėtų vesti jaunuolę turto paveldėtoją, kuri iš savo kraičio gautų tris šimtus tūkstančių rublių metinių pajamų ir kurios tėvas generolas grafas Zakrevskis[1], Maskvos generalgubernatorius, buvo didžiai ori asmenybė. Dmitrijus, diplomatas ir patyręs žmogus, manė, kad bus visai nesunku palenkti savo valiai dar beveik vaikiško amžiaus žmoną, kurią dvi galingos šeimos meta jam į lovą.

Bet ta santuoka buvo fiasko – nepatenkino nei geidulių, nei širdies. Jaunoji grafienė ėmė važinėti po kurortus – tariamai gydyti silpnų nervų. Ją galėjai matyti Badene, Emse, Spa, Braitone ir pagaliau Paryžiuje, kuris jai buvo veiksmingiausia ir kartu pavojingiausia gydykla. Vyras niekaip negalėjo jos išplėšti iš to vilionių miesto ir buvo priverstas grįžti į Rusiją vienas. Marija Kalergis, persiskyrusi su savo vyru graiku, atidavė dukterį auklėti į katalikų „Uazo" vienuolyną (padori dingstis pačiai apsigyventi Paryžiuje, Anžu gatvėje, Nr. 8). Ji pasižadėjo Dmitrijui rūpestingai prižiūrėti Lidiją. Kartu su Nadežda Naryškina jos sudarė akinamą slaviškųjų gražuolių trio. Lidija tolydžio važinėjo iš Paryžiaus į Berlyną, Dresdeną, Sankt Peterburgą. Grafienei Neselrodei sūnaus šeimyninis gyvenimas kėlė nerimą:

1847 metų birželio 17 dieną:

Dmitrijus parašė man iš Berlyno tik vieną kartą, kaip visada, labai trumpai. Nuo to laiko nieko iš jo negavau. Neramu dėl jo. Ar užteks jam

[1] Grafas Arsenijus Andrejevičius Zakrevskis (1785–1865) gavo generolo laipsnį 1813–1814 m. kampanijų metu. 1823 m. buvo paskirtas Suomijos generalgubernatoriumi. Nuo 1828 m. – vidaus reikalų ministras. 1848–1859 m. Maskvos generalgubernatorius. Buvo priverstas atsistatydinti dėl to, kad sutiko, jog duktė Lidija ištekėtų antrąkart. (*Aut. past.*)

takto, taip ilgai būnant dviese?.. Jų pažiūros ir nuomonės visai nesiderina. Jam tenka didelė sunkenybė, o manė, kad viskas bus labai paprasta. Jis neapskaičiavo, kiek prireiks kantrybės išlaikyti pusiausvyrą dailioj, bet sumaištingoj galvelėj. Jei draudimų jis nemokės sušvelninti, jei pristigs kantrybės įrodinėti, perkalbinėti, tatai gali privesti prie atšalimo, – būtų pavojinga. Visa tai man kelia susirūpinimą. Rašau jam tai, bet, žinoma, mano žodžiai nueis vėjais.

To anytų įžvalgumo, priešiško ir be iliuzijų, beveik ne mažiau turėjo ir Lidijos mošos. Jelena Chreptovič ir Marija fon Zebach, gimusios Neselrodės, nekentė Marijos Kalergis ir kaltino ją (pagrįstai), kad su kancleriu, kurį ji vadino „mano žavusis dėdė", elgėsi taip kaip kunigaikštienė Dino, irgi piktnaudė dukterėčia, ilgą laiką elgėsi su pasenusiu Taleiranu. Marija Kalergis, „snieginė fėja", pernelyg gyvai domėjosi poetais ir pianistais; jos pusseserė žiūrėjo į ją su įtarimu ir sergėdavo Dmitrijų nuo jos nelemtos įtakos.

1850 metų vasario mėnesį Lidija Neselrodė didžiai pradžiugino galinguosius senelius: pagimdė sūnų Anatolijų, kurį visi vadino „Toli"; bet žavią ir patrakusią grafienę netrukus vėl atviliojo Paryžius. Ji čia gyveno kaip siaubinga veltkleidė. Pokyliui, kurį suruošė Paryžiuje išnuomotoj viloj, ji išleido aštuoniasdešimt tūkstančių frankų vien gėlėms. Visas sukneles ji siūdindavosi pas Palmirą, kiekviena atsieidavo pusantro tūkstančio frankų, ir, nuvykusi pas siuvėją, ji visada užsisakydavo tuziną. Lidija pasirūpino septynis metrus dailiausių perlų. Prie raudonos suknios ji segėdavo rubinus (diademą, kolje, apyrankę, auskarus), prie žydro aksomo – safyrus. Dėl to – kalnai skolų.

Lidija Neselrodė smalsavo pamatyti „Damos su kamelijomis" autorių; paskui jai šovė į galvą tapti jo meiluže. Diuma sūnus ne tiek užkariautojas, kiek užkariautasis, apkvaito. O ir kuris jaunuolis būtų atsispyręs? Dvidešimtmetė gražuolė, Rusijos ministro pirmininko marti, baisi koketė, moteris rafinuota ir išsilavinusi, kabinasi ant kaklo neturtingam, vos pradedančiam rašytojui. Kaip Aleksandras galėjo dvejoti, kad čia ne didžiausia meilė?

Diuma tėvas savo „Pašnekesiuose" pasakoja, kaip sykį vakare sūnus jį atsivedė „į vieną tų elegantiškų Paryžiaus namų, kurie nuomojami visiškai apstatyti svetimšaliams", ir supažindino su jauna moterimi; „ji vil-

kėjo siuvinėto muslino peniuarą, buvo apsimovusi rausvom šilkinėm kojinėm ir Kazanės šlepetėm". Palaidi, kuplūs juodi plaukai krito ligi kelių. Ji „gulėjo ant kušetės, aptrauktos šviesiai gelsvu damastu... Iš liaunų judesių buvo matyti, kad jos liemuo nesuveržtas korsetu... Kaklą supo trys eilės perlų. Perlai žibėjo ant rankų, plaukuose..."

– Žinai, kaip aš ją vadinu? – paklausė Aleksandras.

– Ne. O kaip?

– Dama su perlais.

Grafienė Neselrodė paprašė sūnų padeklamuoti tėvui eiles, kurias sukūrė jai vakar.

– Nemėgstu aš sakyti eilių prie tėvo, varžausi.

– Jūsų tėvas geria arbatą ir į jus nežiūrės.

Aleksandras pradėjo truputį drebančiu balsu:

Karietoj vakar glaudėmės prie vienas kito,
Tarsi nuo šalčio būtume abu drebėję.
Nors mums neteko sodų kvepiančių matyti,
Bet meilė mums tarsi pavasaris žydėjo.

Toliau eilėraštis apdainuoja pasivaikščiojimą po Sen Klu parką, jauną moterį, prilaikančią šilkinę suknią, ilgas alėjas, marmurines deives, gulbę, vardą ir datą, įbrėžtus vienos statulos papėdėje.

Kai vasara ateis, nuklysiu aš, mieloji,
Prie pjedestalo perskaityti vardo tavo.
To vardo nuostabaus, kurį aš vis kartoju,
Kurį gal vakar vėjas liūtim nuskalavo?

Kažin kur būsi tu tada, keleive mano?
Karietoj tolsi gal, palikus mane vieną,
Ir širdžiai mylinčiai, kuri tavim gyvena,
Teks vasaroj giedriausioj kęsti niūrią žiemą?

Supraski, kad žiema – tai ne vien speigas, vėjas,
Ir neregėtas vakar tuščias, juodas kelias, –
Žiema – širdis, nuliūdus, meilę palydėjus,
Žiema – tai aš, vienatvėj kenčiantis, bedalis.

Diuma, nuolaidus tėvas, baigdamas rašė: „Aš palikau tuodu gražiu ir nerūpestingu vaiku antrą valandą nakties, prašydamas įsimylėjėlių dievą, kad juodu prižiūrėtų". Bet įsimylėjėlių dievas menkai težiūrėjo. Vjel-Kastelis 1851 metų kovo 29 dieną užsirašė dienoraštyje šitokį skandalą, kurį, jo žodžiais, tuo laiku slapčia pasakotasi. Trys kilmingos užsienietės, tarp jų Marija Kalergis ir grafienė Neselrodė, nutarusios „įsteigti ištvirkavimo bendrovę kooperaciniais pagrindais" ir į ją verbavusios „jaunus meilužius iš patvirkusių literatų... Neselrodė paėmusi į mokytojus Diuma sūnų; Kalergis pavedusi save Alfredo de Miusė globai... Neselrodė buvo kuo paklusniausia Diuma sūnaus mokinė... bet viskam padarė galą atėjęs grafienei iš Peterburgo įsakymas grįžti į Rusiją..."

Vjel-Kastelis mėgo šiek tiek ir padauginti įvairių skandalų, bet vyro reikalavimas ir caro įsakymas – tikri faktai. 1851 metų kovo mėnesį Dmitrijus Neselrodė „pagrobė" savo žmoną ir išsivežė iš Paryžiaus, norėdamas padaryti galą jos paikiojimams. Tačiau *marito*[1] dar nenorėjo tikėti, kad jo žmona puolė. Jis gynė Lidiją, „tą pernelyg žavų ir neprityrusį vaiką" nuo šmeižtų. „Vienas įžūlus prancūzas išdrįso ją kompromituoti, jai mergindamasis, bet su juo susitvarkyta."

Diuma stovykloje ši drama, aišku, buvo vaizduojama kitaip. Diuma tėvas pasakoja, kaip vieną kovo rytą atėjo sūnus pas jį ir paklausė:

– Tu turi pinigų?

– Gal tris ar keturis šimtus frankų; ištrauk stalčių, pažiūrėk.

Jaunasis Aleksandras ištraukė stalčių.

– Trys šimtai dvidešimt frankų... Su tuo, kiek turiu, bus šeši šimtai frankų. Daugiau, negu reikia, kad galėčiau išvažiuoti. Ar tu gali man duoti kokį akredityvą Vokietijoje?

– Jei nori, tūkstančiui frankų Briuselyje, Meleno ir Kano vardu. Jie mano draugai ir tavęs nepaliks bėdoje.

– Gerai. O be to, jei bus reikalas, tu man pervesi pinigų į Vokietiją. Duosiu žinią, kai tik kur sustosiu.

– Tai tu važiuoji?..

– Papasakosiu viską, kai grįšiu.

Aleksandras Diuma išbuvo kelionėje apie metus. Jis pervažiavo Belgiją ir visą Vokietiją, sekdamas paskui savo meilužę. Iš Briuselio jis pa-

[1] Sutuoktinis (*ital.*).

rašė savo patikėtinei Elizai Botė, kuri kilimo buvo iš Korsi (miestelio netoli Viler Kotrė), tad pasivadino Eliza de Korsi. Laišką perėmė slaptoji policija.

Aleksandras Diuma Elizai Botė de Korsi, 1851 metų kovo 21 dieną:

> *Brangioji bičiule, mes atvykome į Briuselį. Dievas žino, kur aš dėl jos nusidanginsiu! Šįvakar mačiau ją tris ar keturis kartus – išbalusią ir liūdną, užverktomis akimis. Būtų net ir Jums pagailę. Na, žodžiu, aš įsimylėjęs!..*

Iš Belgijos, besivydamas ją, jis atsidūrė Vokietijoje. Iš Dresdeno ir Breslau jis vėl kreipėsi, prašydamas pinigų, į savo tėvą ir patikėtinį, kuris, su entuziazmu prisidedąs prie bet kokios avantiūros, siųsdavo jam kiek išgalėdamas.

Diuma tėvas Diuma sūnui:

> *Mielas drauguži, Vjejo kreipėsi visur, kur buvo nurodyta, bet niekas nenorėjo duoti nė su. Taigi pasikliauk tik manim, bet gali tvirtai pasikliauti. Gerai, kad lieki. Nuėjus taip toli, reikia eiti iki galo. Tik pasisaugok rusų policijos, kuri velniškai šiurkšti ir, nepaisydama mūsų trijų lenkių globos, arba gal kaip tik dėl to, gali tave bematant atgrūsti prie sienos... Vakar nusiunčiau dvidešimt frankų tavo motinai... Būk atsargus. Tuo tarpu siunčiu tau, kiek išgaliu, bet po dviejų savaičių sudarysiu penkis šimtus frankų, kurių tau reikia... Spaudžiu tave glėbyje. Tu išaugai per šimtą uolekčių Izabelės akyse...*

Nuo stoties iki stoties, nuo viešbučio iki viešbučio jaunasis Diuma sekė Neselrodžių porą, bet, atvykęs prie rusų valdomos Lenkijos sienos, į Myslovicus, įsitikino, kad siena jam „uždaryta ir net užsklęsta“. Muitinės valdininkai turėjo nurodymą neįleisti Aleksandro Diuma į Rusiją. Neselrodės, tėvas ir sūnus, davė įsakymą sutturėti „įžūlųjį prancūzą“. Diuma sūnus išbuvo dvi savaites (1851 metų gegužės mėnesį) bažnytkaimio

užeigos namuose, už penkių šimtų ljė nuo savo krašto. Visa jo pramoga buvo pasiskaityti autentiškus Žorž Sand laiškus Frederikui Šopenui.

Diuma sūnus Diuma tėvui:

Kai tu vakarieniavai su ponia Sand, brangusis tėve, aš irgi ja domėjausi... Įsivaizduok, kad čia į mano rankas pateko jos dešimties metų susirašinėjimas su Šopenu!.. Deja, tie laiškai man tik paskolinti. Kaip galėjo atsitikti, kad kažkur Silezijos užkampyje, Myslovicuose, aptikau laiškus, gimusius Beri centre? Reikalas labai paprastas: Šopenas, kaip tu žinai ar gal nežinai, buvo lenkas. Po jo mirties sesuo rado tarp jo popierių visus šiuos laiškus, gražiai sudėtus, su vokais ir sužymėtus — tokią pagarbą gali įkvėpti tik pamaldžiausia meilė. Ji pasiėmė laiškus, bet, prieš įvažiuodama į Lenkiją, kur rusų policija būtų be atodairos viską perskaičiusi, paliko juos pas draugus Myslovicuose. Neregėtas dalykas vis dėlto įvyko — aš prasismelkiau prie paslapties. Nėra nieko liūdnesnio ir graudingesnio, patikėk, kaip tie visi laiškai išblukusiom raidėm, kuriuos džiaugdamasis gaudavo ir lytėdavo žmogus, šiandien jau negyvas!.. Vieną akimirką net geidžiau, kad laiškų saugotojas — jis mano geras draugas — staiga mirtų, tada šis lobis atitektų man, ir galėčiau jį su pagarba įteikti poniai Sand, kuri gal būtų laiminga, gavusi progą pagyventi dingusia praeitim. Bet nedorėlis (mano draugas) — kuo sveikutėlis, ir, ketindamas 15-ąją iš čia išvažiuoti, grąžinau visus tuos laiškus, kurių jis net nebandė perskaityti. Kad galėtumei suprasti tokį abejingumą, pasakysiu, jog jis — jaunesnysis kompanionas eksporto bendrovėje...

Žorž Sand, sužinojusi iš Diuma tėvo, kad išlikę jos laiškai, primygtinai prašė, kad jie būtų jai grąžinti.

Diuma sūnus Žorž Sand, Myslovicai, 1851 metų birželio 3 dieną:

Ponia, aš vis dar Silezijoje ir labai džiaugiuosi, kad čia vis dar esu, nes galėsiu Jums šiuo tuo pasitarnauti. Po keleto dienų būsiu jau Prancūzijoje ir Jums parvešiu — vis tiek ar ponia Jedžejevič[1] *sutiks, ar ne, — laiškus, ku-*

[1] Luiza Šopen, kompozitoriaus sesuo ir turto paveldėtoja, ištekėjo už Juzefo Jedžejevičiaus. (*Aut. past.*)

riuos pageidaujate atgauti. Yra tokių neabejotinai teisingų dalykų, kad jiems nereikia niekieno leidimo... Visas tas nediskretiškumas galų gale bus tik į naudą. Bet patikėkite manim, ponia, – nieko tokio pasibaisėtino neįvyko. Širdis, kuri iš taip toli ir taip nediskretiškai tapo Jūsų širdies patikėtine, jau ne nuo šiandien priklauso Jums, ir mano susižavėjimas Jumis prilygsta stipriausio ir ilgamečio atsidavimo jausmams. Teikitės tuo patikėti ir man atleisti...

Šitaip Žorž Sand atgavo savo meilės laiškus Šopenui – ir juos sudegino. Nuo to laiko tarp Diuma sūnaus ir Noano savininkės užsimezgė draugystė, iš pradžių laiškais, o vėliau ir artimesnė.

Vieną 1851 metų birželio mėnesį į Diuma tėvo kabinetą įėjo kažkoks jaunas barzdočius ir tarė:

– Ką, tu manęs nepažįsti?.. Myslovicuose buvo taip nuobodu, kad pramogos dėlei užsiauginau barzdą ir ūsus. Labas, tėveli!

Gruodžio 30 dieną jis atliko maldingą kelionę į Sen Klu parką ir, grįžęs iš ten, atkišo tėvui popieriaus lakštą.

– Štai! Čia eilėraščio, kurį tau skaičiau prieš metus, tęsinys.

Tėvas perskaitė:

Suėjo metai jau nuo tos dienos laimingos,
Kai mes važiavome karietoje mišku,
Bet jau tada man sakė jausmas paslaptingas,
Kad laimė greitai baigsis likimu nykiu.

Pavasario dienų nematė meilė mūsų,
Danguj sušvitus saulė greit išskyrė mus,
Aš amžinoj tremty gal vienas visad liūsiu,
Minėdamas tuos tyrus mudviejų džiaugsmus.

Aš tą pavasarį toliam krašte regėjau
Be meilės, be vilties, be draugo, be šeimos;
Akis įsmeigęs, vis į vieškelį žiūrėjau,
Gal grįši, kaip sakei, staiga iš tolumos...

Bet dienos slinko lėtos, saulė nykiai leidos, –
Nė žodžio iš tavęs... Iš už tylių kalvų
Neataidėdavo net tavo vardo aidas,
Menąs man saldžius atgarsius dienų žavių.

O juk lapelis popieriaus – toks menkas niekis,
Eilučių porą parašyt taip nesunku!
Jei ne – galėjai juk nuskinti žiedą rožės,
Liepsnojantį paklony rytmečiu tykiu.

Galėjai žiedlapius kvapius įdėt į voką,
Laiškų dėžutėn kur įmest... Ir tremtinys,
Iš tėviškės nuklydęs į tolybę tokią,
Džiugiai šypsotųs, kad nepamirštas dar jis...

Praslinko lygiai metai. Laikas sugrąžino
Tą pačią dieną ir tas valandas švelnias,
Kai tu kalbėjai apie meilę begalinę,
 Virpėdama, visa prigludus prie manęs...

Aleksandras norėjo parašyti savą „Olimpijo liūdesį"*. Jam stigo Hugo talento, bet jausmas buvo stiprus ir nuoširdus. Gražiąją svetimšalę jis mylėjo su aistra ir išdidumu, kuris, turint dvidešimt penkerius metus, labai smarkiai pagauna žmogų. Nesunku suprasti, kad jis stebėjosi ir nerimo, nesulaukdamas iš Lidijos jokio gyvybės ženklo, – na, tegul bent atsiųstų raštelį be parašo, keletą sudžiovintų žiedlapių, perlą.

Nors jis atrodė nieko nesivaržąs, iš tikrųjų buvo sentimentalus ir neįsivaizdavo, kokia šalta ciniška gali būti dvidešimtmetė koketė. Jam besikremtant Lenkijoje, Neselrodžių šeimoj Rusijoje dėjosi keisti dalykai: Dmitrijui, sužeistam į ranką paslaptingomis aplinkybėmis (dvikova? mėginimas nusižudyti?), grėsė amputacija, kurios jis vos ne vos išvengė; Lidija paliko vyrą ir išvažiavo į Maskvą, kur nuolaidūs tėvai Zakrevskiai priglaudė užgaidžią ir žiaurią bėglę.

Kancleris Neselrodė savo dukteriai Jelenai Chreptovič, 1851 metų birželio 1 (13) dieną:

Dmitrijų gydė keturi geriausi miesto chirurgai; trys primygtinai reikalavo amputacijos, ketvirtasis buvo prieš; tai jis išgelbėjo tavo broliui ranką... Dmitrijus jau nieko gero nebesitikėjo, tik prašė operaciją atidėti 48 valandoms, kad galėtų atlikti išpažintį ir parašyti testamentą. Laikėsi jis nuostabiai vyriškai... Užgriuvus toms baisioms negandoms, čia pasirodė Lidija su motina, – aš nemaloniai nustebau. Jos atvykusios, kai tik išgirdusios apie nelaimingąjį atsitikimą. *Suvaidino dramą ir bandė susitaikyti. Bet visi jų mėginimai nuėjo veltui. Jos vėl išvyko, negavusios pamatyti tavo brolio... Nutariau, kad negalima nepatenkinti tik vieno jų pageidavimo – matyti vaiką, kurį jiems ir liepdavau kasdien nuvežti...*

Kancleris, „nerūpestingas ir fatalistas, kupinas neišsenkamo atlaidumo", nė žodžiu neužsiminė apie skandalą. Jis nekentė šeimyninių scenų. O be to, valstybės veikėjui, stovinčiam prie valdžios vairo, nedera pyktis su didžiaturčiu Maskvos gubernatoriumi, tuo labiau kad jo paties vaikaitis – to gubernatoriaus turto paveldėtojas. Ir jis patarė sūnui tartis, bet anaiptol nesitaikyti, nes gražioji Lidija ėjo nuo vieno meilužio prie kito: po Voroncovo ėjo Baratinskis, po Rybkino – Druckoj-Sokolnikovas. Diuma sūnus jau jos nebematė. Sužinojęs, kad Lidija nutraukė ryšius su vyru ir keliauja po Saksoniją, jis siuntė į Dresdeną, išleisdamas daug pinigų, Elizą de Korsi, bet viskas buvo veltui.

Diuma sūnus Elizai de Korsi, 1851 metų gruodžio 12 dieną:

Brangioji Eliza, rašau jums iš Briuselio, kur gyvenu kartu su tėvu. Jis pralaimėjo bylą, ir dėl to jam gal užkraus sumokėti du šimtus tūkstančių frankų; taigi, kol reikalas susitvarkys, verčiau, kad jo nebus Paryžiuje... Tik ką parašiau grafienei. Pranešiau, kad esu Belgijoje... Primenu, kad man pasižadėjote rašyti teisybę, visą teisybę... *Raudonoji smalka – Jūsų laiškams, kitos spalvos smalka – jos laiškams...*

1851 metų gruodžio 26 dieną:

Stenkitės susisiekti su grafiene. Tai svarbiausia...

Bet susisiekti su grafiene būtų buvęs bergždžias dalykas. Šis nuotykis jai buvo baigtas. Diuma, be abejo, ilgai ir sielvartingai mąstė, kokia pagedusi ir melaginga jaunoji būtybė, kuri jam kadaise atrodė tokia švelni. Tas susitikimas jį paženklino visam gyvenimui. Visą gyvenimą jam patiks tik tokios moterys, dėl kurių jis gaus kentėti, ir niekuomet nepatiks nuoširdžios gerbėjos, kurių jausmais galėtų pasikliauti. Jis, be to, visada bjaurėsis santuokine neištikimybe ir jos padariniais. Tik 1852 metais kita slavų gražuolė kunigaikštienė Nadežda Naryškina, Lidijos Neselrodės patikėtinė ir bendrininkė, perduos jam žodžiu, kad viskas nutraukta. Kaip ta paskutinė užėmė ją siuntusios moters vietą, apie tai sužinosime vėliau.

Nutikimas su Mari Diuplesi pažadino Diuma sūnaus jausmus, dėl nutikimo su Lidija Neselrode jis užkietėjo. Nuo vieno kurio žodžio vaikas ūmiai subręsta, dėl nuviltos meilės žmogus apglemba.

SEPTINTA DALIS

Tėvas ir sūnus

I

ŠLOVINGASIS TREMTINYS

Menu dar, bičiuli, Anvero krantinę
Ir mūsų smarkuolių būrelį rinktinį...
Viktoras Hugo

1851 metai Diuma tėvui, taip pat ir Diuma sūnui, buvo labai nesmagūs. Teisingumo tarnai ėmė padūkusiai pulti gerąjį milžiną. Jo linksmumo ne kažin kiek teliko. Valstybės perversmas kaip tik pačiu laiku davė jam progą pasprukti nuo kreditorių ir nuo teismo, neprarandant orumo. Diuma emigravo į Belgiją, kaip ir Viktoras Hugo; bet Hugo, kaip tada kalbėta, pabėgo nuo tirono savivalės ir priespaudos, o Diuma – nuo antstolių raginimų ir aprašymų. Tokia nuomonė per daug paviršutiniška. Nors išsidanginti iš Paryžiaus Diuma vertė pirmiausia asmeniniai interesai, bet jo santykiai su naujuoju valdovu buvo toli gražu nepuikūs.

Iš pradžių, kunigaikščiui Bonapartui tapus prezidentu, Diuma, kaip Viktoras Hugo, kaip Žorž Sand, dėjo kai kurių vilčių į buvusįjį *carbonaro**. Vėliau jis ryžtingai pasmerkė valstybės perversmą. Briuselyje jis buvo drąsus ir ištikimas tremtinių draugas. Kadangi pats nebuvo emigravęs, galėjo kiek tinkamas važinėti iš Briuselio į Paryžių, kur paliko savo naują jaunąją globotinę Izabelę Konstan, pramintą Zirzabele. Tačiau, nuvykęs į Prancūziją, ilgai nepasilikdavo, kad nespėtų užklupti kreditoriai.

1852 metų sausio 5 dieną Diuma buto Paryžiuje apystata (kurią jis veltui pamėgino užrašyti dar nepilnametės dukters vardu) buvo parduota „pagal savininko pareikštą ieškinį padengti nesumokėtam nuomos mokesčiui". Varžytynių įplaukos prašoko įsiskolinimo sumą tik 1871 franku 75 santimais. Šitoks buvo tuo metu visas Diuma prekybos namų esamas kapitalas.

1852 metų sausio 20 dieną „Aleksandras Diuma, literatas, Paryžiaus apeliacinio teismo nutarimu laikomas komersantu", pateikė *in absentia*[1] „per savo patikėtinį poną Šerami" asmeninį balansą komerciniam teismui. Skolininkas buvo paskelbtas bankrutavęs.

Dokumentai, liečiantys šią balzakinę dramą, dabar laikomi Senos

[1] Pats nebūdamas (*lot.*).

departamento archyvuose. Asmeniniame balanse nefigūruoja nei Istorinio teatro kreditoriai, nei leidėjai-skolintojai. Daugelis senų skolų įrašytos tik *pro memoria*, nenurodant sumos, pavyzdžiui, skola, reikalaujamoji „ponios Krelsamer, Kliši gatvė, Nr. 42 b“[1]. Nors Istorinio teatro – juridinio asmens – bankrotas buvo įregistruotas skyrium nuo Aleksandro Diuma – fizinio asmens – bankroto, tačiau paskelbtasis pasyvas siekė 107 215 frankų, o skiltis, pavadinta „bendroji aktyvo suma, nurodyta čia *pro memoria*“, taip ir liko tuščia: laikinasis sindikas nerado, ką joje įrašyti. Tas sindikas prašo civilinį teismą, kad „Aleksandro Diuma 1847 metais tariamai atliktą savo kūrinių ir autorystės teisių pardavimą su teise vėl juos išpirkti laikytų neįvykusį“. Sindikas čia temato paslėptą laidavimą įkeitimu ir priduria: „Kadangi nebuvo išpildyti formalumai, įstatymų numatyti tokiems sandoriams, laidavimas įkeitimu yra niekinis. Vadinasi, autorystės teisių pajamos, tariamai atitekusios pono Aleksandro Diuma perėmėjams, irgi skirtinos į bankrutavusiojo balansą“. Ekspertas pažymi, kad tos pajamos sudaro „gana nemenką aktyvą“, nes „visiems žinoma, kad ponas Aleksandras Diuma turi nemažą teatrinį repertuarą, be to, sudarė daugelį sutarčių su knygų leidėjais ir laikraščiais skelbti savo literatūrinius veikalus...“ Tatai buvo nenuginčijama.

Vadinamoji „skolos reikalavimų pateikimo“ procedūra, prasidėjusi 1852 metų birželio 12 dieną, buvo baigta tik 1853 metų balandžio 18 dieną „skolos reikalavimų patvirtinimo aktu“. Nereikia stebėtis, kad kruopštus skolos dokumentų tikrinimas atėmė dešimt mėnesių laiko, nes „fiziniam asmeniui“, pavarde Diuma, pareiškė ieškinius šimtas penkiasdešimt trys kreditoriai. Tų erinijų sąrašas padeda suprasti, kur eidavo pinigai už „Tris muškietininkus“ ir „Grafą Montekristą“:

Adė, dažytojas; Dujų valdyba; Bako, medelyno savininkas; Busenas, stalius; Bureljė, stiklius; Bešė, kelių grindimo įmonininkas; Bondvilis, skulptorius; Briuno, skardininkas; Bajonas, dailidė; ponia Šazel, prekiautoja kašmiriniais audiniais ir šalikais; Šaronas, stogdengys; Kuaplė, anglininkas; Katali, varkalys; Kloaras, apmušėjas Paryžiuje; Diumė, vynininkas; Delolnas, batsiuvys; Diubjefas, moteriškų tualeto reikmenų pirklys; Diutaji, geležies dirbinių pirklys; Dagonė, sėklų pirklys; Devimas, ginklininkas; Demi-Duano, kilimų fabrikantas; Diuflokas, miško medžiagos pirklys; Denjė, siuvėjas; Fenjo ir Lerua, laikrodininkai; Gandijo, kelionės reikme-

[1] Ta ponia Krelsamer, be abejo, Mari Diuma motina. (*Aut. past.*)

nys; Žilberas, miško medžiagos pirklys; Guezas, balnius; ponia Giršner, krautuvininkė; Giubeta, krosnininkas; Ertjė, apmušalų pirklys; Amonas, kepyklos savininkas; Loranas, turgavietės komisininkas; Lemasonas ir Švė, maisto produktai; Loranas, siuvėjas; Lefevras, vynininkas; Levi, baltinių pirklys; Lionas, gėlių parduotuvės savininkas; Marlė, juvelyras; Mišelis, batsiuvys; Muenzaras, račius; Marijonas ir Burginjonas, juvelyrai; Maresko, apmušėjas Paryžiuje; Puaso, sodininkas; Potaž-Ivorė, sviesto pirklys; Pti, dažytojas-dekoruotojas; Pjeras ir Vodo, livrėjų siuvėjai; Plantė, rangovas; Ruso, šaltkalvis; Sanrefiu, apmušėjas Sen Žermene; Sukas, skalbykla; Tua, porceliano pirklys; Truji, šaltkalvis; panelė Veronika, siuvėja; Vasalis, apmušėjas Paryžiuje; ponia Vajan, gėlininkė, ir t. t., ir t. t.

* * *

Prancūzų tremtiniai Briuselyje – Hugo, Ecelis, Dešanelis, pulkininkas Šara, Arago, Šelcheris – 1852 metų pradžioje buvo karingai nusiteikusių žmonių grupelė, besididžiuojanti tuo, kad gyvena kęsdama vargą ir nepriteklius. Hugo, kuriam žmona neseniai atsiuntė tris šimtus tūkstančių frankų prancūzų vertybiniais popieriais, miegojo skurdžiame gulte ir valgė prastoje smuklėje. Diuma, neturįs nei vertybinių popierių, nei kapitalo, išsinuomojo du namus Vaterlo bulvare, Nr. 73, liepė juos sujungti: prakalti mūrą, išgriauti vidaus pertvaras ir gavo kuo žaviausią vilą su įvažiuojamaisiais vartais ir balkonu. Laiptai buvo nukloti storais kilimais, vonios kambario sienos apdarytos marmuru; tamsiai mėlynose didžiojo salono lubose spindėjo auksinės žvaigždės, o užuolaidos buvo sukirptos iš kašmyrinių šalikų. Viskas – skolon. „Briuselyje, – sako Šarlis Hugo, – Diuma kol kas dar tebesilaiko Fortūnos vežime, iš kurio taip dažnai būdavo išverstas."

Jis pasiėmė sekretorium dorą respublikoną, ištremtą iš Prancūzijos, – Noelį Parfė. „Nė vienas žmogus dar nebuvo vadinamas taip vykusiai: krikšto vardas – kupinas džiugesio, pavardė – švankumo"[1]. Šis puikus vyrukas su reta barzdele, visada apsirengęs juodais drabužiais, nors neatrodė, kad gedėtų, atvažiavo į Briuselį su žmona ir vaikais. Diuma pasisiūlė priglausti visą šeimą. Atsidėkodamas Parfė apsiėmė rūpintis visais

[1] N o ë l (*pranc.*) – Kalėdos. Šauksmais „Noël" („Šlovė!") senovėje prancūzai sveikindavo, pvz., atvykusį karalių ir pan. P a r f a i t (*pranc.*) – nepriekaištingas. (*Vert. past.*)

jo reikalais ir nuo ryto iki vakaro perrašinėjo romanus, atsiminimus, komedijas, kurias autorius „kepė“ greičiau, negu kopijas spėdavo padaryti perrašinėtojai profesionalai.

Vienuolika kūrinių, tai yra trisdešimt du tomai, keturiais egzemplioriais – Briuseliui, Vokietijai, Anglijai ir Amerikai. „Kas kitas pasaulyje, jei ne Diuma, būtų galėjęs tai parašyti, ir kas kitas, jei ne Parfė, perrašyti?“ Taupydamas laiką, Diuma niekad nedėdavo skyrybos ženklų. Parfė sudėliodavo kablelius ir patikrindavo datas. Be to, jis ėjo finansų ministro pareigas ir stengėsi tame išlaidininko name galą sudurti su galu. Noelis Parfė išreikalaudavo nesumokėtus honorarus, pasirūpino, kad būtų vėl pastatytas „Nelio bokštas“, išleido visa, kas dar buvo likę „Kelionės įspūdžių“, ir nulykijo paskutinius luidorus, gautus už „Montekristą“. Su atsidavėlio gobšumu jis gynė Diuma pinigus nuo Diuma. Montekristas ieškodavo stalčiuje pinigų ir niekad jų nerasdavo. Todėl jo reikalai pradėjo šiek tiek taisytis. Bet jis jautėsi kontroliuojamas, vadinasi, suvaržytas. Jis sušukdavo, geraširdiškai šypsodamasis: „Keista! Nuo to laiko, kai mano namuose apsigyveno *nepriekaištingai* doras žmogus, išeina visai nekas!“

Kad ir turėdamas tokį griežtą intendantą (ir tik jo dėka), Diuma Briuselyje gyveno plačiai. Daugelis tremtinių – tarp jų Viktoras Hugo – pas jį pietaudavo. Jis būtų juos mielai priiminėjęs kaip svečius, bet, nenorėdami prarasti orumo, jie pasisiūlė mokėti tą pat kainą kaip smuklėje – 1 franką 15 santimų. Parfė nusprendė: tegul bus 1 frankas 50 santimų. Tačiau patiekalai būdavo per daug geri, ir „atviras stalas“ davė keturiasdešimt tūkstančių frankų deficito. Diuma kėlė puotas, panašiai kaip „Montekristo“ rūmuose; vieną jis pats pavadino „Sapnu iš tūkstančio ir vienos nakties“. *La Monnaie* teatro direktorius Sešanas įrengė sceną. Žiemos sode buvo įtaisytas puikus bufetas. Petro Kamera vadovavo ispaniškiems šokiams. Po spektaklio Diuma išdalijo svečiams Indijos kašmyrus, kuriais buvo drapiruota scena. Hugo neatėjo (rimtasis tremtinys negalėjo maišytis „Diuma karnavale“), bet už jį buvo pakeltos taurės.

Visas tas šurmulys nekliudė vaišingajam šeimininkui dirbti nuo ryto iki nakties už pušinio stalo viršutiniame savo vilos aukšte. Meilės nuotykiai – nesuskaitomi ir vienalaikiai – vertė jį nuolat suktis intrigų verpete. Jei dar pridursime, kad būdamas drąsus ir visada paslaugus jis pasiduodavo savo politinių draugų dispozicijon, imdavosi nugabenti Viktoro Hugo laiškus jo žmonai, likusiai Paryžiuje, ir pristatyti Adelės at-

sakymus, tai negalime nesižavėti tuo, jog tas persekiojamas, nusidirbęs žmogus brandino dar platesnio užmojo kūrybinius planus negu bet kada anksčiau. Jam, tokiam besočiui kaip Gargantiua, buvo reikalinga visos planetos istorija. Štai kokį nuostabų laišką jis parašė leidėjui Maršanui:

> *Ką Jūs pasakytumėte apie grandiozinį romaną, kuris prasidėtų Kristaus gimimo laikais ir baigtųsi su paskutiniuoju žmogumi žemėje, apie grandiozinį penkių atskirų knygų romaną: pirmoji knyga apimtų* Nerono *laikus, antroji* – Karolio Didžiojo, *trečioji* – Karolio IX, *ketvirtoji* – Napoleono *ir penktoji* – ateitį?.. *Pagrindiniai herojai: Amžinasis Žydas, Jėzus Kristus, Kleopatra, parkos, Prometėjas, Neronas, Popėja, Narcizas, Oktavianas, Karolis Didysis, Rolandas, Vidukindas, Veleda, popiežius Grigalius VII, karalius Karolis IX, Kotryna de Mediči, kardinolas Lotaringietis, Napoleonas, Marija Luiza, Taleiranas, Mesijas ir Taurės Angelas. Jums tas sumanymas gal atrodo beprotiškas, bet paklauskite Aleksandrą, kokia jo nuomonė, – jis jau susipažinęs su juo nuo pradžios iki galo...*

Ką iš tikrųjų apie tai galvojo sūnus – nežinia, bet tėvas savimi pasitikėjo. Argi jis jau nuo kažin kada nesvajoja parašyti visą Viduržemio jūros istoriją? Ir kodėl turėtume šypsotis iš tų antžmogiškų planų? Kitas galiūnas, Balzakas, irgi mėgo puoselėti titaniškus projektus: „Aš matavau žingsniais ateitį ir pripildžiau ją savo kūrinių, – sako Balzakas ir priduria: – Užšokęs ant savo minties, aš jodinėju po pasaulį ir viską tvarkau kaip tinkamas“. Diuma netgi brandos amžiuje išsaugojo tą dieviškąją ugnį. Skirtumas čia toks, kad Balzakui nebuvo reikalo savo svajones įgyvendinti tikrovės pasaulyje. Jis kuria vaizduotėje meilužes, bet, tiesą sakant, jaučiasi laimingesnis, kai jos, panašiai kaip „Šiaurės žvaigždė“ Evelina Hanska, lieka kitame Europos gale. Diuma nori, kad jos būtų šalia, jam priklausytų. Balzakas *svajoja* apie grandiozines spekuliacijas. Diuma spekuliuoja, stato, vilioja. Todėl vis didesnė našta gula ant jo pečių. Bet iš tikrųjų juk tenka rinktis. Negalima gyventi iškart dviejuose pasauliuose – tikrovės ir vaizduotės. Kas nori ir viena, ir antra, – sugniūžta.

Pasišalinęs į Briuselį, Portas dar atlaiko nesulinkdamas jį užgriuvusią

didžiulę sunkenybę. Kreditoriai užspeitė jį olos gilumoje; kalnas skolų gula jam ant pečių; moterų kekė visu svoriu pakibusi ant kaklo; įsipareigojimai leidėjams viršija ne tik vieno žmogaus, bet dešimties, šimto žmonių jėgas, o tas bebaimis milžinas tetrokšta imtis vis ko nors nauja. Jis ruošia „Memuarus“, rašo pjeses teatrui, sumano įsteigti laikraštį, laimi vis naujas moteris, nepalikdamas ir ankstesniųjų. Briuselio laikų Diuma tarytum sako: „Štai aš paskendęs skolose, supančiotas sutarčių, bet kuriu, ir tiek“. Kažkaip kilniai ir patraukliai atrodo ta pasitikinti savim jėga, tasai jau senstantis žmogus, išsaugojęs jaunatvės iliuzijas ir jos lengvapėdišką drąsybę. Montekristui teko kapituliuoti, bet jo antrininkas išėjo į partizanus. Ir herojiškai laikėsi.

Jis atsivežė į Belgiją dukterį Mari (dvidešimt vienerių metų) ir norėjo, kad ji būtų jo meilės ryšių patikėtinė, o tų ryšių turėjo po keletą iškart. Trumpai užsukęs inkognito į Paryžių, jis rašydavo dukteriai į Briuselį, duodamas keistų pavedimų:

Diuma tėvas dukteriai Mari:

> *Aš grįžtu su ponia Gidi. Jei mano kambaryje vėl yra Izabelės portretas, liepk jį išnešti.*

Jis, tiesa, jai sakydavo ir kai ką kita: „Aš tave myliu labiau už viską pasaulyje – daugiau, negu myliu“. Bet mergaitė nekaip vertino tėvo favorites ir sugebėdavo neva per neapsižiūrėjimą sukelti tikras damų kautynes. Tai buvo nesunku. Anai Bauer ji sakydavo, kad tėvas turbūt pas ponią Gidi; poniai Gidi – kad Diuma esąs Paryžiuje, Luvua viešbutyje, vienas; o iš tikrųjų ten su juo gyveno serganti Izabelė Konstan. Kartais Mari Diuma tyčia supainiodavo. Tada tėvą pagaudavo baisiausias piktumas. Bet tik trumpai. Netrukus jiedu vėl susitaikydavo.

Diuma tėvas dukteriai Mari:

> *Kai tik čia atvykau, visą laiką man teko slaugyti ir dirbti; abi šias prievoles pildžiau taip sąžiningai, kad nebuvo kada tau parašyti, nes nenorėjau tik greitomis brūkštelti porą žodžių.*

Aš išvažiavau, mieliausioji, bent kiek sutrikęs... Jau trys keturios dienos nesisekė darbas, ne visai buvo aišku, iš kur sugriebsiu pinigų. Bet viskas kaip tik išėjo gerai, ir net tikiuos, kad rytoj galėsiu jums išsiųsti tūkstantį frankų ir dar tiek atsivežti, niekam apie tai nepasakęs. Iš tų pinigų, kuriuos rytoj tau pasiųsiu, reikės šį tą duoti staliui ir šaltkalviui (staliui, — kad turėtume teisę užsakyti spintą mažajai veidrodžių svetainei; šaltkalviui, — kad galėtume iš jo paimti geležinę lovą tokio pločio kaip čiužinys, kur malkinėje)...

Tikiuos, kad grįšiu naktį iš šeštadienio į sekmadienį. Mūsų reikalai tvarkosi puikiai. Ponia Diuma ir ponia Feran nušalintos. Taigi dabar galime būti tikri, kad pasieksime susitarimą. Turėsime pinigų, galbūt daug pinigų, ir tada mano brangiam vaikeliui — visa, ko tiktai norės.

Tau atveš mano apsiaustą — labai nustebsi! Mat Izabelei sakiausi šįvakar išvykstąs, tai ji (pati negali niekur išeiti) pasiuntė žmogų nunešti man apsiaustą, kurį pas ją užmiršau. Apsiaustą jis perdavė vienam ponui, kuris tą vakarą važiavo į Briuselį, ir tas ponas (jis veltui manęs ieškojo po visus vagonus!) įteiks tau šį daiktą...

Paryžiuje ryšius garantavo Diuma sūnus, grįžęs iš „sentimentaliosios kelionės“.

Diuma tėvas Diuma sūnui:

Izabelė dėkoja tau milijonus kartų; ji sako, kad tu jai buvęs labai meilus. Ji man būna labai reikalinga — kartais. *Čia aš nenoriu nieko įsitaisinėti... Pirmadienį persikeliu į namą. Jis apstatytas — ir nė vieno su skolos. Visi kvitai tavo vardu. Taip pat ir nuomos sutartis...*

Tėvui atvažiavus į Paryžių, jiedu pietaudavo pas princą Napoleoną (jis šiek tiek maištavo prieš savo pusbrolį imperatorių) su Rašele, Biksijo ir Morisu Sandu. Vieną vakarą jie visi nuvyko į Odeoną pažiūrėti savo marseliečio bičiulio Meri pjesės „Donas Gusmanas Narsusis“. Spektaklis neturėjo pasisekimo, ir per pertrauką Aleksandras paklausė: „Ar lydėsime iki pat kapinių?“ Tai baisiai patiko Aleksandrui Pirma-

jam, kuris visada didžiuodavosi savo berniuko sąmojais. Jis rašė dukteriai Mari: „Tas nelabasis Aleksandras visada plikas kaip tilvikas"; bet džiaugėsi, kad, šiam patikimam ir sumaniam draugui talkininkaujant, gali nustumti į šalį ankstesniąją favoritę Beatrisę Person ir padaryti vietos Izabelei Konstan.

Diuma tėvas Diuma sūnui:

Panelė Person nevaidins „Askanijo", nes aš nenoriu duoti vaidmenų žmonėms, kurie mane įstūmė į bankrotą... Izabelė vaidins Kolombą — tas vaidmuo atrodo tiesiog jai parašytas. Jeigu jos nenorima angažuoti metams, tegul angažuoja atskiram vaidmeniui, — man taip dar geriau. Penkiolika frankų per dieną jai nepakenks. Būk malonus, nekeisk tų sąlygų, be to, paprašyk Merisą, kad afišoje nurodytų tik savo pavardę. *Tegul paims mano honoraro dalį kartu su savo ir pinigus atiduos tiesiai tau,* be jokio raštelio...

Neskelbdamas savo pavardės ir gaudamas honorarą slapta iš pjesės bendraautorio Polio Meriso rankų, Diuma išvengė reikalo dalytis su kreditoriais. Viskam yra ribos, net sąžiningumui.

Diuma tėvas Diuma sūnui:

Brangus vaikeli, Izabelė vis labiau tavim žavisi. Pridedu čia laišką poniai Poršė. Galima jai pavesti pardavinėti bilietus į „Askaniją" su sąlyga, kad man atsiųs tūkstantį du šimtus frankų, o kas bus viršaus, eis į mūsų sąskaitą... Mačiau ponią Pradjė. Siunčiu tau „Sąžinės" pabaigą. Susitarta, kad Antenoras tau įteiks penkis šimtus frankų. Iš likusiojo tūkstančio: 200 frankų — Mari, 300 frankų — Šerami, 300 frankų — poniai Gidi ir likusius du šimtus frankų, jei galima, man...

1852 metų kovo 14 dieną:

Brangusis! Kadangi jau kalbama apie skaičius, paskaičiuok:

Kambarys......................	*6 frankai*
Aleksis............................	*4 frankai*
Lempos ir anglis...........	*3 frankai*
Pietūs.............................	*3 frankai*

Aptarnavimas............... 1 frankas
Laiškai.......................... 2 frankai

---

18 frankų per dieną (sic).

Vadinasi, dvidešimt frankų su nenumatytomis išlaidomis. Tu išvažiavai sausio 9 dieną. Taigi kovo 9 dieną buvo du mėnesiai... Dvidešimt frankų per dieną – bus šeši šimtai frankų per mėnesį. Taigi tūkstantis du šimtai frankų per du mėnesius. Pridėk dar išlaidas už dvi ponios Gidi keliones (viešbutis), dvi Šerami keliones, dvi Izabelės keliones – ir gausi gerus tūkstantį septynis šimtus frankų. Namelis dabar jau įruoštas, ir neturiu už jį skolos nė vieno su...

„Askanijas“ – per repeticijas gavęs naują pavadinimą „Benvenutas Čelinis“ – buvo suvaidintas 1852 metų balandžio 1 dieną. Dramą parašė Diuma ir Merisas pagal 1843 metais Diuma išleistą romaną. Pagrindinį vaidmenį vaidino Izabelė Konstan; ji buvo modelis Hebės statulai, prie kurios Melingas, interpretavęs Benvenutą Čelinį, triūsė scenoje geroką dalį vakaro. Šiai aktorei, oficialiajai tėvo meilužei, Diuma sūnus apsiėmė perdavinėti mažiau nei kuklias pašalpas.

Diuma tėvas Diuma sūnui:

Visų pirma pridedu laišką Morni. Toliau: ar tu davei ir ar gali duoti šimtą frankų Izabelei? Ji laukia nesulaukia tos nelaimingosios šimtinės!.. Kai tik gausi laišką, pasistenk tuoj atiduoti Izabelei šimtą frankų. Pasistenk, be to, išsiųsti man abi vazas, skulptūrinę grupę ir abu paveikslus... Izabelė žada čia mane aplankyti, tai užeik pas ją tą rytą, kai važiuos, padėk jai, – ji nepritýrusi keliauti... Jeigu važiuos, kaip tikiuos, antradienį, gali pasirūpinti, kad vazos būtų išsiųstos su jos bagažu. „Atsargiai, stiklas“...

Kaip šį kartą sutiks neprašytąją viešnią Mari Diuma, nekenčianti Izabelės Konstan? Nepataisomas donžuanas gerokai neri-

mavo. Savo viloje Vaterlo bulvare jis parašė laišką dukteriai, miegančiai viršutiniame aukšte, ir padėjo naktį jos kambaryje.

Diuma tėvas dukteriai Mari:

Mano meilute! Aš bijau, kad būsi nepatenkinta, jog nusprendžiau tau pranešti raštu, ko neišdrįsau pasakyti: *nors labai stengiausi, kad ši kelionė neįvyktų, Izabelė vis tiek atvažiuoja šįvakar!*

Kas dabar daryti, vaikeli? Jau keturios ar penkios dienos aš kremtuosi: nujaučiau – kai tik ji pasijus kiek sveikesnė, tuoj atlėks čia! Baisiausiai nenoriu, kad tu ant manęs pyktum, kaip buvo, jai atvažiavus aną kartą. Aš tave taip myliu, brangus vaikeli, kad tavo veido išraiška – man ir džiaugsmas, ir liūdesys. Taigi būk tokia ryžtinga – neskaudink manęs tas tris keturias dienas, kol ji čia bus. Tiktai kaip darysime su pietumis ir vakarienėmis? Jei tu nesėdėsi prie stalo, kaip paprastai, šalia manęs, man bus baisiai liūdna. Ar negalėtume valgyti tavo ateljė, kad kas nors užėjęs nelabai rastų?

Šiaip ar taip, valgytume užsidarę... Pagaliau, jei tau atrodys, kad taip geriau, aš galėsiu liepti – ta dingstim, jog ji serga, – kad man su ja vakarienę paduotų Aleksandro salone.

Daryk, kaip norėsi; tik pasistenk, kad man būtų kuo mažiausiai širdgėlos. Aš tave myliu labiau ir stipriau negu save patį, bet ir tie žodžiai dar nepasako toli gražu to, ką norėjau.

Diuma sūnus turėdavo išspausti iš Paryžiaus laikraščių tėvui priklausančias sumas, paskraidinti teatrų direktorius ir tarpais išblaškyti Izabelės įtarinėjimus – ji pavyduliavo poniai Gidi, Anai Bauer, Bertai, Emai, poniai Galatri, aktorėms, vaidinančioms Briuselyje, ir visoms Brabanto moterims. Kartais jis protestavo prieš tėvo „kombinacijas“ ar ponios Gidi reikalavimus. „Klausyk, bičiuli, – atsakydavo tėvas. – Aš turėjau vieną kitą meilužę. Tu jas pažinojai. Su visomis iš pradžių būdavai geruoju. Su visom pagaliau susipykdavai. Dar tebeturiu laišką, kur man rašei, kad ponia Gidi – žavi moteris...“

Diuma tėvas Diuma sūnui:

Izabelė žada rytoj tave aplankyti, o kartu užeisiu ir aš. Kurią valandą? Dar nežinau... Nė žodžio Izabelei apie mano užvakarykščią kelionę. Įspėk savo draugus, kad apie tai neprasitartų...

Mari Diuma, atžagarioji patikėtinė, buvo informuota apie dar vieną, labiau slepiamą, meilės ryšį. 1850–1851 metais Diuma tėvas jai prisipažino, kad ištekėjusi jauna moteris Ana Bauer laukia nuo jo kūdikio. Mari užėmė poziciją, kuriai tėvas nepritarė.

Diuma tėvas dukteriai Mari:

Brangioji Mari... Atsakydamas į tavo laišką, parašysiu keletą žodžių labai rimtai. Aš šiuo reikalu nevisiškai sutinku su tavo nuomone. Tu į jį žiūri jausmo požiūriu. Aš pasvarstysiu jį visuomeniniu, o svarbiausia – žmogiškuoju požiūriu.

Visų pirma kiekvienas atsakingas už savo nusižengimus ir net už savo negales ir neturi teisės versti dėl jų kentėti kitus. Jei dėl kokio nelaimingo atsitikimo ar fizinio trūkumo vienas ar kitas yra impotentas, jis turi kęsti visus to fizinio trūkumo padarinius ir vyriškai pasitikti visus iš to kylančius įvykius.

Jei moteris nusižengė, jei užmiršo tai, ką laikė savo priederme, ji privalo silpnumą atpirkti stiprybe, kaip kad nusikaltimas išperkamas atgaila. Bet prasižengusi moteris, taip pat ir vyras impotentas, neturi teisės savo nusižengimo ar savo nelaimės naštos užkrauti trečiam asmeniui.

Aš pareiškiau šiuos samprotavimus dar prieš tai, kai vaikas buvo pradėtas. Jie buvo pasverti ir išvados padarytos tokios: „Dėl savo vaiko aš rasiu jėgų viską pasakyti ir viską sutvarkyti". Taip apsisprendus, ir buvo pradėta būtybė, kuri, dar neatsiradusi pasaulyje, jau iš anksto žmonių smerkiama.

Nebuvo nieko lengviau, kaip neduoti gimti kūdikiui, kuriam jau dabar, kai pradėtas, bet dar neegzistuoja, atsisakoma suteikti vieta visuomenėje. Vaikų, gimusių iš svetimavimo, negali įteisinti nei tėvas, nei motina. Šis kūdikis bus gimęs iš dvigubo svetimavimo.

Kaip susiklostys jo gyvenimas, jei motina, tokios sveikatos, kad gali, anot jos pačios, tuoj tuoj mirti, o tėvas jau senas ir, pageidaudamas, kad jam būtų leista gyventi dar penkiolika metų, gal jau per daug reiklus. Taigi

vaikas keturiolikos metų amžiaus greičiausiai atsidurs gatvėje, be lėšų, vienui vienas.

Jei bus mergaitė, be to, graži, ji iš bėdos galės išsiimti bilietą policijoje ir pasidaryt kurtizane po dešimt frankų. Jei bus berniukas, jam teks vaidinti Antoni, kol taps galbūt Lasneru...*

Jei taip, atseit verčiau sunaikinti šią gyvybę, o dar geriau buvo, žinoma, jos visai nepradėti. Man būtų labai nesmagu, jei dirbtinio jausmingumo vada būtų priimtas toks nutarimas. Jis apverstų aukštyn kojom visas mano pažiūras į tai, kas teisinga ir neteisinga. Jį priėmus, tu iš dalies netektumei mano pagarbos ir, labai bijau, kartu su pagarba – visos mano meilės.

Vyras impotentas – bala jo nematė. Žmona pasirodė silpna – bala jos nematė. Bet niekas neišdrįs pasakyti: „Bala nematė vaiko, atsiradusio pasauly to nepajėgumo ar to silpnumo dėka“. Kiekvienas iš mudviejų šiame reikale kai kuo rizikavome. Ponia X rizikavo ištuokos byla, ir ji ryžosi jai taip tvirtai, kad ketino net atsiųsti man savo vedybų sutarties nuorašą, – to, beje, nepadarė. O man grėsė špagos dūris ar šūvis iš pistoleto, ir vis dar esu pasiruošęs priimti bet kokį iššūkį...

Tačiau reikalas nesibaigė tragiškai. Anri Baueris gimė 1851 metais*. Jam teks visą gyvenimą vadintis savo motinos vyro pavarde, bet veido bruožai ir charakterio didžiadvasiškumas aiškiai ir neginčijamai liudys Diuma tėvystę.

Pradėjęs Belgijoje rašyti „Memuarus“, Diuma ėmė rankioti dokumentinę medžiagą. Viskas gali praversti, net užgesusios meilės.

Diuma tėvas Diuma sūnui:

Brangusis, jei dar atsimeni eiles, kurias kadaise parašiau mažiukei Valdor, atsiųsk man. Norėčiau jas įdėti į savo „Memuarus“. Jei galėtum gauti jos Epitafiją, *norėčiau ir ją turėti...*

Kaip prisimename, romantiškoji Melani, nutraukdama meilės ryšį, sukūrė savo antkapio įrašą, bet apsigalvojo ir nemirė. Sielvarto šauksmas tapo literatūros gaminiu.

Trumpais poilsio tarpais Diuma tebesusitikdavo su tremtiniais. Belgo Kolaro namuose jis matydavosi su Hugo, Dešaneliu, Kinė, Arago. Jis dažnai pasėdėdavo su jais „Tūkstančio kolonų" kavinės terasoje. Praeiviai pažindavo Hugo, Diuma ir juos pagarbiai sveikindavo. Tremtiniai abejojo, ar užeidinėti į „Erelio" kavinę, – jos pavadinimas priminė Imperiją; bet Arago pasakė: „Erelis – visų didžių žmonių emblema". Hugo, nuo vaikystės erelių draugas, pritarė. „Erelio" kavinė tapo didžių tremtinių susitikimo vieta.

Vėliau ši grupelė suiro. 1852 metų liepos mėnesį Hugo išvyko į Džersio salą. Antverpene į garlaivį jį palydėjo ir Diuma tėvas. Jis ilgėjosi Paryžiaus. „Kas liks iš mūsų šimtmečio? – klausė Diuma. – Beveik nieko. Geriausi žmonės – tremtyje. Titas Livijus Briuselyje, o Tacitas Džersyje." Jis norėjo greičiau įforminti susitarimą su kreditoriais, kad Titas Livijus galėtų pargrįžti namo iškėlęs galvą. Diuma pasiūlė perleisti kreditoriams pusę nuosavybės teisių į savo kūrinius, esamus ir būsimus. Buvęs Istorinio teatro sekretorius Hiršleris, patyręs ir Diuma ištikimas buhalteris, išderėjo jam kiek palankesnes sąlygas: 55 procentai – Diuma, 45 procentai – kreditoriams. Bankroto sindikas rašė: „Ponas Aleksandras Diuma stengiasi kuo sąžiningiausiai ir stropiausiai išpildyti savo pasižadėjimus". Tai beveik atitiko tiesą.

1853 metų pradžioje susitarimas buvo pasirašytas, ir Diuma iškėlė savo briuseliškiams draugams puikius atsisveikinimo pietus. Kadangi namas Vaterlo bulvare buvo išnuomotas iki 1855 metų, jis pasiūlė juo naudotis Noeliui Parfė. Šis finansų ministras paprašė surašyti aktą, kad atsiskaitęs; bet valdovas visus kvitus įmetė į virtuvės krosnį. Montekristas, nors ir subankrutavo, netapo bankrotu.

II

Naujasis „Damos su kamelijomis" įsikūnijimas

Grįžęs į Paryžių, Diuma rado sūnų, apgaubtą nauja šlovės aureole. 1851 metais Aleksandras dar labai skurdo. Ir ne todėl, kad keletą paskutiniųjų metų būtų maža tedirbęs. Jis išleido eilių rinkinį („Jaunystės nuodė-

mės"). „Tie eilėraščiai nei geri, nei blogi, jie jaunuoliški", – sakė jis vėliau. Ne, jie beveik visi buvo akivaizdžiai prasti. Skaitytojai abejingai sutiko ir kitus autoriaus dalykus: ilgą apsakymą – neva humoristinį („Keturių moterų ir papūgos nuotykiai"), istorinį romaną „Tristanas rudplaukis", keistai įmantrią knygą „Regentas Miustelis". Pasisekimą turėjo tik „Dama su kamelijomis". Tačiau teko palaukti iki 1852 metų vasario, kol buvo suvaidinta pjesė, autoriaus parašyta pagal tą savo romaną.

Kaip prisimename, Diuma tėvas buvo įtraukęs pjesę į Istorinio teatro repertuarą. Direktorius Ostenas prieštaravo: „Tai tas pats „Bohemos gyvenimas" minus sąmojis". 1849 metais Istorinis teatras buvo uždarytas. Jaunasis Aleksandras siūlė rankraštį kitiems teatrams: *Gaîté*, Ambigiu, Vodeviliui, *Gymnase*. Niekur jam nepavyko. „Tai nesceniška", – sakė teatro šulai. „Tai nemoralu", – sakė visuomenės šulai.

Jis mėgino suvilioti geru vaidmeniu garsiąją aktorę Viržini Dežazė – sąmojingą grizetę, garbinamą publikos. Tačiau Dežazė buvo daugiau kaip penkiasdešimt metų amžiaus ir nestigo sveiko proto. Ji pasakė, kad vaidmuo puikus, bet galėtų jį vaidinti tik tada, jei būtų dvidešimt metų jaunesnė, jei pjesėje būtų kupletų, o atomazga – laiminga. Ji pranašavo dramai pasisekimą, bet, anot jos, „reikia trijų sąlygų: kad revoliucija panaikintų cenzūrą, kad Fechteris vaidintų Armaną, o aš nevaidinčiau Margeritos, nes atrodyčiau juokinga".

Šarlis Fechteris, jaunas ir žavus aktorius, romaus ir melancholiško veido, pavergė Dežazė širdį vieną vakarą, kai vaidino kapitoną Febą de Šatoperą „Paryžiaus katedroje". Iki pat nusileidus uždangai, jis, neatitraukdamas akių, žiūrėjo iš scenos į jau gerokai pagyvenusią aktorę; ji atėjo ir kitą dieną, ėjo žiūrėti spektaklio visą savaitę. Jiedu tapo meilužiais. Fechteris buvo neseniai vedęs, Dežazė dukart vyresnė už jį. Bet ji dar atrodė patraukli, teatre tebeturėjo neribotą valdžią, o jaunąjį Fechterį graužė garbės troškimas.

Viržini Dežazė Šarliui Fechteriui:

> *Diepe tu gavai tik devyniasdešimt šešis frankus! Bet juk tai baisu, nors aš ir žinau, kad miestpalaikis – niekai. Diepo moterims labiau patinka svetainės negu spektakliai... Tačiau devyniasdešimt šeši frankai per maža!.. Kodėl, beje, mums važinėti dviese? Tau tik padaugėja išlaidų, ir netenki*

poetiškumo aureolės. Publika nemėgsta porelių... Reikia būti vienišam, reikia būti laisvam, norint paveikti jos išsekusią romantinę vaizduotę. Liūdna, bet taip yra...

Dežazė davė Diuma sūnui gerą patarimą – Armano Diuvalio vaidmeniui imti Fechterį. Bet reikėjo dar ir teatro. 1850 metais nepavyko jo susirasti; kadangi tėvas dabar jau nebegalėjo paremti, Aleksandrui vis labiau stigdavo pinigų. Jis labai paniuro. Kartais praleisdavo vakarus „Mabijo šokių" sodelyje. Trenkiant orkestrui, gražuolės merginos šokdavo su krautuvių pardavėjais. Prisižiūrėjęs į dvidešimtmetes būtybes, „kurioms iš visų odos porų sunkėsi geidulingumas", Aleksandras nelinksmai susimąstydavo. „Kaip padaryti, kad jos nebūtų tokios, kokios yra, ir nejaudintų tų visų patinų? Kokias aistras jos sukelia! Kiek kraujo liejasi, joms praėjus!.. Kokią bjaurią slaptą mintį galėjo turėti gamta, kurdama grožį, jaunystę ir meilę?"

Jis galų gale liūdnai nukišo rankraštį į stalčių. Bet 1850 metų sausio 1

dieną jį dar sykį perskaitė. Anksti rytą aplankė Mari Diuplesi kapą. Jo ateitis buvo miglota; jis švaistė savo proto ir širdies jėgas nedidelės vertės kūriniams bei žygiams. Vargšė mergina kapo gilumoje išklausė jo pasipasakojimų. Grįžęs namo, jis nuleido žaliuzes, užsižibino žvakes ir vėl ėmėsi pjesės. Paskui, kai užėjo bičiulis Miro, jis perskaitė jam „Damą su kamelijomis". Abu apsiverkė. Pjesė tad pavyko. Tačiau kas sugebės įžiūrėti jos privalumus – ir išdrįs ją girti?

Bent kiek vėliau, 1850 metų pavasarį, eidamas Italų bulvaru pro „Kardinolo" kavinę, Aleksandras pastebėjo sėdint prie staliuko aktorių Ipolitą Vormsą ir storąjį Bufė – bohemos Lukulą, vieną tų teatro direktorių, kurie nieko nenustebina, nei tapę staiga milijonieriais, nei viską prakišę. Bufė pakvietė jaunąjį Diuma prisėsti.

– Vormsas man sakė, kad iš savo „Damos su kamelijomis" padarėte puikią pjesę. Netrukus aš vėl tapsiu Vodevilio direktorium; palaikykit man pusmetį savo pjesę – prižadu ją suvaidinti.

Laikas ėjo. 1851 metus paženklino meilė su grafiene Neselrode ir kelionė į Vokietiją. Aleksandrui grįžus, Bufė, kaip ir numatė, buvo jau Vodevilio direktorius ir liepė repetuoti pjesę. Fechteris sutiko vaidinti Armaną. Margeritos Gotjė vaidmuo buvo pavestas Anaisai Fargė. Ji buvo, be abejo, graži, bet erzino Diuma savo kvailumu.

– Ak, sakykite, – paklausė ji, – nejaugi ta mergina spjaudys plaučiais per visus veiksmus?

– Atsiprašau, panele, prie tokio nemalonaus kraštutinumo ji prieina tik penktame veiksme.

– Na, gerai. Bet, kadangi jūs sukinėjotės tokioj aplinkoj, gal malonėsite man duoti kai kurių nurodymų apie tų merginų įpročius, – jie man visiškai nepažįstami.

– Dievaži, panele, jei jūs su jais nesusipažinote lig šiol, kol dar esate tokio amžiaus, niekad ir nesusipažinsite.

Ji pasidarė tokia nepakenčiama, kad autorius su direktorium vienu balsu nutarė ieškoti kitos Margeritos. Fechteris patarė kreiptis į ponią Doš.

– Gera mintis! – tarė Bufė. – Doš be galo patraukli. Personažas kuo tinkamiausias. Bet kaip, po velnių, ją surasti? Nežinau, kur ji dingo.

– O aš žinau, – tarė Fechteris. – Ji Anglijoje. Nuvyksiu jos pakviesti.

Ponios Doš gyvenimas klostėsi itin nepaprastai. Mari Šarlota Eženi, mergautine pavarde Plankė, buvo kilusi iš airių bajorų šeimos, įsikūrusios Belgijoje. Ten ji ir gimė. Kai jai buvo keturiolika metų, mirė tėvas, ir ji nusprendė „duotis į teatrą“. Jai čia sekėsi. Septyniolikos metų ji ištekėjo už kompozitoriaus Aleksandro Došo[1], Vodevilio vyriausiojo dirigento, keturiasdešimtmečio našlio, bet tos vedybos baigėsi katastrofa. Po dvejų metų Došas emigravo į Rusiją, palikęs žmoną – dar kone vaiką, – kuri jį nepaprastai mikliai apgaudinėdavo. Publika tebeplojo „mažiukei Doš“, jos gulbės kaklui ir laibam liemenėliui. Artistė aristokratė nuostabiai gražiai rengėsi, susidarė puikią biblioteką, pirkdavo meistrų paveikslus ir sušelpdavo bėdoje atsidūrusius kolegas.

Nusivylusi vaidmenimis, kurie jai buvo siūlomi Paryžiuje, ji išsikėlė į Londoną, žadėdama, kaip kalbėta, jau nebesirodyti scenoje. Fechteris nuvyko pas ją pasišnekėti dėl „Damos su kamelijomis“. „Visos Paryžiaus aktorės atsisakė to vaidmens. Ar nebandytumei tu jį paimti?“ Ji pasiklausė pjesės, plojo, verkė, tuoj susidėjo lagaminus ir, atvykusi į Paryžių, kitą dieną jau ėmė repetuoti. „Nieko jai nestigo, – sakė vėliau Diuma sūnus, – nei jaunystės, nei žavesio, nei grožio, nei talento... Kai ji vaidino šį vaidmenį, atrodė, kad pati jį parašiusi.“ Tačiau direktorius Bufė šnekėjo ne per daug drąsinamai.

[1] Aleksandras Pjeras Žozefas Došas (1799–1849). Jo žmona, kuriai visą gyvenimą sekėsi dvejais metais mažinti savo amžių, gimė Briuselyje 1821 m., mirė Paryžiuje 1900 m. (*Aut. past.*)

– Na, gerai, – sakė jis poniai Doš. – Vaidinsite „Damą“ pakaitom su „Uistiti“, vadinasi, kas antrą dieną ir galbūt iš viso tik kokius dvylika ar trylika kartų.

Kiti atlikėjai nerimastavo. Jiems atrodė, kad siužetas dėl per didelio drąsumo nebus priimtinas. Cenzūra – deja! – irgi laikėsi tos nuomonės. Rūstus ir iškilmingas Leonas Fošė, buvęs 1851 metais vidaus reikalų ministru, uždraudė pjesę. Tai įvyko dar prieš valstybinį perversmą, kai Diuma tėvo santykiai su princu-prezidentu buvo dar gana geri. Sūnus nusiminęs paprašė tėvą, kad nueitų užtarti. Tačiau cenzorius ponas de Boforas pareiškė, kad negalįs leisti įvykti tokiam skandalui, jau vien tik rūpindamasis Diuma reputacija.

– Jei leisime vaidinti šitokią pjesę, tai publika, dar nepasibaigus antram veiksmui, ims mėtyti į sceną kėdes.

– Kada nors, – tarė Diuma sūnus, – atsiras pakankamai protingas ministras ir duos sutikimą vaidinti mano pjesę. Kviečiu jus atvykti tada į spektaklį – jis turės milžinišką pasisekimą.

– Labai jums to linkiu, pone, bet nemanau, kad to sulauksime.

Londone ponia Doš buvo gerai pažįstama su Liudviku Napoleonu ir jo dabartiniu vidaus reikalų ministru Persinji. Ji ėmėsi ginti *savo* pjesę.

– Tegul tai mergytei atiduoda jos vaidmenį, – pasakė Persinji.

Į vieną repeticiją atėjo Morni. Jis buvo ne iš baikščiųjų. Ir tik paprašė, „norėdamas apsidrausti“, kad autorius atneštų dorovingumo liudijimą su trijų kompetentingų rašytojų parašais. Diuma sūnus nuėjo pas Žiulį Žaneną, Leoną Gozlaną ir Emilį Ožjė; rašytojai perskaitė pjesę ir ją rekomendavo. Bet ir šios trijulės išduotas pažymėjimas nepadėjo – Leonas Fošė liko neperkalbamas. Stojo gruodžio 2-oji. Liudvikas Napoleonas pasiskelbė prezidentu iki gyvos galvos, vėliau tapo imperatoriumi. Morni užėmė Fošė vietą. Į trečią dieną po savo paskyrimo imperatoriaus įbrolis davė leidimą vaidinti pjesę.

Ji turėjo nepaprastą pasisekimą; autorių audringai šaukė į sceną, „apmėtė, – anot Teofilio Gotjė, – drėgnomis nuo ašarų gėlėmis, kurias moterys nusiplėšdavo nuo krūtinės“.

Pagaliau Mari Diuplesi susilaukė paminklo, kurio mes jai pageidavome. Poetas atliko skulptoriaus darbą, ir vietoje kūno turim sielą, kurią žavingai įkūnija ponia Doš... Didžiausią garbę poetui teikia tai, kad visuose penkiuose jo pjesės veiksmuose nėra nei menkiausios intrigos, nei menkiausios staigmenos, nei menkiausios komplikacijos... O idėja tokia pat sena

kaip meilė, – ir tokia pat amžinai jauna. Tiesą sakant, čia ir ne idėja, o jausmas. Gudragalviai turbūt nepaprastai stebėsis šios pjesės pasisekimu, nes negalės jo paaiškinti – jis niekais paverčia visas jų teorijas. Nemirtingoji įsimylėjusios kurtizanės istorija, tu visada gundysi poetus!.. Didelio sumanumo reikėjo, kad būtų galima nūdien, kai viešpatauja angliškas ir ženevinis cant[1]*, pavaizduoti teatre šiuolaikinio gyvenimo scenas tokias, kokios vyksta tikrovėje, nedailinant jokiais išsisukinėjimais... Dialogas kupinas gyvų sąmojų, kurie stebina netikėtumu, apstus puolimų ir priešpuolių, replikos kibirkščiuoja ir žvanga kaip susikryžiavusios špagos. Visur justi jaunas guvus protas, nemarinuojantis savo sąmojų po trejus metus užrašų knygutėje, laukdamas, kol atsiras proga juos panaudoti...*

Ponia Doš iš tikrųjų apalpo, o Fechteris besikarščiuodamas sudraskė jai nėrinių už šešis tūkstančius frankų. Prie durų Aleksandro laukė būrys draugų – eiti atšvęsti pasisekimo. Bet autorius atsiprašė. „Aš vakarieniauju su viena moterim", – tarė jis. Ši moteris buvo jo motina Katrina Labė. „Tą vakarą puotavome kaip Venecijoje! Nuostabūs patiekalai – griežinys kumpio, lęšiai su aliejumi, šveicariškas sūris ir džiovintos slyvos. Dar niekad savo gyvenime nebuvau taip skaniai vakarieniavęs!" Tėvui, kuris nenorėjo keltis iš Briuselio, kol nebus pasirašytas susitarimas su kreditoriais, jis telegrafavo: „Didelis didelis pasisekimas! Toks didelis, kad man atrodė, jog esu vieno iš tavo kūrinių premjeroje!" Diuma tėvas atsakė: „Geriausias mano kūrinys esi tu, mielas vaikeli!"

Bent kiek vėliau Dežazė, lankydamasis Briuselyje, nuėjo į „Damos su kamelijomis" premjerą ir teatre susitiko Diuma tėvą. Jis švytėjo iš džiaugsmo.

Diuma tėvas Diuma sūnui:

Mielas draugužėli! Vakar visą vakarą kalbėjau su ponia Paska apie tave, tavo pasisekimą, tavo vainikus, apie tai, kaip publika tavė šaukė ir šaukė į sceną, apie ponios Doš talentą, apie Fechterio genialumą.

[1] Šventeiviškumas.

Visa tai puiku. Ponia Paska sakė, kad tu dukart mateisi su Morni. Pasistenk vis dėlto gauti kryžių[1]. Nepakenks jį turėti... Visame šiame reikale matau, beje, vieną teigiamą dalyką: kad tau atsiras kiek ne kiek pinigo ir galėsi trupučiuką švariau pagyventi. Kai tiktai ką sugriebsi, atiduok šimtą frankų, kuriuos tau anądien įteikiau (per Angeno gatvę) į Lavalio gatvę...

Gotjė – ne vienintelis kritikas, gyręs „Damą su kamelijomis". Žiulis Žanenas pažymėjo „gyvą toną, gryną tiesą, kurių dėka ši teatro pjesė apie lengvą meilę tapo literatūriniu įvykiu". Ponas Priudomas* buvo šokiruotas ir puolė autorių, kam išgarbinęs kurtizanę. Vodevilyje kitais metais buvo pastatyta pjesė-antitezė, Teodoro Barjero ir Lamber-Tibu „Marmuro merginos", kur buvo kaip reikiant prigriebtos laisvo elgesio „panos": „Velniai griebtų! Ar neužteks pagaliau viso to? Nagi, panelės, traukitės žmonėms iš akių, pavažiuokite truputį į šalį su savo karietomis! Duokit kelią doroms moterims, kurios vaikščioja pėsčios!"

Iš tiesų, rašydamas „Damą su kamelijomis", Diuma sūnus neketino nei pulti, nei ginti kurtizanių. Jis tuo metu tik skaudžiai išgyveno žavingos ir silpnos būtybės mirtį, – būtybės, kurią mylėjo. Jis pavaizdavo gyvenimą ir savo paties širdį. Argi ta mirtis buvo amorali? Ar tas mėginimas atpirkti savo nuodėmes peiktinas? Kodėl? „Autorius čia nesideda nei advokatu, nei valstybės gynėju; jis tik menininkas, ir tatai daug geriau..." Jis virpa iš simpatijos savo pavaizduotajam modeliui. Jis neteisia savo herojės; jis kupinas jai draugiškumo ir gailesčio. Tik jau daug vėliau autorius pakeis požiūrį į pjesę, – romantiškasis jaunuolis sendamas taps negailestingu moralistu.

[1] Diuma sūnus buvo apdovanotas ordinu tik 1857 m. rugpjūčio 14 d. (*Aut. past.*)

III

„Muškietininkas“

Tavo kūryba – veržli, spindulinga,
Šviesi kaip diena, įvairi ir džiaugsminga.
Viktoras Hugo

Nuo istorinių sukrėtimų visuomenėje atsiranda gilių plyšių. Tie, kuriems užtenka jėgų, juos peržengia, bet ne visada jie jaučiasi gerai kitoje pusėje. 1848 metų revoliucija nužymėjo aiškią ribą Prancūzijos gyvenime. *Dekoracijų pasikeitimas*: dangiškasis mašinistas užtraukia į kryžkreižes Liudviko Pilypo dvarą. *Aktorių pasikeitimas*: valdo nauji žmonės. Pakinta publikos skonis. Viktoras Hugo susidoroja su padėtimi puikiai: tremtyje jo kūryba atsinaujina – prisisunkia politinės kovos patoso. Balzakas nusišalina, miršta penkiasdešimt vienerių metų amžiaus. Diuma tėvas grįžta iš Briuselio vis toks pat kupinas pasitikėjimo savim ir planų.

Jis nekantrauja greičiau vėl atsidurti tarp draugų, bulvaruose, mėgstamam bruzdesy. Bet iš ko gyvensi? Pirmiausia jam kyla sumanymas įsteigti vakarinį laikraštį „Muškietininkas“. Prenumerata – 36 frankai Paryžiuje, 40 frankų provincijoje. Redakcija „Aukso namuose“, Lafito gatvė, Nr. 1. „Aukso namai“, žinoma, pagal to pat pavadinimo garsų restoraną; priešais keturkampiame bokšte įsikūrė redakcija, o bute viršum jos – Aleksandras Diuma. Laikraščio pavadinimas vykęs. Publikai jis tuoj priminė Diuma tėvą ir jo garsiausiąjį romaną. Prie antraštės – sėdinčio muškietininko vinjetė. Pirmajame numeryje paskelbta, kad išeina penkiasdešimt tomų Aleksandro Diuma „Memuarų“. „Penkiasdešimt tomų! – sušuko Meri. – Tai dvidešimt penki buteliai vandenėlio, kurį jis nori sugirdyti publikai...“ Neabejotina, kad „Memuaruose“ nestigs ir „skiedalo“, kad stiprus Diuma temperamento vynas bus atmieštas, bet publika mėgo Diuma „skiedalą“; o be to, kitų laikraščio bendradarbių sąrašas atrodė šauniai: Aleksandras Diuma sūnus, Žeraras de Nervalis, Oktavas Fejė, Rožė de Bovuaras, Morisas Sandas, Anri Rošforas, Alfredas Aslinas, Oreljenas Šolis ir Teodoras de Banvilis. Jau nuo pirmųjų numerių buvo aišku, kad laikraštis turi pasisekimą.

– Šiuo metu steigti laikraštį? Neįmanoma! – sprendė augurai.

– Jei būtų įmanoma, argi aš to imčiausi? – atsakydavo Diuma.

Pirmame „Aukso namų" aukšte ant durų buvo prismeigta balta kortelė su užrašu paties įstaigos viršininko ranka: MUŠKIETININKAS. – *Prašom pasukti rankeną.* Pasukdavai rankeną ir įeidavai į nedidelį prieškambarį, kur buvo paprastas pušinis stalas ir du trys kontoros tarnautojai. Neva už „kasos" ant šiaudinės taburetės iškilmingai sėdėjo Mišelis, buvęs „Montekristo" pilies sodininkas. Kodėl būtent Mišelis? Reikėjo sąskaitybos darbuotojo – į tą vietą buvo priimtas sodininkas. „Bus kaip tik gerai, – tarė Diuma. – Mišelis nemoka skaičiuoti. Paskirsiu jį „Muškietininko" kasininku." Iš tikrųjų nemokėjimas skaičiuoti čia nieko nekenkė – kasa būdavo visada tuščia. Diuma įsteigė „Muškietininką", teturėdamas kapitalo tris tūkstančius frankų, ir laikraštis niekam nieko nemokėjo.

Tačiau „Muškietininkas" vis dėlto diena iš dienos išeidavo. Kokiu stebuklu? Redakcijoje pinigų nematyti, bet nei popieriaus, nei plunksnų nestigo. Tarnautojai, niekad negaudavę algų, ištikimai liko savo vietose. Diuma tik žadėjo visiems šlovę, sakė „tu" – ir visi dirbo. Pradžioj administratorius Martinė kartais suglumęs atlėkdavo pas Diuma pranešti:

– Ponas Diuma, aš neturiu pinigų.

– Kaip? – nustebdavo Diuma. – O prenumerata? O pardavimas atskirais numeriais?

– Brangusis maestro, prieš dešimt minučių jūs iš manęs paėmėte tris šimtus frankų, įplaukusių šįryt.

– Na, žinoma! Vakar aš atidaviau rankraščių už tūkstantį frankų.

Ir iš tikrųjų Diuma, gyvenąs ketvirtame aukšte, per dienų dienas sėdėjo už pušinio stalo, vilkėdamas tik kelnes su kilpelėmis bei rausvus marškinius, ir be atvangos rašė ištisus kilometrus „Memuarų". Jam buvo malonu vėl atgaivinti savo tėvą, motiną, anų laikų Viler Kotrė, savo vaikystę girioje, brakonierius, savo pirmuosius žingsnius teatre. Ta proga jis škicavo portretus: Leveno, Udaro, Liudviko Pilypo, Mari Dorval. Jis darė ilgus nukrypimus, pasakodamas Bairono gyvenimą, Viktoro Hugo jaunystę. Visa tai buvo be jokios sistemos, bet gyva, spalvinga, patrauklu, o kai kurie puslapiai (pavyzdžiui, apie Dorval) – išėjo tiesiog puikūs. Vienu metu su atsiminimais jis spausdino romanus „Paryžiaus mohikanai" (bendradarbiaudamas su Bokažu), „Jehu broliai", seriją „Didieji žmonės su chalatu", kuriai, pasiėmęs bloknotą, nuėjo imti interviu ir iš Delakrua. Šis aimanavo: „Tas baisusis Diuma, neišleidžiantis iš nagų sa-

vo grobio, atsibeldė pas mane vidurnaktį su bloknotu rankoj. Dievas žino, kaip jis panaudos įvairias smulkmenas, kurių per kvailumą jam pripasakojau. Aš jį labai myliu, bet pats esu iš visai kitokios tešlos..."

Skaitytojai vis dar buvo Diuma ištikimi, ir „Muškietininko" tiražas pasiekė dešimt tūkstančių egzempliorių, o turint galvoj anuos sunkius laikus tai buvo daug. Net rimčiausi žmonės domėjosi laikraščiu. Lamartinas rašė Diuma: „Jūs klausiate, kokios nuomonės esu apie Jūsų laikraštį. Nuomonę aš turiu apie dalykus, kurie žmogui įmanomi, bet neturiu apie stebuklus. Jūs atlikote kažką viršžmogiška. Mano nuomonė – tai šauktukas! Žmonės ieškojo *perpetuum mobile* – amžinojo variklio, bet Jūs atradote kai ką geresnio: meną *amžinai stebinti*. Sudie. Gyvuokite, tai yra rašykite. Aš nesiliausiu Jus skaitęs..." Viktoras Hugo atsiuntė jam iš Džersio salos savo popiežiškąjį palaiminimą: „Brangusis Diuma, skaitau Jūsų laikraštį. Jūsų asmeny mums grįžta Volteras. Tai milžiniška paguoda pažemintai ir iškankintai Prancūzijai. *Vale et me ama*[1]."

Iš pradžių laikraščio reikalai buvo tokie geri, kad galingieji laikraščių leidyklų direktoriai Milo, Vilmesanas pasisiūlė atpirksią iš Diuma „Muškietininką", palikdami jį kaip bendradarbį su labai dideliu atlyginimu. Tai buvo jam nenumatytai puiki proga ir garantija prieš jo kvailystes. Jis atsisakė gana išdidžiai: „Brangusis kolega, – rašė jis Vilmesanui, – tai, ką tu man siūlai ir ką siūlo Milo, tas tikrai geras, auksinės širdies žmogus, labai puiku... Bet aš visą gyvenimą svajojau turėti savo laikraštį, visiškai savo; galų gale jį turiu, ir jis man gali duoti mažiausia milijoną frankų per metus. Dar nepaėmiau nė vieno su už savo straipsnius; skaičiuojant po keturiasdešimt su už eilutę, nuo „Muškietininko" įsteigimo dienos aš uždirbau du šimtus tūkstančių frankų; tą sumą ramiai palieku kasoje, kad po mėnesio galėčiau iškart paimti penkis šimtus tūkstančių. Esant tokiom aplinkybėm, man nereikia nei pinigų, nei direktoriaus; „Muškietininkas" – aukso kasykla, ir aš ketinu ją eksploatuoti pats vienas..."

Stebuklai negali būti amžini – tada jie nebūtų stebuklai. Net ištikimiausiems bendradarbiams nusibodo, kad vietoj atlyginimo mokama tik draugišku „tujinimu". Jie ėmė vienas po kito dingti. Prenumeratoriai – taip pat. Jie buvo vaišinami *tik* Diuma tėvu. Kad ir labai jį mėgdami, nenorėjo jo viralą padaryti savo *vieninteliu* dvasios penu. Galų gale masiškai atsisakė redakcinis personalas ir net kontoros tarnautojai.

[1] Būk sveikas ir mylėk mane (*lot.*).

Diuma karčiai skundėsi jų „nedėkingumu". „Muškietininkas" susilikvidavo 1857 metais.

Ieškodamas paguodos, Diuma dažnai lankydavosi aukštojoje draugijoje, pietaudavo mieste ir gėrėdavosi savo paties gražbyliavimu. Jis „iškalbėdavo" straipsnius, kurių neturėjo kur rašyti. Jį galėdavai sutikti pas princesę Matildą, kuri, kad ir Napoleono III pusseserė, leisdavo savo namuose maištauti prieš Antrąją imperiją. Diuma čia dėdavosi politiniu veikėju; tvirtindavo, kad dėl savo populiarumo esąs toks pat galingas kaip ir imperatorius. „Vadinkite mane tiesiog Diuma, – sakydavo jis princesei Matildai, – štai jau dvidešimt penkeri metai, kaip aš to dėlei triūsiu."

Jis kurdavo politines epigramas:

Abu – dėdė ir sūnėnas –
Imperatoriai genialūs.
Valstybes sutaršė vienas,
Kitas taršo kapitalą.

Tai nepatiko nei princesei, nei pasipūtėliui Vjel-Kasteliui, kuris piktai pasižymėjo savo „Dienoraštyje": „Didelė klaida, kad priiminėjamas Diuma ir leidžiama jam šnekėti tokiu aukštu tonu". Tačiau ir princesių, ir minios akyse Diuma tebebuvo didysis Diuma. Apie Napoleoną III jis atsiliepdavo su panieka: „Hugo, – sakė jis, – išspausdino puikių dalykų apie Napoleoną; aš apie jį dar stipriau pasisakau savo „Memuaruose"... Tam komedininkui pritrūko drąsos išsilaikyti užimtoj pozicijoj, kai pasišovė į imperatorius; leido save kuo kvailiausiai suimti. Reikėjo jam padaryti taip, kaip padariau aš, – apsiginkluoti pistoletu. 1830 metais aš vienas užėmiau Suasono miestą, prigrasinęs komendantui, kad paleisiu jam kulką į kaktą..."

Galų gale Diuma ir pats tuo patikėjo.

Jis koneveikė imperatorių, kad šis nepakankamai gerbiąs menininkus. Po vieno jo smarkaus išpuolio prieš režimą kažkas paklausė princesę Matildą, ar tik ji nesusipyko su Diuma. Ji atsakė šypsodamasi: „Atrodo, kad susipykau mirtinai... Šiandien jis pas mane vakarieniauja". Nuo 1857 metų ji ėmėsi globoti Diuma sūnų. Norėjo jį pristatyti imperatoriui, kad apdovanotų ordinu. Jaunasis Diuma atsisakė teisindamasis, kad esąs

išdidus, drovus. Vis dėlto 1857 metų rugpjūčio 14 dieną jis buvo apdovanotas; rekomenduojantįjį asmenį jis pasirinko tėvą.

Diuma tėvas Diuma sūnui:

> *Brangus vaikeli! Prieš tris dienas gavau tau kryžių ir leidimą tave pakelti į kavalierius. Kai grįši, apsikabinsiu tave truputį švelniau, negu paprastai, jei tat įmanoma, – ir ceremonija bus atlikta.*

Progų pasididžiuoti Diuma tėvui nestigo. Atvykusios į Prancūziją Anglijos karalienės buvo paklausta, kokią pjesę ji norėtų pamatyti suvaidintą jos garbei Sen Klu scenoje. Viktorija pasirinko „Sen Siro namų auklėtines". Ši komedija ir buvo pastatyta per oficialų vakarą pilyje, ir monarchė pareiškė esanti sužavėta. „Aš žinau, – sakė Diuma (imperatorius jo nepakvietė), – aš žinau, kas karalienei būtų buvę dar įdomiau, negu pasižiūrėti mano pjesės, – pamatyti mane patį, ir man, tiesą sakant, tat irgi būtų buvę malonu... Tokia nepaprasta moteris, kuri taps galbūt garsiausia mūsų šimtmetyje, turėjo susitikti su pačiu didžiuoju Prancūzijos žmogumi. Gaila, kad ji išvyksta nepamačiusi, kas mūsų šaly geriausia."

Diuma tėvui nebuvo paslaptis, kad Diuma sūnus dažnai aplanko Katriną Labė. Buvusioji baltinių siuvėja iš Italų aikštės, pasitraukusi nuo darbų, oriai karšo. Kadangi „Dama su kamelijomis" turėjo didelį pasisekimą, jaunasis dramaturgas įstengė apgyvendinti motiną Paryžiaus vakariniame priemiestyje Neji, Orleano gatvėje, Nr. 1. Butas buvo kampinis, saulėtas, langai žiūrėjo į Bulonės mišką. Iš pradžių ji dar laikė nedidelę skaityklėlę Mišodjerės gatvėje. Doringasis Aleksandras, pavyzdingas sūnus, liko taip pat ištikimas ir pagarbus Melani Valdor bičiulis. Ji spausdino knygą po knygos; jos romanai ir pjesės susilaukdavo itin garbingo pasisekimo. Fransua Žozefas Valdoras, kuriam žmonos pastangų dėka buvo lemta gyventi tolimose įgulose, baigė savo karinę karjerą kaip Ekso salos komendantas.

Su dideliu triukšmu leidžiami Aleksandro Diuma Pirmojo „Memuarai" užgavo dvi moteris, kurios iš tikrųjų tik ir buvo jį mylėjusios. „Memuarų" autorius visiškai neužsiminė apie Katriną Labė. Norėdamas kaip nors įpinti į pasakojimą jųdviejų sūnų, jis pasitenkino tik šitokiu

žodžių žaidimu: „1824 metų liepos 29 dieną, kai Palė Rojalyje išvydo pasaulį kunigaikštis Monpansjė, man Italų aikštėje gimė Šartro kunigaikštis..." Motinos pavardės jis nė nepaminėjo. Melani Valdor paskaitė apie save šias menkinamas eilutes: „Kurdamas „Antoni", buvau įsimylėjęs vieną moterį, anaiptol ne gražuolę, bet aš jai baisiai pavyduliavau... nes ji buvo tokioj padėty kaip Adelė, – jos vyras karininkas tarnavo armijoje..."

Autorius tarsi pramogos dėlei įžeidžiamai sumaišė dvi savo 1830–1831 metų meilužes. Kaip prisimename, Belė Krelsamer teatre vadinosi Melani Ser. Aleksandro Diuma „Memuaruose" jo nesantuokinės dukters motina *visur* vadinama Melani S***. „Mano kelionės draugė ketino su manim sudaryti nuomos sutartį trims, šešiems, devyniems mėnesiams. Vargšė Melani, gal ji ir neklydo!.." Išėjus tam tekstui, ponia Valdor, garbi senelė, artėjanti į šešiasdešimtmetį, buvo tik ką netekusi vienintelės dukters ir augino vaikaitį. Ji piktinosi.

O jo teisėtoji žmona Ida Ferjė, prisibylinėjusi su „ponu Diuma, Aleksandru", tebegyveno Italijoje itin plačiai, išlaikoma kunigaikščio Vilafrankos, dar labiau įsimylėjusio ir dosnesnio nei pirma. Skaitytojas prisimena, kad Diuma, dar tik užmezgęs meilės ryšį su Ida Ferjė, atsivežė ją į Noaną, kur jaunoji aktorė sugebėjo patikti Žorž Sand. Kai 1855 metų kovo mėnesį garsioji rašytoja, keliaudama po Italiją su sūnumi (Morisu Sandu) ir intymiuoju sekretoriumi (Aleksandru Manso), atvyko į Romą, ji rado čia savo „brangiąją Idą", kuri atėjo jos pasitikti, nešina gėlėmis. Iš Žorž Sand 1855 metų užrašų knygelės sužinome, kad penktadienį, kovo 30 dieną, rašytoja buvo svečiuose pas šią savo draugę. Moterys vos neuždusو besiglėbesčiuodamos, visą valandą apkalbinėjo savo vyrus (Diudevaną ir Diuma), paskui nuvyko vakarieniauti į Fraskatį su Morisu, Manso ir kunigaikščiu Vilafranka. Balandžio 19 dieną Žorž vakarieniavo „draugijoje" pas ponią Diuma ir tą vakarą apibūdino šiais keturiais žodžiais: „Poetinės istorijos. Muzika. Autografai".

Manso dienoraštis, 1855 metų balandžio 22 dieną:

> *Vakaras pas ponią Diuma. Vakarienė. Aleksandro muzika. Buvo baronas de Gasijodas, kunigaikštis donas Pjetras, kažkoks skulptorius ir du kunigai, vienas – aistringas šuolininkas. Gausybė makaronų... Atsisveikinome vienuoliktą valandą, pasiėmę kumpio ir pyragaičių. Žavus vakaras.*

Pirmadienį, balandžio 23 dieną, Žorž Sand išvyko iš Romos. Ji pasižymėjo užrašų knygelėje: „Atsisveikinimas pareikalavo daug laiko. Atėjo Ida, kunigaikštis ir baronas. Vos neužspaudėme vieni kitų glėbyje. Jie baisiai malonūs..."

1857 metais kunigaikštis Vilafranka, norėdamas pagyventi keletą mėnesių Paryžiuje, išsinuomojo ten gražią vilą su kolonomis Gabrielio aveniu, Nr. 38 – ji dar tebėra ligi šiol. Ida sirgo; iš pradžių manyta, kad tai vandenė, bet iš tikrųjų buvo gimdos vėžys, nuo kurio ji netrukus ir mirė. Jos „žavusis princas" (anot Žorž Sand) atsidavęs ją slaugė ir pakvietė jos apžiūrėti įžymiausius gydytojus. Kai Ida paskutinį kartą gyveno Prancūzijoje, jos santykiai su Diuma tebebuvo kaip „kreditoriaus su skolininku". Grįžus į Italiją, jos liga ėmė pašėlusiai progresuoti. Genujoje, Pikaso name, Akva Solos gatvėje (Paguodos bažnyčios parapija) ji gavo paskutinius sakramentus ir atidavė Dievui sielą 1859 metų kovo 11 dieną.

Žorž Sand kunigaikščiui Vilafrankai, 1859 metų kovo 14 dieną:

Mano mielas, nelaimingasis bičiuli! Mes visai nusiminę... Dieve, koksai smūgis Jums ir kokia širdgėla, koks neapsakomas liūdesys visiems, kurie ją pažinojo. Tokia didi siela, toks platus protas! Kaip daug Jūs netekote... Ką dabar ketinate daryti? Juk negalite likti ten, kur viskas kiekvieną gyvenimo valandėlę Jums primintų ją. Reikia grįžti į Prancūziją, į Paryžių... Čia galėsit pasikalbėti apie ją su mumis taip kaip su niekuo kitu... Jei galėtume paspausti Jums ranką, tai būtų paguoda mirtinam liūdesy, kuris mus visus tris apėmė...

Tapęs našliu, Diuma kurį laiką nieko nežinojo apie savo našlystę, nes tom dienom viešėjo pas dukterį Šatoru mieste. 1856 metų gegužės 4 dieną Mari Diuma ištekėjo už beriečio Pjero Olindo Petelio; jos sutuoktuvių liudininkai buvo Lamartinas ir (per įgaliotinį) Viktoras Hugo.

Diuma tėvas Viktorui Hugo:

Didžiai brangus ir didis bičiuli!.. Šio mėnesio 28 dieną mano duktė išteka. Ji rašo Jums, brangusis Viktorai, prašydama, kad būtumėte per įgaliotinį jos liudininkas kartu su Lamartinu. Aš su juo dažnai matausi, ir visada būtinai pasikalbame apie Jus. Jūs, brangusis Viktorai, juk esate mano širdies dalelė. Ir aš, Jūsų senas draugas, kalbu apie Jus kaip nekuklus jaunas įsimylėjėlis apie savo mylimąją. Viena iš didžių ir puikių gamtos paslapčių, vienas iš jaudinančių Dievo gailestingumo apsireiškimų yra tas, kad nors žmonės ir išskiriami, bet nenutrūksta jų sielos ryšiai.

Kaip jau sakiau, kaip rašiau, kaip visada sakysiu ir rašysiu, didis ir brangus bičiuli, mano kūnas yra Paryžiuje, bet širdis – Briuselyje ir Džersio saloj, kur Jūs buvote, kur dabar esate.

Norėčiau, mano brangus ir didis, kad perrašytumėte į didelį popieriaus lakštą tas puikias eiles, kurias paskyrėte man. Įrėminčiau jas ir pakabinčiau tarp Jūsų dviejų portretų, ir tada Jūs visas nuolat būtumėte man priešais akis.

Iki pasimatymo, bičiuli mano. Mari laukia iš Jūsų laiško, kad sutinkate, tarpininkaujant Bulanžė, būti jos liudininkas. Tai bus jai bajorystės raštas... Perduokite poniai Hugo, kad aš – prie jos kojų. Jos laiškas – tai poeto, žmonos ir motinos laiškas. Aš jį laikau, bet ne dėl to, kad ketinu irgi įdėti į rėmus, o todėl, kad galėčiau nakties glūdumoj persiskaityti ir spausti prie širdies... Iki pasimatymo, mano gerasis Viktorai, tesuveda Dievas mudu vėl Prancūzijoje ar tremtyje, ar danguje...

Apie Idos mirtį Aleksandras Diuma sužinojo iš Alfonso Karo, apsigyvenusio Nicoje; tas miestas ne per toli nuo Genujos.

Aleksandras Diuma Alfonsui Karui:

Gerasis bičiuli! Kai atėjo tavo laiškas, buvau Šatoru mieste. Radau jį sugrįžęs... Ačiū!.. Ponia Diuma buvo atvažiavusi čia prieš metus, ir teko išmokėti jos atsineštą kraitį – šimtą dvidešimt tūkstančių frankų! Turiu jos pakvitavimą. Aš iškeliauju į Graikiją, Turkiją, Mažąją Aziją, Siriją ir Egiptą...

Diuma, kadaise vedęs tik per prievartą ir jau seniai gyvenęs skyrium nuo žmonos, jautė gal ir palengvėjimą, kai tapo vėl visiškai laisvu žmogumi. Kas žino? Bet kunigaikštis Vilafranka, niekur paguodos nerandąs įsimylėjėlis, graudžiai apraudojo velionę, palaidotą Staljeno kapinėse. Jis paprašė Žorž Sand sukurti epitafiją, kurią duosiąs iškalti savo mirusios draugės antkapyje.

Žorž Sand kunigaikščiui Vilafrankai, 1859 metų rugpjūčio 29 dieną:

> *Brangus bičiuli! Geriausi žodžiai visada – labai trumpi, ir to, ką man parašėte apie ją, pakaktų. Jei norite dar pridėti keletą žodžių, trumpai nusakančių jos gyvenimą, nerašykite:* Čia ilsisi *arba* Ilsėkis ramybėje, *– nes sielos nesusilaukia atilsio žemėje, – o parašykite taip: Prisiminti... ir po visais vardais: kurios šviesus protas ir tauri siela paliko gilų pėdsaką visų ją pažinojusių žmonių gyvenime. Didi menininkė ir kilnios sielos moteris, ji pasitraukė iš mūsų jauna ir graži, maloni ir atsidavusi.*
> *Šiame kape palaidota vyro širdis.*

Gerasis Teo, taip žavėjęsis prieš dvidešimt metų šviesiaplauke ir putnia Ida, irgi jos liūdėjo: „Mirus poniai Žirarden ir jos draugei poniai Diuma, šiame pasauly jau nebeliko nė vienos protingos moters..."

Tie žodžiai tik liudijo, kad Teofilis Gotjė ėmė senti.

IV

„Diana de Lis“

– O skrandžiu tu nesergi?
– Ne.
– Matysi, kas tau bus, kai sukursi daugiau pjesių.
(Labišas Diuma sūnui)

Nors „Dama su kamelijomis“ turėjo didelį pasisekimą, bet Diuma sūnus iš to nepralobo, mat buvo toks padorus (arba toks beprotis, kaip būtų pasakęs jo tėvas) – pasinaudojo šiuo laimės šyptelėjimu ir atsiteisė visas skolas. 1853 metais, likęs vėl be pinigų, jis apsigyveno prie Sen Žermeno vieškelio „Montekristo“ viloje, dėl kurios vis dar tebesitąsė antstoliai. Namas buvo tuščias; Diuma sūnus atsigabeno šiokių tokių baldų, kurių gavo nuomon, ir įsikūrė ten su trimis draugais, vienas iš jų buvo storulis dailininkas Maršalis. „Išlaidas pasidalydavome; valgymo

reikmenys buvo paprasti metaliniai; virdavo mums sodininkas. Čia aš ir parašiau „Dianą de Lis“.

Sūnus nesugebėjo nei taip lengvai kurti, nei taip šviesiai žiūrėti į gyvenimą kaip tėvas. Rašymas jam visada sukeldavo „tikrą fizinį nuovargį, net imdavo skaudėti galvą ir diegti vidurius“. Ankstyva pažintis su kurtizanėmis, o paskui apmaudus romanas su ponia Neselrode padarė jį nusivylėliu. Jis neturėjo galingos vaizduotės, kurios dėka jo tėvas sugebėjo gyventi švitėdamas tarp pasaulio nešvarybių, ir stebėjo žmones su liūdnu rūsčiu. Jo idealas, kaip ir motinos, buvo dorumas ir tiesumas. Jam norėjosi sukurti šeimą, kuri būtų priešingybė jo paties šeimai.

Diuma sūnus būtų norėjęs kiekvienoje moteryje rasti riterystės romanų Damą. Tačiau gyva moteris – ne *Dama*, lygiai kaip ir gyvas vyras – ne *Riteris*. Net geriausios savaip patrakusios. Šekspyras ir Miusė tą patrakimą paverčia poezija; Šatobrianui patinka „silpnumas, kaspinais susipynęs“. Diuma sūnus ne toks išmintingas ir ne toks pakantus. Susidėjęs su grafiene Neselrode, jis pažino moterį patelę jos patraukliausiu ir baisiausiu pavidalu. „Jis išėjo amoralumo mokyklą.“ Jam teko stebėti Antrosios imperijos pasaulį, pilną baisių palaidūnų, kaip kunigaikštis de Morni, klubais tegyvenančių, buko proto vedusių vyrų, apsukrių ir ištvirkusių moterų. Aukštuomenės vyras, kvailas, dykaduonis ir nedoro-

vingas, jaunystėje daro vaikus siuvėjoms, o vedęs apgaudinėja žmoną; „nevykusiai ištekėjusi moteris ir suvedžiota mergina, suvedžiota mergina ir nevykusiai ištekėjusi moteris – iš to rato Diuma jau nebeištrūks“, kaip sako Anri Bekas.

Kuo būtų norėjęs būti jis pats? Doru žmogumi, laimingu šeimos tėvu. Tatai jam nebuvo lemta, ir jis taps Teisingumo Gynėju, Moterų Draugu, bet taip pat ir jų teisėju. Jo personažai, panašiai kaip Muškietininkai, sieks tarnauti, Diuma nuomone, teisingumui jausmų srityje. Smūgius jie kirs ne špagomis, o žodžiais, dažnai žiauriais. Koks jų tikslas? Apsaugoti naivius jaunikaičius nuo pavojingų meilužių, siuvėjas – nuo ūžautojų ir patiklias merginas – nuo sugedėlių jaunikių. Jis bus kažkuo panašus į karvedį ir į tramdytoją. Diuma sūnus įeidinės su bizūnu rankoje į narvą pas liūtes. Tačiau, prieš imantis šio pretenzingo ir nemalonaus vaidmens, jam reikia galutinai išgyventi grafienės Neselrodės epizodą – išsilaisvinti iš jo kūriniais.

Pirmąsyk jis tai padarė 1852 metais romane „Dama su perlais“, kur pasakoja apie savo nutikimą, beveik nieko nepakeisdamas. Herojė, svetimšalė kunigaikštytė, aštuoniolikos metų amžiaus išleidžiama už vyro, kuris, kaip ir Dmitrijus Neselrodė, turi kilmingą pavardę ir užima savo krašte garbią vietą. Viskas čia buvo sudėta: priešiškai nusiteikusi moša; „žaviai neįskaitoma“ Lidijos rašysena; meilužių patikėtinė, kuri romane vadinosi Elizabeta de Norsi, o gyvenime – Eliza de Korsi. Knygos autorius pageidavo, kad būtų sutapatintas su herojumi – Žaku de Feju, nes kunigaikštienė pastarajam sakė: „Jei kada nors aprašysite mano istoriją, duosite jai antraštę „Dama su perlais“; ši knyga bus pora tai, kurią dabar rašote ir kurios herojė – kurtizanė...“ Skirtumas tik vienas: romano atomazga Diuma sūnui malonesnė, negu buvo tikroji jo meilės ryšio pabaiga, nes knygoje kunigaikštienė Anetė, atskirta nuo meilužio, miršta iš sielvarto, tuo tarpu tikroji grafienė Lidija gyveno sau toliau ir jį pamiršo.

„Diana de Lis“ iš pradžių – trumpa novelė, paskui – penkių veiksmų drama; čia vėl pasakojama apie nelaimingą bajorų luomo atstovę, įsimylėjusią menininką Polį Obri. Palikta vyro, Diana de Lis kompromituojasi kaip beįmanydama. Polis Obri – vėl autoportretas – su tauriu delikatumu saugoja ją nuo gėdingų nuotykių. Įsikiša vyras. Jis nemyli žmonos. Bet tai jam nesvarbu. Jis *jos vyras*, jis *turi teisių*. Jis siekia išgabenti Dianą kuo toliau, panaudodamas „visas priemones, kurių jam teikia įstatymas“, – visai taip, kaip pagrobė savo žmoną Neselrodė. Kai Polis

ir Diana mėgina atgauti laisvę pabėgdami, grafas de Lis šaltai duoda jiems tokią juridinę konsultaciją:

GRAFAS. Pone, galimas daiktas, kad visuomenė netikusiai sutvarkyta, kad tamsta norėtum ištaisyti jos klaidas, kad nereikėjo manęs su grafiene suvesdinti. Visa tai gali būti, bet neabejotina, kad aš – šios moters vyras, kad ją pasilaikau ir kad niekas negali man sukliudyti, nes ji – mano žmona... Duodu tamstai garbės žodį, kad dar kada nors tamstą aptikęs prie ponios tokiom aplinkybėm kaip dabar, – duodu žodį, jog pasinaudosiu teise, kurią man garantuoja įstatymas, ir nužudysiu tamstą.

Kaip užbaigti pjesę? Pistoleto šūvis be komentarų? Tokia pabaiga viliojo Diuma sūnų iš dalies todėl, kad ji būtų buvusi simetriška „Antoni“ atomazgai. Šioje pjesėje meilužis nužudė žmoną; „Dianoje de Lis“ vyras nužudytų meilužį. Iš dalies dar viliojo ir dėl to, kad moralistas, nors ir bodėdamasis nepakenčiamu vyru, širdyje jį pateisino. Bet publikai, be abejo, būtų labiau tikę, kad laimėtų simpatingieji meilužiai.

Autorius ilgai dvejojo. Po „Damos su kamelijomis“ triumfo teatrų direktoriai būtų lengvai iš jo paėmę ir antrąją pjesę. Tačiau cenzūra vėl pastatė užtvarą. Ne todėl, kad siužetas buvo amoralus, bet Persinji, kadaise protegavęs jaunąjį Diuma, rūstinosi ant jo, jog atsisakė parašyti Operai kažkuria proga režimą garbinančios kantatos žodžius. Diuma pasiteisino itin vykusiai. Prancūzijoje tuo laiku gyveno didieji poetai: Lamartinas, Vinji, Hugo, Miusė. Jei jie atsisakė ar į juos visai nebuvo kreiptasi, nederėjo pradedančiajam, be to, ir itin silpnam, poetui lįsti į jų vietą. Operos direktorius Nestoras Rokplanas primygtinai paklausė: „Galų gale sutinkate ar nesutinkate rašyti? Taip ar ne?“ – „Ne“. – „O ką gi, – atsakė šis juokdamasis, – gerai darote“.

„Dianą de Lis“ palaikė *Gymnase* teatro direktorius Montinji. Tai buvo kuo puikiausias žmogus, tvirto sudėjimo, keturkampio veido, trumpais plaukais, su žandenomis, ūsais kaip šepetys. Jis priminė gerą sarginį šunį. Jo teatras buvo vadinamas *Gymnase* todėl, kad įsteigimo pradžioje pagal suteiktąją privilegiją turėjo tapti teatru-mokykla, kurioje galėtų praktikuotis Konservatorijos mokiniai. Vėliau jame imta vaidinti vodeviliai su kupletais. Nuo 1844 metų Montinji kovojo, stengdamasis pa-

traukti publiką, kuriai įgriso vis matyti scenoje tik pulkininkus, kaimietes ir operetines vienuoles. 1847 metais jis vedė žavingiausiąją savo aktorę Mari Rozą Sizo; jos tėvai buvo irgi aktoriai; ji, dar visai jaunutė, dirbo Rozos Šeri slapyvardžiu. Skribas – jo pjesės *Gymnase* teatre buvo dažnai vaidinamos – apsiėmė direktorių Montinji su ja supiršti.

– Aš jums atnešu, – tarė Skribas jaunajai Rozai, – žavingą ir originalų vaidmenį.

– Draminį vaidmenį?

– Tikiuosi, kad ne.

– Pjesė baigiasi vedybomis?

– Atvirkščiai, ji turi prasidėti vedybomis.

Direktorius ir aktorė buvo pavyzdinga sutuoktinių pora. Roza Šeri, švelnaus, santūraus būdo, pasirodė esanti kuo puikiausia šeimos motina. Jos doras, rūpestingas ir grakštus talentas patiko *Gymnase* publikai. Ji visiškai pakeitė šį teatrą. Direktorienei esant užkulisyje, visi laikydavosi kiek prideramiau, bet netvarka, vis tiek tebevyraujanti teatre, patenkindavo mėgstančius laisvę. Aktorių foje panėšėjo į visiškai apleistą autobusų kontorą su vienui viena kėde šeimininkei. Direktoriaus kabinete įvairių spalvų rankraščių buvo priversta ant sofos, stalo, visuose kampuose. Montinji pamatė, kad Diana – idealus vaidmuo žmonai, ėmė rūpintis, kad būtų panaikintas draudimas, ir jam tai pavyko.

Repetuojant tarp Montinji, Rozos Šeri ir Diuma sūnaus užsimezgė glaudūs draugystės ryšiai. Autorius įsitikino, kad vyras ir žmona protingi, patikimi ir geri žmonės, dėl to *Gymnase* teatras jam pasidarė labai *savas*. Diuma prisidėjo prie to, kad Roza Šeri tapo legendiniu asmeniu – šventąja aktorių korporacijos patrone. Montinji maldavo Diuma duoti „Dianai de Lis" laimingą atomazgą. Bet autorius užsispyręs laikėsi pistoleto šūvio ir jį paliko. Publika ir kritika buvo dezorientuotos; nors pjesė turėjo didelį pasisekimą, tačiau ne tokį kaip „Dama su kamelijomis". Grafas de Lis galėjo kažin kiek sakyti: „Tas žmogus buvo mano žmonos meilužis; aš su juo teisėtai susidorojau, užmušiau jį", – bet vis tiek toks „nuožmus teismas" nuteikė nesmagiai.

Autorius gynėsi, kad jam nerūpėjo įrodyti kurios nors tezės: „Argi meno, ypač teatrinio, paskirtis – apvalyti dirbančiųjų klasių papročius?.. Susijaudinimas, kurį patiri, žiūrėdamas į vaizduojamą tikrą aistrą, vis tiek kokios ji rūšies, jei tik ji išsakoma gražia kalba, išreiškiama gražiu judesiu, – tas susijaudinimas vertesnis už bet kurias tiradas... ir jis kur kas labiau dorina žmogų, versdamas pažvelgti į savo vidų, sujudindamas

iki pat gelmių visą žmogaus būtybę..." Iki šiol jo dramaturgija – pirmosios dvi pjesės – autobiografinio pobūdžio. Pjesėje „Demimondas", kuri ėjo po „Dianos de Lis", jis piešia aplinką, kurią jam buvo tekę atidžiai stebėti.

Tai aplinka, kurioj gyvena moterys, užimančios tarpinę padėtį tarp aukštuomenės damų ir kurtizanių. Demimondas, kaip jį nusako Diuma sūnus, tai „ne kurtizanių sambūris, o deklasuotųjų klasė". Vėliau, „demimondo damomis" ėmus vadinti moteris, besiverčiančias meile iš profesijos, tas žodis neteko prasmės. Diuma demimondas, atseit „pusiau aukštuomenė" – vis dar liko šiek tiek aukštuomenė. Jame randi meilužių, nepateikiančių rytmetį sąskaitos, – meilė čia savanoriška. Nemokama? Apskritai – taip, tačiau moterys, atstumtos dėl neištikimybės, merginos „su dėme", patekusios į demimondą, turi juk iš ko nors gyventi. Jos ieško vyro išvaduotojo, kuris jas vestų, ar bent nuolatinio globėjo. „Tas pasaulis, demimondas, prasideda ten, kur baigiasi teisėta santuoka, ir baigiasi ten, kur prasideda parduodama meilė. Nuo dorų moterų jį skiria viešas skandalas, nuo kurtizanių – pinigai..."

Nelaimingosioms būtybėms, iš kurių susidaro demimondas ir kurias
 nuo vadinamojo „mondo" – „gerosios" draugijos – moterų galų gale teskiria tik atsitiktinumo barjeras, Diuma sūnus rodo tokį žiaurumą, kuriuo negalima nesipiktinti. Jo manymu, svarbiausia pareiga – sukliudyti doram vyrui vesti avantiūristę. Ta priedermė tokia įsakmi, kad jos dėlei Teisingumo gynėjas pasiruošęs būti net storžieviu. Norėdamas išplėšti savo draugą Reimoną de Nanžaką, patiklų ir naivų įsimylėjėlį, iš baronienės d'Anž pinklių, Olivjė de Žalenas (įkūnijantis čia autorių) nevengs jokių priemonių. Jis laiko tokią moterį nuodinga bjaurybe, kurią reikia be gailesčio traiškyti.

Olivjė de Žalenu prasideda garsioji rezonierių plejada Diuma sūnaus pjesėse; tai žyniai, prasiskverbę prie širdies paslapčių, karingieji moralistai, agresyvūs, erzinamai išpuikę, įsitikinę savo neklaidingumu ir pasisavinantys teisę vadovauti kitų sąžinei. Tik žvilgtelėjus, atrodo, kad jie skeptikai ir niekuo netikintys; iš tikrųjų jie gina vyraujančią moralę. Keletą jų bruožų jau turi Polis Obri, bet Polis Obri dar pats dalyvauja žaidime. Olivjė de Žalenas norėtų pasitraukti iš žaidimo ir jam vadovauti.

Pirmojoje pjesės redakcijoje jis buvo dar dogmatiškesnis ir nepakenčiamesnis: „Yra daug dalykų, kurių mano amžiaus vyras dažniausiai dar nežino, bet kuriuos aš jau ištyriau ir tinkamai įvertinau. Ir, kartoju jums, tarp tų dalykų pirmiausia – tai meilė, kaip ji suprantama pasauly, kuria-

me gyvename. Prisipažįstu, kad tokios meilės, kokios moteris ieško santuokoje, kuri ją verčia nusmukti iki svetimavimo, pasmerkia ją kasdien meluoti... prisipažįstu, kad aš nesugebu pajausti tokios meilės net jums, ypač jums. Matydamas, kad jūs tokia tyra, ištikima, pasitikinti, aš suprantu, kiek blogio ta meilė galėjo padaryti moteriai..." Toks buvo trisdešimt metų amžiaus pats Diuma sūnus – pasibjaurėjęs lengva meile, iškankintas sunkios meilės; susirūpinęs vien tik moterimis, siekiantis jų atžvilgiu pozicijos, kuri jam atrodo derama, ir vaizduojantis teatre herojų, kuriuo norėtų būti: d'Artanjaną, kuriam kiekviena avantiūristė – Miledi.

„Demimondas" nugąsdino savo „įžūlybe" Montinji, bet sužavėjo Rozą Šeri, kuriai baronienė d'Anž pasirodė „tiesiog auksinis" vaidmuo, visiškai skirtingas nuo tų, kokius buvo įpratusi vaidinti. Keletą savaičių ministras Ašilis Fulis stengėsi išplėšti iš Diuma jo pjesę Prancūzų teatrui, kurį norėjo pajauninti. Diuma, siekdamas likti ištikimas *Gymnase*, panaudojo nedidelę gudrybę: atidavė Fuliui rankraštį, įdėjęs keletą stiprokų žodžių; šiaip jie buvo visiškai nekalti, bet scenoje anuomet būtų buvę laikomi neleistinais. Imperatorius ir imperatorienė liepė paskaityti jiems pjesę, šūkčiojo pasibaisėję, ir *Gymnase* buvo išgelbėtas.

Per repeticijas Diuma žavėjosi matydamas, su kokia nuostabia intuicija doroji Roza Šeri, vaikiškai nekalto ir užsispyrusio veido, nuvokė ir reiškė jausmus, kurie, rodės, jai buvo visiškai nepažįstami. Olivjė de Žalenas būtų tikriausiai pasakęs, kad kiekvienoje moteryje glūdi avantiūristė. Bet Montinji neįstengė atskirti „ponios Montinji" nuo vaidinamo personažo, kuris, jo manymu, metė ant jos šešėlį. Diuma reikalavo iš aktorės ryškaus kolorito, Montinji ją stabdė. Už vyro nugaros Roza rodė ženklais Diuma sūnui, kad nenusileistų. Autorius ir aktorė susitarę tausojo premjerai kai kuriuos drąsius efektus, kurie per repeticijas būtų nugąsdinę vyrą. „Ji iš anksto jais džiaugėsi, lyg mokinė – išdaiga, ir bijojo vieno: „Kad tik šeimininkas nieko nesuuostų". Pasisekimas buvo nepaprastas. Nelaukta atomazga garantavo triumfą. Net Diuma tėvą pagavo kitų džiugesys. Jis buvo ką tik parvykęs į Paryžių ir su maloniu pasididžiavimu gėrėjosi sūnaus laimėjimais.

Moralistas šaudo, atsitiktinumas ir aistra kulkas gaudo. Savo pjesėje smerkdamas mirties bausme svetimavimą, Diuma sūnus užmezgė ryšį su ištekėjusia moterimi ir atplėšė ją nuo vyro. Tai buvo vėl rusė, šį

kartą kunigaikštienė. Kilusi iš Pabaltijo, valstybės patarėjo duktė Nadežda Knoring, „sirena žaliom akim“, buvo dvidešimt šešerių metų amžiaus, kai pasiėmė Diuma į meilužius. Jos trumpa mergystė prabėgo užkampy, ir ji dar beveik vaikas buvo išleista už seno kunigaikščio Aleksandro Naryškino. Ta nelygi santuoka ją padarė nepatenkinta ir nesutramdoma būtybe. Ji buvo Lidijos Neselrodės draugė, patikėtinė ir bendrininkė. Prisinuobodžiavusi ikonų šešėlyje, ji nedvejodama viską paliko ir ėmė atvirai gyventi Prancūzijoje su jaunuoju Aleksandru Diuma. Tačiau, bėgdama iš Maskvos, ji neužmiršo pasiimti nei savo dukrelės Olgos Naryškinos, nei palikimu atitekusių jai brangenybių.

„Man patinka, – rašė Diuma sūnus laiške Žorž Sand, – kad ji visiškai moteris – nuo kojų pirštelių iki sielos gelmių... Ta būtybė fiziškai man labai patraukli – ji grakščių linijų, dailių formų. Viskas man „tinka“ – ambra kvepianti jos oda ir tigrės nagai, ilgi rusvi plaukai ir žalsvos kaip jūros vanduo akys!..“ Jį kažkaip svaigino mintis, jog jo valdžioje atsidūrė „kilminga dama“, sutinkanti viską daryti, kad tik jam priklausytų. Jei vedybos su Evelina Hanska Balzakui buvo revanšas prieš puikybės kupiną markizę de Kastri, tai Nadežda Naryškina atpirko vėjavaikiškos grafienės Neselrodės išdavystę. Norėdamas pabrėžti savo pergalę prieš caro didžiūnus, Diuma sūnus dėjosi jaučiąs visišką panieką aristokratijai, valdančiai neaprėpiamas stepes ir negalinčiai nė suskaičiuoti auksinių rublių. Bet vis dėlto jis buvo švelniai prisirišęs prie savo „Didžiosios Rusijos“ (Nadeždos) ir „Mažosios Rusijos“ (Olgos) – taip jis jas vadindavo laiškuose Žorž Sand. „Man būna malonu, – rašo jis Noano savininkei, – perdirbinėti tą gražią būtybę, sugadintą savo šalies, auklėjimo, aplinkos, koketiškumo ir ypač dykinėjimo...“ Pigmalionas tariasi išsikalęs iš marmuro mylimąją; vėliau statula atkeršija skulptoriui.

Aš ją pažįstu jau ne nuo vakar, ir kova (nes tarp tokių dviejų natūrų kaip ji ir aš tatai būtent kova) prasidėjo dar prieš septynerius ar aštuonerius metus, bet man pavyko ją nurungti prieš dvejetą metų... Aš prisiraičiojau su ja dulkėse, bet jau atsistojau ant kojų ir tariu, kad ji galutinai paguldyta ant abiejų menčių. Ją pribaigė paskutinioji kelionė...

Kunigaikštienei būtinai tekdavo nukeliauti į Rusiją. Kad galėtų pasiimti pinigų iš savo asmeninių įplaukų ir pratęsti leidimą

gyventi užsieny, Nadežda Naryškina turėdavo kartą per metus nuvykti į Sankt Peterburgą. Ten paslaugus gydytojas paskirdavo jai gydytis Plombjere, nes Rusijos klimatas esąs „kenksmingas jos plaučiams“, ir patardavo ilgiau pagyventi Pietų Prancūzijoje. Diuma sūnus norėjo vesti svetimšalę, kad jo elgesys derintųsi su jo paties pažiūromis, bet kunigaikštis Naryškinas nesutiko su žmona skirtis. Caras, nusistatęs prieš bet kurį viešą santuokinių ryšių nutraukimą, reikalavo, kad tarp aristokratų nebūtų ištuokų; o nepaklusimas patvaldžiui tuoj užtrauktų represijas. Išsituokus, pasakė Naryškinas, jų duktė Olga netektų dalies turto, kurio yra vienintelė įpėdinė.

Ištekėjusi meilužė, šeimos motina... Niekas taip neprieštaravo „diumasūniškoms“ idėjoms, kaip paties Diuma sūnaus gyvenimas. Abu meilužiai kankinosi dėl tokios padėties. Jiedu slėpė savo meilę. 1853 metais kunigaikštienės motina Olga Beklešova, „gyvenanti Maskvoje, jos vyrui Johanui fon Knoringui, Rusijos valstybės patarėjui, sutinkant“, nupirko Liušone gražią angliško – karaliaus Jurgio laikų – stiliaus vilą (jonėnų piliastrai, trikampis frontonas). Šis namas, anuomet vadinamas „Santa Marija“, dar žinomas ir šiandien Naryškinų vilos vardu. Tarp 1853 ir 1859 metų būdavo galima matyti, kaip vejoje ir smėliu pabarstytuose takuose priešais namą žaidžia sviediniu gražus vyras, daili mergytė ir moteris žalsvom kaip jūros vanduo akim.

V

Kelionė į Rusiją

Baigęs „Muškietininko“ epizodą – laikraštį numarinęs, – Diuma tėvas užsimanė pagyventi kur nors svetur. Jis visada mėgo keliones, ir jos duodavo jam gausią rankraščių pjūtį. Šįkart jį viliojo Rusija.

Diuma tėvo santykiai su Rusija siekė tuos laikus, kai jis dar tik pradėjo rašyti teatrui. Nuo 1829 metų ten buvo sėkmingai rodomas „Henrikas III ir jo dvaras“. Didysis aktorius Karatyginas vaidino kunigaikštį de Gizą, jo žmona – kunigaikštienę Kotryną. Paskui, Karatyginui išvertus į rusų kalbą „Antoni“, „Ričardą Darlingtoną“, „Terezą“ ir „Kiną“, šios Diuma dramos sukėlė Rusijoje tikrą literatūrinę revoliuciją; pažiū-

rėti Diuma pjesių į teatrą ėmė plūsti ir bajorijos atstovai. Vėliau Gogolis – estetiniais sumetimais – ir oficialioji kritika – dėl politinių priežasčių – apie Diuma atsiliepė santūriai. Visi tie nepatenkinti herojai (Antoni, Kinas), skelbiantys karą visuomenei, tie santuokos priešininkai kėlė nerimą oficialiems sluoksniams. Tačiau demokratai – Belinskis, Gercenas – žiūrėjo į Diuma rimtai ir susižavėję jį gyrė.

1839 metais Diuma atėjo į galvą mintis padovanoti visos Rusijos imperatoriui Nikolajui I savo pjesės „Alchemikas" išpuoštą ir gražiai aptaisytą rankraštį. Ir štai kodėl. Dailininkas Orasas Vernė tik ką buvo atlikęs triumfinę kelionę po Rusiją ir gavęs iš caro šv. Stanislavo ordiną (antrojo laipsnio). Diuma, aistringas garbės ženklų rinkėjas, irgi įsimanė to ordino. Slaptas rusų vyriausybės agentas Paryžiuje pranešė ministrui grafui Uvarovui Diuma pageidavimą, pridurdamas, kad, jo manymu, vertėtų patenkinti tą norą, nes Diuma, populiariausias Prancūzijoje rašytojas, turįs įtakos viešajai opinijai, kuri tuo metu buvo nepalanki Rusijai dėl prancūzų simpatijų lenkams. „Ordinas, suteiktas Jo Didenybės, – rašė savo pranešime agentas, – bus labiau matyti ant Diuma krūtinės negu ant kurio nors kito prancūzų rašytojo krūtinės." Tie žodžiai liudijo, kad buvo gerai žinoma, koks yra Diuma ir kokia plati jo krūtinė.

Ministras atsakė palankiai, ir rankraštis, papuoštas spalvotomis vinjetėmis bei kaspinais, iškeliavo į Sankt Peterburgą su laišku, pasirašytu: *Aleksandras Diuma, Belgijos Liūto ordino, Garbės legiono ordino ir Izabelės Katalikės ordino kavalierius.* Raginimas buvo kuo akivaizdžiausias. Bet reikėjo dar imperatoriaus nutarimo. Ministras jį paprašė: „Jeigu Jūsų Didenybė teiktųsi pasinaudoti šia proga ir paveikti prancūzų viešąją nuomonę, kad geriau suprastų Rusiją ir jos Imperatorių, tai Ji galėtų numatyti suteikti Aleksandrui Diuma šv. Stanislavo trečiojo laipsnio ordiną". Raporto paraštėje imperatorius Nikolajus užrašė pieštuku: „Užteks žiedo su monograma".

Užteks? Kam? Tik jau ne Diuma. Bet caras dėl savo nusistatymų ir tiesiog instinktyviai nekentė romantinės dramos. Sykį jis tarė aktoriui Karatyginui: „Atvažiuočiau dažniau tavęs pažiūrėti, jei nevaidintumei tų siaubingų melodramų. Kiek jau kartų šiemet papjovei ar pasmaugei scenoje savo žmoną?" Diuma buvo pranešta, kad jam skiriamas deimantinis žiedas su jo imperatoriškosios didenybės monograma. Kadangi žiedo vis nebuvo, jis jo pareikalavo ir galų gale susilaukė. Padėkojo labai šaltai, „Alchemiką" dedikavo ne carui, o Idai Ferjė (tada ji

dar buvo favoritė) ir netrukus *La Revue de Paris* žurnale išspausdino romaną „Fechtavimo mokytojo užrašai", kuriuo caras negalėjo nepasipiktinti, – romaną apie du sąmokslininkus dekabristus (pavardės pakeistos), gvardijos karininką Anenkovą ir jo žmoną*, jauną prancūzų modistę, nukeliavusią drauge su vyru į Sibiro tremtį. Pasakojimas perteiktas Anenkovo fechtavimo mokytojo Grizjė lūpomis. Romanas buvo uždraustas Rusijoje, kur jį, žinoma, visi, kas tik galėjo gauti, skaitė slapta – net pati imperatorienė.

Taigi prie Nikolajaus gyvos galvos Diuma Rusijoje buvo *persona non grata*[1]. Jis to nė nenuvokė ir, kai 1845 metais jo bičiuliai Karatyginai atvyko į Paryžių, vėl ėmė kalbėti, kad norįs pamatyti Rusiją ir būti pristatytas imperatoriui. Karatyginai šiaip taip jį atkalbėjo, ir keletą metų jis apie tai negalvojo. Vėliau, 1851 metais, sūnaus meilės romanai su dviem kilmingom rusų damom – iš pradžių su grafiene Neselrode, paskui su kunigaikštiene Naryškina – vėl Diuma tėvui priminė Rusiją.

Dėl tų „sąjungų" dar labiau sustiprėjo gyvas – ir tokiam žmogui natūralus – domėjimasis rusais. Jie buvo pagal jo skonį. Milžinai vyrai gėrė be saiko, moterys garsėjo kaip visų gražiausios Europoje. Krašto istorija buvo pertekusi aistrų siautėjimo, kruvinų dramų, maža težinomų Prancūzijoje (kur tik Prosperas Merimė, turįs ne per didelį skaitytojų būrį, supažindino su viena kita). Derinys, viliojantis Diuma tėvą kaip žmogų ir kaip rašytoją.

Todėl kai 1858 metais atsitiktinumas jį suvedė Paryžiuje, „Trijų imperatorių" viešbuty Luvro aikštėje, su grafu Kuševelu-Bezborodka ir jo šeima, kurie keliavo po Europą, turėdami dviejų milijonų sumai vekselių visiems Rotšildų bankams – Vienoje, Neapolyje, Paryžiuje, – jis prisiplakė prie jų. Taip padarė ne tik Diuma. Kuševelų-Bezborodkų palydoje figūravo jau vienas *illustrissime*[2] italų maestro ir vienas škotų spiritistas – Denielis Denglas Hiumas (šį mediumą labai brangino Elizabeta Baret Brauning*), nuo pat vaikystės turįs aiškiaregystės dovaną ir gebąs iškviesti dvasias. Kuševelai kuo mieliausiai įtraukė į šią palydą tokį garsų ir nenuobodų prancūzą kaip Diuma.

– Ponas Diuma, – tarė grafienė, – jūs važiuosite su mumis į Sankt Peterburgą.

– Neįmanoma, ponia... Jei važiuočiau į Rusiją, tai ne tik pasižiūrėti

[1] Nepageidaujamas asmuo (*lot.*).

[2] Didžiai garsus (*ital.*).

Sankt Peterburgo. Norėčiau dar aplankyti ir Maskvą, Nižnij Novgorodą, Astrachanę, Sevastopolį ir grįžti atgal Dunojumi.

– Kaip puikiai viskas išeina! – tarė grafienė. – Aš turiu dvarą prie Maskvos, grafas – žemių prie Nižnij Novgorodo, stepių – prie Kazanės, žvejyklų – Kaspijos jūroje ir vilą Izačoje...

Nuo tų žodžių galėjo apsvaigti galva keliautojui, kuris prie Paryžiaus visada būdavo prisirišęs tik už plauko – ir to paties moteriško. Kadangi po Nikolajaus sostą užėmė Aleksandras II, vizą gauti būtų buvę jau lengviau. Diuma tėvas sutiko. Po keleto dienų traukinys jį nugabeno į Kelną, Berlyną ir Štetiną, o iš ten garlaiviu jis leidosi į Sankt Peterburgą. Kelionėje iš knygų ir bendrakeleivių pasakojimų jis susipažino su Romanovų istorija – tokia tragiška ir skandalinga, kad geriau nebuvo galima ir norėti.

Pagaliau garlaivis įplaukė į Nevos žiotis. Diuma išlipo į krantinę. Jį sužavėjo *drožki*, vežikai ilgais apsiaustais, jų kepurės, lyg iš „žąsies kepenų paštetoʺ ir rombiški variniai ženklai, kyburiuojantys ant nugaros. Jis susipažino su Sankt Peterburgo grindiniu, kuris anais laikais per trejus metus išklerindavo stipriausias karietas. Kartu su grafu ir grafiene jis da-

lyvavo „laimingo sugrįžimo pamaldoseʺ, kurias didžiajame salone atlaikė namų popas. Diuma šeimininkai buvo didesni Montekristai negu jis pats. Aplinkui jų parką buvo trys ljė. Jie turėjo du tūkstančius valstiečių.

Iš Sankt Peterburgo jis nuvyko į Maskvą, kur jį priėmė savo namuose kažkoks grafas Naryškinas, turįs draugę prancūzę Ženi Falkon, „gracingą fėjąʺ, garsiosios dainininkės Korneli Falkon seserį. Diuma ėmė atkakliai rėžti sparną apie savo šeimininkę. „Bučiuoju jums tik ranką, pavydėdamas tam, kuris bučiuoja visa, ko aš nebučiuoju.ʺ Po penkiasdešimt metų Ženi Falkon, sulaukusi jau aštuonių dešimčių, išsitars, kad neatlaikė smarkios Muškietininko atakos.

Šeimininkai pasižadėjo nugabenti Diuma į Nižnij Novgorodo mugę. Pažadą jie ištesėjo. Volgos kilpoje Diuma pamatė, kad upė staiga dingo – jos vietoj išaugo vėliavėlėmis mirgančių laivastiebių miškas. Krantinėse lalėjo apie du šimtus tūkstančių žmonių. „Koks skruzdėlynas knibžda upės krantuose, galima spręsti nebent tik prisiminus, kaip atrodo Rivoli gatvė fejerverko vakarą, kai gerieji Paryžiaus buržua skirstosi į namus...ʺ

Aleksandras Diuma tuoj tapo Nižnij Novgorodo liūtu. Generalgubernatorius Aleksandras Muravjovas jį supažindino su grafu ir grafiene Anenkovais, kuriuos Diuma, nors niekad jų nematęs, padarė savo 1840

metais išėjusio „Fechtavimo mokytojo“ herojais. Aleksandras II abiem Anenkovams dovanojo bausmę; jiedu kuo širdingiausiai sutiko žmogų, pavertusį juos romano personažais.

Didžiausia laimė buvo ta, kad per šią kelionę Diuma gavo įsitikinti, jog išsilavinę rusai pažįsta Lamartiną, Viktorą Hugo, Balzaką, Miusė, Žorž Sand ir jį patį ne blogiau kaip ir paryžiečiai. Suomijoje jis aptiko vienuolyno viršininkę, kuri negalėjo liautis skaičiusi „Grafą Montekristą“. Visur jį šiltai priimdavo orūs kunigaikščiai, provincijų gubernatoriai, bajorijos vadai ir šiaip bajorai. Valdininkai jį vadino „generolu“, nes ant kaklo jam visada tabaluodavo bent vienas ordinas. Jis davė rusams kulinarijos pamokų, pats iš jų irgi mokėsi, kaip paruošti sterlę bei eršketą, virti uogienę iš rožių su medum ir cinamonu. Jis didžiai įvertino šašlyką (griežinėliai avienos, kepti ant iešmo viršum žarijų, parą mirkius acte su smulkiai supjaustytais svogūnais), bet *vodka* jam visai nepatiko.

Diuma tėvas Diuma sūnui:

Brangiausias vaikeli! Tavo laišką gavau Astrachanėje. Lokrua yra pasakęs: „Iš Astrachanės niekas negrįžta“. Valandėlę maniau, kad Lokrua – pranašų pranašas. Valandėlę man atrodė, kad aš čia užblokuotas visai žiemai. Bet gali būti ramus – rytoj vėl iškeliauju.

Ar nori turėti supratimą apie kelionę, kurią iki šiol atlikau? Pasiimk Rusijos žemėlapį – tikrai nesigailėsi. Tu žinai, koks buvo mano maršrutas iki Maskvos, ir stengsiuos apie jį nekalbėti. Kelyje iš Maskvos į Borodiną matai du sukryžiuotu kardu. Turbūt žinai, kad čia įvyko garsiosios 1812 metų kautynės. Iš Borodino – į Maskvą, iš Maskvos – į Troicą. Troicą rasi, pakylėjęs į šiaurę. Prie ežero, pilno silkių. Juk žinai, kaip aš jas mėgstu. Taigi nesistebėk, kad nukakau į Pereslavlį jų prisikirsti.

Iš Pereslavlio – į Apatiną (neieškok, nerasi). Tai trisdešimt tūkstančių arpanų ploto dvaras, jis nenusipelnė būti pažymėtas Rusijos žemėlapy. Iš Apatino – į Kaliaziną (Kaliaziną rasi prie Volgos „močiutės“, anot rusų, kurie dar ne visai gerai moka prancūziškai ir nežino, kad mūsų kalba Volga – vyriškos giminės). Iš Kaliazino – į Kostromą (žiūrėk Merimė „Lžedimitrijų“); iki pat Kostromos leidomės Volga. Iš Kostromos – į Nižnij Novgorodą: čia mugių mugė, ištisas miestas, susidedantis iš šešių tūkstančių krautuvėlių, be to, yra paleistuvybės namai su keturiais tūkstančiais mergų. Kaip matai, viskas – plačiu mastu.

Iš Nižnij Novgorodo, kur susitikau Anenkovą ir Luizą – „Fechtavimo mokytojo“ herojus, grįžusius į Rusiją po trisdešimt tremties metų Sibire, – į Kazanę, vis žemyn ta pat „močiute“ Volga. Paskui – į Kamyšiną. Iš Kamyšino – dėmesio! – vykstu pas kirgizus... Susirask žemėlapyje ežerą arba, tikriau sakant, tris ežerus: pirmasis – Eltono ežeras. Čia aš stovyklavau vidury stepių ir puotavau su labai maloniu žmogum ponu Beklemiševu, Astrachanės kazokų atamanu. Iš Astrachanės mums buvo atgabentas druskožemių avinas, prieš kurį Normandijos avinai – nieko neverti. Uodega buvo patiekta skyrium – ji svėrė keturiolika svarų. Per desertą Beklemiševas man padovanojo savo kepurę, kuri Paryžiuje galėtų būti labai elegantiška mufta. Tu ją pamatysi.

Nuo Eltono ežero sek paskui mane prie Baskunčiako; tai labai gražus ežeras, aplinkui bus dešimt ljė. Kai apjojom tą ežerą, mane paklausė, gal noriu pamatyti dar trečiąjį. Bet kol kas man jau buvo gana vandens ir stepių. Vėl leidausi Volga ir atvykau į Caricyną. Tu rasi Caricyną toj vietoj, kur Volga priartėja prie Dono. Ten persėdau į laivą, kuris mane atgabeno į Astrachanę.

Patekęs į Astrachanę, truputį pamedžiojau Kaspijos krantuose, kur laukinių žąsų, ančių, pelikanų ir ruonių taip gausu, kaip prie Senos – varlių ir kultupių. Grįžęs radau kunigaikščio Tiumeno kvietimą. Tai lyg ir kalmukų karalius; jis turi penkiasdešimt tūkstančių arklių, trisdešimt tūkstančių kupranugarių ir dešimt milijonų avių, be to, – žavingą aštuoniolikos metų žmoną, skersakę, baltutėliais kaip perlai dantimis ir kalbančią tik kalmukiškai. Ji atnešė vyrui kraičio pusantro tūkstančio palapinių – jis jau turėjo dešimt tūkstančių – su visais jų gyventojais. Tas malonusis kunigaikštis, be penkiasdešimt tūkstančių arklių, trisdešimt tūkstančių kupranugarių, dešimt milijonų avių ir vienuolikos tūkstančių penkių šimtų palapinių, turintis dar du šimtus septyniasdešimt dvasininkų, kurių vieni groja cimbolais, kiti – klarnetais, treti – jūrų kriauklėmis, ketvirti – dvylikos pėdų ilgio triūbomis, pirmiausia suruošė mums savo pagodoje Te Deum[1]; *didžiulis šių pamaldų pliusas buvo tas, kad neilgai tęsėsi. Dar penkios minutės – ir būčiau grįžęs pas tave be vienos iš penkių juslių.*

Po Te Deum *jis mus pavaišino, dievaži, itin gerais pietumis, svarbiausias patiekalas buvo arklio šlaunis. Kai susitiksi Žofrua Sent-Ilerą, pasakyk jam, kad aš prisidedu prie jo nuomonės, jog, palyginti su arklio*

[1] Tave, Dieve, garbiname (*lot.*).

mėsa, jautiena – veršiena, ir tiek. Sakau veršiena, nes iš visų rūšių mėsos tu ją, rodos, labiausiai niekini. Popiet mums buvo suruoštos arklių lenktynės; jose dalyvavo šimtas penkiasdešimt žirgų, kuriais jojo abiejų lyčių kalmukų jaunimas. Prie lenktynių prisidėjo ir keturios iš kunigaikštienės garbės damų... Premiją – jauną žirgą ir kolenkoro chalatą – laimėjo trylikos metų vaikiščias...

Paskui mums rodė šešiasdešimt kupranugarių lenktynes; ant jų be balno sėdėjo kalmukai nuo dvidešimt iki dvidešimt penkerių metų amžiaus – vienas bjauresnis už kitą. Jei premija būtų skiriama ne už lenktynes, o už negražumą, kunigaikščiui būtų tekę juos visus apdovanoti.

Po to persikėlėm per Volgą – ji priešais kunigaikščio Tiumeno rūmus tėra pusės ljė pločio, – ir pamatėm keturių tūkstančių laukinių arklių kaimenę. Kunigaikštis atsiprašė, kad negalįs parodyti daugiau: apie mano atvykimą jam buvę pranešta tik išvakarėse, ir tiek tepavykę suvaryti per naktį.

Čia prasidėjo nuostabus reginys: laukinių arklių gaudymas kilpine. Nebalnoti žirgai lėkė su raiteliais tiesiog į Volgą. Dešimt, dvidešimt, penkiasdešimt arklių murdėsi vandeny, raičiojosi po smėlį, spardėsi, kandžiojosi, žvengė; tikras raitelių viesulas; kas nematė, negali net įsivaizduoti to reginio.

Persikėlėm atgal per Volgą ir žiūrėjom gulbių medžioklę su sakalais. Ta medžioklė, kunigaikščio, kunigaikštienės ir jos palydos damų kostiumai atrodė tokie viduramžiški, kad būtum tiesiog susižavėjęs, nors ir esi naujovių šalininkas. Po to sėdomės už stalo. Pradėjom nuo kumeliuko sultinio, ir trūko tik varno, kad būtų buvę visai panašu į mūsų vakarienes Sent Asize. Visa kita, išskyrus arklio galvą su vėžlių įdaru, buvo kaip iš europinės virtuvės. Tuo laiku trys šimtai kalmukų šveitė kieme kapotą arklieną su svogūnais, dvi karves ir dešimt keptų avinų. Man neteko matyti Kamačo vestuvių puotos, bet dabar, pabuvęs kunigaikščio Tiumeno puotoje, to nė maž nesigailiu.

Ar tikėsi – valgiau kapotos arklienos su svogūnais, ir ji man baisiai patiko. Nepasakysiu to apie kumysą. Fe!!! Atsigulėm vėlai; vakare gėrėm arbatą kunigaikštienės palapinėje. Gersim arbatą ir mano sode, visiškai tokioj pat palapinėj. Kadangi aš buvau iškilmių garbės svečias, teko apsivilkti juodo karakulio kailiniais. Du kalmukai vos ne vos suveržė mane sidabriniu diržu, ir mano liemuo pasidarė kaip Anos. Pagaliau man įbruko į rankas rimbą, kuriuo kunigaikštis Tiumenas vienu kirčiu nudobia vilką, pataikęs per nosį. Viską tu pamatysi. Paskolinsiu tau rimbą, kad pribaigtum Ruskonį, jei jis dar nenumirė.

Atsigulėm miegoti. (Ak, tai ne toks paprastas dalykas!) Žinai, nuo to laiko, kai aš Rusijoje, nė matyti nemačiau jokio čiužinio. Lova – čia visai nežinomas baldas, jį tekdavo regėti tik tom dienom arba, tikriau sakant, naktim, kai apsinakvodavau pas prancūzus. Bet yra miegamųjų su puikiu parketu, ir ilgainiui įsitikini, jog ant kai kurių parketų ne taip jau baisiai kieta. Labiau už kitus man patinka eglinis parketas, nors jis sukelia ir ne per daug linksmas mintis.

Rytą kiekvienam atnešė tiesiog į „lovą" po didelį puoduką kupranugarės pieno. Užsivertęs išgėriau, atsiduodamas Budos valiai... Pasakysiu tau kaip paslaptį, kad Buda – nepatikimas dievas, ir jeigu jo altorius būtų buvęs po atviru dangum, aš būčiau jam viską atgrąžinęs. Pagaliau po pietų atsisveikinau su kunigaikščiu Tiumenu, patrynęs savo nosį į jo, o tai kalmukiškai reiškia: „Tavo amžinai", – atsisveikinau ir su kunigaikštiene, suimprovizavęs jai štai tokį šedevrą:

Kiekvienai karalystei Dievas ribą skyrė, –
Čia tvėrė aukštumas, čia upės gelmę tyrą;
Bet davė jums kūrėjas, kupinas gerumo,
Bekraštę stepę, kur žmogus laisvai alsuoja, –
Jis jus verta karalyste apdovanojo,
Prilygstančia jūsiškiam grožiui ir orumui.

Gali suprasti, kad, kai tos eilės buvo išverstos į kalmukų kalbą, kunigaikštienės sesuo Gruša (mūsiškai maždaug Agripina) irgi užsigeidė madrigalo. Aš jai kaipmat nukaliau šitokį:

Visiems mirtingiems Dievas paskiria likimą.
Gražuolė nuostabiausia tyruos kartą gimė
Su šypsena žavinga, užburiančia meiliai,
Kad Volga pagaliau po nekantraus laukimo
Krante turėtų perlą – stepėj gėlę dailią.

Už visa tai buvo atsilyginta šypsenomis, kurių vertė, patikėk, nė kiek nesumažėjo dėl to, kad jos švietė ne Paryžiuje. Tačiau, kaip pasakė karalius Dagoberas savo šuniui, net ir su geriausia draugija reikia galų gale skirtis. Teko išsiskirti su kalmukų kunigaikščiu, seserim kalmuke, kalmukėmis garbės damomis... Aš buvau beketinąs patrinti savo nosį į kunigaikštienės, bet mane įspėjo, kad ta mandagumo forma praktikuojama tik tarp vyrų. Labai gailėjausi...*

Tikslumas niekad nebuvo Diuma stiprybė, bet jo, grįžusio iš Rusijos, pasakojimai pralenkė „Montekristo" nuotykius. Bepig prasimanyti, iš toli atvykus. Bet pagaliau negi tai svarbu? Klausytojai buvo sužavėti. Jis pasakojo taip gerai, su tokiu įkarščiu ir įsitikinimu, kad visi tikėjo, o pirmiausia – jis pats.

* * *

Grįžimo džiaugsmas gana greit išblėso. Paryžius nuvylė Diuma.

Tom dienom jį aplankė Selesta Mogador, buvusi „Mabijo šokių" figūrininkė, po to Frankoni cirko jojikė, tapusi pagaliau dėl vieno kilmingo sūnelio užgaidos grafiene de Šabrijan. Ji rado jį nelinksmą. „Apie maestro piniginius sunkumus liudijo išdaužyti šiltnamio stogo stiklai, nudžiūvę ir dulkini augalai, melancholiškai besisūpuojančios laktos, ant kurių jau nebetupėjo įvairiaspalvių paukščių..."

– Tai tu čia, nedėkingoji? – paklausė Diuma.

Ji atkišo jam ranką. Jis apsikabino viešnią.

– Ranką aš spaudžiu tik vyrams, – paaiškino jis.

Pas jį kaip tik buvo Aleksandras Diuma sūnus. Jis nepatiko Selestai – atrodė kandus; matyt, buvo nusistatęs neleisti tėvui užmegzti draugystės su jokia nauja moterim. Tačiau apsukriajai Selestai vėliau pavyko tapti abiejų Diuma bičiule. Jai labiau patiko tėvas, kuris, anot jos, buvo „geresnis ir ekspansyvesnis". Diuma tėvas ją mokė, kad, norint nuodėmių atleidimo, geriau būti nuokantriam ir didžiadvasiam, tariant sau: „Aš kvailys", negu melstis, šūkčiojant *mea culpa*[1], ir kartoti: „Aš nenaudėlis!" Ji atėjo parodyti romano („Emigrantės ir tremtinės") ir paklausti, ar nesutiktų jo pataisyti, išleisti savo pavarde ir pasidalyti su ja honorarą.

– Ne, – atsakė jis, – šitaip aš darau tik su pradedančiaisiais. Tu, beje, verčiau imtumeis dramos. Romanuose tenka daryti nukrypimų: tai būtina, bet labai nuobodu... Kurti teatrui daug lengviau... Nereikia piešti vietovaizdžių ar portretų, nei aprašinėti aprangos... Tam yra dekoruotojai...

[1] Mano kaltė (*lot.*).

Jis tuoj pasisiūlė ją įrašydinti kaip stažuotoją į Dramaturgų sąjungą, net apsiėmė šiuo reikalu ten su ja nueiti. Tai buvo iš jo pusės didelė malonė. Jis baisiai nemėgo pasirišinėti plataus juodo šilko kaklaraiščio. Leisdamasi su juo žemyn Amsterdamo gatvė (Diuma čia nuomojo nedidelę vilą Nr. 77, kuri dar tebėra), Selesta konstatavo, kad daugelis keleivių atpažįsta žilus, garbiniuotus karčius ir pagarbiai sveikina tėvelį Diuma.

– Kaip tie visi žmonės patenkinti jus išvydę! – tarė ji.

– Jie sveikina mane, – lipšniai atsakė Diuma, – bet žavisi tavim.

Sen Lazaro gatvės kampe jis norėjo nusisamdyti fiakrą. Vežikas apžvelgė pilvotąjį milžiną, pasvėrė mintyse ir atsisakė „paimti", bijodamas, kad nesulūžtų jo „kledaro" spyruoklės. Tuo momentu pro šalį ėjo vienas Diuma draugas, sustojo ir tarė:

– Labas, Diuma!.. O aš kaip tik norėjau užeiti pas jus.

Išgirdęs garsiąją pavardę, vežikas nušvito:

– A, tai tamsta ponas Diuma? Ponas Aleksandras Diuma?.. Sėskitės. Nuvešiu, kur tik tamsta norėsi.

Selesta Mogador matė, kad didysis žmogus itin jautriai priima tas kuklias liaudies prisirišimo apraiškas. Jos ne tik jaudindavo jį, bet ir ap-

ramindavo. Antrosios imperijos diduomenė į jį žiūrėjo ne taip palankiai kaip Liudviko Pilypo laikų diduomenė. Princesė Matilda dabar sakė, „kad jis visiškai neįmanomas, kad ji, beje, ir anksčiau jį kviesdavosi tik kaip įdomų *juokdarį*". Orleano kunigaikštis ir kunigaikštis de Monpansjė kalbėdavo ir jausdavo delikačiau.

VI

SAVO TĖVO TĖVAS

> *Žinau dramaturgą, kurio trūkumus ir teigiamas savybes beveik visas turi Diuma sūnus: tai Diuma tėvas.*
> Leonas Bliumas

Apie 1859 metus tėvas ir sūnus abu vienodai garsūs. Juodu panėši iš veido, abu plačiapečiai, mėgsta papuikuoti. Tačiau kitkuo labai skirtingi ir

aptarinėja vienas kitą. „Aš savo siužetus imu iš svajonių, – sakydavo Diuma tėvas, – mano sūnus jų randa tikrovėje. Aš dirbu užmerktom akim, jis – atsimerkęs. Aš piešiu, jis fotografuoja." Arba dar sakydavo: „Aleksandras kuria ne literatūrą, bet muziką. Jam prieš akis – tik natų linijos ir tarpais – žodžiai". Tėvas sukūrė puikius teisingumo gynėjų paveikslus, bet į galvą neėmė, kad pats – toli gražu ne teisuolis. O sūnus net gyvenime vaidino didžiadvasį Atą.

Juodu dažnai kivirčydavosi. Sūnus prikišdavo tėvui, kad jį prastai išauklėjo: „Aš, savaime aišku, dariau tai, ką mačiau tave darant; gyvenau taip, kaip tu mane mokei gyventi". Jis papeikdavo tėvą – žmogų toli gražu nebe pirmos jaunystės – už skolas ir nesuskaičiuojamus meilės ryšius. Kartais Aleksandras Antrasis tiesiog tėviškai išbardavo Aleksandrą Pirmąjį. Tada senas žilstantis satyras atgailaudamas nuleisdavo galvą, o vakare užeidavo pas sūnų, nupirkęs gražių obuolių, kaip kadaise, norėdamas permaldauti Katriną Labė, atnešė jai melioną.

Diuma sūnus iš savo santykių su Diuma tėvu semdavosi siužetų pjesėms. „Nesantuokinis sūnus" (1858) ir „Tėvas palaidūnas" (1859) autobiografiniai tiek, kiek gali būti meno kūriniai, tai yra su nemažais iškraipymais. Diuma tėvas nesigailėjo aplodismentų. Jis žinojo, kad sūnus jį myli. Sūnus, beje, ir pats tai pasakydavo. Jis rašė „Nesantuokinio sūnaus" pratarmėje:

Tu tapai Diuma tėvu pagarbiems žmonėms, tėveliu Diuma – įžūlėliams ir pro įvairiausius šūksmus kartais galėdavai nugirsti tokius žodžius: „Tikrai sūnus talentingesnis už jį". Tu iš to turėjai juoktis!

Bet ne, tu didžiuodavaisi, tu būdavai laimingas, kaip ir kiekvienas tėvas; norėdavai tik viena – tikėti tuo, kas sakoma, ir galbūt tikėdavai. Mielas didysis žmogau, naivus ir geras, tu būtum atidavęs man ir savo šlovę, kaip kad duodavai pinigų, kai buvau jaunas ir tingus, aš džiaugiuosi, kad pagaliau turiu progą viešai nusilenkti tau, išreikšti tau pagarbą dienos šviesoje ir su visa sūnaus meile prispausti tave prie krūtinės ateities akivaizdoj...

Užmiršęs visus pykčius ir nuoskaudas, Diuma sūnus dabar laiko tėvą geriausiu draugu, mokytoju ir net mokiniu. Mat senasis rašytojas, gyvas stebuklas, sugebėjo atsinaujinti. Kaip sūnus stropiai išnagrinėjo tėvo

dramų struktūrą, taip ir tėvas dėl sūnaus įtakos ėmė labiau linkti į realizmą. Jis atsisakė karalių bei kunigaikštienių ir susidomėjo buržua bei mažais žmonėmis. „Marmuro tašytojas“ – buitinė, paprasta pjesė. „Grafas Hermanas“ – tai „Montekristas“ be keršto, be tiradų. Tėvas ir sūnus turėjo „giminės stiprybių“, kuriomis rėmėsi jų dramos bei komedijos. Abu, ypač sūnus, taip pat manė, kad rašytojas gali ir turi ginti tam tikras tezes. Tuo piktinosi Giustavas Floberas: „Ar pastebėjote, žmonės dedasi, kad mane painioja su jaunuoju Aleksu. Mano „Bovari“ esanti „Dama su kamelijomis“. Še tau, kad nori!“

Hugo, mirus Diuma tėvui, lygino abu Diuma. „Tėvas buvo genijus, – pasakė jis, – ir genialumo turėjo netgi daugiau negu talento. Jo vaizduotėje gimdavo gausybė faktų, kuriuos jis kaip pakliuvo mesdavo į žaizdrą. Kas išeis – bronza ar auksas? Toks klausimas jam niekad nekildavo. Jo atogrąžinės prigimties įkarštis neatvėsdavo, eikvojamas nuostabiems kūriniams. Jis negalėjo nemylėti, negalėjo neatsiduoti kam nors, ir jo draugų pasisekimas buvo jo pasisekimas.“ – „O Diuma sūnus?“ – kažkas paklausė Hugo. – „Jis visai kas kita... Tėvas ir sūnus – du priešingi poliai. Diuma sūnus – talentas, tiek talento, kiek tik gali turėti

žmogus, bet nieko daugiau, kaip talentas.“

Tokius jausmus reiškė bene 1859 metais ir grafienė Daš. Štai ką ji rašo apie Diuma tėvą:

Ant Diuma galima pykti tik iš tolo. Prieini prie jo, visai pagrįstai rūstindamasis, kupinas priešiškumo, bet, pamatęs jo gerą ir protingą šypseną, žiburiuojančias akis, jo atviraširdiškai ištiestą ranką, iškart užmiršti savo pretenzijas; po valandėlės susigriebi, kad reikia vis dėlto jas pareikšti: nenori pasiduoti jo žavesiui, beveik gėdiniesi – juk atrodai jo pavergtas. Kapituliuoji – išdėsi jam viską, kai tik baigs pasakoti...

Jis ir atviras, ir slapus. Neapsimetinėja, bet meluoti meluoja, ir tai jam kažkaip savaime išeina. Iš pradžių pameluoja ką nors (kaip ir mes visi) lyg iš reikalo, norėdamas pasitarnauti, papasakoja kokį nebūtą dalyką. Po savaitės pramanytoji istorija jau pasidaro jam tiesa. Jau jis nebe meluoja, jau tiki tuo, ką sako; įsitikino pats ir tikina kitus...

Niekas nenorės patikėti, tačiau visiška tiesa, kad didysis romanistas buvo nuostabiai pastovus meilėje. Supraskite, aš nesakau ištikimas. Jis nustatė, kad tuodu žodžiai visiškai skirtingi; panašumo tarp jų esą ne daugiau kaip ir tarp sąvokų, kurias jie reiškia. Jis niekad nesugebėdavo moters palikti. Jei moterys nebūtų jam dariusios paslaugos – palikdavusios jo pačios,

jis tebeturėtų visas savo meilužes, pradedant pirmąją. Niekas taip nesilaiko įpročių kaip jis... Jis labai minkštos širdies, lengvai duodasi vadovaujamas, netgi to nori...

Diuma nuoširdžiai žavisi kitais. Kai tik užeina kalba apie Viktorą Hugo, jo veidas pagyvėja; jis jaučiasi laimingas, kad gali jį aukštinti, ir smarkiai kirstųsi su tais, kurie jam prieštarautų. Ir tai ne apsimetinėjimas – Diuma nuoširdus. Jis ir save rikiuoja į pirmutiniąją eilę, bet nori, kad Hugo būtinai stovėtų šalia jo. Jam maga uosti kartu su Hugo smilkalus, kurie juodviem smilkomi. Hugo ir dar keletas – dalis jo šlovės; be jų, ji jam atrodytų nevisiška...

O apie Diuma sūnų ta pati rašytoja taip pasisako:

Cukrainininkų ir pyragių vaikai ne smaližiai. Aleksandras Diuma buvo bankininkas visų tų, kurie niekad neatsiteisia, užtat sūnus nelaidė vėjais nei savo ekiu, nei savo draugystės. Nepaprastas sūnaus santūrumas – auklėjimo ir prisižiūrėtų pavyzdžių išdava. Tėvo gyvenimas jam – žiburys, uždegtas prie bedugnės krašto.

Diuma sūnus pirmiausia – pareigos žmogus. Jis ją pildys... Jūs nerasite jame staigaus, karšto polėkio, būdingo Diuma tėvui. Pasižiūrėti jis šaltas ir gal iš tikrųjų toks tapo, išblėsus pirmųjų aistrų ugniai. Jo jaunystė – beveik pasakyčiau: jaunuolio metai – buvo audringa. Jis susitvarkė nuo tos dienos, kai jam ėmė sektis. Jis subrendo per vieną parą rampos šviesoje, griaudžiant aplodismentams. Dabar tai žmogus protingas ir mėgstąs samprotauti, jis viską apskaičiuoja, nieko nedaro lengvapėdiškai, tyrinėja žmones ir dalykus, vengia bet kokių staigmenų ir susižavėjimų ir saugojasi įpročių, net jeigu jie malonūs ir teikia džiaugsmo.

Jis garbingas žmogus. Ištesi, ką pažada... Jis rimtas, teigiamas, taupo pinigus, stengiasi juos kuo pelningiau įdėti, rūpinasi biržos kursais ir užsitikrina rytdieną. Jo svajonė – gyventi ne mieste. Jis jau dabar galvoja apie poilsį, nuošaly nuo visų reikalų...

Jis nepatiklus. Jo nuomonė apie žmonių giminę nelabai kokia. Ką matydamas, jis aiškinasi, kodėl taip yra... Jo ironija gili; jis nesišaipo, bet gelia. Jis turi draugų, kurie jį myli labiau negu jis juos. Jo yda – nusivylimas, kartus patirties vaisius...

Jis nuolat užsipuola aistrą – tokią, kaip buvo suprantama prieš dvidešimt penkerius metus. Nesuprastos, siautulingos moterys tenelaukia iš jo užuojautos. Jis joms norėtų pasakyti, kai jos apsiverkia: „Na ir ką tai įrodo?“

Tėvas ir sūnus – nepaprastai puikūs pašnekovai, bet skirtingo stiliaus. Diuma tėvas kalbėdamas kurdavo, tarsi rašydavo romano skyrių.

– *Aš girdėjau,* – prisimena daktaras Menjeras, – *kaip Aleksandras Diuma pasakojo apie Vaterlo prie generolų, kurie patys buvo mūšio lauke. Jis varė kaip iš pypkės, aiškino, kur ir kaip stovėjo daliniai, ir kartojo pasakytus ten herojiškus žodžius.*

Vienam generolui pavyko galų gale jį pertraukti:

– Ne visai taip, brangusis pone, juk mes ten buvome, mes...

– Na tai, ponas generole, jūs ten nieko nematėte...

Diuma sūnus, ne toks šnekus, pasiekdavo tokio pat efekto savo gana stačiokiškais, dažnai puikiais sąmojais.

 Gonkūrų dienoraštis, 1868 metų gegužės 20 dieną:

Šįvakar pas princesę pirmąkart gavom pasiklausyti Diuma sūnaus sąmojo. Gražbylystė šiurkštoka, bet nieko, neblogai išeina; kerta nežiūrėdamas dešinėn ir kairėn, drąsa neregėtai įžūli ir jo žodžiams lemia neabejotiną sėkmę; į visa tai įsimaišę nuožmaus kartėlio... bet sąmojis neginčijamai originalus; jis geliantis, kandus, taiklus ir, man atrodo, didesnės kokybės negu tas, kurį autorius paprastai įdeda į savo pjeses, nes tik ką ištrūkęs, dėl to – glaustas ir smailiabriaunis!

Jis gynė tezę, kad visų be išimties žmonių jausmai ir įspūdžiai priklausą nuo to, kokia skrandžio būklė – gera ar bloga. Norėdamas tai patvirtinti faktais, papasakojo apie vieną savo draugą; Diuma atsivedęs jį vakarieniauti kaip tik tą dieną, kai mirė jo žmona, kurią karštai mylėjo. Jis įdėjęs jam gabalą jautienos, bet svečias vėl atkišęs lėkštę ir švelniai maldaujamu balsu paprašęs: „Truputį riebesnės!“ – „Nieko nepadarysi, skrandis! – pridūrė Diuma. – Jo skrandis buvo puikus. Negi jis galėjo jausti didelį sielvartą... Kaip, sakysime, ir Maršalis... Maršaliui su tokiu skrandžiu niekad jokie rūpesčiai nebaisūs!..“

Diuma sūnaus gyvenimas su žaliaake kunigaikštiene nebuvo lengvas. Bet jis tebesižavi „rusų damomis, kurias Prometėjas, matyt, sukūrė iš sniego, aptikto Kaukaze, ir saulės spindulio, pagrobto iš Jupiterio... moterimis, apdovanotomis ypatingu subtilumu ir ypatinga intuicija; atsiliepia dvilypė – azijiečių ir europiečių – prigimtis, kosmopolitinis smalsumas ir pripratimas tinginiauti... ekscentriškomis būtybėmis, kurios kalba visom kalbom... medžioja lokius, minta saldainiais, juokiasi į akis bet kuriam vyrui, nemokančiam jų suvaldyti... patelėmis su melodingais ir prikimusiais balsais, kupinomis prietarų ir viskuo abejojančiomis, lipšniomis ir žiauriomis. Jos išaugusios tokioj dirvoj, kad jų savitumas nedyla, jo negalima ištirti nei pamėgdžioti..."

Epochos suklaipo žmonių charakterius. Diuma tėvas įkopė į sceną tuo metu, kai Fortūna dosniai žarstė savo dovanas. Nuobodžiaujantis 1828 metų Paryžius laukė užkariaujamas. Dar neseni tie laikai, kada kareivis per ketverius metus tapdavo generolu. Žmonės skubėjo viską pamatyti ir viską pasiekti. Ekstravagantiškumo nesikratyta, nes ir tikrovė buvo fantastiška. Dramatizmas Diuma tėvo kūriniuose atsirasdavo savaime, jo patosas buvo ir sąmojingas, o į bohemą jis galėjo pasiduoti nesivaržydamas. Sūnus puoselėjo kitokias ambicijas: priversti publiką atsisakyti nuomonės, kad į Diuma nereikia žiūrėti rimtai, ir įrodyti, jog dramaturgas gali būti doras žmogus klasikine šio žodžio prasme. Jis stojo ginti to, ko jam pačiam labiausiai stigo, – šeimos; pasidarė negailestingas priešininkas tų, kas jį buvo įskaudinę – ūžautojų, kurtizanių, svetimautojų.

Be to, jis vis labiau kankinosi, matydamas negražiąsias tėvo gyvenimo puses. 1858 metais iškilo itin nemaloni byla tarp Diuma tėvo ir jo buvusio bendraautorio Makė. Prieš dešimt metų Makė rašė Diuma, kad tarp jųdviejų *suvestos sąskaitos* dėl visų iki tol parašytų kūrinių. Bet iš Diuma jis buvo gavęs pasižadėjimų ateičiai, o jie nebuvo ištesėti. Diuma tėvas, laikąs visą haremą ir maitinąs gal dešimt buvusių ir dabartinių meilužių, išleisdavo ne tik savo autorinio honoraro dalį, bet ir Makė dalį. Šis buvo taupus buržua ir tenkinosi viena meiluže (ištekėjusia moterim, kurią paveržė iš vyro); jis buvo jai ištikimas ir slapstė ją kaime, rūpindamasis nesukompromituoti. Netekęs kantrybės, jis pagaliau iškėlė Diuma bylą prašydamas, kad teismas jį, Makė, pripažintų „Trijų muškietininkų", „Grafienės de Monsoro" ir visų kitų romanų autoriumi.

Daug kas stojo į jo pusę. Buvęs vyriausiasis *Le Siècle* redaktorius Šarlis Matarelis de Fjenas jam rašė:

1858 metų sausio 22 dieną:

> *Brangusis ponas Makė! Rašau tik keletą eilučių – noriu Jums pasakyti, jog tik ką perskaičiau Jūsų bylos ataskaitą ir savo liudijimu galiu padėti atitaisyti vieną klaidą. 1849 metais* Le Siècle *spausdino „Vikontą de Braželoną“... Kartą šeštą valandą vakaro man buvo pranešta, kad romano skyrius (žmogus jo važiavo pasiimti į Sen Žermeną pas Aleksandrą Diuma) pamesta! O juk* Le Siècle *negali išeiti be jo... Aš pažinojau abu autorius; vienas gyveno Sen Žermene, kitas – Paryžiuje; nuvykau pas tą, katras buvo arčiau. Jūs kaip tik sėdotės valgyti. Buvote toks geras – palikote pietus ir atėjęs įsitaisėte direkcijos kabinete. Kaip šiandien jus matau prie stalo: rašėte, gurkšnodamas tai sultinį iš puodelio, tai bordo, kuriais Jus aprūpino dosnusis* Le Siècle. *Lapelis ėjo po lapelio nuo septintos valandos iki vidurnakčio. Kas ketvirtis valandos aš juos perduodavau rinkėjams. Pirmą valandą ryto laikraštis išėjo su „Braželono“ tęsiniu. Kitą dieną gavau pamestąjį rankraštį – jį kažkas atrado kelyje. Makė tekstas ir Diuma tekstas skyrėsi ne daugiau kaip kokiais trisdešimčia žodžių. O skiltyje buvo penki šimtai eilučių!*
>
> *Tokia yra tiesa. Darykite su šiuo mano pareiškimu, ką norite. Kadangi mano atsiminimai gali būti palaikyti netiksliais, dėl visa ko paprašiau, kad tuos faktus patvirtintų laikraščio atsakingasis redaktorius, rinkyklos vedėjas ir korektorius...*

Teismas nusprendė, kad Fjeno pareiškimas – joks įrodymas, ir Makė pralaimėjo bylą. Tačiau derybos tarp bendraautorių vyko toliau. Tuodu žmonės buvo vienas kitam reikalingi. Nepriekaištingasis Noelis Parfė mėgino tarpininkauti.

Noelis Parfė Diuma tėvui, 1860 metų spalio 6 dieną:

> *Aš tvirtai, nuoširdžiai tikiu, kad, patardamas tau vėl suartėti su Makė, duodu gerą patarimą: niekas iš tų, kurie tave myli, manęs už tai nepeiks... Tark žodį, ir reikalas susitvarkys – taip aš tikiuosi. Kas, jei ne tu, turėtų pasiduoti geram impulsui?.. Aš negalėčiau atsistebėti, – juk tave gerai pa-*

žįstu, – kad tu vis bylinėjiesi su Makė, jei nemanyčiau, jog čia kalta tavo netikusi aplinka. Ištrūk pagaliau iš verteivų nagų, tapk vėl pačiu savim, tai yra geru, puikiu Diuma, pasiruošusiu atverti savo širdį netgi tiems, kurie gal valandėlę jos nesuprato...

Diuma tėvas buvo beveik sutinkąs, paskui apsigalvojo.

Diuma tėvas Diuma sūnui, Neapolis, 1860 metų gruodžio 29 dieną:

Makė – žmogus, su kuriuo aš nebegaliu turėti jokių reikalų. Buvau su juo susitaręs, kad paims ir perduos man iš rankų į rankas vieną trečdalį honoraro už „Hamletą“[1]*, prie kurio jis nė piršto neprikišo, ir du trečdalius už „Muškietininkus“. Bet jis viską pasiliko sau. Makė mano akyse – vagis.*

Mano knygos yra mano knygos ir gana brangiai man atsieina. Tai tavo ir tavo sesers nuosavybė, ir, kad niekas negalėtų tat nuginčyti, aš kada nors jas tau parduosiu – mums tereiks sumokėti tik žyminį mokestį. Bet kol aš gyvas, Makė daugiau neturės nieko bendra nei su manim, nei su mano knygomis...

O Noeliui Parfė tik ką buvo parašęs visai priešingai:

Parodyk Makė savo laišką ir pasakyk jam, spustelėjęs ranką, kad niekas negalėjo padaryti man didesnio malonumo kaip tavo pasiūlymas...

Visi tie negražūs ginčai kėlė Diuma sūnui pasibjaurėjimą. Dukteriai prižadėto kraičio (šimto dvidešimt tūkstančių frankų) tėvas neišmokėjo, ir Mari atsidūrė labai keblioje padėtyje: ji gyveno Šatoru mieste pas anytą ponią Petel, kuri nuo ryto iki vakaro krimto marčią, kad esanti beturtė. Kadangi tėvas visada būdavo kelionėje arba sentimentalioje vienumoje su kokia mergyte, Diuma sūnui tekdavo rūpintis bylų reikalais, tildyti žurnalistus. Kartais jis dėl to skųsdavosi. Sand jį ramindavo.

[1] Penkių veiksmų, aštuonių paveikslų drama, pastatyta Istoriniame teatre 1847 m. gruodžio 15 d. (*Aut. past.*)

Žorž Sand Diuma sūnui, Noanas, 1862 metų kovo 10 dieną:

> *Patikėkite manim, kad tėvelis Diuma tokį gabumų apstą turi tik todėl, kad dosniai juos eikvoja. Mano palinkimai nekalti, tad aš ir kuriu dalykus paprastus kaip dukart du. Bet ar nemanote, kad jo, žmogaus, besinešiojančio savy ištisą pasaulį įvykių, herojų, išdavikų, burtininkų, nuotykių, – kad jo, kuris yra įsikūnijusi drama, nekalti polinkiai nebūtų užgesinę, sužlugdę kaip rašytojo? Jam reikėjo nesaikingumų savo gyvenime, kad galėtų tolydžio kurstyti milžinišką vidinės gyvybės židinį. Jūs jo tikrai nepakeisite, ir ant Jūsų guls dvigubos šlovės našta – jo ir Jūsų paties. Jūsų – su visais vaisiais, jo – su visais dygliais. Nieko nepadarysi! Jis davė pradžią didiems Jūsų sugebėjimams, todėl mano, kad su Jumis atsiskaitė... Nors tai gana nesmagu ir sunkoka, bet kartais esi priverstas tapti savo tėvo tėvu...*

Kaip nebūsi ištikimai prisirišęs prie to puikaus žmogaus? Pasikabinęs storą aukso grandinę skersai balto piko liemenės, ištemptos ant didžiulio pilvo, jis plojo „Tėvui palaidūnui“; kai publika šauksmais sveikino autorių, jis atsistojęs prisidėjo prie ovacijų, ir jo džiaugsmingas išdidus veidas tartum sakė visiems: „Žinote, juk tą pjesę parašė mano berniukas!“

O berniukas irgi žavėjosi tėvu: „Jis toks, koks yra savaime. Iš to galima pažinti tikrą ir savitą genijų“. Kad tėvas veltkleidys ir ištvirkėlis – deja! – nepaneigsi. Bet sūnus neabejojo, kad jis – kuo geriausias žmogus ir kilniausios širdies rašytojas tikrąja to žodžio prasme. Ir šviesiomis savo gyvenimo dienomis sūnus jausdavosi dėl to laimingas.

AŠTUNTA DALIS

Šagrenės oda

Gyvenimo prabanga trumpina gyvenimą.
Alenas

I

Kur Diuma tėvas užkariauja Emiliją ir Italiją

1860 metais Diuma tėvui vėl užeina noras palikti Paryžių ir Prancūziją. Iš kiekvienos kelionės jis atsigabendavo didžiulę šūsnį „Įspūdžių", kurių pakakdavo keturiems–šešiems tomams. Nutikimai jį išblaškydavo ir praturtindavo. Dviguba nauda. Epigramų kūrėjai šaipydavosi iš keliautojo:

Diuma keliauja po pasaulį platų,
Kelionės įspūdžius išleis;
Skaitytojai prie to jau taip priprato,
Kad žodį meilų jam paleis:
„Keliauk sau, sveikas, po kelmais!"

Švaistūnas tuo laiku turėjo – o stebuklai! – kreditinę sąskaitą. Jis tik ką buvo sudaręs su leidėju Mišeliu Levi sutartį dėl visų savo kūrinių, pagal kurią jam priklausė gauti avanso šimtą dvidešimt tūkstančių aukso frankų. Kas nors kitas jo vietoje būtų likęs turtuoliu iki gyvenimo pabaigos. Bet, Diuma nuomone, turėti pilną piniginę – nepadoru. Kaip čia ją ištuštinti? Nieko nėra paprastesnio. Kodėl jis negalėtų pakeliauti, kaip Lamartinas ir Šatobrianas, po Rytus? Patenkintų seną troškimą ir išsigabentų toli nuo Paryžiaus mylimą moterį.

Šį kartą jo favoritė buvo vėl šviesplaukė ir trapi aktorė – Emilija Kordjė. Jos tėvas dirbo medinius kibirus vandennešiams. Vaikystėje, dažnai sirginėdama, ji su pamėgimu skaitė Viktorą Hugo, Balzaką, o ypač Diuma tėvą, kuriuo negalėjo atsižavėti. Kai ji kiek sustiprėjo, tėvas ją atidavė mokytis iš pradžių pas baltinių siuvėją, paskui – į Hales. Emi-

lija svajojo įstoti į teatrą. 1858 metais jos motinos draugė atvedė mergaitę pas Diuma tikėdamasi, kad jis parūpins jai kokį mažutį vaidmenį. Keliautojas tuo laiku vyko į Rusiją, bet nepamiršo gražiosios merginos ir grįžęs, 1859 metais, parašė jai, kad užeitų į jo nedidelę apšiurusią vilą Amsterdamo gatvėje, Nr. 77. Emilija atėjo – ir pasiliko. Jai buvo devyniolika metų, Diuma – penkiasdešimt septyneri. Netrukus paaiškėjo, kad ji – aistringa kaip bakchantė, todėl nepasotinamasis Diuma prie jos prisirišo. Jos, kaip aktorės, temperamentas, deja, neprilygo meilužės temperamentui.

Diuma, kaip visada, naiviai tikėjosi, kad duktė (jos santuoka pasirodė nepavykusi) taps jo meilužės drauge; bet Mari Petel, ištikimai laikydamasi savo metodo, neva per klaidą viską painiodavo, siųsdavo telegramas ten, kur nebuvo leista, pamesdavo pavojingiausiose vietose labiausiai kompromituojančius laiškus ir visur sėjo nesantaiką. Reikėjo išvažiuoti.

1860 metų pavasarį Diuma, pasistatydinęs Marselyje nedidelę škuną „Ema" (paprastą barką su deniu), sėdo į ją su Eduaru Lokrua, Noeliu Parfė ir viena labai gražia būtybe, apsirengusia kaip operetinis jūrininkas, kurią laive visi vadino *Admirolu*. Tat buvo Emilija Kordjė. Diuma vieniems sakydavo, kad tai jo sūnus, kitiems – kad seserėnas.

Kelionė prasidėjo labai linksmai. Vienintelė škunos kajutė buvo tokia žema, kad milžinas kasdien susimušdavo kaktą. Diuma gamino valgius, plepėjo, džiaugėsi meile. Užsukęs į Genują, jis sužinojo, kad Garibaldis, kovotojas už Italijos nepriklausomybę, ruošiasi atimti iš Burbonų Siciliją bei Neapolį ir grąžinti juos Italijai (kuriai, kaip jis tikėjosi, pavyks garantuoti savo teritorijos vientisumą). Diuma pažinojo Garibaldį; neužmiršo jo išdidaus žvilgsnio, rusvos barzdos, *poncho*[1], atsigabento iš kampanijų Pietų Amerikoje. Jis kadaise buvo nuvykęs pas Garibaldį į Turiną ir ketino rašyti apie jį knygą. Iš generolo Diuma sūnus paveldėjo teisią neapykantą Neapolio Burbonams. Jis nusprendė paremti taurų Garibaldžio užsimojimą.

Ko jam reikėjo Italijoje? Nieko. Bet, pasak Šarlio Hugo*, Diuma stengdavosi nepraleisti progos susieti savo pavardę su garsiomis istorijos datomis. Užtikęs kur kokią laikiną vyriausybę, atbrazdėdavo pas ją be ceremonijų, lyg būtų senas draugas. Įeidavo, išskėsdavo rankas: „Laba diena! Na, kas yra? Štai ir aš". Jis tarės esąs toks garsus, kad manė – jo visur laukte laukia.

[1] Skraistė (*isp.*).

Revoliucijos, – rašė Šarlis Hugo, – *jam visada labai rūpi. Dėl tautų išsivadavimo jis galvą deda. Paryžiuje, Romoje, Varšuvoje, Atėnuose, Palerme jis laisvalaikiu daugiau ar mažiau yra padėjęs patriotams. Jis teikia prabėgom patarimų, nors ir baisiai užimtas, – tegul žmonės greičiau jais naudojasi, nes iki savaitės pabaigos jis turi juk atiduoti dvidešimt penkis tomus. Toks yra Diuma politikoje. Su įvykiais jis, kaip garsenybė, elgiasi itin laisvai, ir ceremoningoji ponia Istorija, valandėlę atsileidusi, bičiuliškai patapšnoja jam per petį sakydama: „Ak, tas mielasis Diuma...“*

Tuoj sudaromas kampanijos planas. Du laivai, taip pat ir „Ema“, perkels karines pajėgas į Sicilijos krantus. Anglai, turintys ten karo laivų, laikysis daugiau nei palankaus neutraliteto. Nepraėjus nė mėnesiui, kai išplaukė iš Marselio, Diuma šit jau Palermo mieste. Garibaldžio *Mille*[1] siciliečiai pasitinka nesitverdami džiaugsmu. Štai ką vienas Garibaldžio bendražygis[2] pasakoja apie Diuma atvykimą:

Kai, grįždami į Pretoriaus rūmus, kopėme per barikadą, pamatėm ateinantį priešais mus labai gražų vyrą. Jis prancūziškai pasisveikino su generolu [Garibaldžiu]. *Tas aukšto ūgio žaliūkas vilkėjo baltai ir dėvėjo plačiakraštę šiaudinę skrybėlę, papuoštą trim plunksnom – mėlyna, balta ir raudona.*

– Atspėk, kas čia toks? – tarė man Garibaldis.

– Kas tai galėtų būti? – atsakiau aš. – Luji Blanas? Ledriu Rolenas?

– Po velnių! – juokdamasis tarė generolas. – Tai Aleksandras Diuma!

– Ką? „Grafo Montekristo“ ir „Trijų muškietininkų“ autorius?

– Jis pats.

Didysis Aleksandras išbučiavo Garibaldį, ėmė jį visaip garbstyti, paskui greta jo įėjo į rūmus, garsiai postringaudamas ir juokdamasis, lyg norėjo pripildyti pastatą savo balso griaudesio ir kvatojimų.

Pranešė, kad paduoti pietūs. Su Diuma buvo kažkokia grizetė, persirengusi vyru, tiksliau sakant – admirolu. Ta grizetė, mažučiukė, vien grimasos ir vaipuliai, tikra pamaiva, nesivaržydama atsisėdo generolui iš dešinės, lyg kitaip ir būti negalėjo.

[1] Tūkstantinė (*ital.*).

[2] Džuzepė Bandis. (*Aut. past.*)

– Kuo šis garsus rašytojas mus laiko? – paklausiau aš savo kaimynus užustalėje. – Tiesa, poetams daugiau leidžiama, bet taip, kaip pasielgė Diuma, pasodindamas šią smulkutę nuodėmės dukrą šalia generolo, neleistų daryti nei žmonės, nei dievai.

Didysis Aleksandras valgė kaip poetas ir pasirodė esąs toks šnekus, kad niekam nepavyko nė burnos atverti. Kalbėjo jis, reikia pripažinti, ne blogiau, negu rašė, ir aš klausiausi jo net išsižiojęs...

Admirolas laukė vaiko. Keletas savaičių prieš čia išdėstytus įvykius Diuma parašė savo draugui Roblenui:

Brangusis Roblenai! Kreipiuosi į tave, kadangi tu turėjai keturiolika vaikų ir, patyręs tokią bėdą, užjausi kitą. Ta maža miela būtybė, kurią matei pas mane namie, dieną būdavo berniukas, o naktį vėl tapdavo moterim. Kartą, kai ji buvo moteris, jai atsitiko bėda, ir kitą mėnesį tat išaiškėjo. Ponas Emilis dingo, o panelė Emilija – nėščia, tad po dviejų mėnesių turės mane palikti, ir aš keliausiu toliau vienas. Tarp liepos 15-osios ir 20-osios ji bus Paryžiuje. Ar negalėtum jai ligi to laiko surasti nedidelį apstatytą butuką kur užmiestyje, ne per toli nuo savęs?.. Atsakymą, mielas bičiuli, siųsk man paštu į Maltą. Rytoj ar poryt išplaukiame į Palermą... Savaime aišku, kad panelė Emilija, vėl tapusi ponu Emiliu, tuoj grįš pas mane...

Mat Diuma norėjo gyventi su „tęsiniu kitame numeryje“. Po laimėjimo Sicilijoje Garibaldis ketino persikelti per Mesinos sąsiaurį ir žygiuoti į Neapolį. Jam stigo ginklų, šaudmenų, ir nebuvo už ką jų nupirkti. Diuma dar tebeturėjo škuną ir penkiasdešimt tūkstančių frankų; su įprasta iškilnia dosnybe jis visa tai paskyrė *Italia una*[1] labui. Garibaldis priėmė dovaną. 1860 metų rugsėjo 7 dieną Diuma, apsivilkęs raudonais marškiniais, įžengia į Neapolį. Kadaise karaliaus šeima kalino ir kankino jo tėvą; dabar jis išvijo ją iš jos sostinės. Puikus uždelstas kerštas pagal Diuma–Edmono Danteso stilių.

Neapolyje Garibaldis paskiria Diuma antikos meno paminklų inspektoriumi ir duoda jam „tarnybinį butą“ – Kjatamonės rūmus (karaliaus Pranciškaus II vasaros rezidenciją). Diuma triumfuoja. Jis vadovau-

[1] Vieningoji Italija (*ital.*).

ja Pompėjos kasinėjimams. Įsteigia laikraštį *L' Independente*. Neapoliečiams smagu (iš pradžių) žiūrėti į tą storą, kupiną gyvybės ir linksmą žmogų. Jam prasideda naujas gyvenimas, jis ima užmiršti prancūzų nedėkingumą.

1860 metų gruodžio 24 dieną admirolas Emilis pagimdė Paryžiuje mergytę, „didumo kaip nykštys", Mikaelą Kleliją Žozefą Elizabetą. Selesta Mogador – grafienė de Šabrijan – buvo krikštamotė; Džuzepė Garibaldis per įgaliotinį – krikštatėvis.

Diuma tėvas Emilijai Kordjė:

Džiaugsmas ir laimė teesie su tavim, meile mano brangioji!.. Tu žinai, aš kaip tik labiau norėjau dukters. Pasakysiu tau kodėl: aš labiau myliu Aleksandrą negu Mari, ją tematau kartą per metus, o Aleksandrą galiu matyti, kiek tik noriu. Taigi visą tą meilę, kurią galėjau jausti Mari, perkelsiu į savo mieląją mažytę Mikaelą...

1861 metų vasario mėnesį Emilija Kordjė jau įstengė atvykti pas Diuma į Neapolį, truputį vėliau atkeliavo ir žindyvė su kūdikiu. Emilija pasiskyrė rūmų šeimininkės vaidmenį.

Diuma anuo metu savo Neapolio laikraščiui atlikdavo tokią gausybę darbo, kad tiesiog negalima atsistebėti. Politiniai vedamieji, įvairenybės, žinios iš Romos, ilgi istoriniai straipsniai apie legendinę Iskiją*, apie Dandolų giminę* ir, žinoma, feljetonas – viskas buvo jo plunksnos. Iš didelių melsvo popieriaus lakštų, primargintų jo aiškia, kariuomenės raštininko rašysena, susidarytų penkiolika–dvidešimt tomų. Čia galima rasti atsišaukimų, polemikos, raginimų pradėti vieną ar kitą kampaniją:

Du šimtai dailės mokyklos mokinių atėjo mums padėkoti, kad juos palaikėme prieš dėstytojus, kurie, matyt, užmiršo, ką jiems liepia pareiga... – Tegul municipalitetas duoda man žemės sklypą, ir aš, Diuma, rasiu šimtą tūkstančių dukatų pastatyti jums teatrą...

Tuo pat metu Diuma savo ranka rašė vienuolikos tomų Neapolio Burbonų istoriją, romaną („San Feličė"), „Garibaldžio atsiminimus". Benedetas Kročė su pagyrimu atsiliepia apie vieną Diuma brošiūrą italų kalba, išleistą 1862 metais, kur jis nagrinėja „Plėšikavimo atsiradimą, jo paplitimo priežastis ir būdus jam išnaikinti". Iš šios brošiūros matyti, kad žmogus, kurį daugelis laikė lengvapėdžiu, geriau nei visi ekspertai išanalizavo konkrečias sąlygas, kaip įvykdyti žemės ūkio reformą Pietų Italijoje.

Rašytojo produktyvumas vis dar buvo neišsenkamas; bet nesiliaujančios žmogaus grumtynės su nepasitikėjimu stūmė į neviltį. Net ir pačiam Portui gulanti ant jo uola atrodė per sunki.

Diuma sūnus Žorž Sand, 1861 metų rugpjūčio 22 dieną:

Gavau laišką iš tėvelio Diuma; jau ir jis netenka ryžto. Štai ką rašo: „Dešimt tūkstančių švelniausių linkėjimų mūsų bičiulei; ji nesensta ir vis taip pat puikiai tebesinaudoja popierium, plunksnomis bei rašalu, o mane jie tiesiog žudo..." Kai jau tėvelis ima dalytis su manim savo juodom mintim, nekas išeina. Taigi parašykite mano tėvui ir duokite jam visus patarimus, kuriuos Jūs turite teisę jam duoti, o aš – ne... Papasakokite, koks gyvenimas padeda Jums išsaugoti jaunumą ir talentą, ir gal jisai stvers Jūsų ištiestą pagalbos kartį. Jis toks tvirtas, o pirmieji užsimojimai visada gražūs...

Kas iš tavo tvirtumo, jei kiti netvirti? Kavuras*, ištikimas Savojos dinastijos tarnas, laikė savo neatidėliotina pareiga stoti prieš Garibaldį, kuris irgi siekė Italijos vienybės, bet rėmėsi respublikonais. Garibaldis svyravo. Diuma, „garibaldiškesnis už Garibaldį", buvo nusistatęs prieš Kavurą. Prancūzijos konsului Livorne jis pareiškė (tas apie šį pokalbį pranešė depeša savo ministrui), kad norėtų išvyti iš Neapolio ne tik Burbonus, bet ir naująjį karalių Viktorą Emanuelį.

– *Dramoje,* – pasakė Diuma konsului, – *kai personažas jau visiškai panaudotas, kai jo vaidmuo suvaidintas, baigta, juo sumaniai nusikratoma, jis panaikinamas. Tai mes ir ketiname padaryti...*

– *Bet kai išvysite pjemontiečius, kas užims jų vietą?*

– Mes, mano mielas, mes!
– Kas tie mes?
– Garibaldis...
– O ką jūs darysite su Italija?
– Nagi, mano mielas, reorganizuosime Italiją į federacinę respubliką.

Žorž Sand, nuvokdama, jog jis prislėgtas, pasiūlė, kad atvyktų pasilsėti į Noaną; tėvelis Diuma parašė jai niūrų ir pesimistišką laišką, atsisakydamas kvietimo.

Diuma sūnus Žorž Sand, 1862 metų rugsėjo 12 dieną:

Mano tėvas tikrai užgaidus. Nuo ko jis man taip pasikeitė? Jūs, brangioji mama, nuveikėt daugiau, nei galėjot, ir gal net geriau, kad taip išėjo. Dievas žino, ką tas laukinis paukštis būtų pridaręs Jūsų čiulbuonėlių lizde. Duokit jam ramybę. Jis grįš pas mus, kai jam kas pašaus sparną.

Dėl mūsų bičiulio Garibaldžio praėjusiais metais aš rašiau Didjė: „Labai prisibijau, ar tik mūsų herojus neišbluks...“ Ir nesuklydau. Tarp mūsų kalbant, didieji vyrai ne iš tokio molio lipdomi. Žmonės, špaga atnaujinantys visuomenę, ne tokie kalbingi. „Dievas mane stumia“, – sakydavo Atila ir žygiuodavo pirmyn. O tas, vos tik aptikęs kokį balkoną, tuoj ima drožti pamokslą, užėjęs popieriaus skiautę, sugalvoja rašyti atsišaukimą. Tai Dantės poema, užbaigta Vjenė. Jo (Garibaldžio) šlovės dėlei dar norėčiau manyti, kad ši atomazga buvo iš anksto sutarta su Viktoru Emanueliu ir kad jis pasakė karaliui: „Aš per daug šnekėjau. Per daug įsipareigojau. Esu priverstas eiti vis pirmyn. Suimkit mane su ginklu rankoj, neleiskit man žygiuoti toliau“. Jie duos vienas kitam garbės žodį; Garibaldis gaus kokį nedidelį leną, iš jo bus padarytas italų Abd-el-Kaderas*, ir tuo viskas baigsis. Teneleidžia Dievas, kad jis pagaliau išspausdintų savo „Atsiminimus“ su Žiulio Lekonto įžanga! Negarantuoju, beje, kad taip neįvyks...*

Deja, nedėkingumas paplitęs visur pasaulyje. Neapolio gyventojai, užmiršę kilniaširdę Aleksandro Diuma paramą, suruošė demonstraciją priešais jo rūmus šūkalodami: „Svetimšali, lauk! Diuma – į jūrą!“ Gerasis

milžinas apsipylė ašaromis: „Nelaukiau, kad Italija bus tokia nedėkinga". Bet po penkių minučių jis vėl nusiteikė filosofiškai: „Nei lauk iš žmogiškosios prigimties dėkingumo, – tarė jis, – nei norėk, kad vilkas taptų žolėdžiu". Kai Garibaldis perdavė Neapolį ir Siciliją Viktorui Emanueliui II, Diuma konstatavo, kad karaliaus aplinkoje daugiau nematyti jokių raudonų marškinių. Kieno triūsas, o kam garbė. Taip jau visada būna.

1862 metų spalio mėnesį Diuma susivilioja kitu sumanymu – grandioziniu ir chimerišku. Kažkoks kunigaikštis Skanderbegas, graikų–albanų chuntos pirmininkas, atsiuntė jam iš Londono laišką, prašydamas, kad padarytų Atėnams ir Konstantinopoliui tai, ką padarė Palermui ir Neapoliui. Dalykas visai paprastas – reikia išvyti turkus iš Europos. Diuma pasiūlo „Devintajam kryžiaus žygiui" savo škuną „Ema" ir visus, kiek dar buvo likę, pinigus. Už tai jis buvo pakeltas į „Krikščioniškosios Rytų armijos karinių sandėlių vyriausiojo intendanto" rangą. Titulas toks pat skambus kaip ir efemeriškas, nes paaiškėjo, kad Skanderbegas – paprastas sukčius.

Maksimas diu Kanas, viešėjęs tuo metu pas Diuma Kjatamonės rūmuose, žavėjosi naivia to vaikiškai gero herkulio kantrybe, jo visada šypsančiu veidu, stambia galva su pūpsančia garbiniuotų žilstančių plaukų kupeta. Diuma toliau tęsė kasinėjimus Pompėjoje. „Na, pamatysite, – tikino jis Maksimą diu Kaną, – ką mes ten atrasim. Kirtikliais išversim į dienos šviesą visą antikos pasaulį." Bet galų gale ir jis pavargo. Garibaldis išvažiavo iš Neapolio. Vietos gyventojai nedovanojo Diuma už jo geradarystes. Jis nusprendė grįžti į Paryžių. Nors ir visokių velniavų pasitaiko, Prancūzija – ne tokia jau bloga. Išlipęs iš traukinio dešimtą valandą vakaro, savaitę keliavęs, Diuma paprašė sūnų vežti į Neji, pas jųdviejų bičiulį poetą Teofilį Gotjė.

– Bet, tėte, kad jau vėlu, o tu nuvargęs iš po kelionės!

– Kas, ar aš? Aš gaivus kaip rožė.

Gotjė jau miegojo. Diuma tėvas ėmė jį garsiai šaukti. Gerasis Teo pasirodė lange ir užprotestavo:

– Mes visi jau atsigulę, – aiškino jis.

– Ė, jūs tinginiai! – tarė Diuma. – O aš argi miegu?

Jie praplepėjo iki ketvirtos valandos ryto, paskui Diuma sūnui, visai nusikamavusiam, pavyko pėsčiomis išsivesti tėvą pas save į Eliziejaus laukus. Juodviem beeinant Neji ir Didžiosios Armijos prospektais, tėvas visą laiką šnekėjo. Namo jie parsirado šeštą valandą ryto. Diuma tuoj paprašė lempos.

– Lempos? Kam?

– Ogi noriu ją užsižibinti, aš sėduos prie darbo.

Kitą dieną jis laikinai apsistojo Rišelje gatvėje, Nr. 112, ir ėmė gyventi įprastu jam fantastinės simfonijos ritmu. Jis varė į pabaigą iškart du romanus: „Garibaldininkai" ir „San Feličė". Emilija Kordjė išslinko iš jo gyvenimo. Ji per daug primygtinai šnekėjo apie vedybas, o Diuma neturėjo jokio noro vėl imtis šio eksperimento. Jis pasisiūlė įdukrinti mažytę Mikaelą, kurią vadino „Bebė" ir švelniai mylėjo. Šitaip būtų sulyginęs ją teisėmis su Aleksandru Diuma sūnum ir Mari Petel.

Emilija norėjo santuokos – arba nieko. Apmaudaudama, kad „suviliotojas", kuriam, jos žodžiais tariant, „paaukojo savo nekaltybės žiedą", atsisako ją vesti, ir baimindamasi, jog neteks teisių į savo užregistruotą vaiką, ji pasipriešino Diuma sumanymui, taigi atėmė iš vargšelės Mikaelos ir jos palikimo dalį[1].

O po išlaidūno mirties, paveldėtojams apmokėjus jo skolas, įplaukos iš Diuma tėvo pomirtinės literatūrinės nuosavybės teisių per visą tą laiką, kol jos galiojo, sudarė nemažas sumas. Susipykęs su „dimisijos Admirolu", Diuma po keleto mėnesių sužinojo, kad jaunoji moteris pagimdė dvynukus; jų tėvas buvo turtingas jos globėjas iš Havro, pavarde Edvardsas.

Diuma tėvas Emilijai Kordjė:

> *Aš tau atleidžiu... Mudviejų gyvenime atsitiko bėda, štai ir viskas. Bet ji neužmušė mano meilės. Aš tave myliu tiek pat, bet tik taip, kaip mylima kas nors prarasto, nebegyvo, koks šešėlis...*

Tačiau jis su ne mažesne meile tebesirūpino Mikaela, savo „mieląja Bebe", pridovanojo jai lėlių, knygų su dedikacijomis, o vėliau – ir pinigų. Sulaukęs senelio amžiaus, neištikimasis meilužis pasidarė puikiu tėvu.

[1] Emilijos laikyseną galima aiškinti štai kuo: ji žinojo, kad Diuma, įsūnijęs mažąjį Aleksandrą, sugebėjo jį 1831 m. atimti iš beginklės Katrinos Labė. „Admirolas" primena šį atvejį laiške savo tėvui Pjerui Fransua Kordjė. Ji nenorinti, kad iš jos „atimtų motinystės teises" nesantuokinis tėvas, turintis pirmenybinę teisę į vaiką prieš netekėjusią motiną. (*Aut. past.*)

Brangusis sūnus — brangioji mama

Tas didysis spinduliuojantis sūnus...
Žorž Sand

Kai 1851 metais Diuma sūnus užtiko Lenkijos pasienio miestely Žorž Sand laiškus Šopenui ir jai grąžino, ji pabandė atsivadinti jį į Noaną. Gal ji turėjo šiek tiek vilties prisirišti tą puikų vaikiną intymesniais ryšiais. Bet, kadangi į Diuma sūnaus gyvenimą įsiveržė ir jį užpildė kunigaikštienė Naryškina, trisdešimtmetė moteris, Žorž Sand, artėjanti į penktą dešimtį, jau tegalėjo į jį žiūrėti tik kaip į didžiai brangų sūnų. Savo pirmuosiuose laiškuose jis į ją kreipdavosi: „Ponia ir brangioji maestro". Po to, kai ji jam parašė: „Priimu jus į savo sūnų būrį", jis atsakė: „Brangioji mama..." Nuo to laiko vaidmenys buvo aiškiai apibrėžti. Kartais ji susitikdavo su juo Paryžiuje, bet kunigaikštienė, labai būgštaujanti žmonių, laikėsi nuošaliai nuo aukštuomenės. 1859 metais ji pardavė vilą Liušone ir išsinuomojo netoli Kleri (Senos ir Marnos departamente) Vilrua pilį. Nors tame „didžiuliame mūre" buvo keturiasdešimt keturi kambariai, Nadežda gyveno vienam kambary su Olga – bijojo, kad kunigaikštis Naryškinas (atvykęs į Sjezą prie Lemano ežero „pataisyti sveikatos") nesuorganizuotų dukters pagrobimo.

Ir Aleksandras Diuma, ir Nadežda Naryškina dar prisimindavo Lidiją Neselrodę, kuri, vieno meilužė, o kitos draugė, faktiškai juodu suvedė, įgaliojusi savo patikėtinę pranešti apgautajam meilužiui, kad viskas nutraukta. Prisiminimus apie Lidiją 1859 metais jiedviem staiga atgaivino viena nuostabi žinia. Buvusi grafienė Neselrodė, vasario 8 dieną antrąkart ištekėjusi, tapo kunigaikštiene Druckaja-Sokolinskaja. Ji nepaisė caro valios (jis oficialiai uždraudė šias dvigubas skyrybas tarp aukščiausiojo rango dvariškių) ir priešais altorių nedideliam kaimelyje, kur visos „sielos" priklausė Zakrevskiams, išgavo iš neišmanėlio popo neteisėtų jungtuvių palaiminimą.

Kancleris Neselrodė savo sūnui Dmitrijui, 1859 metų balandžio 18 (30) dieną:

Lidijos vestuvės – įvykęs faktas. Tai patvirtino prisipažinęs patsai Zakrevskis; jis pritarė santuokai. Palaimino jaunavedžius ir aprūpino juos užsienio pasais. Imperatorius nesitveria pykčiu. Zakrevskis jau nebe Maskvos gubernatorius; jį pakeitė Sergejus Stroganovas. Tiek man kol kas žinoma... Neturėjau jėgų vakar pasirodyti imperatoriaus rūmuose, dėl to nesuėjau su žmogumi, iš kurio būčiau galėjęs smulkiau ir visai patikimai sužinoti, kas privedė prie šio skandalo. O smulkesnių žinių reikia, kad galėčiau tau nurodyti, kaip toliau veikti. Ar pati vyriausybė ką nors darys? Arba gal tau teks iš savo pusės imtis kokių žygių, paduoti prašymą sinodui ir rūpintis ištuoka?..

Padūkėlė, užgaidingoji Lidija išdrįso nepaklusti visos Rusijos imperatoriui ir dėl to sužlugdė savo tėvo karjerą. Ūmus generolo Zakrevskio atstatydinimas padeda suprasti, kodėl kunigaikštis Naryškinas priešinosi ištuokai. Kai dėl Nadeždos, ji tikėjosi, kad galės suderinti du dalykus – likti paklusni carui ir toliau gyventi laisvoj sąjungoj su savo

prancūzu, nenutraukusi ryšių su Rusija. Pasirinkimo valanda išmušė 1860 metais, kai kunigaikštienė Naryškina tapo nėščia nuo Aleksandro Diuma sūnaus. Savo nėštumą ji droviai slėpė provincijoje, bet gimdyti ruošėsi Paryžiuje, kad galėtų išsikviesti žymų ginekologą daktarą Šarlį Deviljė. Pasivadinusi „Natali Lefebiur, rentininke“, ji išsinuomojo butą Nev de Matiureno gatvėje. Čia 1860 metų lapkričio 20 dieną gimė mergytė, fiktyvios motinos ir nežinomo tėvo duktė, kuriai, kaip reikalauja įstatymas dėl nesantuokinių vaikų, buvo duoti trys vardai ir, be to, pravardė „Koletė“.

„Nesantuokinio sūnaus“ autoriui nelabai patogu turėti nesantuokinę dukterį. Bet ką padarysi, kaip įdukrinsi mergaitę, kai gyvas Naryškinas, oficialus vyras ir atseit nominalusis tėvas?

Žorž Sand, moteris tvirta, netrukus tapo Diuma sūnaus, kuriam ėmė užeiti hipochondrijos priepuoliai, patikėtine ir guodėja.

Diuma sūnus Žorž Sand, 1861 metų vasaris:

Aš sugniužęs kūnu ir dvasia, širdim ir siela ir kasdien vis labiau bunku. Pasitaiko, kad liaujuosi kalbėjęs, ir tarpais man atrodo, kad jau nebeįstengčiau prabilti net norėdamas... Įsivaizduokite, kad žmogus puotoje visu

smarkumu, kiek kojos spėja, šoko valsą, nekreipdamas dėmesio į kitus, bet staiga sutriko ir nebegali vėl pataikyti į taktą. Jis stoviniuoja vietoje, kilsčioja koją sulig kiekvienu nauju taktu, bet jau nebeįstengia pagauti ritmo, nors ausyse jam tebeskamba ta pati muzika; kiti šokėjai jį stumdo, spaudžia, išmeta iš rato, ir pagaliau jis ką nors murmteli, atsiprašydamas savo partnerę, ir vienas nudimbina į kampą. Tokioj štai padėty esu aš. Tad galit pati suprasti, kad ne tik noriu, o tiesiog jaučiu poreikį pabūti su Jumis... Niekad Jums nesakydavau, kokia mano nuomonė apie Jus, nes, iškilusi taip aukštai, atsidūrėte aukščiau bet kokių vertinimų – gerų ar blogų, – bet Jūs esate kietas bernužis, ir dar neišdygo toks vyrelis, kuris Jus atstotų...

1861 metais Diuma sūnus be jokių savanaudiškų sumetimų perdirbinėjo į komediją ponios Sand romaną „Markizas de Vilmeras". Ji kreipėsi į jį, nes iš tėvo buvo paveldėjęs kaulininko sumanumą nenusisekusioms pjesėms taisyti. Jiedu dažnai matydavosi; ji prisispyrusi prašė jį atsivežti į Noaną savo Didžiąją ir Mažąją Rusijas – pasižiūrėti mėgėjų teatro ir garsiųjų marionečių vaidinimo. Žorž Sand, kuriai kadaise labai krito į širdį grafienė d'Agu* už tai, kad turėjo ryžto pabėgti su Listu, aišku, negalėjo nesidomėti žaliaake kunigaikštiene sunkiom vario spalvos kasom, palikusia galingąjį didžiūną bei tūkstančius „sielų" ir gyvenančią be santuokos Neji prie Senos su jaunu prancūzų dramaturgu. Tačiau svetimtautė baiminosi romanistės.

Diuma sūnus Žorž Sand:

Kunigaikštienė sumanė parašyti Jums laišką ir reikalauja, kad paruoščiau juodraštį. Bet aš nenoriu... Vis dėlto gana kvailos tos kunigaikštienės, kai pagalvoji!..

Kunigaikštienė rado pasiteisinimą, kaip likti savo Vilrua pilyje, ir Diuma vienas viešėjo pas Sand nuo 1861 metų liepos 9 dienos iki rugpjūčio 10 dienos. Jis išgyveno eilinį melancholijos periodą. Vakarais terasoje šeimininkė ir svečias atverdavo vienas kitam širdį. Žorž buvo girdėjusi daug bloga apie Nadeždą. Diuma neigė tas paskalas.

Diuma sūnus Žorž Sand:

Kai dėl Ypatos – ji maža tepanaši į tokią, apie kokią Jums nupasakota; visa jos nelaimė, kad ji gyveno nepakankamai apskaičiuodama... Aš linkęs ir garbinti ją kaip angelą, ir užmušti kaip laukinį žvėrį; netvirtinsiu, kad joje nėra ir vienos, ir kitos prigimties ir kad ji nepasiduoda tai į vieną, tai į antrą pusę, bet (reikia pripažinti) į pirmąją ji krypsta kur kas labiau negu į antrąją. Ta moteris įrodė, kad ji man be jokių naudos sumetimų atsidavusi, ir nė nenuvokia, jog esu jai už tai dėkingas; jai atrodytų visai natūralu, jei tai užmirščiau. Trumpai sakant, aš apie visa tai kalbu su tokia egzaltacija ne todėl, kad būčiau joje atradęs kažką sau nauja, o veikiau dėl to, jog esu jos atsinaujinimo liudininkas, nes turėjau malonumą perdirbti šią gražią būtybę... Aš taip įpratau ją nuolat formuoti ir lipdyti, kaip man ateina į galvą, įpratau, jai esant, garsiai mąstyti bet kuria tema ir būti viršesnis, jos betgi nepavergdamas, jog be tos moters nebeapsieičiau...

Jis pasakė Sand, kad norėtų vesti „Ypatą“. Ji pasipasakojo apie savo vedybas ir nesėkmes meilėje. Jos klausantis, dramaturgui gimė siužetas. Iš pradžių į linksmas, vaikiškas Noano pramogas jis žiūrėjo gana šaltai. Žorž Sand tarė, kad „sunku išvaryti iš jo nuobodulį“. Paskui ji pabandė tam „didžiajam spinduliuojančiam sūnui“ įdiegti savąjį tikėjimą gyvenimu, ir jai pavyko kuriam laikui jį apraminti. Jis išvyko, atgavęs šiokią tokią vidinę rimtį, o savo laiškuose Sand tęsė geros nuotaikos kursą.

Žorž Sand Diuma sūnui:

Būkite pasveikintas ir mylimas. Kirskit ir toliau dalgiu. Ta priemonė velniškai sustiprina geležies veikimą! Apsipylimai laistytuvu irgi padeda. Darbas – taip pat. Kaimas – taip pat. Viskas išeina į gera, kai sveikas protas ir dora širdis. Turint šitai ir jaunystę bei tikrą talentą, galima viską įveikti... Aš optimistė, nors ir daug prisikentėjau, – tai galbūt mano vienintelė gera savybė. Matysite, ir Jums ji atsiras. Būdama Jūsų amžiaus, aš kamavausi kaip ir Jūs ir buvau dar labiau paliegusi kūnu bei siela. Kai man įkyrėjo kankintis pačiai ir kitus kankinti, vieną gražų rytą ta-

riau sau: „Argi visa tai man svarbu! Pasaulis – didis ir gražus. Tas, kas mums atrodo baisiai reikšminga, taip greit praslenka, kad neverta dėl to per daug susimąstyti. Gyvenime yra tik du ar trys tikri bei svarbūs dalykai, ir kaip tik tų dalykų, tokių aiškių bei paprastų, aš iki šiol nepaisiau. Mea culpa! Bet likau nubausta už savo kvailumą, prisikentėjau tiek, kad daugiau ir neįmanoma; nusipelniau, kad man būtų atleista. Sudarykime taiką su Dievuliu!..

Diuma sūnui taip patiko Noanas, kad jis užsimanė į jį atvykti su kunigaikštiene ir pagaliau šiaip taip įveikė jos drovumą. Laiškuose iš Vilrua jis kukliai vadino ją savo „šeimininke".

Diuma sūnus Žorž Sand, 1861 metų rugsėjo 20 dieną:

Ačiū, kaip pasakytų ponas Priudomas, už Jūsų gerbiamą 15 dienos laišką. Imu į rankas plunksną, norėdamas Jums išreikšti savo didžiausią dėkingumą. Sužinojau, kad mano šeimininkė Jums parašė... Neslėpsiu: ji ruošiasi kaip kokiai šventei susitikti su Jumis Noane ir paregėti Jūsų veidą. Jeigu Jūs – gera moteris, tai ji – drūčiai geras vaikiščias, tad nė kiek Jūsų nevaržys. Tatai svarbiausia. Jei tik Jūs šiek tiek pakeisite savo įpročius, aš tuojau pastebėsiu – juk man jie gerai žinomi... Lieka atviras klausimas dėl dukters – ji nenori jos palikti vienos keturiasdešimt keturiuose didžiosios daržinės kambariuose; prašo, kad leistumėt ją su Jumis supažindinti. Ji gulės mamos kambary ant kanapos. Kaip jauna keliautoja maskvietė, ji baisiai mėgsta šitaip! Taigi iš tos pusės netenka baimintis, nebus jokio keblumo.

O dabar – laikykitės!.. Štai deguto lašas. Yra vienas toks mano draugas, storulis, gerokai panašus į Jūsų niūfaundlendo šunis, vardu jis Maršalis Didžiulis ir sveria 182 svarus, o sąmojo turi kaip keturi. Tasai gali miegoti bet kur: vištidėj, po medžiu, prie fontano. Ar galima jį atsigabenti?..

Sand, žinoma, atsakė, kad ir jaunoji slavė, ir drūtasis dailininkas bus laukiami svečiai. Šarlis Maršalis, artimas Diuma draugas, buvo dailininkas elzasietis, be didelio talento, bet malonus draugijoje; jis patikdavo moterims ir žerdavo sąmojus. Draugai tą papūtžandį milžiną

pravardžiuodavo vieni *Mažmožiu Pirmuoju*, kiti – *Mastodontu*. Savo nesivaržymu jis kartais būdavo tiesiog netaktiškas. Užkietėjęs veltėdys ir nelabai kuklus donžuanas, jis visiems pasakodavosi savo pergales. Diuma sūnus buvo jam atlaidus, kaip ir Diuma tėvas tokiems žmonėms. Galima įsivaizduoti, kaip atrodė vilkstinė, atsidanginusi iš Vilrua į Noaną, ir kaip stebėjosi kunigaikštienė bei kunigaikštytė linksmu ir pasiturinčiu bohemos gyvenimu. Diuma atvežė Sand blogą naujieną, kad mirė Roza Šeri, kurią abu nepaprastai mylėjo. Ji mirė nuo difterito, kuriuo apsikrėtė, slaugydama savo sergančius vaikus. „Neverk, – pasakė mirdama žavioji aktorė vyrui, – neverk, juk mūsų mažyčiai išgelbėti." Roza paliko šviesų atminimą, kaip žmogus kilnus ir pasiaukojantis.

Žorž Sand užrašų knygutė, 1861 metų rugsėjo 15 dieną:

Jau po vakarienės, dešimtą valandą, atvyksta ponia ir panelė Naryškinos, Diuma, taip pat jo draugas Maršalis – labai apveidus. Šnekučiuojamės svetainėje... Išsiskirstome vienas po kito. Visi linksmi, bet kas minutę apima liūdesys, ir kalba nejučiom vėl pereina prie vargšės Rozos...

1861 metų spalio 1 dieną: *Diuma mums skaito pradžią „Vilmero" – savo pjesės; ji žavi. Aš kopiu į viršų padirbėti. Vakare Diuma sako ir skaito eiles...*

1861 metų spalio 9 dieną: *Diuma išvažiuoja septintą valandą ryto. Maršalis lieka...*

1861 metų spalio 10 dieną: *Ilgas apsilankymas pas Maršalį. Vakaras su juo, protingos kalbos, o apačioj vyksta repeticija...*

1861 metų spalio 16 dieną: *Maršalis su Morisu suruošia marionečių vaidinimą...*

1861 metų spalio 19 dieną: *Maršalis tampa mano storuoju Bebė...*

Taip Maršalis, atkeliavęs į Noaną kaip „papildomas" svečias su Diuma sūnumi ir abiem jo „Rusijom", dar ilgai liko Beri padangėje, išvažiavus draugams. Atvyko dviem dienom, o išbuvo keletą mėnesių. Kadangi jis mėgo marionetes, tatai pelnė jam Moriso Sando simpatiją. Žorž jausmai Maršaliui buvo visai kitokio pobūdžio ir jie nepatiko Manso (jau dešimt metų jos princui-konsortui). Maršalis ta dingstimi,

kad tapė rūmų valdovės portretą, užsidarydavo su ja atelje. Diuma sūnus atsiuntė savo palaiminimą.

Diuma sūnus Žorž Sand, 1861 metų lapkričio 23 dieną:

> *Sakiau Jums, kokią gerą įtaką jam galite padaryti savo talentu, pavyzdžiu ir patarimu; Jūs jam autoritetas; aš neįstengiau daryti tokios įtakos – esu pernelyg artimas tam suaugusiam berniukui, mudu vienos lyties, vieno amžiaus ir būdo. Jaučiuosi tiesiog laimingas, jog jį įvertinote pagal jo tikruosius nuopelnus, o be to, kad jis rado savy naują talentą. Daug kartų jam patariau imtis* portreto, *bet dailininkai kažkaip nevertina šio žanro, – negaliu suprasti kodėl...*

Gruodžio mėnesį Maršalis pagaliau išvyko iš Noano. Sand nesulaukė iš jo nė vieno laiško ar bent švelnaus žodelio, net padėkos. Veltui ji rašė jam laišką po laiško. Atsakymo nebuvo. Pašėlusiai nerimaudama, ji kreipėsi į savo „brangųjį sūnų" Aleksandrą – klausė, kur pradingo jos storasis kūdikis, jos rūmų dailininkas.

Diuma sūnus Žorž Sand, 1862 metų vasario 21 dieną:

> *Dabar jau bijosiu įvesti ką nors į tuos Noano namus, kur viskas taip gražiai suderinta tarp saviškių, kad mažiausias smėlio grūdelis gali sugadinti visą mechanizmą! Vadinasi, mūsų bičiulis Maršalis jau pasirodė nedėkingas? Per anksti! O juk turėjo Jums nors ačiū pasakyti už šešių tūkstančių frankų užsakymą, kurį gavo iš kunigaikščio tik Jūsų dėka. Deja! Deja! Prisibijau, kad žmonija toli gražu ne Viešpaties Dievo šedevras...*

1862 metų vasario 26 dieną:

> *Šiandien aš įtūžęs, ir dėl to smarkiai kaltas mano Mastodonto tylėjimas! Kur jis dabar, aš tiek težinau kiek ir Jūs. Išauklėjimo stoka, kuri tebematyti subrendusiame žmoguje, baisiai panaši į kietaširdiškumą. Tas vargšas vyrelis dar nežino, kad, jei toksai asmuo kaip Jūs, jį taip ilgai, taip nuoširdžiai viešino, – o juk viešnagė jam buvo ir naudinga, – turėtų bent jau atsakyti į laiškus, kurių priedo dar gauna. Tas nedorėlis kupinas egoizmo,

kaip gamta, o kartu ir toks atviraširdis, naivus, nesivaržantis, kad niekas jam neprilygs. Kol šiomis savybėmis tekdavo nusiskųsti tik man vienam, aiškindavau jas santykių paprastumu tarp vienmečių, bet nuo Jūsų, taip pat ir nuo kai kurių kitų žmonių, jį skiria pernelyg didelis tarpas – ir negalima jo per arti prisileisti. Veždamas jį pas Jus, slapčia tikėjausi, kad paprastumas ir gerumas, kurių Jums nekliudė išsaugoti talentas bei šlovė, jį palankiai veiks ir jam parodys, kokiam reikia būti, kai ir patsai taps didžiausiu savo pasirinktos meno srities meistru, žodžiu, parodys jam, kas pravartu žinoti, belaukiant šios tolimos dienos; bet aš įsitikinu, kad jis, kaip visada, mato tik išorinę pusę ir į Jus žiūri kaip į draugą. Tai jau šiukštu, brangioji mama...

Per visus 1862 metus brangusis sūnus ir brangioji mama dažnai keisdavosi laiškais. Diuma užbaigė „Markizą de Vilmerą" ir kilniaširdiškai paliko visas autoriaus teises Žorž Sand. Jis skundėsi gyvenimu:

Ištisa nevilties savaitė – ničnieko nepadirbau. Neįstengiau parašyti nė eilutės – nei romano, nei pjesės. Todėl pasižadėjau: jei pavyks juos parašyti taip, kaip sumaniau, pasiųsiu velniop rašalą ir plunksnas! Aš kapanojuos toj makalynėj nuo pat gimimo – užteks! Jei menininkas per savo gyvenimą triskart nepasikeičia, kaip Rafaelis ir kiti, – nėra reikalo jų čia vardyti, – tai menas tampa bjauria profesija. Aš, beje, joks menininkas. Nei formaliai, nei iš esmės. Moku gerai įsižiūrėti. Matau gana teisingai ir pasakau gana aiškiai, taip. Bet mano rašiniuose nėra nei entuziazmo, nei poezijos, nei pakilumo. Jie ironiški ir sausi. Tokios rūšies kūriniai prablaško, stebina, paskui nuvargina publiką, o autorių žudo. Baigęs tuos abu dalykus, pabandysiu gyventi sau, ir, jei per tą antrąjį gyvenimą gims kas nors nauja, koks nežinomas jausmas, tikėjimas, net iliuzija, pasakysiu kitiems, o jei ne – ne.

Kaip bus susijusi su tuo antruoju gyvenimu „Ypata", apie kurią taip daug kalbėjome, – tik nominaliai *ar* faktiškai? *Tai neturi reikšmės. Į jos sferų gyvenimą aš jau nežiūriu taip rimtai, kad įsikibčiau į žodžius. Tegul būsiu kuo paprasčiausiai laimingas – daugiau man nieko nereikia, kaip tam Meri pjesės herojui, kuris neprašė kitokio atpildo*

...už savo geradarybes,
Tik dienų dienas gyventi prieglobsty linksmybės.

Pamatysim. Ir nė vienas iš tų visų gerų ir teisingų žodžių, kuriuos man sakėte, apskritai nebus užmirštas per didįjį pasitarimą su pačiu savim...

Trumpai tariant, jis buvo linkęs vesti „Ypatą".

Telieka mergaitė, ir šiuo klausimu Jūsų tiesa. Teks palaukti, ligi ji ištekės ar bent tol, kol galės nuoširdžiai apsispręsti, kad neteka. Nieko Jums nesakysiu apie jos būdą. Turėtumėte pati ilgėliau stebėti, kaip jis reiškiasi gyvenime, tik tada galėtumėt apie jį susidaryti nuomonę. Ji su protu myli motiną. Gyventi jai patinka ne mieste. Ji smaližė, visą dieną kalba apie savo virškinimą, – mėgstama grynaveislių moterų pramoga. Ji tokia taupi, kad net persisiūdina senas motinos sukneles, adosi kojines! O kuo lengviausiai atiduoda pinigus pirmam pasitaikiusiam vargšui. Laikosi labai oriai, labai iš aukšto su sau lygiais, bet švelni ir nuolanki paprastiems žmonėms, nesvarbu, kokioj pakopoj jie stovėtų. Vardas *jai neapsuks galvos, ir ji pati sutiktų vadintis nors ir ponia Benua. Ją žavi mokslai, ypač tikslieji, – ir ne dėl garbėtroškos, nes ji taupo savo nedideles žinias, kaip ir pinigus. Olga nori žinoti pati sau. Apskritai ji nešneki ir prabyla tik reikiamą momentą. Nesveikos kepenys visą tą derinį nudažo trupučiu neaiškios melancholijos, be jokio įsivaizdavimo. Štai kokią aš ją matau, brangioji mama. Išvadas darykite Jūs, moteris.*

Tuo tarpu motina ir duktė ketina apsigyventi prie Bulonės miško, žaviam name su gražiu sodu, pro kurį galima patekti į Jūsų sūnaus valdas, bet iš šalies to nepastebėsi. *Galėsim matytis, kiek norėsim, bet abi pusės gyvensim atskirai, ir padorumas bus išlaikytas. Šitaip apsitvarkius, tegul Dievas ir caras atlieka visa kita. Jų eilė...*

III

Kur Žorž Sand padovanoja Diuma sūnui du vaikus

Sand tvirtybė ir išmintis visada darydavo nemažą įtaką silpniems vyrams. Ji išspaudė šedevrus iš Miusė, palaikė Šopeną ir suramindavo Floberą. Diuma sūnus jai išpažino savo vidines bėdas. „Gyvenimas man buvo parodytas iš išvirkščiosios pusės. Tie, kurie privalėjo mane pamokyti, buvo užsiėmę visai kitokiais dalykais, ir aš neturėčiau teisės jiems priekaištauti, kad man neįdėjo išminties – jie patys jos stokojo..." Žorž Sand su būdingu jai vyrišku atvirumu pasipasakojo savo santuokos fizines nelemtybes ir davė suprasti, kokia baisi būna pirmoji kūniška patirtis jaunavedei, kai vyrui trūksta delikatumo. „Mes auginame jas kaip šventąsias, – sakė Žorž, – o kergiame kaip kumelaites."

Pagal šią idėją Diuma, ilgai mąstęs, sukuria pjesę „Moterų draugas". Siužetas? Ponia Simroz, pasibaisėjusi pirmąja santuokos naktimi, išsiskiria su savo nevykėliu vyru, kurį tebemyli, nors pati gal to nežino. Štai ji viena pasaulyje ir stengiasi atsilaikyti prieš visus tuos, kurie jai žada „kitokią meilę". Ji būtų pražuvusi, jei jos nebūtų sergėjęs Moterų draugas ponas de Rijonas, kuris, kaip Olivjė de Žalenas, yra paties autoriaus atspindys, viską žino, viską supranta, viską numato. Nei moterų širdys, nei vyrų geismai – jam ne paslaptis. Jis sukombinuoja pasimatymus arba juos išardo, nuspėja ketinimus ir iškelia aikštėn nusižengimus. Žodžiu sakant, Diuma sūnaus pasauly jis vaidina tą patį vaidmenį, kaip Montekristas – Diuma tėvo pasaulyje. Jis prisiima įsipareigojimus, stato žabangas, kvočia. Negailestingas piktuoliams, jis skelbia žiaurius aforizmus: „Moteris, – sako ponas de Rijonas, – yra nelogiška, priklausoma ir žalą daranti būtybė". – „Tylėkite, nelaimingasis! Juk moteris įkvepia didiems darbams". – „Ir kliudo juos nuveikti". Jam užduodamas klausimas: „Vadinasi, dorų moterų nėra?" – „Yra, daugiau, negu manoma, bet mažiau, negu sakoma". – „Ką jūs apie tokias moteris galvojate?" – „Kad tai visų gražiausias vaizdas, kurį tenka regėti vyrui". – „Na, pagaliau! Vis dėlto jūs tokių matėte?" – „Niekados".

Tokio pesimizmo neskelbė nei Hugo, nei Sand, nei Diuma tėvas. Jie tikėjo meile-aistra, net jei patys pasiduodavo meilei-užgaidai. Diuma sūnus, matyt, įsitikinęs, kad *kiekviena* meilė – apgaulingas miražas. Mylėti

moterį reiškia mylėti mūsų dvasios sukurtą svajonę. Diuma sūnus netiki ta svajone. Tėvai per daug mėgavosi gyvenimu, sūnums – atšipę dantys. Po ištvirkusio XVIII šimtmečio romantikai atgaivino krikščioniškąjį ir riteriškąjį moters idealą. Moteris pasirodė pernelyg silpna pakilti iki šio idealo. Diuma sūnus įsitikino, kad jo įnoringos kunigaikštienės kupinos prieštaravimų ir gudrysčių. Romantikai mėgo tų nelaimingųjų kaprizus. Ponas de Rijonas žiūri į jas su panieka ar net su neapykanta.

Tas žiaurus tonas buvo kaip tik pagal laiko dvasią. Jau Rastinjakas ir de Marsė įėjo su bizūnu rankoje į moterų narvą. Nuo to laiko papročių laisvumas tik dar labiau plečiasi. Padidėjęs ištvirkavimas sužadina skepticizmą ir pasišlykštėjimą. Atėjus Morni, įsigali kvaila tuštybė. Kurtuazija nyksta. Floberas, Gotjė su nekalta širdim rašo „Prezidentienei" nešvankius laiškus. Diuma sūnus imasi taisyti šiuos papročius.

> *Iš tos ironijos, kuria dangstosi ponas de Rijonas,* – sako Polis Buržė, – *iš sąmojų, kuriais jis pliekia dešinėn ir kairėn, visada sargus ir visada ginkluotas, iš tos moralinio dvikovininko pozicijos, kurią jis užima per kiekvieną susirėmimą su moterim ar su vyru, su mergina ar seniu, – iš viso to nesunku pastebėti, kad šiam mizantropui visuomeninis gyvenimas buvo pernelyg sunkus. Jis neprisipažįsta esąs nuskriaustas ir tuo nesiskundžia – jis per daug išdidus. Bet kiekvienos jo frazės tonas, pašiepiamas ar sąmoningai aštrus, jo stengimasis nuo pat pirmųjų žodžių įveikti priešininką ir įrodyti savo pranašumą, nepasitikėjimas, juntamas kiekvienoje frazėje ir kiekviename geste, – visa tai yra savotiškas prisipažinimas ir savotiška aimana...*

Tai buvo paties Diuma sūnaus aimana.

Jis pranešinėjo Žorž Sand, kaip gyvuoja herojė, kurią ji padėjo jam pagimdyti.

1863 metų spalio 4 dieną:

> *O su ponia Simroz susidėjau visai rimtai. Mudu jau nebesiskiriame. Ji miega su manim. Lydi mane į slapčiausias vietas ir galų gale jau ima man atsibosti. Todėl dedu visas pastangas greičiau ja nusikratyti...*

Džeina de Simroz nustebino ir šokiravo Paryžiaus publiką. „Moterų draugas" keturiasdešimt dienų stengėsi atsilaikyti prieš nuostabą, tylėjimą, sąmyšį, o kartais ir triukšmingus protestus. Vienas žiūrovas, sėdįs parteryje, Džeinai pasipasakojus apie savo vestuvinę naktį, atsistojo ir sušuko: „Šlykštu!" Viena kurtizanė, pagarsėjusi nesuskaičiuojamais, visiems žinomais meilės ryšiais, pareiškė: „Tas kūrinys įžeidžia intymiausius moters gėdingumo jausmus". Ir vis dėlto kiekviena moteris suprato, kad pjesėje yra didelė dalis tiesos. Tačiau Diuma „išdavė Lytį ir atskleidė Gerosios Deivės paslaptis".* Anais laikais apie tokius dalykus nebuvo kalbama. Ypač teatre, kur viešpatavo moteris. Pasisekimo galėdavo susilaukti tik tokia pjesė, kuri dievino moterį ir aukojo vyrą.

Be tokio aukojimo, – rašo Diuma sūnus „Moterų draugo" pratarmėje, – *ilgalaikis pasisekimas neįmanomas. Klitandras, Orasas ir Valeras* daro vieni kitiems tiek bloga tik dėl to, kad pjesės pabaigoje vestų ją. Otelas tampa žudiku dėl to, kad laiko ją neištikima, ir nebegali gyventi todėl, jog ją nužudė; dėl jos Arnolfas* raičiojasi po žemę ir raunasi nuo galvos plaukus; ji kalta, kad Alcestas* virsta mizantropu; dėl jos Cina* pasidaro nedėkingas, Orestas – žmogžudžiu, Tartiufas – Dievo niekintoju. Pakanka to, kad ji myli – tegul net kraujomaišos meile – ir Ipolitas* miršta! Vienas tik Rodrigas*, nors ir myli Chimeną, nužudo jos tėvą, bet juk po to jis ateina pas mylimąją ir siūlo jai savo gyvybę mainais už tą, kurią atėmė. Juk jis nebegali kvėpuoti oru, nepripildytu jos meilės aromato! Juk jis nori, kad donas Sančas jį nukautų, jeigu ji nesutiks jam atleisti ir nepradės vėl juo tikėti. – Neturėjo pasisekimo nė viena pjesė, kur Vyras nebuvo paaukotas Moteriai. Čia, teatre, ji dievybė ir, sėdėdama ložėje ar fotelyje, – graži, išdidi, triumfuojanti, rami, apsupta garbintojų ir meilikautojų, – žiūri į vyrų hekatombas...*

Ponas de Rijonas erzino žiūroves. Reikia pripažinti, kad jis buvo gana erzinantis. Tačiau moterys nedovanojo jam ne už tai, kad jas tramdė (jos nejaučia neapykantos tramdytojams), bet kad nesidavė nors vienos jų supančiojamas. Pirmajame pjesės variante graži mergi-

na, turtinga ir nekvaila, kabinosi ant kaklo Moterų draugui, bet jis ją atstūmė. Publika taip piktinosi tokia atomazga, kad, antrąkart statant pjesę – Montinji primygtinai to reikalavo – ponas de Rijonas veda panelę Hakendorf. Tenas, vėliau ir Buržė, užprotestavo. Jiems labiau tiko nesutaikinamas ponas de Rijonas. Pjesės pratarmėje, toli nuo raudonų auksu tviskančių teatro salių, Diuma išdrįso pakartoti savo tezę: moterį *reikia laikyti vergovėje.*

> *Moteris – būtybė apibrėžta, pasyvi, priklausoma, disponuojama, visad laukianti. Tai vienintelis nebaigtas Dievo kūrinys, kurį jis leido pasiimti ir užbaigti Vyrui. Tai nepavykęs angelas... Taigi gamta ir visuomenė sutaria ir amžinai sutars, nors ir kažin kaip Moteris prieštarautų, kad ji turi būti Vyro valdinė. Vyras – Dievo įrankis, Moteris – Vyro įrankis.* Illa sub, ille super[1]. *Ir neverta dėl to ginčytis...*

Tikrovėje ponas de Rijonas vedė. Kunigaikštis Naryškinas mirė Sjeze 1864 metų gegužės 26 dieną, ir Diuma galėjo vesti kunigaikštienę, tapusią pagaliau našle. Šeštadienį, 1864 metų gruodžio 31 dieną notaras Anselis, Bodlero globėjas ir Neji prie Senos meras, Aleksandro Diuma tėvo bei Katrinos Labė akivaizdoje ir jiedviem sutinkant, įformino Aleksandro Diuma sūnaus jungtuves su Nadežda Knoring, Aleksandro Naryškino našle.

Jaunoji pakvietė liudininkais savo advokatą Anri Miro ir savo akušerį Šarlį Deviljė. Diuma atlydėjo du jo draugai – dailininkas Šandeljė ir imperatoriaus bibliotekos saugotojo pavaduotojas Anri Lavua. Daugiau nieko nebuvo. Ceremonija įvyko slapčiom, mat jungtuvių aktas turi būti garsiai perskaitomas, o šiame buvo nepaprastai keistas paragrafas:

> *Būsimieji sutuoktiniai mums pareiškė, kad įvaikina moteriškosios lyties kūdikį, įrašytą 1860 metų lapkričio 22 dieną Paryžiaus Devinto rajono merijoje Mari Aleksandrinos Anrietės vardais ir pagimdytą to pat mėnesio 20 dieną Natali Lefebiur, mums nurodydami, jog motinos vardas ir pavardė – pramanyti...*

[1] Ji apačioje, jis viršuje (*lot.*).

Jau ketveri metai „mažoji Lefebiur“ buvo visų laikoma našlaite, kurią priglaudė ir pasiėmė auginti kunigaikštienė Naryškina.

Diuma sūnus Žorž Sand, 1864 metų gruodžio 15 dieną:

Brangioji mama, po keleto dienų aš vedu. Prieš valandą galutinai apsisprendžiau. Tuoj Jums apie tai ir pranešu. Neprašau Jūsų sutikimo, – žinau, kad jį man duodate. Bet kaip nuolankus ir gerbiantis sūnus Jums pranešu tą žinią pirmiau nei kam kitam. Širdingai spaudžiu Jus glėbyje, taip pat ir Manso.

Sand atsiuntė vestuvinę dovaną – urnos pavidalo vazą. Kad susemtų į ją laisvės pelenus?

Diuma sūnus Žorž Sand, 1865 metų sausio 1 dieną:

Kai gavau tą gražų indą, visi aplink teiravosi: „Iš kur jisai? Toks gražus rykas“. Aš pasakiau: „Kertu lažybų, kad mama siunčia...“

Susilaukęs pagaliau teisės „afišuoti“ savo tėvystę, Diuma sūnus tai daro su didžiausiu pasitenkinimu. Laiškuose Žorž Sand jis vis užsimena apie Koletę, žavingą ir labai gabų vaiką. Penkerių metų amžiaus ji mokėjo prancūzų, rusų ir vokiečių kalbas. Vakarinę maldą ji kalbėdavo trimis kalbomis.

1865 metų kovo 28 dieną:

Koletė jaučiasi puikiai. Ji dar nesugeba įvertinti savo senelės, bet su laiku išmoks.

1865 metų rugpjūčio 21 dieną Sand neteko Manso, savo meilužio sekretoriaus, seniai sergančio plaučių džiova. Jei Maršalis būtų tik panorėjęs, būtų galėjęs užimti jo vietą. Žorž prie jo prisirišo ir teikė jam garbę – visaip meilinosi.

Žorž Sand Šarliui Maršaliui:

Brangusis mažyli! Aš dar nemačiau „Orfėjo pragare", girdėjau, kad įdomu ir gražu. Nesiryžtu kreiptis į Ofenbachą, nors jis ir labai malonus. Tą dalyką gal tu jau tiesiog mintinai moki, tai nepasmerksiu tavęs vėl jo žiūrėti su manim... Nulykyk man laiko ir noro, kad galėtume abu drauge pasižiūrėti ką nors tokio, kas tave palinksmintų ar tau būtų bent nauja. Bučiuoju tave... Žinai, ponia Diuma jau nenėščia. Aplankysiu ją rytoj. Šiandien buvau Palezo[1]*... Ponia Plesi vakar man sakė, kad pasistengs mudviem gauti dvi geras vietas į „Įsimylėjusį liūtą"*...*

Kitas laiškas:

Ar tu girdėjai „Don Žuaną" Lyriniame teatre? Užsakiau dvi vietas antradieniui. Viena gal bus tau? Jei taip, pavakarieniaukime kartu, kur pageidausi. Jei ne, susitikim kur nors, kad galėčiau tave apsikabinti ir palaiminti prieš išvykdama į Noaną. Iš Paryžiaus išvažiuoju ketvirtadienį, o iš Palezo – dar anksčiau, jau pirmadienį. Atsiųsk man pirmadienį į Fejantino gatvę atsakymą, kad antrąjį bilietą į „Don Žuaną" galėčiau atiduoti kuriam kitam draugui, jei tu kartais būtum užsiėmęs ir negalėtum juo pasinaudoti. Kaip tu gyveni, mano storasis kiškuti? Aš – gerai. Tik tas rytys vėjas čia mane išerzina. Bučiuoju tave... Ai, palauk, kokia aš kvaila!.. Atidėsiu išvažiavimą vienai dienai, jei man iš anksto praneši. Pasistenk, kad būtum laisvas. Tiesa, gal tu jau matei „Don Žuaną". Žodžiu, daryk, kaip tau išeina. Bet parašyk nors žodelį...

[1] Nadežda persileido penktą nėštumo mėnesį. (*Aut. past.*)

Tačiau Mastodontas brangino nepriklausomybę. Į jo atelję ateidavo pozuoti gražios ir prieinamos merginos. Netikėtai apsilankiusi Sand rasdavo duris užrakintas. Bet jis mielai vakarieniaudavo pas Manji su ja, Diuma sūnum ir Olga Naryškina, kuri aštuoniolikos metų išgražėjo – net labai. Nadežda (kurią vyras perkrikštijo į Nadiną), dar kaip reik nepasitaisiusi po priešlaikinio gimdymo penktą mėnesį, nuobodžiavo Marli, rengdamasi naujo nėštumo vargams, nes žmona ir vyras įsigeidė „Diuma vaikaičio".

Diuma sūnaus laiškas:

Ponia Diuma pasmerkta septynis mėnesius išgulėti patale, jei iš tikrųjų nori duoti gyvybę naujam Aleksandrui, jaučiam, kad jis reikalingas, nors du kiti tebėra stiprūs, šviesaus proto ir apgaubti šlovės... Ak, pridariau aš bėdos! Nuo tų prakeiktų jūros maudynių visada taip atsitinka. Fu!..

330 Jaunosios Olgos amžius ir grožis statė motiną į keblią padėtį: meilužei, tik ką vėl išėjusiai už vyro, nesmagu turėti tekinamą dukrą. Gydytojas Devilję liepė Nadinai ilsėtis – daugiau būti gryname ore; taigi Diuma paprašė senąjį bičiulį Leveną laikinai perleisti savo namą Marli miestelyje ir apgyvendino ten sirguliuojančią žmoną. Bet Olgai reikėjo toliau mokytis, ir ji liko Neji. Atvažiavę iš Maskvos tautiečiai ėmėsi nušviesti Mažajai Rusijai, kuri tapo jau irgi didelė, kokia jos teisinė padėtis. Olgai kilo abejonių, ar tik motinos romanas nebus jai smarkiai pakenkęs; dėl jo tenka gyventi toli nuo pasakiškųjų caro rūmų, kur ji giminiuotųsi su Romanovais.

Žorž Sand užrašų knygutė:

1866 metų vasario 3 dieną: *Nukanku pas Maršalį. Pusę septynių vykstame vakarieniauti pas Žoberus: ten vyro ir žmonos giminaičiai, Lemanas, Aleksandrai* [Diuma] *tėvas ir sūnus, trys keturi namų draugai. Visą vakarienę, nuo sriubos iki salotų, paruošė tėvelis Diuma! Aštuoni ar dešimt kuo puikiausių patiekalų. Net pirštus laižėme. Po vakarienės šnekučiuojame su juo. Apskritai kalbant, jis žavus... Maršalis palydi mane namo.*

1866 metų vasario 4 dieną: *Aleksandras ateina antrą valandą. Skaitau jam „Žaną“[1]. Ak, kokia laimė! Jis viskuo patenkintas! Ir skaitau aš neblogiausiai. Jis duoda man tris puikius patarimus... Kaip greit jis viską pastebi ir moka pataisyti. Aš patenkinta už Buli[2] ir tuoj pat jam rašau... Aleksandras nueina sužinoti, ar nepaims pjesės Rišeljė gatvėje[3]; jei ne — tada atiduosime* Gymnase *teatrui. Einu vakarieniauti pas Manji. Oras šuniškas. Nelabai linksma. Odeone — „Bohemos gyvenimas“. Kokia puiki pjesė, širdį verianti ir žavinga!..*

1866 metų vasario 4 dieną: *Demarkė tik ką papasakojo, kad ponia Diuma pirma laiko gimdžiusi ir kad ketvirtadienį mūsų numatytoji vakarienė atidėta. Jis nusiveda mane pas Manji, kur pavakarieniauju, po to imu karietą ir važiuoju į Neji, o migrena tokia, kad nors iš proto eik. Vežikas — nusilesęs, arklys — ne geresnis. Bet mes visi trys — šaunuoliai ir namą surandame. Ponia Diuma rami ir pasiryžusi, visai nesikankina. Bet kažin kaip jausis rytoj. Ar gimdys? Kūdikis gyvas ir rengiasi išvysti pasaulio šviesą. Taip keista... Aleksandras jai labai meilus. Grįžtu tuo pačiu arkliu — jis klupinėja — ir su tuo pačiu vežiku — jis užsnūsta. Bet migrena praėjo...*

1866 metų vasario 9 dieną: *Nuo svečiavimosi ir laiškų rašymo nuglemžiu truputį laiko darbui — ne daugiau kaip valandą. Ponia Diuma pagimdė pirma laiko, su skausmais, bet laimingai... Einu vakarieniauti pas Manji pėsčiomis...*

1866 metų vasario 11 dieną: *Važiuoju į Neji. Nakties metu tai tikra kelionė, ir kainuoja dešimt frankų! Ponia Diuma išsikankinusi. Jai teks mėnesį pagulėti. Aleksandras ir Olga nuo jos neatsitraukia...*

1866 metų rugpjūtį Žorž Sand nuvyko aplankyti Diuma sūnaus į Piuji, nedidelį žvejų kaimelį šalia Diepo, kur jis nusipirko namą, gana bjaurų ir nelabai patogų, užtat nuostabioje vietoje.

[1] Moriso Sando ir Žorž Sand pjesė; galutinis pavadinimas – „Kaimo donžuanai“. (*Aut. past.*)

[2] Moriso Sando pravardė. (*Aut. past.*)

[3] Prancūzų teatre. (*Aut. past.*)

Žorž Sand užrašų knygutė:

Pas Aleksą Piuji kaime sekmadienį, 1866 metų rugpjūčio 26 dieną: *Žavingas kraštas! Puikus oras! Labai malonūs šeimininkai. Lavua išvyksta, Amedas Ašaras čia jau nuo seniau, ponia de Beleim tik atvažiavo. Vaikai – mieli. Namų šeimininkė labai lipšni, bet šeimininkauja ne kažin kaip. Aptarnavimas – neįmanomas. Didžiausia nešvara, tapusi įpratimu. Praustis naudojama vaza ir salotinė, o vandens yra tik tada, jei pats atsineši! Langai neužsidaro! Lovoje šalta, nors pastipk... Bet diena nepaprastai graži. Einame pasivaikščioti po mišką ir pajūrį. Miškuotos atšlaitės – tikras žemės rojus. Jūra – perlų spalvos su melsvais švituliais ir baltas paplūdimys, nusėtas titnaginio gargždo, primenančio polipų griaučius. Baltos kreidinės uolos. Viskas švelniai blukių spalvų. Kazino – vaikų džiaugsmas. Išsipuošusios moterys, labai negražios. Namie puiki vakarienė, bet aštuntą valandą ponia sunegaluoja, ir Aleksandras eina gulti! Skaityk, kad gudrus, prie vienos žvakės! Naktį pakyla audra. Srautai lietaus ir šalčio. Kosčiu, kvapo neatgaudama.*

Pas Aleksą Piuji kaime pirmadienį, rugpjūčio 27 dieną: *Oras drėgnas, bet nusigiedriję. Aš lieku pasiklausyti pratarmės ir dviejų veiksmų.*

Labai gražu ir puikiai parašyta. Vakarienė irgi labai gera. Po to visi pradingsta, ir liekam tik mudvi su ponia Beleim! Gyvenimas, kuris baigiasi aštuntą valandą, prisikimšus pilvą, man visiškai netinka! O kiek galvosūkio, kai nori apsiprausti ir panašiai. Dieve, kaip čia nepatogu!.. Bet, šiaip ar taip, labai gražu...

Iš Piuji Žorž Sand nuvyko pas Floberą į Kruasė, kur įsitikino, kad „tvarka kuo puikiausia, švaru; yra vandens, *viskas numatyta,* nieko netrūksta“. Flobero motina, labai maloni senutė, buvo geresnė šeimininkė už Didžiąją Rusiją.

Tačiau Diuma taip pamėgo Piuji, kad netrukus jame įsigijo antrą vilą. Aplink jį susidarė nedidelė kolonija. Kartą užsukęs pas Diuma Feliksas Diukenelis pamatė, kaip įėjo kažkoks augalotas, pasikūprinęs, tauraus veido, barzdotas, išvaizdus žvejys. Jis vilkėjo tabako spalvos palaidine, flaneliniais marškiniais, storom drobinėm kelnėm; atrodė prašmatniai ir kartu atsainiai. „Laba diena, kaimyne, – tarė žvejys. – Kaip laikotės?“ – „Labai gerai, ekscelencija. O jūs?“ – „Aš laikausi kaip Nau-

jasis tiltas. Taip juk pas jus sakoma, ar ne?" Žvejo buvo angliškas akcentas. Jam išėjus, Diukenelis paklausė: „Kodėl jūs jį vadinate *ekscelencija?*" – „Todėl, kad tai markizas Solsberis. Užėjo visai netikėtai. Pats padarė man pirmąjį vizitą: „Juk negalima reikalauti iš Aleksandro Diuma, – sako jis man, – kad prašytų supažindinamas. Leiskit man pačiam prisistatyti. Aš, beje, jaučiuosi jūsų skolininkas. Skaityti jūsų tėvo romanus būdavo man mėgstamiausia pramoga ir geriausias dvasios poilsis..."

Garsusis sūnus dar tebesinaudojo tėvo protekcija.

* * *

„Moterų draugo" nepasisekimas kurį laiką atitolino Diuma sūnų nuo teatro. Nesklandumai, kylantys gyvenant santuokoje su pripratusia vis aimanuoti, „tai abejinga, tai įšėlstančia" moterimi, padarė jį dar didesnį antifeministą. Nėščia Nadina būdavo mieguista, aptingusi, o sveika keldavo pavydo scenas. Matydama, kad Aleksandrą apsupusios garbintojos, lygindavo jį su Orfėju tarp bakchančių. Sulaukusi keturiasdešimt metų amžiaus, ponia Diuma įtarinėdavo koketuojant kiekvieną jauną moterį, net savo dukrą. *Didžioji Rusija* su savo išdirgusiais nervais kaip gyvenimo draugė tapo nepakenčiama. Tuo metu Diuma sūnus gausiai susirašinėjo su vienu jūrų karininku, kuris buvo ir talentingas rašytojas, – kapitonu Rivjeru. Laiškuose Diuma jam išliedavo savo niūrią nuotaiką.

Diuma sūnus Anri Rivjerui:

> *Brangus bičiuli!.. Džiaugiuosi, kad vėl gyvenate jūrininko gyvenimą. Jau buvo pats laikas grįžti į jį ir išsivaduoti iš žemesnės kategorijos jausmų, kurie iš tiesų neverti žmogaus, tokio proto kaip Jūsų. Verčiau atvira jūra su visais viesulais negu audros apsiplovimo induose; juk moterys galų gale mus įtikino, kad būtinai turime tapti jų aukomis. Patikėkite žmogumi, kuris ne kartą gelbėdavosi plaukdamas ir pagaliau išplaukdavo į krantą; tiesa glūdi darbe ir solidarume su žmonija, kuriai protingi žmonės, kaip Jūs ir aš, daro ir turi daryti įtaką. Verčiau vadovauti gerai įgulai ar parašyti gerą pjesę, kaip būti mylimam, net nuoširdžiai, žaviausios moters.* Amen.
>
> *...Jums tinka budėti nuo vidurnakčio iki ketvirtos valandos ryto laivo denyje, o ne greta ponios Kanrober. Moteris toks gaivalas, kad tik tasai,*

kuris susipažinęs su juo nuo pat vaikystės, kaip aš, mokės jame vairuoti nenuilsdamas ir be pavojaus. O visos šios gražiosios deivės tik ištampo tau nervus, neduodamos nieko nauja, nes jos tuščios kaip barškynės... Jūra man kelia liūdesį; aš mėgstu ją tik tada, kai jaučiu po savim. Tuo ji man panaši į moteris. Šie gal truputį per daug stačiokiški juokai jums liudija, kad ponas mano kūnas jaučiasi bent kiek geriau, nors jis ir ne taip jau dažnai, kaip atrodytų, leidžiasi plaukioti po rizikingąją stichiją... O kol kas aš dirbu – iš įpratimo ar potraukio – patirdamas visus nusivylimus, susijusius su ta keista profesija, kurios dėka mintis virsta kanapių mintuvais...

Tas Diuma sūnaus pesimizmas lietė ne tik moteris, bet ir visą žmonių giminę. Kapitoną Rivjerą sužeidus irklu į galvą, Diuma jam parašė:

Jūs, mano bičiuli, vis dėlto laikote apvaizdos nuopelnu, kad likote pusgyvis, tarytum mes čia žemėje – molinės figūrėlės, į kurias poškinama iš pistoletų šaudykloje... Geriausia bus, mano mielas, tvirtai įsidėti į galvą, kol dar per ją nestuktelėjo kokiu irklu, kad visa tai – komedija, kurioje vaidiname savo vaidmenis, nežinodami nei atomazgos, nei autoriaus; sufleris keičiasi kas valandėlė, ir, apskritai paėmus, visas įdomumas šioje komedijoje tėra meilė ir draugystė. Ypač draugystė.

Vienui viena moteris, optimistiškai nusiteikusi, tebeturėjo Skriaudų neužmirštančiojo malonę – tai Žorž Sand. Diuma stebėjosi, kaip greit ji po Manso mirties vėl atsigavo.

Diuma sūnus Anri Rivjerui:

Būčiau daug anksčiau atsiliepęs į Jūsų laišką, jei visų šių dienų nebūtų tekę skirti poniai Sand, – ji patyrė didelį sielvartą. Neteko Manso, kuris penkiolika metų buvo jos gyvenimo draugas ir tvarkytojas. Jis mirė, keturis mėnesius baisiai kankinęsis, nedideliame namely Palezo, kur jiedu kartu gyveno... Prieš trejetą dienų mes jį palaidojom ir mėginom išblaškyti jo draugei liūdnas mintis... Ji didelės energijos ir tvirtos valios žmogus. Tai bent galvelė, – prieš ją gali tik susigėdyti mūsų vyrų giminė, nes nedaugelis

tęįstengtume kas dešimt metų vis iš naujo pradėti gyvenimą po tokių sukrėtimų, kuriuos atlaikė ši moteris... Kadangi gyvenimas tėra vieni nemalonumai, reikia su tuo kartą visam laikui susitaikyti ir stengtis žiūrėti į įvykius tokiu pat abejingu žvilgsniu, kaip jaučiai, besiganantys pievoje, žiūri į pravažiuojančius keliu vežimus. Būkite kaip Minerva – deivė jautakė. Šiuo epitetu, daug kam nesuprantamu, tikriausiai norėta išreikšti ramumą, susijusį su aukščiausiąja išmintimi, kuri, be abejo, yra ne kas kita, kaip didžiausias abejingumas... Draugystė, man atrodo, – vienintelis jausmas, dėl kurio dar verta kęsti tą vargą – gyventi...

Kažkokia nesąmoninga baimė kliudė jam tuo laiku rašyti teatrui, ir jis darbavosi prie romano „Klemanso byla". Jame Diuma sūnus atpalaidavo visą užgniaužtą niršulį prieš moteris. Tai buvo žmogžudžio išpažintis; jis nugalabijo devintą žmoną ne tik už tai, kad jį apgaudinėjo, bet ir dėl to, jog buvo tikras melo ir veidmainystės įsikūnijimas po tobuliausio grožio kauke. Skulptorius Pjeras Klemanso buvo, žinoma, nesantuokinis vaikas ir, aišku, turėjo motiną, baltinių siuvėją. Visa pirmoji knygos dalis daug kuo autobiografinė. Moteris, kurią vedė herojus, Iza Dobronovska – lenkė (tai leido autoriui netiesiogiai atsikeršyti „klastingosioms slavėms"). Diuma nurodo, kad Iza panaši į ponią Pradjė, jo pirmąją meilužę.

Diuma sūnus Žorž Sand:

1866 metų gegužės 26 dieną: *Jau ji baigia man įsipykti – ta „Klemanso byla", reikės neilgtrukus vėl imtis nedidelių pjesių, kur, jei nenori, gali ir nekalbėti labai gerai prancūziškai. Dar tebevargstu su pabaiga. Tas smūgis peiliu vis neišeina... Gyvenimas ne visada linksmas. Iki dvidešimt metų – dar šiaip taip, o paskui – sudie. Tad, belaukdami ko nors doresnio, mylėkime vienas kitą ir marginkime popierių, nes juk nieko daugiau ir nesugebame...*

1866 metų birželio 5 dieną: *Brangioji mama! Tik ketvirtadienį šeštą valandą dvidešimt minučių vakaro Iza galų gale mirė, išpirkusi, kaip reikalavo teisingumas, visas nedorybes, kurių pridarė. Iki tol jos žudytojas, turįs garbę būti Jūsų sūnumi, dirbo kaip tie negrai, iš kurių jis yra kilęs pagal tėvo liniją. Jokio sąžinės graužimo nejaučiu, bet taip įsiveikiau, lyg ji*

mane graužtų, ir tik dar labiau gėriuosi Jumis, kad sukūrėte tiek šedevrų ir sukūrėte taip greitai...

Skaitytojai, žinoję skulptoriaus Pradjė šeimynines bėdas, suprato. *La Revue des Deux Mondes* kritikas rašė: „Tą moterį, kuri pozuoja savo vyrui skulptoriui, moterį, kuriai gėda tėra visuomeninis sąlyginumas ir kuriai neduoda ramybės Frinės* laurai, – tą moterį mes pažįstame arba manome, kad pažįstame, ir vadinti „baisūne" šią XIX šimtmečio pagonę gal būtų per daug..." Iza, „purvina siela marmuro kūne, gimusi mėgautis ir meluoti, kurtizanė nuo galvos iki kojų, vienas tų egzotinių augalų, kurie svaigina ir žudo", nuginkluoja kritiką. Jis smerkia ne tiek ją kiek jos vyrą. Kam ją mylėjęs, jei nuo pirmų dienų buvę aišku, kokia jos ydinga prigimtis? Todėl, kad Pjerui Klemanso, taip pat Aleksandrui Diuma sūnui ir visiems jo herojams, meilė visada tik kūniškas geismas. Be tokio išeities taško gašli ir tragiška atomazga (Pjeras paskutinį kartą pernakvoja su Iza ir po to ją nužudo) būtų neįmanoma.

Mūsų laikų skaitytojo negali nestebinti, kad 1866 metais šis romanas buvo aukštinamas kaip drąsiausio realizmo pavyzdys. „Viskas tikroviška, gyva, iškalbinga, ir, kai ponas Diuma susigrumia vienas prieš vieną su realybe, atrodo, kad prieš mus – du vienodų jėgų atletai... Ponas Diuma perėjo nuo pjesės prie romano, kadangi didesnė laisvė, teikiama knygai, leido kai ką smarkiau akcentuoti, labiau paryškinti kūno dalykus. Jam tai pavyko..." Scenos, kur lipdoma nuo nuogo kūno, kur nuogi meilužiai bučiuojasi vidur upės, buvo palaikytos „eksperimentine literatūra", ryžtinga ir drąsia. Kalbėta, kad pono Diuma romanas itin bendralaikis ponui Tenui, kuris juo, beje, labai žavėjosi. Floberas buvo santūrus, bet į knygą žiūrėjo rimtai:

Aš ne visai prisidedu prie Jūsų entuziazmo dėl „Klemanso bylos", nors daugeliu atžvilgių tai stipriausias Diuma kūrinys. Tik jis be reikalo jį apgadino ilgais samprotavimais ir nuvalkiotais posakiais. Romanistas, mano manymu, neturi teisės reikšti savo nuomonės apie tai, kas pasaulyje vyksta. Kurdamas jis turi stengtis būti panašus į Dievą, tai yra – daryti ir tylėti. Knygos pabaiga man atrodo iš pagrindų klaidinga: vyras nežudo moters po to; tada jaučiamas bendras suglebimas, priešingas bet kokiai energijai. Tai didelis netikslumas – fiziologinis ir psichologinis...

Visi tik ir kalbėjo apie „Klemanso bylą". Storasis Maršalis papasakojo Gonkūrams vieno skyriaus istoriją:

> 1866 metų rugsėjo 29 dieną, Sen Grasjenas: *Maršalis šįvakar mums papasakojo, kad sykį ketvirtą valandą ryto, meškeriodamas Sent Asize pas ponią de Bovo, pastebėjo besimaudančias dvi mergaites: vieną brunetę, kitą rudplaukę. Jos nardė, krykštė Senoje, glamonėjamos tekančios saulės, ir jų gražūs nuogi kūnai garavo aušroje. Maršalis pasakė Diuma, šis kitą rytą atėjo pasižiūrėti mergaičių ir, norėdamas padaryti išdaigą, užsėdo jų marškinius. Iš čia – maudymosi scena „Klemanso byloje"...*

Diuma sūnus džiaugėsi pasisekimu, kad ir nukamuotas įtempto darbo.

Diuma sūnus kapitonui Rivjerui:

> *Iš mano rašysenos matysite, kad turite reikalą su žmogumi, visai išsekusiu. Nebenulaikau rankoje plunksnos – taip ja piktnaudžiavau du mėnesius, bet galų gale tas padaras mirė – ir jau neprisikels; tik ką numigau dvi valandas; šiąnakt miegojau vienuolika valandų. Niekam daugiau nė netinku. Ponia Diuma irgi ne mažiau deda į akį. Jei mudu šitaip dviese ilsėsimės po knygos, kurią parašiau aš vienas, tikiuos, kad po mėnesio jau vėl galėsiu kibti į darbą...*

Jis iš tikrųjų kibo į darbą ir vėl ėmėsi dramos. Nuostabu, kad tas milžinas jautėsi labai nusialinęs, kai teparašė visai trumpą romaną. Tai galima aiškinti smarkumu aistrų, kurios jame nubudo, mąstant apie begėdiškumą ir gašlavimą. Norėdamas atgauti ramybę, jis sumanė išvesti į sceną gerą moterį ir pagyventi gamtos prieglobstyje. Jis išsinuomojo Etenmare, aukščiau Sen Valeri an Ko, nedidelį namelį, kuris jam priminė kai kurias laimingas viengungiško gyvenimo dienas, ir nusišalino ten padirbėti.

Čia Diuma sukūrė naują pjesę, irgi įkvėptą Žorž Sand: „Ponios Obrė pažiūros". Tema: Sand tipo moteris laikosi labai didžiadvasiškų požiūrių į santuoką, visuomenės klases, nesantuokinius vaikus. Staiga ji susiduria su skaudžia dilema: arba išsižadėti viso savo gyvenimo idėjų, arba sūnui leisti vesti Žaniną, jo pamiltąją jauną moterį, kuri turėjo meilužį ir dirba, augindama pavainikį. Ponia Obrė iš pradžių svyruoja, blaškosi, paskui herojiškai apsisprendžia: moralės ir tikėjimo vardu ji apvesdina savo vienturtį sūnų su mergina motina.

Diuma suruošė pas ponią Sand pirmąjį skaitymą, kurio klausėsi Edmonas Abu ir Anri Lavua. Didelis pasisekimas. Spiritualistė* Sand ir skeptikas Abu išvien apsiverkė. Norėdamas dar sykį pasitikrinti dėl savo pjesės, autorius nuvyko į Provansą perskaityti jos kitam bičiuliui Žozefui Otranui. Toks pat ašaringas pasisekimas. Otranas, sergąs širdies liga, netgi apalpo. Daugiau negalėjai nė reikalauti. Montinji, *Gymnase* direktorius, su entuziazmu priėmė pjesę. Tačiau Diuma dar būgštavo. Kaip veidmainingoji publika žiūrės į savo prietarų pasmerkimą? Jis greit nusiramino.

Žorž Sand užrašų knygutė:

> 1866 metų lapkričio 27 dieną: *Vakar pas Brebaną Aleksandras užsėdo ant juodo Apokalipsės žirgo. Sakė, norėtų būti Rafaeliu ar Mikelandželu: jam nesą laimės be įkvėpimo, be kūrybinio džiaugsmo, be šlovės ir savo jėgos pajautimo! Jo dievybė — Jėga. Maršalis, rafinuotai blaivaus, nepasiklystančio proto, taip toli nesiekė, o aš visai niekur nesiekiau ir tylėjau. To, ką galvoju, būdama laiminga, neįmanoma nupasakoti... Ką tu bepasakysi apie tai, kas susidėję iš nesugaudoma, apie tuoj išnykstančius, gal net panteistinius įspūdžius? Ne, aš nerandu žodžių. Sakai viena, žmonės supranta visai ką kita. Kodėl? To aš niekad nežinosiu.*
>
> Noanas, 1867 metų kovo 17 dieną: *Gera žinia: „Ponia Obrė", kaip matyti iš Aleksandro telegramos, turėjo milžinišką pasisekimą...*
>
> 1867 metų kovo 18 dieną: *Sarsė feljetonas apie „Ponią Obrė". Laiškai apie Diuma...* Reikia *važiuoti į Paryžių!..*
>
> Paryžius, 1867 metų kovo 23 dieną: *Einu pietauti pas Diuma. Grįžtu, skaitau ir rašau laiškus. Einu į* Gymnase *su Estera*[1]. *„Ponia Obrė" nuostabi, net verkiu. Puikiai suvaidinta...*

[1] Ponia Lamber, gimusi Estera Etjen. (*Aut. past.*)

Gydytojai liepė Nadinai nuo spalio mėnesio nesikelti iš patalo, kad galėtų laiku pagimdyti laukiamąjį įpėdinį.

Diuma sūnus Žorž Sand:

> 1867 metų vasario 26 dieną: *Mažiukas iš visų jėgų beldžiasi į šio pasaulio duris. Tuoj matyti – jis dar nežino, kas jo laukia. Ponia Diuma storėja kiek išgalėdama...*
>
> 1867 metų balandžio 20 dieną: *Šiam laiškui atėjus į Noaną, mažasis Diuma greičiausiai jau bus atsiradęs pasaulyje...*

Deja! Gegužės 3 dieną Nadina pagimdė mergytę. Kadangi „Ponios Obrė pažiūrų" heroje vadinosi Žanina, tai šis vardas ir buvo duotas kūdikiui.

Tėvas tuo laiku rašė pratarmes pilnam savo draminių veikalų rinkiniui. Tos pratarmės susilaukė didelio pagyrimo ir vertai, nes buvo gyvos, atviros ir daug geriau parašytos nei pjesės. Barbė d'Orviji, nekenčiąs Diuma – ir tėvo, ir sūnaus, – pripažino, kad rinkinys labai skaitomas – girdi, žmonėms visada patinka gerai aprašytas ištvirkimas: „Nes jei pats ištvirkavimas teikia gerokai malonumo, ne mažesnis malonumas – jūs tai gerai žinote – yra gėrėtis ištvirkavimu... Na ir rinkinys! Nors paprastai visi įžangų autoriai dedasi nusižeminę, aš netikiu tuo pirmojo puslapio kuklumu... Kas rašo sau prakalbą, knygoje nusikalba... Bet kadangi publika tavim susidomėjo, tavęs klausosi, neprošal jai pašnekėti apie save. Reikia juk ką nors įkišti į burną išsižiojusiems smalsuoliams..."

Smalsuoliai įknibo į dramaturgo pamokslus.

IV

Dievo sutemos

Žerontai, vengti meilės liepia metai
Ir pikto josios lanko.
Kai medžiai žalią dangą meta,
Prieš lemtį nusilenki.
Ž. P. Tulė

Kaip užbaigsime? Žili plaukai kelia mums pagarbius reikalavimus.
Balzakas

Sprendžiant iš pažiūros, tėvelis Diuma per savo ilgą Neapolio avantiūrą beveik nepasikeitė. Labiau pražilo, didesniu pilvuku, bet vis toksai pat spinduliuojantis linksmumas, toks pat per kraštus besiveržiantis talentas, tokia pat nesuturima geidulystė. Sūnus žiūrėjo, stebėjosi, apgailestavo.

Diuma sūnus Žorž Sand, Vilrua, 1862 metų kovo 8 dieną:

> *Pamačiau, kad jis dar didesnis triukšmautojas, negu buvo seniau. Tegul Dievas jį dar ilgai laiko tokį, bet abejoju, ar tai įmanoma. Priemonės, kurias jis naudoja, paremdamas kūrėjo gerą valią, manding, yra gryna nesąmonė, nors Dievo padarams gali atrodyti, kad jos gelbsti. Šiaip ar taip, tasai galingas organizmas, kuris dar tebesireiškia bet kurią dienos ar nakties valandą su tokiu pat dosnumu... vis tiek, kas įvyktų, liks viena iš nepaprasčiausių gamtos fantazijų. Stengtis jį į kur pakreipti, ypač dabar, būtų tikrai bergždžias dalykas. Čia tas pat kaip su žmogum, kuriam visada sekdavosi ir kuris nukrito iš šešto aukšto; arba jis liks gyvas ir sveikas, arba vietoje užsimuš. Jei būtų buvę įmanoma šį garvežį, prieš paleidžiant, pastatyti ant bėgių, jis būtų pravažiavęs gyvenimą tiesia linija, ir vienas Dievas težino, kiek būtų nutempęs paskui save didžių ir naudingų žmonijai idėjų. Bet jeigu jau tai neįvyko, vadinasi, negalėjo įvykti. Palauksim ir pažiūrėsim, kas bus toliau. O kol kas norėčiau, kad mano tėvas būtų ne toks triukšmingas ir truputėlį daugiau priklausytų man... ir sau pačiam.*

Iš Italijos Diuma atsivežė į Paryžių dainininkę Fani Gordozą, „tamsią kaip juodslyvė“, bet magią ir tokią karštą, kad jos vyras italas, visai nusibaigęs, jai liepdavo apsivynioti strėnas drėgnais rankšluosčiais. Diuma tėvas ją išvadavo nuo paraišalų ir numaldė jos geidulį. Dėl to ji padūkiškai prie jo prisirišo. Iš pradžių jiedu gyveno Rišeljė gatvėje, pačiame bulvaro kampe, priešais garsųjį fotografą Roitlingerį, paskui – Anžene, kur Diuma buvo išsinuomojęs 1864 metų vasarai vilą „Katina“. Ir čia vėl prasidėjo tokia pat maišalienė kaip „Montekristo“ pilyje. Gordoza pripildė namus trombonininkų, smuikininkų, kanklininkų. Nuo ryto iki vakaro ji vokalizavo, klausydamasi saldžialiežuvaujant dykaduonius, kurie čia įsitaisė kaip namie, griozdė po bufetus ir puto maisto atsargas. Olimpietis Diuma dirbo trečiame aukšte, rašė ir rašė ant didelių melsvo popieriaus lakštų kariuomenės raštininko braižu, o vakarais nusileisdavo į biliardinę, kur jo laukdavo seni draugai: Noelis Parfė, Nestoras Rokplanas, Rožė de Bovuaras, įsimaišę tarp nepažįstamų puodlaižių. Kai atrodydavo, kad atsargos jau išsekusios, Diuma surasdavo produktų spintoje ryžių, pomidorų, kumpio ir meistriškai sutaisydavo visiems *rizotto*[1].

Daugybė moterų pabuvo Anžene: Eženi Doš, kuri tebevaidino Diuma sūnaus „Damą su kamelijomis“, bet anaiptol neniekino Diuma tėvo; žavioji Emė Deklė aksominėm akim – ją Diuma mergino Neapolyje, kur ji vaidino Diuma sūnaus pjesėse; gražioji debiutantė Blanša Pjerson; didingoji tragikė Agara – iš tikrųjų ji buvo Leonida Šarven, bet pasirinko šį biblinį vardą, kad primintų Rašelę; Estera Gimon – kimiai riaumojanti liūtė ir Olimpija Oduar, alpstanti visai ne laiku. Veltui sinjora Gordoza eidavo sargybą: „*Motera!* – šaukdavo ji, atvykus kokiai ramybės trikdytojai. – Sakyti ją, kad ponas Duma serga!“ Diuma kentė tą vaizdingą furiją, apsivilkusią permatomu peniuaru ir buriančią jam iš kortų.

Matildai Šebel, vieno prancūzų orientalisto dukteriai, kurią Diuma pažinojo nuo vaikystės ir vadindavo „savo ramunėle“, jis aiškino: „Fani truputį savotiška, bet ji puikios širdies“. Ir pridūrė, aiškiai didžiuodamasis: „Meilužių aš turiu todėl, kad esu žmoniškas. Jei turėčiau tik *vieną*, ji neišgyventų nė savaitės!.. Nenoriu perdėti, bet manau, kad po pasaulį pasklidę daugiau kaip penki šimtai mano vaikų“.

[1] Ryžių košė su mėsa ir prieskoniais (*ital.*).

Grįžęs rudenį į Paryžių, jis apgyvendino Gordozą savo naujame bute Sen Lazaro gatvėje, Nr. 70. Kurį laiką jis kas ketvirtadienį keldavo vakarienę, po kurios solistė dainuodavo, o šeimininkas, pasprukęs nuo „miauksėjimo", dirbdavo. Netrukus kilo audra. Karštuolė *coloratura* užtiko Diuma nusikaltimo vietoje teatro ložėje ir savo klyksmu sukėlė ant kojų visą salę. Galiausiai jis ją pavarė. Ji išvažiavo, pareiškusi, kad grįžta pas vyrą, ir pasiėmusi pinigus, kiek dar buvo likę stalčiuose.

Diuma apsigyveno Malzerbo bulvare, Nr. 107, su dukterim Mari, kuri paliko savo berietį Olindą Petelį, sergantį psichiniu sutrikimu. Kurį laiką ji buvo atsiskyrusi nuo pasaulio Dangun ėmimo vienuolyne, o dabar gražino spalvotais piešiniais senas mišiaknyges. Mari atrodė irgi truputį pamišusi: rengėsi kaip druidė, ant galvos dėvėjo laumšluotės vainiką, o prie juostos – pjautuvą. Diuma didžiavosi ja, kaip ir viskuo, kas turėjo ką nors bendro su jo asmeniu, nors, žinoma, mažiau negu Aleksandru. Bet sūnaus jis šiek tiek baiminosi. „Aleksandras mėgsta tezes ir moralę, – pasakojo jis Matildai Šebel. – Štai čia viena jo paskutinioji knyga. Pasižiūrėk, ką jis įrašė." Matilda perskaitė dedikaciją: *Mano brangiajam tėvui – jo didysis sūnus ir mažasis plunksnos brolis.* Diuma tėvas tarė su kažkokiu kartėliu: „Jis apsiriko – ne į tas vietas įrašė būdvardžius, norėdamas man padaryti malonumą; bet galvoja visai kitaip".

Diuma klydo, taip nebuvo, bet, bijodamas „berniuko" priekaištų, imdavosi didžiausių atsargumo priemonių, kad šis neužtiktų pas tėvą pusnuogių nimfų, kurių draugėje mėgdavo būti senis. Diuma sūnus nusipirko Viljė aveniu, Nr. 98, vilą su mažyčiu sodeliu, iš kurio tėvas mėgdavo pasišaipyti. „Čia labai gera, Aleksandrai, labai gera, – sakydavo jis, – tik reikėtų tau atidaryti svetainės langą, kad įeitų bent kiek oro į tavo sodelį." Sūnų liūdino gosli tėvo senatvė, ir jis retai jį teaplankydavo. Senis skųsdavosi: „Aš gaunu jį pamatyti tik per laidotuves. Dabar jau gal regėsiu per savąsias".

Šio karaliaus Lyro Kordelija buvo mažutė Mikaela, Emilijos Kordjė duktė. Gležnutė, su geltonais kaip vaškas veideliais, didele, belūpe burnyte, bet neapsakomai žavingomis akimis. Jis dovanodavo jai lėlių, kurias aprengdavo Mari Petel. „Kad tik ateitų mano brangutė", – sakydavo jis, kai turėdavo jai kokią markizę Pompadur ar Liudviką XV. Brangutė ateidavo, ir jis išbučiuodavo savo dukrelę, sielodamasis, kad tas „kvailas Admirolas" sukliudė ją įvaikinti.

Diuma tėvas Mikaelai Kordjė, 1864 metų sausio 1 dieną:

Mano mieloji mažyte Bebė! Tikiuosi, kad po trijų keturių dienų galėsiu tave apkabinti. Aš labai patenkintas, jog tave pamatysiu, bet nereikia niekam sakyti apie mano atvažiavimą, kad turėčiau užtektinai laiko tave paglamonėti. Aš su Mari tau atnešiu dvi gražias lėles ir žaislų. Lauk manęs, pradedant nuo sausio penktos.
Tavo tėvelis A. D.

Diuma sūnus nepritarė, kad tėvo namuose buvoja Mikaela – „paleistuvės duktė". Jis atsisakė pripažinti ją savo įsesere.

„Mačiau jūsų tėvą Odeone. Dieve, koks jis nuostabus žmogus", – rašė Sand jau 1865 metais. Šešiasdešimt trejų metų amžiaus jis vis dar buvo „gaivališka jėga". Jo darbingumas nesumažėjo. Jis tik ką pastatė dvi dramas, savotiškai puikias: „Paryžiaus mohikanai" ir „Bastilijos kaliniai". „Paryžiaus mohikanų" ilgai nepraleido cenzūra ta dingstim, kad pjesėje – veiksmas vyksta 1829 metais – gausu itin liberalių užuominų. Autoriaus laiškas imperatoriui privertė atsitraukti cenzorius. Napoleonas III panaikino draudimą.

Tuo tarpu tėvelis Diuma išleido vieną savo geriausių romanų – „San Feličė", kuriame vaizduojami įvykiai Neapolyje Marijos Karolinos, ledi Hamilton ir Nelsono laikais. Tai epocha, kai prancūzų revoliucinės armijos generolai kūrė ir naikino karalystes, jaunų didvyrių, juosinčių trispalvėmis šerpėmis, generolo Diuma epocha. Veiksmo vieta – tasai savotiškas miestas, kuriame autorius neseniai išgyveno ketverius metus. Jo panaudota visai neseni prisiminimai apie ten užmegztas pažintis. Todėl pasakojimas gyvas, veržlaus ritmo, nutviekstas skaidrios šviesos. Herojus italas, vertas Muškietininkų, pats vienas nukirto šešis vyrus. Laivai Neapolio įlankoje, žvejų valtys, užkluptos audros, – visi šie paveikslai mirguliavo natūraliom spalvom. Jei Diuma turėjo tikslą įrodyti, kad jam nereikalingas nei Makė, nei kas nors kitas, – tai įrodė. Žirardenas mokėjo už „San Feličę", kurį spausdino skiltimis *La Presse,* po santimą už eilutę. „Kaip poniai Sand", – didžiavosi Diuma. „San Feličė" – gulbės giesmė, „ne aplaistyta ašaromis, bet persunkta neįprasto švelnumo".

Gonkūrai pateikė du labai gyvus septintą dešimtį užkliudžiusio Diuma portretus:

1865 metų vasario 1 dieną: *Šįvakar pas princesę stalą apsėdę vieni literatai, tarp jų esama ir Diuma tėvo. Tai beveik milžinas; negro plaukai dabar jau pašarmoję; nedidelės, kaip hipopotamo, akutės – aiškios, gudrios; jos budi, net kai pusiaumirkos; o didžiulis veidas pusrutuliškais apribais, lyg karikatūrininkų sužmoginto mėnulio atvaizdas. Jis kažkuo panašus į stebukladarį ir į keliaujantį prekiją iš „Tūkstančio ir vienos nakties". Šneka jis daug, tačiau be ypatingo spindesio, be sąmojingų dygstelėjimų, be spalvingų žodžių. Vien tiktai faktai – įdomūs faktai, paradoksalūs faktai,* neregėti faktai, *kuriuos jis prikimusiu balsu traukia iš savo neišmatuojamos atminties gelmių. Ir be galo, be galo, be galo jis kalba apie save, bet su storulio vaiko puikavimusi, kuriame nėra nieko erzinamo. Pavyzdžiui, pasakoja, kaip vienas jo straipsnis apie Karmelio kalną vienuoliams davęs septynis šimtus tūkstančių frankų... Jis negeria vyno nei kavos, nerūko: tai blaivus feljetonų ir rankraščių atletas.*

1866 metų vasario 14 dieną: *Mums besikalbant, įeina Diuma tėvas, su baltu kaklaraiščiu, su balta liemene, didžiulis, išprakaitavęs, šnopščiantis, plačiai besišypsantis. Jis tik ką parvyko iš Austrijos, Vengrijos, Bohemijos... Pasakoja apie Peštą, kur jo pjesės buvo vaidinamos vengrų kalba, apie Vieną, kur imperatorius jam paskyrė vieną savo rūmų salę skaityti paskaitai, kalba apie savo romanus, savo teatrą, savo pjeses, kurių nenori statyti* Comédie-Française, *apie savo „Riterį de Mezon-Ružą", kuris uždraustas, paskui apie tai, kad vis negali gauti privilegijos įsteigti teatrą, ir pagaliau apie restoraną, kurį norįs atidaryti Eliziejaus laukuose.*

Milžiniškas aš *– sulig jo ūgiu; tačiau jis kupinas vaikiško gerumo, kibirkščiuoja sąmoju. „Ką jūs norit, – kalba jis toliau, – teatre dabar galima uždirbti pinigų tik su triko... kurie persprogsta... Taip, iš to tik ir praturtėjo Ostenas. Liepė savo šokėjoms eiti į sceną tik su tokiais triko, kad sprogtų... ir vis toje pat vietoje. Na, tada tai pravertė žiūronai... Bet galų gale įsikišo cenzūra, ir prekiautojai žiūronais dabar sunkiai verčiasi..."*

Nors talentas nesumenkėjo, tačiau Diuma tėvas jau vargais negalais įsiūlydavo vaidinti savo pjeses. Jis darėsi panašus į nusigyvenusį seną aktorių, kuris dėl duonos kąsnio sutinka imti bet kurį angažementą bet kuriame teatre. Vanseno geležinkelio arkadose priemiesčių liaudžiai

buvo įsteigtas Didysis Paryžiaus teatras – keistos architektūros ir keistoje vietoje. Diuma atidavė čia vieną geriausiųjų savo dramų „Eiguliai“, kuri pirmąkart buvo suvaidinta Marselio Didžiajame teatre 1858 metais. Pravažiuojantys viršuje traukiniai drebindavo salę; garvežių švilpukai stelbdavo aktorių balsus. Spektaklis ėjo taip prastai, kad pjesė netrukus liautasi vaidinti.

Norėdamas padėti aktoriams, Diuma pasiūlė organizuoti turnė ir prižadėjo, kada tik galės, vykti drauge. Čia, priemiestyje, ir provincijoje, jis tebeturėjo prestižą ir būdavo audringai sveikinamas. Jo gimtinėje, Enos departamente, publikos entuziazmas virto tiesiog siausmu. Viler Kotrė teko suruošti du vaidinimus. Spektakliui pasibaigus, miestelio gyventojai susigrūdo priešais viešbutį, kur apsistojo Diuma. Pro langus jie matė, kaip jis su prijuoste ir balta kepuraite „taisė padažus, laistė kepsnį, gamino pietus“ savo trupei. Ovacijos dar pasmarkėjo. Toks sutikimas Diuma buvo nemaža paguoda, nes Paryžius į savo buvusįjį linksmintoją dabar jau žiūrėjo tik su truputį pašaipiu atlaidumu. Jis vėl įsigeidė turėti *savo* teatrą ir ėmė pasirašymo būdu rinkti lėšas Naujajam istoriniam teatrui. Išsiuntinėjo tūkstančius aplinkraščių. Atsiliepė tik vienas kitas jaunas „Trijų muškietininkų“ garbintojas. Jo burtai prarado galią. Jei Diuma būtų buvęs protingesnis, dar būtų galėjęs gyventi visai pasiturimai. 1865 metais Mišelis Levi jam išmokėjo keturiasdešimt tūkstančių auksinių frankų. 1866 metais jis pasirašė naują, itin pelningą, sutartį išleisti savo kūrinių iliustruotam leidiniui. Bet pinigai išbyrėdavo jam pro pirštus. Jis dešimt kartų pralobo ir vienuolika kartų nusigyveno: „Aš esu uždirbęs milijonus, – sakydavo jis, – ir dabar turėčiau gauti du šimtus tūkstančių frankų rentos, o turiu du šimtus tūkstančių frankų skolos“. Jis jau nebeįstengė mokėti pensijos savo seseriai poniai Le Telje.

1866 metų birželį Diuma tėvas paliko Paryžių, jam nesvetingą, ir aplankė Neapolį, Florenciją, paskui Vokietiją ir Austriją. Iš šios kelionės jis parsivežė romaną „Prūsų teroras“, gerai parašytą ir kupiną tikslių stebėjimo duomenų. Diuma matė, kad Prūsijoje kaupiasi nemaži pavojai: „Tas, kam neteko keliauti po Prūsiją, nė įsivaizduoti negali, kokia neapykanta mums dega prūsai. Tai savotiška monomanija, drumsčianti net aiškiausius protus. Ministras Berlyne gali tapti populiarus tik tada, jei duoda suprasti, jog anksčiau ar vėliau Prancūzijai bus paskelbtas karas“. Diuma nupiešė, pridengdamas grafo de Bezeveko vardu, pranašiš-

ką Bismarko portretą. Kaip ir dera, romano herojus – jaunas prancūzas Benediktas Tiurpenas grumiasi su vokiečių nacionalistais pistoletu, špaga, kumščiu ir visur susilaukia pergalės... Brikseno tiltas... Portas žengia *Unter den Linden* alėja... Autorius čia pasirodo kuo puikiausiai, ir kitokiais laikais jau viena tokia knyga būtų išgarsinusi jauną rašytoją, bet publika dabar turėjo kitus poreikius ir kitus dievus. Iš persergėjimų dėl Prūsijos tik šaipytasi. „Na ir juokdarys tasai Diuma!" Kaip galėjai žiūrėti rimtai į seną sultoną, svaidantį savo keistoms odaliskoms „paskutinį tuziną nosinių"?

V

Porto mirtis

Aleksandras Diuma nebijojo mirties. „Ji man bus maloninga, – sakydavo jis, – aš jai papasakosiu kokią istoriją."
Arsenas Usė

1867 metai. Skolų suma didėja. Nors skaitytojai lieka ištikimi, Diuma sąskaita pas Mišelį Levi tampa debetinė. Buto nuoma Malzerbo bulvare nesumokėta. Daugelis baldų išparduoti. Vieninteliai brangūs atminčiai daiktai, su kuriais Diuma nepanorėjo skirtis, – tai Delakrua eskizas puotai, kai Aleksandras šventė savo triumfą jaunystėje, ir rankšluostis, sumirkęs jaunojo Orleano kunigaikščio krauju. Tarnai prašosi atleidžiami. „Savo ramunėlei" Matildai Šebel Diuma nusiskundžia, jog kai kurios „draugės" per daug godžiai rausiasi jo sekretero stalčiuose.

– Kad paliktų man nors vieną dvidešimtfrankinę, – taria jis su komiška neviltim.

Matilda randa jį sergantį; jis guli kabinete, kuris taip pat ir miegamasis. Ant sienų kabo senoviniai ginklai, generolo Diuma portretas ir Oraso Vernė darbo Diuma sūnaus portretas.

– Pačiu laiku atėjai, – nudžiunga jis. – Nekaip jaučiuosi, reiktų išgerti žolelių nuoviro, o nieko neprisišaukiu... Matyt, paliko mane visai vie-

ną. O, lyg tyčia, vakare turiu važiuoti į svečius!.. Būk gera, pasižiūrėk komodos stalčiuose, gal rasi ten marškinius ir baltą kaklaraištį.

Stalčiuje tik dveji nelyginti naktiniai marškiniai.

– Ar turi su savim pinigų? Gal paskolintum trupučiuką nusipirkti marškiniams pobūviui?

Mergina leidžiasi po krautuves, bet jau vėlus laikas – tik kelios dar neuždarytos – ir tokio milžiniško dydžio neranda. Pagaliau didelėje parduotuvėje „Herkulio marškiniai" ji aptinka baltą plastroną su raudonais taškučiais. Frako marškiniai raudonai pasiuvinėti? Diuma ryžtasi juos apsivilkti ir turi didelį pasisekimą. „Visi palaikė, kad tai mano draugystės su Garibaldžiu atminimui."

Svarbiausias donžuano pasisekimas anuo metu buvo jauna amerikietė, jojikė ir aktorė Ada Aizeks Menken[1], kuri *Gaîté* teatro scenoje „Savanos piratų" spektaklyje pusnuogė šuoliuodavo ant karšto grynakraujo žirgo. Ji atrodė labai grakšti, apsitraukusi rausvu triko, ir neseniai pavergė Londoną, vaidindama „Mazepoje", dramoje Bairono poemos motyvais. Publika, užgniaužusi kvapą, sekdavo, kaip jojikė, gulsčiomis pririšta ant arklio nugaros, šuoliais skriejo po natūralią sceną. Baigiamasis salto jai keletą sykių vos nekainavo gyvybės. Minia entuziastingai plodavo jos drąsai ir grožiui.

Žydė, gimusi Luizianoje (nors puikaudavo esanti ispanų kilmės ir pasirašinėdavo: *Dolores Adios los Fuertos*), Ada tapo cirko jojike ne iškart; kurį laiką ji abejojo, koks jos tikrasis pašaukimas. Ji buvo teatro statistė, aktorė, šokėja, nuoga pozavo skulptoriams, bendradarbiavo laikraštyje (*Cincinati Izrielait*), važinėjo skaitydama paskaitas apie Edgarą Po. Ta keista mergina mokėjo anglų, prancūzų, vokiečių, hebrajų kalbas. Baigus pokalbį apie sielos nemirtingumą, ji vienu mauku išgerdavo tris stikliukus degtinės. Ada pašėlusiai mėgo poeziją ir pati kurdavo melancholiškus eilėraščius apie savo trumpas ir nelaimingas meiles. Voltas Vitmenas, Markas Tvenas ir Bret-Hartas buvo jos draugai.

[1] Jos gimimo liudijimas dingo, mat per karą tarp Šiaurės ir Pietų sudegė civilinės būklės aktų registrai Naujajame Orleane. Jos biografas Bernardas Falkas mano, kad ji gimė 1835 m. Kitų autorių nuomone – 1832 m. Ji pati sakydavosi gimusi 1841 m., tačiau daugelis fotografijų paneigia tą tvirtinimą – paskutiniuose portretuose ji jau nebe visai jauna moteris. Kur kas labiau tikėtina, kad mirė trisdešimt trejų ar trisdešimt ketverių metų amžiaus. (*Aut. past.*)

Ji išsiskyrė su trimis vyrais[1] ir paskutinį kartą ištekėjo už Džeimso P. Berklio, tik norėdama įteisinti vaiką, kurio laukė. Jos ketvirtosios vestuvės įvyko Niujorke 1866 metų rugpjūčio 19 dieną. Po dviejų dienų jaunoji viena sėdo į paketbotą „Java". Daugiau jai neteko pamatyti nei Amerikos, nei savo vyro.

Ją viliojo Paryžius. Ji čia debiutavo 1866 metų gruodžio 31 dieną *Gaîté* teatre. Kiek vėliau, 1867 metų pradžioje, Diuma tėvas atėjo į grimo kambarį jos pasveikinti. Ji puolė jam ant kaklo. Abu vienodai godūs reklamos, jiedu su malonumu demonstravo savo efektingą meilę iš pirmo žvilgsnio. Diuma su pasididžiavimu įtraukė šį laimėjimą į savo sąrašą; ji visur rodydavosi įsikibusi jam į parankę. Jis vedžiojo ją po senąjį Paryžių ir aiškino gyvąjį. Šiai garbėtroškai buvo didžiulis pasitenkinimas, kad savo vardą susieja su „literatūros milžino" vardu. Mylėti ji jo nemylėjo, bet jis ją išblaškydavo ir kuteno jos savimeilę. Keletui savaičių jam vėl grįžo jaunystė, vežiojant savo jojikę į Buživalio smukles, kur prieš keturiasdešimt metų atsivesdavo baltinių siuvėją Katriną. Nuo paupio, kaip ir tada, sklido valtininkų dainos.

Anais laikais fotografija buvo keistenybė, ir Adai Menken baisiai patikdavo pozuoti priešais objektyvą su visais garsiaisiais žmonėmis, su kuriais jai teko susidurti gyvenime. Tos savitos apeigos užgaidžioji keliautoja aistringai laikėsi. Diuma padarė kvailystę – leido save nufotografuoti be švarko, su triko apsitempusia meilužė ant kelių. Kitoje nuotraukoje jis laikė ją apglėbęs, o ji sėdėjo priglaudusi galvą prie plačios senio krūtinės. Jo veidas atrodė pabrinkęs, bet iš žvitrių akių švitėjo begalinis gerumas. Jis tarytum sakė: „Taip, žinau, kad tai juokinga, bet ji to norėjo, o aš ją taip myliu!" Fotografas Lieberas, kuriam Diuma buvo skolingas truputį pinigų, nusprendė, kad, pardavęs tas fotografijas kaip sensaciją, išlygins neapmokė-

[1] 1856 m. ji ištekėjo už muzikanto Aleksandro I. Menkeno; 1859 m. – už boksininko Džono Karmelo Hineno; 1862 m. – už impresarijaus Roberto H. Niuvelo. Du jos vaikai mirė. Jaunesnįjį (gimusį 1866m., mirusį po metų) ji norėjo simboliškai padaryti Žorž Sand krikštasūniu, tai yra pagal amerikiečių papročius duoti jam kaip antrąjį vardą jo krikštamotės pavardę. Ada Menken, aišku, žinojo, jog Aurora Diudevan į literatūrą įžengė Žorž Sand slapyvardžiu, tačiau ji nežinojo, kad romanistės mergautinė pavardė buvo Diupen. Įrašiusi į metrikacijos knygą vyriškosios lyties kūdikį Luji Diudevaną Berklį, Ada Menken iš tikrųjų savo berniuką padarė nominalaus rašytojos vyro Kazimiro Diudevano krikštasūniu. (*Aut. past.*)

tas sąskaitas. Jis išstatė nuotraukas daugely Paryžiaus vitrinų. Jaunasis Polis Verlenas šia proga parašė eilėraštį:

Dėdė Tomas su mis Ada –
Nematytas reginys!
Fotografas žino madą,
Na ir porą mat surado!
Adai joti noris vis,
Bet juk Tomas ne arklys!
Dėdė Tomas su mis Ada –
Nematytas reginys!

Satyrinis žurnalas *Le Tintamarre* įdėjo baladę „Visada jis!" Epigrafu buvo paimtas Žano Žako Ruso posakis: „Kas išdrįs nužymėti gamtai tikslias ribas ir tars: *Štai iki kur gali nueiti žmogus, o toliau – ne?*"

Kaip jojikė ji garsėjo,
Kaip rašytojas – jisai;
Jos žvaigždė aukštai žėrėjo,
O jo – leidosi visai.

Ji – gaivi lyg ryto vėjas,
Besišypsanti žaviai,
O jam pilvas jau kabėjo
Tarsi vynmaišis koksai.

Jos plaukai juodi žvilgėjo,
Jo – pražilę jau baltai,
Ji žvali sau jodinėjo, –
Tuoj uždusdavo jisai...

Kartą ji svečiuos viešėjo,
Buvo ir jisai tenai;
Per pietus į jį žiūrėjo,
Kaip jis sotinas smagiai.

Jis muškietininku dėjos,
Jautės dar smarkus labai, –
Pabučiavo šitą fėją,
Juokėsi visi svečiai...

„Ak, šalčiau, o geradary, –
Gal tu, seni, patrakai? –
Susijuokus tarė fėja, –
Kam pilvūzas man toksai?“

„Didžią garbę tu laimėjai –
Garsenybei patikai;
Tu rašytoją mokėjai
Pakerėti amžinai.“

„Kad žinočiau, jog kūrėją
Sužavėjau aš tikrai,
Klaupkis, moterų gerbėjau,
Lenkis prieš mane žemai.“

Nuo tada visi regėjom,
Kaip tas dručkis ir jinai,
Viens prie kito prisišlieję,
Žvelgia iš langų linksmai.

Žorž Sand Diuma sūnui, 1867 metų gegužės 30 dieną:

Kokia Jums turėjo būti nemaloni visa ta istorija su fotografijomis! Bet nieko nepadarysi. Į senatvę išryškėja liūdnos bohеminio gyvenimo pasekmės. Kaip gaila!..

Susilaukęs iš sūnaus pamokslo, Diuma tėvas jam parašė: „Brangusis Aleksandrai, nors aš žmogus jau pagyvenęs, susiradau Margeritą, kuriai vaidinu tavo Armano Diuvalio vaidmenį...“

Jį tiesiog iš proto varė ta nepaprasta moteris mėlynom, įsisvajojusiom akim, ilgais juodais plaukais, puikios figūros. Jis žavėjosi jos pasa-

kojimais. Nenuilstančioji Šachrazada susikūrė vaizduotėje nepaprastą praeitį ir pasakojo fantastinius epizodus. Neteisybė, kad ji medžiojo buivolus drauge su kaubojais Tolimuosiuose Vakaruose; bet ji vienodai išmaniai pakalbėdavo ir apie teologiją, ir apie jojimą. Niekad ji nebuvo nei Operos šokėja, nei artistė tragikė Kalifornijoje (Ada Menken visose šalyse septynerius metus iš eilės vaidino vieną vaidmenį – „Mazepoje"); užtat teisybė, kad ji skaitė graikų ir lotynų kalbomis. Pasakojimas, kaip ją paėmė į nelaisvę raudonodžiai ir kaip ji juos „užhipnotizavo", šokdama „gyvatės šokį", buvo tik graži legenda. Persirengusi vyru Deitone (Ohajo valstijoj), ji buvo visai ne gvardijos kapitonas, o tik paprastas karnavalinis „husarėlis". Bet Čarlsas Dikensas ir Dantė Gabrielis Rosetis jai rašė draugiškus laiškus, kuriuos ji su pasididžiavimu rodė savo garbintojams prancūzams.

Ada girdėdavo karštus prisipažinimus iš Aleksandro Diuma tėvo, savo šešiasdešimt penkerių metų meilužio: „Jei tiesa, kad aš turiu talentą, kaip tiesa, jog esu kupinas meilės, tai viena ir kita priklauso tau..." Adai išvažiavus į Austriją, kur ji gavo angažementą (vaidinti „Mazepoje" kažkuriame Vienos teatre), baigėsi šis skandalingas meilės ryšys, tik dar pabloginęs senojo rašytojo padėtį.

Pripaikiojęs jis dabar atsidūrė dideliame nepritekliuje. Sūnus jį mielai būtų sušelpęs, bet tėvas nemėgdavo prisipažinti, kad jam riestai. Jis įsteigė naują laikraštį „D'Artanjanas", kuris turėjo eiti triskart per savaitę. Jis prašė draugus pasirūpinti reklama: „Nėra reikalo jums aiškinti, kas tasai šelmis. Žmonės, ačiū Dievui, užtektinai apie jį prikalbėjo; bet svarbu, kad visi žinotų, jog jis prisikėlė iš mirusiųjų ir vėl išsitraukė špagą ginti savo nusistatymų..." Bet „D'Artanjanas" neturėjo pasisekimo. Diuma kreipėsi į imperatorių, vėl prašydamas skirti lėšų teatrui įsteigti. Imperatorius atsisakė. Stebuklų laikai praėjo. Senatvė rūsti stebukladariams.

1868 metais Havro miestas suruošė jūrų gyvenimo parodą, ir Diuma buvo pakviestas perskaityti keletą paskaitų. Jis kalbėjo ir Diepe, Ruane, Kane. O Havre susirado dukterį Mikaelą, kurios motina gyveno ten, jau susituokusi su Edvardsu. (Gimus penkiems vaikams, Admirolui galų gale pavyko už jo ištekėti.) Havre Diuma susitiko ir Adą Menken; Anglijoje likimas jai buvo priešiškas – ji nupuolė nuo arklio ir, dar ne visai pasitaisiusi, vyko atgal į Paryžių, kur gavo angažementą Šatlė teatre. Iš pradžių manyta, kad Diuma parašys jai pjesę, bet teatro direktorius Ostenas nusprendė, jog ekonomiškiau bus vėl statyti „Savanos piratus" –

dar buvo likę dekoracijos ir kostiumai. Repeticijų metu jojikė sunkiai susirgo. 1868 metų rugpjūčio 10 dieną ji mirė.

Jos kambarinė, tarnai, keletas aktorių (iš viso penkiolika žmonių) palydėjo gedulingąjį vežimą iš Komarteno gatvės į Per Lašezo kapines.

* * *

Apie aktorės mirtį Diuma sužinojo Havre. Grįžęs namo į Malzerbo bulvarą ir jausdamasis labai nesveikas, jis nusisamdė sekretorę – mažutę, drovią moterį; penėjo ją saldumynais ir nuo ryto iki vakaro pasakojo apie savo užmanytas pjeses ir romanus. Tačiau atėjo diena, kai jo mintys pasidarė neaiškios ir jis jau nelabai tesusigaudė, ką pasakoja. Tada Diuma užsidarė savo kambary ir ėmė skaityti savo kitados parašytas knygas.

„Kiekvienas puslapis man primena kurią nors praėjusią dieną, – sakė jis. – Aš panašus į medį su vešlia lapija, kurioj pilna paukščių; vidudienį jie tyli, bet, dienai baigiantis, nubunda, ir vakare jie pripildys mano senatvę sparnų plazdenimo ir čiulbesio."

Užėjęs sūnus pamatė, kad tėvas įsikneibęs į kažkokią knygą.

– Ką tu čia skaitai?

– „Muškietininkus"... Vis žadėdavau, kai pasensiu, pasižiūrėti, ko jie verti.

– Na? Ar toli nuskaitei?

– Tuoj baigsiu.

– Ir kaip tau atrodo?

– Gerai.

Perskaitęs ir „Montekristą", tarė:

– Prie „Muškietininkų", žinoma, neprilyginsi.

Tapusi dėl Diuma vyresniojo kaltės vieniša motina, Katrina Labė visą gyvenimą nugyveno pavyzdingai rimtai. Diuma jaunesniajam, moralistui ir moralizuotojui, negalėjo nekilti mintis apgyvendinti drauge savo nusenusius tėvus ir juos pagaliau galbūt net suvesdinti. Diuma tėvas, išgirdęs apie šį sumanymą, juo susiviliojo. Neji, Katrinos bute jis rastų pastovų namų židinį ir šeimininkę, sugebančią pa-

laikyti tvarką namuose bei priiminėti jo draugus. Jis dar, be abejo, tikėjosi, kad jo senyva draugė, jau kažin kada praradusi visas iliuzijas, nukęstų jo paskutines išdaigas.

Katrina Labė atsisakė. „Man jau daugiau kaip septynios dešimtys, – rašė ji vienai draugei, – amžinai sirginėju, gyvenu kukliai, tik su viena tarnaite. Ponas Diuma apverstų aukštyn kojom visą mano butuką... Jis pavėlavo keturiasdešimčia metų...“ Išgirdusi Ados Menken istoriją, Katrina šyptelėjo: „Ak, jis vis toks pat, – tarė ji, – amžius jo nieko neišmokė“. Katrina mirė 1868 metų spalio 22 dieną septyniasdešimt ketverių metų amžiaus.

Diuma sūnus Žorž Sand, 1868 metų spalio 23 dieną:

> *Brangioji mama! Mano motina numirė vakar vakare, visai nesikankinusi. Manęs ji nepažino. Taigi nežinojo, kad su manim išsiskiria. O be to, argi mes vieni su kitais išsiskiriame?*

Diuma sūnus su savo draugu Anri Lavua, Imperatoriaus bibliotekos saugotoju, nuvyko į Neji meriją sudaryti mirimo akto. Jis pareiškė, jog velionė buvo „*netekėjusi, be profesijos*“, ir nurodė, kad jis, rašantis šį pareiškimą, yra „*jos vienintelis sūnus Aleksandras Diuma Davi de la Pajetri*“. Tačiau priešais žodį...... DUKTĖ registraciniame lape pažymėta: „[Velionės] *tėvo ir motinos vardai bei pavardės mums negalėjo būti nurodyti*“. Iš to matyti, kad Katrina buvo nesantuokinis nežinomų tėvų vaikas. 353

Diuma sūnus Žorž Sand, Senjelė prie Okseros (Jonos departamente) [1868 metų spalio pabaiga]:

> *Mes Burgundijoje, pas pažįstamus. Čia aš gavau liūdną žinią ir grįžau atlikti liūdnos pareigos. Daug verkiau ir dar tebeverkiu. Man tai buvo reikalinga – jau daugiau kaip dvidešimt metų nesu verkęs. Nuo ašarų palengvėja. Pasakyta, kad motina turi daryti gera sūnui net mirdama... Moriso knyga gulėjo pas mane ant stalo naktį po skaudžiojo įvykio. Įstengiau ją tik supjaustyti. Ji čia prie manęs. Skaitysiu, kai pajėgsiu suprasti, ką skaitau...*

Visą 1869 metų vasarą Diuma tėvas gyveno Roskofe, Bretanėje. Jam reikėjo tykaus kampelio parašyti „Kulinarijos žodynui", kurį užsakė leidėjas Lemeras. Jis atsivežė savo virėją Mari, bet Roskofas jai nepatiko. „Ak, pone, – tarė ji, – tokiame krašte mes negalėsime pasilikti". – „Gal *jūs* ir nepasiliksite, Mari, bet aš tai jau liksiu". – „Ponas neras ko pavalgyti!" Vakare Roskofo gyventojai, neapsakomai didžiuodamiesi, kad tarp jų – didysis Aleksandras Diuma, sunešė jam dovanų: dvi skumbres, omarą, plekšnę ir rają, didumo kaip skėtis. Bet jei žuvų pakako, tai pasirodė, kad artišokai – kieti kaip pabūklo sviediniai, žaliosios pupelės – vandeningos, sviestas – nešviežias. „Štai ta savotiška medžiaga, kuria naudodamasis rašiau kulinarijos knygą." Diuma dėl to dirbo su ne mažesniu įkarščiu negu paprastai, bet įdūkusi Mari išsinešdino. Tada visas Roskofas priglobė Diuma: jis vakarieniaudavo tai pas vienus, tai pas kitus, ir žmonės nėrėsi iš kailio, norėdami jam patiekti kuo gardžiausių valgių. „Tos pastangos įtikti mane tiesiog jaudino iki ašarų." 1870 metų kovo mėnesį „Didžiojo kulinarijos žodyno" rankraštį (nebaigtą) Diuma įteikė leidėjui Alfonsui Lemerui. Šis monumentalus veikalas buvo išspausdintas tik po karo, prisidėjus visai netikėtam bendradarbiui, „jaunam Lemero darbuotojui" Anatoliui Fransui.

1870 metų pavasarį Diuma išvyko į Pietus: jautėsi visai prisivaręs; manė – nuo saulės atsigaus. Marselyje jis išgirdo, kad paskelbtas karas. Žinios apie pirmąsias negandas jį visai pribaigė.

Pusiau paralyžiuotas po apopleksijos, jis vargais negalais atsikapstė į Piuji ir paskambino prie sūnaus durų. „Ateinu pas tave numirti", – tarė jis. Visi jį pasitiko su meile. „Man atvežė tėvą, jis paralyžiuotas. Skaudus vaizdas, nors tokią atomazgą ir buvo galima numatyti. Saugokitės moterų – štai kokia išvada..." Tai buvo Tėvo Palaidūno grįžimas. Jam paskyrė gražiausią kambarį. Parvykęs jis tuoj atsigulė ir užmigo.

Jį tebejaudino klausimas, ko verta jo kūryba. Vieną rytą jis papasakojo sūnui, kad sapnavęs sapną: stovi kalno viršūnėje, o tas kalnas ne akmenų, o vienų knygų. Staiga kalnas subyrėjo jam po kojų, lyg smėlio kopa. „Klausyk, – tarė Aleksandras, – miegok ramiai ant savo granito luisto. Jis toksai aukštas, kad gali apsvaigti galva, bet toks tvirtas, ilgaamžis kaip mūsų kalba ir nemarus kaip tėvynė."

Senio veidas pragiedrėjo; jis paspaudė ranką savo berniukui ir jį apsikabino. Šalia jo lovos ant staliuko buvo du luidorai – tiek jam

teliko iš jo uždirbtų milijonų. Kartą jis paėmė juos, ilgai žiūrinėjo, paskui tarė:

– Aleksandrai, visi sako, kad aš išlaidūnas; tu pats net parašei apie tai pjesę. Taigi mat, kaip žmonės klysta. Kai atsikrausčiau į Paryžių, kišenėje turėjau du luidorus. Pasižiūrėk... Dar juos tebeturiu.

Mažoji Mikaela, gyvenanti su motina Marselyje, parašė tėvui klausdama, kaip jo sveikata. Atsakė jai Diuma sūnus.

Diuma sūnus Mikaelai Kordjė:

> *Panele! Gavau tris laiškus, kuriuos parašėte mano tėvui ir kurių negalėjau jam perduoti, nes kalbate apie jo ligą, o mes (kiek tai įmanoma) slepiame nuo jo, kad serga. Maloninis vardas, kuriuo Jūs jį vadinate, rodo, kad jį mylite taip stipriai, kaip tik galima mylėti Jūsų amžiuje, ir kad jis buvo prie Jūsų prisirišęs. Rodos, beje, keletą kartų mačiau Jus pas jį, kai dar buvote visai mažytė.*
>
> *Imuosi Jums apie tai parašyti, nes pats nepajėgia. Jis labai sunkiai sirgo. Dabar jam truputį geriau... Jei pasitaisys tiek, kad galės susipažinti su atsiųstais laiškais, aš Jums apie tai pranešiu... Perduosiu tada jo atsakymą. Kadangi Jūs, panele, mylite mano tėvą, savaime aišku, kiek galėdamas, stengsiuos Jums pasitarnauti.*

Netrukus ligonis ėmė beveik visai nekalbėti. Jis nėmaž nesikankino. Jautė, kad namiškiai jį myli, ir nieko daugiau nepageidavo. Kai būdavo gražus oras, jį nuveždavo krėsle į paplūdimį, ir jis ištisas dienas tylom žiūrėdavo į jūrą, kuri blandžioje žiemos saulės šviesoje susiliedavo akiraty su padūmavusiu dangum. Tarpais tars kokį sakinį ar žodį – numanu, kad jis galvoja apie mirtį. „Deja, – sakydavo jis, – aš iš tų bevilčių, kurie išvykdami sako *sudie.*“ Apie ką jis mąstė, kai po kojom atriedėdavo žalia vilnis? Gal apie savo herojus, Muškietininkus ir Keturiasdešimt penkis, apie Buridaną ir Antoni, aktorius, vaidinusius jo pjeses, – Dorval ir Bokažą, Frederiką Lemetrą ir panelę Žorž, panelę Mars ir Firmeną, – gal apie dulkėtą Palė Rojalio raštinę, kur atsitiktinai praskleistoje knygoje rado siužetą savo pirmajai pjesei; apie kambarėlį, kuriame mylėjo Katriną Labė; apie Viler Kotrė girią, pirmuosius savo sumedžiotuosius paukščius bei žvėris, apie šiferiu dengtą smailiaviršę

varpinę, apie generolą Diuma – ujamąjį herojų, nuginkluotąjį milžiną; gal apie tą dieną, kai jodinėjo apžargomis ant Miura kardo.

Aleksandras Diuma sūnus Šarliui Maršaliui:

Brangus bičiuli! Kai atėjo Jūsų laiškas, kaip tik buvau Jums berašąs, norėdamas pranešti apie nelaimę, kuri mus ištiko ir kurią numatėme jau prieš keletą dienų. Pirmadienį, dešimtą valandą vakaro, mano tėvas mirė, tikriau sakant, užmigo, nes visiškai nesikamavo. Praėjusį pirmadienį jis įsigeidė prigulti dienos metu; po to daugiau nenorėjo, o nuo ketvirtadienio jau ir nebeįstengė atsikelti. Miegojo beveik be pertraukos. Tačiau, kai jį užkalbindavome, atsakydavo aiškiai ir vis šypsodamas. Bet nuo šeštadienio tėvas pasidarė tylus ir abejingas. Jis tepabudo jau tik vieną kartą – su tokia pat Jums pažįstama šypsena, kuri nė valandėlės nepasikeitė. Tik mirtis pajėgė užgesinti jo lūpų šypsnį. Kai tik jis mirė, bruožai bežiūrint persimainė – paėmė viršų griežta, rūsti išraiška.

Protas, net sąmojis, niekad jo neapleido. Jis pasakydavo gana įdomių minčių; nurodysiu vieną kitą – Jūs galite jas tiktai geram panaudoti. Koks jis dar liko smagus, matyti iš to, kad sykį, palošęs su vaikais domino, tarė: „Reikėtų jiems ką nors duoti, kad ateina su manim linksmintis, – juk jiems tai baisiai nuobodu“. Mūsų kambarinė rusė persiėmė švelnumo tam sunkiam ligoniui, visada besišypsančiam ir lipšniam, apie kurį kartais tekdavo tūpčioti kaip apie mažą vaiką. Kartą mano sesuo pasakė tėvui: „Anuškos nuomone, tu labai gražus“. – „Palaikykite tą jos nuomonę“, – atsakė jis.

Be kita ko, jis ištarė gražiausius ir poetiškiausius žodžius, kokius tik galima pasakyti, apie Olgą, dažnai pas jį užeidavusią. Kaip žinote, ji truputį primena Perudžinio „Panelę Švenčiausiąją“: ilgos suknelės, plonutės rankos, be to, vis vedina ar nešina mūsų mažyte. Tėvą ir seniau labai stebindavo jos panašumas į damą bei Dievo motiną, ir su Olga jis būdavo ceremoningai, net pagarbiai, mandagus. Kartą ji įeina į kambarį jam snaudžiant, bet pamaniusi, kad miega, išsėlina. Jis atsimerkia ir klausia: „Kas čia buvo?“ – „Olga“, – sako mano sesuo. – „Tegul įeina!“ – „Tu myli Olgą?“ – „Aš jos beveik nepažįstu, bet juk mergaitė – tai šviesa“.

Kasdieną jis sugalvodavo pasakyti ką nors linksmo ar jaudinamo, panašiai, kaip čia Jums nurodau. Neseniai aš jį paklausiau: „Ar nori dirbti?“ – „Oi, ne!“ – atsakė jis su tokia intonacija, kaip žmogus, prisiminęs, kiek teko triūsti per keturiasdešimt metų.

Štai, brangusis bičiuli, keletas smulkmenų, kurias galėsit panaudoti, jei kalbėsit apie jį... Atremsite gandus, kad neva suminkštėjusios tos stiprios smegenys. O juk nieko joms nereikėjo, kaip tik ramybės. Ir tėvas ilsėjosi gamtos ir šeimos prieglobsty, matydamas priešais save beribę jūrą ir beribį dangų, o aplink – vaikus. Jis tikrai mylėjo Koletę. Vienu žodžiu, jautėsi visai puikiai toje ramioje ir jaukioje aplinkoje, kurią taip retai terasdavo pakrikam klajoklio ir švaistūno gyvenime, – džiaugėsi ja visa savo būtybe... Gavome žinią, kad prūsai šiandien įžygiuoja į Diepą! Taigi jis gyveno ir mirė rutuliojantis istoriniam romanui.

Rašau Jums šiuos keletą žodžių paskubom, prieš pamaldas, kurios įvyks nedidelėje Nevilio bažnytėlėje, prie Diepo, šiandien, gruodžio 8 dieną, vienuoliktą valandą. Palaidosiu jį čia laikinai.

Mikaela sužinojo apie savo tėvelio mirtį Marselyje iš pašnekesio prie pietų stalo pensione. Ji gailiai pravirko: motina aprengė ją gedulo rūbais. Žorž Sand buvo Noane, vokiečių kariuomenės atkirsta nuo Normandijos. Tačiau jos „jaunėlis“ mėgino duoti jai žinią laišku.

Diuma sūnus Žorž Sand, Piuji, 1870 metų gruodžio 6 dieną:

Mano tėvas mirė vakar, pirmadienį, gruodžio 5 dieną, dešimtą valandą vakaro, be jokių kančių. Jūs man nebūtumėt, kas esate, jei Jums pirmai nepranešČiau apie jo mirtį. Jis mylėjo Jus ir žavėjosi Jumis labiau negu kuo nors kitu...

Ji galėjo pareikšti užuojautą tik daug vėliau, karo veiksmams pasibaigus.

Žorž Sand Diuma sūnui, Noanas, 1871 metų balandžio 16 dieną:

Jums priskiria tokius žodžius apie Jūsų tėvą: Jis numirė, kaip ir gyveno, – to nepastebėjęs. *Nežinodama, kad Jūs tai pasakėte, ar bent kad žmonės Jums įdeda tai į lūpas, aš parašiau į* La Revue des Deux Mondes *šitaip: „Jis buvo gyvenimo genijus; jis nepajuto mirties“. Tai tas pat, ar ne?..*

Diuma sūnus Žorž Sand, 1871 metų balandžio 19 dieną:

Tie žodžiai – tikrai mano. Parašiau juos Harisui ir prisimenu tik todėl, jog mano ir Jūsų mintys sutapo, nors ir skirtingai jas išreiškėme. Paieškosiu čia (arba, jei nerasiu Diepe, parsisiųsdinsiu iš Londono) Jūsų straipsnį apie mano tėvą. Jūs suprantate, kad nekantrauju jį perskaityti. Kaip Jums neatėjo į galvą gera mintis jį man atsiųsti? Ar bent pranešti, kada išspausdintas? Mane labai maža tejaudina, ką gali manyti ar sakyti ponas de Sen-Viktoras ar kitas kuris juokdarys apie Diuma tėvą (kurio turbūt nė neskaitė), bet Jūsų nuomonę aš labai branginu. Gal ir aš kada nors (nepaisydamas, kad nepatogu sūnui rašyti apie tėvą) tarsiu, ką manau apie tą nepaprastą, ypatingą žmogų, mat įvertinti jį bendraamžiai stokoja mastelio, apie tą savitą geraširdį Prometėją, kuris pagaliau nuginklavo Jupiterį ir pamovė ant iešmo jo vanagą. Čia būtų nepaprastai įdomu panagrinėti rasių susimaišymo klausimą – medžiaga labai intriguojanti. Ar dera man imtis tokio fiziologinio tyrinėjimo? Apie tai bus galima spręsti, kai jį atliksiu. Jei pasirodys, kad jis vykęs, įtikinantis, naudingas, būsiu pateisintas, jei ne –
358 *mane pasmerks. Kol kas aš skaitau ir perskaitinėju jo knygas, ir mane stačiai gniuždo jo vaizduotės karštumas, erudicija, gražbylystė, žvali nuotaika, jo sąmojis, žavesys, stiprybė, aistra, temperamentas, sugebėjimas susivokti apie dalykus ir net žmones, niekuo nesekant ir nieko neplagijuojant. Jis visada aiškus, tikslus, spindintis, sveikas, naivus ir geras.*

Jis niekad giliai neprasismelkia į žmogaus sielą, bet turi instinktą, kuris jam atstoja stebėjimą, ir kai kurių jo personažų šūksmai – tiesiog šekspyriški. Bet jei jis ir nenusileidžia į gelmes, tai itin dažnai pakyla iki idealo aukštybių. O koks linijų tikrumas bei tvirtis, kokia nuostabi kompozicija, kokia perspektyva! Ir kaip čia jauti gaivų dvelkimą, kokia visada neklystamai teisingų tonų įvairybė! Tik pasižiūrėkite: kunigaikštienė de Giz, Adelė d'Ervė, ponia de Pri, Rišeljė, Antoni, Jakubas, Buridanas, Portas, Aramis ir „Kelionės įspūdžiai"... Ir viskas patrauklu! Kažkas mane sykį paklausė: „Kaip čia taip išėjo, kad jūsų tėvas niekad neparašė nė vienos nuobodžios eilutės?" Aš atsakiau: „Todėl, kad jam tai būtų buvę nuobodu". Jis visas perdėm atsispindi savo sąmojuose. *Jis turėjo laimę: parašė daugiau nei kas nors kitas, visad jautė* poreikį *rašyti, įkūnyti save ir gausybę kitų žmonių, visada rašė tik tai, kas jį patraukdavo. Vakarodama duokite, tegul jums paskaito, ko tikriausiai niekad nebuvote skaičiusi: „Kelionę po Rusiją ir Kaukazą". Nuostabu! Tris tūkstančius lyje po kraštą ir jo istoriją*

neatsikvėpusi nukeliausite ir nepajusite nuovargio... Jūsų tik trejetas šiame amžiuje: Jūs, Balzakas ir jis. Ir baigta: nieko daugiau nėra ir nebus!..

Dar viena moteris po karo kilniaširdiškai atsiliepė apie Diuma tėvą: Melani Valdor, keturiasdešimčia metų pergyvenusi visas nulaužtas pelargonijas.

Melani Valdor Diuma sūnui, Fontenblo, 1871 metų balandžio 20 dieną:

Aš galvoju apie tave, mano brangusis Aleksandrai, kai mąstau apie tavo tėvą, kurio niekad nepamiršiu. Pasiėmiau abu tavo laiškus; jie mane labai sujaudino, įsmigo į pačią širdį, ypač spalio aštuonioliktos dienos laiškas. Jis toks gražiai paprastas ir kupinas tiesos, kad dažnai jį perskaitau, norėdama mintimis vėl pabūti su tavo tėvu ir tavim — tais, kurių niekad nenustojau mylėjusi.

Aš žinau, tu įsitikinęs, jog yra pomirtinis gyvenimas, ir gilinaisi į religines knygas. Tik iš jų galima pasisemti jėgų ir tikros paguodos... Jei kada nors gyveno žmogus, visada geras ir užjaučiantis, tai tat neabejotinai buvo tavo tėvas. Tik jo talentas prilygo jo didžiam gailiaširdiškumui ir norui visada padėti kitiems. Dievas jam buvo maloningas: leido tokiu laiku, kai Prancūziją ištiko baisios negandos, ramiai pasimirti prie savo vaikų! Jis nepažino beribio, amžino skausmo, netekus tų, kuriems duodi gyvastį.

Sudieu, brangusis mano sūnau. Jaučiuosi dar labai silpna ir nesiryžtu leistis į atsiminimus... Kada galėsime visiškai saugiai grįžti į Paryžių? Anksčiau ar vėliau sulauksime tos dienos, bet aš noriu, kad tu jau dabar žinotumei, jog aš beveik motiniškai džiaugsiuos, gavusi tave pamatyti ir su tavim pasišnekėti.

Tavo senoji ir kuo nuoširdžiausia bičiulė
M. VALDOR

Diuma sūnus parašė Makė, kad mirė tėvas, ir pasiteiravo, kokie dviejų bendraautorių finansiniai santykiai. Per paskutinius pokalbius su sūnum tėvas murmėjo kažką apie „slaptas sąskaitas". Diuma sūnus abejodamas klausė, ar tarp jųdviejų nebuvo sudarytas koks slaptas sandėris.

Ogiustas Makė Diuma sūnui, 1871 metų rugsėjo 26 dieną:

Brangusis Aleksandrai! Skaudi žinia, kurią pranešėte, mane didžiai nuliūdino. Kai dėl tariamųjų „slaptų sąskaitų" – jos grynai vaizduotės padaras! Jūsų tėvas nesiryžo apie tai su manim užvesti kalbos, o kai vis dėlto užvedė, reikalas per penkias minutes buvo galutinai palaidotas...

Iš tikrųjų, brangusis Aleksandrai, Jūs geriau nei kas kitas žinote, kiek darbo, talento ir atsidavimo aš skyriau Jūsų tėvui per tą mudviejų ilgametį bendradarbiavimą, dėl kurio turėjau išsižadėti turto ir šlovės. Žinokite, kad dar daugiau šis dalykas iš manęs pareikalavo delikatumo ir širdies kilnumo. Žinokite taip pat, kad tarp Jūsų tėvo ir manęs niekad nebuvo nesusipratimų dėl atsiskaitymo, bet mudu niekad nebūtume nė įstengę suvesti sąskaitų ir, gavęs iš jo dar net pusę milijono, *aš nebūčiau jautęsis jam skolingas.*

Jūs mane delikačiai prašėte, kad pasakyčiau tiesą. Štai ji, toji tiesa. Pasakiau ją iš savo širdies ir skiriu Jūsų širdžiai. Tikėkite mano senais ir nekintančiais prisirišimo jausmais.

O. Makė

Kai dėl kokių „slaptų sąskaitų", apie kurias Jums kalbėjo tėvas, – netikėkite tuo. Jis ir pats niekada jomis netikėjo.

Diuma tėvas buvo palaidotas 1870 metų gruodžio mėnesį Nevil le Polė vietovėje, už kilometro nuo Diepo. *Gymnase* direktorius Montinji, irgi prisiglaudęs Piuji kaime, pasakė prie kapo kalbą draugų vardu. Pasibaigus karui, Diuma sūnus pergabeno palaikus į Viler Kotrė. Į laidotuves atvyko baronas Teiloras, Edmonas Abu, Meisonjė, seserys Broan, Go ir net Makė. Kapas buvo iškastas šalia generolo Diuma ir Mari Luizos Laburė[1] kapų. Visiems pakalbėjus, keletą žodžių pasakė Diuma sūnus: „Mano tėvas visada norėjo būti palaidotas čia. Čia yra likę jo draugų, jo prisiminimų, ir tie jo prisiminimai bei draugai pasitiko mane vakar vakare, kai tiek atsidavusių rankų norėjo pavaduoti nešikus ir nugabenti į bažnyčią savo didžiojo draugo palaikus... Norėčiau, kad ši ceremonija būtų ne tiek gedulinga kiek šventiška, ne tiek laidotuvės kiek prisikėlimas..."

[1] Ant ketvirtosios antkapio plokštės dabar skaitome: Žanina d'Otriv, Aleksandro Diuma duktė (1867–1943). (*Aut. past.*)

* * *

Koks nuostabus žmonių ir įvykių mišinys: Normandijos markizas, juodoji vergė, viešbučio šeimininkas iš Valua krašto, švedas, aistringai mylintis teatrą, kanceliarijos viršininko pavaduotojas, nusimanantis apie literatūrą, mokytojas, susidomėjęs istorija, romantinė epocha, liaudinė spauda... davė didžiausiąjį visų laikų ir visų šalių pasakotoją.

DEVINTA DALIS

Dievas Sūnus

Ar tu atvertei Diuma sūnų į meno kultą? Jei taip, skelbiu tave didžiu burtininku.
Giustavas Floberas
Laiškas Feido

„Pasaulis pratuštėjo", netekęs senojo dievaičio-fauno. Jo vietoje publika išvydo taurią ir ne mažiau galingą figūrą, kuri paveldėjo jo šlovę. Žmonių sąmonėje „Trys muškietininkai" beveik nesiskyrė nuo „Damos su kamelijomis". Tėvo apoteozė buvo sūnaus apoteozė: jį gaubė didžiulis prestižas. 1870 metų karas ir Prancūzijos sutriuškinimas dar labiau įdiegė ir pateisino moralisto rūstybę. Kaip ir Renanas, pralaimėjimą jis aiškino papročių nusmukimu. Savo pjesėse Diuma smerks laiko blogybes, o etiuduose siūlys nuo jų vaistus. Jis taps lyg ir pasaulietiniu tautos pamokslininku.

1871 metų birželio 15 dieną Diuma sūnus rašė laikraštyje *La Sarthe*: „Reikia, kad prancūzai visi kaip vienas, įtempę valią, sutelkę energiją, gyventų mintimi – nuolatine, maniakiška: atsiteisti su išoriniu pasauliu, atgimti vidujai. Reikia, kad prancūzai nemurmėdami kęstų nepriteklius, kad susikauptų, būtų kuklūs; kad dirbtų tėvas, dirbtų motina, dirbtų vaikai, dirbtų tarnai – ligi bus vėl atkurta namų garbė. Ir, kai visur pasaulyje bus girdėti smarkus, vienodas, nesiliaujantis to visuotinio darbo ūžesys, kad kiekvienas, paklaustas: „Iš kur tasai ūžesys?", galėtų atsakyti: „Tai Prancūzija triūsia dėl savo laisvės ir keičiasi".

Sunkiausia moralistui pačiam laikytis savo skelbiamos moralės. Privatusis Diuma gyvenimas toli gražu neatitiko jo norų. Jis, žinoma, mylėjo savo dukteris, ištikimai palaikė ryšius su bičiuliais, bet Nadežda, nervinga, suirzusi, pavyduliaujanti, nirši, jau nebebuvo jam tikra gyvenimo draugė. Jis garsėjo kaip geriausias moters širdies žinovas, ir daug moterų, neretai žavių, siūlėsi vaidinti jo gyvenime tą vaidmenį, kurį menkai teatliko teisėta žmona. Liūtės glaustėsi prie tramdytojo. Diuma nepasidavė, o jei ir nusileido spaudžiamas, tai slėpėsi taip, kad jo silpnybės maža tepaliko pėdsakų. O gundymų netrūko. Ir kai kurios gundytojos buvo iš tiesų viliojančios. Vienas iš įdomiausių atvejų – jo santykiai su Emė Deklė.

I

Emė Deklė ir „Vestuvių svečias“

Ką tu veiki paviršiuje,
O gelmių moterie?
Žiulis Siupervjelis

Kai kurios aktorės pradeda savo karjerą šauniai, bet niekad nepasiekia genialumo aukštybių; kitos po blankaus debiuto išsiskleidžia aistrų kaitroje ir nustebina žinovus. Toksai buvo Emė Deklė kelias. Advokato duktė, gimusi stambiosios buržuazijos aplinkoje, buvo auklėjama turtingam vyrui. Bet jos tėvas, susipainiojęs verslo reikaluose, nuskurdo. Reikėjo iš ko nors gyventi. Emė Deklė, graži mergina, puiki muzikė, būtų galėjusi tapti dainininke; ji nusprendė, kad pasisekimo lengviau susilauks teatro scenoje. Ji lankė Konservatoriją, bet mokėsi aplaidžiai ir, vaidindama per konkursinį egzaminą grafienės vaidmenį „Figaro vestuvėse“, apdovanota nebuvo. Jos elegantiška figūra visiems patiko; bet gražios akys tik klydinėjo žiuri narių veidais; jai stigo ugnies. Ir vis dėlto Montinji priėmė ją dėl jos gražumo į *Gymnase,* tikėdamasis, kad ji galės dubliuoti Rozą Šeri „Demimonde“. Deklė neturėjo jokio pasisekimo. Visa savo išvaizda ji tarytum sakė: „Nesuprantu, ko aš čia atėjau“. Publikos, autoriaus ir draugų nepalankumas įširdino išlepintąjį vaiką. Ji perėjo iš *Gymnase* į Vodevilį, paskui apmaudaudama nusileido dar žemiau ir pagaliau ėmė dalyvauti, apsitempusi triko, viename Varjetė reviu. 365

Jai buvo dvidešimt treji metai; atrodė viliojanti, ir daug kas apie ją sukosi. Tad nusprendė mesti teatrą ir gyventi savo garbintojų sąskaita. Kam vargintis, dirbti, – šlovės vis tiek nesulauksi, – kai tiek vyrų siūlo jai turtus, tenorėdami už tai tik jos malonės? Ji keitė meilužius; žmonės kartojo šmaikščius jos pasakymus; ji pagarsėjo kaip viena iš sąmojingiausių Paryžiaus moterų. 1861 metais, mirus Rozai Šeri, jai, rodės, atsirado proga grįžti į teatrą ir gauti didelių vaidmenų, bet ji jautėsi jau atitrūkusi nuo savo meno. Deklė bastėsi po pasaulį, važinėjo iš Badeno į Florenciją, iš Spa į Sankt Peterburgą. Daugelis laisvo elgesio moterų jai pavydėjo. Tačiau kaskart, praėjus trumpalaikei užgaidai, jos gražios, nusivylusios akys tarytum sakydavo: „Ne, čia dar buvo ne tai“. Per kaukių

vakarą, kurį suruošė *Gymnase* artistai, Deklė atvyko persirengusi markitante; ten ji susitiko Aleksandrą Diuma sūnų Pjero kostiumu. Tai buvo liūdnas maskaradas. Nei jis, nei ji nesilinksmino. Jis pamatė, kad Deklė labai įdomi, santūri, susimąsčiusi. „Ji atrodė, – sakė Diuma, – užburta pasakų Karalaitė, laukianti Karalaičio išvaduotojo."

„Man teko patirti, – prisipažino ji jam, – kai kurių malonumų, kai kurių džiaugsmų, bet laimės niekad nepažinau."

Dvidešimt penkerių metų amžiaus ji išgyveno krizę ir norėjo stoti į vienuolyną. „Dvasininkas, matyt, nežinojo paklydusios avies palyginimo ir mane atstūmė – pasakė, kad aš neverta įžengti į Dievo namus..." Pasibjaurėjusi (kaip anksčiau Žiuljeta Druė ir Mari Diuplesi) turtingųjų globėjų užgaidomis, Deklė nusprendžia vėl imtis aktorės darbo ir tapti nepriklausoma. Ji grįžta į teatrą nusižeminusi, ketindama būti kantri, paklusni ir nesikratyti mažų vaidmenų. Tačiau nepasisekimų kupina praeitis ilgai lydi aktorę. Į ja niekas nežiūri rimtai. Niekas jai neištiesia rankos. Ką daryti? Gastrolės? Vieno teatro direktorius Menadjė ją nusiveža į Italiją ir patiki vaidinti geriausius Diuma sūnaus moterų vaidmenis. „Menadjė trupė mums atgabeno gražuolę Deklė, – rašė Bretonui motina. – Nepatikėsi, kokią nepaprastą pažangą ji padarė..." Deklė dabar vaidina teisingai, nes buvo kentėjusi. Italijoje dėl savo žavumo, elegantiškų manierų, sąmojo ir talento ji turi didžiulį pasisekimą tiek scenoje, tiek aukštojoje draugijoje. Diuma tėvas – jis tuo laiku buvo pačioje garibaldinės avantiūros viršūnėje – jai atveria Neapolyje „savo glėbį, savo širdį, savo namų duris".

Emė Deklė Diuma sūnui:

> *Supažindinau neapoliečius su visom žaviom moterim, kurias Jūs sukūrėte. Mane kėlė į padanges. Dažnai kalbėdavom apie Jus, ir širdies gilumoje buvau Jums dėkinga už laimę, kuri man teko...*

Be atvangos dirbdama, nuo 1864 iki 1867 metų Italijoje ji ir toliau gyvena gana padūkėliškai ir tebeieško „Karalaičio" – žmogaus, kuris ją išgelbėtų. Tačiau praraja tarp to, ko ji slaptomis trokšta, ir to, kaip gyvena, vis gilėja. 1867 metais impresarijus atveža Deklė į Briuselį, ir Galeri Sen Hubero teatre ji vėl ima vaidinti Dianą de Lis. Ji parašo Diuma sū-

nui, kuris tuo laiku irgi buvo Briuselyje, – mat Parko teatre prasidėjo „Moterų draugo“ repeticijos, – prašydama ateiti jos pasiklausyti. „Visur sako, kad aš padariau pažangą, bet patikėsiu, kai ir iš Jūsų lūpų tai išgirsiu...“ Jis atėjo veikiau iš mandagumo negu iš susidomėjimo, ir be jokios vilties. Bet, neišbuvus jai scenoje nė penkių minučių, Diuma su nuostaba įsitikina, kad čia esama didelės aktorės. „Keistokas, tęsiamas, kiek sniaukrojantis balsas, primenąs arabų dainavimą“, iš pradžių atrodo monotoniškas, paskui pagauna. Figūra elegantiška, liemuo liaunas (ji nedėvi korseto). Didelės juodos akys; veidas tai švelnus, tai nirtulingas. „Net po dažais galima nuspėti, kad skruostai amžinai išbalę nuo kažkokios vidinės kančios; pečiai – liesi, krūtinė beveik plokščia. Žodžiu, ji iš tų moterų, apie kurią kitos sako, kad ji bjauri, tačiau šalia jos visos gražuolės atrodo maža ko tevertos...“

Jis ją pasveikina ir, vos grįžęs į Paryžių, pasako Montinji, kad reikia tuoj pat priimti Deklė į *Gymnase.* Montinji abejoja: ta moteris – Diuma žodžiais – nauja Dorval jam, direktoriui, paliko visai nekokį įspūdį! Jis pasiūlo jai angažementą gana prastomis sąlygomis. Diuma prašo Deklė sutikti, prižada jai parašyti naują pjesę. Ji atsako, kad bijanti Paryžiaus, užsieny žinanti, jog publika ją garbina, tenai vaidinanti kaip tinkama, be jokių pastabų ir kontrolės, mėgstanti bohemos gyvenimą, be to, paryžiečiams atrodysianti negraži, kvaila ir t. t. 367

Diuma sūnus Emė Deklė:

> *Jūs nei sena, nei negraži, nei kvaila; Jūs moteris, tai yra nervinga, maini ir neryžtinga būtybė. Kai tik ką nors padarote, Jums kyla abejonė, ar taip būtent reikėjo daryti, ir Jus ima smalsumas pajausti ką nors nauja, o rezultatas būna toks pat kaip ir pirma. Taigi ir dabar galvojate, ar verta iš tikrųjų stoti į* Gymnase, *ir gal būtumėt patenkinta, jei kas pakištų kokį kitą norą, o ne tą, kurį prieš tai turėjote. Bet iš manęs tuo atžvilgiu nieko nesitikėkite. Kadangi jau pradėjom atvirai filosofuoti, eikime iki galo. Žinokite, kodėl aš domiuosi Jūsų asmeniu ir talentu. Jūs ne tiktai ne per sena ir ne per bjauri vaidinti šį mano pjesės ar bet kurį kitą vaidmenį, – Jūs esate kaip tik tokioje pakopoje, kai moteris, dešimt metų trypusi scenos grindis, gali ir turi pagaliau tapti aktore. Kartais Jus apima liūdesys, nes gyvenate tą gyvenimo laikotarpį, kai žmogus jau dažniau atsigręžia atgal, negu ryžtasi žvelgti į priekį, ir Jūs suabejojate, ar savo potraukių, pomėgių, proto savybių, žodžiu, savo sielos nebuvote pašaukta daryti visai ką kita, o*

ne tai, ką darėte. Štai graži moteris, ji vaidina scenoje tai čia, tai ten, turi vieną ar keletą meilužių, po ketvirto veiksmo publika ją iškviečia, ji atidavinėja savo gražumą, bet laiko širdį visada po raktu, iki atsiras vertas atrakinti skrynutę, o jo kaip nėr, taip nėr, – visa tai gali tęstis kurį laiką, gali kelti iliuzijų ir tikrovės gyvenimą pavaduoti išoriniu bruzdesiu, bet negali trukti amžinai. Ateina momentas (Jūs jį pasiekėte), kai žmogus atsigręžia atgal ir klausia save: „Kam visa tai?" – kai savo kely jis priskaičiuoja jau nemaža įvairių laidotuvių, kai pavalkai jau atrodo sunkūs, kai gaila neišsipildžiusių svajonių ir kai užėjusi neviltis šnibžda: „Per vėlu!" Ir štai kaip tik tuo momentu tikrai užgrūdintos natūros įgauna naujų jėgų, pasikeičia, atgimsta; tai metamorfozės periodas...

Dabar, užuot likusi keliaujančia neaiškių provincijos ir užsienio teatrų artiste, mintančia Paryžiaus premjerų trupiniais, stojiesi ant tvirto pagrindo, tampi supratinga ir įsitikinusia artiste ir, aptikusi pjesę, kurioje randi savo asmeninių įspūdžių, intymių jausmų, išimi iš skrynutės dar nepanaudotą savo širdį ir atiduodi ją sudraskyti publikai, kuri grąžins ją tau sveiką tolesnei kūrybai. Čia dar nėra toji laimė, kurią puoselėjai sąmonės gilumoje, čia dar ne absoliutus gėris, bet jau ir ne blogis. Veiki protą, emocijas, taurius žmogaus sielos polėkius ir troškimus. Vieną akimirką sužadini kažką vos pagaunama, bet tatai reiškiasi vėliau, – panašiai kaip saulės spindulys arba lietaus lašas, nukritęs, kai reikia. Tada, jei myli, žinai, ko nori, o jei esi mylimas, jauti, jog myli dėl kažko kito, o ne dėl didesnio ar mažesnio smagumo, kurį vienas gyvas lavonas, tesiekiantis reprodukuotis, gali suteikti kitam gyvam lavonui. Jūs nesitikėjote šios paskaitėlės. Aš ją paskaičiau Jums, nes, manau, sugebėsite ją suprasti ir esate verta jos išklausyti. Jūs kaip tik priėjote reikiamą tašką, – stenkitės tuo pasinaudoti. Jūs dabar geležinkelio stotyje, iš kurios eina keletas linijų, – pasirinkite tinkamąją, būtent tą, kurią nurodau. Padėkosite man, kai jau būsite iš tikrųjų sena...

Šioje tiradoje truputį justi išdidus pono de Rijono ar Olivjė de Žaleno pasitikėjimas savim, bet esmė teisinga. Deklė pakluso, grįžo iš Florencijos ir atėjo pas Montinji. Šis lyg ir nusivylė:

– Kokią čia moterį priėmiau per jus į teatrą? – klausė jis Diuma. – Atėjo su vilnone suknia žaliais ir pilkais langeliais, apsiaustas su rauktiniu gobtuvu, kaip Normandijos kaimo moterų... Na, klausykit! Niekad iš jos nebus nei Dianos de Lis, nei Frufru!

– Kantrybės, kantrybės! – atsakė Diuma. – Pasikeis jūsų nuomonė.

Jis nesuklydo: naujas Deklė debiutas buvo jos triumfas. Diuma sūnus po keleto repeticijų išvyko namo į Piuji. Veltui Deklė parašė jam meilų laišką, prašydama dalyvauti premjeroje 1869 metų rugsėjo 1 dieną.

Emė Deklė Diuma sūnui:

Trečiadienį Gymnase *statoma puiki pjesė; dangus apsiniaukęs – pats tinkamiausias oras eiti į teatrus. Be to, paskelbta, kad debiutuoja viena tokia aktoriukė, apie kurią visi laikraščiai rašo, kad esanti labai meili. Jos gerklė – lyg muzikos instrumentas. Kurie jos klausėsi, nori ir vėl pasiklausyti. Kažin ar tiesa? Tas ponas, kuris nuvyks pas jus į Piuji ir įteiks šį laišką, pažadėjo Jus atsivežti, bet nežinau, ar jis rimtai žiūri į savo pažadus. Ponas Aleksandrai Diuma, aš Jus myliu.*

Jūsų mažoji tarnaitė

EMĖ DEKLĖ

Jis neatvažiavo. Ji pasiuntė jam smulkią ataskaitą:

Viskas baigėsi. Fu! Vilkėjau gražiom įvairiausių spalvų suknelėm, plaukuose buvo pliumažas – panėšėjau į dresuotą šuniuką. Salė prisirinko sausakimša... Visą vakarą čiupinėjau pulsą, ar nepadažnėjęs; nieko, visiškai normalus. Nei nerimo, nei baimės, nei džiaugsmo – nieko. Taigi aš vos apmesta, o jau ir atausta. Vargšė aš! Į pabaigą direktorius man tarė: „Nė kiek ne prasčiau už Rozą!" O tai jau daug. Norėjo, kad čia pat vietoje pasirašyčiau sutarties pratęsimą... Žodžiu, turite gauti iš Montinji laišką, nes aš, tiesą sakant, nieko nežinau, išskyrus tai, kad man be galo malonu su Jumis pasišnekučiuoti, mano mielasis išpažinties klausytojau...

„Dianos de Lis" atnaujinimas įtvirtino pasisekimą. „Kokia metamorfozė! – rašė kritikai. – Ji dabar jau tiesiog siela." Ją gyrė už teisingą balso moduliavimą, nelauktai žavius perėjimus, nepriekaištingą techniką. Mat jos buvo daug padirbėta, ji išgyveno smarkių audrų ir, išmanydama teatrą, galėjo „atskleisti savo rūsčią gyvenimo patirtį". Diuma, didžiuodamasis tuo radiniu, tapo jos sąžinės vadovu. Ji būtų norėjusi daugiau. „Aš Jus taip stipriai ir taip seniai myliu..." Bet jis bijojo

„meilės iš dėkingumo", kuri baigiasi nesusipratimais; pasistengė santykius išlaikyti švelnius ir draugiškus. Ji neužsigavo ir net jam padėkojo, kad atstūmė meilužę, o pasiliko bičiulę. „Kaip gera, kad viskas susitvarkė taip! Man nebūtų buvę jokio džiaugsmo įsiūlyti Jums apgailėtiną skarmalą – seną moterį, bet man begalinė palaima, kad myliu Jus visa siela..." Tai „senai moteriai" buvo trisdešimt metų.

Ji nepažinojo laimės:

> *Jei nekalbėsime apie anuos kančių metus... kai buvau laisvo elgesio mergina, nors ir atrodžiau itin padori, – nuo to laiko, kai ištrūkau iš šios galeros, niekuo ir nė vienu žmogum negaliu nusiskųsti. Kiek moterų mano vietoje šlovintų dangų! Jaučiuosi gerai, salė kas vakarą pilnutėlė; gėlių ir ovacijų tiek, kad pasisotintų visi teatro minotaurai. Ir ką gi? Viskas man atrodo nesvarbu... Šiaip ar taip, už tai, kad esu palyginti laiminga, kad nusikračiau nerimu, kad esu nepriklausoma, turiu būti dėkinga Jums... Tad, patinka Jums ar ne, man rodosi, kad Jus myliu užvis stipriausiai ir labiausiai pasaulyje.*

 Norėdamas jis būtų galėjęs tapti jai „Karalaičiu", bet su nepasitikėjimu žiūrėjo į visokią meilę, o ypač netikėjo, kad būtų įmanoma meilė tarp autoriaus ir aktorės. „Noriu nueiti visą savo – dramaturgo – kelią, nieko neapdėjęs šiuo banaliu mokesčiu." Teatre, galvojo jis, yra padorių moterų; yra ir tokių, kurios gali susižavėti kariškiu, finansininku, atletu, aktoriumi; bet autorių nuo artistės skiria profesinis barjeras. Artistės pernelyg suinteresuotos autoriumi, tad negali tikėti, kad jį nuoširdžiai myli, o jis, dažnai matęs, kaip jos „vaidina" aistrą, pusbalsiu juokaudamos su partneriais, kai salė verkia, – jis negali savo asmeniniam gyvenime rimtai žiūrėti į jausmų liejimą, kurį pats „reguliavo" iš suflerio būdelės. Jis turi sujaudinti ne artistės širdį, bet jos protą. Šiaip tarp jųdviejų įmanoma tik nekalta, paprasta draugystė.

Deklė linko iš pažinties su Diuma sūnum susikurti romaną; bet jis žiūrėjo į ją kaip į genialią aktorę, kuriai reikia padėti išlavinti gabumus, panaudojant visa, kas joje moteriška. Jis rekomendavo ją savo draugams Mejakui ir Halevi vaidinti lengvo žanro, bet jaudinamoje, pjesėje „Frufru". Ji turėjo nepaprastą pasisekimą ir dėkojo už tai Diuma:

Ar žinote, kaip daug aš Jums skolinga, mano brangioji Apvaizda? Pirmiausia, Jūs mane atradote; antra, visada palaikydavote, kai nusimindavau; grąžinote man orumą, savigarbą. Susimokėjusi už laivą, aš, vargšė Marija Egiptietė, ėmiau apčiuopomis ieškoti kelio; Jūs paaiškinote, kur eiti, nurodėte tikslą, ir Jūsų dėka jį pasiekiau. Iš keleto žmonių, taip pat ir iš Jūsų, girdėjau, kad aš esanti turtinga. Nežinau, kaip atsirado tokia pasaka. Aš – turtuolė! Tai būtų nelogiška. Negi tokia moteris kaip aš pralobsta? Nėra vyrų, kurie duoda savo noru, bet būna moterų, kurios moka juos priversti, kad duotų. Aš esu neturtinga ir tuo didžiuojuosi. Tačiau ponas Montinji atsiuntė man jau trečią sutartį, sąlygos – puikios! Tai gi šalin splinas, šalin vienuolynas! Aš užsidirbu pragyvenimui! O be to, aš Jus myliu ir prašau – leiskite Jus mylėti, nes jei garantuota duona kasdieninė, jei pilvelis gali būti ramus, tai jo kaimynė vargšelė širdis gyvena baisią krizę. Įtemptas darbas, reikalas kas vakarą eikvotis ne tik jos nenualina, o priešingai – ją nepaprastai sužadina. Meilės tvaikas muša į smegenis, svaigina ir kartais sustoja tarp lūpų. Man taip reikia švelnumo, glamonių, kad net baisu darosi. Tame mažam, liesam kūne glūdi neišsemiami lobiai, aš nuo jų dūstu. Kam juos atiduoti? Kas jų nori? Nelabai kas juos įvertintų. „Tie žmonės neverti jūsų", – ne kartą Jūs man sakėte. Aš tuo tikėdavau, paskui kaltindavau save, kad per daug pasiduodu į puikybę, per daug pasitikiu savim, ir prisiversdavau nusileisti iki kokio nors jo; bet kaipmat atsipeikėdavau, laiku prisiminusi, ką Jūs man sakėte. Na, žodžiu, netrukus su Jumis pasimatysiu, ir Jūs mane palaikysite, nes esu ir noriu likti verta to, ką Jūs man duodate...*

Laisvalaikiu tarp vaidinimų ta garsi ir vieniša moteris gyveno užmiestyje kartu su savo paukščiais, pudeliu ir sena tarnaite Cezarina. Ji jausdavosi prislėgta, niekam nereikalinga; nesulaikomai troško kam nors atsiduoti. Ji prašė Diuma jai vėl suteikti jėgų ir valios.

Jūs dabar patiriate, – rašė jis, – *fatalias išdavas, kurios logiškai eina iš Jūsų nepriklausomos moters padėties – ji užvis bodžiausia moteriai. Moteris gimusi būti pavaldi ir klausyti: iš pradžių – tėvų, paskui – vyro, vėliau – vaiko ir visada – pareigos. Jei dėl savo potraukių ar netikusių įtakų, atlikdama išsivadavimo aktą, ji išeina ar yra išstumiama iš savo natūraliosios veiklos rėmų,– tai, jeigu iš prigimties linkusi į bloga, ji vis la-*

biau smuks žemyn arba žus, neturėdama kaip ištvirkauti. Jeigu ji tik išvesta iš kelio, jei stačiai neįstengė atsispirti, tai ateina momentas, kai ji pajunta, kad jos buvo kitokia paskirtis, kai ji nusigąsta prarajos, kuri prieš ją atsiveria, pamaži smunkant žemyn, ir ima šauktis pagalbos...

...Šitaip galvoja ir kalba moterys, atsidūrusios Jūsų padėty, ir, kai tik joms pasitaiko po ranka ar po akimis vyras, kuris ne visai panašus į aplinkinius ir kuris jų vaizduotėje dar labiau išauga dėl apėmusios jas karštligiškos egzaltacijos, jos sušunka: „Štai jis – išganytojas, mesijas! Išgelbėk mane! Išvaduok mane!..“ Aš ne beprotis ir ne Dievas, todėl negaliu būti nei Jūsų meilužiu, nei Jūsų atpirkėju. Jūs norėtumėte vaiko. Laimė, Jūs negalite jo turėti, nes Jums tai tebūtų itin trumpalaikė pramoga, o jam – itin didelė nelaimė. Vaikai tampa suaugusiaisiais – moterys nepagalvoja apie tai, nei geisdamos turėti vaiką, nei jį pradėdamos... Jūs nevaisinga – tuo geriau. Neduosite gyvybės nei sugedėliui, nei nelaimingajam...

Kas Jums lieka daryti? Jums lieka naudotis to gyvenimo, kurį susikūrėte, privalumais. Jūs dar jauna, graži, Jūsų dispozicijoje didelė gyvybinių jėgų atsarga... turite be galo žavų balsą, daug sąmojo. Būkite koketė – kuo didžiausia koketė – tai bus Jums pramoga, apsauga, kerštas ir, kadangi Jūs
372 *turite tikrą talentą, meskitės, nieko nežiūrėdama, į darbą... Naudokitės tuo, kad esate nepriklausoma, niekad neparsiduokite – ir stenkitės niekam daugiau ir neatsiduoti...*

Baigdamas, mielas vaikeli, pasakysiu Jums: žmogus nesikeičia, o tik panaudoja savo sugebėjimus. Tad naudokite geram visus savo geruosius privalumus ir visus trūkumus... Būkite didi artistė, tai yra žmogus, kurio širdis – galvoje, siela – balse ir kuris žaidžia žmonių jausmais kaip instrumentu. Likite, be to, ir prabangia moterimi, anot Jūsų, – darykitės vis labiau rafinuota, bendraudama su didelio proto žmonėmis, tarp kurių turite galimybę sukiotis. Žodžiu, nesistenkite tapti Lukrecija ar Magdalena. Tegul užtenka to, kad dieną būsite Ninona, vakare – Rašelė. Tai jau labai gražu...

Patarimas ne iš gerųjų, bet gerų patarimų ir nėra. Niekas nežino, ko reikia kitam, niekas negali primesti kitiems vienokio ar kitokio gyvenimo būdo. Kartais veikia pavyzdys, bet senstantis rašytojas – ne pavyzdys jaunai moteriai, mirštančiai iš nuobodulio. Ją vėl užvaldo demonas, šįkart įgavęs pavidalą vyriškio iš „geriausios draugijos“ – aukšto, šviesiaplaukio, su rusva barzdele, stipraus, vyriško.

Deklė Diuma sūnui:

Pagaliau, mano mielas nuodėmklausy, aš jau nebe angelas... Dabar manau, kad skaistybė nesuderinama su mano profesija. O be to, aš tikrai labai suliesėjau...

Mielas nuodėmklausys atsiliepė, kaip būtų atsiliepęs Viktoras Hugo, geranorišku pamokymu, kuriame nestigo gražbylystės.

Diuma sūnus Emė Deklė:

Ak vargše siela, kaip tu plūkiesi!.. Juk tau kur kas labiau norisi verkti, negu juoktis, ir tu gerai žinai, kad visa tai apgaulė!.. Tau buvo pradėję ataugti sparnai, bet dabar tos pirmosios plunksnos išslinks. O dar rimtai ketini stoti į vienuolyną. Kam? Tu jame nepasiliktumei. Be to, žmogui, kuris turi valios, vienuolynas – visur. Tikrasis vienuolynas – savigarba. Čia nereikia nei grotelių, nei velkės, nei klausyklos, nei kunigo. Tu nemyli vyro, kuriam atsidavei, ir manai, pasiteisinsi, tyčiodamasi iš jo! Jau bent mylėk jį, nes šiaip tavo gulto kvapai – aromatas, jeigu yra meilė, dvokulys, jeigu jos nėra – apkvaitins tave, ir, nubudusi kurį rytą, nežinodama, kaip išbristi iš tos klampynės, tu parašysi gražų laišką, kur išskaičiuosi visus savo neįgyvendintus idealus, ir nusižudysi. Tai bus pabaiga – arba gal ir pradžia...

Žiuljetai Druė jau irgi buvo tekę girdėti žodžius *mano angelas, kuriam atauga sparnai.*

Sparnai sunyko nepataisomai, ir Diuma nustojo domėjęsis ta moterimi. Be to, karas, tėvo mirtis keletui mėnesių jį atitolino nuo Paryžiaus. Tačiau 1871 metų spalio mėnesį jis pavedė Deklė vaidinti vaidmenį vieno veiksmo pjesėje, kurią jis vadino „stebukliuku“ ir kuri dar ligi šiol nenustojo veikusi publiką: „Vestuvių svetyje“. Pjesė atspindėjo vieną iš stipriausių Diuma jausmų. Jos idėją galima išreikšti šiuo sakiniu: „Štai visa, kas lieka iš svetimavimo: moteris jaučia neapykantą, vyras – panieką. Na tai kam tada tas?“ Maždaug tą pat vėliau sakys „Paryžietėje“

Anri Bekas. Reikėjo tam tikros drąsos ginti šitokią tezę – stoti prieš itin sugadintą visuomenę, laikančią, kad meilė iki karsto lentos, kuri Diuma ir buvo tikroji meilė, esanti neįtikima ir juokinga. Įtakingas kritikas Fransiskas Sarsė prieštaravo: „Kam? – kartojo jis Diuma klausimą. – Ak, kad ir tam, kad būtum laimingas pusmetį, metus, gal dešimt metų – ką gali žinoti?“ Jis žavėjosi autoriaus tvirta ranka, pavyzdingai stipria sąranga, bet prikišo jam cinizmą: „Jo trūkumas tas, kad jis nemėgsta moterų arba, jei norite, moters. Ji tėra jam skrodimo objektas... Visa tai sausa kaip pakaruoklio virvė“.

Diagnozė buvo teisinga. Diuma nemėgo moterų: vienų jis gailėjosi, kitas smerkė. Aktorės jam buvo tik atlikėjos. Jam rūpėjo gerai pažinti moterį, kad išgautų iš artistės reikiamų intonacijų. Koks keistas tas teatro menas – gyvųjų instrumentų orkestras, virpančių dažų paletė. „Vestuvių svečio“ herojė Lidija, pasibjaurėjusi savo buvusio meilužio niekybe, – jis paliko ją ir vedė kitą, bet būtų sutikęs apgaudinėti su Lidija savo žmoną, – vėduojasi nosine, lyg sklaidydama blogą orą, paskui apsišluosto burną ir, nusviedusi ant stalo nosinę, sušunka: „Fe!“ Paskui ji sako: „Ak, jei mes žinotume *prieš tai*, ką aš sužinojau *po to*!.. Fe!.. Atsikratysime tuo ponuliu, taip! Tegul niekad nė žodžio apie jį neišgirsiu, tegul jis man bus miręs, tegul nežinosiu net, ar jis gyveno! Einu kvėptelėti tyro oro... Aš dūstu!.. Niekada nebūčiau maniusi, kad gali jausti tokią panieką žmogui, kurį taip mylėjai...“

Tą *„Fe!“* per repeticiją Deklė tarė „paviršutiniškai“. Diuma spyrėsi, kad ji išspaustų šauksmą, kurio jam reikėjo, iš „pačios gilumos“. Ji priešinosi – jautė, kad tai būtų jai tiesiog fiziologinis sukrėtimas.

> *Kartą, kai veikė tik aktorė,* o moteris *liko nuošaly, tarp mudviejų įvyko tikra kova. Ji baisėjosi tos būklės, kurioje būtų visą dieną, davusi man rūpimąją intonaciją, ir, įvairiai gudraudama, išsisukinėjo. Aš nenusileidau, ir galų gale ji išplėšė iš savęs mano reikalautąjį šūksnį; aš žinojau, kad jį ras. „Štai imkite savo riksmą, – tarė ji nuvargusiu balsu, – juk žinote, iš kur jis išsiveržęs, ar ne? Bet Jūs mane žudote!“ – „Negi tai svarbu, – atsakiau, – jei tik pavyksta spektaklis?“ Tada ji, vos neapalpusi, atsisėdo, spausdama rankas prie širdies. „Jo tiesa, – tarė ji po keleto sekundžių, – tik šitaip ir reikia su manim elgtis, o kitaip nieko iš manęs nebūtų...“*

Už šūksnį, kurį autorius išgavo iš aktorės, jai atsilyginta trimis aplodismentų salvėmis, ir žiūrovai ją vėl pašaukė, kai išėjo vidury veiksmo iš scenos. Ir jis, ir ji gerai žinojo, iš kur tas meistriškasis „*Fe!*“: iš pasibjaurėjimo praeitim, kurios ji gėdijosi, iš siaubo, kurį jai kėlė jos neverti vyrai; iš skausmo, kurį jautė nužemintoji siela, veltui besipriešinusi negarbei ir neįstengusi išsivaduoti. Deklė iš dalies dėl savo pačios kaltės buvo „teršiama, drabstoma purvais, niekinama, įžeidinėjama“. Iš šios praeities ji galų gale nulipdė meno kūrinį. Bet iškentėtų kančių nebūtų užtekę. Reikėjo didžiulio darbo. Intonaciją galima rasti, darbas ją turi įtvirtinti. Teatro menas reikalauja tos žiaurios chemijos, – širdis čia duoda peno profesijos darbui.

Edmonas Abu Diuma sūnui 1871 metų lapkričio 10 dieną:

Ak bičiuli mano, koksai nuostabus Jūs menininkas! Aš buvau skaitęs ir ne vieną sykį Jūsų pjesę, ir vis dėlto jos nesupratau: teisingi žodžiai, jog tiktai rampos šviesoje išaiškėja, kur tikrasis dramos kūrinys! Rankraštis mane užbūrė, spektaklis stačiai sukrėtė. Toji Deklė – aš ją mačiau pirmą kartą – iš pradžių man pasirodė negraži, liesa, vulgari; kažkokia užkimėlė mergšė; bet po keleto minučių čia buvo jau nebe ji, čia buvo kažkas tūkstantį kartų geresnio – Jūsų pjesė pilka suknele...

Mudu su žmona buvom vieni benuare, kaip kokie egoistai, nes nenorėjome dalytis jausmais, kuriuos sukelia spektaklis, su abejingais žmonėmis. Išėjome abu iš teatro visai apkvaitę. Aleksa pasakė: „Tavo draugas sukvietė į šventę ant įtempto lyno pusantro tūkstančio žmonių; tiesiog nesuprantu, kaip mes visi nenusisukom sprandų, bet vis tiek aš labai patenkinta, kad atėjau“. O aš dar nieko nesamprotauju, nieko negalvoju: atrodo, kad mane pagavo tikras sūkurys, ant manęs pasipylė tikras dušas sąmojo ir kad viską suvoksiu tik vėliau. O kol kas džiaugiuosi visiškai nesavanaudiškai, kaip doras žmogus, sutikęs ką nors, sugebantį daugiau negu jis pats, daugiau negu visi kiti: puikų pavyzdį smegenų, kokias gamta nulipdo tik sykį per pusšimtį metų.

Tas laiškas duoda toną; 1871 metais Diuma buvo laikomas neklaidinguoju. Jis pats jautėsi, kad pildo kažkokias šventas pareigas. Madle-

nai Lemer, kuria, kaip dailininke, anuomet daug kas žavėjosi, bet kuri nemokėjo susitvarkyti jausmų gyvenimo, jis rašė neįtikėtinai rūsčiai:

Diuma sūnus Madlenai Lemer:

Jūs dvasiniu požiūriu labiausiai iš visų, kuriuos tik žinau, verta pasigailėjimo. Naujas įrodymas, kad taip yra, – laiškas, kurį iš Jūsų gavau. Jūsų per daug vyriškas protas, tad negalite džiaugtis tuo, ko užtenka daugumai moterų, bet Jūs ir per daug moteriška, kad tie dalykai Jūsų visai nedomintų. Iš to eina, kad Jums pikta ant moterų, kurias jaučiate – ar tariate – esant laimingesnes už save, ir pikta ant vyrų, negebančių Jums duoti laimės, į kurią manote turinti teisę.

Ir dėl to – tas vidinis kartėlis, kuris prasimuša pro Jūsų garsų, abejingą juoką ir reiškiasi ironija, o kartais apkalbinėjimu, – jie neverti tokio rafinuoto proto žmogaus kaip Jūs. Mat kaip kompensaciją gamta Jums davė nepaprastą, subtilų protą, sugebantį labai plačiai žvelgti ir suvokti. Su Jumis galima apie viską pakalbėti. Jūs sugebate viską suprasti, nors Jums ir neskirta viskuo pasinaudoti. Jūs menininkė iki pat savo gražiųjų pirštų galiukų ir kimbate į darbą, kad neįpultumėt į neviltį ar nepradėtumėt ištvirkauti – juk ištvirkavimas yra ne kas kita kaip kūno neviltis. Jūs tikriausiai išbandėte daug dalykų, bet visi jie atsipyko ir nusibodo ir nedavė nieko, ką valandėlę, rodės, žadėjo. Žodžiu, Jūs esate kryžkelėje, arba girininkų terminu – „žvaigždėje". Dešimt kelių atsiskiria įvairiom kryptim iš tos vietos, kur stovite, tarsi tekinio stipinai, atsišakojantys nuo stebulės į ratlankį ir – nors kažin kaip suktųsi tekinis – niekad nesusieinantys.

Jūs turite per daug talento ir per daug įsipratinote dirbti, tad meilė dabar neužims Jūsų gyvenime pirmos vietos. Mat meilė, būdama pradmuo, stengiasi tapti visavalde šeimininke, ir jai, kaip Cezariui, labiau patinka pirmoji vieta provincijoje negu antroji Romoje. Meilė, kuri tėra pramoga, – ne meilė. Tai flirtas, ir Jūs pakankamai juo užsiiminėjote, – žinote, kad nuo jo telieka pasibjaurėjimas ir tuštuma sieloje. Jūs dabar jau negalite atiduoti savęs visiškai laisvai su kūnu ir siela, kaip nori ir būna priversti atsiduoti tie, kurie tikrai myli. Jūsų prisiimti įsipareigojimai visuomenei lieptų Jums mylėti „mažmenomis", tam tikrom valandom ir tam tikrose vietose, su tam tikromis išlygomis. Jūsų protas, o kartais ir orumas sako, kad to nepakanka ir kad tai nešvaru. Jei būtumėt geidulinga, tenkintumėtės tokiu „vaginėjimu", kad tik daugiau pasitaikytų progų, bet Jūs negeidulinga. Jūs kankinatės ilgesiu, būdingu negeidulingoms moterims.

Kas tad Jums turi būti atramos taškas? Daug proto ir truputis jausmo. Kuo galima patenkinti vieną ir kitą? Pirmąjį – darbu, antrąjį – vaiku. Štai kodėl aš Jums patariau atsidėti savo paveikslams ir savo dukteriai. Tada Jūsų gyvenimas greit įgaus reikšmingumo, kurio dar nepažinote, – jie ne tik nekliudys juoktis, bet juoką padarys nuoširdesnį, smagesnį... Jūs susirasite vietą tarp tų, kurie atstovauja savo laiko vertybėms. O tai užvis garbingiausia. Ir tada Jūs, be abejo, sutiksit savo kelyje didelę vyrišką draugystę, kuri papildo tokių moterų kaip Jūs likimą ir jas iškelia taip aukštai, kad jau nepasiekia nei kvailystė, nei vulgarumas, dar šiandien Jus supantys ir Jums trukdantys.

Štai mano patarimas, gražioji bičiule. Jis galbūt truputį per iškilmingas, bet paremtas daugybe pamokų, kurių gavau iš gyvenimo; jomis aš kartkartėm dalijuosi su žmonėmis, kuriuos myliu, – prie jų priklausote ir Jūs.

Tas išdidus ir meilingas rūstis beveik patikdavo jo atgailaujančioms nusidėjėlėms.

II

Nuo „Kunigaikštienės de Birak“ iki „Klaudijaus žmonos“

Dėl Prancūzijos negandų Diuma tapo dar smarkesniu apokalipsės pranašu. Jis pasilenkė prie „katilo, kur tirpdomos sielos“, – Paryžiaus – ir pamatė, kaip iš kunkuliuojančio miesto išėjo Žvėris septyniom galvom ir dešimčia ragų. Tas žvėris „baltose kaip pienas rankose laikė auksinį indą, pripildytą Babelio, Sodomos ir Lesbo šlykštybių bei nešvarumų... O viršum dešimt diademų, tarp įvairių Dievą niekinančių žodžių, žėrėjo stambiau už kitus parašytas žodis *Prostitucija...*“ Daugumą žmonių persekioja kuri nors įkyri mintis; gydytojas kiekvienoje ligoje paprastai įžiūri tą, kurią pats atrado. Dėl to, kad susikūrė Paryžiaus Komuna, o nuo Prancūzijos buvo atplėštos dvi provincijos, Diuma kaltino Žvėrį

Prostituciją, kuri, pamažu silpnindama dorovę, tikėjimą ir šeimą, ruošusi dirvą krašto nelaimėms.

Jau 1870 metais Diuma ėmė galvoti apie pjesę, kurioje pavaizduotų dorą mokslininką patriotą; jį išduoda pasileidėlė žmona – nuplėšia jam garbę ir išvagia valstybinės reikšmės paslaptį. Kadangi ta moteris būtų lyg nauja Mesalina, vyrui tiktų Klaudijaus*, žmonai – Cezarinos vardai: pjesė turėtų vadintis „Klaudijaus žmona". Atomazga Teisingumo Gynėjui nekėlė abejonių. Reikėjo, kad žmogus sunaikintų Žvėrį, kad vyras užmuštų žmoną. Bet vos tik užrašo balto popieriaus lakšto viršuje PIRMAS VEIKSMAS, pirma scena, Diuma staiga persigalvoja: jis sukurs atvirkštinę pjesę – nepriekaištinga moteris išteka už silpnuolio vyro, kurį suvilioja avantiūristė. Pastarosios vyras išaiškina žmonos meilužį ir prisiekia jį nužudyti. Kunigaikštienė de Birak (herojės pavardė) žino, kad grafas de Termondas (įžeistasis vyras) užsislėpęs tykoja to, kuris ateis pas jo žmoną. Kunigaikštienei reikia tik tylėti, tegul Birakas skuba į šį pasimatymą su mirtimi – ir už ją, apgaudinėjamą žmoną, bus atkeršyta be jokio jai pačiai pavojaus. Sklandus nusikaltimas.

Bet kunigaikštienė nusprendžia išgelbėti savo nusižengusį vyrą ir jam atleisti.

Šią antrąją pjesę, nukreiptą prieš svetimoteriavimą, Diuma baigia pirma ir gana greitai – per tris savaites. Joje du puikūs moterų vaidmenys – kunigaikštienės Severinos de Birak (Žoržo žmonos), kuris atitenka Deklė, ir avantiūristės Silvani de Termond, kurią suvaidina Blanša Pjerson – žavinga kreolė, gimusi Burbonų saloje; anuo metu ji buvo visiems apsukusi galvas. Įsimylėjęs ją gražuolis Fechteris vadovavo jos karjerai. Visas Žokėjų klubas atvykdavo jai ploti. Iki „Kunigaikštienės de Birak" Diuma laikė ją tik nepaprastai gražia aktore, rafinuota, tačiau be ypatingo talento. Šitame vaidmenyje staiga ji tampa „šypsanti, drąsi, beaistrė, šaltakraujė", negailestinga patelė – įsikūnijęs amžinasis moteriškumas, kokį vaizduodavo Diuma, nors pačios moterys niekad nepripažins, kad jis toks yra.

Kas matė įžengiančią į sceną panelę Pjerson, niekad neužmirš jos kuplių plaukų, kurie atrodė lyg surizgę, susipynę saulės spinduliai, jos žydrų akių su metaliniais švituliukais, bliksinčių iš po taisyklingos antakių arkados lyg žaibai ant užšalusios kūdros, tiesios ir plonos, kaip Tanagros statulėlių, nosies... Nuogi pečiai nusėti briliantais. Rubinai, safyrai, smaragdai nenustelbia šios slaptingosios būtybės baltumo, – ji tartum išplaukusi iš blanks-

tančio mėnulio skaidrybės ir brėkštančios ryto žaros... O kur dar vingri eigastis, melodingas balsas, beje, visad vienodas, ir dėl to toks pat neperprantamas kaip ir veidas; miglotos, klaidžiojančios aplinkui akys, lyg stengiantis pamatyti, iš kurios akiračio pusės pasirodys priešas. Vos tik pastebės priešą ar pajus jį kur netoliese, akys kaipmat darosi įdėmios, veriančios, sakytum smigte sminga į nusižiūrėtą tašką. Dar niekad nebuvau matęs, kad žmogus ir vaidinamasis personažas taip visiškai sutaptų...

Kaip radosi toks stebuklas? Diuma duoda suprasti, kad Blanša Pjerson, tobulo grožio moteris, viduje turėjo tokio pat šaltumo, kuriuo galima paaiškinti visą Silvani de Termond elgesį.

Užsukime, – sako Diuma, – *į panelės Pjerson grimo kambarį... Ji nusimauna pirštines, ištiesia ranką atėjusiems pasveikinti... Paimkite jos ranką ir kelkite prie lūpų... Spustelkite ją – baisiai nustebsite. Kas gi čia dabar? Ta vaikiška rankutė, tokio balto gymio, šviesiaplaukės, linksmos gražuolės rankutė tvirta ir kieta paspausti, kaip švelni, minkšta palytėti. Tai dar ne viskas. Ji šalta kaip krištolas. O argi ponia Termond tik ką nepasakė, kad* jos rankos visada kaip ledinės? *Bet juk ponia de Termond ir ją vaidinančioji aktorė – dvi skirtingos moterys. Kažin? Kai aš pirmąsyk paliečiau aktorės ranką, mane apėmė toks pat jausmas kaip jus. Aš pažvelgiau tiesiai į akis tai moteriai. Ji suprato mano žvilgsnį, nusijuokė ir tarė: „Na ką gi, taip ir yra!“ Tad, rašydamas ponios de Termond vaidmenį, jau žinojau, kur rasiu moterį, kuri ją suvaidins – ir suvaidins, kaip jai vėliau pasakiau, tobulai...*

Tarp Emė Deklė ir Blanšos Pjerson tikrovėje prasidėjo visai skirtingo pobūdžio, tačiau beveik tokios pat smarkios varžybos kaip ir tarp Severinos bei Silvani. Aktorėms rūpėjo užkariauti ne vyrą, o publiką. Sykį, kai Pjerson vienoje Diuma pjesėje paėmė vaidmenį, kurį pirmoji suvaidino Deklė, ši jai parašė: „Brangioji Blanša, rytoj tu vaidinsi mano vaidmenį. Pasistenk, kad publika neužmirštų tavo draugės – DEKLĖ“. Rytojaus dieną po spektaklio – kitas laiškelis: „Mano brangioji mažyte Blanša, tu tikrai puiki draugė. Tavo DEKLĖ“. Piktai ir gana sąmojingai.

„Kunigaikštienę de Birak" Diuma rašė numatydamas, kad vaidins Deklė. Tai patvirtina jo laiškas vienam bičiuliui, Nacionalinės bibliotekos saugotojui ir *Comédie-Française* recenzentui Lavua; iš to laiško, be to, matyti, kad autorius, nors apyjaunis, jautėsi gana ligotas.

Diuma sūnus Anri Lavua:

Manau, brangusis pone, kad trimis veiksmais, prie kurių šiuo metu dirbu, Jūs būsite patenkintas – taip pat ir ponia Deklė. Ji turės progą dar sutvirtėti. Dalykas bus originalus, gyvas, o atomazga – neįprasta. Jau būčiau baigęs, jei protarpiais neatsisakytų man tarnauti makaulė, o su ja – visi nervai – kakliniai, stuburiniai, simpatiniai ir kitokie. Oras gražus ir visai nekaršta, bet aš kadaise per daug reikalavau iš savo grobų, tai dabar jie kelia maištą. Kurią dieną nusmelks viršum antakio, knabtelsiu ant stalo, ir bus baigta. Sarsė pripostringaus apie mane niekų. L' Illustration *įdės mano atvaizdą. Na ir tiek.*

Liko parašyti vieną veiksmą. Darbo – vienai parai. Bet ta para ne visuomet išaušta. Kol kas einu truputį išprakaituoti – gal pasidarys šviesiau
 galvoje, ir persipilsiu šaltu vandeniu – sutvirtės vidaus organai. Prašau reikšti man šiek tiek pagarbos. Žinokite: monsinjoras Diupanlu šiom dienom parašė laišką (mačiau jį) vienai damai, savo seseriai Kristuje, kur sako, kad skaitęs „Ponios Obrė pažiūras" ir vietomis ten esą didelio dvasios pakilimo.

Kai pamatysite Arago[1]*, perduokite mano sveikinimus. Nėr ko sakyti – gražiai darbuojamasi. Vis tie patys metodai. Rodome mandagumą priešams. Atsisakom duoti kryžių* [Poliui] *Šaba, kuris praėjusiais metais sukūrė šedevrą, turi jau tris medalius ir visiškai teisėtai pageidauja kryžiaus, o mes brukame jį tam dailininkui iš Ornano*, kuris mus vadina nenaudėliais ir meta mums tą kryžių į veidą... Reikia skatinti didžiąją tapybą. Pašiepkite Arago truputį. Padarykit man tą paslaugą.*

Mes visi jaučiamės gerai, o Koletė – ji bus su pakaušiu – anądien pasakė labai gražų dalyką. Aš jai pareiškiau: „Ketinu sudaryti testamentą. Jei kartais mes visi, išskyrus tave, mirsime, kieno globai nori, kad tave palikčiau?" Ji valandėlę pagalvojo ir tarė: „Princesės[2]*!.."*

[1] Tuo laiku – ministras. (*Aut. past.*)

[2] Princesė – Matilda Bonapart. (*Aut. past.*)

Diuma visada labiau patikdavo dailininkas Šaba negu Kurbė; tai buvo viena iš jo silpnybių.

„Kunigaikštienė de Birak“ turėjo pasisekimą. „Klaudijaus žmona“ – jokio. Diuma sakė, kad moteriškoji publikos dalis, kuri iš tikrųjų ir yra *publika*, niekaip negalėjo sutikti su tuo, jog svarbiausias moteriškasis personažas – pabaisa, o dar mažiau su tuo, kad Klodas Riupė savinasi teisę žudyti. „Publika nemėgsta, kad moteris būtų žudoma... Ji laiko ją silpnu padarėliu, kurį pjesės pradžioje reikia mylėti, o pabaigoje – vesti. Jeigu ji padarė ką ne taip, reikia jai atleisti; jeigu ją žudai, turi mirti kartu su ja...“ Net ir Deklė pabūgo Cezarinos vaidmens ir pasakė tai autoriui. Iš tikrųjų ta pjesė nedaug teverta. Kariškų paslapčių vogimas visai neįtikimomis aplinkybėmis atrodo paimta iš prasto kriminalinio romano. Klaudijus išėjo per daug tobulas, Cezarina – per didelė baisūnė.

Pradėdamas rašytojo kelią, Diuma panaudojo savo asmeninius prisiminimus bei intymius jausmus, tad jo siekiai reikiamai derinosi su tikrovės elementais. Dabar, įkyriai persekiojamas keleto abstrakčių idėjų, jis rašė pjeses tam tikromis tezėmis, – pjeses, nepagrįstas tikrovės faktais.

„Klaudijaus žmonoje“ jis sukūrė vieną personažą – žydą Danielių, svajojantį apie savo tautos atgimimą Palestinos žemėje. Nors personažas buvo simpatingas, daugelis žiūrovų žydų protestavo. Jie jautėsi tokie karšti Prancūzijos patriotai, o dar būdami suerzinti užgriuvusių juos bėdų (daugelis buvo elzasiečiai), kad ir galvoti nenorėjo apie jokią antrąją tėvynę.

Diuma sūnus baronui Edmonui Rotšildui:

> *Tauta, kuri gebėjo dešimčia trumpučių įsakymų sukurti moralės kodeksą visai žmonijai, gali tikrai vadintis Dievo tauta... Aš klausiau savęs, kokią misiją prisiimčiau, būdamas šios tautos sūnus... Ir tariau sau, kad man galvoje tebūtų viena mintis – atgauti tradicinę savo protėvių žemę ir atstatyti Jeruzalės šventyklą... Būtent šią idėją aš ir įkūnijau Danieliuje...*

Kritika, kaip ir žiūrovai, nekaip įvertino „Klaudijaus žmonos“ „komplikuotą simboliką“. Kiuviljė-Fleri, akademinis kri-

tikas, nestigęs talento, išbarė pjesės autorių *Le Journal des Débats* skiltyse, šaukdamasis dieviškųjų ir žmogiškųjų įstatymų, draudžiančių žudyti. „Tai kas man tada daryti?“ – klausė save Diuma:

Jei aš dovanoju Damai su kamelijomis, – pateisinu kurtizanę; jei nedovanoju Klaudijaus žmonai, – mokau žudyti... Įsigalėjusi nuomonė, kad aš rodąs ir šlovinąs scenoje tik nenaudėles – bjaurias išimtis, kad dėl to aš praradęs teisę kalbėti apie dorybę ir garbę, kad būtent aš, o ne kas kitas, demoralizavęs dabartinę visuomenę, kuri iki manęs buvusi avelių banda, ir užtekdavę piemens lazdos, papuoštos rausvais kaspinėliais, vadovauti jai nuo gimimo iki mirties, kad aš esą ginąs neįmanomas tezes – ir dar tokioj vietoj, kuri skiriama tik doriems žmonėms išsiblaškyti, kad aš pagaliau tapęs visuomenei pavojingu gaivalu, nes puoląs savo krašto įstatymus ir prieinąs net prie to, jog patariąs vyrams žudyti žmonas...

Kiuviljė-Fleri klausė: „O kuria teise Diuma pasišovė būti moralistu? Ar jis pats laikosi moralės, kurią skelbia? Ar turi teisę į pasitikėjimą, kuriuo naudojasi įstatymų leidėjas, pamokslininkas ir aukštas pareigūnas?“ Pats klausdamas ir pats atsakydamas – šitaip patogu polemizuoti, – Kiuviljė-Fleri pareiškė: *Ne.* Diuma energingai protestavo. O kodėl ne? Kad jis ne teisėjas, ne dvasininkas, ne akademikas? Bet juk teisėjai ir dvasininkai pasmerkė Kalą*, o šiaip sau žmogus, rašytojas Volteras, atkeršijo už šį teismo nusikaltimą. Dėl tos pat priežasties šiaip sau žmogus, rašytojas Diuma, laikė savo priederme sakyti tiesą žmonėms, susirinkusiems į teatrą. Moljeras nuveikė savo genialius darbus, neprašęs kieno nors leidimo. O jis, Diuma, mano turįs juo daugiau pagrindo spręsti apie mūsų įstatymus, nes dėl jų pats gavo kentėti. Ir, apšviesdamas Kiuviljė-Fleri, jis plačiai papasakojo savo sunkų gyvenimą: pažeminimų kupiną betėvio vaikystę, negailestinguosius pensiono draugus. „Gimęs kaip klaidos išdava, aš privalėjau kovoti su klaidomis.“

Paskui – gyvenimas su Aleksandru Diuma tėvu:

Jūs, pone, pažinojote mano tėvą, prisimenate, kokios jis buvo geros nuotaikos, kupinas neišsenkamo linksmumo, kaip nešykštėdamas leido savo pinigus, talentą, jėgas, savo gyvenimą. Jis širdimi papildė, ko jam dar trūko kaip tėvui įstatymo požiūriu, ir aš tapau jo geriausiuoju draugu... Kai

man buvo aštuoniolika metų, jo besaikis gyvastingumas pasitelkė mano jaunystę bei smalsumą, ir šit mudu leidomės džiaugtis aukštosios draugijos malonumais – ir ne tik aukštosios. Shocking! *Ar ne tiesa? Bet, dievaži, visur galima rasti progų stebėti žmones, pasisemti gyvenimo išminties, o ten, kur nueidavome, galbūt daugiau negu storuose filosofijos veikaluose...*

Ten jis ir susidūrė su išklydusiomis iš kelio moterimis:

Kadangi jokio tėvų turto su tomis moterimis negalėjau iššvaistyti, tai prie išlaidų, kurios man būdavo įmanomos, pridėdavau truputį gailesčio. Matydavau neviltį, pasiklausydavau išpažinčių, regėdavau, kaip tarp tikro džiaugsmo srūva nuoširdžios ir graudžios ašaros... Romanas „Dama su kamelijomis“ buvo pirmoji tų įspūdžių išdava. Jį parašiau dvidešimt vienerių metų amžiaus...

Jis apgalvotai pasirinko temą, į kurią visą kūrybinį kelią kryps jo stebėtojo žvilgsniai, nes šia tema galėjo pasakyti užvis daugiausia. Ta tema buvo meilė. Mokslinės tiesos? Politinės tiesos? Jis prisipažino, kad šiuose dalykuose nekompetentingas. Dorovinės tiesos apie vyro ir moters santykius? Štai čia jis laikė save žinovu. Tačiau teatre jis susidūrė su tam tikra faktine padėtimi: ten nebuvo galima rodyti, kad vyras pranašesnis už moterį. Teatre moteris atsirevanšuoja stipriajai lyčiai, kuri ją engianti gyvenime. Ji, visada tik ji, moteris. Viskas dėl meilės ir per meilę.

Diuma jautėsi įspraustas į šį sąlyginumą. Veltui mėgino iš jo ištrūkti. Brošiūroje „Vyras – Moteris“, sukėlusioje daug triukšmo, jis perėjo į puolimą:

Moteris niekad nepaklauso protingų įtikinėjimų, netgi įrodymų; ji paklauso tik jausmo arba jėgos. Įsimylėjusi arba sumušta, Džuljeta arba Martina, – kita ko nėra. Taigi aš tai rašau tik vyrams žinoti. Jei po to, kai atskleidžiau šias tiesas, jie ir toliau klys dėl moterų, čia bus ne mano kaltė, ir pasielgsiu kaip Pilotas...*

Yra dvi kategorijos vyrų: tie, kurie žino, kas moteris, ir tie, kurie nežino. Pirmųjų retai pasitaiko; jų pareiga – apšviesti kitus. Savo sūnų (menamąjį Diuma vaikaitį, kurio Nadina nepagimdė) jis mokė, jog sutuoktinių porą, Vyrą – Moterį, gali sudaryti jungdamosi dvi nepriekaištingos būtybės, kurios prisiekia, kad laikysis viena kitai ištikimybės, ir ištesi tą priesaiką. Jis, pažinojęs tiek sugedėlių, melagių ir puspročių moterų, pataria sūnui rinktis žmoną religingą, skaisčią, darbščią, sveiką ir linksmą, *be ironijos.*

O jei dabar, nors tu ir ėmeisi atsargumo, išsiteiravai, nors pažįsti žmones ir dalykus, nors esi doras, kantrus ir geras, tave vis tiek suklaidino išorė ir dviveidiškumas, jei sujungei savo gyvenimą su moterim, tavęs neverta... jei, nenorėdama tavęs klausyti nei kaip vyro, nei kaip tėvo, draugo ar mokytojo, ji ne tik palieka savo vaikus, bet susideda su kuo pasitaikė – duoti gyvybę naujiems vaikams, jei niekas neįstengia jai sukliudyti žeminti savo kūnu tavo vardą... jei ji neleidžia pildyti, kas tau Dievo skirta; jei Įstatymas, pasiėmęs teisę jungti, neduoda tau teisės išjungti, prisipažįsta bejėgis, – pasiskelbk savo Viešpaties vardu to padaro teisėju ir budeliu. Tai nebe žmona, tai net ne moteris: ji neatitinka Dievo sumanymo, ji grynai gyvuliškos prigimties; tai Nodo šalies bezdžionė; tai Kaino draugė, – užmušk ją...*

Tokia buvo Diuma sūnaus moralė. Bet dramaturgas suprato, kad neteko kontakto su publika. Jis nulipo nuo trikojo ir parašė „Poną Alfonsą". Šios pjesės pagrindinį vaidmenį buvo numatęs Deklė, bet aktorė labai sunegalavo. Ji skundėsi diegimu šone; po kurio laiko gydytojai nustatė, kad turi piktybinį naviką. Vargšė moteris, pavargusi nuo triumfų, jau paženklinta artėjančios mirties, tetroško ramybės:

Emė Deklė Diuma sūnui:

Sutartį pasirašysiu tik tada, jei kategoriškai įsakysite, ir tai dar Jums teks prilaikyti man ranką. Galų gale, matot, įstosiu į vienuolyną. Tikras dalykas. Ta mintis man visą laiką nedavė ramybės. Ką aš čia veiksiu, kam man tas visas bruzdesys, tie gudravimai, visas tas pajaco amatas?

„Klaudijaus žmona“ neturėjo pasisekimo, ir Deklė, smarkiai pristigusi pinigų, davė trisdešimt vaidinimų Londone. Ji grįžo visai išsekusi. „Skęstu pačiame uoste“, – tarė ji. Gydytojai liepė važiuoti į Sali de Bearno gydomuosius vandenis. Pasityčiojimas iš mirštančiosios! Paskutines gyvenimo dienas ji praleido savo bute, Mažentа bulvare, ketvirtame aukšte. Valgyti nieko nebegalėjo. Veide tebuvo matyti žiauriausia kančia. „Atilsio! – maldavo ji. – Nužudykite mane!“ Peanas nusprendė, kad operacija nieko neduos. Deklė buvo pasmerkta. Dvasininkas, išklausęs išpažintį, pasakė: „Graži siela!“ Ji numirė 1874 metų kovo 8 dieną. Po Rašelės laidotuvių Paryžius dar nebuvo matęs tokios didžiulės, taip susigraudinusios minios. Tūkstančiai žmonių stovėjo priešais Sen Lorano bažnyčią – nepateko į vidų. Per Lašezo kapinėse Diuma sūnus pasakė kalbą: „Ji jaudino mūsų sielas ir nuo to numirė. Štai visa jos istorija...“ Jis baigė širdį veriančia prozopopėja: „Diana, Frufru, Lidija, Severina! Kur tu? Atsakymo nėra. Užmerkite akis, žvelkite į ją paskutinį kartą savo prisiminimuose – jau jos nebematysite. Įsiklausykit paskutinį kartą į skambantį toliuose mįslingąjį balsą, kuris jus apgaubdavo ir svaigindavo kaip muzika, kaip Rytų smilkalai, – jau niekad jo nebeišgirsite“.

Savo varžovei Blanšai Pjerson ji testamentu užrašė brangią vėduoklę; Diuma ji paliko nuostabų pavyzdį, kas yra didis menas, kurį visada maitina tikrieji jausmai.

III

Konti krantinė

Diuma sūnų kažkas paklausė, kieno vietą paveldėsiąs Akademijoje. Jis atsakė: „Tėvo“.

1873–1879 metai. Prancūzijoje – „notablių laikai“. Trečioji respublika nuo pat pradžios pasirodo tvirtesnė už Antrąją imperiją, kuri net savo gerovės metais dar atsidavė avantiūra. Prezidentaujant Adolfui Tjerui, valdžia priklauso iš dalies paveldėtinei aristokratijai, iš dalies – pinigi-

nei oligarchijai. Vidutinieji luomai dar tik pradeda, vadovaujant Gambetai, nukariauti respubliką. Aukštuomenės gyvenimas – toks pat prašmatnus; įžymieji klubai – Žokėjų, *Union* – išlaikė savo prestižą. Diuma sūnaus herojai dar neišėję iš mados.

Patsai Diuma sūnus tampa vienu iš Diuma sūnaus personažų. Žurnalistus, ateinančius į jo vilą Viljė aveniu, Nr. 98, stebina namo „ori išvaizda". Griežto stiliaus vestibiulis atrodo veikiau šventyklos portalas, o ne prieangis. Simetriškai sustatyti pilvoti vazonai su egzotiniais augalais. Palubėje – iš geležies nukaltas žibintas, ant sienos – didelė Boningtono drobė „Rojal gatvė 1825 metais". Moljero biustas. Valgomasis išmuštas Kordobos oda, jame stovi Bulio darbo laikrodis. Svetainėje medinė apkala įrėmina atlasinius pano auksiniais ir raudonais ruoželiais. Darbo kabinetą nušviečia du dideli langai, atsiveriantys į sodą. Vidur kambario – didžiulis Liudviko XIV stiliaus rašomasis stalas. „Ant jo šūsnys popierių. Šioje netvarkoje – savotiška tvarka... Prie didelės knygų spintos galima gėrėtis terakotiniu *natūralaus dydžio* Anri Renjo* antkapio modeliu. Svarbiausioji namo patalpa – ilga galerija, labai erdvi, padalyta į du didelius salonus: viename gale – biliardas, kitame ponas Diuma įsirengė kampelį pašnekučiuoti..." Šioje galerijoje – Aleksandro ir Nadinos Diuma biustai, iškalti Karpo, – jie dabar Mažuosiuose rūmuose.

Name daugiau kaip keturi šimtai paveikslų, gerų ir prastų: Diasas, Koro, Dobinji, Teodoras Ruso, Volonas. Jaunojo Viktoro Hugo portretas, nutapytas Deverijos; Eženo Lambero katės, Madlenos Lemer rožės, Lefevro „Mieganti mergaitė", Lemano „Stebuklingoji". Meisonjė „Dailininko ateljė", kur vaizduojama ištvirkusioji Luiza Pradjė, nuoga pozuojanti savo vyrui. „Greit prabėgusių jaunų dienų prisiminimai." Hudono statulėlės abipus Priudono eskizų. Ant rašomojo stalo – bronzinė Diuma tėvo ranka. Ant visų staliukų ir lentynų – rankos: gipsinės, marmurinės žmogžudžių, aktorių, kunigaikščių rankos. Keista kolekcija!

Diuma anksti keliasi ir anksti gula. Rytą jis pats užsikuria krosnį ir pasišildo sriubą – pusryčiams jam geriau sriuba, o ne arbata ar kava. Paskui sėdasi prie stalo, ant jo jau randa padėta melsvo šilkinio popieriaus bei ryšelį žąsies plunksnų, ir dirba iki vidudienio. Per pietus jis susitinka su žmona ir dviem dukterim; 1885 metais Koletei – keturiolika metų, Žaninai – aštuoneri[1]. Jis didžiuodamasis cituoja jų sąmojus –

[1] Olga Naryškina 1872 m. rugpjūčio 28 d. ištekėjo už Šarlio Konstano Nikola markizo de Tjeri de Faletano. (*Aut. past.*)

juos nors į knygą dėk. Viena dama paklausė jo vyresniąją dukterį, už ko norėtų ištekėti.

– Aš? – perklausė Koletė. – Už kvailio. Jei sutikčiau už jį dar kvailesnį, tai tiktai gailėčiausi, kad nepasirinkau to.

– Būk rami! – sušuko Žanina. – Kvailesnio už tą, kuris tave ves, tu niekad nerasi.

Kartą po vieno šeimyninio barnio Diuma sūnus paklausė Koletę:

– Jei tavo tėvas ir motina kada imtų ir išsiskirtų, prie katro norėtumei likti?

– Prie to, kuris iš čia niekur neis.

– Kodėl?

– Kad nereikėtų judintis iš vietos.

Prie stalo jis geria paprastą vandenį, bet liepia jo paduoti mineralinio vandens butelyje, „kad apgautų skrandį". Po pietų jis niekad nedirba. Užsuka į varžytynes; apsilanko pas paveikslų pirklius ar kabina ant sienų nusipirktas drobes. Jei kas nors paklausia, kokią dovaną jam būtų malonu gauti, jis atsako: „Staliaus įrankių komplektą". Bet kam jam dovanos? Jis turtingas, labai turtingas. Jo autorystės pajamos – itin solidžios; tokios pat ir Diuma tėvo: dabar, kai senojo satyro švaistūno nebėra, jos kaupiasi Mišelio Levi einamojoje sąskaitoje, kuri vėl su perteklium kreditinė.

Nors Diuma sūnus su geroka panieka laikosi nuošaly nuo esamojo politinio režimo, jam rūpi nauji įstatymai. Jo įkyriosios idėjos vis tos pačios: ginti doras merginas nuo niekšų – taigi nustatinėti tėvystę ir laiduoti nesantuokiniams vaikams paveldėjimo teisę; ginti dorus vyrus nuo niekšių – taigi kovoti su ištekėjusių moterų pasileidimu ir vesti kampaniją dėl ištuokos teisės. Politinės ir ekonominės reformos jį mažai tedomina. Tais klausimais jis menkai nusivokia. Meilė, vyro ir moters, tėvų ir vaiko santykiai – štai jo nekintamosios temos. Kaipgi Diuma galėtų teisingai vaizduoti darbininkus, valstiečius, smulkius miesčionis? Jis gyvena pačiame moderniajame iš prašmatniųjų rajonų (Monso lyguma), tarp minkštų baldų, statulų ir žaliuojančių augalų. Štai jo pasaulis, štai jo apstatymas, štai jo ribos.

Jis visiškai įvaldė savo profesiją. „Ponas Alfonsas", pastatytas 1873 metais *Gymnase* teatre, kur Blanša Pjerson labai gerai suvaidino vaidmenį, skirtą vargšei Emė Deklė, – tvirtai suręsta pjesė. Ji atnešė Diuma ypatingą garbę kaip praturtinusiam nauju žodžiu prancūzų kalbą. „Alfonsas" iš pradžių reikš parsiduodantis vyras, paskui – suteneris. Siuže-

tas? Mergina Raimonda susilaukia kūdikio nuo jauno ištvirkėlio Oktavo. Jis nugabena vaiką pas kaimiečius ir atvažiuoja jo pasižiūrėti, vadindamasis „ponu Alfonsu". Raimondai pavyksta ištekėti už jūrų karininko, gerokai vyresnio, kapitono Montegleno. Jis nieko nežino apie jos praeitį. Oktavui labai prireikia pinigų, ir jis sugalvoja vesti buvusią viešbučio tarnaitę Viktuarą Gišar, kuri praturtėjo, ištekėjusi *in extremis*[1] už viešbučio savininko. Oktavas stengiasi žūtbūt nuslėpti nuo savo būsimosios žmonos, kad turi nesantuokinę dukterį. Jis atiduoda ją globoti Monteglenui, kuris, aišku, nežino, kad mažutė Adrijana – jo žmonos duktė. Nesunku nuspėti, kad Viktuara Gišar ir Markas de Monteglenas atidengia tiesą, dovanoja Raimondai, vaikas lieka prie motinos ir Oktavą, arba „poną Alfonsą", visi su panieka išvaro. Atomazga laiminga, ir publika atrodė patenkinta.

Pratarmė – itin reikšminga: nauja gynėjo kalba, kur stojama už suvedžiotąją merginą, kaltinant suvedžiotoją, o svarbiausia – įstatymų leidėjus, kurie nuima atsakomybę nuo tėvo, lyg sakydami jam: „Tu nori likti šešėlyje? Labai gerai, liksi šešėlyje, galėsi duoti gyvybę kitiems vaikams (teisėtai gimusiems), ir niekas nedrįs tau ką nors sakyti". O juk
 „vyras, kuris lenkiasi tėvystės priedermių – tūkstanteriopai baisesnis dezertyras nei tas, kuris vengia tarnauti gimtajam kraštui..." Kaip su tuo kovoti? Reikia sulyginti moters ir vyro teises civilinėje ir netgi politinėje srityje. „Kodėl gi ne? Juk moteris – gyva būtybė, mąstanti, dirbanti, kenčianti, mylinti, turinti sielą, kuria mes didžiuojamės, mokanti mokesčius kaip jūs ir aš..." Juk ta teisių lygybė jau prigijo Amerikoje. Juk ji pradeda įsigalėti ir Anglijoje.

Diuma priešininkai kaltino jį, kad prieštaraująs pats sau – norįs, kad moteriai būtų suteiktos lygios su vyru teisės politikos srityje, bet ji vyro klausytų šeimoje. Jis atsakė, kad žmona turi globėjo vyro klausyti laisva valia ir jis, Diuma, stoja ginti nesuskaitomos daugybės moterų, *neturinčių* šeimos. Moteriai jis sakąs: „Vyras sukūrė dvi morales: vieną – sau, kitą – tau; tokią, kuri jam leidžia mylėtis su visomis moterimis, ir tokią, kuri tau leidžia mylėti tik vieną vyrą mainais už amžinai iš tavęs atimtą laisvę. Kodėl?" Paskui, leidęsis vėl į apokalipsines pranašystes, jis nusakė įvyksiant konfliktus tarp Rytų ir Vakarų, milijonų žmonių kautynes, su kuriomis palyginus 1870 metų karas atrodysiąs tik kaimo peštynės; jis pramatė mūšius po vandeniu, ore, „žaibus, nuo ku-

[1] Bėdos prispirta (*lot.*).

rių suliepsnos ištisi miestai, minas, kurios išsprogdins net Žemės rutulio dalis". Kiek per neregėtąjį tautų susimaišymą gims vaikų, pasigesiančių tėvo! Ar neteks tad vyriausybėms sudaryti vieną didžiulę šeimą iš visų tų, kurie neturės šeimos?

Tiems puslapiams netrūko nei gražbylingumo, nei išminties. Vienas iš pirmųjų juos išgyrė nuostabiai ištikimas Diuma skaitytojas – Orleano vyskupas ir Nacionalinio susirinkimo atstovas monsinjoras Diupanlu. Vyskupas buvo „neteisėto" gimimo, dėl to galima suprasti prelato atlaidumą netikinčiajam. Monsinjoras Diupanlu buvo neturtingos merginos iš Šamberi pavainikis sūnus, – suvedžiotojas ją paliko. Didvyrė motina ne tik pati viena užaugino sūnų, bet ir parūpino jam puikų išsilavinimą. Įstojęs dvidešimt metų amžiaus į Sen Siulpis seminariją, jis tapo kunigu, tos seminarijos rektoriumi, Liudviko Pilypo sūnų katekizmo mokytoju, Prancūzų akademijos nariu. Nacionalinėje asamblėjoje ir kairieji, ir dešinieji jį vienodai gerbė už jo garbingą laikyseną karo metu. Jo buvo šiurkštūs, lyg kirviu tašyti, veido bruožai, ir su violetine sutana jis atrodydavo itin įspūdingai tribūnoje. Būdamas žmogus nepriklausomo proto, jis su pritarimu sekė Diuma sūnaus vedamąją kampaniją. Jis kalbėjosi su Diuma, kaip įvesti į Civilinį kodeksą nuostatą
dėl tėvystės išaiškinimo. Gonkūras užsirašė Orleano vyskupo žodžius, pasakytus per pokalbį su Diuma:

– Kaip jums atrodo „Ponia Bovari"? – paklausė monsinjoras Diupanlu.

– Puiki knyga.

– Šedevras, tamsta... Taip, šedevras, ypač tiems, kurie yra klausę išpažinčių provincijoje.

Monsinjoras Diupanlu primygtinai ragino Diuma siūlyti savo kandidatūrą į Prancūzų akademiją, kur ji buvo priimta nepaprastai palankiai. Kandidato pavardė buvo dvigubai garsi, jo žmogiškasis orumas – be priekaišto. Moterys, kurias jis taip dažnai pliekdavo, varė kampaniją už jį. „Tas Aleksandras Diuma tikrai laimingas, – rašė Gonkūras, lyg truputį apgailestaudamas, – ir visi reiškia jam tiesiog nuostabią simpatiją..." Net Hugo atvyko į Akademiją – pirmąkart po to, kai grįžo iš tremties – balsuoti už savo senojo draugo sūnų. Tačiau tiedu žmonės nemėgo vienas kito. Diuma sūnus tvirtino, kad Viktoras Hugo labai netikusiai pasielgęs Diuma tėvo atžvilgiu ir „Marija Tiudor" esanti „Kristinos" plagiatas. Hugo, laikęs tėvą vulgariu, bet genialiu, sūnui pripažino tik talentą. Įvyko balsavimas. Diuma sūnus buvo išrinktas dvi-

dešimt dviem balsais – tarp jų buvo ir Hugo balsas. Vakare išrinktasis atvyko pas Hugo padėkoti, bet, neradęs namie, užrašė ant vizitinės kortelės: „Brangusis maestro, norėjau, kad pirmasis mano, kaip akademiko, vizitas būtų Jums. Kas cezario – cezariui. Bučiuoju Jus..." Šaltas susitaikymo pabučiavimas.

Diuma sūnus buvo priimtas po Akademijos kupolu 1875 metų vasario 11 dieną grafo d'Osonvilio. Edmonas de Gonkūras, niekad nedalyvaudavęs priėmimuose į Akademiją, norėjo „pamatyti savo akimis, išgirsti savo ausimis visą tą kinų ceremoniją". Diena pasitaikė labai šalta, bet į Diuma „bilietai buvo išparduoti", ir gražios damos, atbildėjusios karietomis, spaudė į šalį ponus, įsisegusius ordinų rozetes. Princesė Matilda, atvežusi Gonkūrą, užėmė nedidelę ložę, iš kurios buvo matyti visa salė.

> *Salė visai maža,* – rašo „Dienoraštyje" Edmonas de Gonkūras, – *o Paryžiaus aukštuomenė taip ištroškusi to vaizdo, kad apačioje nematyti nė colio apdilusio minkštasuolių apmušalo, antrajame aukšte – nė colio didžiojo amfiteatro pakopų medžio, – taip susikimšusios ir susispaudusios kilmingosios, mokytosios, milijonierių ir herojų sėdynės. O pro plyšį mūsų ložės duryse matau, kaip ant koridoriaus laiptų sėdi labai prašmatniai apsirengusi dama – čia ji išklausys abiejų kalbų...*
>
> *Šio namo saviškiai – keletas vyrų ir akademikų žmonos – susitelkę apvalioje lyg cirko aikštelėje, atitvertoje nuo likusios salės baliustrada. Dešinėje ir kairėje, dviejose didelėse tribūnose, eilėmis viršum vieni kitų, sėdi juodai apsirengę Akademijos nariai. Saulė, nusprendusi šviesti, skaidrina veidus, kurių visos linijos tartum pakylėję į orą, – tokiais būdingais išlinkiais skulptoriai vaizduoja palaimą. Jauti, kad visi jau iš anksto kupini pasigėrėjimo ir jis tuoj nekantriai išsilies per kraštus. O moterų šypsenos kažkokios drėgnos. Pasigirsta Aleksandro Diuma balsas. Tuoj visi pamaldžiai susikaupia. Čia vienas, čia kitas pritariamai sujunka; nuaidi glamonėjantys aplodismentai, leipėjantys „ak!.."*

Diuma pirmiausia pasako, kad Akademijos durys taip plačiai atsivėrė, vos į jas pasibeldus, ne dėl jo nuopelnų, o dėl pavardės, „kurią jūs seniai ketinote pagerbti ir tik ieškojote progos, o dabar galėjote pagerbti jau tik per mano asmenį... Leisdami, kad tam brangiam velioniui

šiandien savo rankomis uždėčiau šlovės vainiką, jūs man teikiate didžiausią garbę, kokios tik galiu trokšti ir į kurią vien ir teturiu teisę".

Šitaip pagerbęs tėvą, jis toliau kalbėjo apie savo pirmtaką Pjerą Lebreną, imperinio stiliaus poetą, per daug iškilmingą ir per anksti subrendusį. Dvylikos metų amžiaus, 1797 metais, jis parašė tragediją apie Koriolaną, o mirė 1873 metais, sulaukęs aštuoniasdešimt aštuonerių metų. Napoleonas jį kadaise protegavo. „Tasai Achilas svajojo turėti, dar gyvas būdamas, savo Homerą. Jam buvo lemta jo susilaukti, tik mirus." Komplimentas Viktorui Hugo. Didžiosios Lebreno literatūrinės kautynės buvo jo drama „Sidas Andalūzietis", tačiau jis pralaimėjo – pasirodė nuobodus. Nors dalyvavo Talma ir panelė Mars, pjesė buvo suvaidinta vos keturiskart. Diuma pasinaudojo šia dingstimi – užsiminė apie kitą „Sidą" – Kornelio, – dėl kurio Rišeljė reikalavo, kad Akademija pareikštų savo nuomonę.

Sumišimas kilo nemažas. Jūs turėjote jaustis už visa ką dėkingi savo įsteigėjui ir smarkiai būgštavote, kad jam neįtiksite; žinojote – jis pageidavo, kad kūrinys būtų išpeiktas, bet, antra vertus, nenorėjote šališku sprendimu užkirsti kelio tam, kurio pirmasis bandymas buvo jau meistro kūrinys...

Diuma klausė, už ką Rišeljė persekiojo Kornelį. Iš pavydo plunksnos broliui? Kam tokiu aiškinimu žeminti du didžius žmones?

Aš įsitikinęs, kad didysis kardinolas pasišaukė didįjį Kornelį ir jam tarė: „Ką! Tokiu laiku, kai aš bandau atstumti ir sunaikinti ispaną, kuris iš visų pusių spaudžia Prancūziją, tu prancūzų teatro scenoje užsimojai šlovinti ispanų literatūrą ir jų didvyriškumą!.. Pasižiūrėk gerai į savo „Sidą"; draminiu požiūriu – taip, jis šedevras, doroviniu ir visuomeniniu požiūriu – baisenybė. Kaip, tavo manymu, aš galiu stiprinti visuomenės pagrindus, jei mergina tekės už savo tėvo žudytojo, jei kariuomenės vadas aukos tėvynę, pamatęs, kad mergina jo nebemyli?.. Negi tu iš tikrųjų tvirtinsi, kad didelio karvedžio drąsa ir didžios šalies likimas priklauso nuo to, kiek – daugiau ar mažiau – meilės jaučia kuri nors mergaitė?.. Eik, poete, ir sukurk tokius herojus, kurie būtų sektini". Ir tada Kornelis sumanė „Horacijų", tai yra antitezę „Sidui", ir tą tragediją paskyrė kardinolui Rišeljė...

Deja, kalbėjo toliau Diuma, viršų paėmė „Sido“, o ne „Horacijaus“ tezė.

Mat visos kovos, kurias kovoja mūsų kūrinių herojai, kyla dėl kurios nors Chimenos, ir atpildas nugalėtojui būna tas, kad jis ją laimi. Pasiekęs tikslą, jis veda savo Chimeną ir būna laimingas – tada čia komedija; jeigu jis jos nelaimi, puola į neviltį ir miršta – tada čia tragedija ar drama... Teatras virsta šventykla, kurioje šlovinama moteris; čia mes ją aukštiname, jos gailime ir ją teisiname; čia ji atsikeršija vyrui ir čia girdi, kad, nepaisant įstatymų, kuriuos sukūrė vyrai, ji – savo tirono karalienė ir valdovė... Viskas dėl jos! Viskas jai!

Taip, ponai, čia mums tenka nusileisti!.. Tarp teatrinės publikos ir mūsų yra nerašytas susitarimas, kad mes kalbėsime apie meilę. Gyvenimas arba mirtis dėl meilės – štai mūsų tema, vis ta pati, ir todėl tat keletas rimtų žmonių mano, kad mes – nerimti žmonės. Bet jei ir ne visi vyrai mūsų pusėje, tai mes turime vieną natūralų, labai galingą sąjungininką – moterį... Kas ji būtų, mergina, meilužė, žmona, motina – ji teturi vieną instinktą, vieną mintį, vieną siekimą – mylėti... Štai kodėl ji taip alksta teatro; štai kodėl, jei tik susilaukėme moterų pritarimo, pasisekimas mums garantuotas; štai kodėl Kornelis, kaip draminis autorius, žinojo, ką darąs, kai rašė „Sidą“, o Rišeljė, kaip valstybinis veikėjas, žinojo, ką darąs, kai stojo prieš jį...

Grezas, tapydamas Bonaparto portretą, suteikė imperatoriui panelės Babiuti* veido bruožų; Diuma sūnus, ėmęs kalbėti apie Lebreną, grįžo prie mėgstamųjų Diuma sūnaus idėjų. Jis priminė, kad Lebrenas, 1858 metais po šiuo kupolu įšventindamas į akademikus Emilį Ožjė, savo kalboje pasakė: „Teatre vis labiau linkstama įteisinti kai kuriuos žmones, išguitus iš visuomenės; tokio polinkio aš nelabai galiu nei suprasti, nei paremti. Įėjo į madą stengtis publiką sudominti nupuolusiomis ir netekusiomis garbės moterimis, kurias aistra apvalanti ir paaukštinanti... Tos moterys keliamos ant pjedestalo, o mūsų žmonoms bei dukterims sakoma: „Žiūrėkite! Jos geresnės už jus!“

Čia labai aiškiai pasmerkta „Dama su kamelijomis“. Diuma sūnus gynė savo jaunystės kūrinį:

Teatras, – pasakė jis, – skiriamas ne mergaitėms. Nei Agnesa, nei Džuljeta, nei Desdemona, nei Rozina* nėra teiktini pavyzdžiai mergaitėms... Tačiau būtų labai liūdna, jei dėl to, kad yra tėvų, kurie būtinai nori nusivesti dukteris į spektaklius, neturėtume nei Agnesos, nei Rozinos, nei Džuljetos. Žodžiu, ponai, – jums tai sako teatralas, – niekad nesiveskite pas mus jaunuolių dukterų... Aš jas per daug gerbiu, kad leisčiau joms išgirsti visa, ką turiu pasakyti, ir per daug gerbiu meną, kad jį suvesčiau tik į tai, kas joms leistina girdėti...*

Šitaip jis truputėlį atsikeršijo savo pirmtakui. Apskritai paėmus, Lebrenas teatre ne kažin kiek tenuveikė. Gal nemaža dalimi dėl to, kad per daug skaitėsi su įprasta morale? „Būsiu atviras iki galo, ponai, – bet sakau jums tai patyliukais, – mes – revoliucionieriai." Lebrenas per maža pasitikėjo savo menu, publika ir pačiu savimi. Dėl to jam palyginti nesisekė ir dėl to jis per anksti pasitraukė iš teatro. „Taip, ponai, šiandien susirinkome čia pagerbti atminimą rašytojo, kurio nebūtų galima vadinti, kaip sakoma, genialiu. Apsaugok mane, Dieve, kad nepasielgčiau nepagarbiai – iškelčiau jį aukščiau, negu jis iš tikrųjų buvo, net akademiniame pagyrimo žodyje..."

Pagyrimo žodis? Ne, tai buvo mirties bausmės įvykdymas. Bet jį pasitiko entuziazmu svaigstančios salės aplodismentai ir trepsėjimas. Po trumpos pertraukėlės, rašo Gonkūras, princesės ložę pasiekė „gaižus senojo d'Osonvilio balsas".

Ir tada prasidėjo... kandidato egzekucija, su sveikinimais, linkčiojimais, ironiškomis grimasomis ir žiauriomis užuominomis, žodžiu, pagal visas akademinio mandagumo taisykles. Ponas d'Osonvilis davė Diuma sūnui suprasti, kad, tiesą sakant, jis – beveik niekas, kad jaunas dienas praleido tarp heterų, kad neturi teisės kalbėti apie Kornelį. Toje egzekucijoje panieka Diuma kūrybai susimaišė su didžiūno panieka varguoliui. Pradėdamas kiekvieną sakinį koneveikiamais žodžiais, kuriuos surikdavo skardžiu balsu, iškėlęs veidą į kupolą, nuožmusis kalbėtojas dusliai nuleisdavo balsą į krūtinę ir sakinio uodegoje ištardavo banalų komplimentą, kurio niekas negalėdavo išgirsti. Taip, man atrodė, kad sėdžiu lėlių teatre ir matau, kaip Polišinelis ironiškai linkteli ir dingsta, tūkstelėjęs lazda per makaulę savo aukai...

Toks įspūdis, matyt, susidarė dėl kalbos tono, nes tekstas neatrodo rūstus. Grafas d'Osonvilis pirmiausia nuneigė tvirtinimą, kad Diuma išrinkimas į Akademiją – kažkoks atpildas jo tėvui: „Mes nesijaučiame turį atpirkti kokią nors kaltę prieš „Antoni" autorių... Ne mes jį pamiršome... Jūsų garsusis tėvas, be abejo, būtų gavęs mūsų balsus, jei būtų jų paprašęs..." O pono Lebreno kritika tikrai nebuvusi nukreipta prieš „Damą su kamelijomis", nes 1856 metais imperinės komisijos posėdyje jis siūlęs skirti Diuma sūnui premiją „kaip pačiam dorovingiausiajam šių laikų draminiam poetui". Jis pats, d'Osonvilis, nesibijąs nei drąsių pasisakymų, nei revoliucionierių.

Labai neteisinga prikišti jūsų pjesėms, kad jos prasilenkiančios su morale! Aš veikiau pasakyčiau, kad moralumas čia net per kraštus veržiasi!.. Šiaip ar taip, jūs, pone, turite teisę sau tarti, kad padarėte visa, kas tik įmanoma, stengdamasis įdiegti moterims jų priedermių supratimą ir parodyti, kur veda jų klaidos... Jūs veikėte įtikinėjimais ir švelnumu, bet taip pat ugnim ir geležim... Supraskite tačiau, kokia jų kebli padėtis. Paskutiniame „Antoni" veiksme meilužis, norėdamas išgelbėti Adelės garbę, ją nudūręs, sušunka: „Ji man priešinosi – aš nužudžiau ją". Jūs sakote negarbingosios žmonos vyrui: „Nedvejok, užmušk ją". Bet kaip čia dabar? Jeigu visoms moterims reikia žūti, vienoms dėl to, kad priešinosi, kitoms dėl to, kad nesipriešino, tai moterų padėtis darosi iš tiesų per daug sunki.

Anri Bekas, nelabai mėgęs Diuma sūnų, apie šį posėdį išsitarė, kad čia atrodę taip, lyg Rišeljė būtų priėmęs Klavarošą. „Nes Diuma kažkuo primena Klavarošą – nugalėtoją ir karį, malonų, šaunų, gruboką pagyrūną." Eidamas pro duris, marselietis Meri šmaikščiai paleido: „Na, ar ne keista? Du žmonės susišaudo dvikovoje – ir vienas miršta. Susišaudo tribūnoje – ir vienas tampa nemirtingas". O Marė pasakė: „D'Osonvilis laiko save labai protingu, nes vedė panelę de Broji turto bendrumo sąlygomis". Paryžiaus sąmojai.

IV

Prancūzų teatro aikštė

Jau daugelį metų Diuma buvo ištikimas *Gymnase* teatrui. Po Prancūzų akademijos jį panoro prisiskirti ir Prancūzų teatras. O jis to „ir geidė, ir bijojo". *Bijojo,* nes platūs kilimais ištiesti laiptai, šveicoriai su grandine ant kaklo, vietų nurodinėtojos, panašios į vienuoles, fojė, apstatyta marmuro biustais, atrodė kažkaip šventykliškai. Tai pirmasis teatras pasaulyje, Moljero, Kornelio, Rasino, Bomaršė namai. Diuma tarė, kad išmintingiau bus čia debiutuoti, tik sulaukus mirties. *Geidė,* nes šie namai buvo geri. Klasika šio teatro aktoriams buvo nuolatinė meistriškumo mokykla, padedanti išlaikyti talentą bei skonį aukšto lygio. Kur nors kitur atskiri gabūs aktoriai, kaip Frederikas Lemetras ar Mari Dorval, Roza Šeri ar Emė Deklė, galėjo pasiekti tobulumo; bet tik *Comédie-Française* buvo trupė, ypatingas ansamblis, kuris šiuolaikinei pjesei keletą vakarų suteikdavo klasikinio veikalo žavesį.

Panašiai kaip baronas Teiloras (dabar jau sulaukęs aštuoniasdešimt penkerių metų amžiaus) kadaise atvėrė šios šventyklos duris Diuma tėvui, taip kitas generalinis administratorius Emilis Perenas įvesdino į Prancūzų teatrą Diuma sūnų. Perenas buvo aukštas, padžiūvęs, visada vilkėjo juodą švarką. Teatre jį galėdavai rasti nuo pirmos iki šešių ir nuo devintos iki vidurnakčio. Jis priiminėdavo žmones su lediniu mandagumu. Dėl jo nepaprasto žvairumo niekad negalėdavai suprasti, kur jis žiūri. Debiutantas, pajutęs jo skersą žvilgsnį, neramiai pasitaisydavo kaklaraištį. „O ko jūs čia taip? – klausdavo Perenas. – Netvarkingi tik jūsų batai." Dėl jo stačiokiškumo ne vienas ir įsižeisdavo, bet jis nuvarė teatrą nuo seklumos, įvedė tam tikroms dienoms abonementus, kurie būdavo noriai perkami, ir atgaivino tragediją, pakvietęs Munė-Siuli*. Į jo programą įėjo pritraukti į *Comédie-Française* šiuolaikinius autorius. Pirmiausia jis pasiūlė vėl statyti „Demimondą", o pjesei susilaukus didžiulio pasisekimo, paprašė Diuma parašyti naują dalyką. Diuma jam davė „Svetimšalę" – dar vieną apokalipsinio Žvėries įsikūnijimą.

Toji svetimšalė – amerikietė misis Klarkson. Ji, kunigaikščio de Setmono meilužė, ieško tam visai nusigyvenusiam didžiūnui turtingos žmonos ir randa negociantą Moriso, multimilijonierių, kuris pasiūlo savo dukterį Katriną ir nemažą kraitį. Pirmame veiksme Katrina iškelia

labdarybės puotą; misis Klarkson – tokia akiplėša, kad į puotą atvyksta, o kunigaikštis – toks įžūlėlis, jog savo meilužę supažindina su žmona. Diuma akyse misis Klarkson ir kunigaikštis de Setmonas – „visuomenės duobkasiai". Kunigaikštį, niekam nenaudingą, darantį tik žalą, reikia užmušti – tai visuomenės gelbėjimo priemonė. Misis Klarkson vyras, amerikietis, šaudantis iš pistoleto taip, kaip tat sugebama Tolimuosiuose Vakaruose, atlieka šią egzekuciją. Katrina dabar jau galės ištekėti už savo mokytojo sūnaus inžinieriaus Žeraro, kurį pamilo, dar būdama jaunuolė. Viskas išeina kuo geriausiai, padedant geriausiajam iš nusikaltimų.

Pjesė tokia pat keista kaip ir toji svetimšalė. Kuo negociantas Moriso, paaukojęs savo dukterį snobizmui, ir Katrina, sutikusi su tuo sandėriu, vertesni už kunigaikštį de Setmoną? O ar šis nusipelnė mirties? „Jis būtų galėjęs jos išvengti, – atsakė Diuma sūnus kritikams, – tokioje visuomenėje, kur leidžiama išsituokti." Santuokos ryšių nenutraukiamumas pasmerkė žūti nepareigingą vyrą:

> *Tegul parlamento rūmai duoda mums pagaliau ištuokos įstatymą, ir vienas iš tiesioginių šio votumo rezultatų... bus tas, kad staiga visiškai pasikeis mūsų teatras. Nuo scenos pradings apgautieji vyrai iš Moljero komedijų ir nelaimingosios žmonos iš šiuolaikinių dramų, nes dėl negalėjimo nutraukti santuokinius ryšius nelikdavo nieko kita, tik slaptomis keršyti arba viešai nusiskųsti žmonų neištikimybe... Jei Sganarelį žmona tikrai prigavo, jis su ja persiskirs; Antoni nebus reikalo žudyti Adelę: pulkininkas d'Ervė, nustatęs, kad ji sulaužė santuoką ir tapo nėščia, sugrąžins sau laisvę ir atims iš jos savo pavardę. Klaudijui nebeteks šaudyti į Cezariną, lyg į vilkę, ir mums nebereiks kviestis iš Amerikos Klarksono, kad atpalaiduotų vargšę Katriną nuo jos pagedėlio vyro. Ir pagaliau gims perdėm nauja teatro estetika, o tatai bus irgi ne visų menkiausias įstatymo pakeitimo rezultatas...*

Spauda piktinosi. Sarsė tiesiog duso. Net *La Revue des Deux Mondes* sugriaudė. Tačiau tie visi įnirtingi užsipuolimai tik žadino publikos smalsumą. Ji plaukte plaukė į teatrą pasižiūrėti nuostabiai vaidinamos pjesės su nepaprastai gyvu dialogu. Visas *Comédie-Française* pasiskyrė naujam autoriui. Kunigaikštienę de Setmon vaidino Sofi Kruazet, moteris retai pasitaikančio, išdidaus grožio, rusvais plaukais,

pailgom, kiek skersuojančiom akim, trumpasakės kalbos, šaižaus balso. „Ji, – rašė Sarsė, – taip laiko galvą, taip moduliuoja balsą, kad pakerėtų ir krokodilą." Jos devizas buvo: „Žūtbūt!" Konservatorijoje, kurią ji baigė, dėstytojas Bresanas tuoj išskyrė ją iš kitų savo klasės mokinių. Angažuota į *Comédie-Française*, ji sutraukė gausybę žiūrovų, vaidindama Oktavo Fejė „Sfinkse", kur su pasibaisėtinu realizmu vaizdavo agonijos sceną. Dėl jos ji net prisivertė stebėti, kaip gaišta nuo strichnino šuo.

Atrodė, kad Sofijai Kruazet tiesiog apvaizdos skirta vaidinti misis Klarkson, bet Perenas šį vaidmenį pavedė Sarai Bernar ir įtikino Diuma, kad Sofi Kruazet duotų Katrinos vaidmenį. Per tą ilgą laiką, kol vyko repeticijos, autorius ir atlikėja spėjo susibičiuliauti:

Sofi Kruazet Diuma sūnui:

> *Man rodos, kad mūsų padėtis darosi baisiai varginanti; aš jaučiuosi taip, lyg būčiau laukiamojoje salėje ir žiūrėčiau į traukinį, kuris tuoj išeis. Norisi į jį sėsti – juk aš dėl to čia atėjau ir nemėgstu laukti; bet man spaudžia širdį, nes tuoj tuoj išvykstu, ir laukia kažkas nežinomo. O ta nežinomybė – kunigaikštienė... Sakykite, kas bus, jei aš nueisiu nuo bėgių? Ak Dieve, Dieve!.. Žinau, ką Jūs pasakysite, Jums visa tai nesvarbu! Tegul sau Jūsų vargšės marionetės trepsi, – Jūs tik juokiatės iš savo jėgos aukštybių. Taigi! Bet žinokite! Aš galvoju apie Jus daugiau, negu Jūs – apie vargšę Kruazet...*

Mat aktorėm Diuma atrodydavo labai tvirtas žmogus, nes laikydavosi nuo jų labai iš tolo.

1879 metais Polis Buržė, jaunas dvidešimt septynerių metų kritikas, anksti įsigijęs autoritetą, kuris vis didėjo, padarė vizitą Diuma sūnui: ketino rašyti apie jį apybraižą. Buržė išvydo žmogų, „jėgingą ir gražiai subrendusį", atleto pečiais, chirurgo žvilgsniu, kažkuo panašų į karišką. Mėlynos, išverstos akys varstė pašnekovą. Poliui Buržė, susižavėjusiam psichologija, jis pasakė: „Jūs man atrodėte lyg žmogus, kurį klausčiau, kelinta valanda, o jis išsitrauktų laikrodį ir išardytų norėdamas, kad pamatyčiau, kaip veikia spyruoklė". Ir Diuma skardžiai nusikvatojo. Garsusis dramaturgas ir jaunasis romanistas labai susidraugavo. Buržė su žmona buvo pakviesti viešnagėn į Marli.

Diuma sūnus Poliui Buržė:

Didžiai brangus bičiuli! Gavęs Jūsų vakarykštį laišką, pasiunčiau Jums telegramą, kur nurodžiau, kada išeina traukinys: 10 val. 5 min. Bet nepagalvojau, jog poniai Buržė toks laikas bus per daug ankstyvas ir kad verčiau būtų išvažiuoti 11 val. 15 min. Nekantraudamas greičiau Jus pamatyti, padariau tą psichologinę klaidą. Kai jauna moteris, kuri gyvena Mosjė gatvėje, sutikusi papietauti užmiestyje, gali pasirinkti ankstesnį ar vėlesnį traukinį, išvykstantį iš Vakarų stoties su valandos tarpu, tai nereikia norėti, kad važiuotų pirmesniuoju. Atleiskite man – dar kartą – už tai. Taigi, jei galite, lauksiu Jūsų atvykstant tuo traukiniu, kuris iš Paryžiaus išeina 11 val. 15 min.
Jūsų laiškas mane sujaudino iki sielos gelmių. Aš Jus labai labai myliu už Jūsų talentą, Jūsų charakterį, – kad taip yra, matyti iš visa to, ką Jums anąkart pasakiau. Aš baiminausi, kad gali atsidurti pavojuje – ir vos taip neatsitiko – Jūsų, rašytojo ir žmogaus, orumas. O kad mudu susipyktume – to niekad nebus. Kada tokie žmonės kaip mudu vienas kitą myli, jie nesipyksta. Su švelniais linkėjimais Jūsų...

Diuma mielai pietaudavo su jaunuoju Mopasanu, gailėdamasis, kad neteko padėti jam susiformuoti kaip rašytojui: „Ak, jei mano rankose būtų atsidūrusi tokia vertybė kaip jis, būčiau padaręs jį moralistą“. Floberas bandė iš jo padaryti menininką. „Floberas? – sakydavo Diuma. – Milžinas, kuris iškerta mišką, norėdamas pagaminti skrynutę... skrynutė puiki, bet ji atsiėjo tikrai per brangiai.“ O Floberas niurnėdavo:

Ponulis Diuma taiko į deputatus... Aleksandras Diuma primargina laikraščius savo filosofinių samprotavimų... Teatre – irgi tas pat. Jam svarbu ne pjesė, o idėja, pagal kurią rėš pamokslą. Mūsų bičiulis Diuma svajoja apie Lamartino arba, tikriau sakant, apie Ravinjano šlovę. Neleisti užplėšti sijonų tapo jo idée fixe...*

Aišku, kad moralizuotojo Diuma įšėlis galėjo tik erzinti Floberą. „Koks jo tikslas? Pataisyti žmonių giminę, parašyti gražių dalykų ar

tapti deputatu?" Floberas bjaurėdamasis kalbėjo apie „didelio žmogaus pozas, apie publikai skaitomas notacijas, nuo kurių atsiduoda Diuma". Buržė buvo įžvalgesnis. Už mokytojiško orumo jis nuvokė abejones ir didelį nuovargį. Nors teatre Diuma sekėsi, jis nebuvo laimingas. Tas ištikimas draugas matė, kaip vienas po kito dingsta jo draugai. Vargšas Mažmožis – Maršalis Mastodontas, netekęs Žorž Sand paramos ir jausdamasis greit apaksiąs, 1877 metais nusižudė. Moralistas, smerkiąs svetimavimą, turėjo meilužę gražuolę Otilę Flao, pas kurią į Salnevo pilį prie Šatijon siur Lueno, Luarė departamente, jis dažnai nuvykdavo padirbėti. „Man rodosi, – rašė jis kapitonui Rivjerui, – kad jei gyvenime dar yra kažkokia laimės regimybė, tatai yra meilė. Tiktai kas gi myli?.. Visų moterų dabar tokia pat rašysena, tokios pat spalvos plaukai, tokie pat bateliai ir toks pat telegrafinis meilės stilius..." Diuma priešai kalbėjo, kad jis – „amoraliausias iš visų moralistų", ir vadino jį „Dunojaus Tartiufu"*, o tai buvo visiškai neteisinga. Gyvenimas jį draskė kaip ir visus žmones. Jo kunigaikštienė darėsi vis niūresnė, tarpais jai užeidavo tokie nusiminimo ir pavyduliavimo priepuoliai, kad atrodydavo, jog išprotėjo. Tačiau Diuma kas rytą užeidavo pas ją į miegamąjį, atsisėsdavo ant lovos ir ilgai, kantriai su ja šnekėdavosi. Kas antradienį jiedu kviesdavo draugus vakarienės ir eidavo šeimininkės bei šeimininko pareigas.

Diuma buvo liūdna dėl podukros Olgos vargų; jis juos numatė, bet neįstengė jų nukreipti. Neklausydama patėvio ir motinos perspėjimų, „Mažoji Rusija", vos tapusi pilnamete, susituokė su vienu kraičio medžiotoju, švaistūnu ir pasileidėliu. Iš tos nelemtos santuokos gimė dvi mergytės, tuo tarpu šeimos galva leido vėjais Naryškinų palikimą. Olga vaidino gyvenime visiškai tokį pat vaidmenį kaip kunigaikštienės de Birak ar Katrinos de Setmon, ir kai kurie tų dviejų personažų bruožai, be abejo, buvo nusižiūrėti iš jos.

Aukštuomenėje Diuma lankydavosi vienas. Jis buvo ponios Obernon salono puošmuo. Ta „liūtų" medžiotoja nešiojo įsisegusi į plaukus kaip diademą miniatiūrinį Diuma biustą. Ponia Arman de Kajavė (1880 metais Koletė ištekėjo už jos brolio) buvo numačiusi jį padaryti savo būsimojo salono – ši jauna moteris jau dėjo jam pamatus – žvaigžde. Jis taip pat nuvykdavo, sako Leonas Dodė, „pas princesę Matildą reguliariai nuodytis Teno, Gonkūro ir Renano draugijoje..." Prie stalo „Diuma paleisdavo kokį žiauroką sąmojį, kurį lydėdavo vakarieniaujančių damų aičiojimai". Jis šnekėdavo kaip jo komedijų personažai.

Užėjus kalbai apie vieną pjesę, kurioje jis pavaizdavo aukštuomenės moteris, kažkokia akiplėša jį paklausė: „O kurgi jūs gavote su jomis susipažinti?" – „Pas save namie, ponia", – atsakė Diuma. Vienas nuobodžius, kurį Diuma praminė „Indijos paketbotu" už tai, kad jo šnekoms niekad nebūdavo galo, pradeda kažkokią istoriją, bet užsikerta ir sako: „Atsiprašau, toliau neprisimenu..." Diuma, su palengvėjimu atsiduses, taria: „Na ir puiku!" Kalba apie Diuranteną, kurio pjesę „Eloiza Parankė" Diuma perdirbo. Vienas svečias klausia: „O kas toksai tas ponas Diurantenas?" – „Žymus advokatas, – atsako Diuma, – o kai *aš* turiu laisvalaikio, tai ir dramaturgas". Jis pasakoja, kad neseniai susitikęs panelę Diuveržė, su kuria buvęs pažįstamas prieš trisdešimt metų. „Taip, – priduria jis, – žiūrėdamas į ją, prisiminiau savo jaunystę, bet jos – ne".

Po to fejerverko Vistleris kalbėjo, šėtoniškai kvatodamas: „Jis nori surankioti ir raketkočius, ei, ei, bet kai kurie jau atidrėkę, ai, ai!" Leonas Dodė, apmaudaudamas, kad didysis žmogus taip užsipuola svetimavimą, tarė, jog jis „kažkoks nenusisekęs protestantas", bet pripažino, jog Diuma drąsus ir nepriklausomo būdo. „Jis nelaižo padų galingiesiems... Laikosi savotiškai, bet gerai: priiminėja komplimentus raukydamasis... Visa tai, nors ir būtų galima padaryti kai kurių išlygų, itin patrauklu..."

Tas jo patrauklumas smarkiai veikė moteris. Jis tebesipriešino jų užmačioms. Leopoldui Lakurui, jaunam dėstytojui iš Nevero, parašiusiam apybraižą apie jo dramos kūrinius, jis gana atvirai išsipasakojo. Diuma pakvietė jį atvykti pasišnekėti. Lakuras labai jaudinosi, susitikęs „tą tikrą prancūzų scenos karalių":

> *Pasinaudojęs Velykų atostogomis [1879], nuvykau, jo kviečiamas, į Viljė avenių, Nr. 98; vila vidutinio dydžio ir gana paprastai atrodanti, kaip koks padorus miestiečio namas kur provincijoje. Viduje visas turtas buvo didoka paveikslų galerija antrame aukšte, bet, kai pirmąkart apsilankiau, man jos neteko matyti, ir tuoj prisipažinsiu, kad vėliau, kai jis mane po ją vedžiojo, labai didžiuodamasis savo kolekcija, aš ja ne taip jau žavėjausi. Šalia negincijamos vertės drobių – peizažų ar portretų (būtent, kiek galiu prisiminti po tiekos metų, Teodoro Ruso, Diupré, Bona kūrinių), ten daugiausia buvo dalykai, verti ne tiek patys savaime, kiek dėl dailininkų pavardžių, kurios buvo labai aukštai kotiruojamos Antrosios imperijos laikais. Drobės buvo tik „įdomios". Bet juo pačiu, kai tik atsidūriau priešais jį darbo kabinete, kurio visa prabanga buvo pakabintas viršum paprasto,*

didžiulio juodo rašomojo stalo puikus Dobinji paveikslas, – juo aš žavėjausi be jokių išlygų. Dar niekad nebuvau jo matęs. Aukštas, petingas, tiesus, jis atrodė tikrai impozantiškai: garbanoti, vos žilstelėję plaukai – jam buvo tik penkiasdešimt penkeri metai – kaip karūna kūpsojo viršum valdingo veido, apie kurį jau rašiau, – daugiausia dėl tokio veido jis ir garsėjo didžiuokliu. Jokio panašumo, beje, į tėvą. Jo netikras brolis milžinas Anri Baueris, – štai kas vėliau pasirodė man gyvas „Montekristo“ autoriaus paveikslas... Dar porą kartų padėkojęs, tačiau be jokio meilikavimo, jis išsiteiravo apie mano, kaip mokytojo, darbą, apie mėgstamąsias knygas, paskui staiga, mane didžiai nustebindamas, paklausė:

– Ar jūs žinote, kodėl Jėzus užvaldė pasaulį?

– Visų pirma, – išdrįsau atsakyti, – jis užvaldė tik dalį pasaulio.

– Tegul bus taip. Bet ta dalis kaip tik įdomiausioji šiuolaikinės civilizacijos požiūriu. Taigi kartoju savo klausimą.

– Matyt, todėl, kad Jėzus buvo nukryžiuotas už tai, jog skelbė savo mokymą apie begalinį gailestingumą, apie visuotinę moralę.

– Be abejo, bet svarbiausia todėl, kad tas meilės skelbėjas buvo skaistuolis.

(Diuma nedavė ramybės mintis – aš to nežinojau – parašyti pjesę, antrašte „Skaistuolis“.)

– Net geriausia moteris, – kalbėjo jis toliau, – nepaprastai atsidavusi, anksčiau ar vėliau pridarys jums kiek tik išgalėdama blogio. Ponia Litrė, šventa moteriškė, laukė keturiasdešimt metų: mirties patale gulinčiam dievinamajam vyrui, ateistui, ji atvedė kunigą, kuris būtų užtraukęs negarbę Litrė, grąžindamas jį į bažnyčios prieglobstį, jei būtų pavykę suklaidinti viešąją opiniją. Yra zakristijos Dalilos* ir alkovo Dalilos, Nenugalimas tik – vyras skaistus... Todėl kartoju: jei Jėzus nebūtų miręs skaistuolis, nebūtų užvaldęs pasaulio...*

Jis ilgai svajojo apie pjesę „Skaistuolis“. „Įdėsiu į ją visą save“, – tarė jis Leopoldui Lakurui. „Visą save? – pagalvojo šis. – Kaip piktosios dvasios varytoją? Bet ar neužeina pagunda ir varytojui?“ Diuma geidė ir dievino, ko žodžiais neapkentė, ir todėl daugybė moterų jį pamildavo. Keistas reginys buvo tas dramaturgas, vaidindavęs priešais aktores pamokslininką, – reginys apskritai jaudinantis, nes, bijodamas, kad nenupultų, jis turėdavo pirma sakyti pamokslus pats sau. Subrendęs Diuma sūnus nuolat grįžta prie temos „Vyras bėga nuo Gundytojos“.

Yra išlikęs įdomus rinkinys jo laiškų nežinomai nusidėjėlei. Matyt, buvo prašyta parūpinti angažementą, kadangi jis atsakė: „Brangus vaikeli... Nieko negaliu Jums padėti Prancūzų teatre. Štai jau dveji metai prašau Pereną angažemento vienai artistei: atrodė, lengvai gausiu, o taip ir negavau. Negaliu ir nebenoriu nieko iš jo prašyti..."

Paskui eina gražus laiškas apie panelę Delaport, žavią ir kuklią inženiu; ji buvo viena iš artimiausių Diuma bičiulių, visai nepagrįstai laikoma jo meilužė:

Panelė Delaport turi visišką pagrindą kalbėti apie mane taip, kaip ji kalba. Tai moteris, kurią aš neabejotinai gerbiu labiau nei visas kitas. Dar nebuvau sutikęs tokios girtinos, tokios garbingos, tokios šaunios. Mudu jautėmės vienas prie kito labai prisirišę ir vienas kitą labai gerbėme... Žmonės spėjo, kad tarp mudviejų esą įvairių dalykų, kurių nė būti nebuvo, ir aš džiaugiuosi, jog visi apsiriko... Vyrai apskritai daro didelę klaidą manydami, kad moteris – tikrai tavo tik tada, jei ji tau fiziškai priklauso. O kaip tik atvirkščiai: jei materialinis turėjimas nėra sutaurintas ir pašventintas santuokos, savitarpio pareigų, šeimos, jame slypi abipusio netekimo priežastis ir daigai. Tiesa, bendraujant vienoms tik sieloms, nėra svaigulio, bet užtat nėra nė persisotinimo, ir įspūdžiai tokie tyri ir gaivūs, jog jie, taip sakant, neleidžia fiziškai pasenti dviem žmonėm, juos pajautusiem...

Šis portretas, Diuma nuomone, turėjo būti pavyzdys Nusidėjėlei, bet negi kuri moteris sutiks imti gerą pavyzdį iš kitos? Nusidėjėlė davė suprasti, kad jai nuobodu, kad meilužis, o ypač garsus meilužis, turi įlieti į jos gyvenimą romantikos. Ji buvo sudrausta:

Aš atsidėjęs tyriau gyvenimą, pažįstu jį ne blogiau, o gal ir geriau už kitus. Mano stebėjimų išvada tokia, kad laimės daugiausia tegalima laukti iš gėrio. Jūs materialiai nepriklausoma; naudokitės tuo. Jūs jaučiate pasitikėjimą manim: tik šitokį žodį aš, būdamas tokio amžiaus, sutinku vartoti. Jūs tai vadinate meile, nes esate moteris, jauna, entuziastingai nusiteikusi, o kadangi Jūs entuziastė, jauna ir moteris, tai galite ką nors suprasti tik per meilę. Visa tai, kas Jumyse gera ir ko niekas nepagalvojo kur nors pritaikyti, atsidengė man, vos tik pašaukiau – nuoširdžiai ir geravališkai, – ir užtat Jūs man esate tokia dėkinga, jog tariatės nieko daugiau nemylėjusi,

tik mane. O aš turįs, tuo pasinaudojęs, mėginti Jus padaryti ateity laimingesnę, negu buvote praeity, ir jei man tai pavyksią, tai visos priemonės pasirodysiančios geros.

Labanakt, panele, ramaus miego...

Ji prikišo jam, kad davęsis pamilti. Jis pasiteisino grynai dalykiškais sumetimais:

Svarbu buvo pirmiausia į save patraukti šią sielą, įkvėpti jai pasitikėjimą, o vienintelė priemonė, kurią Jis *turėjo, kad galėtų paveikti moterį Jūsų padėty, buvo meilė. Moterys lengviau pasiduoda įspūdžiui negu proto argumentams, su jomis geriausia laikytis tokios politikos: tegul tave pamilsta. Kai jos myli, tai jau linkusios viską suprasti, nes žmogus, kurį pamilo, joms visų žaviausias ir visų protingiausias...*

Šis nutikimas baigėsi taip kaip ir vargšės Deklė istorija. Nusidėjėlė, pasibodėjusi savo didvyrio tvirtybe, atsidavė niekingam gražeivai, vis dar tebemylėdama, pasak jos, Diuma. Moralistas prie tos meilės kapo pasakė rūsčią kalbą:

Yra sena patarlė: „Iš anglių maišo neiškratysi miltų". Pritaikius Jums, tatai reiškia: nėra ko laukti meilės, doros, ištikimumo, platoniškų jausmų iš moters, kuri ištisus penkiolika metų gyveno taip kaip Jūs. Nuo tokio gyvenimo kai kurios jautresnės stygos negali neapdulsti... Jūs esate savo šeimos (jei tat vadintina šeima), savo kilmės, nesveiko auklėjimo, pasileidusios aplinkos, netikusios pirmosios meilės, o vėliau — parsiduodančios meilės auka. Kadangi Jūs vertesnė už daugumą aplinkinių moterų, kadangi Jūs dar turite kiek sielos, tai dėjote neabejotinų pastangų išbristi iš to purvo ir dumblo, po kurį klampojote. Aukštai pro kalną mėlynavo dangaus kraštelis... bet Jums trūko jėgų pačiai vienai įkopti į kalną. Moteris nieko neįstengia, jei ji — ne dviese su kuo. Vienas mūsų plunksnos brolis Jums būtų buvęs išgelbėtojas, bendrakeleivis. Jis tikriausiai būtų Jus vedęs ar bent pasilikęs prie savęs. Bet Jūs susikompromitavote su komediantu, balagano gražeiva, ir gelbėtojas Jus paliko; Jūs vėl nupuolėte... Jūsų širdis, kuri dar

kartais nubunda, vienodai kenčia dėl šio dalyko, o vargšas kūnas, mūšio laukas visam tam sambrūzdy, irgi kankinasi. Jūs šaukiatės pagalbos – veltui. Kely jau nebematyti praeivių. Susiimkite; gelbėkitės pati, nes jei ir šįkart pasiduosite likimo valiai, tai jau visai nueisite į dugną – ten, kur dumblas...

Jeigu Jums stinga ryžto pasiskirti darbui ir kūdikiui, – ne savo kūdikiui, – ir jei tikrai turite mistinių polinkių, meskite viską ir drąsiai stokite į vienuolyną. Būkite scenos Lavaljė. Ši vieta dar laisva...

Paskutinis to susirašinėjimo lapelis – užuojautos žodžiai, kuriuos Diuma skiria Nusidėjėlei ryšium su kažkuriuo gedulu:

Aš niekad netikėjau Jūsų meile; niekad neabejojau Jūsų širdimi. Todėl švelniai apkabinu Jus, ištiktą nelaimės.

Iš esmės jis maža tepasikeitė nuo „Damos su kamelijomis“ laikų. Bet argi žmogus keičiasi?

DEŠIMTA DALIS

Uždanga

Dievas sugalvojo pradžią; jis sugalvos ir pabaigą ir vargu ar ji bus tokia kaip Anisė Buržua dramose.
Diuma sūnus
Laiškas Anri Rivjerui

I

Į ATILSĮ

Iki paskutiniųjų savo gyvenimo metų Diuma tėvas nė karto nepasijuto senas – nei kaip autorius, nei kaip meilužis. Diuma sūnus, dar nesulaukęs šešių dešimčių, ėmė kalbėti apie atilsį. Jau „Svetimšalės" pratarmėje (1879) jis reiškė nusivylimą ir liūdesį:

Kiek dramaturgas, – rašė jis, – *bėgant metams, praturtėja žmogaus sielos pažinimu, tiek jo braižas netenka dinamizmo, ryškumo, gyvybės... Mes tada linkę net jau per daug gilintis į charakterius ir analizuoti jausmus. Dažnai pasidarome gremėzdiški, neaiškūs, pompastiški, per daug rafinuoti, pasakysiu tiesiai – nuobodūs. Susilaukęs tam tikro amžiaus, – deja, tokio kaip tik aš dabar esu, – dramaturgas užvis geriausiai padaro, jei miršta, kaip Moljeras, ar pasišalina iš kovos, kaip Šekspyras arba Rasinas. Tada nors tiek būni į juos panašus. Teatrą galima lyginti su meile. Jis reikalauja geros nuotaikos, sveikatos, jėgos ir jaunumo. Jei norėsi, kad tave visada mylėtų moterys ir liaupsintų minia, skaudžiai apsivilsi.*

Sunku laikytis tos išminties. Gyventi, pasitraukus atilsio, – nemalonu ir retai kada atneša gera. Vietoje pratarmių Diuma ėmė rašyti atvirus laiškus – Alfredui Nakė (apie ištuoką) arba Giustavui Rikė (apie tėvystės nustatymą); o 1881 metais, kad ir nelabai norėdamas, vėl ėmėsi dramaturgijos – parašė „Bagdado princesę". Pjesė dedikuota: „Mano brangiajai dukteriai poniai Koletei Lip-

man[1]. Būk visada dora moteris – tai pagrindų pagrindas!“ Mintis teisinga, stilius – banalus.

Premjeros metu kilo triukšmas, spauda atsiliepė labai prastai. Nepasisekimą Diuma aiškino kaip politinio priešiškumo išdavą – jam esą negalį dovanoti už jo „Laišką dėl ištuokos“. Gal aukštuomenės bei buržuazijos sluoksniai iš dalies šiaušėsi ir dėl to, bet svarbiausia priežastis buvo kita: „Bagdado princesė“ perdėm netikroviška; pats Diuma laikė netikroviškumą senstančių rašytojų yda. Negi gyveno kada nors toks nabobas kaip Nurvadi? Tas Antoni milijonierius atrodė „senesnis ir labiau išėjęs iš mados“, negu 1831 metų Antoni. Argi kuri moteris kalbėjo kada nors tokiais žodžiais kaip Lioneta de Žiun, Bagdado karaliaus ir panelės Diuranton duktė? Ryšys su tikrovės gyvenimu, atrodė, nutrūko.

Geriausios Diuma pjesės – autobiografinės. „Dama su kamelijomis“, „Diana de Lis“, „Demimondas“, „Nesantuokinis sūnus“ , „Tėvas palaidūnas“ paremtos atsiminimais. Be abejo, Margerita Gotjė, baronienė d'Anž, kaip ir kiekvienas dramos charakteris, kuris ilgai nepasensta, buvo ne portretai, o supaprastintos figūros, ryškiai nubrėžti tipai. Tačiau jie atsirado kaip tiesioginio stebėjimo išdava. O Lioneta de Žiun (taip pat ir misis Klarkson „Svetimšalėje“) buvo jau nebe tipas, o simbolis, alegorija. Kaip galėjo Diuma, aiškiai suprasdamas tokios klaidos pavojus, vis dėlto ją padaryti? „Daugelis, susilaukę tam tikro amžiaus arba, teisingiau sakant, tam tikro pasisekimo, – rašo Ferdinandas Briunetjeras, – atsiskiria nuo aplinkinio pasaulio, liaujasi stebėję ir žiūri jau tik į savo vidų. Jiems baigėsi, anot Gėtės, *mokymosi metai*, jie pasikliauja vaizduote...“ „Bagdado princesės“ autorius viską semiasi iš vaizduotės. Tačiau vaizduotei sunku laikytis tuštumoje. Kaip ir Kanto balandis, ji gali skristi tik atsparioj terpėj. Ką pažinojo subrendusio žmogaus amžiuje tasai scenos karalius? Literatūrinį pasaulį ir aukštuomenės pasaulį. Menką Paryžiaus dalelę. Visuomenę – „rafinuotą, paskendusią ydose ir prašmatnume“. Literatūra, kuriama rašytojų, pasitenkinančių tais akiračiais, tėra „patologinių atvejų rinkinys... Nieko tikrai sveiko, nė tikrai paprasto“.

[1] 1880 m. birželio 2 d. Koletė Diuma ištekėjo už Moriso Lipmano (1847–1923), ponios Leontinos Arman de Kajavė, gimimo Lipman (1844–1910), brolio. Iš šios santuokos gimė du sūnūs, kurie dar tebėra gyvi: Aleksandras ir Seržas Lipmanai. 1892 m. gegužės 25 d. Koletė išsituokė. 1897 m. spalio 2 d. ji antrąkart ištekėjo – už rumuno gydytojo Ašilio Macos (1872–1937). (*Aut. past.*)

„Bagdado princesėje“ Diuma vėl kyla dvi įkyriosios idėjos, tos pačios, kurios jam buvo įteigusios pasisekimo neturėjusią „Svetimšalę“: su siaubu lenkiamasi demoralizuojančiai pinigų galybei; su baime lenkiamasi prieš moters galybę. Tačiau idėjos – bejėgės pagimdyti gyvas būtybes.

Barbė d'Orviji apie „Bagdado princesę“ pasisakė rūsčiai:

*Pjesė sužlugo, lyg ją būtų parašęs ne Diuma, ir tuo stebiesi ne mažiau, kaip stebėtumeis, jei nuo lubų būtų nukritusi ir sueižėjusi į šukes teatro liustra... Kitą vakarą, per abonementinį spektaklį, sužlugusioji pjesė nesugraibė ramentų prisikelti. Kažin ar tai reiškia, kad jau baigėsi kai kieno viešpatavimas? Teisingai ar ne, bet mūsų laikais, be Napoleono, viešoji opinija buvo padariusi poną Diuma mažuoju Napoleonu. Aš, žinoma, nesakau, kad „Bagdado princesė“ – jo Vaterlo mūšis, bet tatai jo „Atsisveikinimas Fontenblo rūmuose“**...

 Po šio fiasko Diuma ilgą laiką tylėjo. Per ketverius metus – nei pjesės, nei romano. Gyveno jis kaip didžponis, žiemą – Viljė aveniu, vasarą – Marli, „Šanfluro“ dvarelyje, kurį atidavė naudotis, o mirdamas užrašė seniausias tėvo draugas Adolfas de Levenas. Diuma pirkinėjo paveikslus, keldavo vakarienes, į kurias, panašiai kaip Viktoras Hugo, kviesdavo „savo laikų elitą“, be to, „įstaigine“ rašysena, paveldėta iš tėvo, rašydavo begales laiškų. Tie laiškai įdomūs atvirumu ir aukštu tonu. Čia Jupiteris griaudėdavo nuo Olimpo viršūnės.

Nežinomam rašytojui:

Brangusis plunksnos drauge! Negalėčiau suprasti, kodėl man parašėte tokį laišką, jei nežinočiau, kad neturtas – labai jautrus. Jūs beturtis, daug dirbate; esate tūkstantį kartų vertesnis už kai kuriuos žmones, kuriems sekasi; taigi turite visišką pagrindą nustebti, užsigauti, net skųstis, jei kuris iš Jūsų laimingųjų plunksnos draugų, pinigingas, padaręs karjerą, Jūsų lyg ir vengia ir nepadaro to, ką, atrodo, privalėtų padaryti, ko būtų natūralu iš jo laukti. Juk taip, ar ne?

O dabar malonėkite įeiti į mano padėtį. Tokių laiškų kaip Jūsų aš gaunu, pasakysiu neperdėdamas, keturiasdešimt–penkiasdešimt per mėnesį.

Ne tik Jūs vienas pasauly dirbate, laukiate, niekur negalite pritaikyti savo talento. Ne Jūs vienas kreipiatės į mane. Jei aš išvykstu porai dienų pamedžioti, patikėkite – tikrai esu to nusipelnęs. Kuo norėtumėte, kad Jums padėčiau? Kad pasakyčiau Prancūzų ar kuriam kitam teatrui – tegul suvaidina Jūsų pjesę? Ar žinote, ką man atsakys? Man atsakys: „Jūsų manymu, ji gera?" – „Taip". – „Na ką gi, parašykite po ja savo pavardę. Mes ją tuoj suvaidinsime". Tačiau nei Jūs, nei aš nenorime, kad aš rašyčiau po ja savo pavardę. Jūs norite su manim pasišnekėti? Labai prašau. Nurodykite dieną, valandą, aš Jūsų lauksiu. Kas daugiau? Sakykite, ko iš manęs pageidautumėte. Aš sutinku padaryti. Padaryčiau, jei pasauly būtume tik Jūs ir aš ir jei pasaulis būtų mano. Tada su didžiausiu malonumu pusę, netgi tris ketvirtadalius jo atiduočiau Jums. Bet yra juk ir kitų žmonių – su savo interesais, savo aistromis, savo įpročiais, savo klaidom. Tie kiti žmonės – ne mano valdžioje... Visa, ką pats galiu padaryti, darau; bet aš nepratęs ir nenoriu susilaukti neigiamo atsakymo, net prašydamas dėl kito.

Parašyta neblogu stiliumi – geresniu, nei „Bagdado princesė". O štai laiškas rojalistinių pažiūrų žurnalistui, kurį šokiravo pjesė, Diuma sūnaus parašyta pagal Diuma tėvo romaną „Žozefas Balzamas".

Piuji, 1878 metų rugsėjo 24 dieną:

Gyvename tokiu laiku, kai niekas negali pareikšti tiesos, nerizikuodamas įžeisti kurios nors grupės įsitikinimų... Kadangi gyvenam respublikoje, tai šiuo metu tarp rojalistų įsigalėjusi nuomonė, kad visi monarchai buvo angelai – net Liudvikas XV. Atsirado žmonių, įrodinėjančių man, kad ponia diu Bari esą buvusi labai gerai išauklėta ir kad, priskirdami truputį nešvankius žodžius tai moteriai, kuri suriko karaliui: „Prancūzija, tavo kava išbėgo velniop!", o ponui de Valjerui, kai šis, užėmus sostą Liudvikui XVI, atnešė jai ištrėmimo įsakymą: „Nieko sau, po velniais, prasideda karaliavimas", – atsirado žmonių, ėmusių man įrodinėti, jog aš, girdi, šmeižiu tą buvusią prostitutę; o juk Lamartinas apie ją puikiai pasakė: „Taip mirė ši moteris, padariusi gėdą sostui ir ešafotui".

*Ką, Jūsų nuomone, turiu į tai atsakyti? Iš vienos pusės, nupiešęs Žilberą, aš apšmeižiau liaudį, gerąją liaudį, kuri, nudobusi ponią de Lambal**,

nukirto jai galvą ir čia pat gatvėje išniekino palaikus. Šiuo metu irgi laikoma, jog kiekvienas, kas tiktai iš liaudies, kadangi yra rinkėjas, jau ir angelas. Žodžiu, visuotinis rojus! Kiti tvirtino, kad, pavaizdavęs Maratą ir priskyręs jam žodžius, kuriuos aš, beje, paėmiau iš romano – galų gale pjesė juk parašyta ne pagal mano knygą, – aš raginęs organizuoti Komuną. Visi mes dabar vaikščiojam aukštyn kojomis. Ką aš čia galiu paveikti! Reikia luktelėti – praeis. Per kitą revoliuciją nebereiks kapoti galvų – užteks nukapoti kojas. Mano kraštui, kad jaustųsi laimingas, pakaks visuotinio balsavimo, Gambetos kalbų ir „Kornevilio varpų“. Aš neturiu nieko prieš ir neketinu žmonių nuo to atitraukti savo pjesėmis, knygomis ir kalbomis...

Kai Nakė prastūmė parlamente ištuokos įstatymą, kurio taip ilgai laukė ir siekė Diuma sūnus, Vokliuzo senatorius laiške, paskelbtame laikraštyje *Le Voltaire*, ragino jį pasisakyti už respubliką, kuriai Prancūzija turinti būti dėkinga už tokią svarbią reformą. Tačiau rašytojas brangino savo nepriklausomybę:

Aš niekam nieko neįsipareigojau. Nepriklausau jokiai partijai, jokiai mokyklai, jokiai sektai, neprisidedu prie niekieno kėslų, niekieno neapykantos, niekieno vilties... Jūs, pone, vienas iš tų žmonių, kurie ypač reikalavo visiems laisvės, galite jaustis laimingas ir didžiuotis; aš jau turiu tą laisvę – visišką, galutinę, nepažeidžiamą, ir kiekvienas galėtų ją turėti taip kaip aš, be jokių proklamavimų, be triukšmo, be maišto ir be prievartos. Reikia visai paprastai tik dirbti, būti kantriam, gerbti patį save ir kitus...

Jis netikėjo politinėmis etiketėmis ir nesutiko su jokia:

Nelabai, man atrodo, svarbu, kaip vadinsis ir kokios formos bus mūsų krašto valdžia. Tegul ji būna, kokia nori ir kokia gali, kad tik garantuotų Prancūzijai didybę, pagarbą, laisvę, vienybę, rimtį ir teisingumą. Jei tokį rezultatą duos respublika, aš būsiu su respublika ir, manau, galiu jums prižadėti, kad tada jos pusėje bus ir visi dori žmonės, kurie dar nėra su ja...

Jis tai rašė nuoširdžiai, nors sielos gilumoje ir gailėjosi, kad neliko Antrosios imperijos pasaulio, nes tai buvo jo jaunystės pasaulis.

II

„Deniza“

Atleto figūra, rūstumas, šlovė, neužmirštamoji „Dama su kamelijomis“, romantiškoji santuoka su rusų kunigaikštiene – visa tai tebetraukia prie Diuma moteriškus personažus, „ieškančius autoriaus“. Viena iš įdomiausių moterų jo orbitoje – Adelė Kasen, labai turtinga kolekcininkė, kuri gyveno Tilžės gatvėje, Nr. 1, viloje su keturiais fasadais ir šimtu langų; namas žiūrėjo į Triumfo arką ir buvo pilnas dailės kūrinių. Ta moteris davė Diuma medžiagos naujai pjesei, kuri jam padėjo vėl grįžti į teatrą.

Adelė Kosen, pravarde Kasen*, drabužių dažytojo duktė, gimė Komersi mieste 1831 metais ir dar visai jauna tarnavo skaitytoja pas vieną kilmingą sicilietę. Kaip tikra Diuma sūnaus herojė, kompanionė tapo nėščia nuo vyriausiojo iš keturių Monfortės šeimos narių (Monfortės buvo kilę iš Monforo, kurį Karolis Anžujietis atsivežė iš Prancūzijos XIII šimtmetyje). Artėjant gimdymo laikui, ji prisiglaudė Mezos departamente, kur buvo praėjusi jos vaikystė, ir ten išvydo dienos šviesą mergytė – Gabrielė.

Taip prasidėjo „ponios Kasen“ – protingos, besiveržiančios iškilti ir labai gražios moters – gyvenimas. Pažintis su bankininku Eduaru Deleseru, vienu ar dviem baronais Rotšildais ir Galerijos įsteigėju Žoržu Pti įgalino ją nusipirkti vieną iš gražiųjų „maršalų vilų“ tarp Eliziejaus laukų ir Žvaigždės. Čia ji surinko savo garsiąją paveikslų kolekciją, kur, be italų ir ispanų meistrų, buvo Teodoro Ruso „Kaštonų alėja“ ir Anri Renjo „Salomėja“. Pačios Adelės su atlasine dramblio kaulo spalvos suknele ir jos palaidplaukės dukrelės portretai buvo tapyti Giustavo Rikaro.[1]

[1] Šias dvi drobes padovanojo Paryžiaus Mažiesiems rūmams markizė Landolfo Karkano. Ruso „Kaštonų alėja“ yra Luvre; Renjo „Salomėja“ – Niujorko Metropoliteno muziejuje. (*Aut. past.*)

Ponia Kasen – ne baronienė d'Anž. Ji gyveno pasižiūrėti nepriekaištingai. Pas ją rinkdavosi vakarienės aukščiausiųjų visuomenės sluoksnių atstovai, tik jie į Tilžės gatvę ateidavo be žmonų. Tarp jos draugų buvo respublikos ministrų, kaip Gambeta ir Ribo, dailininkų, kaip Giustavas Dorė ir Leonas Bona. Ji pasistengė, kad jos dukterį įvaikintų vienas geros valios bordietis lyg ir aristokratiška pavarde, ir 1869 metais išleido ją už grafo Rudžiero Monfortės – savo buvusiojo meilužio, tapusio dabar kunigaikščiu de Lauritu, jauniausiojo brolio. Taigi Gabrielė ištekėdama gavo pavardę, kuria būtų turėjusi vadintis nuo gimimo. Aprūpinta dideliu kraičiu, ji gyveno Florencijoje ir beveik nutraukė ryšius su motina, kuri pati save pravardžiuodavo „motina Gorijo".

1880 metais ponia Kasen susipažino su Diuma, kurio pjeses jau seniai mėgo. Jiedu pasišnekėjo apie tapybą; ji parodė jam savo galeriją, Diuma jai – savo Meisonjė, Maršalį ir Taserą. Jis labai brangino šį pastarąjį tapytoją, kuris 1874 metais nusižudė, o visą gyvenimą buvo savotiškas ašarų dailininkas – lyg koks diumasūniškas Grezas. Oktavo Tasero drobės vadinosi: „Nelaimingoji šeima", „Senasis muzikantas", „Dvi motinos". Antrajame savo kūrybos periode jis tapė nuogas moteris: „Zuzana maudosi", „Diana maudosi". Savižudybė padidino jo prestižą. Diuma sūnus, nupirkęs jam vietą Monparnaso kapinėse, didžiuodamasis sakydavo: „Aš turiu keturiasdešimt Tasero drobių, tarp jų – jo autoportretą, puikesnį už puikiausius Žeriko darbus". Viljė aveniu vienas didelis kambarys buvo visas nukabinėtas Tasero kūriniais. Diuma tuo nepaprastai didžiavosi.

Po vizito pas Diuma Adelė Kasen jam nusiuntė vieną Tasero paveikslą ir pirmą laišką: „Leiskite padėti šį kūrinį prie Jūsų kojų... Jis priklauso Jums visiškai teisėtai. *Visas* Taseras turi būti pas Jus..." Ji rašė dar, kad neišdrįsusi atgabenti paveikslo pati: „Notaras būtų apskundęs Jus mano paveldėtojams, o kunigaikščiai Monforai labai mėgsta visa, kas mano..."

Diuma norėjo jai irgi dovanoti kokį paveikslą; ji nesutiko: „Būkite geras, nesiųskite man paveikslų! Būkite malonus, likit ir toliau tuo, kuo buvot ligi šiol – žmogumi, kuris man nėra nieko skolingas, o kuriam aš, priešingai, dėkinga už išgyventus smarkius susijaudinimus. Kaip blogai, kad Jums nieko nereikia iš manęs. Kuo aš nusipelnau tokią rūstybę? Skirkite man savo bičiulystės nors šimtatūkstantąją dalelę, ir jau būsiu dosniai apdovanota..." Po keleto dienų ji parašė: „Jūs, pone, pats teisingasis ir tikrai pusiausviras iš visų, kuriuos pažįstu... O svarbiausia – Jūs žmogus, kurį aš jau labai myliu".

Paskui ji ėmė atvirai pasakotis:

Tai bus dievų palaima, jei Jūs man suteiksite nors dalelę draugiškumo, *man, moteriai, kuri visada tęįkvėpdavo vien tai, ką vyrai vadina* meile!.. *Manau, tik aš viena niekad nepažinau to, ką patiria kitos moterys, – draugystę po meilės. Visada tik matydavau, kaip nesaikingai baisiai perdėti ir netikri jausmai pasikeičia* neapykanta. *Nelabai kas ir įsivaizduoja, kokių nepaprastų jausmų gali sukelti turtinga moteris! Ėjo metai. Aš spėjau tapti senele, o dar ir lig šiol vaidinamos tos visos komedijos; dėl to mano gyvenimas be galo liūdnas, tuščias, nes neparemtas niekuo nuoširdžiu. O juk nesunku man būtų laikyti save laiminga, jei tik paklausyčiau tų, kurie mane tikina, jog už pinigus viskas galima. Viešpats Dievas, mane sutverdamas, pasakė: „Būsi turtinga, ko tik imsies, viskas tau seksis, nebus tau net ko ir pageidauti, bet* viršaus *nieko negausi...“ Štai Jums, pone, visiškai intymus laiškas. Ponia Kasen atsiprašo dėl to, bet juk ji – lyg tasai žvarbstantis augalas, išsiilgęs truputėlio šilumos...*

Jai nepasisekė – ji sutiko žmogų, kuris šilumos nestigo, bet puikavosi, kad jos neperteikia kitam. Veltui Adelė pasakojosi, kiek ji, „motina Gorijo“, prisikentėjo ir kokia Gabrielė kietaširdė. Diuma įsmeigė į ją „savo plieninius vyzdžius“, anot jos, „rausdamasis po sielos gelmes“. Paskui tarė, kad tik ji viena atsakinga už dukters auklėjimą. „Smarkiai jūs nuplakate, kai to imatės!“ – atsakė ji, bet, kaip ir visos kitos, nusižeminusi pasidavė.

Adelė Kasen Diuma sūnui:

Po keleto dienų aš išvažiuoju į Biaricą. Būtumėt labai malonus, jei man parašytumėt, kaip jaučiatės, taip pat, kad pastaruoju metu manęs neužmiršote. Jūs žinote, kaip esate man reikalingas. *Jūs tasai tvirtas medis, į kurį aš dabar remiuosi. Neturiu Jūsų prarasti – tai būtų iš tiesų per daug liūdna. Didelėje mano gyvenimo vienatvėje šiuo metu Jūs –* viskas. *Aš žinau, kad mūsų santykiuose lytis nevaidina vaidmens, bet aš, šiaip ar taip, moteris ir privalau Jūsų globos – grynai moralinės...*

Ji aprašinėjo gausybę vyrų, kurie jai piršosi. Nors jau penkiasdešimt metų amžiaus, ji buvo tokia turtinga ir dar tokia graži, kad juos traukė. Lordas Politas, šeštasis *earl*[1] Politas, ją nusivežė į Hinton Sen Džordžą Somersetširo grafystėje, kur turėjo pilį ir 22 129 akrų dvarą, duodantį 21 998 svarų sterlingų pajamų per metus. Kilmingasis lordas supažindino Adelę su savo motina, visa grafystės *gentry*[2] ir maldavo žaviąją prancūzę už jo tekėti (jis jau antrąkart tapo našliu, abi jo grafienės mirė jaunos). Ponia Kasen pasakojo apie tuos pasisekimus Diuma. Nors ji ir dėkojo jam, kad nesimeilina, bet neapsakomai pavyduliavo poniai Flao[3]. Jis sudraudė ją už per didelį jausmingumą; ji piktinosi, kodėl jis norįs atrodyti toks cinikas:

> 1881 metų rugsėjo 20 dieną: *Kaip Jūs galite šnekėti taip nedorai: „Nėra meilės širdgėlų"? Čia kažkas nauja – turėsite pasistengti man išaiškinti. Aš Jumis daugmaž patikėjau, kai rašėte, kad nėra moralinių negalių. Tai gali atrodyti ir tiesa, nes pridūrėte: „Tiktai kai kurių organai neįstengia pakelti kančių" ir t. t. Bet tvirtinti, kad nėra meilės širdgėlų! „Koks barbariškumas!" – kaip pasakytų kunigaikštis d'Osuna*[4]. *Ir kas taip kalba – Jūs! Ir kaip drįstate taip kalbėti – man! Arba juokus traukiate, taip rašydamas, arba iki šiol buvote laimingiausias iš laimingųjų. Ką! Jūs niekad nepatyrėte širdies kančių?..*

Patirti jis jų patyrė, bet išdidumas jam padėdavo jas nuslopinti; jis sukietėdavo, kad nesugniužtų. Jiedu ilgą laiką buvo draugai. Adelė žinojo apie nesklandumus Diuma šeimoje, apie „Kunigaikštienės" užgaidas, – ji, kaip ir kadaise Žorž, vadino ją dabar „Ypata", – apie nuolatinius kuoktelėjusios Nadinos grasinimus nusižudyti. Keletą metų Adelė

[1] Grafas (*angl.*).

[2] Bajorija (*angl.*)

[3] Otilė Hendli ištekėjo už dailininko Leono Flao. Ponia Flao, moteris skulptūrinio grožio, turėjo ilgą nosį. Dėl to buvo praminta „Veneros ir Polišinelio dukterim". (*Aut. past.*)

[4] Pedras de Alkantara, tryliktasis kunigaikščių d'Osunų giminės atstovas, Ispanijos grandas (1812–1898), buvo savas žmogus Tilžės gatvėje. (*Aut. past.*)

galbūt tikėjosi užimti Diuma gyvenime „Ypatos“ vietą. Bet jis išsklaidė visas jos iliuzijas. Tada ji ėmė galvoti, kad reiktų ištekėti, – to primygtinai reikalavo jos duktė Gabrielė, – už kunigaikščio de Monforo.

Komersi, 1886 metų gegužės 6 dieną: *Aš ieškau išeities iš to viso liūdesio. Nematau kitokio kelio, kaip susikurti gyvenimą visai naujaip, ištekant už kunigaikščio, jei tik jis to dar nori, – nes jau daug metų jį vedžioju už nosies. Gal šitaip mano vargšė iškamuota širdis susilauks ramybės...*

Diuma piktai pasisakė prieš: „Pamatysite, – tarė jis (kaip būtų pasakęs Olivjė de Žalenas), – kad aukštosios visuomenės bronziniai vartai priešais Jus uždaryti!“ Ji tuoj parašė:

Kaizerhofo viešbutis, Kisingenas: *Jūs, regis, keliate sau tikslą sumenkinti mane mano pačios akyse. Ak, koksai Jūs kietas... Turiu pasakyti, man nesvetimas nuolankumas (kai jis vietoje), bet Jūs vis dėlto jau per daug. Sakote, aš būsianti „kunigaikštienė tik tiekėjams ir tarnams“. Tokį dalyką galėčiau pasakyti aš sau, bet kodėl man tat sakote Jūs – ir taip žiauriai?*

Aš tikrai būsiu kunigaikštienė de Monfor savo vaikaitėms[1], *o tai visa, ko, blaiviai galvodama, galiu šiam pasauly tikėtis. Jei mano brangiųjų mergyčių dėdė vadintųsi kokiu Žanu ar Žaku, mano jausmai dėl to nepasikeistų; jis vis tiek būtų šaknys medžio, kurio paunksnėje turiu prisiglausti. Dėl to šis žmogus man lyg Plantagenetas. Jūs manote, aš būčiau „kvaila“, jei už jo tekėčiau. Mano vaikaitės, tikiuosi, nebus tokios nuomonės. Pas panelę savo senelę jos* niekad *neateis, bet pas savo dėdės kunigaikščio žmoną bėgte atbėgs!*

Galbūt, kad padėtis, kurioje dabar esu, mane apakina, bet labai galimas daiktas, jog iš draugiškumo man tą ateitį, kurią sau skiriu, Jūs vaizduojatės jau per daug niūrią. Tačiau, jei aš klystu, tai dėlei pateisinamo tikslo, ir jei mane užgrius net visos nelaimės, kurias pranašaujate, tai niekas kitas dėl jų nenukentės, o, ieškant paguodos, man užteks prisiminti pastaruosius, neseniai išgyventus metus, – tada atrodys, kad bėdos net išėjo į gera.

[1] Ponia Kasen turėjo tris vaikaites (Džovaną, Karoliną ir Margaritą). 1886 m. vyriausiajai buvo 16 metų.

Panelė de Lavaljė sakė: „Jei pasijusiu nelaiminga karmelitų vienuolyne, man tereiks prisiminti, kiek prisikentėjau dėl tų visų žmonių...“ Kaipgi Jūs to nesuprantate ir man draugiškai nepadedate, juk esate mano draugas? Kokia čia draugystė, jei nenorite manęs nė trupučio paguosti?..

Diuma autoritetas paėmė viršų. Ponia Kasen neištekėjo už kunigaikščio. Tačiau Diuma, nors po „Bagdado princesės“ ir prisiekė nutrauksiąs ryšius su teatru, pasisėmęs iš dalies įkvėpimo iš savo bičiulės prisiminimų, galų gale parašė naują pjesę „Deniza“, kurią atidavė į *Comédie-Française*. Dramaturgo priesaikos ne daugiau vertos už girtuoklio. Siužetas? Variacija „Ponios Obrė pažiūrų“ tema. Jauna tarnaitė, suvedžiota savo turtingų šeimininkų sūnaus, pagimdo kūdikį; kūdikis miršta. Šią paslaptį, nuo visų slepiamą, žino tik Denizos Briso tėvai. Po keleto metų ji pamilsta dorą vyriškį – Andrė de Bardaną; jis irgi ją myli. Ji sąžiningai pasipasakoja jam savo klaidą. Jis veda ją – 1885 metais tokia atomazga atrodė „pasibaisėtinai“ drąsi.

Comédie-Française „Denizą“ pastatė labai gerai. Dar visai jauna šio teatro nuolatinė aktorė Žiulija Bartė pademonstravo spektaklyje orų ir jaudinamą grakštumą. Vormsas suteikė Bardanui savo gražų balsą, Koklenas ir Go* liko Koklenu ir Go; Blanša Pjerson, perėjusi čia iš *Gymnase*, pasirodė verta savo naujųjų draugų. Publika reagavo kur kas palankiau, negu žiūrėdama „Bagdado princesę“, todėl kad pjesė buvo žmogiškesnė, ir todėl, – taip būtų pasakęs Diuma, – kad moralistas šį kartą konfliktą išsprendė moters naudai.

Grafas Primoli, senas autoriaus draugas, rašė viename italų žurnale: „Dama su kamelijomis“ – jauno žmogaus kūrinys; „Deniza“ – subrendusio žmogaus kūrinys. Tarp tų dviejų pjesių nėra jokio ryšio, bet gal nebūtum galėjęs suprasti „Denizos“, jei nebūtum mylėjęs Margeritos...“ O svarbiausia – jei nebūtum buvęs sūnus vienos Denizos, nugalėtosios, nesugebėjusios pradėti gyvenimą iš naujo, ir patikėtinis kitos Denizos, nugalėjusios ir vis dėlto įpuolusios į neviltį.

Pasisekimas buvo nepaprastas – tokio „*Comédie-Française* dar neregėjo per trisdešimt metų“, sakė Perenas. Paskutiniame veiksme publika raudojo. Po kiekvienos *uždangos* Diuma buvo tempiamas į sceną ir jam keliamos ovacijos. Respublikos prezidentas Žiulis Grevi pasikvietė jį į ložę pasveikinti. Po spektaklio autorius nuvažiavo vakarieniauti pas Bre-

baną su savo dukterim Kolete, žentu Morisu Lipmanu ir savo bičiuliu Anri Kenu, kuris sušuko, sėsdamasis į fiakrą: „Vežike, į Panteoną!"

Nadina Diuma, dėl nesveikatos priversta pasilikti Marli, gavo dvidešimt aštuonias telegramas, kuriose jai po kiekvieno paveikslo būdavo pranešama, kokie publikos įspūdžiai. Ministras Košri buvo įsakęs neuždaryti telegrafo. Diuma sūnaus pjesės premjera tapo valstybinės reikšmės įvykiu.

III

„Labas, tėveli!"

1886 metais susikūrė komitetas Diuma tėvo statulai Malzerbo aikštėje pastatyti. Komiteto pirmininkas buvo senasis Adolfas de Levenas. Tačiau publika pasirodė nedėkinga rašytojui, kuris taip stipriai ir ilgai žadino jos jausmus; lėšų surinkta ne per daugiausia. Tada Giustavas Dorė kilniaširdiškai pasisiūlė *dovanai* padaryti projektą, tik, deja, paties paminklo neišvydo – mirė prieš iškilmingąjį atidengimą, kuris įvyko 1883 metų lapkričio 3 dieną.

Giustavas Dorė įkvėpimo pasisėmė iš Diuma tėvo sapno, kurį kadaise papasakojo sūnui: „Sapnavau, kad stoviu kalno viršūnėje, o tas kalnas ne akmenų, o vienų knygų". Pjedestalas milžiniško akmens – kaip kad jis sapnavo, – ant jo bronzinė šypsančio Diuma statula. Prie kojų – trejeto žmonių grupė: studentas, darbininkas, mergaitė – amžinieji Diuma skaitytojai. Iš antros pusės budi, atsisėdęs ant cokolio, d'Artanjanas.

Diuma sūnus, sėdėdamas šalia žmonos ir dviejų dukterų, ašarų pilnomis akimis klausėsi kalbėtojų. Žiulis Klareti savo kalboje pažymėjo:

> *Sakoma, kad Diuma teikė pramogos trims keturioms kartoms. Jis darė daugiau – jas guodė. Jeigu žmoniją jis pavaizdavo kilnesnę, negu ji gal iš tikrųjų yra, nedarykite jam dėl to priekaištų: jis kūrė žmones pagal savo paties paveikslą...*

Edmonas Abu:

Ši statula būtų buvusi gryno aukso, jei visi Diuma skaitytojai būtų sudėję tik po vieną santimą, – ši statula, ponai, pastatyta didžiam pamišėliui, bet jis su savo žvalia nuotaika ir pašėliška linksmybe turėjo daugiau už mus visus sveiko proto ir tikros išminties. Prieš jus betvarkis, sugėdinęs tvarką; malonumų gaudytojas ir vis dėlto galįs būti pavyzdžiu visiems didžiadarbiams; nuotykių ieškotojas – meilėje, politikoje, kare, – bet knygų perkniso daugiau negu trys benediktinų vienuolynai. Prieš jus veltkleidys, kuris, dosniai iššvaistęs milijonus įvairiausiems dalykams, paliko, pats to nežinodamas, karališką palikimą. Tas švytintis veidas – tai egoisto, visą gyvenimą paskyrusio motinai, vaikams, bičiuliams, tėvynei; silpno, nuolaidaus tėvo, kuris atleido savo sūnui pavadžius ir vis tiek patyrė retai kam tenkančią laimę – dar gyvas būdamas regėjo, kaip jo darbus tęsia vienas įžymiausiųjų ir geriausiųjų žmonių, kuriems kada plojo Prancūzija...

Diuma tėvas man kartą pasakė: „Ne be reikalo tu myli Aleksandrą; jis didžiai žmoniškas; jo širdis ne mažesnė už galvą. Duosim jam laisvę; jei viskas eis gerai, tas vaikinas bus Dievas Sūnus“. Ar suprato tasai puikus žmogus, kad, šitaip kalbėdamas, prisiskyrė Dievo Tėvo vardą? Galbūt, bet Diuma „aš“ niekad neatrodydavo smerktinas, nes jis visada būdavo naivus ir geras. Gerumo mažiausiai trys ketvirtadaliai įeina į jo nuostabiai įvairiapusio svaigaus talento sudėtį. Tas rašytojas, galingas, karštas, nesulaikomas kaip šėlstantis srautas, niekad nieko nedarė iš neapykantos ar keršto; jis buvo gailestingas ir kilniaširdis net pikčiausiems priešams, todėl paliko šiame pasauly vien draugus... Tokia, ponai, šios ceremonijos moralė...

Diuma sūnui tai buvo džiaugsminga diena. Po tėvo mirties laikraščiai pasiskubino išmesti priedėlį „sūnus“, bet šis tuoj užprotestavo: „Tas žodis – mano vardo dalis; jis lyg antroji pavardė, peršokusi per pirmąją“.

Aleksandras II matė tarp savo vilos ir namo, kuriame anksčiau gyveno Aleksandras I, paminklą tėvui, kėlusiam susižavėjimą, mylėtam, garbintam. Visi oratoriai savo kalbose siejo tuodu vyru. Sūnus galų gale sutiko bent valandėlę jaustis laimingas. Tą dieną jis spaudė rankas ir tokiems žmonėms, su kuriais dar vakar nebūtų sveikinęsis. Prisiminta, kad tėvas jį vadindavo „savo geriausiuoju kūriniu“ ir kad jis, beveik vienintelis iš didžiųjų menininkų sūnų, nebuvo sugniuždytas savo pavardės, padarė ją netgi dar šlovingesnę. Dabar kiekvieną dieną, grįždamas

namo, jis pamatys tą platų, geraširdišką veidą ir tars statulai: „Labas, tėveli!“ Vakare *Comédie-Française* patalpose aktoriai uždėjo vainiką ant Diuma tėvo biusto ir suvaidino jo pjesę „Panelė de Bel-Il“. Vienintele netikra gaida nuskambėjo Gajardė balsas – jis protestavo dėl „Nelio bokšto“, kam šios pjesės pavadinimas tarp kitų iškaltas pjedestale. Diuma jam atsakė, jog iš anksto sutinka, kad Komitetas, kuris kada nors statydins Gajardė paminklą, jame irgi nurodytų šį pavadinimą.

* * *

Šiandien sunku net įsivaizduoti, kokią padėtį devintam dešimtmety užėmė Diuma sūnus Paryžiuje. Jis buvo visagalis teatre, vyravo ir Akademijoje, kur elgėsi kaip muškietininkas. Pasterui iškėlus savo kandidatūrą, Diuma rašė laiške ponui Leguvė: „Aš neleidžiu, kad jis ateitų pas mane, – pats nueisiu jam padėkoti, jog sutiko būti tarp mūsų...“

Luji Pasteras Diuma sūnui:

Pone, aš neapsakomai sujaudintas, kad atidavėte už mane savo balsą – taip maloniai ir visiškai laisva valia teikėtės man jį skirti. Jūsų laiškas ponui Leguvė tapo brangiu mūsų šeimos autografu. Jis su džiaugsmingu uolumu nurašinėjamas čia nesantiems... Taigi dėkoju Jums, pone, nekantriai laukdamas, kada, jei Dievas duos, galėsiu su didžiausiu pasididžiavimu vadinti save Jūsų didžiai atsidavusiu kolega...

Tuodu žmones traukė vieną prie kito ir ketvirtadieniais Akademijoje jie stengdavosi susėsti greta. Pasteras įvertino „tą jautrią širdį, kuri atsiverdavo ypač plačiai, nes atsiverdavo tik visiškai sąmoningai...“ Kartą Diuma, klausydamasis diskusijų, padarė iš popieriaus lapelio kregždutę. Pasteras paprašė jos savo vaikaitei. Diuma atidavė jam kregždutę, užrašęs ant sparno: „Viena mano herojė, dar nežinoma“.

Pasteras girdėjo, kad Diuma, jei kas nors patekdavo į tikrai didelį vargą, pasirodydavo dosnus. Apie jį ėjo kalbos, kad esąs „kietas“. Priešai jį vadino „sūnum neišlaidūnu“ – sakė, kad tokią pravardę jam sugal-

vojusi Žorž Sand. Tai netiesa; ponia Sand aiškiau nei kas kitas gavo įsitikinti, koks nesavanaudis tas žmogus, *parašęs* jai keletą pjesių ir atsisakęs honoraro. Pasimokęs iš tėvo patirties, Diuma sūnus skaičiuodavo pinigus. Protingumas – ne šykštybė.

Priešų jam nestigo. Jo sąmojai, kartais šiurkštūs, žmones užgaudavo. Savo bičiulį baroną Edmoną de Rotšildą jis kartą paklausė: „Ar ne todėl, kad aš parašiau „Demimondą", jūs mane sodinate prie vieno stalo su mano herojėmis?.." Poniai Adam* (Žiuljetai Lamber), kuri norėjo jį suvesti su Anri Rošforu*, jis parašė:

Brangioji bičiule! Sakau Jums kuo atviriausiai... tas žmogus, kuris amžinai maištauja prieš visus ir viską vien todėl, kad visi ir viskas – aukščiau jo; kuris viską įžeidinėja, nes visko pavydi; kuris, negalėdamas įkąsti savo buvusiems draugams, bent juos apseilioja; žmogus, turįs būti dėkingas dėl to, kad gyvas, tiems, kuriuos norėjo užmušti; kuris savo gelbėtojams atsidėkoja tik užgauliojimais ir šmeižtais; žmogus, leidžiantis šlykštų laikraštį – ir žinąs, kad jis šlykštus, – tik norėdamas užsikalti pinigo ir pasidaryti malonumų, kuriuos prikaišioja kitiems, – tas žmogus tėra vertas paniekos, ir jis visai pagrįstai niekinamas. Jūs sugebate kvėpuoti tokioje atmosferoje, – tai ypatinga organizmo savybė; aš tiesiog išmuščiau lango stiklus, kad prasivėdintų oras...

Jums atrodo labai įdomu pasikviesti vakarienės ir susodinti prie vieno stalo buvusius Imperijos draugus ir savo išgamą, su kuriuo ta proga norėtumėte sutaikyti savo bičiulį Diuma, nes Jums įgriso ir nemalonu, kad pirmasis taip įžeidinėja antrąjį... Bet tokių tipų koneveikiamas gali tik džiaugtis, nes galų gale yra žmonių dorų ir yra kitokių. Jūsų bičiulis Rošforas iš tų pastarųjų, ir, nors labai Jūs stengtumėtės, jis liks tarp jų...

Ką tokia šviesi, spindulinga būtybė kaip Jūs, gali veikti šio tamsybių ir naikinimo sūnaus draugijoje? Negi tikitės nuskaidrinti tą kloaką ir padaryti sveikesnį tą liūną?..

Jei pasipiktinimas gimdo eiles, tai polemika sustiprina prozą. Tačiau Diuma sąmojai, kuriais jis anuo metu vis labiau garsėjo, mums dažnai atrodo ne kažin kokie. Jis pamargindavo jais vakarienes antradieniais savo bute (lankydavosi Detajis, Meisonjė, Lavua, Miro, Mejakas) ar pas ponią Obernon.

„Aš nors ir senatorius, bet kurčias", – nusiskundė jam maršalas Kanroberas. – „Kaip senatorius, jūs tuo galite tik džiaugtis!" – suramino jį Diuma.

Vienai jaunai aktorei, kuri, grįžusi iš scenos, jam tarė: „Pridėkite ranką, na ir trankosi mano širdis. Kaip jums atrodo?" – jis atsakė: „Man atrodo, gal ji trenkta".

Kai jam kažkas papasakojo, kad jo bičiulis Narė, ėmęs augti į pilvą, vėl truputį pabliuško, Diuma pasakė: „Taip, jis lysta iš susirūpinimo, kad nenutuktų".

Princui Napoleonui, kuris už akių nupeikė vieną jo pjesę, o susitikęs autorių, sveikino ją parašius, jis išdrožė: „Verčiau jūsų didenybė sakytumėte gera apie mano pjesę kitiems, o bloga – man".

Kadangi jo dramas publika tebemėgo, jis atsidėjęs rūpindavosi naujais pastatymais ir jausdavosi lyg pajaunėjęs. Garsus ir jau senstantis rašytojas – patenkintas, kad savo patyrimą ir meistriškumą gali skirti jaunam žmogui, kuriuo pats kadaise buvo. „Damą su kamelijomis" dabar vaidino Sara Bernar. Šį vaidmenį ji vaidino puikiai ir vis jam rasdavo ką nors nenumatyta. Kai pjesę vaidinant prireikė žyminio popieriaus, ji suimprovizavo: „Neieškokite, namie aš jo turiu galybę!"

Diuma sūnus jai pridovanodavo saldainių su likeriu, kuriuos ji labai mėgo.

Kai *Comédie-Française* ėmėsi iš naujo statyti „Svetimšalę", Diuma pasistengė, kad vaidmuo, kurį sukūrė Sara, būtų pavestas Blanšai Pjerson. Kruazet vaidmenį gavo Bartė. Pjesė suskambėjo kitaip – gal net ir geriau. Dramaturgas teatre gauna įsitikinti, jog pjesės gyvenimas priklauso ne tik nuo jos pačios, bet ir nuo aktorių; jam turi būti malonu, jog ir po jo mirties kūrinys tebesikeis, vadinasi, gyvens.

Kaip pirma *Gymnase*, taip dabar *Comédie-Française* tapo Diuma sūnaus *namais*. Mirus generaliniam administratoriui Emiliui Perenui, Diuma labai sielojosi. Tuodu žmones – šaltus ir neprielaidžius – siejo tvirta draugystė. Kai Perenas susirgo nepagydoma ir skausminga liga, Diuma dažnai ateidavo jo paraminti. Vieną 1885 metų birželio dieną Perenas pranešė Diuma, kad nori su juo kuo greičiausiai pasimatyti: „Kas minutę laukiu mirties, norėčiau jums paspausti ranką, tarti sudie ir padėkoti už paskutinįjį didį džiaugsmą – „Denizos" pasisekimą". Grįžęs namo, Diuma pasakė dukteriai: „Negalima numirti stojiškiau kaip jis".

Dar vienas skaudus smūgis – Adolfo de Leveno, seniausio abiejų Diuma draugo, netekimas. Sergąs skrandžio vėžiu, Levenas atsisakė

maisto ir pamažu mirė badu tarp savo keturių šunų, laižančių jam rankas, ir paukščių, giedančių dideliam narve. Diuma dabar užeidavo pas jį triskart per dieną.

– Kaip jaučiatės?

– Taip kaip žmogus, kuris traukiasi iš šio pasaulio; ir anuo aš jau iš anksto džiaugiuosi. Nugyvenau užtektinai, ir tai, kas šiais laikais dedasi, manęs visiškai nedomina.

Diuma ragino, kad ką nors valgytų.

– O kam? Laimė, mirštu nesikamuodamas. Jei sustiprėčiau, dar nežinia, kaip vėliau mirčiau.

Aštuoniasdešimt dvejų metų Levenas buvo aukštas, lieknas senis, pailgo, truputį rausvo veido; jis šauniai dėvėjo, kiek pakreipęs ant šalies, labai aukštą skrybėlę, dideles stačias apykakles ir ilgą, keletą kartų apvyniotą kaklaraištį. Jis rengėsi kaip ir Liudviko Pilypo laikais; barzda, jam ir aštuoniasdešimt sulaukus, atkakliai buvo juoda. Nervingas, irzlus, jis betgi visada puikiai sugyveno iš pradžių su Diuma tėvu, vėliau ir su Diuma sūnumi. Levenas jį paskyrė vieninteliu savo turto paveldėtoju. Užrašė jam savo dvarelį prie Marli prisiminti laimingosioms vasaroms, kurias jiedu čia drauge praleido. Jis paprašė, kad Diuma laikytų jo arklius, iki nusi-

baigs, kad jų niekad niekas nekinkytų nei į fiakrą, nei į vežimą. Kiekvienam šuniui jis paskyrė išlaikymą. Po gedulingų pamaldų Marli miestelyje velionis buvo nulydėtas į Peko kapines. Diuma sūnus pasakė kalbą ir perskaitė ištrauką iš Diuma tėvo „Memuarų". „Antoni" autorius čia pasakoja, kaip susitiko švedą, kurio dėka tapo prancūzų dramaturgu.

> *Visi, kurie nuo seno pažinojo Leveną,* – kalbėjo Diuma sūnus, – *netgi tie, kurie jį buvo matę tik paskutiniaisiais jo gyvenimo metais, jį ras beveik visiškai pavaizduotą šiame jaunų dienų portrete. Kaip jo rūsčiojo Šiaurės krašto eglės, visada tiesios ir žalios, net kai apdengtos sniegu, mūsų bičiulis iki pat aštuoniasdešimt metų amžiaus liko vis toks pat aukštas ir lieknas praeivis, dailaus stoto, aristokratiškų atsainių manierų, malonaus, romaus žvilgsnio. Apie jo sielos ir proto privalumus mano tėvas taip dažnai kalba toliau savo „Memuaruose", aš tik pridursiu, kad laikas juos ugdė ir stiprino. Iš pažiūros šaltokas, kaip visi, kurie stengiasi žinoti, kam skiria savo draugystę – mat ją skiria tiktai kartu su pagarba, idant vėliau netektų atimti nei viena, nei kita, – iš pažiūros šaltokas, Levenas buvo kuo patikimiausias, didžiai atsidavęs ir švelnus draugas tiems, kurie sugebėjo ištirpdyti pirmosios pažinties ledus...*

Balandžio 14 dienos rytą iš kai kurių ženklų man pasirodė, kad Mirtis netrukus jam suteiks lauktą poilsį. Aš nuo jo nebeatsitraukiau. „Bent būtų graži diena!" – tai paskutiniai žodžiai, kuriuos įstengė prašnibždėti, ir tai paskutinis jo noras, kurio jau nebuvo galima išpildyti. Nuo tos minutės jis man kartais tik spustelėdavo ranką, ėmė gaudyti kvapą, krutino galvą ir žvilgsniu tarė paskutinį sudie... Diena išblėso, nutilo paukščių balsai, atslinko sutemos. Ramių, griežtų veido bruožų veidą nušvietė tik naktinė lempelė. Kvėpavimas darėsi vis lygesnis, ėjo lėtyn, silpnyn, ir, kai pasilenkiau, įsitikinau, kad draugas jau užmigęs amžinuoju miegu – užmigęs tykiai, be konvulsijų. Užspaudžiau akis, pabučiavau ir nenuėjau, kol tarnai, verkdami ir melsdamiesi, pašarvojo jį su tais drabužiais, kuriais buvo prašęs apvilkti į paskutinę kelionę.

Taip garbingasis asmuo išsiskyrė su šiuo pasauliu. Nelabai kieno mirtis būna tokia paprasta, romi, kilni, teiktina pavyzdžiu bei pamokymu nepramatantiems ir baimingiems žmonėms. Aš išpildžiau jo valią: jis ilsisi šalia žmonos; bičiulį, tėvo sutiktą daugiau kaip prieš šešiasdešimt metų gražiam kely, tarp saulučių ir gudobelių, su pamaldžiais jausmais guldau, kur pageidavo, – tarp geriausių draugų, ir gėlės dengia jo kapą...

Mirus Teilorui ir Levenui, liko tik vienas Diuma tėvo jaunystės liudininkas, didžiausias iš jų – Viktoras Hugo. Bet ir jis apleido šį pasaulį 1885 metais. Diuma sūnus ne per daug jo gedėjo. Iš pradžių tuodu žmones skyrė nemalonūs prisiminimai, paskui – politika. Hugo tikėjo progresu, respublika, Diuma buvo įsitikinęs, kad prasidėjo dekadansas, kad viskas bergždžia. Teatrališka eisena nuo Triumfo arkos iki Panteono suerzino Diuma.

Jei Viktoro Hugo kūriniai, – sakė jis, – *būtų buvę priešiški Respublikai, o ne Imperijai, jo eilės dėl to nebūtų buvusios prastesnės, bet jam nebūtų suruošę valstybinių laidotuvių... Jei jis būtų gyvenęs už Sosto aikštės, o ne prie Žvaigždės aikštės, talentas būtų buvęs toks pat didis, tačiau palaikų nebūtų vežę pro Triumfo arką. Į Miusė laidotuves, – o jis irgi buvo didis poetas, – nesusirinko nė trijų dešimčių...*

Akademijoje dėl Hugo laidotuvių ilgai ginčytasi. Ar Maksimas diu Kanas, tuo laiku direktorius, turįs pasakyti kalbą akademikų vardu? Kai kurie įrodinėjo, jog, žinant, kokios Maksimo diu Kano politinės pažiūros, verčiau nerizikuoti – galinti įvykti priešiška demonstracija.

„Akademija, – rūsčiai pasakė Diuma, – privalo stovėti aukščiau viešosios opinijos. Ji turi savo įstatus. Tesilaiko jų."

Tas išdidus kariškas nesutaikinamumas apibūdina visą jo asmenį.

IV

„Fransijona"

Pereno vietą *Comédie-Française* teatre užėmė Žiulis Klareti. Jaunas, apsukrus vyras perkreipta nosimi. Dirbdamas spaudoje, Klareti pirmas įvedė *savaitinę kroniką*. Jo „Savaitę Paryžiuje", kurią dėdavo *Le Temps*, būdavo smagu skaityti dėl grakščių ir nelauktų perėjimų. Atėjęs į *Comédie-Française* po griežtojo Pereno, jis atrodė per minkštas. Jis prižadėdavo visiems viską. Jam davė keletą pravardžių: „Ričardas Plačiaširdis", „Taip-Jeigu-Ne", „Pažadų kontora". Karikatūrininkai vaizduodavo jį sprunkantį koridoriais nuo aktorių. Bet jis išsilaikė dvidešimt aštuonerius metus.

Tapęs generaliniu administratoriumi, jis pirmiausia kreipiasi į Diuma, prašydamas naujos pjesės: „Gvardiją, duokite į kautynes gvardiją!*" – šaukė jis. Diuma, „paskutinė viltis ir aukščiausiasis protas", ėmė jam rašyti pjesę „Tėbų kelias", bet stūmėsi į priekį negreit. Jis norėjo, kad išeitų labai gerai. „Kai jau ketini skirtis su šiuo pasauliu, reikia sakyti tik tai, kas atrodo verta pasakyti..." Senatvė prasideda tą dieną, kai miršta drąsa.

Artėjant terminui, Diuma suprato, kad „Tėbų kelio" neįstengs laiku užbaigti. O Klareti juo pasikliovė. Kas daryti? Jis prisimena kadaise parašęs vieną veiksmą, kurio drąsus ir lengvas siužetas. Moteris sako vyrui: „Jei būsi neištikimas, aš pasiimsiu meilužį". Sužinojusi, kad vyras jai neištikimas, ji nuvyksta į puotą, išsiveža pirmą pakliuvusį jau-

nikaitį, pavakarieniauja su juo ir, grįžusi namo, sako vyrui: „Aš atsikeršijau". Tai netiesa, bet vyras patiki. Žmona būtų vaidinusi iki galo ir būtų sužlugdžiusi santuoką, jei tas pats jaunikaitis nebūtų vėl pasirodęs scenoje kaip notaro klerkas, pakviestas surinkti ištuokai reikalingų duomenų. Bet jis kaip tik puikiai žino, kad nieko rimto neįvyko. Jis tai pasako, ir jam pavyksta vyrą įtikinti. Drama atitolsta; komedija baigiasi kaip komedija.

Diuma nusiuntė „Fransijoną" Žiuliui Klareti su tokiu rašteliu:

> *Baigiau.*
> *Labai pavojinga.*
> *Labai ištęsta.*
> *Labai nuvargau.*
> *Jūsų*
> A. D.

Tema nenauja. Luji Gandera kadaise buvo davęs Diuma paskaityti pjesę tuo pat siužetu „Mis Fanfar". Diuma perdirbo jos pirmąjį veiksmą. Gandera, nusprendęs verčiau palikti savo paties versiją, sutiko, kad Diuma naudotųsi pertaisytu veiksmu, kuris ir tapo atramos tašku „Fransijonai". Ar tai šedevras? Ne, bet pjesė parašyta vykusiai, ji viena iš maloniausių Diuma kūryboje. Pats Gandera kilniaširdiškai gyrė virtuozo meistriškumą:

> *Aleksandrui Diuma, trečiajam tos pavardės savininkui, dabar suėjo šešiasdešimt dveji metai, bet genties energija jame dar neišsekusi. Koks žmogus! Koks pasigėrėtinas Negras! Jis su mumis elgiasi kaip su baltaisiais. Duoda mums pajusti savo jėgą, o tarpais ir brutalumą; mums tai tik labai malonu. Ar jis publikai vadovauja, ar ją prievartauja, – daro tat meistro ranka. Nutvėręs ją už pavadžio, sukinėja maždaug panašiai kaip jo senelis žirgą. Gal ir yra kokio skirtumo tarp jaunystės laikų ir dabartinio Diuma, bet nepasakyčiau, kad šiandien jis būtų silpnesnis. Prisimėgavęs savo įgimtom dovanom ir savo menu, dabar jis daugiau malonumo randa paprastesnėse ir kartu sunkesnėse pratybose...*

Pasaulis, piešiamas „Fransijonoje“, įprastas Diuma pasaulis: vyras su baltu kaklaraiščiu iš savo žmonos salono važiuoja į klubą, paskui – pas „panas“. Čia visa Diumasūnio fauna: ir negalvojantis, ką daro, vyras, ir įsižeidusi žmona, ir bičiulis – užkietėjęs „klubininkas“, bet kartu filosofas; ir draugė rezonierė, ir skaistaveidė jauniklė – pusiau tradicinė inženiu, pusiau „nusimananti“ 1887 metų tipo mergina. Tačiau dialogas kibirkščiavo, veiksmas buvo veržlus, publika šauksmais sveikino nugalėtoją.

„Fransijona“ patiko nežmoniškai. Pakėlus uždangą, publika ėmė ploti dekoratoriui. Visų žvilgsnius patraukė „keistas aparatas iš medžio ir nikelio“: dar niekas iki šio atmintino vakaro nebuvo regėjęs Prancūzų teatro scenoje *telefono!* „Na ir drąsus tas Klareti!“ – šnibždėjosi žiūrovai.

„Aš buvau užburtas, pavergtas, sujaudintas kaip ir publika, – rašė Sarsė. – Pirmas veiksmas tiesiog apakina... Ir visur sąmojai. Situacija pavaizduojama sąmoju, charakteris apibūdinamas sąmoju. Žodžių žaismas iš sąmojo. Toksai apstas, kad nė įsivaizduoti negali!“ Fransina de Riverol, vaidinama Žiulijos Bartė, panėšėjo į „kanopomis mušančią, virpančią kumelaitę“.

Diuma sūnus Žiulijai Bartė:

> *Bučiuoju rankas Jums, dukart nugalėjusiai, – išeitų eilės, tik neprimanau toliau... Varykit šitaip dar ilgus metus. To Jums linki žmogus, kuris jau tik linkėti tegali...*

„Ak tas Diuma, tas Diuma! – šnekėjo salonuose. – Nori, kad mes patikėtume, jog aukštuomenės moteris, apgauta vyro, nusitvėrė pirmą pasitaikiusįjį, o kitą dieną giriasi, kad ji – to nepažįstamojo meilužė. Ir išgalvok tu man!..“ Kiti pjesėje įžiūrėjo tezę: *„Akis už akį, dantis už dantį,* – štai jūsų herojės šūkis, ir jūs jam pritariate. Skelbiate moters teisę į represijas. *Užmušk ją!* – sakėte jūs seniau, ir pagal jūsų komandą ėmė poškėti revolveriai, plojant prisiekusiųjų teismo nariams... *Būk jam neištikima!* – sakote jūs dabar, ir atsivers naktinių restoranų durys, užsisklęs atskirų kabinetų velkės“.

Diuma nesakė: „Būk jam neištikima". Priešingai. Bet jis teigė, kad nors vyrų svetimavimo padariniai ne tokie svarbūs kaip moterų, tačiau ir jie anaiptol ne menkniekis.

Mūsų laikų skaitytoją, prisižiūrėjusį dar ir ne tokių dalykų, stebina, kad ši pjesė buvo laikoma „brutalia". Šiaip ar taip, joje nestigo tiesos. Visuomenė, aprašyta „Fransijonoje" – tai ne Sen Žermeno priemiesčio ir anaiptol ne Marė kvartalo visuomenė. Tai Eliziejaus laukų ir Monso lygumos visuomenė. „Tame Paryžiaus rajone dorybė aptinkama ne taip retai kaip gėdingumas. Ten yra padorių moterų, bet žargonas, kuriuo jos kalba, dažnai primaišydamos gatvės žodelių, lyg ir iššūkis dorybei. Pavakarys vienoje tos visuomenės svetainėje – arba, tikriau pasakius, hole – jaunavedžių šeimoje, tarp artimų draugų, – štai nedidelė puota, į kurią mus kviečia ponas Diuma..."

Baigdamas Gandera vėl užsiminė apie Diuma kilmę, – žinojo, kad tai negali nepatikti jo draugui:

> *Dar labiau nei pats kūrinys mus žavi autorius, jėga, juntama iš pjesės virtuoziškumo, puiki nuotaika, kurios tiesioginė išraiška – toji besiveržianti per kraštus linksmybė. Visi, be išimties, gėrimės ponu Diuma; mes mylime jį ir, jei tenka už ką nors jam dovanoti, su džiaugsmu dovanojame, nes Brikseno herojaus vaikaitis keturiasdešimt metų – ar apie tiek – po savo literatūrinio debiuto mums teberodo su tikrai negrišku temperamentu kuo aštriausią protą ir kuo gyviausią, kuo stipriausią ir taikliausią, kokį tik gali žerti paryžietis, sąmojį...*

V

Meilė ir senatvė

> *Talentu nesusigrąžinsi, ką sudildė laikas. Šlovė tik mūsų vardą pajaunina.*
> Šatobrianas

Taip, Diuma anuo laiku tarpais atrodydavo nuostabiai smagus. Tas meilės niekintojas galų gale turėjo sau prisipažinti, kad įsimylėjo, kaip

šešiasdešimtmetis vyras gali įsimylėti jauną moterį – su desperatiška aistra, sukelta paskutinės vilties.

Jis jau nuo kažkada bičiuliavo su senu, atsistatydinusiu aktoriumi, *Comédie-Française* garbės dekanu Renjė de la Brijeru, kurį visi vadino paprastai – *Renjė*. Sunku įsivaizduoti malonesnę vedusiųjų porą kaip Renjė. Vyras, kadaise aukštos klasės aktorius, paskui Prancūzų teatro archyvaras, Konservatorijos profesorius, Operos režisierius ir pagaliau pastatymų dalies vedėjas, buvo išėjęs gerą mokyklą pas oratorius. Renjė – nedidelio ūgio, malonaus būdo ir sarkastiškas; savo natūralia, kruopščia vaidyba jis jaudindavo ir linksmindavo. „Efektų jis nesivaikydavo – jie patys rasdavosi." Jis parašė keletą puikių knygų, iš jų ypač pažymėtina „Aktorių tartiufas". Jo žmona, nepaprasto grožio moteris, buvo Luizos Grevdon iš *Gymnase* – kadaise Skribo dievintosios meilužės – duktė. O Renjė duktė – irgi nuostabiai graži – aštuoniolikos metų ištekėjo už architekto bei dailininko Felikso Eskaljė. Žavingąją Anrietę Diuma sūnus pažinojo dar kūdikį. Jis matė, kaip augdama ji darėsi vis gražesnė, meilesnė. Jis gėrėdavosi ja.

Jos santuoka su architektu buvo apgailėtina klaida. Atrodė, tiktai tasai vienas akmeninis žmogus nedievino šios moters – savo žmonos, apie kurią veltui sukosi daugelis kitų. Ji nemaža prisikentėjo, išsiskyrė su juo ir dabar gyveno pas tėvus – nusivylusi, liūdna. Anrietė visada žavėjosi Diuma, bet jai būdavo jo truputį baugu; „jausdavosi prieš jį lyg mergytė"; kreipdavosi į jį patarimų, ką skaityti, ir dėkodavo, kad toks gailestingas. „Mano jausmas Jums – visai ne gailestis, – atsakydavo jis, – o begalinis švelnumas." Ji nusiskųsdavo vienatve ir prašydavo šlovės apgaubtą rašytoją, kuris jai atrodė „gražus kaip dievaitis", pabūti prie jos, ją prablaškyti.

Diuma sūnus Anrietei Eskaljė, 1887 metų lapkritis:

> *Mano graži mažoji bičiule! Štai siunčiu Jums aukso monetą, kurios malonėjote paprašyti savo labdaros reikalui. Bet kodėl gi taip mažai teprašote? Nejau patikėjote legenda, kad aš – šykštus? Šiaip ar taip, Jums aš toks nebūsiu. Naudokitės plačiai mano pinigine; ji visada bus didesnė negu Jūsų rankutės. Man visada bus malonu daryti kartu su Jumis gera, nes Jūs juk nepanorėsite daryti bloga. Mano gražute bičiule, aš – prie Jūsų kojų, kurios turbūt ne didesnės už Jūsų rankutes...*
>
> *Jei turite nuotrauką, kur Jūs į save panaši, duokite man. Grąžinsiu ją*

knygoje – ten pasakojama apie vieną deivę, į kurią Jūs, man rodos, panėšite. Matysit, visi Jūsų pažįstami bus tos pat nuomonės, tik aš pirmutinis tai pastebėjau. Sveikinimai ir didžiausia pagarba Jūsų motinai.

Atvaizdas iš tikrųjų buvo grąžintas savininkei Lafonteno knygoje „Psichė". Diuma davė aptaisyti abu tomelius biriuzos mėlynumo tymu ir Anrietės nuotrauką užklijavo iš vidaus ant pirmojo viršelio. Prie knygų buvo pridėtas toks laiškas:

Brangioji drauguže! Pakvieskite septynis Graikijos išminčius, sušaukite areopago teisėjus, pasitelkite Fidiją, Leonardą, Koredžą, Klodioną ir tarkite jiems: „Mano bičiulis Diuma tvirtina, kad aš panaši į „Psichę". Visi jie atsakys – kiekvienas savo kalba: „Nagi tikrai!"

Štai kodėl aš jums šiandien dovanoju pasakojimą apie karaliaus dukterį, kurią Amūras padarė deive. Pridedu, be to, Jūsų atvaizdą (tikiuosi, jo vietoj man padovanosite kitą), idant tie, kurių rankosna pateks ši knyga, kai jau nebebus šiame pasaulyje nei Jūsų, nei manęs, įsitikintų, jog nei išminčiai, nei teisėjai, nei dailininkai, nei aš nesuklydome. Neapsirikom nustatę, kad Jūsų veido bruožai – tie patys, dėl kurių Venera ima pavydžiauti, o Kupidonas tampa ištikimas.

Mažoji drauguže, bučiuoju Jums rankas, atsilygindamas už savo dovanėles.

Nustebęs, kad juo akivaizdžiai domisi tokia jauna ir geistina būtybė, jis neišdrįso skinti nusišypsojusios laimės gėlę. Jau seniai jis nebetikėjo nuoširdžia meile. Ėmęs analizuoti moters jausmus, jis aptikdavo puikybę, garbės troškimą, poreikį būti globojamai, bet niekad nerasdavo absoliučios ir kilnios ištikimybės; šiam pražilusiam žmogui dar buvo likusi ta jaunuolio svajonė. Todėl jis negailestingai stūmė iš savo gyvenimo visas, kurios prie jo kibdavo: aktores ir diduomenės moteris, nusidėjėles ir atgailautojas. Maždaug tuo laiku vienai Seto jaunuolei, kuri jam karštai piršosi, jis atsakė:

Brangusis vaikeli! Aš supratau, bet nenorėjau suprasti, nes man nedera suprasti... Dieve gink, kad aš visą Jūsų gyvenimą daryčiau priklausomą nuo Jūsų pirmojo susižavėjimo ir nuo savo paskutinės iliuzijos! Aš jau baigiau gyventi jausmais, o Jūs galėtumėte man būti duktė. Jumyse žavu ir vertinga tai, ką labiausiai gerbiu, – skaistumas. Aš tai jau bent nepadarysiu Jūsų panašios į kitas moteris, neįstumsiu į nuopuolio bėdas, jo gailestį ir pasibjaurėjimą. Pernelyg gerai žinau, kas tai yra ir kur veda.

Nenoriu, kad Jums kada nors tektų manim skųstis ar dėl savęs raudonuoti. Širdy aš Jums paskyriau svarbią vietą – ir tik tokią Jūs galite joje užimti garbingai.

Negundykite manęs kam nors daugiau negu draugystei; Jums priklauso tai, kas manyje geriausia...

Bučiuoju Jus švelniai.

Tačiau Anrietė Eskaljė, nuoširdžiai įsimylėjusi, apakinta Diuma sūnaus vardo, šlovės ir išvaizdos, nenustojo vilties įveikti jo pasipriešinimą. Padrąsinta žinių apie išklibusią Diumą šeimą, apie „Kunigaikštienę" pakrikusiais nervais, apie tai, kad Diuma ryšys su Otile Flao (tapusia senele) dabar jau tik draugiško pobūdžio, ji ėmėsi narsiai šturmuoti savo herojų. 1885 metais mirė Renjė, ir Diuma dažnai matydavosi su abiem moterim, prislėgtom gedulo, joms patardavo ir padėdavo. Netrukus jam neliko abejonių, kad susilauks pergalės – jos atošvaitos jau žiburiavo Anrietės akyse.

Pergalė? Bet ar jam tai nebūtų veikiau pralaimėjimas? Žinoma, jį gundė spindulingas Anrietės veidas, jos nuostabus kūnas, žavintis jaunumas. Prisiminimai apie mergytę, kurią jis dar taip neseniai regėdavo besipliuškenant jūroje, nekaltą ir savęs nepažįstančią, trikdydami pynėsi su šalia esančios žydinčios moters paveikslu. Tačiau ką gera žada Anrietei, galvojo jis, ryšys su jau senyvo amžiaus meilužiu, kuris, pernelyg gerai nusimanydamas apie tokius dalykus, negalės nejausti beprotiško pavydulio? Kaip ji pakęs jo liūdesį, mizantropiją, jo, žmogaus nelaimingos prigimties, ir menininko, laikančio save jau išsikvėpusiu, nusiminimo priepuolius?

Jam visada liks atminty viena data: 1887 metų balandžio tryliktoji, – kai po pirmojo pabučiavimo *ji* jam atsidavė. „1887 *metų balandžio tryliktąją aš paženklinau savo likimo nuosprendį ant tavo lūpų...*" Ji būtų galėjusi atsakyti

panašiai kaip Džuljeta: aš per daug jausminga, ir gali baimintis, kad būsiu vėjavaikė, kai tapsi mano vyru. „Ilgai aš tą dieną galvojau, ar tavo sumišimas buvo nuoširdus. O gal jis buvo tik apsimestas, gal tu taip papratusi, ir reikėjo tik ryžtingumo, norint tave paimti?.. Ak, jei aš pirmas sudrumsčiau tavo geismus, tu galėtum pasigirti, jog sujaukei mano psichologo išmanumą: būsi vienintelė moteris, kurios aš nesugebėjau perprasti..." Vienintelė! Ak Olivjė de Žaleno naivumas!

Vėliau jam ėmė atrodyti, jog geras ženklas, kad Anrietė pasisiūlė taip nuostabiai lengvai: „Kai man vėl užeina abejonės, tavo tyrumu daugiausia įtikina tai, kad tu man taip iškart pasiskyrei siela ir kūnu. Moteris, kuri jau buvo atsidavusi kitam vyrui, neatsiduos taip greit... Ji bijosis, kad, per lengvai nusileidusi, sukels įtarimą ir parodys kas esanti..."

Diuma sūnus Anrietei Renjė, 1887 metų spalis:

> *Kur mes šitaip nueisime? Iki kokios baigties? Iki kokios katastrofos? Nieko nežinau. Štai dabar jau šeši mėnesiai, kai tu puolei man į glėbį su slapta nuojauta, jog many – tavo laimė ir tavo nelaimė. Visas savo jėgas ir protą per tą laiką, kiek man dar teks gyventi, skirsiu, kad būtumei laiminga. Nesiginčyk, neklausinėk, nesikankink. Gyvenk ir leisk save garbinti – kaip moterį, kaip angelą, kaip deivę, kaip vaiką, – kaip man patiks. Tu jau nebepriklausai sau. Norėjai valdovo ir negali turėti geresnio už tą, kurį turi. Ar jauti, kad jokia būtybė pasauly nėra taip mylima kaip tu?..*

Jis iš tikrųjų mylėjo ją taip, kaip dar nieko nebuvo mylėjęs nuo Mari Diuplesi ir Lidijos Neselrodės laikų, – netgi stipriau už anas; Anrietė Renjė buvo užvis panašiausia į tą Silfidę*, kurios jis, kaip daugelis vyrų, veltui ieškojo: „Tu staiga pasirodei mano gyvenime, suteikdama mano idealui spindulingiausią pavidalą... Tu buvai ne tik moteris, kurią dievinau nuo pat pasirodymo, bet ir toji, kurią visada dievinau slapta, vis tiek, kokius pavidalus įgaudavo žmogiškoji patelė tarp Jos ir manęs..."

Tai buvo didelė fizinė meilė. Anrietės dėka gyvenimo saulėlydy jis patyrė tą laimę – ateidavo virpėdamas į pasimatymus, o ji niekad jų nepraleisdavo. Prie meilužio aistros prisidėjo beveik tėviškas švelnumas – jis globojo tą jauną būtybę, rūpinosi jos sveikata, poelgiais. Jei pasitai-

kydavo, kad jo akivaizdoje įvykdavo scena, – Anrietė atsikirsdavo motinai, kurią betgi labai mylėjo, – kitą dieną jis parašydavo jai, oriai perspėdamas, jog kada nors skaudžiai gailėsis, kad užgavo ponią Renjė. 1890 metais Anrietė išsituokė. Jau prieš kelerius metus ji atsiskyrė nuo Eskaljė ir dabar, be abejo, tikėjosi tuoj susieti savo gyvenimą su Diuma. Bet kaipgi jis ją ves? Argi galėjo palikti šešiasdešimtmetę, sunkiai sergančią ponią Diuma? Argi galėjo stumti į pavojų jų dar netekėjusios dukters Žaninos ateitį? Svetimoterystės priešas buvo pasmerktas ilgai mylėtis slapta. Be galo rūpindamasis, kad nenukentėtų mylimosios reputacija, jis imdavosi naivių atsargumo priemonių, – telegramas išvykusiai vasaroti Anrietei pasirašinėdavo DENIZA.

Prie laimės jausmo prisidėjo, kaip visada jo nedermės kupinoje būtyje, kažkoks nepasitenkinimas savimi. Meilė, kuriai jis jau nebetiko, sujaukė visą jo gyvenimą, o juk buvo norėjęs kelti jį pavyzdžiu kitiems.

> *Štai jau septyneri metai,* – rašė jis 1893 metais, – *nepraeina nė valandos, kad nepagalvočiau apie tave. Net žvaigždė, jei nukristų į jūrą, nesukeltų didesnio bangavimo, negu sukėlei tu, staiga įpuolusi į mano gyvenimą. Visa tai, ką susigalvojau apie meilę, įsitikinęs, kad ji tokia niekad neišsipildys, išsipildė tavyje: tavyje aptikau fizinį tobulumą, o gal ir moralinį, jei patikėčiau tuo, ką tvirtini... Ak Siuzona, Siuzona, kaip aš dėl tavęs kankinuosi!..*

Teatro žmogus citavo Bomaršė; jautrios širdies žmogus kankinosi. Kodėl? Dėl to, kad jis netikėjo savo laime: „Aš gyvenu, tik stengdamasis mintyse atkurti tavo gyvenimą. Ieškau tavęs praeity, seku paskui tave metai iš metų, klausdamas save: „Ką veikė Anrietė anuo laikotarpiu? Kodėl ji buvo ten ir ten tuo momentu?“ Ir kai tik atsiranda neaiškumas, kai tu lyg Febė*, iš kurios perėmei perlamutrinį baltumą, slypi už debesies, aš imu abejoti, sunerimstu ir kankinuosi...“

Ponia Renjė išsinuomojo vasarai namelį Lione siur Mer, ir duktė išvyko ten su ja. Šitam paplūdimy, kur viešpatavo Žip*, Anrietę kankino nuobodulys. Diuma baiminosi jaunų vyrų, žaidimų smėly ir vandeny, žabangų, kurias spendžia dykinėjimas. Stengdamasi jį nuraminti, Anrietė atsiuntė jam savo mergystės laikų dienoraštį, kur jau buvo daug prirašiusi apie jį.

Diuma sūnus Anrietei Renjė, 1893 metų rugsėjo 22 dieną:

Be reikalo tu nemėgsti jūros. Juk kaip tik pajūry aš tave pirmąkart išvydau jojančią asiliuku (1864 metais)... Taip prasideda kai kurie anglų romanai... Kodėl Dievas nepakuždėjo man į ausį: „Vieną gražią dieną ši mergaitė tave pamils. Patausok save jai“. O priskridęs angelas galėjo tau pasakyti: „Kada nors šis vyras ims tave be galo garbinti. Patausok save jam“. Dievas nepadarė, ką būtų turėjęs padaryti, angelas praskrido pro šalį, nieko tau netaręs, bet tu regėjai lyg viziją, ir tavy liko nujautimas. Kai nusileidžiu į tavo praeitį, padedamas dienoraščių, kuriuos man davei pasiskaityti, laiškų, su kuriais mane supažindinai, tarpais randu savo vardą, kuris tave traukė... iki patekai man į glėbį ir jau nebeištrūksti...

Bet, nors ir išvardijęs tuos jaudinamus ženklus, jis vis dar krimtosi. Savo gyvenime buvo matęs taip daug priežasčių pavyduliauti, jog ir Anrietės priesaikavimai jo nenuramino: „Sprendžiant iš tavo laiškų tono, čia tikrai *pirmas kartas,* bet Merkurijus toks klastingas, o tu moteris nuo pirštų galiukų iki plaukų šaknų...“

Kam jis pavyduliavo? Anrietės vyrui? Anaiptol. „Tasai, kuriam tu buvai atiduota septyniolikmetė, nenuvokdama, kas už to slepiasi, man nieko nereiškia...“ Ne, jis pavyduliavo vyrams, kuriuos ji galėjo *pasirinkti* pati, – kompozitoriui Paladiliui, mokančiam ją dainavimo, salonų tenorams; pavyduliavo tiek praeičiai, tiek dabarčiai, baisiai kankinamas minties apie „menkiausią profanaciją“. Ji skundėsi, kad jis nepasitiki – ir tai esą labai neteisinga, nės juk vengianti visų „masinimų ir pasikėsinimų“. Jis teisinosi. Argi galįs būti kitoks?

Aš niekad nematydavau apie save nieko kita, tik ydas, melą, įvairiopą sugedimą. Mane pagavo nesąmoningas, bet neatsispiriamas noras pačiam, be kieno nors pagalbos, išsivaduoti iš visa to... Bet likau baisiai nepatiklus. Tave sutikąu tokiu savo gyvenimo laikotarpiu, kai man jau turėjo baigtis visos iliuzijos, bet tavy buvo taip aiškiai įsikūnijusios mano ankstyvosios jaunystės svajonės, kad nebeįstengiau atsispirti. Dėl to, ką padarė ir ką dar galėjo padaryti moterys mano gyvenime, – tarp jų ir toji, kuri su manim gyveno, – *aš nesikankinau, nes jų nemylėjau. Laimingas aš nebuvau, bet darbo dėka jaučiausi ramus. Jei nebūčiau susitikęs tavęs, man labai*

greit būtų ir iš galvos išėję, kad pasaulyje yra moterų. Niekad joms neatiduodavau nė trupučio savo sielos, o mano kūnas pasibodėjo ir bjaurėjosi... Iš prigimties aš skaistus... Nepažinojau nė vienos moters, kuri nebūtų melavusi. Kodėl nemeluotumei ir tu kaip kitos?..

Jausdama, kad smarkiai serga ir jau greit mirs, ponia Renjė pasišaukė Diuma ir tarė jam, kupina nerimo: „Anrietė liks viena pasaulyje..." Jam pasidarė labai nesmagu, kad tokiu momentu negali būti nuolatinis teisėtas ramstis sutrikusiai jaunai moteriai. Jis pasižadėjo ją vesti, jei tik taps laisvas. Atrodė, kad ta prielaida gali išsipildyti, nes 1891 metais Nadina Diuma, suklaikusi nuo pavyduliavimo, išsikėlė iš Viljė aveniu ir apsigyveno pas dukterį Koletę. Tačiau Diuma negalėjo prašyti ištuokiamas su moterim sumišusio proto, gydytojų nuomone, sergančia nepagydoma psichine liga. O be to, ar jis buvo tikras, kad pats to nori? Olivjė de Žalenas vėl sudvejojo, kokią pasirinkti atomazgą.

Diuma sūnus Anrietei Renjė:

Ir čia kilo komplikacija, kad galiu tapti laisvas. Tu neapsirinki spėdama, kokių minčių man sukėlė ta galimybė. Tai, ko aš turėjau visišką teisę trokšti kaip atpildo, ėmiau bijoti lyg kokios nelaimės... Prieš dvidešimt aštuonerius metus, kai visai be reikalo išpildžiau savo priedermę, dėl to vos nepraradau viso gyvenimo ir dar daugiau – proto. Bet galų gale jaučiausi kažkam atsidavęs, be to, tikėjau darbu, šlove...

Šis išdiduolis, matyt, tikrai buvo sukrėstas, jei prisipažino, ko niekad nebuvo sakęs nė vienam savo draugui, net ir Žorž Sand, – kad jo santuoka su žaliaake kunigaikštiene buvo tragiškas fiasko.

„Tėbų kelias"

Po „Fransijonos" Diuma neįteikė vaidinti jokios naujos pjesės. Aštuoneri metai tylos – ilgas laiko tarpas garsiam dramaturgui, dar pačiame proto pajėgume ir atkakliai šturmuojamam geriausiųjų teatrų. Tačiau tas milžinas visada gana lengvai netekdavo ryžto. Kaip seneliui generolui Italijoje ir Egipte užeidavo staigaus prislėgtumo krizės, taip jam – ūmus nuovargis. „Nuo septynerių metų amžiaus, – pasakojosi Diuma sūnus jaunajam Poliui Buržė, – aš grumiuosi su gyvenimu. Mano paimtas toks tonas anaiptol ne iš melancholijos, o iš nuoilsio. Būna momentų, kai man jau gana to visko, tikrai gana, – rodos, tik gulčiausi veidu į sieną, kad nieko daugiau negirdėčiau, ypač kalbų apie save."

Jo intymusis gyvenimas gerokai temdė jam nuotaiką; be to, jis imdavo abejoti ir dėl savo kūrybos. Kai kurie jaunesnieji kolegos persekiojo jį – piktai šaipėsi, iš dalies iš pavydo.

Prancūzų teatre, kuris tik ką priėmė „Paryžietę", Anri Bekas, „kresnas, kieto žvilgsnio iš po tirštų šiaudinių antakių, su ūsais kaip šepečiai, piktai išsišiepęs, deklamavo kuluaruose epigramas, kapodamas jas skardžiais: „E? Ką?"

Kaip buvo du Korneliai, yra ir du Diuma.*
Jie anaiptol ne Pjerai, jie abu – Toma.

Diuma atsakė:

Si ce coup de bec de Becque t'éveille,
O Thomas Corneille! En l'obscur tombeau,
Pardonne a l'auteur qui bâille aux Corneille
Et songe au publique qui bâille aux „Corbeaux".[1]

[1] Čia kalambūras: *bec* (bek) – *pranc.* snapas, *Becque* (bek) – rašytojas Anri Bekas; Kornelio pavardė (*Corneille*) – reiškia varna, o „Varnai" (*„Corbeaux"*) – Anri Beko 4 veiksmų pjesė. Pažodinis kalambūro vertimas: Jei šis Beko bakstelėjimas snapu tave prikels, / Toma Korneli, iš karsto tamsumos, / Atleiski autoriui, kad žiovauja, žiūrėdamas Kornelį, / Ir publiką atjausk, kad žiovulį jai kelia „Varnai".

Tačiau, jei Bekui būdavo kartus malonumas šitaip maitotis, Diuma, viskuo nusivylęs, laikė tat niekingu ir tuščiu darbu. Jis pernelyg gerai žinojo, kad Beko ir Ibseno žvaigždės kyla. Jis žinojo, kad jaunieji kritikai su panieka atsiliepia apie „gerai suręstą pjesę“ – per daug gerai suręstą. Jo senesniųjų pjesių – „Vestuvių svečio“, kur Bartė vaidino vietoj Deklė ir talentingai spjaudė garsųjį „Fe!“, „Moterų draugo“, kur ta aktorė interpretavo Džeiną de Simroz, vykusiai jungdama švelnumą su įžūlybe, – pasisekimas negrąžino jam pasitikėjimo savim. Sena atnaujinta pjesė – tai ne naujai sukurta. Jis parašė vieną veiksmą „Naujųjų luomų“, apie kuriuos sakė: „Tai bus mano „Figaro“, ir „Tėbų kelio“ keturis veiksmus, kurių turėjo būti penki; bet neįstengė užbaigti nei viena, nei kita.

Diuma sūnus Poliui Buržė:

> *Vėl ėmiausi „Tėbų kelio“, bet nesugalvoju pabaigos ir labai bijau, kad niekad jos nesugalvosiu. Nebėra nei entuziazmo, nei susižavėjimo. Gerai žinau, ką noriu pasakyti, bet be paliovos kartoju sau: „O kuriam galui sakyti?“ Mat aš per daug gerai pažįstu žmogaus prigimtį...*

Iš tiesų jis primetė žmonijai savo paties nepasitenkinimą ir pasaulį laikė blogu todėl, kad daug prisikentėjo, nors, kaip žmogus ir kaip autorius, nemaža pasiekė. Diuma būtų galėjęs prisitaikyti vieno savo personažo repliką:

– Jūs tikrai labai tvirtos dvasios žmogus.

– Taip, bet aš nesu laimingas.

Kažin ar jis buvo toks jau tvirtas? Leopoldui Lakurui, kuris 1894 metais jį pasiteiravo apie „Tėbų kelią“, taip nekantriai laukiamą *Comédie-Française*, jis atsakė:

> *Ar aš jį kada nors baigsiu? Vis labiau ir labiau abejoju. Į jį reikėtų sudėti labai daug ko – net pernelyg daug! Teatro autoriui, siekiančiam ne vien išblaškyti žiūrovą, bet ir priversti jį galvoti, nes pats galvoja, gyvenimo patirtis su gausybe medžiagos apmąstymams pamažu tampa per daug reiklia patarėja: juk jis, kaip darbininkas, jau nebeturi to nesvyruojančio pasitikė-*

jimo savim, kuris prieš dvidešimt metų gal jam ir būtų leidęs išpildyti tuos nemažus reikalavimus. O be to, be to, aš niekad nebuvau išdidus, patikinu tamstą, nors tą legendą pasigavo taip daug žmonių, kad ją nelabai sugriausi. Bet vis dėlto, nors ir nebūdamas per daug naivus, *aš galėjau kurtis iliuzijų dėl tikrosios savo kūrinių vertės, tikėtis, kad mirdamas ne visus juos nusinešiu į karstą, galėjau tuo viltis, turėdamas galvoj — dievaži taip! — savo pasisekimus, o svarbiausia — tam tikrą pagarbą, kurią man reiškė šviesūs ir galingi protai, pavyzdžiui, Tenas. Bet matau, kaip publikos skonis keičiasi, kaip viena dalis jaunimo krypsta prie Beko ir jo mokinių, o kita ploja Ibsenui. Esu liudininkas, kaip manosios meno formos smunka. Mano dramaturgija, visa mano dramaturgija pradings...*

Jo tėvas irgi kalbėjo panašius dalykus paskutiniaisiais gyvenimo mėnesiais, bet Diuma tėvui apraminti šalia buvo sūnus, kuriuo jis žavėjosi. Leopoldą Lakurą sujaudino blyški, rimta šypsena, lydėjusi tuos išpažinimus. Jis pasakė senajam maestro, kad visada bus vaidinama „Dama su kamelijomis", „Demimondas". Juk Sara Bernar itin sėkmingai iš naujo pastatė „Klaudijaus žmoną". O vienas kritikas parašė: „Diuma buvo Ibsenas dar iki Ibseno". Diuma vėl silpnai šyptelėjo.

Jūs kalbate nuoširdžiai, — tarė jis, — *ir aš jums dėkingas. Bet jau ilgai gyvenu, ir ne kartą teko matyti, kaip žmogui staiga grįžta laimė, bet paskui vėl ir jau galutinai jį palieka. Turbūt tik Sarai — ji daug pranašesnė už Deklė — turiu būti dėkingas už tą revanšą, bet neišmintinga jį laikyti lemiamu. Didžių artistų laimėjimai, staiga prikeliantys jau žuvusią pjesę, maloniai glosto autorių. Bet jie neturėtų jo suklaidinti. Svarbu, ar juos patvirtins ateitis, tolima ateitis... Kas liko iš Voltero dramaturgijos? Ji dabar jau net nebeskaitoma. O juk kuriuo draminiu poetu labiau gėrėtasi, kuriam labiau smilkyta smilkalai, jei ne „Zairos" ir „Meropės" autoriui? Tačiau ar reiškia, kad dramaturgas tebėra gyvas, jei dar turi skaitytojų, jei tame nekropolyje, — o literatūros istorija dažniausiai ne kas kita kaip nekropolis, — kur nors dar stypso, taip sakant, jo prozinis biustas? Kad toks rašytojas mene išliktų ne tik knygose, jis turi toliau gyventi scenoje mažiausia dviem trim tikrais šedevrais. O XIX šimtmečio prancūzų dramaturgijoje aš tematau vos tris keturis tokius šedevrus: tai ne Viktoro Hugo „operos" — jų žodinė didybė neišsaugos jų amžinai, — o kai kurios Miusė*

komedijos. Nieko nesakau apie savo tėvą: talentas jam buvo tokia pat savybė kaip drambliui – straublys...

Grįžęs namo, Leopoldas Lakuras pasižymėjo, kad, nors šnekos buvo nelinksmos, aukštai pakelta Diuma sūnaus galva vis dar atrodė jėginga. „Šaltas šviesiai mėlynų akių spindesys nenublanko. Jo truputį siūbuojama, „epochą ženklinančioji“, eisena, primenanti elegantiškumo idealą, buvusį madingą prie Napoleono III, – todėl jis kariškai staigiai gręžioja pečius. To „kavalieriaus“ eigastis vis dėlto jau nebe tokia liauna, kalbos tempas šiek tiek lėtesnis.“ Melancholijos skraistė apgaubė į pavakarę gyvenimą, kuris, rodės, taip tviskėjo.

Kitam žurnalistui, Filipui Žiliui, susidarė irgi toks įspūdis. Jis paklausė Diuma:

– Ar pamatysime „Tėbų kelią“?

– Nagi pagalvokite pats! – atsakė Diuma. – Mano amžiuje leistis į

karo žygį, kai gali susilaukti tik pylos... Ne! Verčiau jau paliksiu „Tėbų kelią“ stalčiuose. Manau, jog tai viena mano geriausiųjų pjesių, bet manau taip pat, kad niekad jos neatiduosiu į teatrą.

Paskui jis ėmė kalbėti apie savo nuogąstavimus:

Matydamas, koks gyvenimas niekingas, kokios bergždžios mūsų pastangos, kaip beviltiškai šaukiamės vadinamosios apvaizdos, kuri betgi nieko mums nepramato, aš galvoju – imsiu ir įstosiu į vienuolyną... Ten žmogus bent jau esi toli nuo gyvenimo... O, būkite ramus, niekad nesiryšiu tai padaryti... Visi sakytų, kad mečiausi į religiją, paveiktas kunigų ir moterų... Be to, mirčiau ten iš nuobodulio.

Emilis Beržera, Teofilio Gotjė žentas, pastebėjo, kad vis dėlto krikščionybės idėjos persekioja Diuma.

– Brangusis bičiuli, jūs darote dvi klaidas: rūkote ir esate panteistas... O šviesa sklinda tik nuo Golgotos.

– Taip, – tarė Beržera, – Magdalena... tai „Dama su kamelijomis“ dykumoj.

– Duokit ramybę „Damai su kamelijomis“; tai jaunuolio kūrinys... Tikroji Moteris yra Evangelijoje.

Įėjo liokajus ir pasakė, kad X prašo luidoro.

– Ak vargšas! – tarė Diuma. – Duokite penkis, nereikės jam dar keturiskart vaikščioti.

Čia jis atrodė kaip iš numirusiųjų prisikėlęs Diuma tėvas, skirtumas buvo tik tas, kad sūnus penkis luidorus turėjo.

Žiuliui Klareti, *Comédie-Française* generaliniam administratoriui, jis perskaitė keturis jau parašytus „Tėbų kelio“ veiksmus ir papasakojo penktąjį. Siužetas? Kelyje į Tėbus Edipas susitiko Sfinksą... Mokslininkas gydytojas Didjė, baigdamas savo gyvenimo kelią, susitinka paslaptingą, jaudinančią gražuolę Milianą Diubrej, seserį tų visų moteriškosios lyties pabaisų, kuriomis nuženklinta Diuma sūnaus dramaturgija. Garsusis gydytojas Didjė įasmenina autorių. Rašytojas, nenorėdamas vaizduoti rašytojų, pakeičia juos dailininkais ar mokslininkais, bet kaukės – permatomos.

Didjė, materialistas bedievis, turi tikinčias žmoną bei dukterį[1] ir netikintį mokinį Matiją. Didjė duktė Ženevjeva įsimyli Matiją, bet šis, užkietėjęs viengungis, su ja šiurkštus ir šaiposi iš jos religingumo.

– Tavo siela, – aiškina jis jai, – yra tik smegenų medžiagos funkcijų visuma... Jei aš tau smogčiau štai į smilkinį, ką darytų tavo siela?

– Ji tau dovanotų, – atsako Ženevjeva.

Pirmame veiksme *į Didjė namus – šeimininko tuo tarpu nėra – pas Matiją apsilanko jaunas provincialas Dominikas de Žiuniakas, išgyvenantis smarkią vidinę krizę. Jo tėvas, vadovaudamasis materialiniais sumetimais, nesutinka, kad jis vestų. Beprotiškai įsimylėjęs jaunikaitis nepaisytų draudimo, bet sužadėtinė jam praneša, kad netekėsianti prieš jo tėvo valią. Po to ji su motina kažkur pradingsta, nenurodžiusi adreso. Dominikas ieško bėglių Paryžiuje – įtaria, kad jos slapstosi kur nors čia. Jis pri-*

[1] Žanina Diuma, užauginta laisvamanybės dvasia, karštai priėmė katalikų tikėjimą. Jos jungtuves su kilmingu karininku Ernestu d'Otrivu palaimino Marli parapijos bažnyčioje monsinjoras d'Julstas. Šia proga jis prabilo keletu žodžių į susirinkusiuosius, bet visi ėmė pašėlusiai kikenti, kai per apsirikimą prelatas tarė: *„Ir kai ateis neišvengiamoji persiskyrimo valanda...“* Koletė Diuma tuo metu jau rūpinosi ištuoka; jos susikivirčiję tėvai nebegyveno po vienu stogu; motina kadaise paliko Naryškiną; įseserė Olga nesutarė su savo pasileidėliu vyru, etc. (*Aut. past.*)

sipažįsta, kad jam galvoje tik viena mintis: laimėti mylimą būtybę arba ją užmušti. Matijas duoda karštagalviui keletą gerų patarimų ir neįtikinęs išprašo jį lauk. Grįžta namo daktaras Didjė, ir beveik tuoj gatvėje pasigirsta šūviai. Matijas puola prie lango ir atpažįsta šaudžiusįjį – tai Dominikas. Šis nubėga.

Įvedama auka – žavi mergina; Didjė ją apžiūri. Žaizda nepavojinga. Daktaras siūlosi priglausti ligonę savo namuose, iki pagis. Atvyksta policijos komisaras. Paaiškėja, kad jauna sužeistoji – Miliana Diubrej; jai dvidešimt metų. Motina vengia pasakyti tiesą; šaudžiusiojo nepažįstanti. Ji pateikia visiškai klaidingą jaunojo nusikaltėlio aprašymą.

Po trijų savaičių, antrame veiksme, jau pasveikusią Milianą kartu su motina randame daktaro Didjė užmiestinėje viloje. Niekas nemano iš čia kur nors važiuoti. Didjė duoda merginai perrašinėti savo darbus, Matijas mielai su ja pasiginčija filosofinėmis temomis. Ženevjeva prisipažįsta motinai, kad pavydžiuliaujanti atvykėlei. Ponia Didjė prašo vyrą nebelaikyti pas juos tų dviejų moterų. Jis kreipiasi patarimo į Matiją, kuris jam sako: „Jūs, pats to nežinodamas, įsimylėjęs Milianą“. Daktaras ne tik neišprašo merginos iš savo namų, o priešingai, jai taria: „Aš jaučiu poreikį, kad gyventumėte prie manęs“. Ramybės drumstėja sutinka dar nevažiuoti.

Tuo tarpu Didjė priima skandinavų studentų delegaciją, atvykusią pareikšti jam pagarbą. Delegacijos vadovas Stefenas padaro labai gerą įspūdį garsiajam mokslininkui; šis nejučiom ima galvoti, kad toks simpatiškas vaikinas būtų puikus vyras jo dukteriai Ženevjevai.

Praeina dvi dienos. Trečiame veiksme pasirodo vėl Dominikas de Žiuniakas. Jo tėvas mirė; dabar jau niekas nekliudo jam vesti. Matijas skuba apie tai pranešti Milianai; ši, nemaloniai nustebusi, griežtai atsisako tekėti už žmogaus, ketinusio ją nužudyti. Dominikas mojuoja šį kartą nebe revolveriu, o savo sužadėtinės laiškais, kurie, matyt, labai švelnūs ir liudija apie kai kurį artumą... Tada Miliana drąsiai užsipuola Matiją:

– Jūs mane laikote sfinksu – stengiatės įminti mano mįslę. Aš jos neturiu. Jūs įsitikinęs, kad aš galvoju tik apie kažkokias klastas ir nusikaltimus. Jūs klystate.

Asistentas ją vis dėlto klausia, ką ji darytų, jeigu jai kas pasiūlytų penkiasdešimt tūkstančių frankų už tai, kad iš čia išvažiuotų.

– Pareikalaučiau milijono...

Ketvirtas veiksmas: Ženevjeva atveria tėvui sielą, pasisako, kad jos viduje – sąmyšis. Į jos širdį įsibrovė abejonės. Ji klausia mokslininką:

– Kas yra anapus šio gyvenimo?

– Nežinomybė.

– Nejaugi mokslu negalima paremti jokių vilčių, kurių duoda religija?

– Jokių.

– Tiesiog nusiminimas apima.

– Kai kada.

Tačiau Didjė šiaip taip paguodžia dukterį, ir ji išeina ramesnė. Paskui jis užsuka pas Milianą, kuri atrodo vis tokia pat mįslinga. Bet ji neslepia, kad juo be galo susižavėjusi, net pareiškia jam, jog sutinkanti daryti viską, ką tik jis norės: viską. *Jis atsako:*

– Aš jus myliu. Štai jau trys savaitės, kaip jūsų dėka vėl jaučiuosi dvidešimties metų, o juk kadaise ir nepastebėjau, kad man dvidešimt... Jūs jauna, aš jau ne... Jūs laisva, aš – vedęs. Jums negalima manęs mylėti. Taigi išvažiuokite ir susiraskite dievų palaimintąjį jauną žmogų, kuris taps jūsų vyru ir kurį aš mylėsiu kaip sūnų...

Čia baigiasi rankraštis. 1895 metų balandžio 2 dieną, sulaukusi šešiasdešimt aštuonerių metų amžiaus, pas savo dukterį Koletę Neji aveniu mirė ponia Diuma, o po keleto dienų ėmė merdėti ir ponia Renjė nedidelėje Eskaljė pastatydintoj viloj Romos gatvėje, kur gyveno kartu su dukterim Anriete. Diuma palaidojo „Kunigaikštienę“ Neji prie Senos kapinėse greta Katrinos Labė, o birželio 26 dieną, panašlavęs mažiau kaip tris mėnesius, susituokė Marli le Rua miestelyje su Anriete. Jis mylėjo ją su nevilties kupina aistra. Aštuonerius metus kasdien jai rašė. Tačiau iš Diuma pasipasakojimų kaimynui Viktorjenui Sardu žinome, kad, priimdamas šį svarbų nutarimą, baisiai nerimastavo. Argi ne beprotybė, kad žmogus, kurį seniai jau persekioja apokalipsinis nuodėmingosios Poros regėjimas, sulaukęs jau septyniasdešimt metų, tuokiasi su jauna moterim – ir dar tokia nepaprastai gražia? Jis žinojo, kad taip, bet tesėjo duotąjį žodį. Jo nusistatymai garbės reikalais buvo kilnūs ir griežti.

1895 metų liepos 27 dieną jis parašė testamentą:

Šiandien pradedu septyniasdešimt antruosius savo gyvenimo metus. Laikas surašyti testamentą, tuo labiau kad, sprendžiant iš kai kurių požymių, atrodo daugiau nei tikėtina, jog nesulauksiu šių metų pabaigos... Ir vis dėlto

prieš mėnesį vedžiau daug jaunesnę už save moterį, betgi labai norėjau šituo įrodyti, kad jaučiu jai pagarbą ir prisirišimą, kurių ji visais atžvilgiais verta. Esu tikras, kad ji garbingai vadinsis mano pavarde visą laiką, kai manęs nebebus. Be to, ji energinga, drąsi ir sugebės išpildyti mano valią, kurią pareiškiu šiame testamente.

Aš kategoriškai noriu, kad mane palaidotų be jokių religinių apeigų; pageidauju, kad prie mano kapo nebūtų sakomos jokios kalbos, ir miesto valdžios organus atleidžiu nuo to, jog jie reikštų man karinę pagarbą. Taigi dėl mano mirties trukdysis tik tie, kurie patys norės trukdytis.

Pageidauju, kad būčiau palaidotas Per Lašezo kapinėse[1]*, dviejų skyrių rūsyje, kur šalia manęs tegul ras atilsį – kuo vėliau, tuo geriau, – ponia Diuma. Tegul mane pašarvoja drobiniais marškiniais su raudonu apsiuvu ir mano įprastu vienaspalviu darbo kostiumu, o kojos telieka basos...*

Visus savo popierius, laiškus, rankraščius palieku poniai Anrietei Diuma, kuri juos sutvarkys ir žino, ką su jais daryti...

Jis nebijojo mirties, bet kankinosi, galvodamas apie Anrietės ateitį, apie galimus konfliktus tarp jo dukterų ir žmonos, apie neužbaigtą kūrinį. Rugpjūtį jis rašė iš Piuji Žiuliui Klareti:

Jūsų laišką gavau, perdirbinėdamas paskutinę ketvirto veiksmo sceną – svarbiausią ir visai pjesei, ir Munė-Siuli. Jei teks žlugti, žlugsime būtent dėl šios scenos, jeigu ji pavyks, susilauksime didelio pasisekimo, nors atomazga bus ir kebli...

Kitame laiške jis rašė apie „Tėbų kelią“: „Gausite jį per metus laiko, jei tik aš nenumirsiu“. Žoržas Klareti, Žiulio sūnus, viename straipsnyje nupasakojo penktąjį veiksmą, kurį Diuma, „visiškai

[1] Ne Per Lašezo, o Monmartro kapinėse ilsisi Aleksandras Diuma sūnus ir jo antroji žmona (mirusi 1934 m.) po skulptoriaus Sen Marso pastatyto monumento akmeniniais skliautais. Keistas atsitiktinumas – Mari Diuplesi kapas tėra už keleto žingsnių nuo šio impozantiškojo mauzoliejaus. (*Aut. past.*)

užbaigtą“, perskaitė, jam girdint, Prancūzų teatro generaliniam administratoriui:

Miliana staiga įsimyli Stefeną, gražų, elegantišką švedą, vadovaujantį užsienio studentų delegacijai. Tą pačią dieną, kai buvo numačiusi pabėgti su Didjė, ji išvyksta iš Paryžiaus su jaunuoju skandinavu. Paryžietė nuseka paskui Ibseno tėvynainį. Meilė linksta prie jaunystės – tokia dramos moralė. Krizė praėjo. Sfinksas pasišalino. Didjė, žiūrėdamas į savo dukterį Ženevjevą, palinguoja galvą ir tylom sako:

– Gal ir yra siela?

O Matijas, kuris tarp dviejų bandymų – kaip Frydrichas II tarp dvejų kautynių, – užsilindęs į kampą, groja fleita, išgirdęs tuos žodžius, keletą kartų ironiškai spygteli savo birbyne.

Gali būti, kad Diuma, anuo metu sunegalavęs ir todėl labai prislėgtas, galvojo ir apie tokią atomazgą. Bet spalio 1 dieną jis visai atgulė, ir jam pasidarė aišku, kad savo paskutiniosios pjesės neužbaigs.

„Galvokite, kad aš jau miręs, – pasakė jis Žiuliui Klareti, – ir nieko iš manęs nebesitikėkite.“

Savo dukteriai Koletei jis prisipažino: „Nesuprantu, kas čia man darosi: kiaurą dieną svirpia ausyse“. Kraujas vibravo jo sukalkėjusiomis arterijomis. Netrukus jį ėmė kankinti galvos skausmai, užeidavo keisti alpuliai, išgąsdindavę žmoną. Konsultantai vis nenustatydavo diagnozės. Vieni spėjo, kad bus kraujo išsiliejimas į smegenis, kiti bijojo, ar neauga jose navikas. Lapkričio pabaigoje įžymiausi gydytojai, susirinkę į Marli prie jo patalo, nusprendė, kad pasveikti jam nėra vilties. Jis dabar dienų dienas miglotai svajodavo, kaip kadaise jo tėvas jūros pakrantėje ties Piuji.

Prieš keletą mėnesių, rašydamas pratarmę gražiam „Trijų muškietininkų“ leidiniui, jis švelniais žodžiais kreipėsi į tėvą, kuris buvo jo pasididžiavimas ir neviltis:

Ar mena dar kas nors tame pasauly, kur tu esi, mūsų pasaulio reikalus? O gal amžinasis gyvenimas tėra vien tik mūsų vaizduotėje, – jį pagimdė tik nebūties baimė? Niekad neteko mudviem apie tai pasiginčyti, kai gyvenom šalia vienas kito; manau, beje, kad metafizinės spekuliacijos tavęs niekad ir nejaudino...

Paskui jis prisiminė tuos mėnesius, kai prieš penkiasdešimt metų, išvažiavus Idai, jiedu praleido kartu, jausdamiesi kaip broliai:

Ak! Gerieji laikai! Mudu buvome to pat amžiaus: tu – keturiasdešimt dvejų metų, aš – dvidešimties. Kaip jaukiai šnekučiuodavomės, su kokiu malonumu viens kitam atverdavome širdį! Rodos, tai buvo dar tik vakar... O tu jau beveik ketvirtis amžiaus guli po didžiaisiais Viler Kotrė kapinių medžiais, tarp motinos, į kurią nusižiūrėdavai, vaizduodamas doringąsias moteris, ir tėvo, kuris buvo įrodymas, kad tikrai gyveno tavo sukurtieji didvyriai. O aš, kuris tau ir sau pačiam visada atrodydavau, palyginus su tavim, vaikas, šiandien esu visiškai nužilęs, koks tu niekad ir nebuvai... Sparčiai sukasi žemė. Iki greito pasimatymo.

Priešmirtinė nostalgija. Sūnus netrukus iškeliaus paskui tėvą. Lapkričio 28 dieną atrodė, kad jam truputį gerėliau. Rudens saulė skaidrino

gražius sodo medžius. Jis atgavo sąmonę ir nusišypsojo dukterims:

– Nagi eikit pietauti, – tarė jis, – duokite man ramybę.

Gydytojui tik ką pasišalinus iš miegamojo, Koletė vėl jį pašaukė:

– Ateikite greit! Tėveliui konvulsijos...

Jo kūnas sutrūkčiojo paskutinį kartą. Jis mirė.

* * *

Kitą dieną laikraščiai buvo pilni jo. Veliono brolis pagal tėvą, Anri Baueris, parašė gražų straipsnį:

Jame glūdėjo didi stiprybė – valia... Nors būdamas kitoks, jis prilygo didžiausiajam savo giminės genijui... Iki „Damos su kamelijomis“ laisvo elgesio merginos buvo prakeiktos ir pasmerktos... Joks kūrinys nepadarė tokios didelės įtakos, priminęs, kad jos turi išpirkti savo nuodėmes ir kad jų reikia gailėtis... Net ir po šimto metų vargšai jaunuoliai su virpančia iš meilės širdimi raudos dėl Margeritos Gotjė likimo...

Kadangi savo gyvenimo pradžioje jis buvo auka, kadangi jo motina nemaža prisikentėjo, – jis stojo ginti nekaltųjų ir čia dažnai parodydavo daug talento. Vėliau jis pasišovė būti tramdytoju, nes matė, kad aplink jį – stambūs plėšrūnai. Jis turėjo tramdyti liūtes arba duotis jų sudraskomas. Puikybė kaip permatomų dažų sluoksnis dengė jo širdį, kurią buvo nepaprastai lengva sužeisti. Paskutinioji meilė – aistri ir skausminga – giliai sukrėtė visą jo būtybę. Ir šit 1895 metų lapkričio pabaigoje kova baigėsi. Sodas Marli gyvenvietėje dvelkė vėlyvo rudens drungnumu. Vieni po kitų ėjo pažįstami, plunksnos draugai, žurnalistai, politiniai veikėjai, elegantiškos damos, taip pat ir daugybė paprastų žmonių. Traukiniai, atvykstantys iš Paryžiaus, į nedidelės stotelės peroną išpildavo sroves garbintojų, kurių eisena patraukdavo į „Šanflurą".

Čia lankytojai buvo įleidžiami į kambarį, kur bronza inkrustuotoje imperinio stiliaus lovoje, tartum plaukiančioje ant dviejų gulbių, išpjaustinėtų iš citrinmedžio, ilsėjosi Aleksandras Diuma, pašarvotas, kaip liepė, savo darbiniu kostiumu. Jo kojos buvo basos. Kaip ir generolas Diuma, jis didžiavosi jų dailia lenktimi. Ant sienos kabojo didžiulis jo tėvo portretas ir nedidelis piešinys, vaizduojąs Katriną Labė mirties patale. Ištisą šimtmetį trejetas Diuma vaidino Prancūzijos scenoje gražiausiąją – savo gyvenimo – dramą. Paskutinis iš jų trijų liko vienas „priešais nuleistą uždangą nakties tylumoje". Jaunoji našlė ir dukterys, jau apsirengusios gedulo drabužiais, galvojo apie mirusįjį ir jų laukiančią nelengvą ateitį. Epinė melodrama baigėsi miesčioniškąja komedija, o gal ir tragedija.

8 psl. DUMIKAS, RENĖ (1860–1937) – prancūzų literatūros kritikas. *La Revue des Deux Mondes* leidėjas. Tradicinės krypties atstovas, kartais piktai puldavo literatūrines naujoves. – BRIUNETJERAS, FERDINANDAS (1849–1906) – prancūzų rašytojas, kritikas, *La Revue des Deux Mondes* leidėjas. Pasisakė prieš natūralizmą; evoliucinės teorijos ir socialinės krikščionybės šalininkas. – KLUARAS, ANRI – prancūzų literatūros kritikas. Knygoje apie Diuma tėvą (1955) pateikia gausios biografinės medžiagos ir smulkią kūrybos analizę. – *...perėjo į karaliaus dvaro komediją.* Prancūzų dramaturgas MOLJERAS (1622–1673) penkiolika metų vadovavo keliaujančių komedininkų trupei. Nuo 1659 m. jis apsigyveno Paryžiuje ir buvo Liudviko XIV proteguojamas. Daugybę savo garsiųjų komedijų jis parašė karaliaus užsakymu ir pastatė Versalio rūmų teatre. Plačiajai publikai su savo trupe vaidino vienoje Palė Rojalio salėje.

12 psl. SAN DOMINGAS – senasis Haičio salos pavadinimas. Rytinė dalis – dabar Haičio Respublika – nuo XVII a. pabaigos iki 1793 m. buvo Prancūzijos kolonija.

13 psl. GEREN DE TANSEN, KLODINA (1682–1749) – prancūzų literatė. Buvusi vienuolė, palaidai gyveno; paliko ant bažnyčios laiptų pavainikį kūdikį – būsimąjį garsų matematiką ir filosofą d'Alamberą. Išleisti jos anoniminiai romanai, be to, laiškai broliui kardinolui de Tansenui ir kunigaikščiui A. de Rišeljė. – RIŠELJĖ, ARMANAS, kunigaikštis (1696–1788) – Prancūzijos maršalas. Jo „Memuarų" 9 tomus parašė Sulavi.

15 psl. SEN-ŽORŽAS, ŽOZEFAS DE BULONIS, riteris (1745–1799) – mulatas, prancūzų bajoro ir negrės vergės sūnus, karininkas ir muzikas. 1792 m. sutelkė „Laisvąjį Amerikos ir Pietų legioną".

17–18 psl. *II Respublikos metų* (1794) *termidoro mėnesį...* Respublikos kalendorius buvo Konvento įvestas 1793 m. lapkričio 24 d. Respublikos įkūrimo diena – 1792 m. rugsėjo 22 d. – buvo paskelbta pirmąja naujosios eros diena. 1806 m. sausio 1 d. buvo vėl įvestas dabartinis Grigaliaus kalendorius. – TALJENAS, ŽANAS (1767–1820) – Konvento narys, aktyviai dalyvavo terore, vadovavo Robespjero nuvertimui. – *IV metų vandemjero 14 dieną...* 1795 metų spalį (vandemjero 10–14 d.) Paryžiuje įvyko rojalistų maištas. Prieš maištininkus Konventas pasiuntė Barasą ir Bonapartą. Šis, vadovavęs artilerijai, maištą numalšino karteče.

19 psl. FON VURMZERIS, SIGIZMUNDAS, grafas (1724–1797) – austrų generolas. 1797 m. jis kapituliavo prieš Bonapartą prie Mantujos.

20–21 psl. BAJARAS, PJERAS DIU TERAI, senjoras (1476–1524) – prancūzų tautinis didvyris, pramintas „riteriu be baimės ir priekaišto“. – OŠAS, LAZARAS (1768–1797) – prancūzų generolas, buvęs karaliaus arklininkas. Viena iš didžiausių ir nepriekaištingiausių Prancūzijos revoliucijos asmenybių. – MARSO, FRANSUA SEVERENAS (1769–1796) – prancūzų generolas, advokato sūnus. Numalšino Vandėjos sukilimą, buvo žmoniškas šuanams. – HORACIJUS KOKLITAS („Vienaakis“) – romėnas, vienas apgynęs tiltą per Tiberį nuo etruskų kariuomenės. Mūšyje neteko akies.

24–25 psl. PARTENOPĖS RESPUBLIKĄ įkūrė 1799 m. sausį Paryžiaus Direktorija vietoje Neapolio karalystės. (Partenopė – senovinis Neapolio pavadinimas.) Prancūzams evakavus savo armiją iš Neapolio, 1799 m. birželio 20 d. Partenopės respublika nustojo gyvavusi. – *Abukiro katastrofa.* Reide prie Abukiro kaimo, Žemutiniajame Egipte, per jūrų kautynes 1798 m. rugpjūčio 1 d. anglų eskadra, vadovaujama admirolo Nelsono, netikėtai užklupusi, visiškai sumušė prancūzų eskadrą, vadovaujamą admirolo Briueso.

25 psl. *Bonapartas išvaikė Tarybas.* Padaręs VIII metų briumerio 18–19 d. (1799 m.) perversmą, jis išvaikė Penkių šimtų ir Seniūnų tarybas.

29 psl. KORVIZARAS, ŽANAS (1755–1821) – įžymus prancūzų medikas, profesorius, Napoleono I asmeninis gydytojas.

34 psl. DE ŽANLIS, STEFANI FELISITĖ, grafienė (1746–1830) – prancūzų rašytoja, Orleano kunigaikščio vaikų guvernantė, išleido daug knygų auklėjimo klausimais, įdomius atsiminimus. – LALMANAS, FRANSUA ANTUANAS (1774–1839) – kavalerijos generolas, ir LALMANAS, ANRI DOMINIKAS (1777–1823) – artilerijos generolas. Po Šimto dienų abu už akių buvo nuteisti mirti. Jaunesnysis pabėgo į Jungtines Valstijas, ten ir mirė; vyresnysis grįžo į Prancūziją, nuvertus Karolį X.

37 psl. „RITERIO DE FOBLA NUOTYKIAI“ – galantinis Luvė de Kuvrė XVIII a. romanas.

40 psl. FOSKOLAS, UGAS (1778–1827) – italų rašytojas. Jo trumpas romanas „Paskutinieji Jakopo Orčio laiškai“ patriotiniais ir meilės motyvais susilaukė didžiulio atgarsio, ypač tarp jaunimo. – „LENORA“ – vokiečių poeto Gotfrydo Biurgerio (1747–1797) baladė. Sužadėtinė maištauja prieš likimą, žuvus mylimajam. Šis pasirodo vidurnaktį, šuoliuoja su ja per naktį, iki juodu praryja atsivėręs kapas.

41 psl. DIUSI, ŽANAS FRANSUA (1733–1816) – prancūzų dramaturgas, perdirbinėjęs prancūzų scenai Šekspyrą pagal prastus Leturnero vertimus.

43 psl. ŠATOBRIANAS (1768–1848) savo romane „Renė“ vaizduoja jauną prancūzą svajotoją, kuris nusivylęs gyvenimu ir ieškodamas ramybės širdžiai išvyksta į Ameriką.

48 psl. Lamartino „POETINIAI APMĄSTYMAI“ (1820) ir „NAUJIEJI POETINIAI APMĄSTYMAI“ (1823) ženklino romantinės poezijos pradžią prancūzų literatūroje. Eilės parašytos daugiausia religiniais ir meilės motyvais. – V. Hugo eilėraščių rinkinys „ODĖS IR BALADĖS“ išėjo 1826 m., galutiniu pavidalu – 1828 m.

50 psl. COMÉDIE-FRANÇAISE, arba PRANCŪZŲ TEATRAS, įsteigtas Liudviko XIV įsaku 1680 m. klasikiniam (arba šiaip puikios kokybės) repertuarui vaidinti. COMÉDIE-FRANÇAISE teatro draugija susideda iš trisdešimt narių, vadinamųjų *sociétaires* – kadrinių aktorių, priimamų dvidešimčiai metų. Be kadrinių, yra dar ir papildomųjų aktorių, vadinamųjų *pensionnaires*, kurie angažuojami pamečiui. Teatro reikalus tvarko keturių narių administracinis komitetas, vadovaujamas generalinio administratoriaus. COMÉDIE-FRANÇAISE pastatas Rišeljė gatvėje, baigtas statyti 1790 m., yra Palė Rojalio dalis.

51 psl. SAVITARPINIO MOKYMO SISTEMA (vadinama dar lankasterine) imta taikyti pradinėse mokyklose anglų kvakerio Džozefo Lankasterio (1778–1838) ir Endriu Belo. Gabesni mokiniai, vadovaujant mokytojui, moko kitus.

52 psl. *Drama, ištremta į bulvarą...* „Bulvaru“ vadinami „Didieji bulvarai“ tarp Madlenos ir Respublikos aikščių; tai garsioji Paryžiaus pasivaikščiojimų vieta, kur buvo (ir yra) Ambigiu, *Gymnase*, Varjetė, Port Sen Marteno, Renesanso teatrai; turima galvoje ir liaudiškasis Tamplio bulvaras, ilgai vadintas „Nusikaltimų bulvaru“, nes čia knibždėjo melodraminių teatrų-balaganų.

58 psl. MARIVO, PJERAS DE ŠAMBLENAS (1688–1763) – prancūzų dramaturgas ir romanistas. Sukūrė daug komedijų. Jausmų analizė ir stilius jose perdėtai rafinuoti.

61–62 psl. „KROMVELIS“ – V. Hugo 5 veiksmų eiliuota drama (1827) nebuvo numatyta scenai ir vargiai įmanoma vaidinti. Joje apstu aliuzijų į Prancūzijos revoliuciją, Napoleoną. Autorius čia jau ne rojalistas, o liberalas. – ROKPLANAS, NESTORAS (1804–1870) – prancūzų rašytojas. Buvo keleto teatrų direktorius.

63 psl. SELIMENA – Moljero pjesės „Mizantropas“ veikėja, žiauri ir veidmaininga koketė. Tai buvo panelės Mars geriausias vaidmuo.

68 psl. *Arsenalo pastatas* nuo XVI a. iki Prancūzijos revoliucijos buvo didžiojo artilerijos mistro buveinė. Nuo 1797 m. čia – viešoji biblioteka su svarbiais specialiais fondais. – GĖ, SOFI (1776–1852) – prancūzų rašytoja; sukūrė romanų, komedijų, komiškų operų. – GĖ, DELFINA (1804–1855) – prancūzų poetė, dramaturgė, žurnalistė, Sofi Gė duktė; 1831 m. ištekėjo už laikraščių leidėjo ir žurnalisto Emilio de Žirardeno. Rašė jo laikraščiui *La Presse* puikias Paryžiaus gyvenimo apžvalgas „Vikonto de Lonė“ slapyvardžiu.

68 psl. Bulanžė, Luji (1806–1867) – prancūzų dailininkas, tapė istorinėmis ir religinėmis temomis. – Deverija, Ašilis (1800–1857) – žinomas prancūzų piešėjas ir litografas. Nupiešė daugiau kaip 400 portretų. Deverija, Eženas (1805–1875) – Ašilio brolis, dailininkas, tapęs istorinėmis ir biblinėmis temomis. Geras akvarelininkas.

70 psl. Rekamjė, Žiuljeta (1777–1849) – garsi gražuolė, buvo subūrusi vieną prašmatniausių Prancūzijos salonų.

73 psl. Odeonas buvo gaisro sunaikintas 1799 m. ir 1818 m. – Maskarilis – apsukrus ir linksmas tarnas Moljero pjesėse „Vėjavaikis", „Meilės vaidai", „Juokingosios pamaivos". – Žoržas Dandenas – pagrindinis Moljero komedijos „Žoržas Dandenas, arba Apmulkintas vyras" herojus: turtingas kaimietis, vedęs nusigyvenusio bajoro dukterį, kuri vyrą per akis apgaudinėja ir mulkina. „Dandenu" vadinamas negudrus žmogus, gvėra.

74 psl. „Ernani, arba Kastilijos garbė" – V. Hugo 5 veiksmų eiliuota drama. Pirmąkart ją vaidinant Prancūzų teatre 1830 m. vasario 21 d., parteryje įvyko tikros muštynės tarp klasicizmo ir romantizmo šalininkų. – Buzengo. Po 1830 m. revoliucijos Paryžiaus dailininkų ir literatų jaunimas buvo pasidalijęs į dvi stovyklas – „buzengo" (gal iš *bousin* – smuklė) ir „Jaunąją Prancūziją". Pirmieji aktyviai dalyvavo politiniame gyvenime ir net kovėsi barikadose. „Jaunoji Prancūzija" daugiausia domėjosi literatūra ir daile.

75 psl. Dilekta – Lora de Berni (1777–1836), pirmoji Balzako mylimoji.

78 psl. „Mariona Delorm" (1831) – V. Hugo 5 veiksmų eiliuota drama. Kurtizanę Marioną pamilsta neaiškios kilmės jaunikaitis Didjė. Jis kaunasi dvikovoje su buvusiu Marionos meilužiu, ištvirkėliu didžiūnu Saverni. Už tai abu po įvairių nutikimų nubaudžiami mirtimi. Mariona – romantikų kurtizanė, kurią nuoširdi meilė grąžina į doros kelią.

79 psl. *Po Liepos dienų*... 1830 m. liepos 27–29 d. („trys šlovingosios") paryžiečiai sukilo prieš Karolį X. Sukilimas prasidėjo, Polinjako ministerijai paskelbus keturis įsakus, liečiančius spaudos laisvę, parlamentinį režimą. 1830 m. revoliucija baigėsi tuo, kad Liudvikas Pilypas tapo prancūzų karaliumi ir įsigalėjo Liepos monarchija, išsilaikiusi iki 1848 m.

80 psl. Moniteur – spaudos organas, kur buvo spausdinamos vyriausybės žinios.

81 psl. Le National – politinis laikraštis, įsteigtas 1830 m. sausį. Opozicijos organas, įsigalėjus Liepos monarchijai.

82 psl. de Lafajetas, Mari Žozefas, markizas (1757–1839) – prancūzų generolas ir politinis veikėjas. Aktyviai dalyvavo Šiaurės Amerikos nepriklausomybės kare ir kaip konstitucinis rojalistas prancūzų 1789 m. ir 1830 m. revoliucijose.

87 psl. „ADRĖ VIEŠBUTIS“ – B. Antjė, Sent-Armano ir Polianto 3 veiksmų melodrama, pirmąkart suvaidinta 1823 m. Pagrindinis pjesės herojus Roberas Makeras – plėšikas, galvažudys ir ciniškas pašaipūnas. Roberas Makeras, vaidinamas Lemetro, taip patiko publikai, kad Antjė su Lemetru 1834 m. parašė „Adrė viešbučio“ tęsinį – komediją „Roberas Makeras“. Apie Roberą Makerą buvo sukurta daug parodijų, vodevilių ir romanų.

88 psl. SKRIBAS, EŽENAS (1791–1861) – prancūzų dramaturgas. Parašė (vienas ar su kitais) apie 350 pjesių, taip pat operų ir operečių libretų. Jo kūryba atitiko to meto žiūrovo skonį, jos literatūrinė vertė nedidelė.

90 psl. „TRISDEŠIMT METŲ, ARBA LOŠĖJO GYVENIMAS“, – V. Diukanžo ir Dino melodrama. Pirmąkart pastatyta Port Sen Marteno teatre 1827 m. Lemetras vaidino lošėjo Žoržo de Žermani, Dorval – jo žmonos Amali vaidmenį. Dėl savo nusikaltėlio vyro ji viską paaukoja ir vyksta paskui jį į katorgą.

92–93 psl. KONSERVATORIJA. Turima galvoje „Karaliaus muzikos ir deklamacijos konservatorija“, šiuo pavadinimu veikusi nuo 1822 m.; joje buvo ruošiami ir dramos aktoriai. Nuo 1946 m. veikia atskira „Nacionalinė dramos meno konservatorija“. LARA – to paties pavadinimo Bairono poemos (1814) herojus: niūrus, išdidus, aistringas. – GIAURAS – Bairono poemos „Giauras“ (1813) herojus, jaunas venecijietis, keršijantis už savo meilužę vergę Leilą, kuri už neištikimybę šeimininkui buvo odiniame maiše įmesta į jūrą.

94 psl. LA REVUE DES DEUX MONDES – žurnalas, įsteigtas 1828 m., iš pradžių tik literatūrinis, paskui ir mokslinis, filosofinis, politinis. Tapęs jo vadovu (1831), F. Biulozas pritraukė bendradarbiauti talentingus jaunus rašytojus bei kritikus (Sent-Bevą, Hugo, Balzaką, Vinji, A. Diuma), dėl to žurnalas buvo ypač populiarus. Jis eina ir dabar. – „MEILĖS TEISMAI“, sudaryti iš aukštuomenės damų, veikę XII–XV a.; jų kompetencija buvusi spręsti įvairius meilės, galantiškumo ir kurtuazijos klausimus.

96 psl. MILLE ET TRE – garsioji Leporelo arija iš Mocarto operos „Don Žuanas“; joje išskaičiuojamos „tūkstantis trys“ Don Žuano pergalės.

98 psl. „EŽERAS“ – vienas garsiausių A. de Lamartino eilėraščių, išspausdintas 1820 m. „Apmąstymuose“. Poetas čia aprašo jausmus, apėmusius jį prie Buržė ežero, kur dar tik pernai buvo su mylimąja, su kuria mirtis jį išskyrė. Kompozitorius Nydermejeris parašė toms eilėms muziką. Kas yra „Malda“ ir „Pavyduliavimas“ – neaišku; gal irgi kokių romansų tekstai ar natos.

108 psl. FONTANĖ, ANTUANAS (1803–1837) – prancūzų rašytojas ir poetas. Pagrobė ir išsigabeno į Londoną aktorės Mari Dorval dukterį Gabrielę. Grįžę į Paryžių, netrukus abu mirė džiova. Jo „Dienoraštis“, išleistas 1925 m., įdomus dokumentas.

110 psl. „Jaunoji Prancūzija“. Taip 1830 m. buvo pavadinta grupė jaunų rašytojų ir dailininkų, kurie „perlenkdavo“ romantinės mokyklos teorijas, stengėsi šokiruoti buržua jaunatviškai drąsiomis pažiūromis, ekscentriška apranga. Jie tiesiogiai dalyvavo „Ernani“ mūšyje. Į šį būrelį įėjo Žeraras de Nervalis, Selestenas Nantejis, Petrusas Borelis, Teofilis Gotjė (kuris vėliau jį pašiepė savo „Jaunojoje Prancūzijoje“).

110 psl. Borelis d'Otrivas, Petrusas (1809–1859) – prancūzų rašytojas ir poetas, karštas romantizmo šalininkas. (Slapyvardis „Likantropas“ – *graik.* vilktakas.)

111 psl. Melingas (iš tikrųjų Marenas Etjenas) (1807–1875) – prancūzų aktorius ir skulptorius.

113 psl. Nantejis, Selestenas (1813–1873) – prancūzų dailininkas ir litografas; iliustravo Hugo, Diuma tėvo, Gotjė, Borelio kūrinius. – Dekanas, Aleksandras (1803–1860) – prancūzų dailininkas orientalistas. – Bari, Antuanas (1796–1875) – prancūzų skulptorius animalistas. – Žoano, Toni (1803–1852) – prancūzų dailininkas ir graveris; vienas pirmųjų ėmė rengti iliustracijas knygos tekstui. Iliustravo Moljero pjeses, Gėtės „Faustą“, Servanteso „Don Kichotą“, Lesažo „Šlubą velnią“ – daugiau kaip 150 knygų. – Žoano, Alfredas (1800–1837) – prancūzų dailininkas, knygų iliustratorius.

113 psl. Baro, Odilonas (1791–1873) – prancūzų politinis veikėjas, konstitucinės monarchijos šalininkas. – Veronas, Luji (1798–1868) – (slapyvardis „Daktaras Veronas“) – gydytojas, bet vertėsi žurnalistika. Įsteigė žurnalą La Revue de Paris (1829). Buvo Operos direktorius. Parašė „Paryžiaus buržua atsiminimus“.

114 psl. Vestuvės Kanoje. Šventajame Rašte Kristus per vestuvių puotą Kanos mieste vandenį pavertė vynu. – Kamačo vestuvės – epizodas iš Servanteso „Don Kichoto“. Turtingas kaimietis Kamačas vestuvių proga iškėlė puotą, kurios šaunumas ir apstumas paskatino sukurti šią patarlę.

115 psl. Kvailystė – simbolinis personažas (paprastai vaizduojama jauna besijuokianti moteris su smailiaviršе kepuraite, barškyne rankoje, žvangučiais apkabinėta suknele). – Dizraelis, Bendžaminas, lordas Bikonsfildas (1804–1888) – anglų valstybinis veikėjas ir rašytojas.

122 psl. de Pikserekuras, Renė Žilberas (1773–1844) – prancūzų dramaturgas, pramintas „melodramos tėvu“. Parašė 120 pjesių.

127–128 psl. Grafienė Daš – prancūzų literatės Gabrielės Anos de Sistern de Kurtira, vikontienės de Pualu de Sent-Mars (1804–1872), pseudonimas. Parašė daug romanų, kur vaizduojami aristokratijos papročiai. Įdomūs jos „Atsiminimai apie kitus“. –587Mančini, Marija (1640–1715) – kardinolo Mazarinio dukterėčia, kurią jaunystėje buvo įsimylėjęs Liudvikas XIV.

128 psl. GRAŽUOLIS DIUNUA. Tai Žanas Orleanietis, grafas Diunua (1403–1468) – Orleano kunigaikščio, tapusio Liudviku I, nesantuokinis sūnus. Kovojo kartu su Žana d'Ark prieš anglus.

130 psl. BALMA, ŽAKAS (1762–1834) – prancūzų gidas alpinistas, 1786 m. pirmas (kartu su dr. Pakaru) įkopė į Monblaną.

137 psl. „KALIPIGINĖ" (*gr.* „gražiašlaunė"). Laikraštis pašiepia Idos Ferjė storumą. Kalipiginė Veneros statula (atrasta Nerono Aukso namuose) vaizduoja itin aptakių formų moterį.

139 psl. *...studento Karlo Zando, nužudžiusio Kocebu...* Vokiečių patriotas teologijos studentas Karlas Zandas (1795–1820) nudūrė dramaturgą Augustą Kocebu, kurį laikė rusų šnipu.

140 psl. AMFITRIONAS – Moljero 3 veiksmų komedija, parašyta laisvosiomis eilėmis. – „PSICHĖ" – 5 veiksmų tragikomiškas Moljero, Pjero Kornelio ir Kino baletas (1671), parašytas laisvosiomis eilėmis, Liuli muzika. – KINO, FILIPAS (1635–1688) – prancūzų poetas ir dramaturgas.

142 psl. VJEL-KASTELIS, ORASAS (1802–1864) – Luvro muziejaus saugotojas, paliko įdomius memuarus apie Antrosios imperijos visuomenę.

144 psl. VILMENAS, ABELIS FRANSUA (1790–1870) – prancūzų politinis veikėjas, profesorius. Parašė daug veikalų iš literatūros istorijos.

144 psl. *...klasikinio Himenėjo Kaudijaus tarpeklį...* Himenėjas – senovės graikų santuokos dievas, Apolono sūnus. – Kaudijaus tarpekly 323 m. pr. m. e. samnitai, kariaudami su romėnais, užspeitė jų armiją. Romėnai turėjo pasiduoti nesipriešinę ir buvo pravaryti po jungu. „Pereiti Kaudijaus tarpekliu" reiškia kapituliuoti negarbingomis sąlygomis.

145 psl. *Nulenk galvą, išdidusis sikambrai, garbink, ką sudeginai, ir sudegink, ką garbinai...* Reimso vyskupas Remi (437–533), vėliau paskelbtas šventuoju, 496 m. pakrikštijo frankų karalių Klodvigą I (465–511) ir 3000 jo karių. KLODVIGAS buvo germaniškosios – sikambrų – tautybės.

148 psl. EMPIRĖJA – aukščiausioji, dievų gyvenamoji, dangaus vieta.

150 psl. DE MENTENON, FRANSUAZA D'OBINJĖ, markizė (1635–1719) ištekėjo už poeto Skarono, o, šiam mirus, tapo Liudviko XIV vaikų auklėtoja ir jo neoficialiąja žmona. Karaliui mirus, įsteigė Sen Siro namus, kur buvo auklėjamos nepasiturinčių bajorų dukterys.

151 psl. ANSELO, ARSENAS (1794–1854) – prancūzų dramaturgas, parašė daug pjesių, kurios buvo statomos nedideliuose teatruose.

153 psl. Šventas Augustinas (354–430) – garsiausias bažnyčios tėvas, jaunystėje, iki atsivertė į krikščionybę, buvo pasileidęs; apie tai jis pats rašo „Išpažintyje" (apie 400 m.).

153 psl. Brantomas, Pjeras de Burdelis, senjoras (1540–1614) – prancūzų karys ir rašytojas. Parašė įdomią papročių istoriją „Galantiškų damų gyvenimas".

164 psl. Tjeri, Ogiustenas (1795–1856) – prancūzų istorikas, vienas iš šiuolaikinio istorijos mokslo kūrėjų.

167 psl. de Montolonas, Šarlis Tristanas, grafas (1783–1853) – Napoleono generolas. Kartu su savo šeima nulydėjo Napoleoną į Šv. Elenos salą. Išleido „Dienoraštį iš Šv. Elenos salos" 1822–1825 m.

170 psl. Tušė, Mari (1549–1638) – Karolio IX favoritė.

171 psl. de Lafajet, Mari Madlena, grafienė (1634–1692) – prancūzų literatė. Parašė „Memuarus apie Prancūzijos karaliaus dvarą 1688–1689 metais". – Talmanas de Reo, Gedeonas (1619–1692) – prancūzų memuarininkas. Parašė „Anekdotus" – gyvą savo epochos papročių kroniką.

173 psl. Fukė, Nikola, markizas de Bel-Il (1615–1680) – vyriausiasis Prancūzijos finansų intendantas prie Liudviko XIV. Naudodamasis tarnybine padėtimi, susikrovė didžiulį turtą, kurį dosniai eikvojo, palaikydamas literatus bei dailininkus ir statydamasis Vo rūmus. Fukė buvo suimtas 1661 m. kaip išeikvotojas ir numirė tvirtovėje.

173 psl. Kardinolas de Recas, Polis de Gondi (1613–1679) – prancūzų politinis veikėjas ir rašytojas, Paryžiaus arkivyskupas. Didelis avantiūristas. Paliko įdomius memuarus. – Alcestas ir Filintas – Moljero „Mizantropo" personažai. Alcestas – staigaus būdo, bet principingas ir nuoširdus, nesitaikstо su aukštuomenės ydomis. Jis priešingybė savo bičiuliui Filintui – sukalbamam ir protingam skeptikui. – Otavijas ir Čelis – A. de Miusė komedijos „Marianos užgaidos" (1833) personažai. Čelis – atviraširdis ir naivus jaunuolis, įsimylėjęs Marianą. Bet šiai labiau patinka Otavijas – linksmas ir patvirkęs cinikas.

179 psl. Tingiaisiais karaliais buvo vadinami paskutinieji Merovingų dinastijos karaliai, kai kraštą faktiškai valdė karaliaus rūmų intendantai – mažordomai.

182 psl. Dežazė, Viržini (1798–1875) – įžymi prancūzų aktorė. Vaidino daugelyje teatrų, taip pat Dežazė teatre, kurio direktorius buvo jos sūnus Eženas Dežazė (1820–1880).

184 psl. *...ne kaip Antigonė Edipui, o kaip Betsabėja Dovydui...* Graikų mitologijoje Antigonė, karaliaus Edipo duktė, vedžiojo savo aklą tėvą ir juo rūpinosi. Šventajame

Rašte Izraelio karalius Dovydas įsimylėjo Betsabėją, savo karvedžio Urijo žmoną, nužudė jos vyrą ir ją vedė.

192 psl. BRENDO, POLIS – COMÉDIE-FRANÇAISE aktorius, stropus, bet nelabai talentingas; anuo metu buvo spaudoje kritikuojamas.

196 psl. VALERAS – keleto Moljero komedijų personažas. – SIDAS – ispanų XI a. didvyris, maurų nugalėtojas Rodrigas Dias, pramintas Sidu. Pagrindinis to paties pavadinimo Kornelio pjesės (1636) herojus. – *...tada aš perku veršį ir imu jį penėti...* Užuomina į vieną Šventojo Rašto palyginimą: grįžus namo sūnui palaidūnui, tėvas iš džiaugsmo liepė papjauti nupenėtą veršį ir surengti pokylį.

199 psl. ARISIJA – Rasino tragedijos „Fedra" (1677) personažas, dora ir švelni mergaitė. – ORESTAS – graikų mitologinis asmuo, Agamemnono ir Klitemnestros sūnus, nužudęs savo motiną ir jos meilužį Egistą. – PILADAS – Fokidės herojus, Oresto pusbrolis, ištikimai jam visur padėdavęs. Jųdviejų bičiulystė buvo apibendrinta patarle.

206 psl. „MEDŪZA" – laivas, sudužęs 1816 m. Vakarinės Afrikos pakrantėje. 149 žmonės sulipo į plaustą, bet kai po 12 dienų jį pastebėjo plaukiąs pro šalį brigas, gyvų tebuvo likę tik 15. Žeriko nutapė paveikslą „Medūzos plaustas".

209 psl. BERJĖ, PJERAS (1790–1868) – prancūzų advokatas ir politikas.

209 psl. *Jeigu karaliai skrupulą dar vis lytėtų...* Prancūzijos karaliai, vainikavimo dieną palytėdami sergančiuosius skrupulu, neva juos pagydydavę.

217 psl. „ORESTIJA" – Eschilo draminė trilogija, suvaidinta Atėnuose 458 m. pr. m. e. Jos siužetas – legenda apie Orestą, nužudžiusį savo motiną.

221 psl. GUŽONAS, ŽANAS (g. apie 1510 m., mirė tarp 1566–1568) – prancūzų architektas ir skulptorius, bareljefo meistras. – PILONAS, ŽERMENAS (1537–1590) – prancūzų skulptorius. Sukūrė Pranciškaus I ir Henriko II mauzoliejus, skulptūrinę grupę „Trys gracijos".

223 psl. FOLIE (*pranc.* „kvailystė") – dailus užmiestinis namas pasilinksminimams (ypač XVIII a.).

235 psl. *...gyvensiu kaimo džiaugsmais, kaip ponas de Bokarmė...* Balzakas, matyt, turi galvoje kilmingą prancūzų šeimą, kuri ilgai gyveno Amerikoje ir vertėsi žemės ūkiu.

237 psl. ŠĖLSTANČIOJI HERMIONĖ. Rasino „Andromachėje" Hermionė – išdidi ir kerštinga Menelajo duktė, privertė Orestą nužudyti jos sužadėtinį Pirą, kuris pasirinko ne ją, o savo vergę, Hektoro našlę. Hermionė buvo geriausias Rašelės vaidmuo.

240 psl. *Žerontas prie naujosios Izabelės...* Žerontas (iš *gr. geron* – senis) – tėvas ar šiaip orus personažas italų komedijose. Ilgainiui Žerontas imta vaizduoti šykštus, užsispyręs ir labai patiklus senis. Toks jis Moljero pjesėse. – IZABELĖ – Moljero pjesės „Vyrų mokykla“ personažas. Mergina apgaudinėja savo globėją Sganarelį, ketinantį ją vesti, ir gudrumu verčia jį padėti jai ištekėti už Valero.

248 psl. OLIMPIJAS – poetinis vardas, kuriuo vadino pats save Viktoras Hugo. „Olimpijo liūdesys“ – jo poema (1837), paskirta Žiuljetai Druė.

252 psl. CARBONARO (*it.*) – karbonarai – slapta politinė draugija Italijoje ir Prancūzijoje XIX a. pradžioje; siekė įgyvendinti liberalizmo idėjas ir padėti susivienyti Italijai.

263 psl. LASNERAS – profesionalas galvažudys, nubaustas mirtimi 1836 m. Kalėjime jis parašė „Lasnero atsiminimus, prisipažinimus ir eilėraščius“.

263 psl. BAUERIS, ANRI (1851–1915) – prancūzų žurnalistas ir kritikas. Dėl simpatijų Komunai buvo ištremtas į Naująją Kaledoniją. Grįžęs po 1880 m. amnestijos, toliau dirbo literatūros darbą.

270 psl. PONAS PRIUDOMAS – karikatūrinis personažas, sukurtas prancūzų rašytojo Anri Monjė komedijoje „Pono Priudomo didybė ir smukimas“ (1852) ir „Žozefo Priudomo memuarai“ (1857). Ta pavardė tapo bukagalvio, savim patenkinto miesčionio sinonimu.

289 psl. ANENKOVAS, IVANAS ALEKSANDROVIČIUS (mirė 1877 m.) – dekabristas. Grįžęs iš tremties, buvo žymus zemstvų veikėjas. – ANENKOVA, PRASKOVJA JEGOROVNA, gim. Polina Gebl (1800–1876), nuvyko paskui vyrą į Sibiro tremtį. Yra išspausdinti jos atsiminimai.

289 psl. BRAUNING, ELIZABETA BARET (1806–1861) – anglų poetė, poeto Roberto Brauningo žmona. Jos kūryba pasižymi intelektualizmu, kupina misticizmo ir aistros.

294 psl. KARALIUS DAGOBERAS I – Merovingų dinastijos frankų karalius (mirė 638 m.), populiarus daugelio liaudies padavimų ir dainų herojus. Dagoberas niekad nesiskirdavęs su savo mėgstamaisiais šunimis ir mirdamas kreipęsis į juos žodžiais, kurie čia pateikti.

307 psl. HUGO, ŠARLIS (1826–1871) – prancūzų rašytojas ir žurnalistas, Viktoro Hugo sūnus. Parašė keletą romanų, komedijų ir dramą pagal tėvo „Vargdienius“.

310 psl. ISKIJA – graži ir derlinga sala Tirėnų jūroje, prie Neapolio įlankos. Pagal padavimą, į šią salą audra išmetė Odisėją, kurį čia priglobė Nausikaja. – DANDOLŲ GIMINĖ – senovinė Venecijos patricijų giminė.

311 psl. DE KAVURAS, KAMILIS, grafas (1810–1861) – italų valstybinis veikėjas, pirmasis Sardinijos karalystės ministras, padėjo Italijai nusikratyti Austrijos jungo ir susivienyti, valdant Sardinijos karaliui Viktorui Emanueliui II.

312 psl. VJENĖ, GIJOMAS (1777–1868) – prancūzų politikas ir literatas, romantizmo priešas. – ABD-EL-KADERAS (1808–1883) – arabų emyras, penkiolika metų kovojo su prancūzais dėl Alžyro nepriklausomybės. 1847 m. buvo paimtas į nelaisvę ir internuotas Prancūzijoje. Napoleonas II jį paleido, apdovanojo didžiuoju Garbės legiono kryžiumi ir skyrė pensiją už paramą krikščionims per Damasko sukilimą.

317 psl. D'AGU, MARI DE FLAVINJI, grafienė (1805–1876), parašė „Danielio Sterno" slapyvardžiu daugybę knygų filosofinėmis ir istorinėmis temomis.

326 psl. *...atskleidė Gerosios Deivės paslaptis.* Geroji Deivė (*Bona Dea*) – senovės romėnų derlingumo deivė. Jos garbei kasmet buvo ruošiamos iškilmės, kuriose galėdavo dalyvauti tik moterys. Kartą vienas jaunuolis, persirengęs moterimi, pateko į puotą, suruoštą Gerosios Deivės garbei, ir „atskleidė jos paslaptis". – KLITANDRAS, ORASAS IR VALERAS – Moljero komedijų personažai, įsimylėję jaunikaičiai. – ARNOLFAS – Moljero komedijos „Žmonų mokykla" personažas. Turtingas, jau pagyvenęs Arnolfas ketina vesti savo auklėtinę Agnesą, bet ji išteka už jaunesnio – Oraso. – ALCESTAS – pagrindinis Moljero komedijos „Mizantropas" herojus. Įsimylėjęs koketišką ir žiaurią Selimeną, doras ir tiesus Alcestas neranda joje mylinčios ir ištikimos gyvenimo draugės, apie kurią svajojo, ir tampa dar didesniu mizantropu. – CINA – Kornelio tragedijos „Cina, arba Augusto gailestingumas" herojus. Cina, įsimylėjęs Emiliją, jos prašomas, parengia sąmokslą nužudyti imperatorių Augustą, liepusį nubausti mirtimi Emilijos tėvą. – IPOLITAS – Rasino tragedijos „Fedra" personažas. Ipolitą įsimylėjo jo pamotė Fedra, bet, sužinojusi, kad jis myli švelniąją Arisiją, jį apšmeižė jo tėvui Atėnų karaliui Tesėjui, ir Ipolitas žuvo. – RODRIGAS – Pjero Kornelio tragikomedijos „Sidas" herojus. Rodrigas keršija savo tėvo įžeidėjui grafui Gormui ir užmuša jį dvikovoje, nors Gormas – jo mylimosios Chimenos tėvas.

329 psl. „ĮSIMYLĖJĘS LIŪTAS" – prancūzų dramaturgo Fransua Ponsaro (1814–1867) eiliuota komedija, kurioje pašiepiami Direktorijos laikų papročiai.

336 psl. FRINĖ – garsi graikų kurtizanė (IV a. pr. m. e.). Ji buvo Afroditės statulų modelis Praksiteliui.

338 psl. SPIRITUALISTĖ SAND. Spiritualizmas – idealistinis filosofinis mokymas, kuris pripažįsta, kad pasaulio ir būties esmė – dvasia. Spiritualizmas – priešingas materializmui.

371 psl. ŠV. MARIJA EGIPTIETĖ – buvusi paleistuvė, atsivertė į doros kelią, ėmė atgailauti, marintis pasninkais ir maldomis. Plaukdama laivu su kitais maldininkais į Jeruzalę, Marija vėl prekiavo savo kūnu, norėdama užsidirbti kelionei.

378 psl. KLAUDIJUS – romėnų imperatorius (I a.). Savo žmoną Mesaliną, pagarsėjusią ištvirkimu, jis nubaudė mirtimi už tai, kad mėgino jį nuversti ir pasodinti į sostą meilužį.

380 psl. *Dailininkas iš Ornano...* Giustavas Kurbė (1819–1877) – prancūzų dailininkas realistas, gimęs Ornano mieste. Kurbė buvo nusistatęs prieš Napoleono III režimą ir ne kartą atsisakė ordino, kuriuo imperatorius jį norėjo apdovanoti.

382 psl. KALAS, ŽANAS (1698– 1762) – Tulūzos pirklys, nubaustas mirtimi už tai, kad užmušęs sūnų, kai šis atsisakęs pereiti į protestantizmą. 1765 m. Kalas buvo reabilituotas, Volterui užsistojus už jį aistringame pamflete.

383–384 psl. MARTINA – Moljero komedijos „Gydytojas iš prievartos" personažas, komedijos herojaus Sganarelio žmona, kuri ginčijasi su vyru ir laikosi savo nuomonės tol, kol jis ją sumuša. – NODO ŠALIS – legendinis kraštas, esąs į rytus nuo Mesopotamijos, į kurį, pasak Biblijos, iškeliavęs Kainas, prakeiktas Dievo, kai užmušė savo brolį Abelį.

386 psl. RENJO, ANRI (1843–1871) – talentingas prancūzų dailininkas. Žuvo 1870–1871 m. prancūzų–prūsų kare.

392–393 psl. PANELĖ BABIUTI – prancūzų dailininko Grezo (1725–1805) žmonos mergautinė pavardė. Grezas ją laikė tobulo grožio pavyzdžiu, nutapė daugybę jos atvaizdų ir jos veido bruožus drobėje neretai suteikdavo kitiems asmenims. – AGNESA. Turima galvoje Agnesa Sorel, Prancūzijos karaliaus Karolio VII mylimoji, Šilerio tragedijos „Orleano mergelė" ir A. Diuma dramos „Karolis VII pas savo didžiuosius vasalus" personažas. – ROZINA – Bomaršė komedijos „Sevilijos kirpėjas, arba Bergždžias atsargumas" veikėja: žvitri, nelabai dora mergina, ištekanti už grafo Almavivos.

395 psl. MUNĖ-SIULI, ŽANAS (1841–1916) – garsus prancūzų aktorius tragikas.

398–399 psl. DE RAVINJANAS, GIUSTAVAS (1795–1858) – prancūzų pamokslininkas, jėzuitas. – „DUNOJAUS TARTIUFAS". Diuma priešai, matyt, norėjo pasakyti, kad jis – šventeiva, kaip Moljero „Tartiufo" herojus, ir kartu grubus stačiokas, kaip Lafonteno pasakėčios „Dunojaus kaimietis" personažas.

401 psl. LITRĖ, EMILIS (1801–1881) – prancūzų filosofas pozityvistas, leksikografas, medikas, politikas. Sudarė didįjį prancūzų kalbos žodyną, kuris dar nenustojo vertės. Litrė buvo laisvamanis ir tik mirties patale, tikinčios žmonos prašomas, sutiko priimti kunigą. Litrė amžininkai netikėjo, kad jis atsivertė. – DALILA – Biblijos paleistuvė, kuri išdavusi filistiečiams žydų stipruolį Samsoną: miegančiam nukirpusi plaukus, dėl to jis netekęs jėgos. Dalila bendrąja prasme – moteris, išduodanti vyrą.

408 psl. „ATSISVEIKINIMAS FONTENBLO RŪMUOSE“. 1814 m. balandžio 28 d. Napoleonas, prieš išvykdamas į Elbos salą, atsisveikino Fontenblo rūmų kieme su savo gvardija.

409 psl. DE LAMBAL, MARI LUIZA, kunigaikštienė (1749–1792) – Prancūzijos karalienės Marijos Antuanetės draugė. 1792 m. rugsėjį ji buvo ištempta iš kalėjimo ir minios nugalabyta.

411 psl. ADELĖ KOSEN, PRAVARDE KASEN... *Cassin* (*pr.*) – kibiras šilkui dažyti.

416 psl. KOKLENAS, KONSTANAS („Koklenas vyresnysis“; 1841–1909) ir GO, EDMONAS (1822–1901) – žymūs prancūzų komiškieji aktoriai.

420 psl. PONIA ADAM (Žiuljeta Lamber; 1836–1936) – prancūzų literatė; parašė romanų ir atsiminimų; subūrė literatūrinį saloną. Jos vyras, politinis veikėjas Eduaras Lamberas, padėjo pabėgti Anri Rošforui iš Naujosios Kaledonijos katorgos. – ROŠFORAS, markizas de Rošfor-Liusė, Anri (1831–1913) – prancūzų žurnalistas ir politikas. Įsteigė savaitraštį *Lantern*, kuriame piktai puolė Napoleoną III; nuo arešto turėjo bėgti į Belgiją. Grįžęs dėl palankumo Komunai buvo ištremtas į Naująją Kaledoniją, iš kurios tuoj pabėgo. Grįžęs į Prancūziją po 1880 m. amnestijos, įsteigė radikalų laikraštį *Entransižan*. Nuteistas už akių kaip dalyvavęs Bulanžė puče, emigravo į Londoną. Vėliau tapo nesutaikomu nacionalistu, ir jo įtaka sumažėjo. Išleido keletą knygų.

424 psl. *„Gvardiją, duokite į kautynes gvardiją!“* Tais žodžiais į Napoleoną kreipėsi jo generolai per Borodino kautynes, kai prancūzų kariuomenei mūšio lauke, atrodė, reikėjo pastiprinimų. Napoleonas nepaklausė – nenorėjo toli nuo Prancūzijos rizikuoti savo asmenine apsauga.

431 psl. SILFIDĖ – oro dvasia viduramžių keltų mitologijoje.

432 psl. FEBĖ – Mėnulio deivė, Saulės dievo Febo – Apolono – sesuo. – ŽIP (grafienės Sibilės de Martel de Žanvil literatūrinis pseudonimas) (1850–1932) – maištingų reakcinių pažiūrų prancūzų literatė. Parašė daug romanų iš aukštuomenės gyvenimo.

435 psl. KORNELIS, PJERAS (1606–1684) – garsus prancūzų draminis poetas, klasikinės tragedijos meistras. Parašė tragikomediją „Sidas“, tragedijas „Horacijus“, „Cina“, „Polieuktas“, komediją „Melagis“. – KORNELIS, TOMA (1625–1709) – prancūzų draminis poetas ir žurnalistas, Pjero Kornelio brolis. Parašė daug teatro pjesių; gyviausios – ispanų komedijų sekimai.

Maurois, André

Ma696 Trys Diuma : amžini muškietininkai / André Maurois ; iš prancūzų kalbos vertė Vytautas Kauneckas . – Vilnius : Tyto alba, 2000. – 458[2] p. – (Portretai)

ISBN 9986-16-159-2

Ši garsaus biografo André Morua (André Maurois) knyga – apie išskirtinio temperamento, talento ir likimo vyrus: generolą A. Diuma, rašytojus A. Diuma tėvą ir A. Diuma sūnų.

UDK 840-3

André Maurois
TRYS DIUMA
Amžini muškietininkai

Iš prancūzų kalbos vertė *Vytautas Kauneckas*

Serijos dailininkė *Ilona Kukenytė*

SL 1686. 2000 03 14. 23,61 leidyb. apsk. l. Užsakymas 230
Išleido „Tyto alba", J. Jasinskio 10, 2600 Vilnius
Spausdino AB „Vilspa", Viršuliškių skg. 80, 2065 Vilnius

Leidyklos „Tyto alba“ serija

PORTRETAI

Herbert Genzmer
SALVADORAS DALI IR GALA
Dailininkas ir jo mūza

Luca Goldoni
KAZANOVA
Romantiškasis šnipas

Irving Stone
PROTO AISTROS
Biografinis romanas apie Zigmundą Froidą

Stefan Zweig
FUŠĖ
Politikos veikėjo portretas

André Maurois
TRYS DIUMA
Amžini muškietininkai

Pascal Pia
BODLERAS
Liūdesio riteris

Kenne Fant
ALFREDAS BERNHARDAS NOBELIS
Didysis išradėjas

Brian Moynahan
RASPUTINAS
Šventasis nusidėjėlis

Michel Rio
MORGANA

Jean-Michel Thibaux
KLEOPATRA
Dieviškoji karalienė ir žemiškoji meilužė

Armand Lanoux
MOPASANAS
Mielas draugas

PORTRETAI

BIOGRAFINIŲ KNYGŲ SERIJA APIE ASMENYBES, KŪRUSIAS ŽMONIJOS SIELOVAIZDĮ IR KEITUSIAS MINTIES RAIDĄ

André Maurois (tikr. Émile Salomon Wilhelm Herzog; 1885–1967) – prancūzų rašytojas. Studijavo filosofiją, dėstė Kembridžo universitete. Buvo vedęs M. Prusto dukterėčią. Debiutavęs kaip satyrinių ir psichologinių romanų rašytojas, labiausiai išgarsėjo biografinėmis knygomis (apie Dž. Baironą, Volterą, F. Šopeną, Dž. Vašingtoną, M. Prustą, Ž. Sand, V. Hugo, Napoleoną, Balzaką ir kt.), kurioms būdinga tiksli faktologija, psichologinė ir meninė įtaiga.

Visi trys Diuma (generolas Diuma Davi de la Pajetri, rašytojai Aleksandras Diuma tėvas ir Aleksandras Diuma sūnus) buvo apdovanoti tomis pačiomis teigiamomis savybėmis – jėga, drąsa, riteriškumu, kovinga neapykanta piktuoliams ir ta pačia yda – noru žūtbūt nustebinti ir pranokti kitus.

Generolas Diuma (1762–1806) – prancūzų markizo ir San Domingo vergės mulatės sūnus. Būdamas 35-erių, jis jau vadovavo trims armijoms.

Maža pasaulyje pavardžių, kurios būtų taip gerai žinomos kaip Diuma tėvo (1802–1870). Šio gaivališko ir kilniaširdžio žmogaus, audringos vaizduotės rašytojo knygos („Trys muškietininkai“, „Po dvidešimties metų“, „Karalienė Margo“, „Ponia Monsoro“, „Grafas Montekristas“ ir kt.) visame pasaulyje skaitomos įvairiausiom kalbom, nors kritikai yra ginčijęsi dėl jo kūrybos „rimtumo“.

Šioje knygoje daug vietos skiriama Diuma sūnui (1824–1895). Apie tą prieštarybių kupiną žmogų pateikiama niekur neskelbtos medžiagos. Pagal jo romaną „Dama su kamelijomis“ Dž. Verdis sukūrė operą „Traviata“.

ISBN 9986-16-159-2

TYTO ALBA